

Slovenski slavistični kongres
Trst/Trieste in Koper/Capodistria 2022

SLOVENSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST MED KULTURAMI

Eccē bī detd nas neze
grefil tevvekigemube
fita starofti neprigem
lióki nikoligese per
fali neimugi nislzna
tefelemoki nuuvue
kigemubefita bone
seZavuztiubui ne
priazninu uvignan
Odfzlauiibofige potom
nana rodzlo vuezki
frazti lperzali boi
do neimoki lbzre
duzemirt lpagibra
trua pomenem Ze
dai Zino uuebofi na
refemze botomu oz

Atanem Zich mirZcib
del Efesunt dela foto
nina Efetrebu tuorum
bratra Oclevuetam Efe
tatua EferasZboi Efeputi
ugongenuge Eferoti Choi
se lb nepazem nuge pre
Apam Efene nauuizt
nuzce teh del mirZene
pred bosima ozima mo
sete potomu Zinzi uvi
deta. Zami razumeti
esebese priuua Zlou
uezi yliZa talie aco
se unuigelim tere ne
priaznina uz nenaui
desse Abosiu uzliubise

Uredila Matej Šekli in Lidija Rezoničnik
Izdala Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

Slovenski slavistični kongres
Trst/Trieste in Koper/Capodistria 2022

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 32

SLOVENSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST
MED KULTURAMI

Uredila
Matej Šekli in Lidija Rezoničnik

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2022

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 32

Slovenski slavistični kongres 2022, Trst/Trieste in Koper/Capodistria, 29. september–1. oktober 2022

SLOVENSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST MED KULTURAMI

Urednika: Matej ŠEKLI, Lidija REZONIČNIK

Recenzenti: Vanda BABIČ, Nataša GLIHA KOMAC, Miha JAVORNIK, Magda JEVNIKAR, Jožica JOŽEF BEG, Marija KOSTNAPFEL, Vesna MIKOLIČ, Irena NOVAK POPOV, Blaž PODLESNIK, Vilma PURIČ, Luka REPANŠEK, Lidija REZONIČNIK, Špela SEVŠEK ŠRAMEL, Namita SUBIOTTO, Matej ŠEKLI, Igor ŠKAMPERLE, Jana ŠNYTOVÁ, Loredana UMEK, Ivan VERČ, Alenka ŽBOGAR

Tehnični urednik: Rok MRVIČ

Izdala in založila Zveza društev Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani septembra 2022.
Prva e-izdaja. Publikacija je v formatu PDF brezplačno dostopna na spletni strani ZSDSDS.
Povezava: <<https://zdsds.si/tiski/zborniki-slavisticnega-drustva-slovenije/>>

To delo je ponujeno pod licenco:

Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji.

Deli besedil so bili pripravljene z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

Naslovnica: prva stran rokopisa II. Brižinskega spomenika.

Rokopis je dostopen na spletni strani *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva*.

<<http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>>

Avtorske pravice za besedilo te izdaje ureja licenca Creative Commons 2.5: priznanje avtorstva, brez predelav.

© Digitalni faksimile izvornika: Bayerische Staatsbibliothek, München.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.
COBISS.SI-ID 125796099
ISBN 978-961-6715-44-7 (PDF)

KAZALO

Matej ŠEKLI	
Slovenski knjižni jezik in <i>Slavia Romana</i>	11
Sodobna slovenska tržaška književnost	
Marija PIRJEVEC PATERNU	
Rast slovenske tržaške književne kulture od Trubarja do sodobnosti	27
Miran KOŠUTA	
Slovenska književnost v Italiji, utiralka prevodne poti k sosedu.....	43
Vilma PURIČ	
Uvajanje novih stilov v sodobno tržaško pesništvo.....	51
Loredana UMEK	
Premik v sodobnem slovenskem tržaškem romanu.....	61
Tatjana ROJC	
Boris Pahor: pisatelj onkraj senc.....	69
Martin BRECELJ	
Rebulova krivulja časa.....	79
Jernej ŠČEK	
Humanistična misel v literarnem svetu Alojza Rebule.....	89
Marta IVAŠIČ	
Knjige in knjižnice pripovedujejo o slovenskem Trstu	101
Slovenska istrska književnost	
Jasna ČEBRON	
Slovenska istrska književnost	109
Diana KOŠIR	
Slovenski kulturni utrip na prelomu stoletij na Koprskem	115
Ines CERGOL	
Alojz Kocjančič – prvi slovenski istrski pesnik.....	127
Nada ĐUKIĆ	
Istrska motivika v poeziji Berta Pribca.....	141
Vladka TUCOVIČ STURMAN	
Ob jubileju Marjana Tomšiča: pisatelj in njegov Boškin tri desetletja po izidu romana <i>Óštrigéca</i> (1991).....	147
Senija SMAJLAGIĆ	
Istrski prostor pesniškega sveta Edelmana Jurinčiča	155

Lokalni, nacionalni in medkulturni vidiki slovenščine in slovenistike

Ana TOROŠ

Literatura na stičišču – berili slovensko, italijansko, furlansko in nemško piščočih avtorjev s Tržaškega, Goriškega in Videmskega ter Istre za osnovne in srednje šole..... 161

Vesna MIKOLIČ

Obravnava lokalnih, nacionalnih in medkulturnih vidikov v Tomšičevih *Šavrinkah* po učnem modelu TILKA..... 175

Karin MARC

Frazeologija kot most k interdisciplinarnosti in med-/večkulturnosti: predlogi za obravnavo frazeologije pri pouku slovenščine kot prvega in tujega jezika 187

Tina ROŽAC

Istrska kulturna dediščina pri pouku slovenščine 203

Barbara ZORMAN

Poučevanje slovenske priseljske/izseljske literature 211

Slovenska in hrvaška književnost

Kozma AHAČIČ

Uraški biblijski zavod – Trubarjeva pot od navdušenja do razočaranja ter njegov odnos do hrvaških tiskov 225

István LUKÁCS

Bartolove in Krleževe *Lutke* v intermedialnem kontekstu..... 239

Romanski jezikovni sosedje: kako dobro jih poznamo?

Luka REPANŠEK

Starejša substratna zemljepisna imena v luči romansko-slovanskega stika na jugovzhodnem alpskem prostoru 251

Agata ŠEGA

Slovansko-romansko sobivanje na območju Vzhodnih Alp in severnega Jadrana do konca 11. stoletja ter njegove jezikovne sledi 267

Suzana TODORVIĆ

Istrobeneščina v severozahodni Istri..... 281

Lara POTOČNIK

Istroromunščina..... 293

Nives ZUDIČ ANTONIČ

Italijanska književnost v Istri..... 307

Matej TRATNIK

Goriški furlanski pesniki – prevodi izbranih besedil 317

Odnos med človekom in živaljo v sodobni slovanski poeziji

Namita SUBIOTTO

Pulover za psa in muf iz petelina: odnos med človekom in živaljo v sodobni
bolgarski in makedonski poeziji 329

Lidija REZONIČNIK, Jakub SAJKOWSKI

Sodobna poljska poezija: odziv na resničnost in ekopoetika 339

Špela SEVŠEK ŠRAMEL

Vrhunci sodobne slovaške poezije: Mila Haugová in Eva Luka s perspektive
živalskega in mitološkega sveta 351

Jana ŠNYTOVÁ

Svet ljudi in svet živali v poeziji Ivana Martina Jirousa 359

O srednjeveški in humanistični književnosti pri pouku slovenščine

Matej HRIBERŠEK

Kratek vpogled v latinistično ustvarjalnost na Slovenskem 369

[Marija JAVOR BRIŠKI

Nemška književnost na Slovenskem od 11. do 16. stoletja] 381

Marko MARINČIČ

Trubar in renesančni humanizem: nekaj literarnozgodovinskih in didaktičnih sugestij 383

Blaž PODLESNIK

Književnost v Kijevski Rusiji in *Slavia orthodoxa* 399

Rok KUNTNER

Roman o Aleksandru Velikem v srbski redakciji cerkvene slovanščine 411**Književni tematski sklop na splošni maturi iz slovenščine 2023**

Matej HRIBERŠEK

Didaktični vpogled v Sofoklovo *Antigono* 435

Marija ZLATNAR MOE

Nora na slovenskih odrih 453

Tone SMOLEJ

Casanova, Zola in Grum 465

Igor ŽUNKOVIČ

Primerjava Sofoklove in Smoletove *Antigone* 475**Slovenski jezik znotraj izobraževalnega sistema v Italiji**

Matejka GRGIČ

Slovenščina v Italiji: dolžnost, pravica, izziv 491

Andreja DUHOVNIK ANTONI

Govorim – govorimo slovensko 501

Alenka ŠTOKA
Kako naprej? 503

Maja MELINC MLEKUŽ
Vzgoja in izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji 507

Rada LEČIČ
Slovenščina na Oddelku za humanistične študije Univerze v Trstu 511

Karin MARC, Marija BIDOVEC, Martina KAFOL, Polona LIBERŠAR
Slovenščina na italijanskih univerzah 513

Pouk slovenščine v programih poklicnega in strokovnega izobraževanja v Sloveniji

Jožica JOŽEF BEG
Uvod v okroglo mizo o pouku slovenščine v poklicnih in strokovnih šolah 523

Špela BREGAČ
Analiza evalvacije katalogov znanja za srednje poklicne, strokovne
in poklicno-tehniške šole 525

Mojca CEMIČ
Pouk slovenščine na prehodu iz osnovne šole v program srednjega
poklicnega izobraževanja 529

Boža KRAKAR VOGEL
Pouk književnosti v srednjem poklicnem izobraževanju 533

Janja FLORJANČIČ
Motivacija za prostočasno branje v programih poklicnega in strokovnega izobraževanja 539

Ernesta DEJAK FURLAN, Sonja ŽEŽLINA
Dijaki tujci na zaključnem izpitu in poklicni maturi 543

Sprehod po Trstu in ekskurzija v Oglej

Erika BEZIN, Tomaž SUSSI
Ogled po slovenskem Trstu 549

Valerio PIASENTIER
Vloga oglejskega patriarhata pri (ponovnem) pokristjanjevanju slovenskega prostora 555

Utemeljitev častnih članstev in priznanj

Andreja ŽELE
Utemeljitev podelitve častnega članstva Miranu Hladniku 563

Marija PIRJEVEC PATERNU
Utemeljitev podelitve častnega članstva Miranu Košuti 565

Vera TUTA BAN
Utemeljitev podelitve priznanja Olgi Lupinc za posebno uspešno pedagoško delo
na področju izobraževanja na slovenskih srednjih šolah na Tržaškem 569

Magda JEVNIKAR

Utemeljitev podelitve priznanja Mariji Cenda za posebno uspešno strokovno delo
na področju slovenistike571

Iz delovanja Zveze društev

Alenka ŠIVIC-DULAR

Stališče Slovenskega slavističnega komiteja do izvedbe 17. mednarodnega
slavističnega kongresa leta 2023 v Parizu577

Alenka ŠIVIC-DULAR

Позиция Национального комитета славистов Словении относительно
проведения XVII Международного съезда славистов в 2023-м году в Париже.....578

Andreja ŽELE, Jožica JOŽEF BEG

Pripombe k poročilu o uresničevanju Resolucije o nacionalnem programu
za jezikovno politiko 2021–2025 za leto 2021581

Matej ŠEKLI

Profesorici Martini Orožen ob njeni devetdesetletnici583

Matej ŠEKLI

Dan slovarjev in jezikovna normativnost585

In memoriam

Marko JUVAN

In memoriam – Boris Paternu (5. junij 1926–26. november 2021).....591

Monika KALIN GOLOB

In memoriam – Tomo Korošec (30. julij 1938–28. maj 2022).....595

Slovenski knjižni jezik in *Slavia Romana*

Genealoško, tipološko in družben(ostn)o jezikoslovje

Na slovanski jezikovni prostor – v nadaljevanju se zanj uporablja tudi poimenovanje *Slavia* – je podobno kot na kateri koli drug jezikovni (dis)kontinuum možno pogledati z več jezikoslovnih vidikov, med drugim genealoškega, tipološkega in družben(ostn)ega. Znotraj teh različnih zornih kotov opisovanja in pojasnjevanja posameznih jezikovnih pojavnosti in jezikovnih pojavov, ki so zanje značilni, nastajajo tudi različne jezikoslovne klasifikacije, »delitve« zemljepisnih in družbenih (kot tudi obojih) časovnih različic slovanskih jezikov. Ob modeliranju posameznih klasifikacij znotraj različnih teoretično-metodoloških pristopov se kot temeljni princip razvrščanja pojavlja znana, a le navidezna dilema: *genealogija* ali *tipologija*? Glede na to, da sta genealogija in tipologija tudi pri jeziku tesno povezani – geneza jezikovnih pojavov (na diahroni ravni) se namreč posredno odraža v njihovi zgradbi (na sinhroni ravni) –, se zdi utemeljeno slediti načelu švicarskega jezikoslovca, indoevropista Ferdinanda de Saussurja (1857–1913), da mora jezikovna tipologija posredno odražati tudi jezikovno genealogijo.¹ Sledi kratek očrt genealoškega, tipološkega in družben(ostn)ega jezikoslovnega pogleda na klasifikacijo slovanskega jezikovnega sveta.

Slavia meridionalis, Slavia orientalis, Slavia occidentalis

Genealoško jezikoslovje (geneolingvistika) različne jezikovne pojavnosti preučuje s stališča njihove medsebojne jezikovne sorodnosti. Pri tem upošteva divergentno, oddaljevalno jezikovno spreminjanje v (prvotno zemljepisnem, drugotno pa tudi družbenem) jezikovnem kontinuumu, pri katerem iz prajezika, tj. jezika »prednika«, nastajajo njegovi »potomci«. Jezikovna genealogija za poimenovanje sorodstvenih razmerij med idiomi operira s pojmi kot *prajezik* (nem. *Ursprache*, it. *protolingua*, ang. *proto-language*, rus. *пpаязык*) – *jezikovna družina* (nem. *Sprachfamilie*, it. *famiglia linguistica*, ang. *language family*, rus. *языковое семейство*), *jezikovna veja* – *jezikovna skupina*, *jezik*, *narečna ploskev (baza)* – *narečna skupina (grupa)*,² *narečje*, *krajevni govor*. Genealoško jezikoslovje slovanske jezike deli v tri jezikovne podveje/podskupine, in sicer na južno-, vzhodno- in zahodnoslovanske. Poimenovanja *Slavia meridionalis*,

1 Na povezanost genealogije in tipologije jezikovnih pojavov je Ferdinand de Saussure v svojih delih tudi eksplicitno opozarjal, denimo pri poimenovanju litovskih naglasnih tipov: »On peut seulement s'efforcer de trouver des sigles appropriés, qui tout en indiquant avec précision l'accent moderne, rappellent constamment ce qu'était cet accent dans le premier système« (Saussure 1896: 158).

2 Dvojice *prajezik* – *jezikovna družina*, *jezikovna veja* – *jezikovna skupina* in *narečna ploskev (baza)* – *narečna skupina (grupa)* so v sorodstvenem razmerju »prednik – potomec« (iz prajezika nastane jezikovna družina, iz jezikovne veje jezikovna skupina in iz narečne ploskve narečna skupina).

orientalis in *occidentalis*, tj. južna, vzhodna in zahodna Slavija, pa ne poimenujejo le treh slovanskih zemljepisnih jezikovnih makroarealov, temveč odražajo tudi in predvsem stopnjo medsebojne sorodnosti posameznih slovanskih jezikov.

Slavia Balcanica, Slavia Mitteleuropaea

Tipološko jezikoslovje (tipolingvistika) jezikovne sisteme opazuje s stališča njihove jezikovne zgradbe, pri čemer posebno področje znotraj tega predstavlja arealna jezikovna tipologija. Ta upošteva stopnjo tipološke jezikovne podobnosti ne glede na jezikovno sorodnost, pri čemer je znotraj nekega jezikovnega prostora relevantno tudi konvergentno, zbliževalno jezikovno spreminjanje, posledica katerega je večja stopnja tipološke podobnosti (tako med genetsko sorodnimi kot genetsko nesorodnimi jeziki). Vzporedno z divergentnim jezikovnim spreminjanjem v jezikovnem kontinuumu sorodnih idiomov na nekem prostoru v nekem obdobju – navadno znotraj dlje časa trajajočih večjezičnih politično- in posledično kulturnozgodovinskih regij – zaradi zemljepisnega in družbenega jezikovnega stika, ki ima lahko za posledico jezikovno vplivanje ter jezikovno prevzemanje in posnemanje, namreč lahko prihaja do konvergentnih jezikovnih sprememb tudi v različnih ne ožje sorodnih ali sploh nesorodnih idiomih. Rezultat teh procesov je lahko oblikovanje jezikovne zveze. Arealna jezikovna tipologija torej za poimenovanje rezultata konvergentnega jezikovnega spreminjanja v nekem jezikovnem prostoru operira s pojmom *jezikovna zveza* (nem. *Sprachbund*, it. *lega linguistica*, ang. *convergence area*, rus. *языковой союз*).

V jezikoslovni literaturi s tega področja se pojavljajo raziskovalni modeli, znotraj katerih naj bi se slovanski jeziki poleg zgoraj imenovanih treh makroarealov oblikovali tudi znotraj različnih jezikovnih zvez, pri čemer se za slovanski jug in zahod omenjata *balkanska jezikovna zveza* in *srednjeevropska jezikovna zveza*. V balkansko jezikovno zvezo od slovanskih jezikov spadata makedonščina in bolgarščina, ki sta se oblikovali v povezavi z romunščino, albanščino in (novo) grščino, medtem ko naj bi bili del predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze poleg nemščine in madžarščine zahodnoslovanski jeziki in slovenščina, osrednjejužnoslovanski jezikovni prostor pa naj bi prestavljal prehod med obema. Po modelu različnih natančnejših opredelitev pojma *Slavia* bi omenjeni območji lahko torej poimenovali tudi *Slavia Balcanica* in *Slavia Mitteleuropaea*. V jezikoslovju imata ta termina seveda jezikoslovni in ne morda literarno-, kulturnozgodovinski ali kateri drug pomen.

Slavia orthodoxa, Slavia Romana

Družben(ostn)o jezikoslovje (sociolingvistika) na jezik gleda s stališča vpliva družbenih okoliščin na njegovo rabo in podobo. Znotraj zgodovinske sociolingvistike je posebno področje, ki se ukvarja z nastankom in oblikovanjem pisnih, knjižnih jezikov. Tovrstni zgodovinski procesi so navadno tesno povezani s politično- in posledično kulturnozgodovinskimi okoliščinami, v katerih se jezik nahaja, ter v evropskem prostoru segajo »globoko« v srednji in zgodnji novi vek, posledice tega dogajanja pa so »na površini« v sodobnih knjižnih jezikih opazne še danes. Slovanski jezikovni prostor se v tem oziru deli na dve značilni kulturnozgodovinski makroregiji, imenovani *Slavia orthodoxa* v okviru vzhodnega krščanstva (*christianitas orientalis*) pod vplivnim območjem Bizanca in *Slavia Romana* znotraj zahodnega krščanstva (*christianitas occidentalis*) pod cerkveno jurisdikcijo Rima. Ta pojma je v slavistiko uvedel italijanski literarni zgodovinar, slavist Riccardo Picchio (1923–2011), ki je pojem *Slavia Romana* definiral takole:

Si può dire che la *Slavia romana* si configurò, nel Medioevo e nell'età del primo umanesimo, come una comunità culturale contraddistinta da specifiche caratteristiche etno-linguistiche ed inserita nelle sempre intersecantesi sfere di irradiazione ideologica di Santa romana chiesa e del Sacro romano impero. (Picchio 1991: 62.)

Lahko bi se reklo, da se je *Slavia romana* v srednjem veku in v obdobju zgodnjega humanizma izoblikovala kot kulturna skupnost, ki so jo zaznamovale specifične etnično-jezikovne lastnosti ter je bila vključena v prepletajoči se sferi ideološkega vpliva svete rimske Cerkve in Svetega rimskega cesarstva. (Prev. M. Šekli.)

Slavia Romana je bil torej v srednjem in zgodnjem novem veku tisti del slovanskega jezikovnega prostora, ki je bil kulturnozgodovinsko vezan na civilizacijo zahodnega krščanstva pod cerkvenim vplivnim območjem Rima in se je hkrati od ostalega dela civilizacije zahodnega krščanstva razlikoval po slovanskem jeziku. Ta civilizacijski krog je s stališča politične zgodovine zaznamoval boj za prevlado med papeštvom in cesarstvom, s stališča kulturne zgodovine pa *lingua Latina* 'latinski jezik' kot jezik bogoslužja (liturgije) ter uradni jezik cerkvene in posvetne oblasti. Latinščina je bila v mnogojezični družbi evropskega Zahoda tistega časa »nadnarodnostni« jezik in s tem povezovalni element ter obenem posrednica besedil grško-rimske antične kulture. Navezovanje zahodne krščanske civilizacije v srednjem veku na antični *imperium Romanum* 'rimsko cesarstvo' je razvidno že iz poimenovanj kot *sacra Romana (universalis) ecclesia* 'sveta rimska (vesoljna) cerkev' in *sacrum Romanum imperium* 'sveto rimsko cesarstvo'. Na področje pisne kulture pa so si ob latinščini počasi, a vztrajno svojo pot utirale tudi *linguae vernaculae* 'ljudski jeziki'. Ljudski jeziki so se ob latinščini postopoma uveljavljali kot »novi« pisni, knjižni jeziki, in sicer na različnih področjih javnega sporazumevanja, najprej na dušnopastirskem in uradovalnem, nato pa še na področju nabožnega slovstva (npr. cerkvena himnika), znanosti (npr. zgodovinopisje) ter

posvetnega slovstva. V slovanskem in s tem tudi v slovenskem prostoru so v obdobju do vključno 12. stoletja ljudski jeziki dokumentirani v dušnopastirskih in uradovanih besedilih. Pri tem je treba seveda računati na ves čas prisotno ljudsko slovstvo, ki je v govornih obliki vedno obstajalo in je bilo od procesa zapisovanja neodvisno.

Oblikovanje slovanskih pisnih, knjižnih jezikov v okviru *Slaviae Romanae* se je odražalo tudi v nekaterih posebnih lastnostih teh zapisanih slovanskih jezikov in okoliščinah njihove rabe, ki so bili genealoško in tipološko bistveno drugačni od pisnih, knjižnih jezikov znotraj *Slaviae orthodoxae*, v prvi vrsti tistih, ki so v pisni kulturi sprva uporabljali alohtono staro cerkveno slovanščino. S stališča geneze in tipologije slovanskih pisnih tradicij sta pri procesu oblikovanja njihovega knjižnega jezika pomembni predvsem njegova »avtohtonost« ali »alohtonost« glede na ljudski, narečni jezik ter stik s sosednjimi jeziki. Zunanji odraz teh procesov pa je tudi izbira pisave.

Za jezike *Slaviae Romanae* je značilna avtohtonost pisnega, knjižnega jezika glede na ljudski, narečni jezik, in po latinščini prevzeta latinična pisava (latinica). V ta civilizacijski krog spadajo slovenščina, hrvaščina samo delno (in sicer tiste njene pokrajinske knjižne tradicije, ki ne izvirajo iz hrvaške redakcije stare cerkvene slovanščine), ter vsi zahodnoslovanski jeziki, ki so do moderne dobe (do konca 18. stoletja) razvili vsaj minimalno pisno kulturo oz. so bili vsaj fragmentarno dokumentirani, in sicer si po časovnem vrstnem redu pojavljanja oz. ohranjenosti pisnih besedil sledijo češki, poljski, lužiškosrbski, slovaški, kašubski in polabski. Na drugi strani pa je za jezikovne prostore *Slaviae orthodoxae* v prvi fazi oblikovanja pisne kulture v teh značilna raba redakcij stare cerkvene slovanščine in ponekod najprej glagolske pisave (glagolica), potem pa širše uveljavljene cirilske pisave (cirilica). Glede na razmerje ljudski jeziki – redakcije stare cerkvene slovanščine se redakcije spet ločijo na avtohtone (makedonska, bolgarska)³ in alohtone (moravska, hrvaška, srbska, vzhodnoslovanska). Za razliko od slovanskih pisnih, knjižnih jezikov znotraj vzhodnega krščanstva je za slovanske jezike v okviru zahodnega krščanstva v srednjem veku (in tudi pozneje) v večji meri značilna prisotnost različnih neslovanskih pisnih, knjižnih jezikov na istem prostoru.

V nadaljevanju so predstavljene nekatere izbrane lastnosti pisne kulture znotraj *Slaviae Romanae*, ki se odražajo v pisnih, pozneje knjižnih jezikih na tem območju, v prvi vrsti slovenščine. Slovensko stanje je kulturnozgodovinsko kontekstualizirano v okviru sosedskih jezikov.

3 Pri razmerju knjižni jezik – ljudski jezik sta tipološko podobni razmerje med staro cerkveno slovanščino in oblikujočima se vzhodnojužnoslovanskima makedonščino in bolgarščino ter razmerje med latinščino – pri tem je treba seveda zanemariti razliko med ljudskim in knjižnim jezikom – in romanskimi jeziki. V obeh primerih gre za dve časovni različici istega jezika (vzhodna južna slovanščina > makedonščina, bolgarščina; latinščina > francoščina, italijanščina, furlanščina ...), pri čemer so mlajše časovne različice iste starejše časovne različice v medsebojnem razmerju tudi zemljepisne različice.

Ljudski jezik kot jezik dušnopastirske dejavnosti

Ljudski jeziki so se ob latinščini kot jeziku bogoslužja najprej uveljavili kot pomožni jeziki v okviru dušnopastirske dejavnosti. V cerkveni zakonodaji za časa frankovskega kralja Karla I. Velikega (768–814), od 25. decembra 800 cesarja rimskega cesarstva Karolingov, se omenja tudi ljudski jezik, za katerega se uporabljajo izrazi, kot sta *lingua rustica* in *lingua barbarica*, pri čemer se razlikovanje med pridevnikoma *rusticus* in *barbarus* pojavlja že v delu *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* Bede Častitljivega (Beda Venerabilis) (673–735).⁴ Karel Veliki je že z zakonodajnim odlokom *Admonitio generalis* (*Splošni opomin*) (Aachen, 23. marca 789) zapovedal, da morajo biti osnovna verska znanja vernikom razumljiva. Na cerkvenem zboru v Toursu leta 813 je bilo določeno, da duhovniki pridige prevedejo *in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam* 'v romanski ali pa nemški ljudski jezik'. Baselski škof Haito (807–823) pa je v svojih zakonskih določilih (*Haitonis episcopi Basileensis capitula ecclesiastica*), nastalih najverjetneje po cerkvenem zboru v Mainzu leta 813, določil, da škofje in duhovniki od vernikov zahtevajo, da znajo očenaš in veroizpoved *tam latine quam barbarice* 'tako v latinskem kot v ljudskem jeziku'.

Znotraj zahodnega krščanstva je bila vloga posameznih jezikov torej natančno določena, pri čemer sta si nasproti stala latinščina kot jezik bogoslužja in ljudski jezik kot pomožni jezik dušnopastirske dejavnosti. Nekaj podobnega temu, kar je bilo določeno za romanski in nemški jezikovni prostor, je bilo zelo verjetno v veljavi tudi za tedanji slovanski jezik na območju cerkvenega vplivnega območja Rima.

Slovanski jezikovni prostor v Vzhodnih Alpah je v stik z zahodnim krščanstvom prišel sredi 8. stoletja preko bavarske cerkve, natančneje salzburške škofije (od 798 nadškofije). Okoli leta 750 je krst prejel karantanski knez Gorazd (748–751), prvi slovanski kristjan, karantanski misijon pa je svoj višek dosegel za vlade njegovega bratranca kneza Hotimirja (752–769). Leta 761 je bila posvečena cerkev pri Gospe Sveti (sln. Gospa Sveta, nem. Maria Saal) na Gosposvetskem polju (nem. Zollfeld) na južnem Koroškem, ki velja za prvo posvečeno cerkev v slovanskem svetu. Na posebni sinodi (*conventus episcoporum ad ripas Danubii*) v vojaškem taboru ob Donavi na vojaškem pohodu Frankov proti Avarom leta 796 so med drugimi oglejski patriarh Pavlin II. (787–802), salzburški škof Arn (785–821, od 798 nadškof ter salzburški in bavarski metropolit) in učeni Anglosas Alkuin iz Yorka določili glavne smernice pokristjanjevanja Avarov in Slovanov. Možno je predpostaviti, da so v skladu s karolinško cerkveno zakonodajo prva nabožna besedila v slovanskem jeziku Vzhodnih Alp za potrebe dušnopastirske dejavnosti nastala že na prelomu 8. v 9. stoletje. Slovanska besedila iz

⁴ »La qualifica di *rustici* sembra riferirsi agli evangelizzandi di terre (fuori della città) in cui una amministrazione ecclesiastica già era impiantata, mentre *barbari* sembrano essere considerati i non evangelizzati di zone non ancora raggiunte dalla rete amministrativa delle missioni.« (Picchio 1991: 74.)

karolinškega obdobja niso ohranjena, ohranjeni so le njihovi (jezikovno posodobljeni) prepisi iz poznejšega časa. Pridiga o grehu in pokori ter dva spovedna obrazca so ohranjeni v *Brižinskih/Freisinskih spomenikih* (972–1039), obrazec apostolske vere in očenaša pa v *Rateškem* ali *Celovškem rokopisu* (2. pol. 14. st.).

Raba slovanskega jezika ne le pri dušnopastirski dejavnosti, temveč tudi v bogoslužju na vplivnem območju zahodne cerkve s strani solunskih bratov Konstantina (826/827–869) in Metoda (814–885) v okviru njune misije na Moravskem in v Panoniji v letih 863–885 je bila zato torej dejansko nekaj neobičajnega. Ta območja so bila namreč v prvi polovici 9. stoletja pokristjanjena s strani salzburške cerkve: leta 831 je krst prejel moravski knez Mojmir I. (830–846), leta 833 se je v *loca Treisma* (današnji Traismauer ob Donavi) krstil knez Pribina, poznejši knez v Spodnji Panoniji (840–861), leta 845 se je v Regensburgu krstilo 14 čeških knezov. Rimski papež Hadrijan II. (867–872) je bogoslužje v slovanskem jeziku sicer dovolil, ko pa je leta 870 Metoda poslal za misijskega škofa in papeškega legata na Moravsko in v Panonijo, je v pismu moravskima knezoma Rastislavu (846–870) in Svetopolku (870–871) ter panonskemu knezu Koclju (867–874) naročil, naj pri maši berilo in evangelij berejo naprej *rimsky* ‘po rimsko, tj. latinsko’, in potem *slověnsky* ‘slovansko’.

Ljudski jezik kot pomožni uradovalni jezik

Ljudski jeziki so se ob latinščini začeli uveljavljati tudi kot pomožni uradovalni jeziki, in sicer v pravnih besedilih. Tudi na tem področju rabe jezika so najstarejši ohranjeni primeri znani z romanskega in nemškega jezikovnega prostora, nekoliko pozneje tudi slovanskega. Najstarejša pravna besedila so na primer *Strasbourgške prisege* (842) v stari francoščini in stari visoki nemščini, *Kapuanski placit* (960) v stari italijanščini ter *Baščanska plošča* (ok. 1100) v stari hrvaščini. S slovenskega jezikovnega prostora zapisana uradovalna besedila iz obdobja zgodnjega in visokega srednjega veka niso ohranjena.

Strasbourgške prisege (lat. *Sacramenta Argentaria*, nem. *Straßburger Eide*, frc. *Serments de Strasbourg*) (Strasbourg, 14. februar 842), ki jih je Nithard (ok. 795–845), dvorni zgodovinar Karla Plešastega, zapisal v svojem zgodovinskem delu *Historiae* (*Nithardi histriarum libri IV*) (III, 5), so primer rabe ljudskega jezika v pravnem besedilu, v prisegah, in sicer stare francoščine in stare visoke nemščine. Po smrti cesarja Ludvika I. Pobožnega (814–840), sina Karla Velikega, se je med njegovimi tremi sinovi vnela vojna za nasledstvo. Lotar (840–855) si je hotel namreč polastiti celotno kraljestvo, a je bil od svojih bratov premagan. Ludvik II. Nemški (840–876) in Karel Plešasti (840–877) sta brata premagala leta 841 v bitki pri kraju Fontenailles. 14. februarja 842 je nato v kraju z antičnim imenom *Argentaria* in (starovisokonemškim) ljudskim imenom *Strāzburg* (> nem. *Straßburg*) prišlo do prisege Ludvika in Karla ter

njunih vojsk: Ludvik in Karel sta vsak pred vojsko drugega brata in v jeziku te vojske prisegla, da ne bosta sklepala zavezništva z Lotarjem, in sicer Ludvik pred Karlovo vojsko *romana lingua* in Karel pred Ludvikovo vojsko *teudisca lingua*; vojski pa sta zaprisegli, da ob morebitnem prelomu obljube s strani svojega vladarja z njim ne bosta sodelovali v vojni, in sicer vsaka v svojem jeziku, Karlova v stari francoščini in Ludvikova v stari visoki nemščini. Leta 843 je nato z Verdunsko pogodbo prišlo do delitve frankovske države na tri dele.

Kapuanski placit (it. *Placito di Capua*) (Kapua, marec 960) je eno prvih besedil v italijanskem jeziku, in sicer v jeziku, ki je blizu (stari) napoletanščini. Marca leta 960 je v Kapui sodnik odločal o sporu med Aligernom, opatom benediktinskega samostana Monte Cassino (ustanovljenega leta 529), in plemenitim Rodelgrimom iz Aquina glede lastništva neke posesti. Opat je pred sodnika privedel tri priče, ki so pred njim podale isto izjavo v ljudskem jeziku, namreč da vedo, da je bila dotična posest trideset let v lasti montecassinskega samostana, s čimer je sodni spor dobil opat.

Baščanska plošča (hrv. *Bašćanska ploča*) (Jurandvor pri Baški na otoku Krku, ok. 1100) je prvo pravno besedilo v hrvaščini, in sicer v tedanji čakavščini z otoka Krka; v njem se tudi prvič pojavlja zapisan pridevnik *hrvatski* 'hrvaški'. Gre za epigrafski zapis v glagolici na kamnu, in sicer na levi oltarni pregradi v cerkvi svete Lucije (nekdanjega) benediktinskega samostana v kraju Jurandvor pri Baški na otoku Krku, ki je nastal okoli leta 1100. Besedilo je sestavljeno iz dveh zapisov dveh opatov tamkajšnjega samostana. Opat DRĚŽIHA (Držiha) je zapisal O LEDI[N]Ě 'o ledini, zemlji', ki jo je bil ZĚVĚNIM[I]RĚ KRALĚ HRĚVATĚSKĚI, tj. hrvaški kralj Zvonimir (1075–1089), podelil sveti Luciji, in pri tem navaja tri priče. Opat D[O]BROVITĚ (Dobrovit) pa je dopisal, da je bil z devetimi drugimi brati menihi zidal cerkev svete Lucije.

V slovenskem jezikovnem prostoru bi v kontekst ljudskega jezika kot pomožnega uradovalnega jezika zelo verjetno lahko sodila javna raba slovenskega jezika v okviru obreda ustoličevanja (nemško govorečega) koroškega vojvode po tradiciji običaja ustoličevanja slovanskih karantanskih knezov (tj. iz časa pred vključitvijo slovenskega prostora v civilizacijsko sfero zahodnega krščanstva). Pri tem je šlo za ustno in ne za pisno rabo slovenščine, o čemer najstarejša pisna poročila segajo v 13. in 14. stoletje, in sicer so podana v srednji visoki nemščini (*Švabsko zrcalo*, 1274–1275; Otokar iz Geule: *Avstrijska rimana kronika*, 1306–1308) in latinščini (Janez Vetrinjski: *Knjiga resničnih zgodb*, 1340–1341). Delna raba slovenskega jezika kot uradovalnega jezika je izpričana proti koncu srednjega veka v *Čedajskem* ali *Černejsem* (tudi *Beneško-slovenskem*) *rokopisu* (Dolnja Černejca, 1497), ki ga je zapisal notar *Johannes* s Krka, zaradi česar v besedilu rokopisa prevladuje čakavščina, medtem ko so osebna imena »slovenskega« tipa (*Jakob, Matija, Tonih*).

Slovenski knjižni jezik med stičnimi jeziki

Pri razumevanju notranje in zunanje zgodovine slovenskega jezika – Jernej Kopitar (1780–1844) ga je v svoji nemško pisani slovenski slovnici z naslovom *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark (Slovnica slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem)* (Ljubljana, 1808) zemljepisno in kulturnozgodovinsko umestil kot jezik tistih Slovanov, ki ležijo ob vhodu v Italijo in Nemčijo (*Slaven [...] am Eingange Italiens und Deutschlands*) – je treba nujno upoštevati tudi njegov stik z zemljepisno in družbeno stičnimi jeziki. Medtem ko se v notranji jezikovni zgodovini (tj. v zgodovini ljudskega, narečnega jezika) vpliv vplivajočih jezikov v stiku odraža v posameznih prvinah jezikovnih ravnin vplivanega jezika, se v zunanji jezikovni zgodovini (tj. v zgodovini pisnega, knjižnega jezika) ob vsem tem zrcali tudi vpliv vplivajočih pisnih, knjižnih jezikov na stališča govorcev vplivanega jezika do družbene vloge in podobe le-tega, s čimer sta povezani predvsem vsebina in oblika besedil (v starejših obdobjih, v katerih so prevladovala prevedena besedila, izbira besedil za prevod) ter najočitnejši zunanji znak pisnega, knjižnega jezika – pisava.

V slovenskem jezikovnem prostoru in v njegovi neposredni bližini je v srednjem in zgodnjem novem veku sobivalo več ljudskih pisnih, knjižnih jezikov, in sicer v osrednje-slovenskih deželah predvsem nemški, na slovensko-romanski jezikovni meji furlanski in italijanski, v Istri čakavski hrvaški ter v severozahodnem delu hrvaškega celinskega prostora kajkavski hrvaški. Prva znana besedila v srednji visoki nemščini na Slovenskem so znana s Koroškega in naj bi nastala v drugi polovici 11. stoletja. Za najstarejšo velja pesnitev z biblijsko vsebino *Wiener Genesis (Dunajska knjiga o stvarjenju)*, ki naj bi bila zapisana v okolici Celovca okoli leta 1060. Iz 11. stoletja so tudi najstarejši epigrafski zapisi hrvaške čakavščine v glagolici. Za slovenski prostor so najpomembnejši tisti v njegovi neposredni bližini v Istri in Pokolpju (npr. Ozalj). *Plominski napis* (hrv. *Plominski natpis*) je nastal v cerkvi svetega Jurija Starega (crkva svetoga Jurja Staroga) v Plominu v 11. stoletju, *Grdoselski odlomek* (hrv. *Grdoselski ulomak*) pa v cerkvi svete Marije pomagaj (crkva svete Marije od zdravlja) v Grdem Selu v 12. stoletju. Slednji napis je iz severne Istre in odraža tedanje buzetsko narečje čakavščine z *o*-jevskim odrazom praslovenskega zadnjega nosnega samoglasnika **o* (osebno ime GOLOBŦ). To čakavsko narečje namreč na severu meji na slovenski jezik, natančneje na današnje šavrinsko podnarečje istrskega narečja. Med markantna besedila na tem območju spada tudi *Istrski razvod* (hrv. *Istarski razvod*), ki je bil v ohranjeni obliki zapisan v Istri leta 1325 v treh jezikovnih različicah, in sicer v jezikih gospode (latinsko in nemško) ter ljudstva (čakavsko hrvaško v glagolici). Prva besedila v furlanščini so s konca 13. stoletja in so uradovnega značaja, s preloma 14. v 15. stoletje pa so ohranjeni primeri trubadurske lirike dveh notarjev v Čedadu, torej v neposredni bližini slovensko govorečih Nadiških in Terskih dolin. Antonio Porenzoni (kot notar dejaven v letih 1365–1430) naj bi bil avtor pesmi *Piruç myo doç incurit* (*Moja rdeča sladka hruška*), medtem ko naj bi bil avtor pesmi *Biello dumnlò*

di valor (*Spoštovana lepa gospa*) morda Simone di Vittore (†1420). Najstarejše znano ohranjeno besedilo v italijanskem jeziku v severozahodni Istri, natančneje v njegovem priseljenkem istrobeneškem narečju, so pravila *Mariegola* bratovščine svetega Antona v Kopru iz 14. stoletja. Hrvaški glagoljaši, ki so se na slovenski prostor zatekli v času turških upadov, so zapustili sledove svojega jezika, zapisanega v glagolici. Hrvaška čaka-vščina s posameznimi slovenizmi se je v slovenskih deželah pojavila v drugi polovici 15. stoletja. V grafitu pod fresko z mrtvaškim plesom v cerkvi svete Trojice v Hrastovljah je hudomušen zapis »To pisa, ki voli pri mizi sidec vino piti nego kopati i ki voli vino nego krop«, v katerem sta slovenizma morda besedi *miza* in *krop*. Zadnji znan zapis v glagolici na Slovenskem je iz leta 1630. Glagoljaštvo je bilo precej razširjeno npr. v Dolini pri Trstu, od koder so ohranjene rokopisne glagolske knjige iz obdobja 1548–1608. Tamkajšnji govorniki slovenščine so od hrvaških glagoljašev prevzeli pisni jezik in njegovo pisavo. Na drugem koncu, znotraj tedanje Ogrske se je v 16. stoletju izoblikoval tudi kajkavski knjižni jezik, ki je bil v svojih začetkih odvisen od madžarskega in je vplival na prekmurski najprej pisni in pozneje knjižni jezik. Prvo znano rokopisno kajkavsko besedilo je *Čunčičev list* (Kuče pri Turopolju, 1521), pravno besedilo, ki ga je napisal Stjepan Čunčič. Avtor prve kajkavske tiskane knjige pa je Ivan Pergošić (1521–1592), notar v Varaždinu, ki je iz madžarščine v kajkavščino prevedel prvotno latinsko pisani ogrski pravni zbornik *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae* (1514) in ga pod pokroviteljstvom hrvaškega grofa Jurija IV. Zrinskega (1549–1603) pod naslovom *Decretum* dal tiskati leta 1574 v Nedelišču pri Čakovcu.

Ta pisani mozaik »tujejezičnih« pisnih tradicij znotraj in v neposredni bližini slovenskega prostora se je vsaj delno odrazil tudi v zapisani slovenščini. Medjezikovni kontekst je treba nujno upoštevati npr. že pri razumevanju črkopisov slovenskega pisnega, knjižnega jezika in njegovih pokrajinskih knjižnih različic v poznejših obdobjih. Jezik srednjeveških spomenikov je zapisan s črkopisom, s katerim sta se zapisovali (bavarska) stara in srednja visoka nemščina. Črkopis slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, pozneje imenovan *bohoričica*, – povedano zelo poenostavljeno – kljub izvirnim rešitvam vseeno bolj spominja na zapisovanje glasov v nemščini kot v katerem drugem sosedskem jeziku (prim. zapis šumnika *š* s <sch> v nemščini in s <sh> v tedanji slovenščini). Poleg vpliva nemškega črkopisa, ki je zaznamoval osrednjeslovenske dežele, je pri zapisovanju slovenščine zaslediti prisotnost tudi drugih črkopisov (in celo različnih pisav), in sicer italijanskega na zahodnem in madžarskega na vzhodnem obrobju slovenskega območja. Duhovnik fra Gregorio Alasia da Sommaripa (ok. 1578–1626), ki je deloval v Devinu, je v svojem italijansko-slovenskem slovarju *Vocabolario Italiano, e Schiavo*, natisnjenem v Vidmu leta 1607, slovenščino zapisoval z italijanskim črkopisom (prim. zapisovanje tedanjih tamkajšnjih slovenskih trdonebnikov *n'* in *l'* z dvočrkjema <gn> in <gl>: *cogn* = *kon* 'konj', *gouoregne* = *govoren'e* 'govorjenje', *fdrauglie* = *zdrau'le* 'zdravje'). Na podoben način so domačini v Reziji zapisovali rezijansko narečje. Rezijanski župnik z uradnim imenom Odorico Buttolo, v rezijanskem narečju *Durìh Plòc*, je v času svojega

duhovniškega službovanja v Režiji v obdobju 1815–1845 med drugim sestavil italijansko-rezijanski slovarček, v katerem so zapisi kot *cogn* za *kōnj* ‘konj’, *jagne* za *janjē* ‘janje’ ipd. V Prekmurju in Porabju v okviru Ogrske se je v prvi polovici 18. stoletja začel oblikovati prekmurski knjižni jezik, ki se je zapisoval s tedanjim madžarskim črkopisom, kar se najbolj jasno kaže pri zapisovanju sičnikov *s* <fz>, *z* <z>, *c* <cz> in šumnikov *š* <s>, *ž* <’z>, *č* <cs> (Štefan (Števan) Küzmič (1723–1799): *Nouvi zákon ali testamentom* (Halle na Sali, 1771), str. 168: *pařtérje* ‘pastirji’, *je oznano* ‘je oznanil’, *vu řzreci* ‘v srcu’, *řzo najřli* ‘so našli’, *polo’zeno* ‘položeno’, *reřcs* ‘beseda’).

Za konec pa še poučen primer s področja preučevanja slovensko-nemškega jezikovnega stika v srednjem veku, kako prepletanje med jeziki v stiku lahko omogoči razrešitev marsikatere zagonetke v jezikoslovju. Dejstvo je, da je branje slovenskih srednjeveških besedil in slovenskih jezikovnih drobcev brez poznavanja načina zapisovanja (bavarske) stare in srednje visoke nemščine (ok. 750–1050 in ok. 1050–1350) tako rekoč nemogoče, prav tako kot je upoštevanje načina zapisa slovenščine v srednjem veku neobhodno pri razumevanju zgodovine nemščine. Slovensko srednjeveško jezikovno gradivo se na prvi pogled zdi zapisano na »nesistemski« način, ki pa ga je možno nekoliko bolje razumeti, če poznamo staro- in srednjevisokonemški črkopis, kakršen je bil v rabi v tedanjih bavarskih skriptorijih. To se dá nazorno ponazoriti na zapisu besedil *Briřinskih/Freisinskih spomenikov*, zapisanih v obdobju 972–1039,⁵ in slovenskih števnikov v *Heiligenkreuřkem rokopisu* (Heiligenkreuz OCist., Cod. 250), nastalem v 3. četrtini 12. stoletja. Glasovi zgodnje slovenščine, tj. časovne različice slovenskega jezika v obdobju od ok. 1000 do ok. 1200, so v omenjenih jezikovnih spomenikih namreč zapisani s črkami, ki so jih uporabljali za zapis enakih oz. podobnih glasov v (bavarski) stari in srednji visoki nemščini, npr. stvn. <s> [s/z] za zapisovanje slovenskih š, ž (in tudi č) ter stvn. <z> [s/ss] za zapisovanje slovenskih s, z (in tudi c).

V (bavarski) stari in srednji visoki nemščini sta se s črko <s> (v rokopisih zapisano kot <f>) zapisovala šumnika ř, ř (ki sta bila izgovorno med sičnikoma *s*, *z* in šumnikoma š, ž) (tako od okoli leta 750), s črko <z> oz. dvočrkjem <zz> pa sičnik *s* (in tudi sičniški zlitnik *c*), kar med drugim potrjujejo tudi (bavarske) staro- in srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini (stvn. *scado* → psl. **řkoda* > sln. *řkōda*; stvn. *missa* → psl. **mřša* > sln. *māřa*; frank. stvn. *swēbal*, *swēval*, bav. stvn. **řwēpal* → sln. *řvéplo*; srvn. *řřbisen* → sln. *řřbeřen*; srvn. *salbeie*, *salveie* → sln. *řājbelf*). Posledično se v najstarejših slovenskih jezikovnih

5 »Als ich zum ersten male unter Leskiens anleitung diese [Freisinger] denkmāler las, machte dieser auf verschiedene absonderlichkeiten der orthographie aufmerksam und vermutete, dass dieselben aus dem deutschen ihre erklārung finden mōchten**). Die richtigkeit dieser vermutung war mir sofort klar; es liegt ja auch so nahe, dass der oder die verfasser, mit der damals fūr das ahd. ūblichen orthographie vertraut, deutsche lautbezeichnungen auf das slavische anzuwenden suchten. **) Āhnlich auch schon Kopitar [1836] p. XLII« (Braune 1874: 527–528). »Ist somit in allen drei Denkmālern die Schreibung der *Zisclaute* auf Grund althochdeutscher Ausspracheverhāltnisse durch mehr oder minder hāufiges Versprechen zu verstehen, so kann auch hinsichtlich der ūbrigen Laute kein Zweifel bestehen, dař ihre Schreibung *nicht den altslovenischen Lautwert an sich*, sondern die asl. Laute in *althochdeutscher* Aussprache darstellt« (Pirchegger 1931: 44).

spomenikih črka <s> praviloma uporablja za zapisovanje šumnikov š, ž (in šumniškega zlitnika č) (Brižinski spomeniki: 2. os. ed. sed. *zadenes* (I 26) = *zadeneš* 'zadeneš, naložiš', im. ed. m del. na *-l uzlissal* (I 31) = *uslišal* 'uslišal', *bose* (I 2) = *bože* 'o bog!'), črka <z> pa za zapisovanje sičnikov s, z (in sičniškega zlitnika c) (Brižinski spomeniki: *na zem zuete* (I 8) = *na sem svētē* 'na tem svetu', tož. ed. m ž. *bozza* (II 46) = *bosa* 'bosega', *u /.../ zavuihti* (I 15) = *v zavisti* 'v zavisti', tož. ed. *izpovued* (I 11) = *izpověd* 'izpoved'; Heiligenkreuški rokopis: ZEDem (56v) = *sedam*, OZZEM (64v) = *osam*, DEZeNΘ (73r) = *desęt*). Iz zgodovine jezikoslovja je treba poudariti pomembno dejstvo, da je bil v germanistiki druge polovice 19. stoletja prav zapis zgodnjėslovenskih besedil v *Brižinskih spomenikih*, v katerih sta šumnika š, ž zapisana s črko <s>, eden izmed dokazov, da je v stari visoki nemščini okoli leta 750 prišlo do spremembe sičnika *s v šumnika ş, z (stvn. *scado* [skado > škado], *misa* [misa > miša], *swēbal* [swebal > zwebal]). To dejstvo je kot temeljno znanje sodobne germanistike navedeno v standardnih germanističnih priročnikih:

Recht gut gesichert ist die š-artige Aussprache des /s/: Die altslaw. Freisinger Denkmäler geben slaw. /š/ und /ž/ durch <s>, slaw. /s/ und /z/ durch <z> wieder. Die „schibillantische“ Qualität des /s/ wird auch durch die Weiterentwicklung im Mhd. (die auch die ungarische Orthographie mit <s> für [š] und <sz> für [s] reflektiert) und in konservativen rezenten Dialekten bestätigt. (Braune ¹⁶2018: 226.)

š-jevski izgovor /s/ je resnično dobro potrjen: staroslovanski Brižinski spomeniki podajajo slovanska /š/ in /ž/ s <s>, slovanska /s/ in /z/ pa z <z>. Šumniško kakovost /s/ potrjuje tudi njegov nadaljnji razvoj v srednji visoki nemščini (ki ga odraža tudi madžarski pravopis s <s> za [š] in <sz> za [s]) in v arhaičnih novejših narečjih. (Prev. M. Šekli.)

Jeziki v stiku torej lahko drug o drugem marsikaj razkrijejo in pojasnijo, zato med neobhodna znanja za kontekstualizirano razumevanje slovenskega jezika skozi čas v prostoru in družbi spada tudi natančno poznavanje njegovih sosedskih jezikov v preteklosti in sedanjosti.

facit

Dokumentiranost slovenskega jezika, tj. pisnega jezika kot nosilca pisne kulture, je gledano kulturnozgodovinsko tesno povezana z vključitvijo vzhodnoalpsko-zahodnopanonskega prostora v drugi polovici 8. stoletja v civilizacijski krog zahodnega krščanstva in zahodnoevropski fevdalizem frankovskega tipa ter glede na ohranjena besedila sega v drugo polovico 10. stoletja. Za slovenski pisni, pozneje knjižni jezik sta podobno kot za večino drugih slovanskih jezikov znotraj *Slaviae Romanae* značilni »avtohtonost« pisnega, knjižnega jezika glede na ljudski, narečni jezik, tj. odsotnost redakcij stare cerkvene slovanščine, in latinična pisava.

Matej Šekli

predsednik Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2021: 16. stoletje in jezikovni pouk slovenščine. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 231–242.
- BRATOŽ, Rajko, 1999: Začetek oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov »ad ripam Danubii« in sinoda v Čedadu 796. *Vilfanov zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC. 79–111.
- BRAUNE, Wilhelm, 1874: Die altslovenischen Freisinger denkmäler in ihrem verhältnisse zur althochdeutschen orthographie. *Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und literatur* 1. 527–534.
- BRAUNE, Wilhelm, ¹⁶2018 (¹1886): *Althochdeutsche Grammatik*. Neu bearbeitet von Frank Heidermanns. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1996: Sociolingvistika prema genetskoj in tipološkoj lingvistici. *Suvremena lingvistika* 41–42/1–2. 87–94.
- DARDANO, Maurizio, TRIFONE, Pietro, 1995: Il plácito di Capua. *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli. 71–72.
- FUČIĆ, Branko, 1982: *Glagoljski natpisi*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 57.) Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- GRAFENAUER, Ivan, 1936: *Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb isповědajštitimь se*. (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 13, Filološko-lingvistični odsek 2.) Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
- HOCK, Hans Henrich, ³2021 (²1991): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- JANKO, Anton, TERŽAN-KOPECKY, Karmen, ³2000: Die Straßburger Eide. *Staronemško berilo / Altdeutsches Lesebuch*. Maribor: Pedagoška fakulteta, Ljubljana: Filozofska fakulteta. 13–14.
- JAVOR BRIŠKI, Marija, 2022: Nemška književnost na Slovenskem od 11. do 16. stoletja. *Jezik in slovstvo* 67/1–2. 79–105.
- JEMBRIH, Alojz, 1997: *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*. Čakovec: Zrinski.
- KINDER, Hermann, HILGEMANN, Werner, 2000: *DTV-Atlas: Weltgeschichte*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- KOPITAR, Bartholomaeus, 1836: *Glagolita Clozianus*. Dunaj: Karel Gerold.
- KRISTAN, Matic (prev.), 2021: Karel Veliki: *Admonitio generalis*. *Keria: Studia Latina et Graeca* 23/1. 212–222.
- MOGUŠ, Milan, 1993 (²2005): *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus.
- NAZOR, Anica, 2008: Bašćanska ploča. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: »Ja slovo znajući govorim...«*. Priredila Srećko Lipovčan in Zlatko Rebernjak. Zagreb: Erasmus naklada. 28–29.
- PICCHIO, Riccardo, 1962: Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition. *Die Welt der Slaven* 6. 1–27.
- PICCHIO, Riccardo, 1991: *Slavia ortodossa e Slavia romana. Letteratura della Slavia ortodossa (IX–XVIII sec.)*. Bari: Dedalo. 7–83.
- PIRCHEGGER, Simon, 1931: *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*. (Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin 5.) Leipzig: Markert & Petters.

- QUAGLIA, Sandro, 2016: *Plavan pra Durih Ploc anu drügi jëravi tu-w Reziji / Il pievano don Odorico Buttolo e altri sacerdoti in Val Resia*. Rezija/Resia: Muzeo tih rozajanskih judi / Museo della Gente della Val Resia.
- RAMOVŠ, Fran, KOS, Milko, 1937: *Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Akademsko založba.
- SAUSSURE, Ferdinand de, 1896: Accentuation lituanienne. *Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen* 6. 157–166.
- Srednjeveško slovstvo: izbrano delo*, 1974. Izbral in ur. Jože Pogačnik. Prev. Kajetan Gantar, Bogo Grafenauer, Jože Mlinarič, Alojz Rebula. (Zbirka Naša beseda.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠEKLI, Matej, 2014 (2016): *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŠEKLI, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. (Linguistica et philologica 37.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠEKLI, Matej, 2020: Relativna in absolutna kronologija (bavarsko)staro- in srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 26/1. 7–25.
- ŠEKLI, Matej, 2021: Notranja in zunanja zgodovina slovenskega jezika v srednjem veku (ok. 550–1550). Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 187–227.
- ŠEKLI, Matej, 2022: Zgodnjeslovenski števnik od 1 do 10 v Heiligenkreuškem rokopisu iz tretje četrtine 12. stoletja (Heiligenkreuz, Cod. 250). *Slavistična revija* 70/1. 13–32.
- ŠEKLI, Matej, 2022: Južnoslovanski jeziki v kontekstu balkanske in srednjeevropske jezikovne zveze: teoretično-metodološki premisleki. Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik (ur.): *Slavistična prepletanja* 3. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 35–56.
- ŠTIH, Peter, 2016: Od 6. do konca 15. stoletja. Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec: *Slovenska zgodovina I–II*. Ljubljana: Modrijan. 35–221.
- TRUNTE, Nicolina, 2021: *Staroslavenska riječ*. S njemačkoga preveo i predgovorom providio Zvonko Pandžić. Zagreb: Alfa.
- VERONE, Luzian, 1999: *Rassegne di letature furlane: des origjinis al nestri timp*. Udin: Società Filologiche Furlane.
- VICARIO, Federico, 2015: Testi antichi. Sabine Heinemann, Luca Melchior (ur.): *Manuale di linguistica friulana*. (Manuals of Romance Linguistics 3.) Berlin, Boston: Walter de Gruyter. 136–154.
- ZOR, Janez, 1977: Glagolica na Slovenskem. Franc Jakopin (ur.): *Slovansko jezikoslovje – Nah-tigalov zbornik: prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija – 2. julija 1977*. Ljubljana. 483–495.
- ZOR, Janez, 1985: Glagolska pričevanja na Slovenskem. *Bogoslovni vestnik* 2. 183–191.
- ZUDIČ ANTONIČ, Nives, 2014: *Storia e antologia della letteratura italiana di Capodistria, Isola e Pirano*. Capodistria: Unione Italiana.
- ZUDIČ ANTONIČ, Nives, 2014: *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopa, Izole in Pirana*. Koper: Italijanska unija.

Sodobna slovenska tržaška književnost

Marija Pirjevec Paternu

Univerza v Trstu, Visoka šola modernih jezikov za prevajalce in tolmače
pirjevec.paternu@gmail.com

Rast slovenske tržaške književne kulture od Trubarja do sodobnosti

V prispevku je govor o slovenski književni kulturi na Tržaškem, ki je bila zaradi družbenih in političnih razlogov dolgo časa močno zavrta in zamudniška. Vse do 20. stoletja je sodila bolj v območje kulturnozgodovinske kot umetniške tvornosti. Njeno rojstvo v pravem pomenu besede je mogoče postaviti šele v čas po 2. svetovni vojni, ko je končno zaživela na domačih tleh. Zanj je značilna razmeroma trdna hierarhija vrednot, vezanih na jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos. Osebna in skupnostna ogroženost je bila na tem prostoru preveč resna, da bi tržaški književnosti dopuščala resnično notranjo razpuščenost, nihilistično držo ali filozofijo absurda.

1 Uvod

Tržaški pisatelj Scipio Slataper je v začetku 20. stoletja zapisal, da »Trst ne more zatajiti svoje dvojne duše, svoje dvojne narave, ker bi to pomenilo njegovo pogubo« (Slataper 1954: 45). Avtor prozne pesnitve *Il mio Carso* (1912, Moj Kras) se je globoko zavedal etnične dvojnosti, ki je od nekdaj zaznamovala tržaški svet in ga zaznamuje še danes. Na italijanski strani so se tega takrat zavedali le redki posamezniki, predvsem tisti, ki so zmogli preseči delitev prebivalcev mesta na dve med seboj ločeni, odtujeni etnični skupnosti, od katerih naj bi bila slovenska obsojena na obrobnost ali izginotje. Pritisk italijanskega iredentizma je v času pred prvim svetovnim spopadom vidno naraščal in napetosti med skupnostma so se stopnjevale do mere, ki je puščala le malo prostora za smiselno rešitev. Ta spopadni položaj se je pripravljaj že vse od pomladi narodov naprej, ko so leta 1848 Slovenci v Trstu prvič zahtevali priznanje svojih narodnih in jezikovnih pravic. Dotlej sta obe skupnosti, italijanska in slovenska, na obali Jadrana živeli v strpnosti in bolj ali manj smotrnem sožitju, ki je trajalo več kot tisoč let. Vse od naselitve proti koncu 6. stoletja so namreč naši predniki bivali ne samo na obronkih kraške planote, temveč tudi ob morju. V daljno preteklost Slovencev kot obmorskega ljudstva kaže znamenita ljudska balada *Lepa Vida*, ki s svojo zgodbo sega v čase saracenskega plenjenja po sredozemskih obalah od 9. do 11. stoletja. Balada nosi zaznamovanost slovenskega človeka na zahodni meji, usodno razpetega med domači in tuji svet. Po mojstrski Prešernovi prepesnitvi je motiv lepe Vide postal eden temeljnih toposov in simbolov slovenske književnosti vse do danes (Pirjevec 2001: 374, 375).

1.1 Primož Trubar v Trstu

Izjemnega pomena za slovenski narod je, da se je v 16. stoletju prav v Trstu zgodila ena izmed odločilnih intelektualnih izkušenj Primoža Trubarja, utemeljitelja slovenskega knjižnega jezika in slovstva ter prvega oblikovalca naše identitete. Leta 1524 ga namreč srečamo na dvoru tržaškega škofa Petra Bonoma, svetovljanskega humanista, ki je šestnajstletnega Trubarja sprejel v službo in vzgojo. Njegovo mišljenje je kultiviral v humanistično in reformatorsko smer ter mu dal široko jezikovno izobrazbo, pri čemer je slovenščino spoštoval in gojil kot jezik, enakovreden drugim, kulturno že uveljavljenim jezikom. Za slovensko kulturo ni majhnega pomena, da je ta »Kolumb slovenskega knjižnega jezika«, kot ga je označil Jernej Kopitar, svojo izhodiščno orientacijo k velikemu jezikovnemu podvigu dobil prav v Trstu. S slovenskim reformatorjem se torej začena predliterarno obdobje slovenske književne kulture na Tržaškem, ki sega vse do slovenskega narodnoprerdnega gibanja leta 1848 (Pirjevec 2011a: 354).

Čeprav je bila pot do razvite književnosti še dolga, lahko od tedaj govorimo o postopnem, vendar nepretrganem kulturnem življenju slovenskega Trsta. Na začetku 17. stoletja je vrsta dokazov, da slovenski jezik v tem prostoru ni bil podcenjevan ali celo zaničevan, temveč da je bil živ tudi v višjih krogih tedanje družbe. Tako je leta 1601 devinski grof Rajmund VI. povabil na svoj grad italijanskega servitskega redovnika Gregoria Alasia, rojenega v kraju Sommaripa del Bosco v Piemontu, da bi vodil redovniško naselbino in zidavo devinskega samostana. Tam je Alasia prvič naletel na povsem neznan jezik, slovenščino, ki jo je govorila večina okoliških prebivalcev. Italijanski redovnik se je z lahkoto naučil govorice domačinov in sestavil prvi italijansko-slovenski slovar *Vocabolario Italiano e Schiavo* (1607). Pri učenju tega jezika mu je pomagal grofov sin Rajmund VII., ki je že od mladih nog govoril »nemško enako dobro kakor materinščino, latinsko zaradi svojega poklica in prav tako dobršen del« slovenščine (Košuta 2008: 207).

Izvrsten literarnozgodovinski dokument s konca 17. stoletja so tudi slovenska plemiška pisma med mlado tržaško grafico Isabello Marenzi in njeno materjo, baronico Ester M. Coraduzzi, vdovo na gradu Koča vas na Notranjskem. Njuna korespondenca ponovno dokazuje, da so slovenščino govorili tudi višji družbeni sloji. Po besedah Pavleta Merkuja ta najdba demantira Kidričevo domnevo, da plemstvo na Slovenskem ni govorilo slovenščine (Merkù 1980: 16).

Pomemben premik v zgodovini Trsta zaznamuje leto 1719, ko je avstrijski cesar Karel VI. ustanovil prosto luko in s tem dal zagon svoji podjetni merkantilistični politiki. V naslednjih desetletjih se je to provincialno mesto razvilo v veliko mednarodno tržišče, ki je privabljal vse več tujcev. Močan je bil tudi dotok priseljkov iz slovenskega zaledja, vendar se je večji del novih priseljencev, ki so pripadali nižjim slojem, sprva zлил z večinskim prebivalstvom in se potujčil. Vsestranski vzpon, ki ga je v 18. stoletju

doživljalo »mesto v zalivu«, da rečemo z Borisom Pahorjem, je na poseben način vplival tudi na prebujanje osrednje Slovenije. O tem priča osebnost barona Žige Zoisa, ki je bil rojen leta 1747 v Trstu kot sin veletgovca italijanskega rodu in matere Slovenke. Čeprav je bil vzgojen v italijanskih šolah, v Reggio Emilii, kjer se je izobraževal v okolju, ki se je odlikovalo po odprtosti do novih razsvetljskih miselnih tokov, se je kasneje scela posvetil gojenju slovenskega jezika in postal osrednja osebnost našega razsvetljskega preroda (Kacin 2013: 100, 101). Prav iz Trsta je potemtakem posredno prihajal življenjski impulz za prvo in odločilno poglavje slovenske posvetne književnosti, za njen sproščeni korak v razsvetljenstvo.

2 Slovensko narodno prerodno gibanje na Tržaškem

S pomladjo avstrijskih narodov in vznikom slovenskega narodnega preroda sredi 19. stoletja se začne narodnoprebudna faza tržaške književnosti, ki sega od časa, ko je marčna revolucija pometla z Metternichovim absolutizmom (1848), do razkroja habsburškega cesarstva (Pirjevec 2011a: 356). V Trstu se je prav tedaj oblikovalo organizirano narodno gibanje kot del osrednjega nacionalnega programa *Zedinjene Slovenije* (1848). V tem duhu so tudi tržaški Slovenci prvič v zgodovini izdelali svoj dokaj previdni politični program z zahtevo po jezikovnih in narodnih pravicah. Skladno s temi težnjami so začeli leta 1849 izdajati slovensko glasilo *Slavjanski rodoljub* (1849), še pred tem pa so organizirali *Slavjansko društvo* (1848), ki mu je sprva predsedoval finančni svetnik in pesnik Jovan Vesel Koseski. S svojo patetično retoriko ter legitimistično miselnostjo je postal primer »visokega« verzifikatorja, nekakšnega slovenskega Schillerja. Veselova slava se je razširila tudi čez rob slovenske književnosti. Tako je npr. nemški *Illyisches Blatt* zapisal, da je Vesel »v znanstvenem kakor umetniškem pogledu izreden pojav« (Paternu 1960: 49).

Na vse opaznejšo prebujanje narodne zavesti pri tržaških Slovencih je italijanska meščanska elita reagirala z napadalnostjo, ki se je skozi naslednja desetletja močno zaostila, se obračala v iredentizem in celo rasizem. V povprečni zavesti teh tržaških meščanov so Slovenci v glavnem veljali za barbare in nezaželene prišleke. Vendar se je kljub vsem oviram na slovenski strani gospodarsko in kulturno krepil narodnozavedni meščanski sloj in vse vidnejši so postajali slovenski trgovci, obrtniki, uradniki, profesorji in duhovniki. Prav v tem času je tudi na kulturnem področju opaziti močan priliv osebnosti iz osrednje Slovenije, kar je med drugim pripomoglo k bolj razgibanemu intelektualnemu življenju tržaškega prostora, posebno od ustanovitve prve *Slovanske čitalnice* (1861), s katero so Tržačani prehiteli celo Ljubljano. Med izobraženci, ki so se za krajši ali daljši čas ustavili v Trstu, je posebej opazen pisatelj, pesnik in kritik Fran Levstik, ki je bil v letih 1861, 1862 tajnik tržaške čitalnice. Ob tem ni mogoče prezreti, da je prvo pomembno slovensko prozno delo, Levstikov

Martin Krpan (1858), zasidrano prav v Trstu. Krpanova podjetnost se namreč začne s tihotapljenjem angleške soli iz Trsta na Kranjsko.

Med redkimi avtohtonimi tržaškimi pisci velja omeniti pesnika, publicista in pisatelja Josipa Godino Verdelskega, ki je pomembno zaznamoval slovensko kulturno dejavnost na Tržaškem. Ta »zaslužni samohodec« (Pahor 1998: 275) je primer ambicioznega Tržačana, ki se je iz težkih razmer povzpел k višjemu družbenemu položaju. V mestu je postal dejaven slovenski publicist, pisatelj ter urednik dveh poučnih in zabavnih polmesečnikov *Ilirski Primorjan* (1866–1869) in *Tržaški Ljudomil* (1866). Poleg avtobiografije (*Živenje Josipa Godine Verdelskega*), v kateri je zaslediti vrsto podatkov o življenju tržaških Slovencev v 19. stoletju, je napisal tudi obsežno delo *Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice* (1872).

Velik zagon je narodno gibanje dobilo z ustanovitvijo političnega, kulturnega in gospodarskega društva *Edinost* leta 1874, ki je živelo vse do fašistične prepovedi njegovega istoimenskega glasila leta 1928 (Pirjevec J.1987: 7, 8). Omenjeni časopis je vidno prispeval k narodnemu ozaveščanju, uveljavljanju slovenskega tiska ter širjenju za literaturo dovzetnega bralskega kroga na Tržaškem in na Goriškem (Dović 2007: 546). Proti koncu stoletja je kot priloga *Edinosti* začela izhajati *Slovenka*, prva slovenska ženska revija (1897–1902), ki jo je sprva urejala Marica Nadlišek Bartol, že uveljavljena pisateljica in publicistka. V zagovoru pravice žensk do izobraževanja in javnega nastopanja si je nakopala obsodbo takrat najvidnejšega slovenskega teologa Antona Mahničā (Verginella 2017: 17). Ni naključje, da je to napredno žensko glasilo nastalo prav v Trstu, kjer je bilo mentalno ozračje v primerjavi s Ljubljano manj utesnjeno pa tudi bolj odprto širšemu svetu.

Na nov in intimen način pa je našla stik s Trstom slovenska *moderna*. Na Premu, v neposrednem tržaškem zaledju, je bil rojen pesnik Dragotin Kette. Prav v Trstu, kamor ga je leta 1898 pripeljala obvezna vojaščina, je nastal njegov znameniti cikel ljubezenskih izpovedi *Na molu San Carlo*, ki je v slovensko ljubezensko liriko prinesel val krajinarske in erotične eksotike, nekakšen »juga sončni vrt«, kakršnega slovenski svet ni bil vajen.

2.1 Slovenski Trst v začetku 20. stoletja

V začetku 20. stoletja je Trst s svojo značilno kozmopolitsko naravnostjo dobival za Slovenijo velik gospodarski, politični in kulturni pomen, saj je tudi glede števila slovensko govorečih prebivalcev postal največje slovensko mesto, ki je imelo hkrati trdno narodno zaledje. Ivan Cankar, ki je imel tu vrsto odmevnih predavanj o slovenski kulturi pa tudi o socialnem in narodnem vprašanju, je to zavedanje izpovedal zelo jasno: »Ljubljana je srce Slovenije, Trst pa so njena pljuča« (Cankar 1976: 239).

Najvidnejši zunanji dokaz vsestranskega vzpona slovenskih Tržačanov je postal *Narodni dom*, mojstrovina arhitekta Maxa Fabianija. Pod njegovo streho so med drugim našli svoj prostor knjižnica, tiskarna, hotel Balkan in gledališče. Trst je postal mesto moderne slovenske kulture, ki je zmogla včasih preseči tudi njeno središče. Cankarjeva drama *Hlapci*, ki jo je Ljubljana zavrnila, je namreč doživela krstno izvedbo prav na odru Narodnega doma. Ni naključje, da je avtor povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica* (1907) v nagovoru na tržaške rojake v svojem zadnjem predavanju *Očiščenje in pomlajenje* (1918), ko je bilo razločno čutiti razpad avstrijskega cesarstva, storil vse, da bi utrdil njihovo samozavest. V resnici je preklical svojo idejo *Hlapcev*.

3 Začetek fašističnega nasilja v Trstu: požig Narodnega doma

S prihodom Trsta in ene tretjine Slovencev pod savojsko kraljevino po koncu prvega svetovnega spopada se je začela doba divje raznarodovalne politike, ki je trajala vse do konca druge svetovne vojne in pomeni najbolj dramatično obdobje v njihovi zgodovini. Skvadristično gibanje, ki je skušalo s silo zatreti vsakršno večjezičnost teh krajev, je doseglo višek 13. julija 1920, ko je bil sredi Trsta požgan Narodni dom. To večnamensko kulturno središče je namreč predstavljalo simbolni vrh slovenskega uveljavljanja in upora proti iredentistično-judovskemu Trstu (Pirjevec 1997: 237). Usoden udarec za slovenski živelj v Italiji je med drugim pomenila Gentilejeva šolska reforma iz leta 1923, ki je prepovedala pouk v slovenskem jeziku. Med ljudmi pa so kljub vsem prepovedim slovenske knjige krožile na skrivaj, ukinjene časopise so zamenjala ilegalna glasila (*Brinjevke, Malajda, Plamen, Domača kaplja*). Vendar založniške dejavnosti niso povsem zatrli. Izhajala so posamezna dela piscev, ki so kljub težkim razmeram vztrajali v svoji ožji domovini. To so bili: Stanko Vuk, France Bevk, Andrej Budal, Ivan Trinko, pa še kdo. Spričo cenzure in tudi zaradi potreb ogrožene skupnosti so se avtorji v času kulturnega genocida – kot je to obdobje označil italijanski zgodovinar Enzo Collotti –, bolj ali manj prilagajali poljudnemu in spodbudnemu pisanju v preprostem, vsem razumljivem jeziku. Tako je bil pretrgan stik z modernizmom, ki je v začetku dvajsetih let imel v Trstu in Gorici pomembni središči (Pirjevec 2001: 391).

3.1 Prvi veliki vzpon slovenske tržaške književnosti

Vse hujše metode nasilja s strani fašističnih oblasti so povzročile odpor, ki je zajel skoraj celotno primorsko prebivalstvo. Ker je bila slovenska inteligenca pod vse hujšim pritiskom prisiljena v izgnanstvo, v medvojnem obdobju tako v Trstu kot tudi v Gorici skoraj ni bilo več tistega razumniškega sloja, ki bi omogočil rast živahnega kulturnega življenja. In vendar je, paradoksalno, prav v tem času prišlo do prvega velikega vzpona slovenske tržaške književnosti. Ta je vse do 20. stoletja sodila bolj v območje kulturnozgodovinske kot umetniške tvornosti. Rojstvo razvite slovenske literature na

Tržaškem je torej mogoče postaviti v prva desetletja 20. stoletja, vendar še zmeraj z nekaterimi pridržki, ki zadevajo njeno lokacijo. Tedaj so se namreč pojavili pomembni besedni ustvarjalci, med katerimi izstopajo Srečko Kosovel (1904–1926), Igo Gruden (1893–1948), Vladimir Bartol (1903–1967) in še kdo, ki so zaradi težkih vojnih in po-vojnih razmer ostali onstran meja ožje domovine in svoj opus ustvarili večinoma v Ju-goslaviji oz. v Sloveniji, kamor so se zatekli, ne da bi pretrgali vezi z rodnim mestom. Njihovo leposlovno delo predstavlja umetniško zrelo fazo tržaške književnosti primor-skih piscev v emigraciji, pomeni oblikovanje moderne literature z estetsko funkcijo in sodobno semantiko (Pirjevec 2011a: 358).

Srečko Kosovel, rojen v Sežani, pred vrati Trsta (1904–1926), je že kot otrok doživel travmo v času prvega svetovnega spopada, po vojni pa vrsto socialnih, političnih in duševnih pretresov. S svojim študijem in pesniškim delom je bil vezan na Ljubljano, toda zraven je bil zmeraj tudi pesnik Krasa, seveda ne samo njegove topografije, tem-več mnogo globlje. Iz njegove tesnobe in groze, ki je segala v ontološke razsežnosti, ni mogoče izključiti tržaške in primorske tragedije, katere se je do kraja zavedal. Kosovel je v resnici naš prvi veliki tržaški pesnik; zunanjo, prostorsko in biografsko zarezo med njim in Trstom je naredila vojna in razmere po njej, duhovno te zareze med njima ni bilo (Pirjevec 2001: 390). »Kosovelovo pesništvo« – piše italijanski pisatelj Claudio Magris – »je vzvišena lirika, ki kraško pokrajino in življenjski položaj slovenske izob-čenosti tako univerzalizira, da postaneta simbol nekega splošnega položaja, trenutnega stanja evropske civilizacije.« (Ara, Magris 2001: 117.)

Mesto v zalivu je ob koncu drugega desetletja 20. stoletja zaživelo tudi v verzem ustvarjanju nabrežinskega pesnika Iga Grudna (1893–1948). Njegovo upodabljanje ob-morskega in kraškega pejzaža je v primerjavi s Kosovelovim nadvse konkretno, čutno in zemeljsko. Grudnova lirika v zbirki *Primorske pesmi* (1920) združuje topografsko resničnost in osebno doživetje, vpeto v nadosebno, usodno zgodovinsko dogajanje časa (*Barkovlje, V bregu pod Nabrežino, Pri Svetem Križu*). Seveda je imel ta krajepisni regionalizem svoj jasni namen. Gruden je tudi tako želel poudariti, da je obmorsko-kraška zemlja strnjeno naseljena s Slovenci, ki živijo na njej od pradavnih časov. V motive iz kmečkega in ribiškega življenja je rad vpletal narečne izraze, da bi bila po-doba slovenskega obmorskega sveta in tamkajšnjih ljudi z njihovo govorico vred kar najbolj neposredna in pristna. Tako imajo njegove pesmi še dodaten, historičen pomen, saj so verna slika primorskega življa iz prvih desetletij 20. stoletja, kakršnega že dolgo ni več (Pirjevec 2011b: 85, 86).

Tudi pisatelj Vladimir Bartol (1903–1967) je bil mentalno močno zasajen v tržaško mladost, o čemer pričajo njegovi spomini na otroštvo, ki jih je napisal leta 1946, ko se je po končani vojni vrnil v rodno mesto in jih prvič objavil v *Primorskem dnevniku* (1955/56). Ti pisateljevi zapisi pa niso samo kronika nekdanjega svetoivanskega življe-nja, so tudi Bartolova raziskava lastne otroške duševnosti, še posebej tistih elementov,

iz katerih je pognala njegova literatura (Paternu 2003: 152). Znano je, da je po posredovanju začetnika italijanske psihoanalize Tržačana Edoarda Weissa na Trst vplival Sigmund Freud (1856–1939) (obširneje Polojaz 2013: 167–194) in da sta med prvimi evropskimi pisci povzela psihoanalitične ideje prav tržaška pisatelja: Italo Svevo in Vladimir Bartol (Ara, Magris 2001: 260). Slednji je psihoanalizo še posebej uporabil v zbirki novel *Al Araf* (1935), ki jih tedanja slovenska publika in kritika nista sprejeli z ustreznim priznanjem. V svojem polivalentnem romanu *Alamut* (1938), je pisatelj med drugim izpostavil diktatorsko voljo do moči, ki jo je posebljal izmailski voditelj Hasan Ibn Saba in je v tridesetih letih namigovala na perfidno manipulacijo z ljudmi takratnih evropskih totalitarizmov. Ob tem velja poudariti, da se svetovno Bartolovo romaneskno besedilo »vse pogosteje razlaga tudi po krajevno tržaškem, primorsko nacionalnem ključu, kot prisposodba pravičnega boja primorskih Slovencev proti italijanski fašistični državi, ki so ji bili krivično dodeljeni po prvi svetovni vojni« (Košuta 2015: 70). Med Bartolovimi deli ne gre spregledati njegovih *Tržaških humoresk*, ki so med letoma 1948 in 1949 izhajale v tržaški reviji *Razgledi*. V noveli *Mangialupi in umetniki* je s humorno distanco prikazal silovit prodor povojnega zahodnega likovnega modernizma v Trstu in njegov spopad s socialističnim realizmom, ki je tedaj prevladoval v Sloveniji (Paternu 2003: 167).

4 Rojstvo razvite, na domačih tleh nastale književnosti

Konec 2. svetovne vojne pomeni veliko zarezo v zgodovini Trsta. Pomeni začetek njegove sodobne zgodovine, ki se je prav ob tem srednjeevropskem mestu pokazala v svojih globinskih notranjih protislovjih. Po dolgih desetletjih zatiranja je prišlo do nove sprostitve ustvarjalnih moči, čeprav v sprtem, duhovno, politično in kulturno razklanem svetu povojne resničnosti. Do velikih premikov je prišlo tudi v slovenski tržaški književni kulturi, ki se je šele tedaj otresla večstoletnega zamudništva in polnokrvno zaživela na domačih tleh. Literarna prebuja povojnega Trsta je zajela vse zvrsti: poezijo, prozo, dramatiko in esejistiko, posebej opazen razmah in vzpon pa je doživela pripovedna proza. Njena najvidnejša avtorja, danes že klasika sodobnega tržaškega pripovedništva, sta Boris Pahor (1913–2022) in Alojz Rebula (1924–2018). Oba sta kljub velikim tematskim premikom v druga svetovna okolja vsebinsko globoko zasajena v sodobnost in preteklost Trsta. Oba je močno zaznamovala mladostna jezikovna travma, ki sta jo doživela ob prepovedi materinščine, iz česar je pognala posebna privrženost prav temu jeziku (Pirjevec 2011a: 358). Pri Pahorju in Rebuli je ob jeziku posebej izpostavljeno vprašanje narodne identitete. Uničenje naroda pomeni piscu *Nekropole* »porajanje izkoreninjenec in psihopatov, cinikov in kruhoborcev brez idealov« (Pogačnik 1972: 274, 275). Podobno se tudi pri Rebuli vprašanje narodovega obstoja prepleta z vprašanji, ki so čisto osebnega značaja. »Zvestoba narodu«, pravi njegov junak v noveli *Votel je Kras*, »sega tja do našega človeškega substrata, do erosa« (Rebula 1994: 113).

Vendar ideja etničnega humanizma pri obeh piscih ni zamejena, odprta je v globljo eksistencialno problematiko sodobnega sveta. Tu se odpira problem ontološkega humanizma, ki sta ga Pahor in Rebula postavila med najvišje vrednostne kategorije. Tako besede porimljanjenega barbara Nemeziana v Rebulovem zgodovinskem romanu *V Sibilinem vetru* (1968) razkrivajo globlje pisateljevo sporočilo: »Saj končno tudi meni svoboda, kakor domovina, nista bili več kot sredstvi, *cilj je bil samo eden, biti človek.*« (kurzivno M. P.) (Rebula 1968: 598) Tudi v Pahorjevi *Nekropoli* (1967) pride spričo izničenja vsega človeškega do izraza avtorjev globlji humanizem. Ob spoznanju totalne ogroženosti je njegov taboriščnik soočen s problemom ničā. Vendar se v skrajnih situacijah pojavlja refleks etosa, ki je kljub grozi zmožen poiskati v ljudeh znamenja človeške solidarnosti in nesebičnosti.

Oba pisatelja sta močno navezana tudi na konkreten prostor, v katerega sta vpeta, na Trst in njegovo okolico, kjer se pogosto odvijajo njune zgodbe. Pahor živi v naši zavesti najprej kot prvi pisatelj, ki ga je Slovincem dal Trst. Sam avtor je v »Ladijskem dnevniku« *Skarabej v srcu* (1970) poudaril, da je bila prva potreba, ko je začel pisati, prav to, da bi v knjigi zaživele tržaške ulice (Pahor 1970: 302). In res je bil Trst v njegovih literarnih upodobitvah prvič v slovenski književnosti prikazan v svoji mediteranski posebnosti kot tudi kompleksni družbeni ter jezikovni antinomiji. Pri tem je čutiti pisateljevo skoraj izzivalno zadoščenje, ker je smel po dolgotrajni fašistični diktaturi spregovoriti o rodnem mestu naglas in razgrniti njegov *genius loci* ljudem, ki so jih »četrt stoletja držali v karanteni« (Pahor 1970: 185). Hkrati pa je ob literarni topografiji mesta, ki jo je v svoji liriki začrtal italijanski pesnik Umberto Saba, želel tudi sam ustvariti slovensko literarno podobo tržaškega mestnega središča in njegove okolice (Cenda 1993: 212).

S svojo reliefno in duhovno fiziognomijo izstopa Trst tudi v številnih pripovednih delih Alojza Rebule. Avtor ga opazuje in zaznava najpogosteje skozi prizmo slovenstva. Živa in sugestivna podoba tega mesta iz 15. stoletja v njegovi večjezičnosti in družbeni pestrosti je prikazana v romanu *Zeleno izgnanstvo* (1981), ki ima za protagonista Eneja Silvija Piccolominiya, tržaškega škofa in bodočega papeža Pija II. Značilno je, da je Enej Silvij s svojim poslušom za vse, kar ga obdaja, po besedah Alojza Rebule »pozoren tudi na slovenski svet, na katerega zadeva že znotraj mestnega obzidja malega srednjeveškega Trsta [...]«. »Potemtakem roman tipa tudi za neko slovensko narodno identiteto sto let pred Trubarjem. Dokumentira neko slovensko prisotnost v samem tržaškem mestu, ki jo sicer uradna historiografija taji, a je dejansko dokazana že v času izpred Danteja« (Jančar 1981: 88).

Oba pisatelja povezuje tudi izrazito angažirano razmerje do sveta, vendar v dveh različnih smereh: Pahor je z vsem svojim temperamentom obrnjen v smer liberalnega in socialnega humanizma, živi in piše v svetu imanence. Rebula pa ni nič manj

temperamentno naravnani čisto drugam, v krščansko transcendenco in eshatologijo. (Pirjevec 2001: 399; Cergol 2012: 110–112.)

Za sklep lahko rečemo, da sodobna slovenska tržaška književnost – kar najlažje ugotovimo ob njenih dveh vodilnih predstavnikih Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli – nosi v sebi nekatere dokaj izrazite tipološke lastnosti, vezane na prostor in zgodovino njenega nastajanja.

Gre predvsem za pripetost te književnosti na trdno hierarhijo vrednot, ki ima štiri temeljna jedra: jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos. Vendar ta etika ni statična, ampak na vseh svojih ravnanah – razen ob jeziku in narodu – odprta moderni relativizaciji in destabilizaciji ter v spopadanju z njima. To pomeni, da so vrednostni sistemi slovenske tržaške književnosti kljub svoji trdnosti v bistvu gibljivi. Zato njena regionalna tipologija ni tipologija zaprte vrste, temveč je duhovno in slogovno odprta tudi v širši evropski in svetovni prostor. Gre za posebnost, ki sama na sebi ne bi bila vrednota, če se ne bi povzpela v nekaj višjega. (Pirjevec 1992: 14, 15.)

Med pisci, ki bogatijo sodobno slovensko književnost tako s svojo globinsko etiko kot s kulturo izraza, ni mogoče spregledati tržaškega pisatelja Marka Sosiča (1958–2021). Njegova prozna besedila so v bistvu romani medčloveške empatije, v njih se kaže avtorjevo globlje čutenje in razumevanje drugega človeka, notranje sobivanje z njim.

Sosičeve zgodbe so močno subjektivizirane že s tem, da so pisane v prvi osebi, skozi avtorjev jaz, skozi osebno zavest. V njih gre za pisateljevo tankočutno dojemanje domačih kraških ljudi, njihovih obrazov, nravi, življenjskih usod in tržaško-kraškega sveta, ki je osrednji dogajalni prostor njegovih pripovedi (*Balerina, balerina*, 1997; *Tito, amor mijo*, 2005, *Ko od daleč prihajaš v mojo bližino*, 2012). Poleg izjemne zmožnosti vživljanja v sočloveka razkrivajo ti romani tudi pisateljevo sposobnost prodornega zrenja vase. Ne v enem ne v drugem primeru – pa naj bo ta etos obrnjen k drugim ali vanj –, ne gre za kakšen moralizem, temveč za prvinsko, osebno in živo občutje, ki deluje iz človeka samega, je njegov osebni moralni vzgib (Bauman 2016: 37). Temeljna ideja Sosičevih romanov izhaja iz teze o človeku, ki ni le bitje zase, temveč zmore preseči samega sebe in stopiti v bivanje drugega. S tem pa udejanja svet vrednot. »Šele ko živim za drugega« – piše Kovačič Peršin – »dejansko živim.« (Kovačič Peršin 2021: 116.)

Pri tržaškem pisatelju se torej kaže sodobna medčloveška empatija, ki pa je subjektivizirana, relativizirana, ranljiva tudi sama v sebi in zmeraj znova na robu sesutja. Sesutja iz »kruha« v »prah«, če se naslonimo na naslov njegove zadnje knjige *Kruh, prah* (2018). Sosičevo pisanje pa ne zaide v abstrakcijo ali filozofijo, temveč ostaja v glavnem na trdnih pripovednih tleh in ob bolj ali manj domačih, realnih kraških ljudeh. Tu zna videti in čutiti človekovo resnično identiteto do njenega jedra.

4.1 Prelom

Opazen prelom na vsebinsko-duhovni in formalno-stilni ravni se pojavi na Tržaškem v začetku osemdesetih let s kratkim romanom *Nož in jabolko* (1980) koroško-tržaške pisateljice Ivanke Hergold (1943–2013). Kronotopos njene pripovedi je Trst sedemdesetih let prejšnjega stoletja. V njej je avtorica odločno obrnila hrbet tradicionalnemu mimetičnemu modelu prikazovanja stvarnosti, hkrati pa vnesla v pripoved vrsto za modernizem tipičnih postopkov, od motivnih in tematskih do jezikovnostilističnih (Verč 2017: 64, 65). V romanu izstopa izrazito osebno razmerje do sveta, ki je izgubilo svoje središče smisla in svojo hierarhijo tradicionalnih vrednot.

Njeno literarno ustvarjanje ni podrejeno neki tako imenovani teznosti ali zagovoru takšne ali drugačne ideje – narodnost, religiozni nauk, duhovno izročilo, socialna in družbena skrb –, ampak preko svojih junakov [...] posreduje tisto estetsko in umetniško doživeto refleksijo, ki nam odpira vprašanja praznine in smisla eksistence. (Škamperle 2015: 42.)

4.2 Proza mlajših in mladih piscev

Proza mlajših in mladih piscev hodi nova in drugačna pota, ki lahko pomenijo nadaljevanje, relativizacijo ali celo ukinitev omenjenega tipološkega vzorca. Pri tem ne gre prezreti, da je tudi vprašanje naroda in jezika pri nekaterih avtorjih izpostavljeno novim pomenom, ki se oddaljujejo od Pahorjevih in Rebulovih stališč. Glede tematike je na splošno mogoče opaziti postopen odmik od predvojnih, vojnih in povojnih travm, za umik iz območij osebne in skupnostne ogroženosti. Gre za premike k bolj osebnim vsebinam, tudi za močnejše premike tematike v tuja in daljna okolja (Pirjevec 2001: 399). Med vidnejše primere nove tržaške pripovedne proze sodijo Dušan Jelinčič, Igor Škamperle, Vilma Purič. Ob njih bi morali upoštevati še vrsto imen, kot so po generacijskem redu: Milan Lipovec, Zora Tavčar, Rafko Dolhar, Evelina Umek, Bruna Marija Pertot, Irena Žerjal, Sergej Verč, Marij Čuk, Boris Pangerc, Jasna Jurečič, Miran Košuta, Primož Sturman, Erik Sancin, Igor Pison idr.

Povojno slovensko dramatiko, ki je nastala v Trstu, je najprej močno zaznamoval Josip Tavčar (1920–1989) s številnimi dramami, ki prikazujejo tržaško malomeščansko življenje in odkrivajo njegovo duhovno praznino, predvsem pa gon po gmotnih dobrinah, ki jih tržaški malomeščani enačijo s srečo. Nove smeri so na tem področju odprli tudi drugi pisci, med katerimi izstopajo Alojz Rebula, Filibert Benedečič, Miroslav Košuta, Aleksij Pregarc, Ivanka Hergold, Ace Mermolja, Marij Čuk, Sergej Verč, Boris Kobal in še kdo.

4.3 Tržaška povojna poezija

Novo obdobje *tržaške poezije* se je po več kot dveh desetletjih ukazane molka začelo šele v šestdesetih letih 20. stoletja. Leta 1961 je izšla prva povojna zbirka pesmi Brune Marije Pertot (1937) z naslovom *Moja pomlad*. Njena poezija pomeni oddaljitev od podrejenosti kolektivni zavesti in obrat v zgodbo intimnega gledanja na življenje. »Pesnica [...] se navezuje na priznano hierarhijo vrednot, v kateri se spajata etični in ontološki humanizem, vendar ju ne poveže z motivi eksistencialne ogroženosti iz časa fašizma in vojne ere« (Purič 2020: 191, 192). Njen pogled na tržaško resničnost hkrati noče biti podvržen občutju bivanjske negotovosti. Tako se »lepa Vida« v *Pesmi morske deklice* vrne iz tujega sveta v domači kraj, s tem pa simbolno ponazarja zvestobo temu obmorskemu koščku slovenske zemlje, »ker rod lepe Vide ne umre« (Pertot 2011:18).

Arhaiko sodobne slovenske tržaške poezije pa predstavlja samorasla narečna pesnica Marija Mijot (1902–1994), ki je začela pesniti ob koncu prve svetovne vojne, vendar je njena edina pesniška zbirka, napisana v rodnem svetoivanskem govoru, *Souze jn smeh*, prvič izšla šele leta 1962. Jedro knjige so pesmi o naravi in človeku in o nekdanjem življenju pri Sv. Ivanu. »Sama je o svoji pesniški zbirki dejala, da je hotela z njo ohraniti tisti svet, ki je počasi tonil v pozabo. Hotela je ponovno pričarati vzdušje vaških svetoivanskih tradicij, navad in običajev, ki so se hitro izgubljali v morju visokih nebotičnikov in drugih modernejših stavb« (Cergol 2017: 221). Njeno zbirko je v *Predgovoru k prvi izdaji* s priznanjem predstavil javnosti njen bližnji rojak, tržaški pisatelj Vladimir Bartol. Pesmim Marije Mijot je pripisal dokumentarno vrednost »slovenske davnine okrog Trsta« (Bartol 1969: 8).

Posebno, lahko bi rekli emigrantsko noto, je tržaški povojni poeziji vtisnil belokranjsko-tržaški pesnik Vinko Beličič (1913–1999), razpet med domotožjem in protestom zoper vojno in povojno zlo.

Beličič ostaja slovenski romantik, ki ga posluša in uboga le še narava. Ob njej se zmeraj znova duhovno prebudi [...], v njej spet in od blizu doživlja vse izgubljeno. Trsta kot mesta v njegovi poeziji niti ni in ga čutimo le kot neko sivo zaledje, zaznamovano samo z drobci pojavov. (Paternu 1994: 16.)

Značilno je, da pri tržaških pesnikih, rojenih v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, kljub upesnjevanju duhovnega iskanja in razkrivanju bolečih notranjih stanj, kot piše Vilma Purič, »intimistična usmeritev ne prevlada« (Purič 2020: 122).

Slovenska poezija v Italiji še naprej postavlja v ospredje narodotvorni element in družbenokritično naravnost. Lahko pritrdimo Petru Kolšku (2006: 635), ki je vključil v prešernovsko strukturo pesništva vso poezijo, »ki je nastajala na narodno izpostavljenem ali kasnejšem in sedanjem zamejskem ozemlju v Italiji« (Purič 2016: 493).

V to strukturo spadata tudi najvidnejša pesnika povojnega Trsta: Miroslav Košuta in Marko Kravos. Razvoj njune lirike je potekal vzporedno z osrednjeslovenskim, saj sta bila med študijem v Ljubljani pa tudi pozneje močno vpeta v literarno dogajanje v matični domovini, hkrati pa sta v svojem temeljnem razmerju do življenja in pesništva izrazito samosvoja.

V lirski fiziognomiji Miroslava Košute (1936) se razkriva dvojno razmerje do življenja: njegova notranja razpetost med »strahom in upom«, »med vitalistično revolto in resigniranim elegizmom« (Paternu 1974: 74). Globinska vraščenost v prostor med Krasom, morjem in Trstom ter njegova zavezanost slovenstvu sili tega narodno angažiranega pesnika, da se znova in znova sooča s težkim položajem Slovencev na tem od matice odtrganem kosu zemlje. Zaznava ga kot počasno, a zanesljivo odmiranje. Bivanjska stiska pesnika za mejo je bila namreč zanj veliko usodnejša od »stiske jezika«, ki jo je v matični domovini doživljal Košutov prijatelj, pesnik Niko Grafenauer (*Pismo Niku Grafenauerju*, 1975). Tudi ni naključje, da je strah pred tiho asimilacijo slovenskega življa v Italiji v njegovi poeziji močno izpostavljen (*Jutrišnje tržaško jutro*). Iz tesnob tržaškega prostora in lastne tragične življenjske izkušnje se Košuta v svoji poeziji, razpeti med novo romantiko in modernizmom, pogosto obrne k ostremu baladnemu do- jemanju stvari in človeških usod (*Trieste triste*). Ključni pojem njegove eksistencialne lirike je torej »prastrah«, iz katerega pa izhaja njegov nasprotni pol, »prapogum«, ki se kaže v pesnikovi kljubovalnosti, neomajni veri in trdoživem upanju (*Zel upanje*). Njegova razpetost med tema nasprotnima poloma je sugestivno prikazana v pesmi *Ta Trst*. V njej je zarisana paradoksalna podoba umirajočega mesta, v katerem pa tli »vera, ki ne dogori«. Kljub bivanjski brezizhodnosti in deziluzionizmu pesnik »še vedno verjame v miteme naroda, družine, ljubezni, dobrega, poezije« (Košuta 2006: 68).

Podobno kot Miroslav Košuta sodi tudi Marko Kravos (1943) v tisti povojni pesniški val, ki je ustvarjal v tesnem stiku z matično pesniško kulturo. Pesniti je začel v času, ko je Slovenijo preplavila modernistična Zajčeva in Strniševa lirika pa tudi ludizem Tomaža Šalamuna. Vendar Kravosova modernistična pesem v slovenskem prostoru delno izstopa iz sočasnih okvirov, saj se – kot sam pravi – še vedno opira na primorsko pesniško tradicijo Gregorčiča, Kosovela, Grudna, Gradnika in še koga, pa tudi na staro- davno folklorno izkušnjo, preoblikovano na nov, izviren način (Horvat 2016: 213). Na dnu njegovega razmerja do sveta ostaja hrepenenje po pozitivnem, odrešujočem, kar pomeni, da tradicionalni vrednostni sistemi kljub skepsi in odčaranosti še vedno niso povsem zrelativizirani. V mnogih pesmih pa se kaže Kravosova zavezanost življenju, njegova zemeljskost, ki ga trga stran od nerazrešljivih ontoloških vprašanj o smislu in nesmislu bivanja, o niču (*Dionizova*). Kravos je ves prevzet od »pisane bogatije stvarstva«, ki ga pogosto doživlja v kontrastih med radoživo brezskrbnostjo in dušecho zavestjo konca, med občutjem varnosti in večnega desetništva (*Pesmi desetnice I-XI*). Temu ambivalentnemu občutju se skladno prilaga pluralizem slogov in pesniških oblik.

V svojih pesmih sproščeno prehaja od lahko pogovornega, tu in tam regionalno obarvanega jezika, v poudarjeno metaforiko, oživiljeno z antičnimi, arhaično ljudskimi in novodobnimi stilemi. Iz skoraj arhetipskih lastnosti slovenske lirike, to je iz žalosti in strahu, se tržaški poet rešuje z ironijo in humorjem ter s pogostimi igrivimi obrati iz resnobe v smeh (*Ponirek*). Kravos je mojster v tem, kako zna resnico o hudem v trenutku izničiti z lahko gesto, duhovito domisljico, ironičnim zasukom in se tako izogniti patosu ali sentimentalnosti. Njegova pogosta besedna igra ni sama sebi namen, nasprotno, v svojem jedru je polna, pomensko nabita, mestoma izzivalna, posebno ko se loti zamejske »kremenitosti« in »mučeništva«. Igra torej, ki zmore z ironičnim zasukom razkriti svetohlinstvo in kameleonstvo njegovih strumnih zamejcev (*Zamejska žalostna*).

Vidna predstavnik nove generacije pesnikov, rojenih v petdesetih letih prejšnjega stoletja, sta Ace Mermolja (1951) in Marij Čuk (1952). Njuna lirika pomeni prelomnico v tržaškem pesniškem prostoru, saj se s svojo tematsko in slogovno inovativnostjo, z radikalno držo in ostro kritičnostjo močno oddaljujeta od tradicionalnih tem in sloga sodobnega slovenskega tržaškega pesništva. Lahko rečemo, da vsak po svoje razkrivata krizne položaje osebnega in družbenega sveta.

Med znane tržaške pesnice in pesnike povojnega in našega časa bi morali uvrstiti še vrsto drugih opaznih imen, kot so Aleksij Pregarc, Irena Žerjal, Boris Pangerc, Zlatka Obid/Obed Lokatos, Alenka Rebula Tuta, Majda Artač Sturman, Marija Kostnapfel idr.

5 Sklep

Ob sklepu se ne zdi odveč razmisliti o tem, kako je z različnostjo znotraj literature skupnega slovenskega knjižnega jezika. Vsi vemo, da kot vsako drugo književnost tako tudi slovensko najprej določa njen jezik. Samo iz jezika izhaja neka temeljna uvrstitev v skupno literarno kulturo. »Materni jezik,« piše Claudio Magris, »je bistvena domovina vsakega pisatelja.« Seveda pa je jezikovni prostor slovenske književnosti zelo raznolik in se širi tudi zunaj državnih meja.

Znotraj slovenskega literarnega sistema zato brez zadržkov lahko govorimo o posebni tržaški varianti slovenske književnosti. Po vsebinski zmogljivosti ter raznovrstnosti idejnih, estetskih in stilnih izbir je njen polno razviti del. Čeprav se tržaška različica slovenskega slovstva kaže v nekaterih jezikovnih, duhovnih in tematskih posebnostih, razdalje med matično in tržaško književnostjo nikoli niso bile tako velike, da bi se tukajšnji pisci resnično oddaljili od skupnih osnov. »Tržaška zgodba,« ugotavlja Igor Škamperle, »ni le ena od mnogih partikularnih regionalnih epizod, kot bi jo še vedno radi razumeli mnogi v osrednji Sloveniji [...], ampak je temeljna sestavina slovenske narodne zgodovine in kulture.« (Škamperle 2002: 417.) Ob tem pa je treba poudariti,

da kljub nekaterim pomembnim dosežkom mnogi slovenski tržaški pisci v matičnem okolju še danes niso primerno obravnavani in cenjeni.

VIRI IN LITERATURA

- ARA, Angelo, MAGRIS, Claudio, 2001: *Trst, obmejna identiteta*. Prev. Marija Cenda Klinc. Ljubljana: Študentska založba.
- BARTOL, Vladimir, 1969: Predgovor k prvi izdaji. Marija Mijot: *Souze jn smeh*. Trst: ZTT. 7–9.
- BAUMAN, Zygmunt, 2016: *Postmoderna etika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- BUFON, Milan, 2020: *Ethnos in topos*. Ljubljana, Koper: Slovenska matica, Annales ZRC.
- CANKAR, Ivan, 1976: Očiščenje in pomlajenje. *Zbrano delo* (25. knjiga). *Politični članki in satire/govori in predavanja*. Ljubljana: DZS.
- CENDA, Marija, 1993: Tržaške vedute Borisa Pahorja. Marija Pirjevec, Vera Ban Tuta (ur.): *Pahorjev zbornik*. Trst: Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm.
- CERGO, Jadranka, 2012: *Med mero in misterijem. Antični svet v delih Alojza Rebule*. Trst: Mladika.
- CERGO, Jadranka, 2017: Narečna poezija Marije Mijot. Marija Pirjevec (ur.): *Ženska literarna ustvarjalnost na Primorskem*. Trst: Mladika.
- DOVIĆ, Marjan, 2007: Literatura in mediji v Jurčičevem času. *Slavistična revija* 54/4. 543–557.
- HORVAT, Jože, 2016: *Navdih in besede*. Druga knjiga. Trst: Mladika.
- JANČAR, Drago (ur.), 1981: Glasnik slovenske matice. *Rebula in Mahnič o svojih knjigah*. L.V. 2. 88.
- KACIN, Marija, 2013: *Žiga Zois in italijansko gledališče*. Trst: samozaložba.
- KOLŠEK, Peter, 2006: V objemu dveh struktur. Peter Kolšek (ur.): *Nevihla sladkih rož. Antologija slovenske poezije 20. stoletja*. Ljubljana: Študentska založba. 622–642.
- KOŠUTA, Miran (ur.), 2006: Drugačni verzi/Versi diversi. Pesniki dveh manjšin. Miran Košuta: *Spremna študija in kritiška besedila*. Koper/Capodistria: Italijanska unija/Unione Italiana.
- KOŠUTA, Miran, 2008: *E-mejli*. Maribor: Litera.
- KOŠUTA, Miran, 2015: Tržaški Bartol: pisatelj, ki je gledal ladje z vseh kontinentov sveta. Zdravko Duša (ur.): *Slovenska tržaška literarna šola*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 69–89.
- KOVAČIČ PERŠIN, Peter, 2015: *Glas iz Zaliva. Pogovor z Borisom Pahorjem*. Ljubljana: Društvo 2000.
- KOVAČIČ PERŠIN, Peter, 2021: *Etos prihodnosti*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- KRAVOS, Bogomila, 2008: Tržaški tekst v slovenski dramatiki: vprašanje vzpostavljenega vzorca. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Celovec: Slavistično društvo Slovenije. 255–263.
- KRAVOS, Bogomila, 2019: *Slovensko gledališče v Trstu*. Ljubljana: Slovenska matica, Slovenski gledališki inštitut.
- MERKÛ, Pavle, 1980: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

- MERKŪ, Pavle, 2013: *Nomi di persone e luoghi nei registri medioevali del Capitolo di San Giusto in Trieste*. Trieste: Deputazione della storia patria per la Venezia Giulia, 2013. Vol. XV.
- PAHOR, Boris, 1998: Poklon zaslužnemu samohodcu. Marko Tavčar (ur.): *Pogled iz jamborovega koša*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 279–284.
- PAHOR, Boris, 1970: *Skarabej v srcu*. Maribor: Obzorja.
- PATERNU, Boris, 1960: *Slovenska literarna kritika pred Levstikom*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- PATERNU, Boris, 1974: *Pogledi na slovensko književnost I*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- PATERNU, Boris, 1989: *Obdobja in slogi v slovenski književnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PATERNU, Boris, 1994: Šest tržaških pesnikov. Marija Pirjevec (ur.): *Kar naprej trajati*. Trst: Založba Devin. 6–35.
- PATERNU, Boris, 2003: Bartolov humor. Boris Paternu (ur.): *Vladimir Bartol. Mangialupi in drugi. Humoreske*. Ljubljana: Sanje.
- PATERNU, Boris, 2006: *Književne študije 2*. Ljubljana: Intelego.
- PATERNU, Boris, 2019: Pripoved Ivanke Hergold. Ivanka Hergold: *Nož in jabolko*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PERTOT, Marija Bruna, 2011: *Črnike dobre na nabrežju*. Trst: Mladika.
- PIRJEVEC, Jože, 1987: *Introduzione alla storia culturale e politica slovena a Trieste nel '900*. Provincia di Trieste. 7, 8.
- PIRJEVEC, Jože, 1997: Vpliv slovensko-italijanskih odnosov na identiteto Slovencev v Italiji. Dušan Nečak (ur.): *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- PIRJEVEC, Marija, 1992: *Na pretoku dveh literatur*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- PIRJEVEC, Marija, 2001: Tržaška zgodba. Marija Pirjevec (ur.): *Tržaška knjiga*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PIRJEVEC, Marija, 2011a: Periodizacija slovenske književnosti na Tržaškem od 16. do 20. stoletja. *Annales. Ser. hist. sociol.* 21/2. 353–362.
- PIRJEVEC, Marija, 2011b: *Tržaški književni razgledi*. Trst: Mladika.
- PIRJEVEC, Marija, 2017: Po sledih preloma v povojni tržaški prozi. Katja Kleindienst (ur.): *O slovenski književnosti v Italiji in Avstriji*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PIRJEVEC, Marija, 2020: *Tržaška branja*. Trst: Mladika.
- POGAČNIK, Jože, 1972: Ljubljana: Književno delo Borisa Pahorja. Boris Pahor: *Grmada v pristanu*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- POLOJAZ, Vlasta, 2013: Un fantasma di Trieste. Rita Corsa (ur.): *Edoardo Weiss a Trieste con Freud. Alle origini della psicoanalisi italiana*. Roma: Alpes.
- PURIČ, Vilma, 2011: *Pesniki pod lečo*. Trst: Mladika.
- PURIČ, Vilma, 2016: Sodobna slovenska poezija v Italiji. *Slavistična revija* 64/4. 489–501.
- PURIČ, Vilma, 2020: *Sodobne tržaške pesnice*. Trst: Mladika.
- REBULA, Alojz, 1968: *V Sibilinem vetru*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1981: *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1994: *Vinograd rimske cesarice in zgodnje novele*. Gorica: Mohorjeva družba.

- RUPEL, Mirko (ur.), 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SLATAPER, Scipio, 1954: *Scritti politici*. Trieste: Založba Alberto Stock.
- SMOTLAK, Maja, 2015: *Narodna identiteta v sodobnem slovenskem svetu v Italiji*. Trst: Mladika.
- ŠKAMPERLE, Igor, 2002: Tržaška knjiga. Pesmi, zgodbe in pričevanja. Marija Pirjevec (ur.): *Sodobnost* 66/2. 417.
- ŠKAMPERLE, Igor, 2015: Pojoči oreh in kratka proza Ivanke Hergold. Marija Pirjevec (ur.): *Zbornik za Ivanko Hergold*. Trst: Sklad Libero, Zora Polojaz.
- VERČ, Ivan, 2017: O vprašanju jezika v romanu Nož in jabolko Ivanke Hergold. Marija Pirjevec (ur.): *Ženska literarna ustvarjalnost na Primorskem*. Trst: Mladika, Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm.
- VERČ, Ivan, 2020: O kulturi v Cankarjevih tržaških predavanjih. Marija Kostnapfel (ur.): *Tržaški Cankar in naše branje*. Trst: Mladika, Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm. 19–29.
- VERGINELLA, Marta, 2017: Marica Nadlišek Bartol, prva urednica Slovenke. Marta Verginella (ur.): *Slovenka. Prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Miran Košuta

Univerza v Trstu, Oddelek za humanistične študije

kosuta@units.it

Slovenska književnost v Italiji, utiralka prevodne poti k sosеду

Na osnovi bibliografije knjižno izdanih prevodov slovenske literature v italijanščino od leta 1878 do leta 2021 prispevek obravnava specifični segment poitalijanitev iz leposlovnih del slovenskih piscev v Italiji. Od skupno nad 600 do danes v italijanščini natisnjenih knjig, ki vsebujejo prevode iz slovenske literature, jih namreč okrog 160 izvirniško podpisujejo slovenski pisci v Italiji, večina vseh izdaj pa ne le avtorsko, ampak tudi založniško in prevajalsko izhaja iz obsejnega miljeja slovenske narodne skupnosti v Furlaniji - Julijski krajini. Prispevek tako potrjuje, da je v okviru nacionalne književnosti njeno avtohtono predmejsko rebro v Italiji vodilno pri širjenju slovenske literature v sosednji italijanski kulturni prostor.

1 Uvod

Slovenska leposlovna beseda je po doslejšnji vednosti prvič knjižno stopila na prevodno pot do italijanskega soseda leta 1878, ko je Dalmatinec Jakov Čudina objavil kot Giacomo Chiudina v Firencah antologijo *Canti del popolo slavo* (Pesmi slovanskega naroda), v katero je brez navedbe avtorja uvrstil pod naslovom *Il Consiglio* (Svet) lastno poitalijanitev Prešernove romance *Hčere svet*. Gre za najzgodnejši knjižno objavljen italijanski prevod iz slovenske literature, saj je za leto mlajša jezikovna presaditev Prešernovega soneta *Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi* izpod peresa Frana Zakrajška izšla z naslovom *Una presòn la vita, il timp un boja* in s prevajalskim podpisom Fr. Zakrajški v furlanščini ter neknjižno, revijalno natisnjena na 94. strani osme številke prvega letnika Pennovega dunajskega, a tudi v takrat avstroogrskih Lombardiji in Venetu razširjenega literarnega glasila *Dichter-Stimmen aus Oesterreich-Ungarn* (Pesniški glasovi iz Avstro-Ogrske) (prim. Frau 2003: 298–301).

Od prvega prevodnega koraka k najbližjemu romanskemu sosеду leta 1878 do danes, natančneje do konca leta 2021, so bili italijanski prevodi iz slovenske književnosti monografsko ali antološko natisnjeni v okrog 605 knjigah.¹ Pričujoči prispevek bo znotraj tega bibliografskega korpusa radovedil za deležem slovenske književnosti v

1 Prim. *Knjižni prevodi slovenskega leposlovja v italijanščino. Kronološka bibliografija (1878–2022)*. Sestavil: Miran Košuta. Trst: tipk., 2022. Prim. tudi naslednje vire: Košuta, Miran, 2014: Italijanski knjižni prevodi slovenskega leposlovja. Kronološka bibliografija (2000–2013). Božena Tokarz (ur.): *Przekłady Literatur Słowiańskich*, Tom 5, część 1. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 231–243. Košuta, Miran, 1997: Traduzioni italiane di letteratura slovena. Bibliografia cronologica dal 1878 al 1997. *Scrittura parallele*. Trieste: Lint. 43–61. Jan, Zoltan, 2001: Bibliografski dodatek. Slovenska književnost pri Italijanih po drugi svetovni vojni. *Cankar, Kosovel, Zlobec in Ljubka Šorli pri Italijanih*. Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije. (Slavistična knjižnica 5.) 99–151.

Italiji: kolikšen je njen doprinos k prevodnemu izvozu celokupne slovenske literarne besede na Apeninski polotok? Katere slovenske leposlovke in leposlovci italijanskega predmejstva so najčešče posredovani v sosedov jezik? Koliko so doslej pripomogli k splošnemu italijanskemu poznavanju slovenske nacionalne književnosti? Kolikšne so poleg njihovih tudi posredniške zasluge prevajalskega, založniškega, medijskega miljeja slovenske narodne skupnosti v Italiji pri utiranju nacionalne leposlovne besede v italijanski kulturni prostor? Ali je bila slovenska književnost in, širše, kultura v Italiji doslej res blagodejni trojanski konj, izvozna predstraža, najdejavnija utiralka prevodne poti nacionalnega leposlovja k italijanskemu sosеду?

2 Analitični pretres prevodnega korpusa

Le začnimo pri številkah: v omenjenem korpusu šeststopenjih knjig utelešajo slovenske leposlovke in leposlovci v Italiji zajeten, čeravno nevečinski delež. Med monografsko izdanimi deli podpisujejo namreč okrog 160 naslovov, kar predstavlja skoraj tretjino vseh knjižno natisnjenih prevodov, množično pa so zastopani tudi v zbornikih, cvetnikih in drugih večavtorskih izdajah. V njihovem zboru je z akutom šestnajstih italijanskih knjižnih prevodov njegovih del ta hip tenorsko najodmevnejši Marko Kravos, s svojimi štirinajstimi doslej poitalijanjenimi knjigami pa mu brž sledi Boris Pahor, ki je zlasti z romanom *Nekropola* zdramil leta 2008 nacionalno in zgodovinsko vest Italije ter spodbudil njeno kulturno zanimanje za tudi druge sodobne predmejske ali osrednjeslovenske pisce. Ostali najpogostejši prevajanci so: Dušan Jelinčič (okrog 13 izdaj), Alojz Rebula (10), Aleksij Pregarc (8), Boris Pangerc in Marko Sosič (5), Vladimir Bartol, Miroslav Košuta in Aldo Rupel (3).

Kot je iz pravkaršnjega nabora razvidno, gre v celoti za novejša avtohtona predmejska peresa. Čeprav lahko beležimo namreč kak njen osamljen italijanski odjek že proti koncu XIX. stoletja (Ivan Trinko, *Eccidio d'Aquileia*, 1896), je slovenska književnost v Italiji smejeje in zdržema nastopila svojo prevodno pot do soseda šele od sedemdesetih let XX. stoletja dalje (Josip Ribičič, *Le avventure di Topino*, 1970), ko so se začeli postopoma južiti prejšnji politično konfliktni odnosi med bližnjima narodoma. Dotlej se je italijanski prevodni fokus ostril predvsem na osrednjeslovenske klasike, ki zato še danes prednjačijo med najpogosteje poitalijanjenimi nacionalnimi avtorji: Ivan Cankar je doživel npr. kar 35 italijanskih monografskih izdaj, vsaj osemkrat pa je bil besedilni gost italijanskih antologij; Srečko Kosovel je s petnajstimi monografskimi in najmanj osmimi antološkimi natisi drugi največkrat knjižno poitalijanjeni slovenski pisec; Franceta Prešerna pa imajo sosedge na voljo v trinajstih monografskih edicijah in enajstih cvetnikih. Toda sodobni osrednjeslovenski leposlovci se na italijanskih knjižnih policah pojavljajo vsekakor redkeje od njihovih predmejskih kolegov: med frekvenčno uspešnejše sodijo le Ciril Zlobec in

Drago Jančar (7 monografskih izdaj) ter Kajetan Kovič in Tomaž Šalamun (6 monografskih izdaj).

V italijanščino daleč največkrat prevedeno slovensko delo je Cankarjev *Hlapec Jernej in njegova pravica*, s katerim se je prevajalsko soočilo kar šest peres v skupno osmih različnih izdajah. Receptijsko najuspelejše delo ne samo predmejske, ampak tudi slovenske književnosti nasploh je v Italiji nedvomno Pahorjev roman *Nekropola*, ki je po omejeni, zgolj furlansko-julijski distribuciji začetnih izdaj (1997, 2005) izcvetel leta 2008 z rimskim natisom založbe Fazi editore, predgovorom Claudia Magrisa, medijsko podporo Fabia Fazia v televizijski oddaji *Che tempo che fa* in Marina Sinibaldi-ja v radijski oddaji *Fahrenheit* v pravicato založniško uspešnico, bil nato še večkrat ponatisnjen v skupni nakladi prek 100.000 izvodov, obilno recenziran in nagrajen s številnimi priznanji. Po daljnjih stopinjah njegove odmevnosti stopa v zadnjem času edinole italijanski prevod Čukovega romana o požigu Narodnega doma *Črni obroč* (2020), ki je bil po zaslugi Martine Clerici in z rahlo spremenjenim naslovom *Fiamme nere* (2021) doslej deležen precejšnje medijske, recenzentske in nagradne pozornosti v posredni dokaz, da je za Italijo literarno zanimivo predvsem to, s čimer nacionalna zgodovina in kultura še nista docela obračunali: krivdna tabu tema fašizma na vzhodni državni meji.

Tržni in kritiški uspeh obeh omenjenih romanov prišepetava, kar bibliografsko izpričuje tudi obravnavani prevodni korpus: namreč, da je v risu steigerjevske zvrstne triade založniška Italija v zadnjih časih najbolj dovezeta za slovensko prozo, nekoliko manj za poezijo, ki pa je bila vse do nedavnega po monografskih in antoloških izdajah številčno prevladujoča, medtem ko je skoraj v celoti gluha za dramatik, saj bi tovrstne knjižne izdaje komaj lahko našteli na prste obeh rok. Od leta 1878 do lani je v italijanski prevodni preobleki izšlo namreč največ slovenskih proznih del (okrog 322), predvsem romanov (preko 70), kratkoproznih zbirk (preko 40) in povesti (okrog 30), a tudi otroških slikanic (skoraj 70), pravljic (okrog 40) in mladinskih povesti (okrog 13) v dokaz sosedovega izjemnega zanimanja tako za slovenske otroške in mladinske pisce kakor za kakovostne ilustratorke in ilustratorje. Nekoliko manj pogosteje od proznih vedrijo v obravnavanem korpusu pesniške izdaje (skupno jih je našteti okrog 280), med katerimi daleč prevladujejo monografske edicije oziroma enoavtorske pesniške zbirke ali antologije (okrog 210), medtem ko si večavtorski verzni ali verzno-prozni cvetniki lastijo preostali del knjižnih prevodov slovenske poezije. Zanimarljivo malo je dramskih izdaj (okrog 10). Večino jih je avtorsko podpisal Evald Flisar, med vsemi pa še danes reprezentančno blesti cvetnik *Il teatro sloveno*, ki sta ga za znano beneško založbo Marsilio uredila leta 1975 Josip Tavčar in Furio Bordon, uvrsteč vanj prevedene fragmente kar petintridesetih osredneslovenskih in predmejskih dramatikov, od Lovrenca Marušiča prek Linhartarja in Cankarja do Štoke, samega Tavčarja in Benedetiča. Presojevaje obravnavani knjižni korpus pod oblikovno-zvrstno

lupo, lahko opazimo, da v njem izrazito prevladujejo monografske izdaje (okrog 528) na račun mnogo redkejših antologij (okrog 84).

Tudi knjižni natis prevajane slovenske književnosti v Italiji nastavlja pravkar orisanemu splošnemu trendu zrcalno sliko: najpogosteje so bili doslej italijanjeni krajevni predmejski pripovedniki (preko 100 izdaj), nekoliko manj pesniki (preko 80 izdaj), izjemno redko dramatik (le 2 izdaji), njihova dela pa so bila najčešče natisnjena monografsko in znatno manj antološko.

Ob zvrstno-vrstnem in avtorskem sestavu izpoveduje nadvse zanimivo recepcijsko zgodbo tudi kolofonsko izpričan krajevni izvor posameznih izdaj. Seveda je ugledala v skladu s pričakovanji glavnina le-teh (okrog 440) tiskarniško luč na italijanskih tleh, vendar jih je skoraj tretjina (okrog 170) izšla v Sloveniji, kar posredno obelodanja precejšnji samoizvozni trud nacionalne književnosti, založništva in kulture v sosedovo smer in korist. V kolofonih tovrstnih, pretežno večjezičnih, a tudi dvojezičnih ali zgolj italijanskih natisov zemljepisno prednjači Ljubljana (okrog 80 izdaj), naravno srce slovenskega založništva, kjer so se pomembnejše nacionalne založbe, ki mu dajejo utripati, zlasti ob mednarodnih knjižnih sejnih marsikdaj dogovorile z italijanskimi partnerji iz Firenc, Milana ali Rima za soizdajo, ki je nato jamčila prevedenemu slovenskemu avtorju širši distribucijski domet.

Pomemben del na slovenskem ozemlju natisnjenih leposlovnih prevodov v italijanščino je tudi sad posredniških prizadevanj avtohtone italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri, kar v kolofonih posameznih izdaj zgovorno razkrivajo toponimi Kopra, Pirana ali Izole. Nemalo tovrstne literature je bilo natisnjene tudi v drugih, zlasti obmejnih slovenskih krajih: v Sežani, Novi Gorici, Postojni, pa tudi v Mariboru, Kranju, na Vrhniki in drugod. Da si je pri tovrstnem posredovanju domače književnosti sicer dobronamerni osrednjeslovenski založnik napravil zaradi nepoznanja sosedovega jezika včasih tudi medvedjo uslugo, najbolje ponazarja droben platniški primer: leta 2011 je Zavod Ivana Cankarja izdal v Vrhniki šest italijanskih prevodov najboljših Cankarjevih črtic, med njimi tudi znamenite *Pehar suhih hrušk*. Ker se je izdajatelj odločil za natis zastarele, pomensko oporečne poitalijanitve Bartolomea Calvija, nasmeye zdaj vsakega obiskovalca Vrhnike, Cankarjevega muzeja in zavoda s platnice italijanske izdaje črtice tale njen absurдни naslov: *Tazza di pere secche*. Ali dobesedno: skodelica suhih hrušk ...

Za stvarno potežkanje recepcije in ozemeljskega dometa slovenske književnosti na Apeninskem polotoku pa so daleč prej od endogamnih slovenskih izdaj povedni v Italiji natisnjeni prevodi. Okrog 440 jih je. Večina izmed njih (okrog 250) je izšla v obmejni deželi Furlaniji - Julijski krajini, šele slabo polovico (okrog 190 izdaj) pa so dale na svetlo tiskarne in založbe s sedežem na preostalem italijanskem državnem ozemlju. Med slednjimi pričakovano prednjačijo izdajatelji iz največjih italijanskih

mestnih središč, od Milana (okrog 40) in Rima (okrog 30) do Firenc (skoraj 20), Bologne (skoraj 10) in Turina (okrog 6), blestijo pa tudi perifernejše, nišne založbe iz Salerna (nad 10 izdaj), Rovereta (skoraj 10 izdaj), Padove (okrog 10 izdaj), Benetk (okrog 7 izdaj), Brescie ali Cinisella Balsama (okrog 6 izdaj). Prevedeno slovensko leposlovje je onkraj reke Piave tako spregovorilo bralcem celotnega italijanskega polotoka: od severa do juga, od Portogruara do Barija, od Vittoria Veneta do Reggio Calabrie ali sicilske Messine.

Vendar so, kot rečeno, glavnino v Italiji natisnjenih knjig s prevodi iz slovenske literature prispevali izdajatelji iz dežele Furlanije - Julijske krajine. Njena prestolnica Trst je tudi najpogostejši kraj natisa tovrstnih izdaj, saj se v njihovih kolofonih znajde več kot sto dvajsetkrat. Založniško plodna deželna mesta so v prevodnem pogledu še Videm, Čedad (vsako s skoraj tridesetimi izdajami) in Gorica (z okrog dvajsetimi izdajami), podobno dejavna pa so tudi nekatera manjša središča, kot Krmin in Špeter (vsako z okrog sedmimi izdajami) ali nekoč zapuščeni zaselek Topolovo, ki mu je uspešni mednarodni literarni festival vdahnil zadnje čase poleg življenja tudi dušo italijanskega prevodnega Hermesa. Zlasti v Čedadu, Vidmu, Špetru ali Topolovem izdani prevodi slovenskega leposlovja izpričujejo temeljno literarno-posredniško vlogo krajevne beneškoslovenske narodne skupnosti, ki si vse od Trinkovih časov in izdaj do danes s svojimi založbami, ustanovami, društvi, prevajalci ali razumniki neumorno prizadeva za sločenje prevodnih mostov do soseda.

Enako, a količinsko še večje posredniško poslanstvo opravljajo založniški in kulturni gradniki slovenske narodne skupnosti na Goriškem in predvsem na Tržaškem, saj pooseblja zaradi več kot sto dvajsetih v Trstu natisnjenih prevodnih izdaj deželna prestolnica vse prej kot Košutovo »mesto na robu sveta« (Košuta 1976: 82) v leposlovnem dialogu s sosedom. Glavnino teh natisov pa niso oskrbele večinske italijanske, ampak manjšinske slovenske tržaške ustanove ali založbe (predvsem Založništvo tržaškega tiska in Mladika), kar neposredno potrjuje, da sloni breme literarnega pretoka v italijansko smer pretežno na slovenskih plečih in da želja po izvozu lastne leposlovne besede še vedno nadkriljuje sosedovo kulturno zvedavost, recepcijsko razpoložljivost in odprtost. Razlog, da si pred samo Ljubljano, Rimom ali Milanom, Trst lasti natisno prvenstvo pri posredovanju slovenske literature v italijanski prostor pa ne tiči le v njegovi posredniško privilegirani obmejni legi, ampak tudi v tem, kar je v monografiji *Poznavanje slovenske književnosti v Italiji po letu 1945* svoj čas že podčrtal Zoltan Jan:

Ker se *slovenski in italijanski kulturni prostor* na določenem območju *prekrivata*, ima tema tudi svojo pragmatično stran, saj slovenska narodna skupnost v Italiji neprestano ugotavlja, da je večinski narod ne pozna, pri tem pa ima literatura kot ena izmed temeljnih razsežnosti slovenskega samozavedanja in identifikacije pomemben položaj. Zato verjetno ni naključje, da je največ pobud za uveljavljanje slovenske književnosti

nastalo na narodnostno mešanem območju. To s svojimi političnimi interesi ter zgodovinskimi determinantami vpliva na odnos do posredovane besedne umetnine, ki pri naslovniki (in posredovalcih) *zgublja umetnostne značilnosti in postaja sredstvo za nacionalno afirmacijo manjšine*. (Jan 2001a: 12.)

V takšni luči je kajpak povsem razumljivo, da so v tržaških in furlansko-julijskih natisih prevodno najčešče zastopani deželni slovenski avtorji, najpriznanejša ženska in moška peresa slovenske književnosti v Italiji. Zlasti ob cvetniških izdajah pa se ti krajevni slovenski pesniki, pripovedniki ali dramatikci neredko levijo v ambasadorje osredneslovenske leposlovne besede, ko predlagajo italijanskim založnikom ali uredniškim sogovornikom v prevod in objavo tudi čezmejne književne rojake.

Da deželni kulturni milje slovenske manjšine in narodnostno mešanega obmejnstva pomembno poživlja prevodni preliv nacionalne književnosti v sosednje italijansko morje, jasno dopoveduje tudi raznorodna posadka prevajalcev, ki je od leta 1878 do lani soustvarila obravnavani prevodni korpus. Čeprav bi bilo po prevodoslovnih priporočilih bržkone zaželjeno obratno, so namreč večino omenjenih knjižnih poitalijanitev prispevali dvojezični prevajalci slovenskega rodu, zlasti pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji. Od več kot 220 skupnih prevajalcev, ki so od začetkov do današnjih dni oskrbeli navedene izdaje, jih je namreč le okrog 70 italijanskega rodu in jezika, približno 130 pa je dvo- ali večjezičnih slovenskih posrednikov. Od tega jih kar več kot dve tretjini, okrog 80 torej, rodovno ali miljejsko pripada avtohtoni predmejski narodni manjšini v Furlaniji - Julijski krajini.

Med slovensko verziranimi italijanskimi literarnimi posredniki so se v preteklosti izkazali za najplodnejše predvsem univerzitetni slavisti ali slovenisti kot Bartolomeo Calvi in Arnaldo Bressan (vsak s po dvanajstimi knjižnimi prevodi), Patrizia Vascotto (11), Luigi Salvini in Ezio Martin (8), v novejšem času pa bolj poklicni prevajalci kot Martina Clerici, Paola Lucchesi (vsaka s po dvanajstimi knjižnimi prevodi) in Patrizia Raveggi (10).

Njihov prevajalski opus je po obsegu sicer neprimerljiv s številom italijanitev, ki so jih podpisali najdejavnejši, po rodu in jeziku slovenski posredniki. Med slednjimi pripada zagotovo častno mesto prvi dami slovensko-italijanskega literarnega dialoga, Jolki Milič, ki je zgolj v knjižni obliki izdala skoraj sto lastnih prevodov slovenskega leposlovja v italijanščino, s čimer je sama udeležila kar šestino v stotriinštiridesetih letih nastalega prevodnega korpusa. Da pa je leposlovno posredništvo avtohtonih slovenskih dvojezičnikov v Italiji enako intenzivno povečalo izvozni odtok nacionalne literature k sosedu, izpričujejo s svojo bogato resorno bibliografijo zlasti sodobni avtohtoni prevajalci kot sta Michele Obit in Darja Betocchi (vsak z okrog štiridesetimi knjižnimi prevodi) ali Diomira Fabjan Bajc (12) in Franc Husu (11). Njihov trud izpričuje hkrati posredniško živahnost beneškoslovenskega in tržaškega založniškega,

medijskega ali kulturnega miljeja v deželnem kontekstu slovenske manjšine, kar posredno potrjujejo tudi izvoljeni prevajanci omenjenih posrednikov, ki so najpogosteje prav krajevni domači leposlovci, sotvorci slovenske književnosti v Italiji.

3 Sklep

Tako je ob analitično sežetem in ugotovljenem дано skleniti: od skupno nad 600 med letoma 1878 in 2021 v italijanščini natisnjenih knjig, ki vsebujejo prevode iz slovenske literature, jih okrog 160 izviriško podpisujejo slovenski pisci v Italiji, večina vseh izdaj pa ne le avtorsko, ampak tudi prevajalsko, založniško in tiskarniško izhaja iz obmejnega miljeja slovenske narodne skupnosti v Furlaniji - Julijski krajini. Številčno prevladujoči doprinos te kulturne sredine v posameznih resornih segmentih italijansko-slovenskega prevodnega dialoga potrjuje potemtakem to, po čemer so hipotetično prespraševali uvodni analitični zastavki: namreč, da je v okviru slovenske književnosti njeno avtohtono predmejsko rebro v Italiji blagodejni trojanski konj, izvozna predstraža, najdejavnejša utiralka prevodne poti nacionalnega leposlovja k italijanskemu sosеду.

VIRI IN LITERATURA

- Baza prevodov Javne agencije za knjigo Republike Slovenije. <https://www.jakrs.si/mednarodna-dejavnost/baza-prevodov?tx_jakprevodi_pi1%5BsearchJezik%5D=4&cHash=6dbd8ed44c611549d8a51f5aad27533d>.
- Cobiss.si. <<https://www.cobiss.si/>>.
- FRAU, Giovanni, 2003: Sulla versione friulana di un sonetto del poeta sloveno France Preseren. *Ce fastu?* 79/2. 298–301.
- JAN, Zoltan, 2001a: *Poznavanje slovenske književnosti v Italiji po letu 1945*. (Knjižna zbirka Slavistična knjižnica 4.) Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije.
- JAN, Zoltan, 2001b: *Cankar, Kosovel, Zlobec in Ljubka Šorli pri Italijanih*. (Knjižna zbirka Slavistična knjižnica 5.) Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije.
- KOŠUTA, Miroslav, 1976: *Ta Trst. Pričevanje*. Koper: Lipa.
- KOŠUTA, Miran, 1996: *Krpanova sol. Književni liki in stiki na slovenskem zahodu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- KOŠUTA, Miran, 1997: *Tamquam non essent? Traduzioni italiane di opere letterarie slovene*. Miran Košuta: *Scritture parallele*. Trieste: Lint. 13–61.
- KOŠUTA, Miran, 2003: *Cent'anni di inquietudine... Per un bilancio delle traduzioni italiane di poesia slovena*. Miran Košuta, Janja Jerkov (ur.): *Prešerniana. Atti del Convegno internazionale Dalla lira di France Prešeren: armonie letterarie e culturali tra Slovenia, Italia ed Europa*. Roma: Il calamo. 111–149.
- KOŠUTA, Miran, 2005: *Slovenica. Peripli letterari italo-sloveni*. Reggio Emilia, Trieste: Diabasis, Editoriale Stampa Triestina.

- KOŠUTA, Miran, 2014: „Le drugo ime za ljubezen...“. Novejše knjižno italijanjenje slovenskega leposlovja (2000–2013). Božena Tokarz (ur.): *Przekłady Literatur Słowiańskich*, tom 5, część 1. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 217–256.
- MODER, Janko, 1985: *Slovenski leksikon novejšega prevajanja*. Koper: Lipa.
- OŽBOT, Martina, 2012: *Prevodne zgodbe. Poskusi z zgodovino in teorijo prevajanja s posebnim ozirom na slovensko-italijanske odnose*. (Knjižna zbirka *Studia translatória* 4.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vilma Purič

Državni izobraževalni zavod Jožef Stefan, Trst

vilmapuric@yahoo.it

Uvajanje novih stilov v sodobno tržaško pesništvo

Članek opisuje premike v sodobni slovenski poeziji v Italiji, razpeti med uveljavljanjem narodne paradigme in med težnjo k modernističnemu eksperimentiranju. Proces se med seboj ne izključujeta, ampak potekata vzporedno, prepletena sta celo znotraj poetike istega avtorja.

1 Narodna paradigma

Obravnavava sodobne tržaške književnosti zahteva kontekstualni pristop, leposlovna besedila, napisana v različnih jezikih, vsebujejo namreč ideje, v katerih so v ospredju zunanjliterarni dejavniki, vezani na historični okvir in družbeno-kulturno danost posamezne etnije. V tržaškem javnem diskurzu druge polovice 20. stoletja je prevladala misel, da vztrajno rekonstruiranje zgodovinskega spomina in aktiviranje kulturne dediščine posamezne etnije utrjuje samopodobo skupnosti in jo ograjuje pred kontaminacijo z drugim. Soobstajajo tako raznolike družbene in kulturno-zgodovinske razlage prostora, ki so med seboj neusklajene, nezdružljive in večkrat protislovne. Oddaljujejo se od neposrednega stika s stvarnostjo in se podreajo etničnim in ideološkim predelavam.

Znotraj slovenskega literarnega sistema v Italiji je od polovice 20. stoletja do današnjih dni nastal širok korpus leposlovnih besedil, ki sestavljajo veliki kolektivni tekst, usmerjen v modeliranje in ohranjanje skupnega spomina ter v utrjevanje slovenske identitete na manjšinskem območju. Zajemanje iz zaloge narodnih narativov se opre na nekatera pomembna zgodovinska vozlišča in izbrane dogodke iz preteklosti, ki so odločilno vplivali na razvoj etnične skupnosti. Med njimi so opazni zlasti gospodarsko-kulturni vzpon tržaških Slovencev na prehodu med 19. in 20. stoletjem, fašistična era in povojni čas. Dela so tematsko med seboj povezana, prečkana s številnimi medbesedilnimi vezmi, pri čemer se vsebine dograjujejo, dopolnjujejo, ponavljajo in prenavljajo. Delujejo dialoško (prim. Juvan 2006: 86), saj prihaja do konfrontacije med nastajajočim zapisom in nekdanjo verzijo. Reinterpretacija prostorskih koordinat izvira iz usklajevanja že ubesedenih skupinskih predstav s poskusi prekoračitve ustaljenih stališč. K tako urejenemu razmerju med navzočnostjo preteklih predstav in hkratnim vnašanjem novih upodobitev pripomorejo različne oblike medsebojnih povezav. Pri nekaterih avtorjih opravlja povezovalno funkcijo povzemanje pripovedovane preteklosti, posnemanje nekdanjih vsebinskih vzorcev ali obnavljanje uveljavljenih mišljenjskih kalupov. Večkratne ponovitve dajejo določenim vsebinam posebno simbolično

vrednost. Semantična sličnost je npr. opazna pri opisovanju nasilne smrti skladatelja Lojzeta Bratuža, pri kateri skupno izhodišče opisov tragičnega dogodka predstavlja nasprotje med surovostjo napadalcev in dostojanstveno držo žrtve. V sonetnem venecu *Ti in jaz in tri leta življenja* Ljubka Šorli (2010: 14–28) označi nasilno dejanje zoper moža kot »val sovražnih sil«, podobno Boris Pahor v noveli *Rože za gobavca* (Pahor 2008: 87) opredeli nasilje kot stisk »nevidnih klešč« in »pošastno elastičnih in ozkih jermenov«. V obeh primerih opis nasilja presega konkretno pojavnost in prevzema univerzalno konotacijo zla.

V sodobnejših pesniških besedilih so opazni drugačni postopki povezovanja, ki so omejeni na vnos prepoznavnega detajla, metafore, fragmenta ali citata. Pangerčeva pesem *Oljke gorijo dalje* (2004: 51) se že z naslovom jasno navezuje na verze iz pesniškega prvenca Irene Žerjal (1969), pesnika opisujeta povojno razlaščenje slovenske zemlje s strani tržaških mestnih oblasti v dolinskem Bregu. Poudarjata načrtno in sistematično uničevanje stoletnih oljčnih nasadov, ki se v Pangerčevi varianti poveže z usodno prekinitvijo simbiotične vezi breškega človeka z naravno danostjo rodnega prostora in s prevlado »potlačene bolečine pokončanja«. Nezanemarljive so nadalje naveze na publicistični oz. zgodovinski diskurz. Tako med vtise jesenske krajine, ki se bohota v izobilju rdečega ruja, Irena Žerjal (1982: 17–20) vrine ime Albina Bubniča, slovenskega novinarja, ki je v letu 1965 v *Primorskem dnevniku* objavil seznam mrtvih in preživelih v taborišču Rižarna. S citiranjem imena se krajinarski opis jesenskega Krasa pomensko povsem spremeni, teritorij je kot prelit s krvjo mrtvih, postane grobišče, rdeča barva pa simbol uničenja. Izbira rdeče barve za opredelitev nasilja nad slovenskim življem ustvari še dodatno semantično vez, priključuje Pahorjev opis gorečega Narodnega doma v noveli *Grmada v pristanu*, v kateri plameni širijo svojo rdečo senco na mestne ulice, na domače dvorišče, v kuhinjo in v rdeče obarvajo še mamo. Nenazadnje apokaliptična rdeča spominja na Kosovelov (2002: 242) opis Evrope, ki »tone v žgočem, rdečem morju«.

Z literarizacijo časovno-prostorske razsežnosti in z zavestno medbesedilnostjo so se znotraj slovenskega literarnega sistema v Italiji osnovala nekatere specifične lastnosti, ki dajejo slovenskemu tržaškemu slovstvu individualno podobo. Njegova temeljna značilnost je konstantno poudarjanje vrednostnih kategorij, med katerimi ima pomembno mesto vrednota jezika, spojena z etničnim humanizmom (Pirjevec 1992: 9–15). Kljub prevladi narodne vsebine ne moremo trditi, da se umetniška besedila v celoti podrejajo nacionalnim težnjam manjšinske politike. Odstopanje od političnega kolektivnega modela omogoča koncept notranje svobode izobraženca, ki razmišlja samostojno onkraj vladajoče logike in izven manjšinskih prepričanj, ali kot je poudaril Ace Mermolja, »človek je suvereno in svobodno bitje in ne lutka takšne ali drugačne oblasti« (Horvat 2012: 58). Iz te predpostavke si poezija z ostalimi literarnimi zvrstmi deli različne etnične pozicije in narodnostno vprašanje izpostavi nenehnemu prespraševanju.

Znotraj narodne ontologije obmejnega prostora obstajajo torej različna razbiranja. Razširjen je obseg arhetipskih reprezentacij, ki skušajo verodostojno poustvariti preteklo dogajanje in modelirati kolektivni spomin. Od 60 let dalje je nastalo kar nekaj pesniških besedil, ki povzemajo slovensko prisotnost na prehodu med 19. in 20. stoletjem, posegajo v plodni čas slovenske kulturne in gospodarske rasti pred usodno prekinitvijo v času fašizma in oživljajo nekdanji govor, ki izginja. Sem sodi pesnjenje narečnih ustvarjalcev Marije Mijot, Atilija Kralja, Aleksandra Furlana, pa tudi pisanje Brune Marije Pertot in Borisa Pangerca. V njihovih verzih je nekdanje bivanje prikazano kot sklop harmoničnih življenjskih položajev, ki se v stiku s sodobnim časom razblinjajo. Sedanjost in preteklost sta si antitetični, med njima ne pride do konstruktivnega dialoga, pri čemer je le preteklost nositeljica pravih resnic, sodobnost pa je zaznamovana z razgradnjo nekdanjih vrednot. Znotraj arhaičnih prikazov zasledimo tudi besedila, ki izstopajo iz homologizirane reprezentacije idealizirane preteklosti in osnujejo drugačen pomenski red. Zgodba, ki jo barkovljanska pesnica Bruna Marija Pertot (2011: 17–18) opiše v pesmi o morski deklici, ponuja reinterpretacijo mita o lepi Vidi. Prenovitev zadeva predvsem idejo soočanja s tujostjo, odhod dekleta ni impulz nesrečnice, ampak del premišljenega načrta, ki se veže na željo po spoznavanju novega in ne izključuje »srečne vrnitve«. Interakcija z drugim ne poškoduje doživljanja lastne narodne pripadnosti. Arhaični model prenavlja tudi Boris Pangerc z inovativno vizijo prostora, sestavljenega iz množice snovi in teles v soodvisnosti, rodni Breg je za pesnika inventar preteklih esenc in sedanjih pojavov, ki delujejo v medsebojni relaciji. S takim pristopom sedanjí breški mikrokozmos kljub izgubi vaškega načina bivanja in izginjanju slovenskega jezika ohranja esenco nekdanje slovenske biti. Ohranjevalka in prenašalka rodbinske pokončnosti je v Pangerčevi poeziji *Tisočletna oljka* (Pangerc 2017: 32), saj v njenem bistvu kljmeta moč preživetja in sposobnost regeneracije.

Literarizacija narodne preteklosti se kaj hitro prevesi v mitizacijo nekaterih dogodkov, ki so postali pomembne oporne točke znotraj skupinskega simbolnega sistema. Mitizacije je bila deležna usmrtitev bazoviških junakov, njim je Ljubka Šorli posvetila pesem *Bazoviškim žrtvam v spomin* (Šorli 2010: 84–85), Marko Kravos pa cikel pesmi z naslovom *Bazovica* (Kravos 2013a: 27–35). Skupna pomenska osnova vključuje skrajno trpljenje slovenskega življa in slutnjo dokončne katastrofe, hkrati sta prisotna klic po svobodi in nujnost upora. V vseh nadaljnjih opisih tega fakta ostaja pomenska šablona nespremenjena, pri čemer se premene vselej lotevajo razmerja med preteklostjo in sedanjostjo, slednja zamenjuje zavzetost za narodni ideal s priučenim vedenjskim vzorcem (Košuta 1983: 31).

Opis sodobnejšega odnosa do narodne paradigme je večkrat obremenjen z razgradnjo, občutkom krhkosti, strahu, skrajne nemoči in tesnobe. Ohranjanje ustaljenega modela narodnosti zahteva namreč odmik od konkretnega družbenega konteksta, uveljavljeni narodni vzorec ohranja celovit smisel le onkraj empiričnosti, vsak direkten stik s konkretno

obmejno danostjo ohromi skupinsko samopodobo. Tesnoba prikazuje pesnik Aleksij Pregarc (1986: 17) s podobami vojnih otrok. Prostor deluje kot nevaren kraj, poln je grobih vojnih prizorov in prinaša smrt. Še večjo utesnitev povzroča otrokom pretresenost roditeljev, ki so ukleščeni v omtvičena srca in otroke hranijo z žltavo margarino, ne premorejo bližine, ne posredujejo občutka varnosti. V otrocih se je razgradil občutek večnosti, ki omogoči sproščeno gibljivost deškega duha. Stik s smrtjo jih napolni z občutkom zapuščenosti. Uporniško besedo usmeri Pregarc v povojno politiko, ki se je ponovno utirila v upravne mehanizme oblasti, zapostavila humanistično etiko, zanemarila uvajanje človeških svoboščin in razvrednotila načelo usmiljenja.

Tesnoba imaginarij se pojavi v pesmih, osredotočenih na etnično napetost. Miroslav Košuta (1991: 42) opiše medetnično razmerje znotraj izgube. Stik s tujim vodi v nekontrolirano kontaminacijo, ki shizofreno razdvaja lirski subjekt, da zapušča lastni jezik in prevzema jezik soseda. Utesnjenost izrazi tudi Marij Čuk (1984: 19) s podobami prostora, ki ga oblikujejo ostri kamni, stare vrvi in lisaste barve. Manjšinsko stvarnost označi kot »grobščice murnov«, v katerem se razleza mrčes, s čimer namiguje na zablokiranost manjšincev v apatično negibnost jalove setve. Podobno opisuje izpraznjenost kolektivne duhovne dediščine Alenka Rebula, narodno zavest obravnava kot preživelo dogmo, ki nima več iskrenih sledilcev in jo generacija očetov vsiljuje potomstvu. Drugačne tesnobne položaje posredujejo beneški avtorji, v svojih besedilih opozarjajo na izseljenišvo, izpraznjenost vasi, demografsko usihanje in izgubo nekdanjega načina življenja, posebno napetost prisojajo izginjanju slovenskega narečja (Černo, Trusgnach, Tomasetig, Klodič in drugi). Do dokončne, modernistično zasnovane razgradnje je tesnoba stopnjevala rezijanska pesnica Silvana Paletti (2003), doživetje potresa je spojila s kozmično apokalipso, saj je sesutje zajelo človeka in njegov habitat, hkrati se je zneslo na fizično stvarnost, premaknilo skale in zdrobilo kamenje. V človeka se je usidrilo spoznanje, da narava ni varno zavetje in ne nudi človeku oporišč, saj se tudi sama razdira. Nestanovitnost zaobjame tako naravo, človeka in kozmos.

Znotraj tesnobnih prikazov prostora so opazni nekateri poskusi prenovitve: Marko Kravos meri obmejnost iz humorne perspektive. V znani pesmi *Zamejska žalostna* (Kravos 2013b: 11–12) občutje prizadetosti spreminja v zajčjo moralo, se posmehuje zamejskim tegobam in ustvarja distanco od nostalgčnih drž. Opazen poskus presejanja tesnobnih položajev je v svoje verze vnesel tudi rezijanski pesnik Renato Quaglia (2021), ko je poudaril brezmejno veriženje pojavov, ki se razvrščajo zunaj razvojne logike, se ne podrejajo časovnim razmejitvam, med seboj součinkujejo in se ne razgradijo. Tudi beneška pesnica Marina Cernetig zmora prerasti padec v nič, ko prostor razlaga onkraj jezikovno-nacionalnega kriterija, prisodi mu revitalizacijsko moč in prenovitveno inteligenco, s katero se preoblikuje in rekonstruira: »oživiš, kar nanajcala boš / pod no koutro puno rož« (Cernetig 2007: 22).

Narodnopotrjevalna dimenzija slovenske književnosti v Italiji je vplivala tudi na estetsko razsežnost pisanja, oddaljila ga je od radikalne avantgarde in elitističnega eksperimentiranja in ga zavezala pomenski razsežnosti. Kljub temu je v besedilih tržaških avtorjev opazna »posebna prizadevnost« (Pirjevec 1992: 12) in celo »rokokojski manierizem« (Košuta 2008: 49), gostobeseden slog, ki se uveljavlja s skladijsko redundanco ali z vrsto intelektualnih konstrukтов, podprtih s kulturno-zgodovinskimi aluzijami, predvsem pa s številnimi vnosi metaforičnega podobja. Metafora je najbolj prepoznavna prvina slovenske sodobne poezije v Italiji, pesniki gradijo samosvojo imaginarno podobje, preizkušajo njegovo moč in mu prisojajo različne vloge. S poseganjem po metaforiki uveljavljajo subjektivnejše videnje sveta, odvzemajo pisanju enoznačnost in slog oddaljijo od golega realizma. Izvirno metaforično izjavnost si je zamislila Zlatka Obed v opredeljevanju ženskosti, v verze je vnesla neobičajne zaznave ženskega telesa in ga predstavila s podobo izlivnosti, »cvetenja rdečega« in »placentne ptice« (Obed 2010: 8, 58). Ob metaforiki, ki označuje poetiko posameznih pesnikov, so v tržaški liriki opazne metaforične verige, ki asociativno povezujejo besedila različnih avtorjev. Gre za podobe, ki se navezujejo na že ubesedeno metaforiko in jo nadgradijo z vnosom sodobnejših izkušenj. Tako zbirno moč ima podoba hiše, ki najde v literaturi slovenskih ustvarjalcev v Italiji veliko uresničitev. Nekateri ji prisojajo simbolno predanost domačemu ognjišču, zakoreninjenost v rodno dediščino, rodovno zvestobo, v njej zaznavajo neomajno vitalno moč (Žerjal, Mijot, Pertot, Pangerc). Hkrati se hišno podobje odlepi od tradicionalne harmonične vizije in se napolni z razgrajevalnimi elementi, podobe razpadajočih izpraznjenih hiš se v poeziji Marine Cernetig (2007: 11) spojijo z grozo umiranja in s predsmrtno agonijo. Podobno se v poeziji Borisa Pangerca (2004: 25–26) iz vaških hiš oglašča tuja govornica, da še grmovje poganja zeleno belo in rdeče listje. Zelo razširjeno je tudi lirsko podobje, vezano na oljko. Irena Žerjal je v svoj književni prvenec *Goreče oljke* (1969) spojila dva pomensko nasprotna elementa; oljka namreč teži k rasti, ogenj pa k uničenju. Boris Pangerc (2017) je oljki posvetil izvorni metaforični niz, v katerega je zajel antično zavezanost domu, krščansko sporočilo miru, pa tudi osebno simbiozo. Intimno razmerje do rastlinskega bitja je Marko Kravos (2013a: 23) povezal z ekološko osveščenostjo in postal zagovornik spoštljivejšega vstopanja človeka v rastlinski svet.

Nekateri metaforični zapisi so se s časom ustalili v kolektivni zavesti in postali stalne besedne zveze, ki se pogosto pojavljajo kot citati v javnem in lirskem diskurzu. Med te sodi primera Miroslava Košute »Trst je kot mesto na robu sveta« iz pesmi *Ta Trst* (Košuta 1974: 3), v kateri se zemljepisna obrobnost prenaša po analogiji na duhovno in kulturno odrinjenost. Podobno usodo imajo nekateri verzi Brune Marije Pertot, ki so se znašli na naslovnica del o slovenski književnosti v Italiji. Tako je David Bandelj naslov za izbor sodobnega slovenskega pesništva v Italiji vzel verz iz pesmi o morski deklici (Pertot 2011: 17–18) in z njim naslovil antologijo *Rod lepe Vide*. Jože Horvat pa je napisal dve knjigi intervjujev s slovenskimi tržaškimi besednimi ustvarjalci, ki ju je

naslovil *Navdih in besede* (Horvat 2012, 2016) po pesniški zbirki Pertotove z naslovom *Ti navdih in jaz beseda* (2007).

2 Premiki v modernizem

Kljub zasidranosti tržaške lirike v tradicionalnih narodnoobrambnih merilih in v prevladujoči pomenski enoznačnosti so zaznavni premiki v smer modernizma. Pesniki so izpovednost nadgradili z eksperimentiranjem na področju oblike. Med najbolj opazne modernistične strategije sodi razgradnja ustaljenih žanrskih modelov s spodkopavanjem zvrstnih pravil in prenavljanjem kanoniziranih aspektov. Tako je Irena Žerjal svojo lirsko govorico modernizirala z vnosom elementov iz dramskega diskurza, z rabo dialogov je razveljavila lirsko monološko izpoved, relativizirala individualno perspektivo in vnesla medzvrstni tip diskurza. Podobno je svetoivanski pesnik Marko Kravos prenovil epski način pisanja, v pesnitvi *Jazonova sled* (Kravos 1992: 7–24) je grški prototip junaške etike zamenjal z nihajočim subjektom, ki hrepeni po neuresničljivih ciljih. Svoje bivanje sestavlja iz razvezanih delcev, ki se ne strnejo v edinstveno gesto, se ne povežejo v izpolnjeno celostno zgodbo, temveč se podrejajo naključju. Pravljični žanr je predrugačil Marij Čuk (1984: 7–14), ko ga je povezal z modernistično semantiko izvotljenosti, stagnacije, apatičnosti in opustil za pravljico običajno etično poravnavo s srečnim koncem. Svojo poetiko je nadalje približala modernističnim postopkom tudi Majda Artač, v snovanju verzov sledi misli paradoksa: na prvi pogled se prepušča kreaciji intimnih svetov lepote, ki zaupajo v urejenost življenja, hkrati pozitivno vsebinsko naravnost spodmika s postopkom igre, ko premetava glasove znotraj besed. Tako se v pesmi *Recept* (Artač 2017: 40–41) moka zapiše kot muka, orehi pa kot grehi. Premikanje pomenov tvori tudi z dodajanjem, odstranjevanjem ali zamenjavo pripon, tako da združi pomensko nasprotna glagola graditi in ograditi v naslov zbirke (*O)graditi srečo* (2017). Najmlajša generacija ustvarjalcev sledi najsodobnejšim pesniškim prijemom, uveljavljenim v vseslovenskem literarnem prostoru. »Govori na način zasebnosti«, razvija »individualne estetske strategije« (Irena Novak Popov 2014: 29, 33) in prevzema tehniko »divergentne polisemantike«, kot jo je označil Brane Senegačnik (2021: 135), s čimer je mišljen nazoren in enostaven način pisanja, ki pa med vrsticami odseva razhajajočo resničnost. Goriški pesnik David Bandelj piše razpršene verze, sestavljene iz preprostih enopomenskih besed, ki lebdijo po straneh, so med seboj zvočno uglasene, glasovno ujemljive, pomensko pa neuskladljive. V več primerih je semantična nit pretrgana, ritem prelomljen, globlji pomen zamolčan:

morda je
svet izbral
napačno
pot
(Bandelj 2012: 57.)

Tudi Sanja Širec išče nove načine pisanja, raznolike pojavnosti sveta ne more razbrati v enem samem jeziku, za dojetanje kompleksne realnosti je potrebna večkodna perspektiva, zato jemlje besede in verze iz različnih jezikov, ti vstopajo v pesmi kot interference, mašila ali dodatki, ki imajo pojasnjevalno oz. igrivo funkcijo:

iz jezika se selim
kot iz rova
v drugi jezik,
v nov rov
(Širec 2018: 47.)

Modernistični elementi so vplivali tudi na izbire vsebine. Najvidnejša modernistična lastnost sodobne slovenske poezije v Italiji je relativizacija vsakršnega prepričanja. Vztrajni glasnik te misli od osemdesetih let dalje je Ace Mermolja. Osrednje sporočilo njegove poetike je, da absolutne resnice ni, da obstajajo le ubeseditve o resnicah, ki so umetni konstrukti, podrejeni sunkom trenutne oblasti, prevladujoče ali vzhajajoče ideologije oz. vere. Diktati resnice so zapisani z visoko mero vplivnosti in predstavljeni tako, da vzbujajo v ljudeh zaupanje, da prižigajo v dušah vero in potešijo hrepenenja. Besedila so premišljeni sestavi, v katerih so besede razvrščene v logični red in gradijo sporočila samostojne vrste ter posredujejo celovite pomene. So torej traktati, v katerih zavestni izobraženec ne najde pravega smisla, zato se v njem vse sesuva v dvom. Dvom z vprašanji deluje razdiralno, ubesedeno resnico obrne, razcepi na drobne delce, vztrajno išče nove odgovore, nadene vsakemu prepričanju prilagodljivo kožo, da se zdi kameleon, nerazpoznaven med plevelom, skratka ubija Boga (Mermolja 2020). Razgradnjo semantizacije je Jurij Paljk prenesel na besedišče, ki opredeljuje razpoložensko sfero subjekta. Opisi občutij, čustev, misli in zaznav delujejo po ustaljenih vzorcih, ki ne odsevajo avtentične izkušnje in se zato razpršijo v večpomenskost ali se izvotlijo v nepomen. Še dodatno stisko sproža »strahoten molk prepozno spoznanega«, zamujena ubeseditvev zabriše še tako krhko možnost posredovanja resnice (Paljk 1994: 59). Čisti metafizični nihilizem ubeseduje pesnica Marija Kostnapfel, kajti v njenih pesmih razgradnja sveta, razkroj subjekta, relativizacija vednosti, stiska jezika dosežejo skrajne lege. Iskanje čustvenega sozvočja ali hrepenenje po sklenjenosti vodi lirski jaz v slepo ulico, med »hodnike, ki ne peljejo nikamor« (Kostnapfel: 2016: 37). Temna snov prevlada, bližina nič je življenjska stalnica, razkroj zunanje in notranje plati eksistence ne dopušča upanja. Pesniška beseda skuša ustvariti razdaljo do notranje deziluzije, ko posega po relacijskih vsebinah, v katerih pesnica opisuje ljubezensko dvojino, družinske odnose ali rodovne povezave. Kot dodaten poskus usklajevanja deluje formalna celovitost pesmi, ki jo pesnica dosega z minimalno rabo zvočno in pomensko povezanih besed. Z vnašanjem sintaktičnih paralelizmov in z usklajevanjem skladenjskih členov ustvarja enakomeren ritem. Harmonija je le navidezna, artificialna konstrukcija, ki jo pomenska razsežnost besed sproti razveljavlja, da ničnost preplavi vse.

Postavljanje ogledala objektivni in subjektivni razgrajenosti postane za nekatere pesnike utrujajoče, zato iščejo možne poti rešitve. Odmik od skrajne notranje razpuščenosti pa tudi od odtujenosti, ki jo prinaša družbena stvarnost, uveljavi Marko Kravos. V svojih verzih presoja svet in človeka v njem iz svetle perspektive, prepričano sledi občutjem, ki zagotavljajo varnost, sledi stvarjem, ki obljublajo svobodo duha, z neoteženim pristopom pomanjša skrbi, se posmehuje tegobam in ustvarja distanco do bolečine, ali kot sam zapiše: »Grem jaz tako s sprehajalnim korakom skozi vse to« (Kravos 1992: 32–42). Peter Kolšek (2013: 169) je zapisal, da se Kravosova poezija manifestativno opira na »dionizični princip«, na radoživi življenjski nazor, saj se v njej bivanjska esenca poistoveti »s triumfalnim vitalizmom«. Uživaštvo je prikazano kot tisti del človeka, ki prinaša sprostitvev in zadoščenje. Potešitev želje daje pesniškemu jazu moč, da premosti tesnobo, strah in občutje nesmisla. Še več: želja po večjem ugodju spodbuja drznost in sposobnost, da se posameznik požene onkraj zapovedanih mej, da se zaplete v grešnost, ki odrešuje notranjih spon in zavor.

Odstop od metafizičnega ničā uveljavljajo tudi pesniki, ki posredujejo pozitivno vizijo eksistence, se odmaknejo od materialnih prisil, kolektivnih utesnjujočih vzorcev in uveljavljajo neko novo obliko doživljanja sebstva in njegove povezanosti z zunanjim svetom. Poudarjajo pomen ozaveščanja lastne intimne in najdejo v svoji notranjosti izpolnjenost. Po Kristevi (2005: 181) gre za uveljavljanje enostnega subjekta, ki se ne poistoveti s skupinskim glediščem, ampak resnico išče v sebi, prepozna lastne želje in potrebe, se zavzema za notranjo svobodo in svetlobo. Zaupanje v svet intimne izrazi Alenka Rebula, njen pesniški jaz nastopi kot nosilec prvinske resnice. Negativnost izvira iz stika z resničnostjo, ki poškoduje vitalno silo posameznika, cilj je torej vrnitev v »pradavni vrtinec«, »v dvig zakopanega« (Rebula 1983: 22, 24). Rešitev prinaša relacijska etika, sposobnost preseganja lastnega in odprtost do drugega, zdravljenje se opre na odnos med razsutim, potolčenim, zlorabljenim jazom in odrešujočim subjektom, ki ima v sebi moč prerodenja (prim. Arendt 1996: 183), z nagnjenostjo tolaži, zaceli, ponovno sestavi, potegne »med žive«, izpodrine izkušnjo ničā in pretvori obup v upanje (Rebula 2009: 20). Ozaveščanje relacijske etike pri nekaterih pesnikih vodi v oblikovanje drugačnega subjekta. Tak subjekt spodmika ideal vertikalnega egocentrizma in ob Kantov pokončni, samostojni, ponosni jaz postavlja predstavo nagnjenega individuuma, ki se ne osredotoča na lastno enkratnost, temveč vnaša nagibe, se prilagaja drugemu, ustvarja povezave, obeta skladnosti (Cavarero 2013: 14, 15, 20, 21). Relacijski mehanizem grajenja identitete ubesedi Irena Žerjal v pesmi *Tri cigancice* (Žerjal 1987: 58), v kateri opisuje srečanje pesniškega jaza s tremi naključnimi obiskovalkami. Različni pogledi na svet nimajo vrednostnih konotacij, ne razgradijo srečanja, temveč součinkujejo, ko v vse udeleženke v pogovoru vnašajo spremembe. Srečanje z drugim in drugačnim vodi v pretvorbo sebstva.

Izhod iz metafizike niča nekateri pesniki najdejo v iskanju božjega, zemeljsko kaotičnost presežejo z vero v transcendentalno resnico in z upanjem v večnost. Velja poudariti, da večinoma presegajo tradicionalni krščanski topos in zagovarjajo osebno duhovno doživljanje božjega. Zlatka Obed razlaga božje s podobo vrat, ki ponujajo izhode, prehode in vodijo v druge kraje. Božje ne ubeseduje idejne sheme, ne razlaga vzorcev pravičnega obnašanja, ampak je duhovna sila, ki se poistoveti z »radodarnostjo«, uredniški »snidenje / v prošnji«, (Obed 2010: 74, 75, 82) se razodene v stiku z lepoto, zaživi v iskreni odnosnosti, ki prinaša globljo stopnjo zavesti. Prestop v metafiziko spremeni ravnovesje moči med svetlobo in temo v poeziji Janeza Povšeta, svetloba prevlada nad ničem, ko se spoji z večnostjo in postane celostno žarenje, sreča v izobilju, edina univerzalna moč (2021).

Za sklep bi povzela misel literarnega zgodovinarja Borisa Paternuja (1999: 181), ki je v svojem razmišljanju o »notranji organskosti« slovenske poezije v Italiji poudaril soobstojanje različnih poetik in pretakanje raznolikih modelov, izpostavil je spoj »vseh smeri in možnosti pesnjenja – od arhaike pa do modernizma in še čezenj«.

VIRI IN LITERATURA

- ARENDR, Hannah, 1996: *Vita activa*. Ljubljana: Krtina.
- ARTAČ, Majda, 2017: *(O)graditi srečo*. Trst: Mladika.
- BANDELJ, David, 2009: *Rod lepe Vide*. Ljubljana: Beletrina.
- BANDELJ, David, 2012: *Odhod*. Trst: Mladika.
- BELIČIČ, Vinko, 1988: *Pesem je spomin*. Trst: Založba Tabor.
- CAVARERO, Adriana, 2013: *Inclinazioni*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- CERNETIG, Marina, 2007: *Pa nič nie še umarlo*. Trst: ZTT.
- ČUK, Marij, 1984: *Igra v matu*. Trst: ZTT.
- ČUK, Marij, 2014: *Ko na jeziku skopni sneg*. Trst: Mladika.
- HORVAT, Jože, 2012, 2016: *Navdih in besede*. Trst: Mladika.
- JUVAN, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- KOLŠEK, Peter, 2013: Gibka majhnost, svetla velikost. Kravos, Marko: *V kamen, v vodo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOSOVEL, Srečko, 2002: *Il mio canto. Moja pesem*. Trieste: Il ramo d'oro. Trst: Tržaška knjižnica.
- KOSTNAPFEL, Marija, 2016: *Pesmi*. Trst: Mladika.
- KOŠUTA, Miran, 2008: *E-mejli: eseji o mejni literaturi*. Maribor: Litera.
- KOŠUTA, Miroslav, 1974: *Tržaške pesmi*. Trst, Koper: ZTT, Lipa.
- KOŠUTA, Miroslav, 1983: *Robidnice in maline*. Trst: ZTT.
- KOŠUTA, Miroslav, 1991: *Riba kanica*. Trst: ZTT.
- KRAVOS, Marko, 1992: *Obzorje in sled*. Ljubljana: DZS.

- KRAVOS, Marko, 2013a: *Sol na jeziku / Sale sulla lingua*. Trst: ZTT.
- KRAVOS, Marko, 2013b: *V kamen, v vodo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KRAVOS, Marko, 2017: *Zlato ustje / L'oro in bocca*. Trst: Bait.
- KRISTEVA, Julija, 2005: *Revolucija pesniškega jezika*. Piran: Obalne galerije.
- MERMOLJA, Ace, 2020: *Lukov greh*. Trst: ZTT.
- NOVAK-POPOV, Irena, 2014: *Novi sprehodi po slovenski poeziji*. (Slavistična knjižnica 19.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- OBED, Zlatka, 2010: *Ob vodi in kruhu 2*. Trst: ZTT.
- PAHOR, Boris, 2008: *Grmada v pristanu*. Trst: Mladika.
- PALETTI, Silvana, 2003: *Rozajanski serčni romonenj / La lingua resiana del cuore / Rezijanska srčna govorica*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- PALJK, Jurij, 1994: *Nemir*. Ljubljana: Pegaz International.
- PANGERC, Boris, 2004: *Odžejališče*. Trst: Mladika.
- PANGERC, Boris, 2017: *Ptice v mojem oljčniku / Gli uccelli nel mio uliveto*. Trst: Mladika.
- PATERNU, Boris, 1989: *Od ekspresionizma do postmoderne*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PERTOT, Bruna Marija, 2007: *Ti navdih in jaz beseda*. Trst: Mladika.
- PERTOT, Bruna Marija, 2011: *Črnike drobne na nabrežju*. Trst: Mladika.
- PIRJEVEC, Marija, 1992: *Na pretoku dveh literatur*. Trst: ZTT.
- PIRJEVEC, Marija, 2011: *Tržaški književni razgledi*. Trst: Mladika.
- POGAČNIK, Jože, 1972: *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo*. Trst: Zaliv.
- POVŠE, Janez, 2021: *Tema in svetloba*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- PREGARC, Aleksij, 1986: *Duh po apnencu*. Trst: ZTT.
- PURIČ, Vilma, 2011: *Pesniki pod lečo*. Trst: Mladika.
- PURIČ, Vilma, 2020: *Sodobne tržaške pesnice*. Trst: Mladika.
- QUAGLIA, Renato, 2021: *Zaleni okrišiji / Zelene krošnje*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alenka, 1983: *Mavrični ščit*. Trst: ZTT.
- REBULA, Alenka, 2009: *V naročju*. Trst: ZTT.
- SENEGAČNIK, Brane, 2021: Dva druga glasova. Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija*. (Obdobja 40.) Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. 129–136.
- ŠIREC, Sanja, 2018: *Hiša razvajenih otrok*. Trst: ZTT.
- ŠORLI, Ljubka, 2010: *Izbrane pesmi*. Trst, Gorica: Mladika, Goriška Mohorjeva družba.
- ŽERJAL, Irena, 1969: *Goreče oljke*. Trst: Samozaložba.
- ŽERJAL, Irena, 1982: *Gladež*. Trst: ZTT.
- ŽERJAL, Irena, 1987: *Let morske lastovke*. Trst: ZTT.

Loredana Umek

Trst

loredana.umek@gmail.com

Premik v sodobnem slovenskem tržaškem romanu

Referat podrobneje predstavlja štiri sodobne tržaške romane Šepet nevidnega morja, dvanajst tablet svinca (2020) Dušana Jelinčiča, Kratki roman o snegu in ljubezni (2014) Marka Sosiča, Reka (2021) Vilme Purič in Grad in čas (2016) Vinka Bandlja, ki so z narativno formo poustvarili fiktivni svet in družbeno resnico. V obravnavanih novejših romanih se izpisuje moralna struktura besedila, ki kot kulturno izročilo deluje na osebno in družbeno identiteto. Tržaška pripoved kot raznoliki prostor opomenjanja vzdržuje v svoji fikcionalnosti in metaforični strukturi umetniško težnjo in odpira dostop do kulturne in časovne drugosti.

Slovenska literarna recepcija tržaškega prostora postavlja leposlovna dela Borisa Pahorja in Alojza Rebule na posebno mesto, ker sta z dolgotrajnim ustvarjalnim delom postala slovenski književnosti in kulturi pomnika zavzetosti in čuta za družbeno stvarnost. Njuna pripovedna dela izhajajo iz »reflektiranega literarnega tradicionalizma« in trdne hierarhije vrednot jezikovnega, narodnega, bivanjskega in ontološkega etosa. Podobna moralna struktura se izpisuje v novejšem slovenskem tržaškem romanu, ko pri izbiri relevantne »narativne dogodkovnosti« deluje kot vir kulturnega izročila, ki je pomemben za osebno in kolektivno identiteto. Novejše romaneskno pisanje vpleta v »malo zgodbo« višji delež subjektivne (ustvarjalne) domišljije in poustvarja interpretacijo realnosti z modernističnimi narativnimi postopki. Stilizacija pripovedljivosti vzdržuje v svoji fikcionalnosti in metaforični strukturi umetniško težnjo – estetsko doživljajski učinek z razvidnimi žanrskimi razcepitvami. »Narativna ponovitev«, razmišlja Igor Škamperle (2007: 24), »ali rekonstrukcija nekaterih dogodkov in dejstev, ki so z refleksijo integrirani v celovit literarni kronotop, je v resnici ustvarjalno dejanje, saj se pogosto šele z njim porodi zavestno spoznanje, s katerim stvari, realne ali fiktivne, pridobijo smisel.« Pripovedno izničevanje ravni realnega in fiktivnega obenem osvobaja pisateljevo literarno zavest mimetične predmetnosti in jo preusmerja na raven idejno izčiščenega simbolnega jezika umetnosti (Štuhec 2005: 121).

V precepu so literarne pisave štirih sodobnih tržaških avtorjev, ki so s svojim »specifičnim tržaškim modernizmom« (Pirjevec 2020: 98) pronicljivo posegli v prenovno sedanje (individualne) in pretekle (kolektivne) izkušnje.

Roman Dušana Jelinčiča *Šepet nevidnega morja, dvanajst tablet svinca* (2020) zapolnjuje vrzel s kompleksnejšo predstavitvijo preteklosti slovenske novejše zgodovine primorskega uporništva pred in med drugo svetovno vojno z izrisom usode avtorjevega

očeta Zorka Jelinčiča, enega od ustanoviteljev in najbolj izpostavljenih voditeljev protifašistične organizacije TIGR. Zožena in subjektivno izkustveno naravnana prvoosebna pripoved kljub nanašanju na preverljiva in izpričana dejstva oblikuje individualno preteklost kot snov za zgodovinsko fiktivni roman. Uvodna okvirna pripoved z motivom najdenih očetovih spominov kot moralne dediščine za prihodnje rodove odpira vpogled v simbolno osvajanje novih znakov izkušnje in vednosti. Pripovedna strategija v romanu sledi seznamu pomenljivih besed, ki si jih je kaznjene Posebnega fašističnega sodišča izpisoval na listič papirja, da bi lažje priklical v zavest dogodke, stanja, misli in občutja, kar bi rešilo doživeto pred potonitvijo v pozabo. Beseda kot glavno konstitutivno načelo snovi sproži ubeseditev »neizživetega življenja«, ker ga je upornik prestal v strogem devetletnem zaporu ob prestajanju mučenj, ustrahovanj, prisilnih osamitev ter odvzemu svobode in človekovega dostojanstva. Skozi notranji vpogled se pisatelj izmika tradicionalni dialogizirani pripovedni linearnosti in očetovo pričevanje, podano v miselnem toku asociacij, pridobiva na dramatičnem doživljanju visoke emocionalne in intelektualne razsežnosti. Čustvena pripovednost se ne omeji na golo poistovetenje, temveč se zaplete v moralno vrednotenje posameznika in celotne skupnosti, ki je prestala fašistično preganjanje in teror. Ob samospraševanju glede duhovnega in psihološkega vzgiba junakove moralne drže se sprožijo etična vprašanja odgovornosti do zgodovinskega spomina, ki vabijo tudi k ponovnemu premisleku zgodovine. V postvarjalnem procesu literarnega lika se pisatelj sicer opira na očetove fragmentarne avtobiografske zapise, vendar se skozi pripovedni jaz spoprijema s sabo, s svojo lastno preteklostjo in s travmatsko izkušnjo očetove in družinske dinamike. V bistvu gre za vmešavanje avktorialnega ali dramtiziranega pripovedovalca (Koron 2011: 268), ki oblikuje empatično in socialno občutljivo literarno osebo, v zaporu zaradi svojega revolucionarnega aktivizma (Zupan Sosič 2016: 99), za tipično Jelinčičevo avtorefleksivno narativno prvino, ki mimo same semantične sporočilnosti bistveno prispeva k notranji gradnji romana.

Literarizaciji življenja svojega očeta v pripovedni potezi okvirne pripovedi je Dušan Jelinčič posvetil roman *Martin Čemur* (2002), kjer je v liku naivnega idealista (od tu spogledovanje v naslovu s Cankarjevim *Martinom Kačurjem*) osvetlil ontološki problem posameznikove umestitve v povojni tržaški družbi, ki pozablja na moralne in narodne vrednote. Jelinčičev *Čemur*, podobno kot njegov Cankarjev predhodnik Kačur, je s svojim idealizmom obsojen na propad. Zgodba romana *Šepet nevidnega morja* pa je globoko zasejana v literarno tradicijo tržaškega romana, v »idejo etničnega in ontološkega humanizma«, ki sta jo Pahor in Rebula postavila med najvišje vrednostne kategorije. V literarnem liku tigrovca in v njegovih izpričanih besedah je pisatelj Dušan Jelinčič zajel »etično zavezanost in odgovornost« Pahorjevih in Rebulovih literarnih oseb, vprašanje osebne svobode posameznika, njegove zavezanosti narodni skupnosti, ujetost v nemoč in nesmisel nasilja, ki se v trenutku najhujše preizkušnje odpira sočloveku (Pirjevec 2017: 22). Lik tigrovca Zorka Jelinčiča raste iz razumevanja

zgodovinskega časa, ki ostaja prihodnjim generacijam nerazumljivo, a tudi v sprejemanju »Gandijevega nenasilnega upora« potrdjuje vero v človeškost človeka in upanje v smer humane prihodnosti.

Aktualna dogajanja, kot so nove oblike vojn, migracije, socialna stiska, skratka so- očenje z zgodbami ljudi, postavljajo literarno pripoved pred nalogo, da preveri svoj instrumentarij in svojo vlogo v tem kontekstu. Vodilni motiv *Kratkega romana o snegu in ljubezni* pisatelja Marka Sosiča je zajet v ideji in razlagi ontologije zgodovinskega spomina kot duševnega zapisa, ki se odtisne v miselni reprezentaciji in ima ob upodobitvi družbeno, skupinsko valenco. Dinamično težišče in gibalo konstrukcije romana ni zgodba, prefiltrirana skozi podvojeno perspektivo dveh notranjih glasov, temveč način avtorjevega pripovednega posredovanja, ki po svoje določa implicitno komunikacijo z bralcem. V zgradbenem postopku *Kratkega romana* so poudarjene snovne, časovne in prostorske preместitve, ki lomijo zgodbeno linearnost na kratke dramatično zgoščene prizore. Pisateljevo potiskanje zgodbe v razrahljano poetiko fragmenta, ki sicer ohranja izjemno idejno strnjeno organiziranost besedila, izostruje nekatere pripovedne poteze prejšnjih avtorjevih del. Fikcijsko zgodbo avtor opremlja s pretočnostjo doživljajskega govora dveh osrednjih ženskih likov, Alme in njene srčne dvojčice Olge. Križanje njenih življenj obuja osnovno sporočilo romana o »neskončnih sorodnostih in bližinah« ter usmerja pripoved v iskanje podob minulega časa, ko sila spomina prodre pozabo, priključuje izbrisane predstave in potlačitve ali celo fikcijsko izmišljene nadomestke, s katerimi se opremlja pisateljeva čustveno-doživljajska in spoznavna perspektiva (Juvan 2006: 260).

Hkratno premikanje zgodbe po domišljijem in stvarno preverljivem prostoru gradi spoznavno perspektivo romana z vključevanjem številnih pripovednih segmentov, nekakšnih slikovitih nizov polpreteklih zgodovinskih dogodkov, ki sledijo avtorjevi razgibani asociaciji idej. Skozi imaginarni prostor se pisatelj pogled seli daleč proč od Trsta, mesta Olgine izgubljene in oskrunjene mladosti, do Asiaga, kjer si v intimi ranjena Alma na novo ustvari dom, kar parabolično izpostavi faktično (zgodovinsko) ravnino romaneskne zgodbe, saj je med prvo svetovno vojno v Asiagu potekala frontna linija in tam je umiralo na tisoče ljudi, v času nacifašizma pa je v Trstu delovalo edino uničevalno taborišče na italijanskih tleh. Tako zgetena pripovednost skozi subjektivno modalnost širi prostorski in časovni romaneskni okvir prek fikcijskega dogajanja (zgodba se razteza od konca poletja do začetka zime, v letu 2010) ter sestavlja in razlaga razmerje do širšega kulturno-družbenega konteksta.

Stilno zaznamovana, raztrgana ekspozicija je namreč nasičena z asociativnim ponavljanjem številnih motivnih drobcev v igri avtorjevih presunljivih namigov in podvajanj snovnih kontrastov in motivnih analogij. V osrednjo zgodbo vdirajo številne snovne dokumentirane prvine, ki zgodbo pretanjeno univerzalizirajo v temni slutnji strahu pred

ponavljajočim zlom. Medbesedilno prepletanje faktičnega in fikcijskega dogajanja s tematizacijo (vojnega) nasilja in nestrpnosti do drugega prestopa časovno-prostorske meje danega avtorjevega sporočila in vodi v relacijski koncept resničnosti. V zgodovinsko-snovni razsežnosti je prefinjeno prikrita problemska duhovna raven *Kratkega romana* zasajena v novo slovensko tržaško pripovedno tradicijo. Referenčni pripovedni okvir razpleta motiv Alminega sina Angela, ki se mu materni jezik upira in zaničuje dednostno izročilo, odpira strašljivo nefikcijsko sedanost oživljanja neonacistične idolatrije in sovraštva etničnega nacionalizma iz časov totalitarizmov 20. stoletja.

Slikoviti niz ubesedenih dogodkov in kolaž situacij evocira posebno doživljajsko vzdušje toka avtorjevih asociacij in idejnih povezav z okruški slik iz umetniških filmov. Diskurz sanj in vlaganje izbranih filmskih epizod kot način razporejanja in razvijanja upovedenega namreč ne poteka le v skladu z načeli jezikovne dejavnosti (prenašanja sporočil), ampak predvsem nagovarja na določeno racionalno, emocionalno in estetsko (bralčevo) odzivanje. Prenos narativne razsežnosti filmskega instrumentarija in onirične semantike v pripovedni diskurz ni le formalistična shematizacija, ampak vsebinsko dinamiziran besedilni sestav z učinki formalne in figuralne projekcije dogajanja v drugem.

Odkriti vzgib prvoosebne pripovedne situacije, ki odgovarja ženskemu notranjemu glasu, dodaja pripovedi potrebno emocionalno presojo in eksistencialno motivacijo. Skozi podvojeno žensko personalno perspektivo, ki je zamenjala nezanesljivega pripovedovalca prejšnjih Sosičevih romanesknih zgodb, se pisatelj tudi več ne umika k preoblikovalnim postopkom lirizacije in ironizacije, ki so mehčali epsko jedro prejšnjih pripovedi. Naratološko izpostavljena ženska glasa in jasno utrjeno gledišče zanesljivega pripovedovalca (oz. pripovedovalke) prisiljujejo bralca k dešifriranju avtorjevih stališč in njegove specifične etične namere. Ženska lika kažeta veliko empatijo do bližnjega, ki se razpira kot boleča nemoč in zapušča trajne notranje brazgotine, in se s ponavljajočimi implicitnimi odzivi distancira do uporabe sile in pritiska v odnosu do drugega.

Fikcijsko estetsko resničnost pripovedno premišljeno napolnjuje motiv iskanja stoletnih dreves (ki jih Alma fotografira za razstavní tematski katalog). Pisatelj je usmerjen v občuteno opisnost narave in telesnosti, v raziskovanje naravnega in fizičnega »zemljevida sveta«, ko se razpira junakinjino (ime Alma nagovarja na Jungovo *animo*) očiščenje morale sveta: umivanje (nebogljenega telesa begunke Rozalije in bivšega interniranca Franca) kot katarzično spiranje hudih spominov, ljubeče negovanje razpok (na Edoardovih prstnih blazinicah) in terapevtsko potovanje (z Olgo ob bregovih reke Donave) kot protiutež nasilju in tragiki nagovarjajo na novo vrednotenje estetike čustvovanja in poetike lepega. V objemu hrapavega lubja debelega drevesa, ki se Almi »zazdi kakor zemljevid v reliefu, kakor pokrajina z gorami, rekami in gozdovi«, se zgosti ideja in znanstveno dognanje, da drevesa hranijo spomin, da si med seboj

sporočajo svoje primarne izkušnje preživetja, »da so drevesa pričevalci vsega hudega in dobrega«, »da je v drevesih zapisano veliko več kot nam govori zgodovina sama v knjigah« (Sosič 2014: 5, 16, 83). V naravi, torej se vpisuje drugačen pogled na smisel bivanja. V drevesnem psihizmu in rastlinskem animizmu se nabira govorica spomina, vir starodavne vere in varnosti, ki vodi do resnice in vzpostavi prostost duševnosti, premesti občutek duhovne odtujenosti in ponovno sešije medsebojne oddaljenosti od sočloveka.

Skozi osrednje ženske like se romaneskna pripoved Vilme Purič odpira prostoru sočutja. Pisateljici je pripovedni okvir ljubezenskega romana izjemno razgledišče za refleksijo o bivanjski stiski in osmislitvi posameznikovega odnosa do okolja. Njena umetniška ubeseditev je izrazito stilizirana, intelektualno igriva, v opisih ovita v poetična podobja in ritmičnost izrazja, kar očitno sili v estetizacijo jezika in fikcionalnost ustvarjalnega akta. V romanu *Reka* je še poglobila slogovna postopka slikovite metaforizacije in lirizacije pripovedi, ki obarvata romaneskni literarni svet, po katerem se preliva v eponimu izpostavljena literarna oseba – reka Reka. Sledenje toku reke, ki si utira pot od izvira v Vremski dolini pod Snežnikom do izliva v morje, s prenovljenim imenom Timava, se ponastavlja tloris ontološke in prostorske skladnje. V Rekini fluidni naravi, tekočem pretakanju in hudourniškem razdejanju, ponikvi v temo podzemlja in ponovnem rojstvu v svetlobo dneva je ponastavljena sporočilna vrednost življenja, iz katerega pisateljica zajema podobe ženske in njene karakterne večznačnosti. Vgrajitev nekonvencionalnega žanrskega ljubezenskega vzorca (v opisu oblik razmerja med Reko in Soncem) dinamizira razmestitev besedilnega sveta z oblikovanjem toka doživetij in čustev, izrisovanjem naravnih prizorišč in prestopov v intimne duševne predstave. Takšno vzporejanje smiselnih vezi in povezav, ki jih roman prenaša iz medbesedilnih prostorov, ukinja razdaljo med preteklostjo in sočasnostjo v iskanju ravnovesja med človekom in antropomorfno naravo. V procesu pripovednega posredovanja se prek Reke odpira pogled na pot in Reka je ožariščevalka dejanskih in imaginarnih dogodkov. Reka je metaforično obarvana z motivom svoje prosojnosti, pretočnosti, spremenljivosti in prilagodljivosti v odnosu do življenjskih svetov, skozi katere potuje. Je vagabundka, ki skozi množstva kontekstov (spominskih predstav, domišljijjskih projekcij, modnih reklamnih upodobitev in družbenih stereotipizacij) razbira sebe in se skuša umestiti v fikcijsko prizorišče. Glas tretjeosebne pripovedovalca pa s svojim pripovednim diskurzom razkriva in jemlje »težo« formi jezika, ko z odkrito samonanašalnostjo ponudi vpogled v pisateljčino pripovedno delavnico. Takšno reflektiranje samega mehanizma pripovedovanja z metafikcijskimi posegi, ki usmerjajo pozornost na izraznost jezika, mestoma razprši potujitvene prvine fikcijske reprezentacije.

Pisateljčina mimetično poetična upodobitev prostora z oblikovno-stilnimi prijemi (zgostitvami, naštevanjem, ponovitvami in uskladitvami mitskega dogajanja, vlaganjem rimanih stavkov ali pesmi v prozi in vnašanjem oblik vsakdanjega ogovarjanja

– pisem) in simultanim vnašanjem heterogenih motivno-tematskih plasti besedila spominja na estetski poskus rekonstrukcije epske tradicije. Vizualizacija prostora je nosilka globoke ontološke semantike. Uzgodbni prizori v besedilnem prostoru delujejo kot miselni tokovi in sprožajo asociacije na slikovite upodobitve – najbolj opazna je aktualizacija mita Vergilovega trojanskega očeta Antenora, zagovornika miru, ki je v vojnem času postal izdajalec domovine, ko je Troji žrtvoval sedem sinov in vnuka, ter hkrati begunca, ki se ustavi ob izlivu Timave – ki naj bi jih bilo treba ohranjati v kulturnem izročilu. Arhitekturna metaforika s simbolnimi pripovednimi reprezentacijami se oplaja pri priučeni kulturni tradiciji in oblikuje strukturo kulturnega spomina, hrani vednost duševnega zapisa vtisnjene v obliki priklicane podobe, prek likov in perspektiv fikcije omogoča izmenjavo in povezavo individualnih izkustev, čustev in doživljanja (Juvan 2006: 266).

Z doživljenim govorom (Zupan Sosič 2017: 91) se roman Vinka Bandlja *Grad in čas* prostorsko umešča v dolino reke Bistrinje, kjer na skalnati polici, s trdnimi zidovi, na pobočju gozda sameva junak zgodbe – grad Volčjak. Sestav formalno razcepljene fiktivne zgodbe se napaja iz pripovedne tradicije slovstvene folklore, pisnih dokumentarnih virov in oblik sodobnejših umetniških strategij pripovedovanja. Takšna posebna literarna zgostitev pripovednih elementov soustvarja inovativen preplet žanrov, ki se stikajo z bajeslovno, zgodovinsko in oznako pokrajinske fantastike. V pripovedkah, bajkah in mitih ljudskega izročila se namreč skrivajo sledovi resničnih dogodkov, ki kažejo na temeljni zastavek vprašanj čutno razvidne realnosti, po katerih je oblikovan svet. Pleteničenje zgodb med starcem Časom in junakom Volčjakom ni le proizvod fantazijskega napletanja, temveč dobiva obliko zarisovanja kulturnega sveta in posledično posredovanja mitoloških, zgodovinskih in literarnih motivov, ki delujejo kot vzorec eksistence določene skupnosti. Sredi pripovedovanja pisateljeva izmišljiva postopoma uriva osrednji zgodbi tridelni notranji okvir, ki okrepi fikcijo s faktografsko rekonstrukcijo zgodovinskih dogodkov. Pripovedovalec se tako prelevi v razlagalca Volčjega gradu, ki celo z oponašanjem govorice iz srednjeveških dokumentarnih virov opomeni doživljajočo zavest v svoji minulosti in prek meja časa. Takšno vnašanje »zgodovinske pripovedi« v fikcijo legitimira posameznika, da si ustvarja svoj predmetni, družbeni in kulturni svet – svoj izkustveni doživetni svet (Juvan 2006: 259–273).

Časovna paradigma, v katero je zajeta zgodba junaka grada Volčjaka, vzpostavlja reflektivni pogled in razmerje do ponovnega branja neizčrpane slovenske bajeslovne in literarne dediščine. Motivno kroženje časa se udejanja v svoji cikličnosti naravnih sprememb: v odtekanju obdobja, stoletij, letnih časov, rojevanju in staranju, minevanju in odmiranju. V loku prehodov in sprememb, v premikanju vedno istega in drugega. Pripoved deluje kot primer ali ritualni vzorec posredovanja določene bivanjske vednosti skupnosti. V procesu pripovedovanja se razkriva simbolna funkcija prisvajanja sveta, ki zahteva tudi določeno pripravljenost prestopanja v drugačno (fikijsko ali

zamišljeno) realnost in drugačne načine prisvojitve prostora. Pripovedovani svet v delu *Grad in čas*, prek časovnega in prostorskega zaznamovanja in avtorjevega poseganja po veznem ljudskem izročilu, stremljeva po »restavriranju« kulture identitete in družbene istovetnosti, kako si udomačiti okolni svet z družbenimi, zgodovinskimi in naravnimi konteksti.

Trezno ozemljena v prostor in razumsko naravnana ubeseditiv dogajanja, ožariščena na govorečem subjektu, vpisuje v sodobni tržaški roman prepoznavni proces reflektiranja, raziskovanja lastne vednosti in družbeno kulturne identitete prostora. Izčiščen odnos do predmeta pripovedovanja (pripovedovanega) postaja kompleksen proces posodabljanja in razkrivanja travmatičnih posledic doživetega izkustva evropskega človeka v zadnjem stoletju. Pripovedna fikcija, ki se opira na množstvo različnih glasov in razglašanih pogledov, kot princip refleksivne reference spominja na slikarsko platno, na način medsebojnega povezovanja izjav v družbeni sedanjosti in zgodovini ter na proces njihovega razumevanja. Takšno dejanje pripovedljivosti – pripovedovanja in prenašanja pomenov – ponuja možnost, da zaznavamo resničnost in urimo sposobnost urejanja sedanjih in preteklih izkušenj. Na svojevrsten način tržaška romaneskna forma, ki vedno bolj očitno izpisuje zgodovinsko določenost in samodojemanje človeka v njej, odločilno nagovarja na željo (umetniško intenzivneje ozaveščeno) po izmenjavi vrednosti in spremembo zavesti v ožjem kulturno-družbenem kontekstu.

VIRI IN LITERATURA

- BACHELARD, Gaston, 2001: *Poetika prostora*. Prev. Tanja Lesničar-Pučko. (Knjižna zbirka Koda.) Ljubljana: Študentska založba.
- BAHTIN, Mihail, 1982: *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BALŽALORSKY ANTIČ, Varja (ur.), 2021: *Razprave o sodobni slovenski literaturi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BANDELJ, Vinko, 2016: *Grad in čas*. Trst: ZTT, EST.
- JELINČIČ, Dušan, 2020: *Šepet nevidnega morja, dvanajst tablet svinca*. Trst: Mladika.
- JUVAN, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. (Zbirka Novi pristopi.) Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- KORON, Alenka, 2011: Vsevedno pripovedovanje v pripovednoteoretskih omrežjih. *Primerjalna književnost* 34/3. 263–280.
- KORON, Alenka, 2014: *Sodobne teorije pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MATAJC, Vanesa, 2009: Slovenski roman po letu 1990: premene v konceptih zgodovine. *Nova revija* 330–332. 250–267.
- PIRJEVEC, Marija, 2017: Po sledih preloma v povojni tržaški prozi. Katja Kleindienst (ur.): *O slovenski književnosti v Italiji in Avstriji*. Ljubljana: Slovenska matica. 18–28.
- PIRJEVEC, Marija, 2020: *Tržaška branja*. Trst: Mladika.
- PURIČ, Vilma, 2021: *Reka*. Trst: Mladika.

- RICOEUR, Paul, 2001: *Zgodovina in pripoved*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- SOSIČ, Marko, 2014: *Kratki roman o snegu in ljubezni*. (Knjižna zbirka Piramida.) Maribor: Založba Litera.
- ŠKAMPERLE, Igor, 2007: Družba, zgodovina in literarni pogled. *Primerjalna književnost* 30/3. 21–26.
- ŠKAMPERLE, Igor, MEZGEC, Igor, 2012: *Dotiki pokrajine*. Trst: ZTT, EST.
- ŠTUHEC, Miran, 2005: Pripovedovalec, fokalizacija in avtorjev glas v krajših pripovedih Draga Jančarja. *Slavistična revija* 53/2. 119–134.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: Partizanska zgodba v sodobnem slovenskem romanu. *Jezik in slo-
vstvo* 14/1. 21–42.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.

Tatjana Rojc

Trst

tatjana.rojc100@gmail.com

Boris Pahor: pisatelj onkraj senc

Zdelo se nam je, da bo večer. In ko je odšel v večnost, je samo potrdil, da se je to zgodilo pravzaprav že zdavnaj. Ker je pisal o smrti in vračal življenje tistim, ki niso dočakali njegove svobode. Skozi svoje zadnje poglavje so se mu oči zameglile, tako se je pravzaprav kot moderni Odisej, ki je razpoznaval resnico, prelevil v Teireziasa. Ki je doumel. Ki je spregovoril o svojih mrtvih, ki je živel in preživel tudi zaradi njih. Ki je vseskozi znal prisluhniti tistemu svojemu notranjemu fragmentu ženskega, ki mu je omogočil védenje o Antigoni. O njeni moči in – končno – tudi o njeni krhkosti. Ki je verjel v vizijo posebnega občestva besede, ki je silovito znala spregovoriti v njegovem mestu v zalivu. Silovito. Kar ga je nagovarjalo, da je utemeljeval potrebo po priznavanju »tržaške literarne šole«, kar je prva definirala slavistka in Pahorjeva prevajalka v francoščino, Antonija Bernard.

Pahorjev opus se idealno deli v tri ključne tematske sklope, kjer se posamezne tematike in posamezne zvrsti prelivajo ali celo med seboj prekrivajo, kar je odraz pisateljeve potrebe, da v svojo pripoved vpleta zgodovinske informacije, ki niso zgolj pričevanja ali izkušnje, temveč zavestna potreba po nizanju zgodovinskih dejstev in razmišljanj. Slednja prihaja še najbolj do izraza pri različicah v italijanskem jeziku, kjer je izvirnik večkrat dopolnjen (tako tudi *Nekropola* in predvsem *Trg Oberdan*) in s tem avtor jasno postavi zgodovino kot predhodno neoporečno predpostavko. Pisateljev opus zajema celostno življenjsko tematiko, preko katere Pahor udejanja svojo in – posredno – tudi našo skupno resnico: konstitutivna izkušnja, ki ga je nepreklicno zaznamovala na začetku njegove življenjske poti, je pričevanje in posledično posredovanje travme fašističnega preganjanja in poskusa narodnega genocida, ki ga je doživljala Primorska od leta 1920 (od požiga Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920, katerega je bil poslednja živa priča) do kapitulacije Italije leta 1943. Fašizem pa s svojimi pogromi udejanja tragični uvod v taboriščno izkušnjo, ki je postala osrednja os, okoli katere se pletejo vprašanja in oksimoroni, ki jih Pahor razpreda skozi celotno svoje literarno delo: vprašanje obupa in upa, vprašanje smrti in življenja, ki se kmalu prelevi v za Pahorja značilni thanatos-eros, vprašanje smrti in ljubezni. Tretji sklop zajema esejistično dejavnost, ki je prav tako nedeljivo povezana z avtorjevo osebno in literarno zgodbo, predvsem pa s slovensko narodno usodo. Tu mislim seveda predvsem na četrtsotletno urejanje revije *Zaliv* ter Pahorjeva družbena, zgodovinska, literarno-zgodovinska in politična razmišljanja, ki so izraz njegove samoniklosti in moralne integritete.

Filozofsko načelo sporočilnega kodeksa »tržaške literarne šole«, katere definicijo je, kot zapisano, analitično izpostavila prevajalka in slavistka Antonija Bernard v sklopu njenega poglobljenega razmišljanja, ki je izhajalo predvsem iz analize opusa Borisa Pahorja, lahko strnemo v dejanski etiki literarnega diskurza predvsem v sklopu dogajanja in ustvarjanja, ki se je v 20. stoletju posebej dotaknilo slovenske linije. Definicija *slovenske literarne šole v Trstu* je še zlasti pomembna, ker zaznamuje in definira (ob Svevu, Sabi, Magrisu, Tomizzi, Joyceu ...) pravzaprav neko literarno prisotnost TUDI slovenske linije v kulturnem zvoku tržaškega središča od Trubarja do sodobnih dni. Zaznamek »tržaškosti« bi pa zvenel dokaj reduktivno, če bi skozenj brali zgolj zavezanost teritoriju: v resnici gre za široki ris umetnosti, zaznamovane od srednjeevropskega prostora, ki je pravzaprav ta isti srednjeevropski prostor delno tudi zaznamovala. Trst je od časov Pietra Bonoma in Primoža Trubarja rasel in vzrasel v eno osrednjih ekonomskih in političnih postojank, ki je bila v tesni kulturni navezi z Dunajem, obenem pa tudi z Ljubljano in Firencami (ki so veljale za osrednjo referenco tržaškega literarnega ustvarjanja v italijanskem jeziku). Zato se je tržaška kulturna os sestavljala odprto in kozmopolitsko vse do trenutka, ko se je politična teža, in z njo tržaška celota, premaknila in podlegla hegemonškemu enoumju, kar nas je zaznamovalo skozi 20. stoletje in tako rekoč do danes.

Delo prve povojne osvobodjene generacije Franceta Bevka, Vladimirja Bartola, Borisa Pahorja, Alojza Rebule in drugih soustvarjalcev revije *Razgledi*, se je gotovo oslanjalo na literarno tradicijo, saj je slednja v četrstoletni dobi prepovedi vzrasla v revolucionarno sporočilo, ki je oznamovalo primorsko ilegalno. Istočasno pa je nastajalo iz izkušnje posameznikov, ki so to revolucijo ponotranjili in jo še nadgradili – kar dokazuje predvsem opus našega dragega Borisa Pahorja. Njegova fabula predstavlja iskanje večnega estetskega kanona, ki se sklicuje na eni strani na izhodišče, ki ga gotovo predstavlja mediteranskost Odisejevega mita (in v poslednjem poglavju tudi Teireziasa), na drugi pa na tradicijo evropskega realizma, slovanske epike in, obenem, italijanskega neorealizma (Vittorinija ali Pratolinija), na katerega ga veže predvsem neposrednost literarnega diskurza, ki eksplicitno izpostavlja – ob izkušnji – tudi svetovni nazor.

Pahor predstavlja metamorfozo človeka-mrtveca, ki se osvobaja smrti preko ljubezni in besede, kar pomeni, da besedo tesno poveže z etiko, in ljubezni ravno tako pripiše ob erotični tudi nezamenljivo etično dimenzijo. (Slovenski narativni binom povojnega Trsta sestavlja ob Pahorju tudi Alojz Rebula, ki je v svojem opusu dejanski pripovedovalec osebnih resnic, velik in prvinski v zasnovah svojega literarnega diskurza, strog do sebe in sveta ter razumevajoč ali celo blag, čeprav racionalno prodoren, do vsega, kar utegne širiti pogled onkraj.)

Pri poeziji, ki je mogoče najbolj plodno oznamovala literarno snovanje na Tržaškem in Goriškem ter z znamenitimi glasovi Rezijske in Benečijske, zna biti težišče pogojeno od drugačnih faktorjev, zato je leksikalni izbor podrejen stihu, obliki, vsebini, metriki,

ritmu ..., od česar je odvisna zaznava poetičnega bistva. Pri Miroslavu Košuti (ki ga od Pahorja in Rebule ločuje komaj kakšno desetletje, saj je rojen v Križu pri Trstu leta 1936), tem najmarkantnejšem pesniškem glasu slovenskega povojnega Trsta, se še dodatno prelevi v etično dejanje, saj etika pravzaprav osmišlja njegov estetski čut, njegovo besedo, ki nikakor ne more najti svojega smisla v samonamenski estetski igri. Celotni opus Miroslava Košute je, kakor pri Pahorju in Rebuli, sklop zasebnega in družbenega dogajanja, kar je pesnik sam zapisal v uvodu svojih »odgovorov, govorov in zagovorov«, ki sestavljajo knjigo *Teža sončnega*: »Ob tem pa ugotavljam, da moja pot ni bila samo moja zgodba, da je iz nje mogoče spoznati tudi kaj o času in družbi, katerih doživetje me je zaznamovalo«. (Košuta 2007: 8.)

Po Aristotelu naj bi poezija govorila bolj o splošnem, dejansko o tem, kar bi se lahko zgodilo, zgodovina pa o tem, kar je že bilo. Pesnik naj torej ustvari zaplet, ki je bolj filozofskega značaja, in to preko estetske mimesis: zaradi tega je njegovo izročilo univerzalno, medtem ko zgodovina zapiše dogodek, ki je omejen ali zamejen od samega sebe. Boris Pahor je ustvaril preplet obojega, dal je težo preteklemu in prihodnjemu s povsem svojsko vizijo tega *prihodnjega*. Ki temelji na pravici *besede*. Edvard Kocbek, ki je definitivno zaznamoval Pahorjevo življenje od tridesetih let prejšnjega stoletja, ko mu je v reviji *Dejanje* objavil nekaj tržaških utrinkov, pravi, da je »beseda za človeka začetek bivanja, utemeljevanje njegovega jaza v družbenem redu«. Pahor je dokazal, da lahko ta Kocbekov aksiom privede do dokončne posameznikove zavesti v sočasnem absolutnem spoštovanju človeka in eksistence in to s svojim jasnim nastopom proti vsakršni obliki totalitarizma ter ostro obsodbo fašizma, nacizma, komunizma in nikoli narodov, skozi katere so se ti režimi udejanjali v tragičnem loku 20. stoletja. Poudaril pa je tudi, kako je zgodovino človeštva možno doumeti samo kot eksplikacijo različnih civilizacij, ki prinašajo s seboj svojsko življenje in povsem avtonomen razvoj. Kot pripadnik slovenske manjšinske narodne skupnosti pa je istočasno izpostavil poskus ponižanja in odvzema dostojanstva, ki ga je doživel kot otrok v fašistični Italiji in kar je v taboriščni izkušnji in po njej doseglo svoj višek, saj je v lagerju pisatelj doživel ponižanje kot član človeške skupnosti, ki jo poznamo pod oznako *Nacht und Nebel*.

Pahorjevo pričevanje je preraslo v umetnost, kar pomeni, da je pisateljeva individualna izkušnja dostopna vsakomur: beseda predstavlja seveda osebno, individualno pisateljevo katarzo, vendar obenem izhodišče spomina in opomina. Za to se Pahor oslanja na umetnost, na besedo, zaupa ji, da bo lahko z njo ali preko nje segel v zavest ljudi. Postal je glasnik in simbol generacije mladih brez mladosti in njihovega ponosnega upora.

Stanje povrnjenca Boris Pahor imenuje stanje brodolomca, ki drugemu lahko ponudi zgolj lastno leseno desko, na kateri se sam rešuje; vendar je stanje brodolomca obsojenost za vse življenje, čeprav se v njem preko tega stanja determinira tudi neka intimna, notranja svoboda, svoboda lastne biti: sprejemanje usode in kljubovanje prerašča v

njegovo rešitev, prelevi se v moč, ker doume, da lahko to moč udejanji predvsem beseda, edina, preko katere Boris Pahor dokazuje zgodovinsko resnico, ki je lahko samo ena. To je njegov eksistenčni kategorični imperativ. Ki ga je prenesel na vsakogar izmed nas in na celotno slovensko narodno skupnost. Njegova misel izhaja iz najstrašnejšega. Pisatelj nikoli ni slekel svoje taboriščne zebraste suknje in preko njenega neokrnjenega pričevanja reševal sebe pred uničenjem s svojim vsakodnevnim vide-njem in védenjem o tovariših, ki so postali pepel. Zaradi tega mu je na kožo pisana definicija *pisatelja onkraj senc*. Njegov rešitveni spopad z novo pomladjo in njegovim dolgim, izjemnim življenjem pa je zaradi tega možen samo, ker njegova beseda rešuje mrtve tovariše iz pozabe, vrača jim človeško dostojanstvo in življenje. Vsi ti so zrcalo obsojenih in vraščajo v obsodbo: vsakdo, ki jih prebudi v življenje prek Pahorjeve besede, ostane trajno zaznamovan. Ta smrt, ki jo je skusil in preživel, je bila utemeljitev njegovega doživljanja svobode, ki je popolna svoboda bivanja, ustvarjanja, svoboda mišljenja in življenja. Zato je njegov glas vzrastle v simbol spoštovanja, obenem pa tudi upornosti proti uzakonjenim klišejem, ki oznamenujejo svet in družbo. (In na tem sloni tudi njegova politična ideja o ustanovitvi slovenske levice, ker izpričuje daljnovidnost vizionarja, ki je sanjal o samostojni državi, o svobodni družbi, o človečanstvu kot najvišji vrednoti.)

Jasno je torej, zakaj to pisanje ustvarja nekakšen individualni in obenem kolektivni *Bildungsroman*, kjer besedo *Bildung*, ki ima sicer nešteto možnih pomenov, razume-mo predvsem kot bistveno sintezo dveh komponent: *Aufklärung* in *Kultur* in kjer *Aufklärung* predstavlja, kar Francozi imenujejo *lumières*, torej preprosto »razsvetljenje« ali »razjasnjenje«, torej bistvo Pahorjevega sporočila: védenje za to, da se udejanji avtentični človek in njegova *Bildung*. Najvišjo stopnjo absolutnega ravnovesja tega smisla predstavlja seveda starogrška kultura, ki je model evropske misli. Tu je pravzaprav razlog, da Pahorja v njegovem nenehnem iskanju in v njegovi sočasni zavezanosti imanenci in transcendenci razumemo pravzaprav skozi celotni njegov opus kot modernega Odiseja. Vendar bistvena je še ena postavka, ki človeka dviga nad povprečje čutnega in zaznavnega, in ki prav Pahorja zavezuje klasiki, to je t. i. *Humanität*, ki jo lahko razumemo kot človečanstvo v Kosovelovem smislu: Kosovel, eden izmed Pahorjevih duhovnih očetov, namreč zapiše, da se mora umetnik, »če hoče ustvarjati kot ČLOVEK-UMETNIK za človeka, [...] najprvo temu človeku približati, najprvo mora postati človek ON SAM«.

Za Pahorja nikakor ne velja incipit iz Iliade: »Pesem, boginja, zapoj, o jezi [...], srdi pogubnem ...«, ker je njegov epos, navkljub tragični zgodbi, ki jo pisatelj razpleta vse-skozi, prežet z intimnim realizmom, ki je značilen za Odisejo: Goethejev Werther Uliksesa definira kot resničnega, človeškega, iskrenega, intimnega in skrivnostnega, ko svojo zgodbo razpleta *ex halos*, od daleč. Pahor je rapsod svojega sveta, ki je bil v časovnem loku svojega življenja prežet z neverjetno pregnantnim številom zgodovinsko

prelomnih dogodkov, kar seveda avtorja, ki se je znašel v vrtincu dogodkov samih, postavlja na čelo izjemnih pričevalcev evropske in posebej južnoslovanske zgodovine 20. stoletja, med katere prištevamo poleg sodobnih Matvejevića in Jergovića, predvsem Iva Andrića: *en arhè* torej lahko za Pahorjevo fabulo iščemo izvor *logosa* in *mithosa*, ki preraste v njegovo intimno željo, da bi razumel, čemu in zakaj. Tu pa se poraja tudi vprašanje, ki je pri Pahorjevem celotnem opusu vse prej kot marginalno: vprašanje de-subjektivizacije (ki ga Kosovel v svoji koncepciji človečanstva sprejema iz Spenglerja), Pahorjevega upora statičnosti in pasivnosti, ki ga kakor Kosovel razume preko odrekanja jazu, ker je zanj (in to je dokazal skozi vse svoje življenje, ko je ostajal skozi desetletja *persona non grata* v slovenskih krogih tudi zunaj jugoslovanskih meja) družbeno vprašanje bolj pomembno od *ega*.

Odisej predstavlja skupni imaginarni arhetip zapadne civilizacije, ki vodi in predstavlja individualno pot znotraj prehoda od biti do ne-biti, od življenja do smrti (in obratno, v Pahorjevem primeru) (prim. Boitani 1982). In v tem smislu je mogoče naključen naslov, s katerim je Pahorjeva *Nekropola* izšla v Franciji in Združenih državah, *Pèlerin parmi les ombres / Pilgrim Among the Shadows*. Gotovo pa ni naključno Pahorjevo posvetilo njegove *Nekropole* »Manom tistih, ki se niso vrnili«. In prav tako ni bila naključna moja definicija Borisa Pahorja kot *pisatelja onkraj senc*. Pahorjeva zavest preko tragične izkušnje prihaja skoraj že do spoznanja, da se etični človek največkrat prelevi v senco, zato se sam kot pričevalec postavlja na prehod med biti in ne-biti, med življenje in smrt, ki ostaja kljub vsemu veliki absurd in obenem edina nedvoumna resnica. Zato morebiti ne bo odveč razmisliti tudi o tem, kako se v Pahorju spajata dve realnosti, dve veliki senci: prva prihaja iz izkušnje in predstavlja (zgodovinsko) stvarnost, druga pa se, kot smo videli, oglašča iz mita in preraste v umetnost. Dejansko bi Pahorjevo sporočilo lahko označili z Vicovo definicijo, ki ob konceptualnem razmišljanju priznava obstoj pojma *sapientia poetica*, čigar glavna sila je prav sila spomina. In Joyce bi Vica še dodatno razložil: »Imaginacija je predelava spomina« (Manguel 2007: 156). Pahor torej odklanja vsakršno obliko iracionalne inspiracije in nekako redefinira pojem poetike s tem, da odklanja katarzo kot poslednji (zavestni) cilj. Iracionalnost umetnostnega se torej prenese na bralca, medtem ko se avtor sam odpove vsakršni (zavestni) elaboraciji doživetega: poetika se v njegovem primeru povsem opira na izkušnjo (torej na zgodovinsko dejstvo), (zavestna) elaboracija doživetega pa nekako preide na bralca. To je posebej razvidno v prvi Pahorjevi zbirki novel *Moj tržaški naslov*, ki je izšla v Trstu leta 1948 in bi jo bilo vredno ponatisniti v originalni, primarni obliki, ker je v njej zapisana neposredna pretresljiva izkušnja povrnjenca, ki ne prepozna smisla sveta, v katerega se vrača.

Svojo Odisejo je Pahor prežehl z intimnim realizmom tolstojanskega tipa, kjer avtor razvija, zavija in ponovno odvija zgodbo svojega romanja v svet smrti in vračanja iz njega. Gre v bistvu za proces, t. i. »rewriting«, za načelo »Writing is rewriting«. Ne gre

(verjetno) za zavestni literarni postopek, temveč za nujo, da bi ohranil začetno izhodišče, torej svoj eksistenčni kategorični imperativ: zavezanost zgodovinskemu dejstvu, ki je tako, kakršnega je avtor sam doživel preko osebne izkušnje. Zato Pahorjevo pisanje predstavlja (zgodovinsko) pričevanje, ob tem pa tudi prepričanje, da more beseda vplivati na posameznika in preko njega na družbo in njeno zavest. Po besedah Georgesa-Arthura Goldsmitha Pahor torej »osvetli tisto, kar JE, dejstva s pomočjo izjemno natančnega pisanja ponovno sestavi skupaj« (Goldsmith 1988: 8). Njegova pripoved prenaša izkustvo, ki je individualno in univerzalno obenem, ob tem pa vnaša še izredno precizno ritmično in metaforično zahtevo, ki je posebno eksplicitna v odlomkih, kjer avtor zapusti romaneskno zgodbo in podoživlja svojo izkušnjo za to, da jo posreduje oziroma ubeseduje takšno, kakršna je ostala v njegovi podzavesti: eksplicitna sta primera požiga tržaškega Narodnega doma v noveli *Grmada v pristanu*, pripoved ali misel povrnjenca v prvi povojni zbirki *Moj tržaški naslov* ali incipit romana *Spopad s pomladjo*, kjer tudi izjemna izbira sopomenk kaže na avtorjevo naratološko veščino. Posebej v kratki prozi pa je avtor ubesediti tudi zgodbe, ki so prerasle v emblem zločinske diktature fašizma v odnosu do primorskih Slovencev: pretresljiva zgodba prepovedanega in omalovaževanega jezika v noveli *Metulj na obešalniku* ali tragična smrt Lojzeta Bratuža v *Rože za gobavca* sta odraz zgodovinskega dogajanja, ki ga je Pahor elaboriral znotraj sebe ter zapisal iz potrebe po jasni in nedvoumni obsodbi ter obenem v želji, da bi žrtvam, tudi tistim najbolj anonimnim, vrnil dostojanstvo in postavil stvari na pravo mesto.

Dana stvarnost pa Pahorja-subjekta (torej avtorja in literarnega junaka, njegovega alter-ega) nikakor ne more potešiti, saj pisatelj dejansko odklanja vsakršno obliko izključno pasivne odslikave preteklega ali doživetega, ker v njegovem opusu ne najdemo nikakršne poenostavljene fantastičnosti ali fantastične sfere imaginarnega ali fiktivnega literarnega sveta, ki naj zgolj posreduje to, kar želi (ali namerava) preseči – se pravi stvarnost. V pisateljevi prozi bi lahko zasledili tendenco po fokaliziranju uroka njegove osebne, individualne anamneze, ki je dejanska anamneza njegovih literarnih junakov in ki se udejanja v stalnem spominjanju ali ponavljanju preteklega ali doživetega in se izkristalizira v njegovem bistvu. Ta komponenta je prisotna v celotnem opusu in izhaja iz njegove biografske izkušnje, ki je njegova središčna tema. Znotraj te teme, katere vzvod je bivanjsko vprašanje slovenske narodne biti v Trstu, je taborišče odraz antropološko točno določenega in istočasno nedoločenega kraja (po Augéju), katerega geografska ubikacija se lahko spreminja (Dachau, Struthof, spet Dachau, Dora-Mittelbau, Harzungen, Bergen Belsen), ki pa ostaja za Pahorja v loku časa enak samemu sebi po svoji strahotni dimenziji *ne-* in *anti-* življenja in človečnosti, kjer eksistenca posameznika izgubi vsakršno vrednost, preraste pa, *a posteriori*, celo v absolutni simbol življenja ponižanega telesa, njegovih *ossa humiliata*. Prav slednja definicija, s katero so označeni posmrtni ostanki taboriščnih žrtev v Pahorjevi *Nekropoli*, vzporeja simbolno tragičnost Pahorjevega človeka brez transcendence, ki ga krščanstvo ume s križanjem

Božjega sina na Veliki petek, s katerim človek zapiše obenem svojo pogubo in svojo možnost odrešenja: smrt (na križu ali konec telesa v krematorijski peči) predstavlja torej tudi dokaz o potrebi tragičnega za prehod v presežnost. Ta presežnost pa je dejansko stanje »Manov tistih, ki se niso vrnil«, ki jim je Pahor posvetil svojo *Nekropolo*. Gre za novo ali odprto dinamiko, ki stvarnost predstavlja kot odprto možnost ne-racionalnega (definicija Jean-Luca Douena in nato Claudia Magrisa, ki sta Pahorjevo *Nekropolo* označila kot fabulo, kjer »nepredstavljivo postane nekaj predstavljivega«, je prav to) in koplje v podtalnem, da se dokoplje do bistva človeka. Sam zapiše:

Človek se je rodil takrat, ko se je s svojo mislijo ločil od narave, čeprav ni nehal in ne bo nehal biti del nje. Zato mora biti solidaren z bitji, ki so se kakor on vzdignila ob naravi in začela zidati poseben svet na nji in poleg nje. To je zakon. Prvi zakon. Zakon vseh zakonov. Nihče ni upravičen, da vzdigne roko nad človekom. Noben izgovor ne more opravičiti takšnega greha, ne zavest lastne moči in izjemnosti, ne blaginje veličine, ne priprava lepe prihodnosti. Ni moč ceniti celote in ubijati posameznika. Ni moč. Potrebno je spoštovati človeka. Po vsi sili. To. To je edini zakon. Alfa in omega vsega. (Pahor 2009: 205.)

Pahor ostaja trajno zaznamovan predvsem kot otrok, nad katerim je bil nasilno izveden poskus odvzema identitete, ter kot povrnjenec, ki se do svoje smrti ni mogel rešiti svoje taboriščne zebraste suknje, je pa v njem prisoten nepričakovan mladostni žar, preko katerega posreduje upanje, ljubezen do življenja preko ljubezni, ki je življenje. To pa avtor ubeseduje prek neposrednega sporočila, ki se oslanja na nekatere ključne elemente njegove eksistenčne in obenem književne izkušnje: obe težita v reprezentacijo občevaljavne resnice in preraščata v resnični arhetip vsakega naslednjega literarnega posredovanja njegove in izkušnje tistih, ki so šli skozi taboriščni pekel. Vendar njegovo pričevanje prerašča v še nekaj višjega, kot smo skušali dokazati: v željo in stremljenje po tem, da bi povrnil življenje sencam tistih, ki jim režimi preteklega stoletja niso priznavali pravice obstoja in jih zapisali niču, kar je avtorja privedlo do tega, da je v romanu *Spopad s pomladjo* zapisal: »On pred Nemčijo in po njej – kdo ve, če se bosta ta dva človeka kdaj srečala.«

Pozitivno/negativno pri Pahorju postane moško/žensko, kjer je ženski element povišan v lik svečenice ljubezni, Antigone *per antonomasia*, ki ji je Pahor dodelil odrešujočo in odrešilno moč. Ki pa doživi v Pahorjevi pripovedi nepredvidljiv razvoj, ko se v spekularnih romanih *Zibelka sveta* in *Zgodba o kripti, reki in dvorljivem golobu* figura Antigone razvije v paradoks, ker se iz rešiteljice prelevi v žrtev, potrebno odrešenja.

Danes se nihče več ne upira oceni, da ima Pahorjeva proza neko čisto svojsko očarljivost, ki nosi v sebi bistveno moč evokacije in se potem razvija v razčlenjenje fašizma, taborišča, smrti, življenja. Ljubezni. Pahor se v svojem pripovednem svetu vedno postavlja na »žensko stran«: moški in ženska sta podrejena samo ljubezni, ki je Pahor nikoli ne ločuje od strasti. In sta v nekakšnem oksimoronskem pasivno-aktivnem odnosu

do ljubezni same in torej tudi v odnosu drug do drugega. Zato lahko rečemo, da Pahor nekako udejanja Bahtinovo shemo grškega romana, kjer med junakoma

na lepem in v trenutku zagori [...] obojestransko ljubezen, nepremagljiva kot usoda, kot neozdravljiva bolezen. Do njune poroke pa ne more priti takoj. Mladenič se spopada z zaprekami, ki ga ovirajo in zadržujejo. Zaljubljenca sta ločena. Iščeta drug drugega, se najdeta; spet se izgubita in spet najdeta. (Bahtin 1982: 222.)

To »iskanje in najdenje« pa Pahor udejanja skozi vso svojo literarno pripoved, kjer je moški junak stalna žrtev totalitarizmov 20. stoletja ali povrnjenec iz taborišča smrti, ki se spopada s svojimi spomini, svojimi strahovi, ženska junakinja pa nastopa v vlogi rešiteljice. Z žensko prisotnostjo je Pahor svojo fabulo prepletel tedaj, ko se je iz epika prelevil v lirika, ko je ubesedil utrinke liričnosti, največkrat posvečene ljubezenskemu srečanju: pri Pahorju ne gre za neko poetično zapeljevanje ampak za odraz konflikta med dobrim in zlim. Tudi v ljubezni, ko najprej zahteva odrešitev preko ljubezni, slednjič ko spet preko ljubezni ponuja rešitev ženskemu elementu. To stremljenje je popolnoma prežeto z istim konfliktom, ki vodi v naravni paradoks: ženska, ki pri Pahorju pooseblja življenje samo, odigrava osrednjo vlogo v njegovi »vrnitvi v svet izpred konca sveta«.

Pahor rešuje sebe (in posredno vse nas) prek trdne zavezanosti tozemski izkušnji, ki osmišlja njegovo etično držo v odnosu do bistva ali eksistence. Paradokсно gre pri Pahorju za pristno dojetje neke povsem svojske teofanije, do katere avtor prehaja iz konkretnega doživetja najstrašnejšega ničā, ki ni zavezan iskanju, temveč dani izkušnji:

Res, premišljeval sem o vsem mogočem, da bi preslišal valujočo tožbo in da ne bi prešla vame, ker smrt je treba zmeraj znova odmišljati, če nočemo, da se nam ne vsrka v mozeg. (Pahor 2009: 71.)

Če to prenesemo na celotni opus Borisa Pahorja, bo takoj jasno, da v njem skoraj ni poglavja, ki bi bralca ne postavljajal pred problem vesti in zavesti, ki se v prvi instanci oslanja na njegovi osrednji tematiki, na vprašanje identitete in spomina. Pahor izhaja iz potrebe po uveljavitvi zgodovinske resnice preko individualne izkušnje in torej povzema pričevanje – ergo preteklost – kot eno izmed izhodišč.

Iz vsega povedanega je torej jasno, zakaj je možno zapisati, kako je Pahor od deklariranega agnosticizma, ki je karakteriziralo povrnjenca iz nacističnega taborišča, prešel v tisti panteizem, ki po Schleiermacherju in predvsem po Heglu konceptualizira v sovpadanje končnega z neskončnim. Pahor nekako odgovarja na Camusov nihilistični vzorec, čeprav od njega povzema paradigmo »kuge«, ki obremenjuje usodo skupnosti, ne povzema pa občutka človekove nemoči, ker verjame v moč posameznika. Najprej v svojo lastno moč, ki je predvsem zaupana besedi. Zakaj beseda je pri njem vseskozi nepogrešljiva potreba.

Iz Pahorjeve potrebe po izpostavljanju zgodovinske resnice in slovenske samoniklosti nastajajo tudi njegovi politični, včasih polemični članki in eseji. To ga je združevalo tudi z intelektualci, ki so se v Trstu prepoznavali predvsem v krogu Pahorjeve revije *Zaliv*, ki je bila četrto stoletja edina slovenska zares svobodna tribuna, pri kateri so sodelovale tudi nekatere za tedanji režim sporne in disidentske osebnosti slovenskega prostora tout-court, torej tudi zamejstva in zdomstva. Tudi ne bo odveč, če bomo še enkrat potrdili, kako celotni Pahorjev opus karakterizira njegov odnos do maternega jezika, zanj – in veliko večino primorskih avtorjev od Gregorčiča, Grudna in predvsem Kosovela dalje – ključnega vprašanja: verjetno so diktature, vojne, impozicije, ekaltacija smrti, ki so zaznamovale celotni evropski Novecento, najbolj pripomogle k temu, da se je Pahor zavedal hipotetičnega naboja, ki ga lahko odraža pisana beseda, in tako tudi sam postavil v slovenskem literarnem ustvarjanju paradigmo med estetiko in etiko kot edino možno rešitev, ko je zapisal:

Ni dvoma, literarna potrditev nekega naroda ni sama na sebi poročstvo za obstoj. [...] Za obstoj ljudstva, predvsem ko gre za številčno majhen narod, mora vsak pripadnik – to je ugotavljal Kafka – nase prevzeti del svoje književnosti. Tega smo se Slovenci vedno držali. (Pahor 2008: 91.)

Spomin se torej pri Pahorju prelevi v zgodovinski spomin in opomin, ker nastaja iz travme, kar so iluminantno poudarile besede kritičarke Dominique Dissidour, ki pove, kako je zgodovinski dogodek požiga slovenskega kulturnega središča v Trstu leta 1920 dokončno zaznamoval usodo otroka, njegove družine, celotne njegove skupnosti in destabiliziral njegovo eksistenco, jo razdejal in dokončno spremenil: »Ta otrok se imenuje Branko./Ta otrok se imenuje Boris. [...] Prepovedani jeziki so radodarni in vzdržljivi, iz uničenja so vzrasli v pesem.« Ob teh besedah se poraja vprašanje, ali je res treba, da po več kot sto letih od tistega epohalnega požiga, in to kljub vrnitvi Narodnega doma v last slovenski narodni skupnosti v Italiji, navkljub velikemu poklonu predsednikov Republike Slovenije in Republike Italije Boruta Pahorja in Sergia Mattarelle, natanko ob stoletnici požiga Trstu, kjer se pravzaprav začena Pahorjeva zgodba, Slovenci še dokazujemo svojo omiko in svojo evropsko pripadnost na območju, kjer je režim zarezal najgloblje s svojim najbolj krvavim totalitarizmom, kakor so dokazali zgodovinski dokumenti in pričevanja.

VIRI IN LITERATURA

- BAHTIN, Mihail, 1982: *Teorija romana*. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 BOITANI, Piero, 1982: *L'ombra di Ulisse*. Bologna: Il mulino.
 EVEN-ZOHAR, Itamar, 1979: Polysystems Theory. *Poetics Today* 1/1–2. 287–310.
 GOLDSCHMIDT, Georges-Arthur, 1988: *Peter Handke*. Paris: Seuil.
 HLADNIK, Miran, KOČIJAN Gregor (ur.), 2003: *Slovenski roman*. (Obdobja 21.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

- KOSOVEL, Srečko, 1977: *Zbrano delo* 3, 3/1. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOŠUTA, Miroslav, 2007: *Teža sončnega*. Maribor: Litera.
- MANGUEL, Alberto, 2007: *Omero Iliade e Odissea*. Roma: Newton Compton.
- PAHOR, Boris, 1948: *Moj tržaški naslov: črtice od tu in tam, še posebej z naše zemlje na zapadu, z belega tržaškega brega*. Trst: Gregorčičeva založba.
- PAHOR, Boris, 2008: *Srečko Kosovel Pričevalec zaznamovanega stoletja*. Tatjana Rojc, Janez Vrečko (ur.). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- PAHOR, Boris, 2009: *Zbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ROJC, Tatjana, 2007: Etični pričevalec tragedij 20. stoletja: intervju – ob štiridesetletnici prvega izida Pahorjeve Nekropole. *Primorski dnevnik* 63/143. 20–21.
- ROJC, Tatjana, 2013: *Tako sem živel: stoletje Borisa Pahorja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Martin Brecelj

Trst

martinluis.brecelj@gmail.com

Rebulova krivulja časa

V delih zrelega obdobja Alojza Rebule se pojavlja dokaj nenavadno umevanje zgodovinskega razvoja. Zgodovina se prične z izvirnim grehom in konča s sodnim dnem, vrhunec pa doseže z učlovečenjem Boga v Jezusu iz Nazareta. Krivulja časa se začne vzpenjati nekaj stoletij pred Kristusom, navzdol pa se spusti nekaj stoletij po njem in se potem ne dvigne več do prejšnje višine. To se odmika od tradicionalnega pojmovanja zgodovinskega časa v krščanstvu, pri čemer je mogoče zaznati svojski vpliv sodobne misli, zlasti Friedricha Nietzscheja. S tem so povezani nekateri drugi poudarki v krščanskem nazoru tržaškega pisatelja.

1 Zgodovina, njen smisel in človečnost

Zrelo obdobje v Rebulovem miselnem in literarnem razvoju sega od leta 1961 do smrti v letu 2018. Tržaški pisatelj je leta 1961 našel izhod iz daljše eksistencialne krize s ponovnim odkritjem krščanstva. Temu je potem ostal zvest do konca, čeprav je mogoče opaziti nekatere nezanemarljive premike v njegovi zreli misli. Iz krščanskih izhodišč je razvil tudi svoje poglede na zgodovino, ki so predmet pričujočega prispevka.

Za Rebulo je zgodovina človekovo bivanje v izgnanstvu. Njegova prvotna in prava domovina je bil Eden, iz katerega pa ga je Bog izgnal po izvirnem grehu, se pravi potem ko se je Bogu pod vplivom hudega duha uprl in postavil sebe na božje mesto. Ob izgonu iz raja je človek postal umrljiv, kakor je postalo minljivo celotno stvarstvo. Drugače rečeno, človek je skupaj s stvarstvom padel v čas in prostor, s čimer se prične zgodovina.

Toda Bog človeka po padcu ni zapustil. Da bi ga rešil, se je utelesil v Jezusu iz Nazareta, ki je vzel nase trpljenje in smrt ter ju premagal z vstajenjem od mrtvih. S tem je odprl vrata v božje kraljestvo, ki se bo polno uresničilo z drugim Kristusovim prihodom ob koncu zgodovine. Človek bo tedaj zaživel v večnosti na novi zemlji, seveda če se bo poprej odločil za Boga in premagal skušnjavo, da bi sebe postavil na njegovo mesto. Kristusovo odrešensko sporočilo med njegovim prvim in drugim prihodom oznanja Cerkev.

Smisel zgodovine je vrnitev iz izgnanstva na zemlji v večno domovino. Rebula ne zanika človekove zemeljskosti. V predavanju *Kaj si, človek* (1980) ugotavlja, da je človek »ne samo prebivalec Zemlje, ampak kar zemlja, meso njenega mesa in kost

njenih kosti, železo in voda, kalcij in fosfor, planetna snov, organizirana v sesalca, v vzravnane dvonožca« (Rebula 1991: 244–245). Toda človek je po njegovih besedah »še kaj zraven«. To je tisti »kaj«, zaradi katerega ga je Aristotel opredelil kot razumno žival. Človek je kot tak lačen resnice, pa tudi pravice in lepote, z eno besedo, človek je »sesalec za neskončnost«. Je bitje, »ki ga ne bo nikoli nobena iznajdba pomirila, nikoli noben družbeni sistem potešil, nikoli nobena revolucija izmirila, nikoli noben eros pogasil, nikoli noben standard nasitil, nikoli noben avtomobilizem osrečil« (Rebula 1991: 247–250).

Na tej antropološki osnovi Rebula razvije svoje pojmovanje človečnosti, se pravi merila človeške pristnosti, ki je po njegovem tudi merilo človekovega izpolnjevanja smisla zgodovine. »Biti človek čimbolj« (Rebula 1968: 593) pomeni upoštevati po eni strani človekovo zemeljskost, njegovo mero, po drugi strani pa tudi njegovo teženje k neskončnosti, njegov misterij. Človek je razpet »med slo po osvobajajoči luči in med slo po osrečujoči temi«, med »mero kot nepotešljivo slo po dešifraciji čim več vidnega in čim več nevidnega« ter »misterijem kot trepetajočo zavestjo o neznanski tišini, ki nas obdaja« (Rebula 1991: 64). Človek je toliko bolj človek, kolikor večjo harmonijo vzpostavi med mero in misterijem.

Nepresegljiv vzor človečnosti je Kristus, Bog, ki je postal človek, »Sin človekov«. Rebula pri njem opaža »enkratno enovitost« nabito z »nadčloveškimi polarnostmi«. Tako je neznansko ponižen in neznansko samozavesten, neznansko stvaren in neznansko zanosen. Ta bipolarnost doseže vrhunec v binomu križ in vstajenje. V svoji »totalni bivanjski zasidranosti« in »angažiranosti« je Kristus učil: »Iščite najprej božje kraljestvo. Vse drugo vam bo navrženo.« Temeljno vodilo za iskanje božjega kraljestva pa je zakon ljubezni: »Ljubi Boga nad vse in svojega bližnjega kakor samega sebe« (Rebula 1994: 162–196).

Svetniki so ljudje, ki posnemajo Kristusa. Svetništvo je »poveličana človečnost«. Na omejeni imanentni ravni je lahko videti kot nespamet. In vendar se v realnosti izkaže, vključno v psihološkem smislu, ne samo kot normalna in sprejemljiva, ampak tudi kot prijetna in navdušujoča človečnost. »Proizvajati svetost« je glavna naloga Cerkve, katere zgodovinska struktura je le zunanje znamenje njenega nadzgodovinskega misterija (Rebula 1994: 197–216).

2 Krivulja zgodovinskega časa

Na osnovi nakazanega merila človečnosti Rebula v svojih delih ocenjuje posamezne zgodovinske osebnosti, pa tudi zgodovinske skupnosti. Pri tem praviloma ne sega onkraj meja zahodne civilizacije, čeprav te možnosti ne izključuje. (Rebula 1994: 159)

Odprtost do Boga in pričakovanje njegovega odrešenja se v Rebulovih očeh na edinstven način javlja pri Judih, se pravi pri narodu, ki ga je sam Bog izbral za svoje učlovečenje. Temeljni dokument tega razpoloženja je judovska *Biblija*, v kateri že v 8. stoletju pred Kristusom preroki Izaija in Mihelj, Ezekijel in Danijel, Jeremija in Zaharija napovedujejo prihod Mesije. (Rebula 1994: 159)

Stara zaveza je tržaškemu pisatelju navdahnila roman *Jutri čez Jordan* (1988), v katerem pa je pohod Izraelcev iz egiptovske sužnosti v Kanaan tudi prispodoba za prehod Slovencev iz diktature v svobodo in še zlasti za potovanje človeštva k »točki Omega«.

Prava »adventna razpoloženja« je po Rebulovi oceni mogoče zaslediti tudi pri starih Grkih in starih Rimljanih. To izpričujejo dela njihovih velikih kulturnih ustvarjalcev. V očeh tržaškega pisatelja med Grki izstopajo Homer in Heziod, liriki Arhiloh, Ksenofan, Sapfo in Pindar, zgodovinarji Herodot, Tukidid, Ksenofont in Polibij, dramatika Ajshil in Sofoklej, filozofa Aristotel in še zlasti njegov učitelj Platon. Rebula rad navaja besede, s katerimi je Sofoklej z edinstveno lapidarnostjo izrazil tragičnost človeškega bivanja: »Ne roditi se, to je čez vse ...« (Rebula 1981: 174) Platon pa se je po njegovem zatipal v sam misterij vstajenja, ko je uvidel, da je tostranstvo le »bleda, umazana, tragična kopija« izvirnika, ki je »onkraj zavese vsega umrljivega« (Rebula 1996: 22).

Med rimskimi ustvarjalci so se po Rebuli duhovno najvišje dvignili Ciceron, Vergilij, Horacij in Mark Avrelj. Vergilij je po njegovih besedah v *Četrte eklogi* »štirideset let pred rojstvom v Betlehemu napovedal zlati vek, prerojenje sveta, rojstvo dečka, ki bo odvezel grehe človeštva«, kar kristjana navdaja z »ganotjem« (Rebula 1994: 160). Lik cesarja Marka Avrelija pa zasiže na zadnjih straneh Rebulovega romana *V Sibilinem vetru* (1968). Tržaški pisatelj ga predstavi kot stoika, ki je razmišljal kakor kristjani. Ta »mistik v oklepu« je na vprašanje: »Kaj je tvoj poklic?« odgovarjal: »Da bodi dober!« (Rebula 1968: 596). Sicer pa je antika v tem romanu nekakšna ezopska govornica, saj pod antično davnino slutimo odmev polpreteklih dogajanj v slovenskem prostoru, pod grškimi in rimskimi liki pa lahko prepoznavamo slovenske osebnosti novejšega časa.

Rebula vidi v antiki predhodnico krščanstva do takšne mere, da jo postavlja enakovredno ob bok judovstvu:

Vsekakor za kristjana ne more biti dvoma, kam so se stekale vse dotedanje reke zgodovine. Za koga je dotlej delal teološki genij Izraela, miselni genij Helade in državniški genij Rima. Za koga se je sredozemski bazen poenotil v eno samo državno in kulturno občestvo, se uravnovesil v nekajstoletni mir ter se razživel v vzorno omrežje cestnih in pomorskih komunikacij. Kristjan bo rekel s Péguyem: *Tudi konji Aleksandra Velikega so pekotali v Njegov prihod ...* (Rebula 1994: 161.)

Z afirmacijo krščanstva na območju rimskega cesarstva Rebulova krivulja zgodovinskega časa doseže vrhunec in na tej višini vztraja ves srednji vek. V tem obdobju je bila vera v krščanskega Boga vsaj v evropskem prostoru široko sprejeta. V to dobo je

tržaški pisatelj postavil roman *Maranathà ali leto 999* (1996), ki prikazuje, kako se je krščanski svet pripravljal na drugi Kristusov prihod, pa tudi tiste pripovedi *Arhipela* (2002), ki govorijo o pokristjanjevanju slovenskih predhodnikov vse do slovenskega protestantizma.

Sicer pa je za Rebulo »eksemplarično utelešenje človeka iz dobe katedral, Sum in križarskih vojn« Dante Alighieri. Po njegovem je pesnik *Božanske komedije* tako »neizpodmakljivo vgrajen v os večnostnega«, da njegova »avtentičnost presega celo grško«. Dantejeva »tostranska totalnost se v celoti projicira v njegovo versko totalnost« (Rebula 1991: 188–195).

Krivulja zgodovinskega časa pa se kmalu po tem začenju spuščati navzdol in pada vse do 20. stoletja, ko zabrede v kaos imanence in v popoln nihilizem, ki ga tržaški pisatelj takole opredeljuje:

Praktično je nihilizem tisto miselno in življenjsko obzorje, v katerem ni Boga, zaradi česar je vse brez globljega pomena, torej »ničevno«. Kako se človek počuti v tem šotoru brez Boga, torej brez vrednostne lestvice, brez upanja na posmrtnost, je odveč razlagati: o tem kar vpije brezup, ki sta ga polni moderna literatura in filozofija. (Rebula 1995: 159.)

Renesančni človek se je že imel za samozadostnega, a ni še padel v občutje absurda. »Po eni strani je namreč še dedoval v sebi nekaj tiste psihološke totalnosti dobe, ki jo je zavračal, po drugi strani pa mu je odkritje 'narave', ki se mu je pojavljala v vsej novosti čutnega razkošja, za silo nadomestovalo eshatološko polnost srednjeveškega človeka« (Rebula 1991: 188). Renesančno ozračje je mogoče zaznati v romanu *Zeleno izgnanstvo* (1981), osrednji lik katerega je humanist Enej Silvij Piccolomini, poznejši papež Pij II., ki kot tržaški škof odkriva lepoto kraške pokrajine in celotnega stvarstva.

»Luciferska objest razuma« (Rebula 1991: 189) se že jasno kaže v dobi razsvetljenstva, višek pa doseže v poznejših poskusih človeka, da bi samega sebe dokončno odrešil na zemlji. Značilni snovalci takšnih vizij so za Rebulo Comte, ki je poveličeval znanstveni in tehnološki napredek, Hegel, s čigar filozofijo naj bi realno dokončno sovpadlo z racionalnim, Marx, ki je z vzpostavitvijo brezrazredne družbe hotel uresničiti raj na zemlji, ter Nietzsche, oznanjevalec prihoda nadčloveka, v katerem naj bi se Bog dokončno utelesil in kot tak umrl. A ti načrti so vsi po vrsti klavrno propadli, saj je raj na zemlji nemogoč, vera vanj pa se nujno sprevrže v nasilje, smrt in gnus.

Svoj pogled na razsvetljenstvo je tržaški pisatelj literarno upodobil v romanu *Četvero-rečje* (2011). Slovenski izobraženec Norbert Berivoj se v njem navduši nad francosko revolucijo, naposled pa postane žrtev Robespierrovega terorja. O ideološkem, narodnostnem in siceršnjem nasilju totalitarizmov 20. stoletja – fašizmu, nacizmu in komunizmu, o brezupu modernega sveta ter o težavnem prebijanju krščanstva skozi polpreteklo dobo pa govori vrsta romanov, ki jih je tržaški pisatelj postavil v slovenski zgodovinski

kontekst, kot so *Kačja roža* (1994), *Nokturno za Primorsko* (2004), *Cesta s cipreso in zvezdo* (1998), *Korintski steber* (2017), *Kominform v Zabrinju* (2014), *Ob babilonski reki* (2007), *Zvonovi Nilandije* (2005) *Divji golob* (1973), *Skrivnost kostanjevega gozda* (2010) in *Jutranjice za Slovenijo* (2000).

Po zlomu totalitarizmov, še posebej komunističnega, je Rebula na trenutke upal, da se bo krivulja zgodovine vsaj nekoliko dvignila, a se je kmalu vdal. To je izrazil v svojem zadnjem romanu *Ob pritoku Jangceckjanga* (2018), v fikciji katerega se je Sveti sedež preselil v Kitajsko zaradi razcveta krščanstva v njej po padcu komunizma, a to le začasno, saj je naпослед zahodni ateizem preplaval tudi Vzhod.

Svoj pesimistični pogled na zgodovinski razvoj je sicer že poprej potrdil v kratkem romanu *Pred poslednjim dnevom* (2013), v katerem se je skušal zazreti še dlje v prihodnost. Človeštvo naj bi v drugi polovici tretjega tisočletja obsodilo Kristusa na demokratskem svetovnem referendumu, kakor je svoj čas množica pred rimskim prefektom Poncijem Pilatom zahtevala njegovo križanje.

Rebula je svoj zgodovinski pesimizem izražal tudi v dnevnikih, esejih in člankih. V rubriki *Na prepihu časa v Družini* je leta 1991 takole komentiral Nietzschejevo krilatico, da je Bog mrtev:

Da pa je Bog vsaj za oči umrl v zavesti Evrope, če ne sveta, je dejstvo, ki ga kristjan ne samo ne more zanikati, ampak se mu tudi ne more čuditi. Še več, računati mora s tem, da bo vera ugašala, čim bolj se bomo bližali koncu časov. To je napovedal sam Kristus (»Mislite, da bo Sin človekov našel mnogo vere na zemlji, ko se vrne?«). (Rebula 1995: 73.)

3 Odmiki Rebulove krivulje časa

Rebulovo pojmovanje zgodovine je globoko zasidrano v krščanstvu, toda pri njem je mogoče najti nekatere poudarke, ki ga pomikajo na rob prevladujočega katoliškega izročila.

Eden izmed takšnih poudarkov je pojmovanje antike kot predhodnice krščanstva. Kakor sem opozoril v drugem razdelku, pri Rebuli ne gre le za to, da se je krščanstvo uveljavilo na območju rimskega cesarstva, ki ga je oplajala grška kultura. Tržaški pisatelj namreč videva v grško-rimski antiki »nepresegljiv vzgon človeškega duha« in celo »previdnostno pripravo na edinstven Prihod« (Cergol 2012: 128). S tem pa postavlja stare Grke in Rimljane enakovredno ob bok Judom, ki jih Cerkev izrecno priznava kot od Boga izvoljeno ljudstvo, vélike grške in rimske ustvarjalce pa vzporeja s preroki, kar je v luči katoliškega nauka prav tako nekoliko nenavadno.

Med antiko in krščanstvom je v resnici mogoče opazati ne samo spravo, ampak tudi spor. To velja še zlasti na relaciji med antično filozofijo in krščansko vero. Prva priznava

kot najvišje merilo razum, druga pa božje razodetje, zaradi česar Bog filozofov, kolikor se sploh pojavlja, ni nujno svetopisemski Bog. Tudi pojmovanje zgodovinskega časa je lahko različno. V očeh starih Grkov in Rimljanov je bil čas praviloma krožen, judovsko-krščanski čas pa je linearen.

Tu trčimo ob drugo značilno poanto v Rebulovi misli, ki sem jo izpostavil v prejšnjem razdelku. Tržaški pisatelj zavrača gledanje, po katerem je zgodovina, morebitnim padcem navkljub, načeloma napredek, kar pa je značilno za tradicionalno krščanstvo. Paradigmatično krščansko pojmovanje zgodovine je načrtal sv. Avguštín, po katerem se človeštvo razvija v skladu z božjim vzgojnim načrtom v šestih stopnjah, kolikor je svetopisemskih dni stvarjenja sveta, pa tudi kolikor je dob v človeškem življenju. Zadnja doba se začne z učlovečenjem Boga in se končuje z drugim Kristusovim prihodom.

V temeljnem sozvočju s sv. Avguštínom je Pierre Teilhard de Chardin v prvi polovici minulega stoletja razvil evolucionistično vizijo, po kateri naj bi človeštvo vse bolj napredovalo v osveščenosti in bratski povezanosti, dokler se ne bi v »točki Omega« zliilo z Bogom.

Kot je sam pojasnil, Rebula ni mogel sprejemati takšnega »neznanskega optimizma«. Po njegovem »zgodovinska izkušnja iz dneva v dan demantira to možnost« (Horvat 2012: 188). »Krščanski realizem gleda na svet, kakršen v svoji nepopravljivi tragičnosti je, brez vsake mitološke primesi. Zlo bo trajalo do konca časov in, če moremo kaj razumeti v zadnji knjigi Nove zaveze, v Apokalipsi, bo ob bližanju konca celo naraščalo. Križ bo vladal nad človekom do konca.« (Rebula 2011: 118.)

S tem pesimističnim gledanjem na zgodovinski razvoj so povezani nekateri drugi teološko zanimivi poudarki v Rebulovi misli, ki njegovo krivuljo časa dodatno potrjujejo in jo deloma pojasnjujejo. Najprej bi izpostavil njegovo prepričanje, da se vpliv hudobnega duha na človeka po izgonu iz Edena nadaljuje:

Knez ne samo eksistira kot ena od prasil kozmosa, ampak je tudi sotovorec človeške zgodovine, njene politike in njene ekonomije, njene civilizacije in njene kulture. [...] Šele tisti dan, ko bo gobelin zgodovine obrnjen z zmršene hrbtni strani na figuralno, bo tudi ta skrivnost razodeta. Tedaj bo mogoče tudi razpoznati, kakšna in kolikšna je bila vloga Kneza v celotnem loku časa. Koliko dlake je puščal po vladnih kabinetih in po vseučiliških katedrih, po bankah in založbah, pa tudi po škofjskih kurijah in župniščih ... (Rebula 1991: 258.)

Druga značilna Rebulova teza pravi, da Bog s svojim učlovečenjem ni veliko spremenil zgodovine, če sploh kaj:

Kristusovi enkratni veličini ne jemljem ničesar, če rečem, da na zgodovinski ravni ni odrešil ničesar. Celo suženjstvo traja v naše dni, kaj šele vojne, genocidi, zatiranja, revščina. S tega vidika je svet tako malo odrešen, da je ob koncu drugega tisočletja obstal pred možnostjo samouničenja. (Rebula 1986: 244.)

Ob takšnih ugotovitvah tržaški pisatelj rad pripominja, da božji oziroma Kristusov slog ni »spektakularen« in da »ni iz tega sveta« (Rebula 2011: 49, 94). Dokoplje se celo do trditve, da se Bog namerno prikriva, in sicer zato, da bi bil morebitni človekov upor proti njemu čim manj nepreklicen in da bi bil torej človek na eshatološki ravni rešljiv:

Poltema, v katero se Bog zakriva naši čutni in znanstveni spoznavnosti, je dejansko varnostni pas, ki nam ga je vrglo njegovo usmiljenje, da bi naredilo našo odklonitev čim manj nepreklicno. Ljubezen je hotela zmanjšati naš riziko do takšne mere, da se je odtegnila našim izkustvenim radarjem. (Rebula 1994: 140.)

Z vidika tradicionalnega krščanstva nakazani Rebulovi pogledi odpirajo vrsto vprašanj. Kaj je z božjo previdnostjo? Zakaj naj bi jo bilo mogoče uzreti v judovski in antični zgodovini, sicer pa težko? Moramo sklepati, da je zli duh kot sotvorec zgodovine uspešnejši od Boga? Mar se božje kraljestvo ne začinja že po prvem Kristusovem prihodu? V kolikšni meri je mogoče poudarjati pomen eshatološke dimenzije, da se ne izniči »resnost« zgodovinske?

4 Svojska recepcija Nietzscheja in sodobne misli

Za razumevanje Rebulove krivulje časa in sploh njegove zrele misli je velikega pomena posebno razmerje, ki ga je tržaški pisatelj ob svojem ponovnem odkritju krščanstva vzpostavil s Friedrichom Nietzschejem. O tem pišem v eseju *Rebulovo odbojno razmerje z Nietzschejem* (Breclj 2015). Naj povzamem glavne ugotovitve v njem.

Rebula je bil v mladih letih nietzschejanec. Svoje prvo objavljeno delo, črtico *Vedež ob Jadranu* (1996), je napisal po vzoru Nietzschejevega *Tako je dejal Zaratustra*. Vpliv nemškega misleca je posebno razviden v noveli *Utrži, Adam* (1951). Po daljšem obdobju krize, v katerem je spočel še roman *Senčni ples* (1960), je ponovno pristal v krščanstvu, od katerega se je bil oddaljil ob odhodu iz malega semenišča. Toda Rebulovemu na novo odkritemu krščanstvu se pozna, da je negacija nietzschejanstva.

Pri obeh mislecih je temeljni problem odrešitev človeka. A medtem ko za Rebulo odrešitev pomeni vrnitev človeka iz izgnanstva na zemlji v večno domovino ter njegovo prerojenje v Bogu skupno s stvarstvom, pa po Nietzschejevi viziji lahko človek polno zaživi le, če se dokončno reši transcendence, ali bolje, če transcendenco reducira na imanenco: nadčlovek je zveličan človek na zemlji.

Rebulova »sestrska dvojica« mera in misterij je preinterpretacija zveze med apoliničnim in dionizičnim principom, s katero je Nietzsche v svojem filozofskem prvencu skušal obrazložiti rojstvo tragedije v stari Grčiji, pa tudi določiti kriterij avtentične človeškosti, se pravi tega, kar je pozneje imenoval »nadčloveško«. A če je sam nemški mislec apolinično opredelil kot »mero v helenskem smislu«, pa se očitne razlike pokažejo, kadar primerjamo Rebulov misterij z Nietzschejevim dionizičnim principom. Rebulov

misterij se namreč javlja v občutku izgnanosti in v naravnosti k transcendenci, še posebej v luči Kristusovega vstajenja, Nietzschejev dionizični princip pa pomeni odpravljanje razlik, rušenje meja, vračanje k temeljni enotnosti sveta v izrazito imanentnem smislu. Nemški filozof z dionizičnim principom misli na pritrjevanje življenju, ki naj bi ga krščanstvo zanimalo: »Bog na križu je prekletstvo življenja, namig, naj se ga odrešimo; - na koščke razsekani Dioniz je obet življenja: večno se na novo rojeva in vrača iz razdejanja«. (Nietzsche 2004: 570.)

Rebula je torej s svojo »sestrsko dvojico« preinterpretiral Nietzschejevo »bratsko zvezico« med Apolonom in Dionizom, in sicer tako, da je Dioniza zamenjal s Kristusom, se pravi z bogom, katerega je Dioniz deklarirana negacija. V tej luči se tudi izkaže, da je Rebulova duhovna zgodovina na glavo postavljena Nietzschejeva zgodovina evropskega nihilizma. V očeh nemškega filozofa je namreč evropski človek s Sokratom in Platonom zabredel v propadanje, to pa zato, ker naj bi grška filozofija s povzdigovanjem transcendentnega izničila bivajoče in tako obrnila hrbet življenju. Ta nihilistična tendenca naj bi dosegla vrhunec s krščanstvom. Avtor *Zaratusstre* vidi svoje poslanstvo v tem, da pomaga zdraviti nihilistično zgodovinsko bolezen z oznanjanjem smrti Boga, rojstva nadčloveka in večnega vračanja enakega.

Nietzschejeva krivulja časa je ista kot Rebulova, le da prvi vidi z imanentnega zgodovinskega vidika polnost življenja tam, kjer drugi vidi s transcendentnega eshatološkega vidika njegovo praznino, in obratno. V tej luči lahko ne nazadnje bolje razumemo, zakaj je Rebula na začetku šestdesetih let našel izhod iz svoje eksistencialne krize s ponovnim odkritjem tistega krščanstva in tiste antike hkrati, ki ju je Nietzsche zavračal.

Sicer pa je Nietzsche eden izmed ključnih mislecev na prehodu iz evropske moderne v postmoderno dobo. V postmodernem stanju vse bolj odpovedujejo »velike pripovedi«, ki so poprej pojasnjevale dogajanje v svetu in še zlasti v zgodovini, z njimi usiha nekdanje stremljenje po novosti ter se razblinja pojmovanje zgodovine kot napredka in celo kot enotnega procesa.

Tudi pri Rebuli je opaziti, kako se krščanska pripoved vse bolj seli z zgodovinske na nadzgodovinsko raven in tudi pri njem se zgodovinski čas vse bolj krči v sedanjik. Kakor je ugotovila kritika, v svoje zgodovinske romane, začenši z *Jutri čez Jordan* in *V Sibilinem vetru*, večkrat vnaša sodobnost, zlasti slovensko. Nekaj podobnega bi lahko opazili v kratkih romanih *Ob pritoku Jangcegjanga* in *Pred poslednjim dnem*, ki ju je tržaški pisatelj postavil v prihodnost. Zato ni čudno, da se njegov pogled na svet po zlomu totalitarizmov 20. stoletja dobro ujema s postmodernim:

Eno samo odčarano sestopanje s himeričnih Himalaj v prastaro človeško dolino, v dolino hrepenenja, garanja, minevanja in smrti. Ja, v puščobo in dolgčas parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva: nič vizionarskega in rajskega, ampak vrtenje v

istem nespremenljivem krogu med delom in profitom, v čimbolj civilnih človeških razmerah. (Rebula 1995: 48.)

Z osamosvajanjem eshatološke od zgodovinske perspektive Rebula lahko na svojski način vgradi sodobno filozofsko misel v svoj krščanski *credo*.

VIRI IN LITERATURA

- BRECELJ, Martin, 2015: Rebulovo odbojno razmerje z Nietzschejem. Marija Pirjevec (ur.): *Rebulov zbornik 2. Ob pisateljevi devetdesetletnici*. Trst: Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm, Mladika. 29–41.
- CERGOL, Jadranka, 2012: *Med mero in misterijem – Antični svet v delih Alojza Rebule*. Trst: Mladika.
- EKKCK: *Katekizem katoliške Cerkve – Kompendij 2005*. <https://www.vatican.va/archive/compendium_ccc/documents/archive_2005_compendium-ccc_sl.html>.
- GANTAR, Kajetan, 2005: Rebula in antika. Lojzka Bratuž (ur.): *Rebulov zbornik. Ob pisateljevi osemdesetletnici*. Trst: Mladika, Goriška Mohorjeva družba, Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm. 35–45.
- GILSON, Étienne, 1973: *La filosofia nel Medioevo*. Prev. Maria Assunta del Torre. Firenze: La Nuova Italia.
- GUARRACINO, Scipione, 2001: *Le età della Storia – I concetti di Antico, Medievale, Moderno e Contemporaneo*. Milano: Bruno Mondadori.
- HORVAT, Jože, 2012: *Navdih in besede – Pisatelji in pisateljice s Tržaškega*. Trst: Mladika.
- KOZMUS, Roman, 2000: *Eshatološka razsežnost v spisih Alojza Rebule*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta.
- LYOTARD, Jean-François, 1979: *La condition postmoderne – Rapport sur le savoir*. Paris: Les Editions de Minuit.
- NIETZSCHE, Friedrich, 2004: *Volja do moči*. Prev. Janko Moder. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1968: *V Sibilinem vetru*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1981: *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1991: *Na slovenskem poldnevniku – Predavanja in eseji*. Maribor: Založba Obzorja.
- REBULA, Alojz, 1994: *Skozi prvo zagrinjalo*. Celje: Mohorjeva družba.
- REBULA, Alojz, 1995: *Na prepihu časa*. Ljubljana: Družina.
- REBULA, Alojz, 1996: *Previsna leta – Dnevnik 1974–1975–1976*. Trst: Mladika.
- REBULA, Alojz, 2011: *Credo*. Ljubljana: Družina.
- SNOJ, Vid (ur.), 2008: *Antika in krščanstvo: spor ali sprava? Zbornik mednarodnega simpozija 9. in 10. maja 2007 v Ljubljani*. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Oddelek za klasično filologijo ter Oddelek za filozofijo Univerze v Ljubljani, KUD Logos, Društvo za antične in humanistične študije Slovenije, Inštitut Nove revije.
- ŠALAMUN-BIEDRZYCKA, Katarina, 1995: *Umetniški vzpon Alojza Rebule*. Koper: Založba Lipa.
- VATTIMO, Gianni, 1985: *La fine della modernità*. Milano: Garzanti.

Jernej Šček

Znanstveni licej Franceta Prešerna Trst

jernejscek@hotmail.com

Humanistična misel v literarnem svetu Alojza Rebule

Prispevek obravnava nekaj splošnih vidikov rebulizma oziroma duhovne osi, po kateri smemo umeriti literarno snovanje pisatelja Alojza Rebule (1924–2018), to je humanistično izročilo, iz katerega pisec črpa miselno opremo za umetniško in miselno soočenje s hudourni zdajšnjosti, od neizpoljenih duhovnih izzivov slovenstva, zakompleksanega prometejstva do pogubne nehumanističnosti. Predmoderno retrogardni Rebula v snovno in oblikovno, kronotopsko razvejanem otočju vleče človečnost na kopno filozofskega smisla.

Bog, to smo mi.

Kaže, da moramo to šele postati.

Za zdaj smo še bitja, dovzetna za trebušne krče.

(Rebula 2014: 142.)

1 Rebulizem, okno v svet

Literarni zemljekrog pisatelja Alojza Rebule (1924–2018), ki ga smemo poprideviti najmanj tako, kot z uvodnim navedkom iz prvega *Rebulovega zbornika* namiguje Vinko Ošlak – goethejevsko svetovni –, v etimološkem pomenu besede katoliški, torej občečloveški, kolikor je stvarno osebni, ima zmerno toplo humanistično podnebje, ogrevajoč polarno ledeno zdajšnjost, ki je odkrito in ponosno »nehumanistična« (Rebula 2000: 162). Podnebno spremembo pozno moderne duhovne kulture je Rebula dojel *in tempore non suspecto*, s prednostjo petdesetih in več let, tako natančno, da njegova svarila še danes zvenijo med daljnovidnim in preroškim. Peščica tistih, ki po Terencijevih stopinjah ne zatajujemo sorodstva z vsem, kar je človeškega, s človeško spotakljivostjo – sosledjem spotik po zemljerajskem padcu – vred, se enega prestižnih vrhov sodobne slovenske književnosti držimo kot pijanec plota, ker kaže trezno in trajnostno pot v smeri *duhovne odrasti*, če smem za miselno in umetniško kulturo uporabiti izrek, ki ga Serge Latouche za potrošniško industrijo. Redkost zraka pri Rebuli bo morda kakšnega, tudi najbolj vzdržljivega in žilavega bralca odbila v dolino popularne kulture, a kdor zasadi adornovski cepin, nad gozdno mejo povprečnosti dočaka široke in globoke spoznavne in estetske razglede.

Duhovno os skozi kronotopično razprostranjenost (Pirjevec 2005: 27) Rebulovega ostinja smemo umeriti po humanizmu. Avtorjeva literatura leze po azimutu tistih *studia humanitatis*, ki se – manjšina v manjšini – upirajo tehnizaciji človeka in humanizaciji

strojev (Epštejn 2012: 441) ter sprejemajo vlogo služabnic kvalificiranemu življenju (Šček 2022). Razprodaja človečnosti, ki se odseva tudi v besednih in literarnih plezališčih (Šček 2021), razkriva precej naivno prepričanje o tem, da bo svet pred okoljskim odtisom človeka rešen tako, da bo odrešen človeškosti nasploh – z razčlovečenjem, torej. Rebula recepturi obrača predznak: problem pozne modernosti ni presežek človeškosti, temveč pomanjkanje človečnosti.

Iz z dvainvečtisočletno zgodovino založene humanistične orodjarne Rebula izdatno in sproščeno posega po zaslugi klasične izobrazbe, eruditske razgledanosti in zvedavosti, ki ga pomlajajo do zadnjega. Iz žanrskih in slogovnih otočij, iz romanov, pripovedi in kratkih zgodb, esejev, predavanj in dnevnikov tako vznikajo kopnine filozofskega smisla, ki nudijo zavetje pred hudourji našega časa: nihilizmom, odčaranjem sveta, izpraznitvijo smisla, relativizmom, ki drsi v solipsizem, utilitarizmom in potrošništvom, marksizmom in kapitalizmom, stapljanjem narodnih in tradicionalnih vrednotenj v izbirne in sredobežne koordinatne sisteme. Rebulovi živčni vozli, kakršni so zvestoba zemlji, zaupanje v preroditvene možnosti človeka, strast za presežnost, želja po smislu, uganka božjega, razdvojenost našega, se v velikih in malih zgodbah diahrono zategujejo in popuščajo skozi čas, od antičnega prek biblijskega do srednjeveškega, renesančnega in modernega tja do za nas prelomnega 19. stoletja, na robu slovanstva in latinstva, med Trstom, Krasom in železno zaveso. Pod valovi domač(n)ih prigod in državnih nezgod, po mestnih ulicah, za vaškimi vogali, čez kraške gmajne pritekajo in odtekaajo globokomorski tokovi svetovne zgodovine, dotikajoč in odmikajoč se edinega pravega rebulovskega lika – človeške osebe, ki z izkušnjo 20. stoletja spregovori čezčasno, nositeljice moralne vesti, družbene odgovornosti in svobodne volje, državljanske zavesti in medvrstne solidarnosti, osebne in narodne istovetnosti, bivanjskih in političnih vprašanj, zemlje in kulture, svetovljanstva in domoljubja.

Kljub temu, da je humanizem temeljni rebulizem, če posežemo po nadvse posrečenem Košutovem književno-ontološkem geslovníku, kateri »ostal megličast in nepopoln brez zadnjega gesla, ki celostno povzema avtorjevo umetniško in biografsko bistvo: humanizem« (Košuta 1996: 149), in kot tak vedno na ustih, je začuda precej skopo raziskan, še najboljše med klasičnimi filologi s sistematizacijo njegovih antičnih filozofskih kategorij (Cergol 2005) in določitvijo staroveških silnic v trikotniku antika-krščanstvo-slovenstvo (Gantar 2005: 35). S tem sestavkom si v najboljšem primeru nadejamo nastaviti kažipot po Rebulovi humanistiki, tej neskončno raztezajoči razsežnosti, ki z vsako vrstico odpira referenčne konceptualne in umetnostne svetove. Pomirja nas misel, da zanj(o) velja to, kar za velike poete od Danteja do naših Prešerna, Županiča, Murna in Kosovela: »če hočeš okusiti vino, ni treba, da si natočiš sod, dovolj je en sam štamperljček« (Rojc 2009: 67).

2 Na okopih predmodernosti

Pod tančico baročno izobilne in romansko polnovredne govorice – visoka kultura je za profesorja klasičnih jezikov in književnosti po nujnosti takšna, sicer po notranjem zakonu ekonomičnosti drsi v pouličnost, ki ni več knjižno izrazje, temveč pogovorno orodje – Rebula nagovarja nazorsko odprtega in zahtevnega bralca ter ponuja često nedotaknjene interpretacijske izhode na dileme, ki tarejo in razdvajajo slovenskega človeka, ki je še doma na tujem, ki z vsakim korakom stopi v sosedov zelnik, ki je še v osredju obmejen, stoječ na mestu razkolniških prelomnic – Kocbekovega *Premišljevanja o Španiji*, Dolomitske izjave in dveh osvoboditev, maja 1945 in junija 1991.

Vrednotni sistem zgodovinskega in literarnega Rebule – književniškega jaza in književnega drugega jaza – je tematsko, sporočilno in slogovno protitočen. S tega predmodernega zorišča umetnik, ki je živel in deloval izven osredja, danes zgošča napredne silnice tiste retrogarde, po kateri »ta pošastna nova slovnica« (Rebula 2005: 37), »eno samo jahanje izma za izmom, od marksizma do eksistencializma in strukturalizma, [v]sem pa isto skupno in nepogrešljivo izhodišče: da Boga seveda ni. Ta samoumevnost, ta samozadostnost do metafizike kaže vso plitvino modernega duha!« (Rebula 2005: 317), ta obsedenost z absurdom in nesmisлом, nikamor ne vodi, razen v izpraznjujoči nič. Mislec Rebula se po zaslugi klasičnih referenc, ki so nam tako daleč, da dišijo že po aktualno svežem, izmika poslednjim krčem modernosti, ki se šibi pod lastno težo, pozivajoč k humanistični kulturi, tej neizpolnjeni in razlikovalni valilnici zahodne civilizacije, edinemu, kar lahko damo svetu, preden se nam dokončno izmuzne iz rok.

Bralec Rebulovih del je izstreljen nekam »pred odtujujočim, rušilnim ontološkim big bangom« (Košuta 1996: 135), v objubljeno deželo velikih zgodb, ki odgovarjajo tam, kjer danes molči praznina. Čemu ta *obrat nazaj*, nam pojasnjuje Ando Krilnik: »Zakaj v dobi globalizacije *Čelovnik*? Ker sredi medzvezdne praznine nočem biti plavajoči vesoljec. Ker sredi brezen veselja hočem nekje stati. Ne na splavu, ampak na skali. In se s te skale ovedeti, kje so vzhod in zahod, sever in jug. In videti, odkod sonce vzhaja in kam zahaja.« (Rebula 2005: 281) Kakor bitje, usojeno smislu, ki mu brez smisla ni dano živeti, veliki pisatelj sprejema orientacijsko potrebo in vztraja v iskanju ontološke in metafizične statike, eksistencialni nestatiki navkljub.

3 V jeziku srca in razuma

Rebulova dela so tako ekstatično, malone kenofobno napolnjena z vsem živim, da ne morejo biti drugega kot »smislologija« (Rebula 2005: 30). Na bralcu je, da po potrebi in možnosti lička znanstveno od umetniškega, nujno od prevečnega. Pripovedni svet pisatelja Alojza Rebule je *filozofija v literaturi*, morda bolj miselni sistem kot literarni

abecednik, takšen zlatokop filozofskih referenc, da se nam dvomi, ali imamo opraviti prej z razumnikom kot z umetnikom, z esejistom kot s prozaistom, prej z dnevniškim piscem kot z novelistom. Če se je renesančni knjigožer Niccolò Niccoli spraševal, kako naj bo filozof, kdor slabo piše, se lahko o(b) Rebuli vprašamo nasprotno. Fenomenolog Tine Hribar je nekoč o(b) Heideggerju zatrdil, da filozofske vsebine najprej razkriva literatura, šele naknadno konceptualizirana filozofija. Norbert Berivoj, vznesen za revolucionarno Francijo, ki peče kruh za svet, tudi za našega, v *Četverorečju* prepričuje stiškega opata Dominika, da ni vredno debatirati o »resnici pojmov, ampak vonjev, glasov, dotikov, smehov, solz in krvi: življenja! Tistega življenja, ki ga zaznava literatura, a ga ne zaznava pojmovnost« (Rebula 2013: 29). Še dobro, da Rebula ni postal poklicni pisatelj, kot v njegovem imenu »nedvoumno pribija« (Košuta 1996: 141) Enej Silvij Piccolomini: »Čas literature je zame minil, naj se začne čas resnice« (Rebula 1981: 109). Razlika med srčno in razumno kulturo ni toliko snovna, kolikor oblikovna.

Prepletanje dveh govoric, krščanskega jezika srca in filozofskega jezika razuma (Rebula 1972: 39), je v Rebulovem opusu zvezda stalnica. Filozofski izrazni in pojmovni aparat se kajpak najčešče skriva med izvirno književno besedje, da ga je treba uvideti, prepoznati. Zato smemo trditi, da lahko v velikopoteznih turah Rebulovih del *uživa* le izkušen, to je *razgledan* bralec, sicer zna postati vsak korak muka. V literarno košaro Rebulovih del zavestno vmeščamo tako žanrsko literarna kot neliterarna dela, kar je na domačem precej redek, a ne edinstven primer. Naj navedem alpinistične vodnike Tineta Miheliča, v katerih se opisi plezalnih smeri čez »nebeške lestve« berejo kot prvovrstna gorniška literatura. Pri Rebuli se esejistika piše literarno, literatura se oglašuje esejistično. Če z največ filozofskimi, sociološkimi in politološkimi uvidi postreže esejsko najbogatejša in najbolj razdelana, v osamosvojitvenem letu izdana zbirka *Na slovenskem poldnevniku*, so nekateri prozni odlomki čista misel – v *Senčnem plesu* debate Silvana Kandorja z nekdanjim profesorjem Piladejem De Martinisom ali kavarniški pomenki s hčerko Noro.

Avtor sam v koloradskem dnevniku teoretizira, da je literatura »eminentno spoznavna dejavnost [Rebula 1986: 226], ki človeka ozavešča, etično izboljšuje in mu obenem omogoča – kakor glasba, slikarstvo ali druge umetnosti – poživljajoč estetski užitek, katarzično doživljanje lepote« (Košuta 1996: 141). S približevanjem resnici se pisec – in z njim bralec – razdivji, opleva, dušno vrtička, namreč kultivira, z erudicijo preobleče v svojo drugo naravo, če uporabimo sintagmo renesančnega utemeljitelja *dignitas hominis* Giannozza Manettija. Osebnost raste v sledi gesla, ki kliče k budnosti nad portalom Apolonovega preročišča v Delfih, Hilonovega neizpolnjenega »spoznaj samega sebe«, *gnòthi seautòn*, s katerim je zahodna misel pravzaprav shodila. Jezik je za vsakogar, posebej za manjšinca, tudi in predvsem ontološka kategorija, prinašalec in prenašalec kulturnih, vrednotnih in istovetnih bitnosti in bistvenosti, ki lahko obstanejo le, če so v javni rabi, vidni in slišni.

Rebula se kakor Norbert trudi v razsvetljevanju, dokler se v svet da prodirati z razumom, od tam naprej pa se vzdrži sodbe in prepusti besedo skrivnosti bivanja. Človek obrača, bog obrne, pravi pregovor: ko gre zares, za končne in večne kategorije, spregovori presežnost. Krščanska vera Rebuli ni toliko evdajmonični pristan, kolikor ontološka garancija človeške eksistence: da je namreč smiselno živeti, ker svet ima smisel. Rebulov humanizem je bolj filozofski kot religiozni, ne obljublja pomiritve, temveč iz nemira nejevernosti dela netivo za življenje. Razum mora delati svoje, dvomiti, analizirati, argumentirati, odprt za najslabše, in vendar ga volja ne izgubi izpred oči; ta človeku daje svobodo in dostojanstvo, možnost izbire, zmage v boljšem in poraza v zlem: upanje, željo, ljubezen. Vera v prihodnost, ki raste iz obstoja presežne večnosti, občutljivega Lojzeta od Vitezovknih (Košuta 1996: 130) reši pred požiralnikom tragičnih videnj in čutenj – ki sicer večinoma pišejo rebulovske zaključke –, ga reši pred sabo, mu nudi moč, da biografske in bivanjske stiske predela v pripovedno snov vse do zadnjih mohorjev, ki mu jih po nareku pretipkava hčerka. Ta *optimistični pesimizem* je duhovni značaj, ki Rebulu veže z renesančniki: dvojic nasprotij ne razreševati, pustiti jih neskljenjeno odprte, po nauku helenskih klasikov igrati po vsej »klaviaturi realnosti« (Rebula 1971: 14) in med črnelimi tipkami apoliničnosti in dionizičnosti iskati *blue note*. Šele tedaj človečnost zares polno zazveni. Rebula kljub vsemu stoji, kakor Pascalov misleči trs, šibek kot bilka, trpežen in čvrst v zavesti o lastni šibkosti. Tega nemirno iščočega kristjana ni strah pritisniti protislovnih strun človeške usode, napetih med bliščem in bedo, *miseria humanae conditionis* in *dignitas hominis*, zavestjo o svobodi in čutenjem tragičnega. Zvicana duša je, preizkušena in utrujena od življenja, in vendar takšna, ki skozenj krmari suvereno tja do večnostnih vrat, kjer je lahko z dvignjeno glavo pričakal poslednjo sodbo. Kakor njegov Silvan, ki ga svetloba resnice sicer slepi, a nikdar zaslepi: vseskozi gleda in posluša, pa čeprav najčešče ugleda senčine sveta: »V vicah sem. To je namreč toliko kot pekel: samo da je upanje vmes. [...] In upanje daje treznost« (Rebula 2004b: 137).

Rebulova filozofska umetnost prerešeta vse ključne etape humanistične filozofske zgodovine: kulturo zmernosti sedmih modrih, jonske naravoslovce, Heraklitovo gibanje in Parmenidov nauk o biti, Ksenofanovo logično enoboštvo, predsokratske atomiste in materialiste, starogrški etični intelektualizem, dialektiko sofistov, Demokritov človeški mikrokozmos, Platonov nauk o idejah in harmonijah sfer, Sokratov zgled življenja, predanega resnici, aristotelsko razvojno teorijo in silogistično sklepanje, epikurejski nauk o ugodju in stoiški o sreči, Avguština in Tomaža, renesanso med Dantejem in Petrarko, kartezijski dvom, Kantov izhod iz nedoletnosti, religiozni eksistencializem od Pascala do Kierkegaardovega Abrahama, Schopenhauerovo nihalo med pričakovanjem in dolgčasom, Bergsonov nauk o trajanju, Heideggerja in Sartra, sodobno francosko neosholastiko. Predvsem pa izdatno »zajema iz življenja« (Rebula 1994a: 61) po nasvetu Samuela, brata Amosa Borsija, ki tudi nas vabi nazaj k branju iz izvirnika, Campanellove knjige sveta: »Pa ja, oženi se. Postani realen. Pusti filozofiranje.

Filozofi – saj to so sami mahnjenci. Prvo je žviljenje, dragec! Pravijo, da v Trstu rasna mešanica proizvaja lepa dekleta kakor na Dunaju ...» (Rebula 1994a: 168) Mojster pripovedne lirike Rebula zmore to strast do zemeljskega ubesediti mojstrsko kot redko kdo, s hitrimi prehodi iz eterično metafizičnih višav v najbolj grobo, surovo snovnost, iz eruditstva v kmečkost, iz staroveških in biblijskih referenc v hlev, iz francoske katoliške misli na njivo. Redek primer slovenskega sodobnika, ki tudi v ustvarjalnem življenju – ne le v nedeljskem vrtičkarstvu – ni odtujen od svoje zemlje, ker jo razume in čuti *zares*, kot večnostno sled.

4 Biti človek, nič več in nič manj

Začeti od začetka, torej, z odkritjem tu in zdaj bivajoče, konkretne človeške osebe, za katero vedno gre, če povzemamo iz intervjuja *Kako rešiti humanizem?* Rebulovega poznavalca in prijatelja Edvarda Kovača:

gre vedno za človeka, in sicer za konkretnega, ne abstraktnega človeka. Nikakršen program ne more zaobjeti potreb, stisk ali težav vsakega posameznika. [...] Tukaj se je znova treba vrniti h govoru Karola Wojtyła v Unescu, kjer je dejal, da mora iti za osvoboditev vsakega človeka, človeka v vseh njegovih dimenzijah. Seveda za konkretnega človeka, ki je pred nami. (Kovač 2013: 17.)

Začeti pri sebi in se vračati vase, po interiorističnem nauku obeh Avguštinov, Marka Avrela in Avrelija Hiponca, po Sokratu iz *Apologije* in Platonu iz *Sedmega pisma* prijatelju Dionu z odkritim »ne« institucionalni politiki. Prava politika je angažma (od človeka za človeka, ki se iz osebnosti – predsobo zasebnosti – po koncentričnih krogih širi v družbenost, iz notranjega prvenstva v skupnostni prostor. Personalistična seme-na Rebulovega integralnega humanizma, ki izstopajo iz avtorjevih (doslej v glavnem preslišanih) naporov za širjenje maritainovstva na Slovenskem (Rebula 2004c), prese-gajo dihotomijo individualno-kolektivno, ker človeški osebi priznavajo singularnost (ipsičnost), edinstveno nesklenljivost na obče, neponovljivo posameznost, ki je vendar božjesinsko skupna vsem, univerzalna, odgovorna do drugega in vpeta v skupnost. Le kdor se udomači v svojem notranjem mestu, bo našel svoje mesto v svetu. Takšno duhovno renesanso zagovarja tudi Stanko, povzemajoč Maritaina, na dnu *Korintskega stebra*: »To bi bila revolucija, ko bi prvenstvo imela duhovnost!« (Rebula 2017: 171) Če bi se spravili najprej s sabo, bi le zmogli vstopiti v »hišo sprave«, kakor prav ta(m) imenuje Kruharjev vikend.

Gašper, srednjeveški junak v ležečem tisku zapisanem romanu Anda Krilnika Rebulovih *Zvonov Nilandije*, ko je za sabo pustil Savo, Sočo, Piavo, Pad in Tiberio, na Vergilovem grobu izpolnjeno prisega: »Samo čisti človek naj bom [...], [n]eznansko ponižen človek naj bom [...], [č]lovek, ki bo v bratstvu s stvarmi jedel in pil in trpel in ljubil, ko da nič ni.« (Rebula 2005: 187) Nemežian, osvobojeni jaciški suženj, junak med

Rebulovimi junaki, izjavlja zaplotniško: »Saj končno tudi meni svoboda, kakor domovina, nista bili več sredstvi – cilj je bil samo eden, biti človek, čimbolj ...« (Rebula 1968: 593).

Dokler bo zmagal človek, dokler bo politika havlovski (po)klic vesti, obstaja še kakšno upanje. Norbert ljubljani Jeannette priznava:

Ne gre mi za politiko. Gre mi za človeka. Za svobodo človeka. Za njegovo dobro, od materialnega do duhovnega. In pri slovenskem človeku, ki nikdar ni imel svoje oblasti in še manj svoje državnosti, za njegovo narodno zavest. Ne samo jezikovno, ampak tudi narodno zavest. (Rebula 2011: 108.)

5 Dominsvetovstvo

Že iz prvega Rebulovega objavljenega proznega dela se na to središčno temo oglašava *Vedež*: »Mojemu duhu se hoče globin in višin, širokosti in dolžin, da bi se potopil vanje kakor riba v morju. Kajti zopet in zoipet me mika doumeti usodo teh ribičev in kmetov, kamenarjev in delavcev, pogumnih in brezupnih siromakov, ki tvorijo ta rod« (Rebula 1994b: 21). V drobci je zapopadena vsa draguljna redkost in nedosežena vzvišenost, vseslovenska tavnaturškost avtorjevega razmisleka o domačijstvu in svetstvu. Dvojni nagon po odkrivanju in preseganju novega in svojega, ljubezen in sovraštvo do našega in vašega, koreninska utesnjenost in nebesna izgubljenost, bo našega avtorja vodil skozi vse umetniško snovanje. *Zalivski uvid*, ki na koži primorskega človeka raste iz medvojnosti, kliče iz izkušnje ricinusa in kulturnega genocida, ki je z intelektualnim obglavljenjem in ljudskim ustrahovanjem iz nas izstisnil najboljše, drugo rojstvo iz skorajšnjega nič, čisto zavest (*tabula rasa*), ki je najvišjo ubeseditev na zahodu slovenske književnosti našla v Alojzu Rebuli in Borisu Pahorju, živi priči o možnosti zrelega in zdravega domoljubja, ki ni po sebi nacionalistično, temveč nasprotno, zna pogojno cepiti in zdraviti proti izključevalnim ideologijam. Zlato pravilo sedmerice modrih je zlahna sredina (*aurea mediocritas*) med domom in svetom, zvestobo in dvomom, narojenostjo in izbirnostjo.

Iz Rebulovega *Senčnega plesa* umirja konje ženska modrost, Fina, žena urednika Ardenjaka, Silvanu prigovarja:

Seveda je bridko, če vidiš, kako se tvoj narod topi v drugega. Ampak se vam res zdi, da je to najbridkejša? Jaz mislim, tudi ko ne bi bilo tega, bi ostajala revščina, bolezen, zavist, sovraštvo. Kaj vse bi ostajalo, tudi brez asimilacije! Prav takšna figa bi bila. In bi se grizli za kaj drugega, če tistega ne bi bilo. Prav tako bi se grizli. Se vam ne zdi? (Rebula 2004b: 288–289.)

Očitno morajo vse rebulovske zgodbe, vključno s cankarjansko zvenečo povestjo o Jerneju Jerobniku, »izzveneti v čisto človečnost« (Rebula 2004b: 310), ob avtorjevi zavesti, da »po naši krvi buta dosti več človeka kot Slovenca. [...] V nas pač živi bolj

ali manj standardni človeški Adam« (Rebula 1991: 80). To, naše podarjeno sinovstvo, vsakogar dela enakega in drugačnega, posebnega in običajnega hkrati. Vzljubiti in bogatiti slovenski svet v malem, ne pa – kot to po našem esejistu počne progresivna levica, s katero pogosto frči perje – podpihovati malost v svetu. »Ker bodo med njim in svetom čisti računi, se mu bo lahko odprl brez strahu« (Rebula 1991: 24), bo lahko v duhovnih in kulturnih arenah neobremenjeno zadihal in suvereno zaigral.

To priznanje lastne šibkosti je za ateista nedopustna predaja orožja, za kristjana pa krepostna moč. Rebulovo vračanje k izvirov odraža željo po bolj čisti, avtentični, neposredni izkušnji z bivanjskimi kategorijami, resnico, Bogom, kulturo, naravo, narodom samim. Upehanemu človeštvu bi izplačalo vnovič naseliti tam, kjer vlada »svežina, ubožstvo in čistost katakomb« (Rebula 2017: 13), pravi. Pripadnost majhnemu narodu kot privilegij, dodana vrednost, manjšinskost, ki prebuja iz samoumevnosti in bodri k treznosti, laboratorij človečnosti, ki nam jo zavida profesor grščine De Martinis, glede na to, da je

pripadnik majhnega naroda najbližje resnici, on stoji tako rekoč na radiranih tleh, njegov pogled ne pozna velikaških tančic, koordinate njegovega bivanja so postavljene v izvorno tesnobo človeškega pogoja, njegov odnos do usode je lahko povsem sorazmernen, njegov spodob z njo čist do brezupa. (Rebula 2004b: 242.)

Travmatična razbolelost od 20. stoletja je za slovensko kulturno zgodovino rekoč državotvorna: za sosedski ocean niti zaznavni valček, za jacigsko mlako vesoljni potop: milni »[m]ehurček se je razpočil in niti rob oceana ga ni zaznal: toda za kakšnih stotisoč Jacigov je bil to potop, po katerem svet zanje ni bil več, kar je bil« (Rebula 1968: 16). S to dvojnostjo merskih enot za težo polpreteklosti se soočamo še danes. Toda Rebula zna iz te osebne in kolektivne psihične fiksacije povleči največ, kar je komur koli uspelo: pričevanje nepotopljenih, preživetje izginotju usojene skupnosti, življenje rešenih samo!

Kdor hoče biti doma v svetu, mora imeti svoj dom. To temeljno Demokritovo spoznanje v Sovretovi prepesnitvi v slovenski jezik takole zveni: »Modremu je odprt ves svet: zakaj domovina plemeniti duši je vesolje« (Sovrè 2002: 213). Da ni vsako domoljubje nacionalizem ob Pahorjevi pričevalski edinstvenosti najbolj teoretsko in pripovedno izdelano izpričuje Rebula. Slovenstvo ali spačevstvo, Slovenec ali nič: ta ali-ali občečlovečnosti ne izključuje, temveč jo šele zagotavlja. Kdor ni *nikjer* doma, ne more biti v svetu *nekje* doma. Andro ženi Zalki, ki bi ji morali reči Zora, pojasnjuje, da je izbira med domom in svetom lažno razpotje: »Lahko pišeš o cesarjih in papežih, pa zganjaš domačijstvo, [...] [l]ahko pišeš o kozolcih in mlinih, pa si svetovljan« (Rebula 2005: 78).

Vstopiti v svet iz sebe za Slovenca niti ni tako strašno težavno, saj nas je »en sam prodor navzven«, tako in toliko smo »prerešetani« z zunanjim, z drugim in drugačnim, da nam res ni treba siliti vanj. Naš duhovni prostor samoniklo zaznamuje ravno križiščnost,

ta »tesnobn[a] zagodenost v grozeči venec oceanskih sosedov« (Rebula 1991: 123). »Iz tako mehke snovi smo. Tako želatinasti« (Rebula 1994a: 14), »[n]iso iz granita, ti naši Slovenci. [...] Iz skute so« (Rebula 1994a: 85). Psihološke čudeže zrele narodne zavesti Rebula vleče iz davnine kot zajce iz klobuka, nekoč na Prevaljah takole rekoč: »[N]e gre za kakšno strpinčeno in zakompleksano izbiro. Slomškova izbira je sproščena in navdušena. [...] Biti takšnega kova Slovenec je komaj mogoče drugače, kakor če ti pogled sega onkraj naličij in mizerij zgodovine in se meče v večno.« (Rebula 2009: 67)

Rebulovi junaki torej v našem imenu priznavajo nekakšno narodno in državljansko, *duhovno nedoletnost* slovenstva. Takole frančiškan Slavko Norbertu: »Zakaj ne rečete Slovenci, pater? / Ker nismo. Ker nismo narod. Ker smo pleme« (Rebula 2011: 49). Podobno Jordan Košutnik: »V koliko naših ljudeh, ki govorijo slovensko, se mora Slovenec šele roditi!« (Rebula 2014: 193) Gre torej še vedno za to, da (p)ostanemo to, kar smo (pozor na odločilni in odločujoči »p«): ne več zakompleksani svetovljani ali butalski domoljubi, temveč Slovenci in Evropejci z veliko začetnico. Skozi ta popek sveta med ravnino, gorami in morjem tečejo previdnostni načrti slovenske in svetovne zgodovine; tu lahko evropska človečnost zmaga ali izgubi. Nekaj med goščarskim in misijonskim je v tem našem prebijanju skozi šivankina ušesa zgodovine ...

6 Prečlovečenje psevdoproblema

Vsak skok se začne s počepom. Luč je najbolj razločno videti v temi. Rebula se zaveda, da človek nenehno stremi k prečlovečevanju (*transumanar*), teži po neskončnem, nenehno se meče preko sebe, končno bitje nasproti neskončnosti, popravljivo proti popolnosti, minljivo in zmotno proti večnosti, kot bi na zemlji živel v začasnem izgnanstvu, kot bi pod temi zvezdami ne bil povsem doma, izpostavljen pastem antropocentrizma, ki se v zgodovini filozofije razpira v paraboli moderne subjektivizacije (vsaj) od Kartezija do Nietzscheja. Involucijo subjekta torej vrši njegovo samopoveličenje. »Ali rečeš Bogu Bog in sebi človek, ali pa stvar obrneš, eliminiraš Boga, napišeš z veliko začetnico Sebe in se daš na Njegovo mesto« (Rebula 1972: 17). Če se človek postavi za merilo vsega, Protagorov *homo mensura*, in Boga nadomesti s sabo, si sam začne žagati vejo pod nogami. »Il n'y a que deux possibilities: Dieu ou Rien« (Rebula 2014: 198). Iz zbirke šestih meditacij *Smer nova zemlja*, v kateri avtor nadrobno utemeljuje kar največ teoloških stališč, na tem mestu povzemamo le uvid filozofske antropologije: »Živi Bog se je umaknil in pustil namesto sebe edini možni nadomestek: Nič. [...] Bog in Jaz – dvojje skodel na kozmični tehtnici: Bog raste, kakor se niža Jaz« (Rebula 1972: 22–23).

Rebula na oder postavi De Lubacovo dramo ateističnega humanizma, tisto »zakompleksano prometejstvo« (Rebula 1991: 92), ki ne razume jezika neskončnosti, gledališko igro, v kateri Bog molči, ker je slišati le človeški samogovor. S smrtjo Boga se torej

sproži ontološka fisija, ki iz metafizične hiše odganja vse, kar je »božjega«, vključno s človekom. Nevarnosti solipsizma se je Rebula zavedal že leta 1966, ko je pripoved *Utrži*, Adam označil kot »ekshibicionistično ateistično novelo« in dokončno prelomil z brezbožnim humanizmom. Takšen humanizem je neizogibno paradoksalen: človeka vklanja vase in ga s tem oddaljuje od sebe, onemogoča mu prehajanje po Picovi lestvi med nebom in zemljo, navzgor do angelskih bitij ali pač navzdol do laznine. Kdor hoče zmagati, se tveganju poraza ne more izogniti. Kdor prestopi ateistični Rubikon, po Rebuli nima poti nazaj; jedrske verižne reakcije ni mogoče zaustaviti.

[O]dpravimo iz veselja ta »psevdo-problem« – razmerje do absolutnega – in bomo spodrezali korenine ne samo umetnosti in filozofiji, ampak tudi zmožnosti človekovega samopreseganja, zaleta v nekončnost, ekstaze in utopičnosti, ugasnili bomo božjo iskro v človeku, kratkomalo bomo uničili človeka. (Rebula 1991: 93.)

In vendar je enega najvišjih pripovednih hvalnic marksističnemu humanizmu na Slovenskem – če za trenutek počakate na Kocbeka – zapisal ravno kristjan, namreč Rebula v 22. poglavju dela *Kominform v Zabrinju*, položen v usta stalinista Dolfa na zborovanju pod lipami zabrinjskega Kulturnega doma, ganljivo »krščanske« besede o bratstvu, pravici in zvestobi zemlji (Rebula 2014: 67–71) izpod peresa katoliškega intelektualca. Za Rebulovo miselno iskanje je torej značilna usodna *odbojnost* s konkurenčnimi nauki, ne sovražniki, temveč sogovorniki. Kar smemo trditi za nihilizem (Brecelj 2015), velja tudi za marksizem, to brezbožnost z božjimi elementi (glej Rebula 2004a: 169), eksistencializem, strukturalizem, ateizem. Vsi ti -izmi avtorja neznansko očarajo, a nikdar začarajo, za njihove skrivnosti se vse življenje zanima z otroškimi očmi in se v njih izmojstri, kakor se je Augusto Del Noce za Marxa, ki ga je raziskoval bolj zavzeto kot marksisti sami, pa ne zato, da bi ga bolje zanikal, temveč, da bi ga globlje razumel. Rebula je pogojno nihilist, kolikor čuti tragičnost našega stanja, marksist, kolikor čuti krivice ponižanih, eksistencialist, kolikor čuti vrženost v svet, ateist, kolikor čuti oddaljenost božjega. Čuti, razume, a ne pristane, izbere drugo pot, iskanje najmanjših skupnih imenovalcev med obzorjem konkurence in krščanstva in njihovo humanizacijo.

Takšen programski nastavek je najti že v *Pričevalcu našega časa*, v katerem tržaška sourednika Kocbeka postavita kot domoljubni in humanistični izziv (Pahor, Rebula 2013: 64), ki mu najbrž še danes nismo kos, nadstrankarskega intelektualca, ki je »skozi viharjni vek / z mislijo svetovljana / in žarom poeta / razbiral znamenja na nebu Slovenije / od Kristusa do Marxa« (Pahor, Rebula 2013: 1). Ali je obema, Rebuli in Kocbeku, uspelo prečlovečiti slovensko intelektualno kulturo, presodite sami.

7 Človečnost, kaj je to?

Je Rebula, če za konec parafraziramo Capudra, intelektualni, ideološki, obrobni, neberljivi avtor, ali preprosto najboljše, kar lahko Slovenci pokažemo svetu (Capuder 1987:

180)? Oboje je v vzročnopolledični zvezi res. Med razdrapanim skalovjem *Kačje rože* se takole oglašja partizan Dušan, ki bi po lokalih in ministrstvih razobesil napise: »QUI SI PARLA SOLTANTO UMANO. Tukaj se govori samo človeško. Za novo družbo gre, ne za table. Za nov planet.« (Rebula 1994a: 38) Rebulova humanistična umetnost deluje za prenovo in poživitev duhovnih in kulturnih podstatih življenja. Rebulova humanistična znanost ni le ugovor *proti* sedanjosti, temveč glas *za* prihodnost, glas naše nikdar uresničene, marsikdaj in mnogokje niti uvidene slovenske renesanse.

VIRI IN LITERATURA

- BRECELJ, Martin, 2015: Rebulovo odbojno razmerje z Nietzschejem. Marija Pirjevec (ur.): *Rebulov zbornik 2. Ob pisateljevi devetdesetletnici*. Trst, Gorica, Videm: Mladika, Slavistično društvo.
- CAPUDER, Andrej, 1987: *Romanski eseji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- CERGOL, Jadranka, 2005: Recepcija antičnih filozofskih kategorij pri Alojzu Rebuli. Lojzka Bratuž (ur.): *Rebulov zbornik. Ob pisateljevi osemdesetletnici*. Trst, Gorica, Videm: Mladika, Goriška Mohorjeva družba, Slavistično društvo. 47–65.
- EPŠTEJN, Mihail, 2012: *Znak vrzeli. O prihodnosti humanističnih ved*. Ljubljana: LUD Literatura.
- GANTAR, Kajetan, 2005: Rebula in antika. Lojzka Bratuž (ur.): *Rebulov zbornik. Ob pisateljevi osemdesetletnici*. Trst, Gorica, Videm: Mladika, Goriška Mohorjeva družba, Slavistično društvo. 35–45.
- KOŠUTA, Miran, 1996: *Krpanova sol. Književni liki in stiki na slovenskem zahodu. Študije in eseji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- KOVAČ, Edvard, 2013: Kako rešiti humanizem? Pogovarjal se je Matic Kocijančič. *Pogledi* 4/10. 16–20.
- PAHOR, Boris, REBULA, Alojz, 2013: *Edvard Kocbek: pričevalec našega časa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PIRJEVEC, Marija, 2005: Duhovna os Rebulove proze. Lojzka Bratuž (ur.): *Rebulov zbornik. Ob pisateljevi osemdesetletnici*. Trst, Gorica, Videm: Mladika, Goriška Mohorjeva družba, Slavistično društvo. 27–33.
- REBULA, Alojz, 1968: *V Sibilinem vetru*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1971: *Gorje zelenemu drevesu. Dnevnik*. Maribor: Obzorja.
- REBULA, Alojz, 1972: *Smer nova zemlja. Šest meditacij*. Celje: Mohorjeva družba.
- REBULA, Alojz, 1981: *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1986: *Vrt bogov. Koloradski dnevnik*. Ljubljana: Slovenska matica.
- REBULA, Alojz, 1991: *Na slovenskem poldnevniku. Predavanja in eseji*. Maribor: Obzorja.
- REBULA, Alojz, 1994a: *Kačja roža*. Ljubljana: Mihelač.
- REBULA, Alojz, 1994b: *Vinograd rimske cesarice in zgodnje novele*. Maribor: Obzorja.
- REBULA, Alojz, 2000: *Ko proti jutru gre. Dnevnik 1982–1985*. Celje: Mohorjeva družba.
- REBULA, Alojz, 2004a: *Nokturno za Primorsko*. Trst, Celje: Mladika, Mohorjeva.
- REBULA, Alojz, 2004b: *Senčni ples*. Ljubljana: DZS.

- REBULA, Alojz, 2004c: *Jacques Maritain. Prinašalec smisla*. Ljubljana: Družina.
- REBULA, Alojz, 2005: *Zvonovi Nilandije*. Celje: Mohorjeva družba.
- REBULA, Alojz, 2009: *Pod vrhom tisočletja. Dnevnik 1996–1999*. Trst: Mladika.
- REBULA, Alojz, 2011: *Četverorečje*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- REBULA, Alojz, 2014: *Kominform v Zabrinju; Divji golob*. Trst, Gorica, Celje: Mladika, Goriška Mohorjeva, Celjska Mohorjeva.
- REBULA, Alojz, 2017: *Korintski steber*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- ROJC, Tatjana, 2009: *Pogovori z Alojzom Rebulo*. Ob pisateljevi petinosemdesetletnici. Gorica, Celje, Celovec: Mohorjeva.
- SOVRÈ, Anton (prev.), 2002: *Predsokratiki*. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŠČEK, Jernej, 2021: Human(ističn)a vrednost besede. *Literatura: mesečnik za književnost* 33/363. 4–12.
- ŠČEK, Jernej, 2022: Amor mundi. Fragmenti političnosti v somraku človečnosti. *Res novae* 7/1. 7–42.

Marta Ivašič

Katinara pri Trstu

martaivasic@gmail.com

Knjige in knjižnice pripovedujejo o slovenskem Trstu

Veliko je poti, ki nas vodijo po slovenskem Trstu. Tokrat bomo obiskali nekatere knjižnice in vzeli v roke nekaj knjig. Pot bomo prehodili virtualno, ob predvajanju posnetkov in z lahkotnejšim korakom. A tudi lahkotnejša pripoved nosi v sebi zahtevne teme. Te so tu zaupane strokovnemu zborniku. Vendar tudi ta prispevek ohranja svoj poljudni učiteljski in osebni značaj.

1 Sredi mnogeega

Izbiri vsebin bo v prvi vrsti narekoval ustaljeni slovenski in posebej primorski literarno-kulturni kánon. Če se opremo na različne slovarske razlage, potem bomo rekli, da je kánon pravilo, načelo, norma, pogosto vzor ali tudi ustaljena navada. Večkrat so taki kánoni nenapisani. Izjema so na primer šolske smernice in učni načrti (kakor koli jim v različnih obdobjih rečemo). V Italiji, tudi v državnih uredbah za naše šole, so smernice in odredbe zelo splošne. Tudi ko gre za učne vsebine, so le redko podrobnejše. Obstajajo pa med Slovenci v Italiji razpoznavni, čeprav nenapisani kulturni kánoni. Uveljavljajo se v javnih in zasebnih ustanovah in organizacijah, v politiki in v javnem življenju nasploh. Razberemo jih iz obletnic in datumov, ki jih obeležujemo, v upodobitvah in napisih na spomenikih, v številnih doprskih kipih, v poimenovanih ustanov in dvoran, včasih ulic, v dejavnostih društev in šol, v medijih, v knjižnih izdajah, iz naslovnih knjig. Poseben primer so pri tem šolski učbeniki, ki imajo tudi pri nas dolgo tradicijo. V njih se v podrobnostih udejanjajo sicer splošni uradni napotki, ohranja se naše izročilo, uveljavljajo se vsakokratne izbire poverjenih odločevalcev in avtorjev. V zadnjih letih se nam marsikaj pokaže tudi v vsebinah, ki posebej nastajajo za spletne strani in portale. Včasih kaj odkrijemo tudi v blogih in spletnih komentarjih. Tudi kak nickname nam kaj razkriva. Pa, od nekdanj, mnoga osebna, krstna imena, ki so pogosta tudi pri nas: Samo, Borut, Gorazd, Vesna, Morana, Boris, Igor, Aljoša, Mitja ... Pri vsem tem so tudi pri nas največkrat v ospredju slovenski pesniki in pisatelji. Tako nam tudi politična zgodovina pogosto govori skozi literarna besedila.

Ustaljene vsebine, tudi te naše, se med sabo večkrat razlikujejo in so si že v sebi neenotne, včasih protislovne. Veliko je takega, kar nam prihaja iz zgodovine, nas povezuje s preteklostjo in nam očuva izročilo. Temu dajemo velik pomen. Veliko pa je novega. Včasih je to novo iskano, hoteno, sooblikuje nam novo stvarnost. Večkrat pa novo k nam vdira od zunaj in se nam pogosto kar prikrade. Včasih se zdi, vsaj nam starejšim,

da se mnogo pomembnega, kar nam prihaja iz izročila in je bilo skozi čas ustvarjeno, enostavno razkraja in izgublja. Izguba istovetnosti in prevzemanje prevladujočega, naj bo to narodnostna, socialna ali gospodarska asimilacija, vse to nam teče tudi v tem času.

Trst se kdaj razlikuje od Gorice, od Benečije, Rezije in Kanalske doline. Razlikujejo se, seveda, tudi posamezne sredine, krogi, tabori. A vendar prepoznavamo v vsem veliko skupnega ali vsaj sličnega. Večkrat se to naše povezuje v eno s tem, kar gojijo primorski in istrski rojaki onstran državne meje. Večkrat smo povezani z Ljubljano, Slovenijo, drugimi Zamejstvi in Zdomstvi.

2 O izbiranju besed in slovničnih oblik

Jezik od nas zahteva, da smo pozorni. In nemalo je anekdot. Ujamemo se tudi v zanke. Pridevniški in prislovni zaimki so na primer večkrat nejasni, samo včasih jim lahko iz konteksta določimo osebek in meje. Kaj želimo povedati, ko rečemo *k nam, pri nas, iz naših krajev* (slednje je na primer naslov stalne rubrike v dnevnikih poročilih slovenske postaje Radio Trst A italijanske javne družbe RAI). Kaj je vsakič *naše* in kdo smo vsakokrat *mi*? V tem prispevku ti izrazi označujejo tržaške Slovence. Od nekdaj tako rečemo: tržaški Slovenci (nikdar ne rečemo slovenski Tržačani ali kaj podobnega). Kdaj smemo nastopati v prvi osebi množine, kdaj pride morda na vrsto dvojina, kdaj nam ostaja le ednina? Kdaj nam je bližji glagol v nedovršniku, kdaj, tudi nevede, niza-
mo same dovršnike?

Dolgoletna učiteljska izkušnja pomaga. Učitelji pa poučujemo malo vsega. Spremlja nas zato tisti Sokratov »vem, da nič ne vem«, kljub vnemi, s katero raziskujemo, in goreči želji, da bi vse to drugim posredovali. Prikaz ohranja torej svoj učiteljski in poljudnoznanstveni značaj, kot slednjemu rečemo z lepim slovenskim izrazom. Več pa je tudi čisto osebnega.

3 O poti in postankih

Od nekdaj mi je drago sestavljanje različnega v mozaik, v katerem svoj prostor najdejo vsi trije evropski kulturni in politični tokovi, ki so se oblikovali v 19. stoletju in nas spremljajo do danes: krščansko-katoliški, liberalno-demokratski in socialistično-komunistični. Po družini in osebni opredelitvi pripadam slednjemu (dobro je to naravnost povedati). A odraščala sem sredi vseh treh naštetih kultur. Včasih tudi v stiku še s katero drugo, na primer anarhistično. Pri nas je to bilo normalno, tam v šestdesetih in v prvih sedemdesetih letih, čeprav nikjer ni vse teklo tako gladko in demokratično, kot se rado in pogosto prikazuje. Danes mi tudi vnučki včasih pokažejo, da še vedno ni vse gladko.

Odnosom z italijanskim posvečamo seveda veliko pozornost. A razmerja med slovenskim in italijanskim tudi danes niso enostavna, čeprav ostrih trenutkov zadnja leta skoraj ni več. Celoviteje bi se morali posvetiti tudi odnosom z drugimi narodi, v prvi vrsti odnosu, ki ga gojimo do drugih slovanskih narodov, jezikov, kultur. Tega je bilo v preteklosti, tudi v Trstu, veliko več in bilo je organsko zajeto.

Katere pa so knjige, ki so v posameznih obdobjih oblikovale našo družbo, skupine, posameznike? O knjigah, ki so nas v Trstu spremljale, imamo pomembna pričevanja. Na primer iz časov ilegale med obema vojnama, in seveda iz povojnih let. Kako naposled to teče danes? Tu je na primer lepa vseslovenska akcija s svojim naslovom – »50 knjig, ki so nas napisale«.

Mozaik različnih kulturnih izročil oblikujejo tudi cenzure, res da od enega do drugega okolja in obdobja v neenaki meri. Za nekatere včasih nismo vedeli ali tudi danes zanje ne vemo. Tu so tudi male in velike samocenzure. Vsaj učiteljem se zlahka prikraejo, predvsem ko smo z dijaki. Pa tudi učenci so večkrat oprezni. Včasih so kam uperjene tudi bodice. Drugič se najdejo kamenčki, ki nas žulijo. Ali kamni, ki težijo in jih včasih ne uspemo, pa tudi ne smemo odmisлити. Tudi v tem nizu posnetkov se kaj tega skriva.

Osnova tej pripovedi o knjižnicah in knjigah je prikaz, ki je nastal septembra 2021 ob Slofestu, festivalu slovenske kulture, ki ga od leta 2013 na dve leti prireja Zveza slovenskih kulturnih društev in ima svoj osrednji prostor na trgih in ulicah sredi Trsta. Predavanje z izborom fotografskih posnetkov je bilo namenjeno predvsem italijanskim someščanom. Tokrat pa je pot namenjena udeležencem letošnjega Slovenskega slavištičnega kongresa, predvsem rojakom iz Slovenije, ki so Slovenci Slovenci, kot bi rekli moji nekdANJI učenci.

Prelepo je, da lahko pripoved začnemo pri mladem dekletu iz Škednja, Sončici. Pa koliko je še vsega zanimivega in pomembnega! Pogosto se nam kaj neznanega ali pozabljenega nepričakovano razkrije. Večkrat je to razkritje prijetno, osrečujoče. In bodrilno ...

4 Iz seznama fotografskih posnetkov

... *per mortem filie Sonçiçe*, zapis iz leta 1395 (Merkù 2013: 312). Zarika in Sončica (*Naš rod*, Ljubljana, 1941). Enea Silvio Piccolomini, tržaški škof. Alojz Rebula, *Zeleno izgnanstvo* (Rebula 1981). Palača škofa Petra Bonoma. Osnovna šola »Primož Trubar« v Bazovici. Dalmatinova *Biblia*, izvod v tržaški semeniški knjižnici. Coroneo – ledinsko ime, posest škofa Hrena. Družina Marenzi. Zoisova palača za mestno hišo. Tržaška izdaja *Vodnikove kranjske pismenosti* iz leta 1846. Tržaško *Berilo o svetkih in nedeljah za dorašeno mladost* iz leta 1850. K.u.K. *Staatsgymnasium*, napis na portalu. Iz tržaške mestne knjižnice *Biblioteca Civica »Attilio Hortis«*: izvornik Linhartove zgodovine, Miklošičev opus, Prešernove poezije iz leta 1910, spisi Petra Kropotkina.

Palača Gopčević ob Kanalu z bitko na Kosovem polju. Palača, nekdanj podružnica Živnostenske banke iz Prage. O nekdanji knjižnici v Narodnem domu. O nekdanji knjižnici Ljudskega odra v Delavskem domu. V letu 1926 (in 1943): abecednika *Prvi koraki* iz Trsta in *Kolački* iz Gorice. Bartolov *Alamut* iz leta 1938. *Tehnika Morje*, tržaška ilegalna partizanska tiskarna. Narodna in študijska knjižnica – NŠK. Knjižnica Dušana Černeteta. Knjižnica SKD Tabor na Opčinah in knjižnica pri SKD Ivan Grbec v Škednju. Knjižnica Borisa Pahorja v Kulturnem domu na Proseku. O okoliških občinskih knjižnicah. Nekaj novejših naslovnih. »Bralna značka«, akcija »Primorci beremo«, Dnevi evropske kulturne dediščine ...

VIRI IN LITERATURA¹

- DI BRAZZANO, Stefano, 2005: *Pietro Bonomo Diplomatico, umanista, vescovo triestino (1458-1523-1546)*. Trst: Parnaso.
- HOFER Gianfranco (ur.), 2008: »*La gloria del Signore*«. *La riforma protestante nell'Italia nord-orientale*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna.
- IVAŠIČ, Marta, 2008: »Dober dan, Bonomo! – Pozdravljen Primož!«: škof Peter Bonomo in Trubarjeva tržaška leta. *Primorski dnevnik* 64/136, 8. 6. 2008. 16–17.
- IVAŠIČ, Marta, 2010: Lessico familiare: l'uso delle parole quando si parla di storia. Anna Maria Vinci (ur.): *Frontiere invisibili? Storie di confine e storie di convivenza*. Trst: EUT. 30–40.
- IVAŠIČ, Marta, 2014–: Per un dizionario partigiano italiano-sloveno. Za slovensko-italijanski partizanski slovar. Redna rubrika, od januarja 2014. *O–44 Periodico dell'ANPI provinciale di Trieste Glasilo pokrajinskega VZPI Trst*.
- IVAŠIČ, Marta, 2018: Pot od Sv. Jakoba do Velikega trga: Cankarjev delavski Trst. *Primorski dnevnik* 74/171, 22. 7. 2018. 12–13.
- IVAŠIČ, Marta, 2019, 2022: Po sledeh Šelhausovega Trsta. Jožica Šparovec (ur.): *Edi Šelhaus: Retrospektiva. Razstavniki katalog* [...]. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine. 80–87.
- IVAŠIČ, Marta, 2020: Akvedot ali Drevored 20. septembra: literarno-zgodovinski vodnik po tržaškem sprehajališču. *Primorski dnevnik* 76/177, 26. 7. 2020. 12–13.
- IVAŠIČ, Marta, 2022: Cecilia Urban / Una ragazza nella Trieste di inizio Novecento. *Germinal giornale anarchico e libertario di Trieste* [...], 1. 5. 2022. Trst. 30.
- Iz zgodovine Trsta, 2019. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 67/3.
- Kako lep je Trst: vodnik po slovenskem Trstu in okolici*, 2011, 2016. Besedila Erika Bezin in Poljanka Dolhar. Trst: ZTT.
- KLABJAN, Borut, 2007: *Češkoslovaška na Jadranu: Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Annales.

1 Vse več je tiskanih izdaj, ki so dostopne tudi na svetovnem spletu, predvsem na portalu <www.dLib.si>. Viri o posnetkih in fotografiranih predmetih so navedeni na posameznem diapozitivu.

- MERKÛ, Pavle, Trst, 2013: *Nomi di persone e luoghi nei registri medioevali del Capitolo di San Giusto in Trieste*. Trst: Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia. 312.
- Naš rod*, 1929–1944. Ljubljana: Udruženje jugoslovanskega učiteljstva, sekcija za Dravsko bano­vino.
- PAHOR, Milan, 2004: *Slavjanska sloga: Slovenci in Hrvati v Trstu od avstroogrške monarhije do italijanske republike*. Trst: ZTT, EST.
- PIRJEVEC, Marija (ur.), 2009: *Trubarjev zbornik: predavanja s simpozija v Narodnem domu v Trstu, 17. maja 2008: ob petstoletnici rojstva Primoža Trubarja (1508–1586)*. Trst: Slavi­stično društvo.
- PURIČ, Vilma, 2020: *Sodobne tržaške pesnice*. Trst: Mladika.
- REBULA, Alojz, 1981: *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- RESCINITI, Lorenza idr. (ur.), 2009: *Genti di San Spiridione Ljudi svetog Spiridona: i serbi a Trieste, 1751-1914 Srbi u Trstu, 1751-1914*. Cinisello Balsamo Milano: Silvana.
- RUPEL, Lidia, 2016: Nemška klasična gimnazija (Staatsgymnasium) in nemška realka (Staats-Oberrealschule) v Trstu. Lidia Rupel, Neva Zaghet (ur.): *Licej Prešeren od leta 1945*. Trst: Državni znanstveni licej France Prešeren / Liceo Scientifico Statale France Prešeren. 18–35.
- Slovensko šolstvo Na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*, 1986. Trst: Odbor za proslavo 40-le­tnice obnovitve slovenskih šol v Italiji.
- ZLOBEC, Barbara, 2002: *Tržaški humanist Andreas Rapicius (1533–1573) in njegovo pesniško delo*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, Lilijana, 2019. Novo o Primožu Trubarju in tržaškem škofu Petru Bonomu v notarski listini iz srede junija 1541. *Stati inu obstatu: revija za vprašanja protestantizma* 15/30. 45–51, 211–213.

Slovenska istrska
književnost

Jasna Čebtron

Koper

jasna.cebron@gmail.com

Slovenska istrska književnost

Pregledna predstavitev slovenske literarne ustvarjalnosti v slovenskem delu Istre poudarja pisce, ki so literarno upodobili istrsko življenje in pokrajino v samostojni knjižni obliki. Časovno je predstavitev postavljena v drugo polovico 20. stoletja, saj je pred tem zelo malo slovenskih istrskih literarnih ustvarjalcev. Družbene in politične razmere so se v Istri razlikovale od osrednjeslovenskih, zato se je literarno ustvarjanje razmahnilo s časovnim zamikom.

Književno ustvarjanje v slovenščini je v Istri začelo nastajati v času, ko se je v osrednji Sloveniji literarna ustvarjalnost že razmahnila in se tudi tematsko in oblikovno zvrstila. Razloge za časovno zamaknenost najdemo v kulturnih razmerah v času Beneške republike in po njej, saj do sredine 19. stoletja na istrskem območju ni bilo razvito ne slovensko šolstvo in ne kulturno delovanje domačinov.

Med začetke smemo šteti glagolske misale v župniščih istrskih cerkva, vendar so glagolski zapisi jezikovno arhaični in slovenščina v njih ni normirana, opazni so narečno besedišče, italijanizmi in poljubna raba teh besednih prvin.

V začetku 19. stoletja se začenja ozaveščevalno delovanje slovenskih duhovnikov, npr. Franja Ravnika (1832–1883), ki je priredil biblijska besedila za otroke, Hijacinta Repiča (1863–1918), v rokopisu je ohranjena skripta slovenske slovnice, in šmarskega duhovnika J. A. Brozina (1787–1872), v rokopisu je ohranjena izvirna napitnica *Na vasilu sv. Andreja v Šmarjah*, nastala leta 1843, napisana v čast krajevnemu patronu in vaškemu prazniku (vasilo, opasilo).

Že leta 1867 je na koprski gimnaziji z italijanskim in nemškim učnim jezikom dijakom ponujeno tudi fakultativno učenje slovenščine in hrvaščine, po ustanovitvi prvih slovenskih šol na podeželju (Osp, Šmarje pri Kopru idr.) v šolskem letu 1867/68 pa je nastala potreba po slovenskih in hrvaških učiteljih. Leta 1873 je bilo v Kopru ustanovljeno Cesarsko-kraljevo moško učiteljišče s tremi oddelki in tremi učnimi jeziki; slovenskim, hrvaškim in italijanskim jezikom. Uradni jezik je nemščina, predmeti so poučevani v maternem jeziku (50 %) in v nemščini (50 %). Kasneje dijaki protestno zahtevajo več predmetov v maternem jeziku. Tudi spričevala so napisana dvojezično (v nemščini in materinščini). Predavatelji so ugledni strokovnjaki, dijaki pa kasnejši nosilci kulturnega razvoja v primorskih krajih. Dijaki so izdajali rokopisno literarno

glasilo v slovenščini, zagotovo pa so imeli gledališko skupino, ki je nastopala po vaseh in v samem mestu, vodil jo je Koprčan Ivan Vouk (1886–1951). Živahna kulturna dejavnost je presahnila leta 1909, ko so hrvaški oddelek učiteljsišča preselili v Kastav, slovenski pa v Gorico. Njegovi maturanti (več kot 400), primorski učitelji, so bili zelo dejavni spodbujevalci kulturnega življenja po slovenskih vaseh. Med njimi so tudi literarni ustvarjalci (Kleinmayr, Vouk, Kuret), vendar ne ubesedujejo istrskega prostora.

Po letu svetovni vojni je Primorska pripadla Kraljevini Italiji in v Istri je zamrlo vsakršno delovanje v slovenščini, kot ogorčeno piše duhovnik Jakob Soklič (1893–1972) v svoji knjigi *Istra kliče* (1928). V Trstu izdana knjiga poziva slovensko javnost, naj kaj naredi za Istro, kjer fašisti z nasiljem preganjajo slovenske duhovnike, jih zapirajo in konfinirajo. Drugi slovenski duhovnik, Milan Kuret (1890–1964), rojen v Dekanih, službujoč v Koštaboni in Kortah, je leta 1918 izdal pesniško zbirko *Jeklena maska*. V pesmi *Lakota* iz cikla *Sfinga življenja* groteskno upesnjuje podobo Istre po veliki suši. Sicer pa njegove pesmi izpovedujejo predvsem osebno bivanjsko stisko s srhljivimi podobami. Zbirka je bila ponatisnjena leta 1932 v reformiranem črkopisu, ki si ga je Kuret zamislil tako, da bi imel vsak glas samostojno črko.

Po 2. svetovni vojni so v novi domovini obnovljene in na novo ustanovljene osnovne in srednje šole, uradni jezik slovenskih istrskih krajev postane slovenščina. V petdesetih letih zrastejo v Koprju gledališče, založba Lipa, tednik *Slovenski Jadran* in tudi literarni zbornik *Bori*. V tedniku in zborniku objavljajo prvi pesniki iz Istre: Ferruccio Jakomin, Alojz Kocjančič, Hubert Pribac, ki kasneje izdajo pesniške zbirke. Zanimive so usode prav teh prvih znanilcev slovenske istrske lirike.

Alojz Kocjančič (1913–1991), znan duhovnik v istrskih vaseh (Koštabona, Kubed, Klanec pri Kozini) je leta 1962 izdal *Šavrinske pesmi* s prevladujočo istrsko tematiko v klasičnem verzu in obliki. Otožne istrske podobe ljudi in slavlilne podobe istrske pokrajine so osrednji motivi zbirke, ki pa je bila kmalu po izidu umaknjena iz prodaje po avtorjevi želji. Tako je bard slovenske Istre ostal javnosti neznan do poznih osemdesetih let, ko je za ponatis z naslovom *Brumbole* poskrbel Marjan Tomšič.

Hubert Pribac (1933–2020), slavist, prevajalec, je v petdesetih letih emigriral v Avstralijo in tam izdal pesniški zbirki *Bronasti tolkač* (1962) in *V kljunu golobice* (1973). Prvo zbirko so ponatisnili pri društvu Capris leta 2000. V intimističnem slogu in sproščenem verzu izpoveduje domotožje in pripoveduje o podobah zapuščenih istrskih pokrajin in oddaljenih, osamljenih ljudi.

Ferruccio Jakomin (1930–1958), je bil slavist, učitelj v Nabrežini, ki je mlad umrl v prometni nesreči, njegove pesmi so izšle posthumno (1998) v zbirki *Istrske pesmi* in izpovedujejo novoromantično otožnost z opaznim ljudskim ritmom.

Zgornje tri pesnike bi lahko imenovali prvi val istrskih literatov, čeprav jih družijo le skupni čas, morda hkratne objave v takratnih časopisih na Koprskem, pomenijo pa vstop istrskih piscev v literarno javnost in, čeprav slogovno različni, označijo istrsko temo v liriki z opazno melanholično perspektivo.

Naštetim bi morali dodati še pesnika Rada Bordona (1915–1992), vendar je njegova poezija naseljena z neistrskimi temami.

Pisatelj Ciril Kosmač je živel v Portorožu med letoma 1958 in 1980 in v njegovi pripovedi *Tantadruj* (1963) nastopa Piran s svojim obzidjem kot pripovedni prostor v prologu in epilogu besedila, kar lahko štejemo kot vstop istrske pokrajine v slovensko književnost. V Luciji pri Portorožu je dolgo živel pisatelj Pavle Zidar (1932–1992). Med njegovim obsežnim pripovednim delom je le v romanu *Oljčnik Juda Tadeja* opisano istrsko podeželje in doživljanje glavnega lika v zapletenem povojnem obdobju.

Generacijsko in slogovno sodi mednje tudi koprski pesnik Niko Župan (1942–1971), pesnik o mestnem bohemskem življenju, odtujenosti, samoti (*Korak do sonca*, 1991, posthumno). Lastimo si tudi slovenskega pesnika Tomaža Šalamuna (1941–2014), ki je v Kopru obiskoval gimnazijo. V prvi zbirki *Poker* (1966) je opaziti koprške motive in jezikovne lokalizme.

V zgodnjih sedemdesetih letih je v Kopru začela izhajati družboslovno-literarna revija *Obala*, ki je spodbudila koprške mlade pisce: Vlada Šava, Vladimirja Memona, Edelmana Jurinčiča idr.

Vlado Šav (1945–2008), dramski igralec, pisatelj, je vstopil v literaturo z romanom *Žeja* (1973), istrski temi pa se je posvetil kasneje v zbirki refleksij *Samorodnice* (1988), pesniških zbirkah *Stopinje v molku* (1990) in *Popotovanja* (1991) in v esejski pripovedi *Romanje domov* (2000), zlasti pa je spodbujal v Kopru in na podeželju gledališko ustvarjanje, v zadnjem desetletju predvsem ekološka in duhovna gibanja, kar je tema njegove zadnje zbirke esejev *Vrelec* (2009).

Pesnik Edelman Jurinčič (1952) je s *Pesniškim listom 7* (1972), z zbirko *Mladi junci v ritmu jeseni* (1985) in drugimi pesniškimi zbirkami upesnil istrsko motiviko v modernističnem verzu. Kontrastne podobe, lomljene verze, samostalniško naštevanje je povezal z refreni, kjer zveni istrsko narečje. Ponavljanje besed zveni kot pribijanje iz nemoči, da bi izpovedal neko notranjo sprtost, ki preprečuje, da bi izrekel skladnost, milino, nadčasovno harmonijo, ki je, čeprav v otožnih tonih, naseljevala dotedanjo poezijo slovenskih istrskih pesnikov. V prozni zbirki kratkih pripovedi *Istrijani* (1991) je naslikal istrsko življenje mož, ujetih v trdo delo, molk in potajeno moč, ki se med gostilniškimi večernimi srečanji včasih nerazsodno razbesni. Vladimir Memon (1953–1980) je antološko ime slovenske lirike. Šolal se je v Kopru in tu tudi izdal prvo zbirko *Meje* (1979), vendar je v modernistični razprtosti zazrt v druge, neistrske teme.

Marjan Tomšič (1939) je kot učitelj v istrskih vaških šolah spoznaval, predvsem pa poslušal pripovedi domačinov, odkrival posebnosti njihovega narečja in nenavadne življenjske zgodbe. Že pred prihodom v Istro je pisal novele, izdal je dve zbirki kratke proze. Istrane je gledal in poslušal z literarno občutljivostjo. Njegova pripoved se je osredinila na Istro v romanih *Šavrinke* (1985), *Zrno od frmentona* (1989) in v novelah *Olive in sol* (1983), *Kažuni* (1990) ali v novelističnem romanu *Oštrigeca* (1991). Zapisoval je pripovedi ljudskih pripovedovalcev in jih izdal v etnografski zbirki *Noč je moja, dan je tvoj* (1989) in tudi v *Šavrinskih zgodbah* (1990) Marije Franca, ki jih je uredil. Tomšič naseli slovensko književnost z istrsko motiviko tako, da slika istrsko polpreteklost in izpostavlja posebno, predvsem z žensko literarno osebo intuitivno doživljanje okolice, prežeto z vitalizmom, ki raste iz vrojenega prepričanja o skladnosti med človekom in naravo. Slogovna posebnost Tomšičeve pripovedi so istrski dialektizmi, ki definirajo pripovedni prostor, in pogosto ciklična zgradba pripovedi.

Alferija Bržan (1947), pesnica in slavistka, piše narečno poezijo. Od drugih narečnih avtoric in avtorjev se razlikuje po izvirnosti svoje lirike, saj s prvinaimi intimističnega in modernističnega sloga upesnjuje istrsko pokrajino, njene ljudi iz preteklosti, ki so bivali v skromnosti, vendar skladno z naravo, z medsebojnim zaupanjem in časovnim gibanjem. Osebna izpoved se vedno poveže s kolektivnim občutjem in čaščenjem Istre, kar oblikuje v mehkem ritmu prostega verza. Prav ritem verzov v narečju asociira na silhuete istrske pokrajine. V zbirkah *Čista voda* (1997) in *Ud kapca du murja* (2002) povzdigne istrsko narečje v samostojno in polno literarno pisavo.

Opisano literarno dogajanje se zadnje desetletje širi in stopnjuje v raziskovanje istrskega literarnega izročila, odkrivanje polpreteklega, prezrtega življenja po istrskih vaseh. Najpogosteje je tako oživljenje preteklosti oblikovano kot spomin na pripovedi starih staršev (non in nonotov) ali kot humoren anekdotičen zapis ljudskih zgodb, ki so živele (ali še živijo) med vaščani. Zdi se, da to leposlovno ustvarjanje potrjuje in utrjuje prepričanje, da z literarnim zapisom življenja v preteklost dokazuje posebnost in verodostojnost zgodovine severne Istre in poudarja kolektivno navezanost in pripadnost regiji.

Sociologinja Nelda Štok-Vojška (1943) oživlja Istro z zbirko pregovorov v narečju *Istrani pravjo* (1996), z zbirko prigod *Tega živega vse toka* (1997), z opisom navad *Moja deštra Istra* (1998), z zbirko pesmi o Istri in njenih ljudeh *Pride vse en vse pasa* (1999) in s pesniškimi zbirkami za otroke.

Etnologinja Rožana Koštial (1950) je izdala zbirko istrskih ljudskih pesmi z glasbeno transkripcijo *Čiv, čiv, čiv, sn miken ma sn živ* (1996). Slovenski ljudski pesmi se je posvetila znanstveno v doktorski nalogi z naslovom *Ljudsko pesništvo šavrinskega dela slovenske Istre* (2016).

Raziskovanje istrskega ljudskega izročila je tudi vodilo študijskega krožka Beseda slovenske Istre, ki ga vodita Leda Dobrinja in Nadja Rojac. *Brazde s trmuna – 15 let – izbor* (2011) so izbor iz večletnih zbornikov, ki ga je uredila Nadja Rojac.

Slovenska književnika Franjo Frančič (1958) in Iztok Geister (1945) sta po preselitvi v Istro literarno ustvarjala samostojna besedila z istrsko temo. Franjo Frančič prikazuje istrsko pokrajino kot skladno, mitično, podobno tibetanskim silhuetam v delih *Rosa* (1990), *Istra, gea mea* (1993), *Potovanje v Padno* (2005). Iztok Geister pa v pripovedih *Levitve* (2001), *Pospala poželenja* (2002) razlaga individualna doživetja in življenjske premike, ki jih doživlja v prostoru novega doma v Istri. V samostojni knjigi *Hvalnica ruju* (2004) je likovno in literarno postavil spomenik ruju.

Vanja Pegan (1967), pisatelj iz Pirana, umešča svojo pripoved dosledno v obalni istrski prostor. Zbirke kratkih pripovedi ali krajše romaneskne pripovedi kot *Kopanje mornarjev v topli vodi* (2002), *Čoln* (2005), *Pisatelj, Adam in pilot* (2006), *Nebo davnega poletja* (2007), *Potovanje na konec poti* (2009) in *Štiri morske milje* (2012) pomenijo literarno novost v slovenski istrski književnosti predvsem v dveh prvinah: iz dotedanjega izrazito ruralnega okolja istrske književnosti širijo to pripoved v urbani prostor, hkrati pa v preteklost zazrto istrsko pripoved prestavi v sodobni, včasih tudi avtobiografski čas. Slovensko istrsko književnost obogati z obmorskimi motivi, motivi sodobnega piranskega življenja, medetničnega sožitja in hkrati samotnosti sodobnega piranskega meščana.

Sledi obmorskega prostora je najti v literaturi pripovednikov Andreja Moroviča, Metke Cotič, Maje Gal Štromar idr.

Hkrati z opisanim literarnim dogajanjem najdemo v Kopru še drugačno literarno ustvarjalnost. Andrej Medved, filozof, pesnik, likovni teoretik živi v Kopru od leta 1975. Njegove številne pesniške zbirke, obiskana javna predavanja v devetdesetih letih in predvsem širina likovnega znanja, ki ga uveljavlja kot kustos Obalnih galerij Piran, kvalitetno označujejo slovenski obalni prostor. V njem je od devetdesetih let prejšnjega stoletja literarno ustvarjalo več koprskih pesnic: Ines Cergol, Vesna Furlanič-Valentinčič, Taja Kramberger, Tatjana Soldo, Vera Pejović, vse sledeče modernističnemu slogu in neistrskim temam. Po letu 2000 obetavno nastopajo najmlajši koprski pesniki: Gašper Malej, Marko Matičetov, Jure Vuga, Karlo Hmeljak in drugi.

Strnjeni pregled ne more poglobiti literarne raznolikosti in besedne ustvarjalnosti imenovanih avtorjev, lahko le poudari, kolikšen je razvoj književne ustvarjalnosti v enem stoletju, saj se je pred sto leti zavedanje o slovenščini šele začelo širiti, potem je bilo poltretje desetletje zanikano, zadnjih petdeset let pa je doživela slovenska Istra tak razmah literarnega ustvarjanja, da je vredna antološke analize in objave. Morda je to malo za kulturno razvita središča, za nas, živeče v tem prostoru, pa tako izjemno, dragoceno, da budi ponos in ravna držo stereotipnih ponižnih in sključenih Istranov.

VIRI IN LITERATURA

- BERTOŠA, Miroslav, MATIJAŠIĆ, Robert (ur.), 2005: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleža.
- CERGOL, Ines, 2020: *Kubejski*. Koper: Pokrajinski arhiv, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja.
- GUŠTIN, Mitja, ŽITKO, Salvator (ur.), 2021: *Slovenska Istra II: Zgodovina in družba*. Ljubljana, Koper: Slovenska matica, Libris.
- JEVNIKAR, Martin (ur.), 1993–1995: *Primorski slovenski biografski leksikon (ponatis)*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- KONTESTABILE ROVIS, Mirjana, ČEBRON, Jasna (ur.), 2010: *Cesarsko-kraljevo moško učiteljišče v Kopru: slovenski oddelek*. Koper: Pokrajinski arhiv.
- NOVAK POPOV, Irena (ur.), 2007: *Antologija slovenskih pesnic* 3. Ljubljana: Tuma.
- POGAČNIK, Jože idr., 2001: *Slovenska književnost* III. Ljubljana: DZS.
- TUCOVIČ, Vladka, 2013: *Istra v sodobni slovenski književnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- VALENTINČIČ, Slobodan (ur.), 1997: *Zbornik Primorske – 50 let*. Koper: Primorske novice.
- VILHAR, Srečko. 1976: *Slovensko učiteljišče v Kopru 1975–1909*. Koper: Založba Lipa.

Diana Košir

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za jezikoslovne študije

diana.kosir@zrs-kp.si

Slovenski kulturni utrip na prelomu stoletij na Koprskem

Prispevek prinaša vpogled v kulturno dogajanje v slovenskem kulturnem prostoru Istre z osrednjo vlogo mesta Koper, na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Kljub takrat prevladujoči italijanski etnični strukturi meščanstva so bili Slovani pomembno prisotni tako v mestih kot na podeželju. O tem priča čitalniško gibanje s tabori in tvorno delovanje slovenskih kulturno-prosvetnih in verskih institucij, društev ter nenazadnje pronicljivih posameznikov, ki so s svojo dejavnostjo pomembno prispevali k utrjevanju slovenske kulturne, jezikovne in narodne zavesti v istrskem prostoru.

Mnogo italijanskih in latinskih knjig je že izšlo, ki opisujejo Koper, njegovo prebivalstvo, gospodarstvo, zgodovino in kulturo. Toda naj iščemo v njih še tako majhen drobec vesti o Slovencih, zaman je naš trud, ker o tem te knjige molče. Kakor da mesta ne oklepa z vseh strani povsem slovenska okolica, kakor da v mestu ni Slovencev in se ni tu še nikoli razlegala slovenska govorica. (Savnik 1951: 3.)

1 Uvod

Kljub zgodovinopisni neizpričanosti, ki je prizadela avtorja zgornjih vrstic, danes vemo, da je bil slovanski kulturni utrip na Koprskem prisoten že od časa Beneške republike in avstrijske oblasti. V ustavni dobi je bila Slovenska Istra del Cislajtanije in ena od treh dežel Avstrijskega primorja (poleg Trsta in Goriško-Gradiške). Jezikovna sestava koprskega okraja, največjega glavarstva Slovenske Istre, na prelomu stoletja kaže romansko prevlado v mestu s 7.205 Italijani (87,55 %), Slovencev in Hrvatov je le za vzorec (prvih je 391 in drugih 167); na koprskem podeželju pa s približno dvema tretjinama prevladujejo Slovani (Slovencev je 29.054, Hrvatov 14.216 in Italijanov 26.879) (Cadastre national 1945; Kramar 1991: 106–107). Podatek o pismenosti iz leta 1880 kaže, da je bilo v mestu takrat med odraslimi prebivalci 3679 pismenih in 3248 nepismenih oz. polpismenih (Savnik 1951: 3) – na podeželju pa je bil odstotek nepismenih še veliko večji. Šolstvo v Istri se je počasi vzpostavljalo, šol in učiteljev je primanjkovalo, mnogi starši pa do uveljavitve splošne šolske obveznosti leta 1869 svojih otrok niso pošiljali v šole – še sredi 70. let je na Slovenskem šolo obiskoval le vsak tretji šoloobvezen otrok (Marušič 1995: 182; Žerjav, Beltram 2017: 48).

Istra 19. stoletja je bila po etnični in jezikovni strukturi heterogeno območje s prevladujočim romanskim elementom, javno življenje z upravo je potekalo v italijanščini,

nemščina pa je bila jezik uradovanja in sodstva. Slovenščina in njeni govorniki so se z odprtjem slovenskih šol in postopnih narodnih prebojev (s čitalnicami, tabori, društvi, tiskom) zoperstavljali italijanskemu iredentizmu. Z evropsko »pomladjo narodov« v revolucionarnem letu 1848 so tudi Slovenci nastopili s političnimi programi in zahtevali enakopravnost oz. avtonomijo. Znotraj monarhije jim je bila z novo ustavo leta 1867 obljubljen jezikovna in nacionalna nedotakljivost, vendar so bile v etnično mešanih okoljih razmere v resnici daleč od tega. Ustavne spremembe so podprle javno združevanje in zborovanje, kar je botrovalo velikemu porastu čitalništva in taborov v 60. in 70. letih, ki so zajeli celotno slovensko etnično ozemlje, v začetku pa najbolj izrazito prav obrobne pokrajine na jugozahodni in zahodni ter severovzhodni meji, kjer je bilo slovenstvo najbolj zatirano s strani italijanske oz. nemške nacionalne prevlade. Gibanje je bilo močnejše tam, kjer je bil slovenski meščanski sloj s posamezniki, ki so prevzeli vlogo narodnih buditeljev, dovolj močno zastopan in dovolj glasen, vztrajen in politično prodoren pri uveljavljanju svojih pravic (Žerjav, Beltram 2017: 55; Košir 2022: 67–68, 87–88). Bolj tiho, pa vendar pomembno vlogo so imeli tudi lokalni duhovniki in redovniki, ki so s slovenskim ljudstvom govorili v domačem jeziku. V prispevku sem želela osvetliti (so)obstoje različnih slovenskih institucij v Kopru in okolici, cerkvenega in posvetnega značaja, kjer se je sredi 19. in na prehodu v 20. stoletje krepila slovenska beseda.

2 Kulturno-prosvetne in verske institucije kot gojišča slovenskega jezika

Slovenski jezik je bil v 19. stoletju na Koprskem prisoten kot občevalni jezik in je počasi dobival svoje mesto v šolah. K opismenjevanju in narodni vzgoji je pripomoglo slovensko časopisje tržaških Slovencev: *Ilirski Primorjan* / kasneje *Slovenski Primorec*, *Tržaški Ljudomil*, *Jadranska Zarija*, *Naša sloga*, *Primorec*, *Edinost*, *Primorski list* idr., v Istri so prihajala tudi glasila z Goriškega (*Soča*, *Glas*, *Gospodarski list*, *Domovina*, *Cvetje z vertov sv. Frančiška* ...) in Ljubljane (*Zgodnja Danica*, *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Učiteljski tovariš* ...) (Marušič 2007: 66; Žerjav, Beltram 2017: 55; dlib.si). Hrvaški politik in rodoljub Vjekoslav Spinčić, ki je svoj čas deloval v okviru koprškega učiteljskega in čitalnice, je ob 50-letnici izhajanja glasila *Edinost* izpostavil njegovo narodotvorno vlogo v Trstu in Istri, Trst pa je imenoval »središče širjenja narodne zavesti med istrskimi Hrvati in Slovenci« (Horvat 2013: 13, Košir 2022: 81–82). Na Koprskem za razliko od sosednjega Trsta¹ tako močnega slovenskega meščanstva takrat še ni bilo – narodna prebujanja je bila v rokah slovenskih učiteljev in duhovnikov. V nadaljevanju bomo izpostavili nekatere kulturno-prosvetne in verske institucije, kjer se je gojila slovenska kultura in utrjeval slovenski jezik ter posledično narodna (samo)zavest.

¹ Na prelomu stoletja je bila v Trstu ena četrtina meščanov slovenskega porekla (24,8 % ali 56.916). Poleg Italijanov so bili prisotni še Hrvati, Srbi, Čehi, Poljaki, Nemci in tujci brez avstro-ogrskega državljanstva. Tržaško zaledje je bilo v večini slovensko (91,4 %) (v Košir 2022: 70).

3 Slovenske šole na Koprskem

3.1 Slovenske ljudske šole

Slovensko šolstvo v Istri se je utrjevalo postopoma skozi 19. stoletje, slovenščina kot učni jezik pa je bila dosežena leta 1846 z odlokom tržaškega gubernija, ki je zapovedal pouk v materinščini večine učencev. S šolsko reformo leta 1869 so šole podržavili, nadzor je prešel na deželno, okrajno in lokalno raven šolskih svetov (člani tudi Slovenci), ki so glede na potrebe avtonomno odločali o učnem jeziku posamezne šole. Nadzorniki za slovenske šole so bili ugledni profesorji koprškega štiriletnega učiteljskega, kjer se je šolal prepotreben pedagoški kader za na novo ustanovljene ljudske šole – v zasilnih šolah so izjemoma lahko poučevali duhovniki, v javnih pa učitelji priseljeni iz sosednjih dežel (Žerjav, Beltram 2017: 48–50). Po uveljavitvi državnega osnovnošolskega zakona (1869), ki je vpeljal osemletno šolsko obveznost (od 6. do 14. leta), so slovenske šole postopoma zrasle po celotnem prostoru današnje Slovenske Istre. Leta 1896 je bilo v koprskem okraju 42 ljudskih šol, od tega 20 slovenskih, 8 hrvaških in 10 italijanskih; 3 so bile hrvaško-italijanske in 1 slovensko-italijanska. Na podeželju so prevladovale slovenske ljudske šole. Poleg državnih so bile v letih 1908–1913 ustanovljene tudi štiri zasebne osnovne šole Ciril-Methodove družbe za Istro.² V Kopru so jo odprli v šolskem letu 1911/1912 za Slovence, ki so ostali brez svoje enorazredne vadnice. V šolskem letu 1912/1913 je v koprskem okraju delovalo 25 slovenskih ljudskih šol, do konca prve svetovne vojne pa 27.³ Njihovo število se torej od uveljavitve zakona do prve svetovne vojne ni bistveno povečalo, so se pa utrdile v okolju in postale s poučevanjem slovenščine pomemben gradnik slovenske narodne zavesti (Marušič 1995: 179–185; Žerjav, Beltram 2017: 50–51). Z Gentilejevo reformo leta 1923 je italijanščina postopoma izpodrinila slovenščino iz šolskega prostora. Šole po kapitulaciji Italije 1944 so se ponovno odprle šole s slovenskim učnim jezikom (Marušič 1995: 186–190).

3.2 Trojezično učiteljske v Kopru

Koper je s priselitvijo trojezičnega učiteljskega leta 1875 postal izobraževalno središče Istre, kjer je poleg italijanskega deloval tudi slovenski in hrvaški oddelek.⁴ Na učitelji-

2 Družbi Cirila in Metoda, ki je s šolami utrjevala slovansko zavest v etnično mešanem okolju, je idejno nasprotovala italijanska organizacija »Pro patria« (kasneje »Lega nazionale«), ki je z odpiranjem italijanskih vrtcev in šol med Slovenci spodbujala italijansko pripadnost (Marušič 1995: 179–185).

3 Ljudske šole s slovenskim učnim jezikom so delovale v krajih: Koper (1 CMD), Lazaret-Bertoki, Izola, Korte, Marezige, Boršt, Truške, Škoflje, Plavje, Sv. Barbara – Korošci, Božiči, Pomjan, Koštabona, Šmarje, Rakitovec, Movraž, Kaštel, Sv. Lucija pri Portorožu, Sv. Peter, Osp, Dekani, Kubed, Loka, Podpeč, Hrastovlje, Sv. Anton, Krkavče, Sočerga, Črnotiče, Tinjan in Rižana (prav tam).

4 V Kopru je italijansko učiteljske delovalo nepretrgoma v letih 1872–1923 (34 let kot oddelek trojezičnega učiteljskega). Že od l. 1848 je v Kopru imela status državne šole italijanska gimnazija, kjer so se kot obvezen predmet učili nemščino, slovenski in hrvaški dijaki pa tudi materinščino (Žerjav, Beltram 2017: 54).

šču so predavali poznani slovenski profesorji, npr. Franc Orožen, Julij Kleinmayr, Ivan Markelj, Franc Kos, Josip Kožuh, Ivan Koštial, pomembno narodotvorno pa sta delovala tudi hrvaški književnik Vladimir Nazor (1906–1908) in politik in rodoljub Vjekoslav Spinčić (1876–1887). Slednji je veljal za »veliko vzgojno avtoriteto« – dijakom je posojal svoje knjige, jih vzgajal v narodnem duhu in se udejstvoval znotraj koprške čitalnice. Učiteljišče je do selitve v Gorico leta 1909 skupno izučilo 426 slovenskih učiteljev. Mnogi med njimi so bili kasneje z ustanavljanjem kulturno-prosvetnih in gospodarskih društev pomembno gibalno kulturnega razvoja in narodnega utrjevanja Slovencev v Istri (Kramar 1991: 301–314).

Slovani v Kopru niso imeli svojega kulturnega programa. Čeprav so v bližnjem Trstu slovanska društva prirejala zabavno-kulturne prireditve, dijaki tja niso smeli hoditi; v javnosti naglas ni bilo zaželeno razpravljati v slovanskih jezikih, v koprskih kavarnah pa slovenskega časopisja ni bilo. Opisane razmere so privedle do tega, da so slovenski in hrvaški učitelji v Kopru ustanovili svojo narodno čitalnico (Košir 2022: 75).

4 Čitalniško gibanje v Slovenski Istri in na Tržaškem

Za slovenski kulturni prostor je bilo pomembno odprtje »Slavjanske narodne čitalnice« leta 1861 v Trstu. Po njenem vzoru sta namreč istega leta nastali mestna čitalnica v Mariboru in Ljubljani. V 60. in 70. letih je čitalniško gibanje zajelo celotno slovensko ozemlje, najintenzivneje pa obrobne pokrajine. Leta 1870 je delovalo skupno 69 čitalnic z okoli 4.000 člani – od tega jih je bilo na Goriškem 26, na Tržaškem 12, v Slovenski Istri dve in dve slovenski na hrvaški strani (Uršič 1999: 79; Perenič 2012: 366–368). Največ čitalnic je nastalo na podeželju, ki je bilo na etnično mešanih območjih najbolj slovensko. Prva čitalnica v Slovenski Istri je bila ustanovljena leta 1869 v Dekanih. Do leta 1885 so imeli čitalnico tudi v Dolini, Boljuncu, Materiji, Podgradu, v Kopru, Črnem Kalu, Kubedu, Šmarjah, Marezigah in Kortah (Žerjav, Beltram 2017: 56).

Na prvem istrskem taboru v Kubedu leta 1870, kjer se je zbralo okrog pet tisoč ljudi, so podali zahteve po zedinjenosti in večji enakopravnosti Slovencev, ki bi jo pridobili z vpeljavo slovenščine v šole in urade in s slovensko glavno šolo v Kopru (Slovenski gospodar, 4. 8. 1870). Glavni politični govorec je bil duhovnik, profesor in deželni poslanec Franjo Ravnik, »duša narodnega gibanja v Slovenski Istri« (Savnik 2013, Mikolič 1998: 42).

4.1 Tržaška »Slavjanska« čitalnica

Slovanska narodna čitalnica v Trstu (1861) je povezala vse Slovane v mestu in postala središče kulturnega, družabnega in intelektualnega življenja Slovencev. Bilo je to veliko društvo (do 250 članov), kjer so se zbirali tržaški izobraženci in premožni meščani (med

njimi Fran Levstik, Franc Cegnar, Viktor Dolenc, Ivan Dolinar, Josip Mankoč, Nikola in Luka Tripković, Josip Zorman, Maks Pleteršnik, Ivan Bizjak, Josip Mandić, Otokar Rybář). Šele kasneje so začeli sprejemati tudi premožnejše okoličane. Na pobudo člana Josipa Godine – Vrdelskega so po letu 1868 nastale »kmečke« čitalnice v okoliških slovenskih krajih (Pahor 2003: 27–28; Horvat 2013: 14–15).

Med čitalnicami je bila tržaška mestna najbolj narodno heterogena⁵ in svetovljanska – tam so igrali biljard in kegljali, brali čtivo, razpravljali o aktualnih temah, organizirali so celo jezikovne tečaje (slovenskega, hrvaškega in češkega jezika). Številni zabavni in kulturni dogodki (bésede, čajanke, plesi, izleti, koncerti idr.) so bili dobro obiskani. Čitalniški prostori so bili na različnih lokacijah v središču mesta, nazadnje v Narodnem domu (do požiga 13. julija 1920) (Pahor 2003: 27–28).

4.2 Koprška »Čitaonica«

Slovenski in hrvaški tisk je poročal o kulturnem udejstvovanju tržaške čitalnice in obveščal o odprtju narodnih čitalnic po koprskem in tržaškem podeželju. V Kopru so slovenski in hrvaški učitelji iz učiteljišča ustanovili svojo slovensko-hrvaško »Čitaonico« 20. novembra 1878. Prostore so imeli v mestnem jedru: Casa Baseggio, Contrada San Biagio (danes Dellavalijeva ulica) in ulica Annunziata št. 787 (danes Marušičeva ulica). Čitalnica je po prvem letu delovanja štela 20 članov, ki so delovali »skupno, kakor člani jednega telesa v bratski ljubezni in največji harmoniji« (*Edinost*, 27. 12. 1879). Med učitelji so bili Vjekoslav Spinčić, Josip Belesič, Matko Kristofić, Ivan Milohnić, France Orožen, Josip Kožuh, Fran Matejčić, Fran Franković, Valentin Kušar, Jakov Jakac, Adolf Schaup, Ivo Sprachmann, Josip Ahtlik, Saša Šantel, Fran Čadež, Ivan Koštial idr. (Kramar 1991: 349–350). Osrednji namen je bil narodotvoren, člani so se tam zbirali in brali slovenske in hrvaške časopise, do katerih po mestnih lokalih niso imeli dostopa. Razpolagali so z 19 časopisi (vsi slovenski, pomembni hrvaški, en italijanski in nekaj nemških) (*Edinost*, 27. 12. 1879). Z druženjem slovenskih in hrvaških učiteljev in dijakov se je krepilo slovansko zavezništvo. Za razliko od drugih čitalnic koprška veselic ni prirejala, so pa člani ustanovili Dramatični skup Istra (1908–1909). Slovenci in Hrvati so želeli z društvom predvsem utrditi svojo prisotnost v mestu, hkrati pa je čitalnica pomenila prostor za razgovore v domačem jeziku. V čitalniških prostorih je zborovalo tudi leta 1881 ustanovljeno Slovensko učiteljsko društvo za koprski okraj (*Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1881).

Po selitvi hrvaškega oddelka učiteljišča v Kastav (1908) je čitalnica delovala kot »Slovenska čitalnica v Kopru« do leta 1909, ko se je tudi slovenski oddelek preselil

⁵ O zastopanosti različnih narodov lahko sklepamo po čitalniški knjižnici, ki je bila bogato založena s periodičnim tiskom (22 slovenskih, 36 čeških, 17 hrvaških, 5 srbskih, 5 italijanskih, 2 francoska, 22 nemških in 1 angleški časopis) (Pahor 2003: 27–28).

v Gorico (Kramar 1991: 310; 349–350). Doprinos učiteljišča in čitalnice je bil tako z vidika intelektualnega razvoja kot nacionalnega in jezikovnega utrjevanja Slovencev v mestu nezanemarljiv.

5 Kulturno-prosvetna društva

Sredi 19. stoletja so v Kopru delovala v večini italijanska društva (s slovenskimi člani), prva slovenska so nastala iz vaških čitalnic – bralno, pevsko, tamburaško, godbeno, izobraževalno idr. V Kopru je bilo leta 1881 ustanovljeno Učiteljsko društvo za koprski okraj (s sedežem v Dolini), v letih 1876–1885 je delovalo Filharmonično društvo v Kopru; leta 1906 je bilo ustanovljeno pevsko-tamburaško društvo »Zvezda«, Lovsko in strelsko društvo za Istro, 1908 pa Dramsko društvo Istra. V obdobju 1875–1914 so imeli svoja društva v Dekanih, Marezigah, Ospu, Kubedu, Plavjah, Sv. Antonu, Pobegih, Podpeču, Bertokih, Čežarjih, Šmarjah itd. Društva so se naglo množila do 1. sv. vojne, ko je njihova dejavnost začasno zamrla. Nekatera so sicer po vojni ponovno zaživela, z letom 1927 pa je fašistična italijanska oblast razpustila vse (Mikolič 1998: 42; Žerjav, Beltram 2017: 57–58).

6 Verske redovne skupnosti

Bogoslužje v koprskih cerkvah je bilo v italijanščini z nekaj izjemami – do leta 1884 so v cerkvi sv. Bassa poslušali slovensko liturgijo (Mikolič 1998: 42). V začetku 19. stoletja je v mestu živelo osem redovnih družin: minoriti v samostanu sv. Frančiška, tretjeredniki (glagoljaši) v samostanu sv. Gregorja, observanti v samostanu sv. Ane, kapucini v samostanu sv. Marte, pa še dominikanci, serviti, klarise in avguštinke. S cerkvenimi reformami Napoleona I. so bili leta 1806 redovi razpuščeni, samostani pa ukinjeni – z izjemo kapucinov in frančiškanov pri sv. Ani (Bonin 2017: 359–383).

Redovi so bili vpeti v koprsko okolje s šolami (zasebna šola pri klarisah, frančiškanski noviciat) in s knjižnicami (dominikanska, kapucinska, minoritska in frančiškanska). Knjižno in periodično gradivo je bilo v glavnem v latinščini in italijanščini (Štoka 2017: 47). Do leta 1806 je bila na Koprskem najvplivnejša dominikanska knjižnica, kamor so lahko zahajali tudi laiki. Njen fond se do danes ni ohranil, o slovesu pričajo zapisi pomembnih osebnosti tistega časa (Markovič 2001: 434). Največji, danes edini še ohranjen knjižni fond pripada knjižnici sv. Ane.

Med skupnostmi so bile tako italijanske kot slovanske. Slovansko tradicijo z glagolico so v Istro prinesli frančiškani tretjeredniki, ki so jih imenovali tudi *fratres de littera slavica, religiosi Ilirici, religione Ilirica* (Žitko 2012: 525). V nadaljevanju bomo izpostavili dvojje – glagoljaše in frančiškane pri sv. Ani, ki so vsaki na svoj način nagovarjali prebivalstvo slovanskih korenin.

6.1 Glagoljaški samostan sv. Gregorja

Ohranjeni spomeniki v glagolici pričajo o vsakdanji rabi glagolskega pismenstva v istrskem prostoru od 15. do 18. stoletja (napisi na kamnih cerkva in stanovanjskih hiš, liturgična besedila, pisma, krstne knjige idr.) (v Mader 1994: 33). Ilirski jezik in glagolski črkopis so v Slovensko Istro prinesli tretjeredniki, ki so se leta 1530 ustalili v samostanu sv. Gregor(i)ja v koprski mestni četrti Zubenaga (danes Nazorjev trg, o samostanu priča ohranjen steber sredi trga). Po narodnosti so bili pretežno Hrvati iz severne Dalmacije, Kvarnerskih otokov in Istre. Bogoslužje in ostala opravila so opravljali v »ilirskem«,⁶ torej cerkvenoslovanskem jeziku in pisali v glagolici. Zaradi pomanjkanja duhovnikov so prevzeli tudi dušnopastirsko delo po istrskih vaseh, v slovanskem jeziku so brezplačno poučevali mladino, duhovno so oskrbovali kaznjence in bolnike, spovedovali slovansko prebivalstvo v mestu in na podeželju, pa tudi mornarje in dalmatinske vojake, ki so bili v službi na galejah v Jadranskem morju. V lokalnem okolju so bili spoštovani in priljubljeni, mestne oblasti so videle njihovo korist zaradi rabe slovanskega jezika, kar jim je tudi v času reform zagotovilo obstanek, vse do leta 1806 (Štefanić 1956: 216–235; Žitko 2012: 523–531; Bonin 2017: 377–378). Samostanski objekt je do srede 20. stoletja pričal o prisotnosti glagoljaštva v Kopru ves čas Beneške republike in je zato imel veliko historično vrednost, a je bil žal leta 1954 porušen (Žitko 2017: 59).

Slovanski jezik in glagolica sta bila razširjena po celi koprski škofiji, kjer so bile tri italijanske in kar 13 ilirskih far. Slovanske mašne knjige in obrednike so našli v Krkvčah, Gažonu, Marezigah, Šmarjah, Kortah, Kaštelu, Koštaboni in Pomjanu (v Mader 1994: 33). Z arhivskim gradivom iz gregoritskega samostana⁷ v glagolici se je ukvarjal Vjekoslav Štefanić (1956). Fond vsebuje liturgične spise, dokumente koprskega samostana in nekaterih drugih samostanov v provinci in pisma v glagolici, italijanščini in nekaj tudi v hrvaški latinici; zraven je tudi glagolski slovarček s 376 besedami v cerkvenoslovanskem jeziku (pripomoček za prevajanje cerkvenih besedil), ki ga pripisujejo Pavlu Čaćiću iz Like. Ta je bil »duša koprskega samostana« več kot 50 let, kot gvardijan je vodil samostanske knjige in kljub temu, da je znal italijansko in latinsko, knjige dosledno pisal v glagolici (Štefanić 1956: 229–237).

6.2 Frančiškanski samostan sv. Ane in noviciat

Samostan je bil od leta 1517 priključen hrvaški provinci sv. Hieronima. Od začetka so frančiškani vodili noviciat s študijem teologije in filozofije, ki je v 18. stol. pridobil

⁶ V Dalmaciji se je tedaj govorila hrvaščina čakavskega, ikavskega narečja z romanskimi potezami, v slovenskem prostoru so prisotni redki slovenizmi (v Mader 1994: 33).

⁷ Inventar je l. 1904 popisal Francesco Mayer iz Koprškega arhiva. Danes del hrani koprski in tržaški arhiv, del pa je bil odnesen v samostan sv. Ksaverija v Zagreb. V Jugoslovanski akademiji v Zagrebu hranijo brevir (1688) in misal (1706) z rokopisno opombo »Ovo je misal Mostira S(veto)ga Grgura u Kopru« z dne 26. maja 1734 (v Mader 1994: 33).

naziv generalnega učilišča. Posledično so imeli bogato založeno knjižnico, knjige pa natančno označene s signaturo in etiketo glede na vsebino (rumena: vsakdanja raba, praktična teologija; modra: študijske knjige, čista teologija) (Štoka 2017: 52). V začetku 20. stoletja, je bilo v samostanu pri sv. Ani 15 redovnikov (Cherini 2017: 134), med njimi tudi p. Hijacint Repič (1863–1918), ki je tam preživel zadnja tri desetletja svojega življenja. Bil je vesten knjižničar, organist, samouk ljubitelj koral in cerkvene glasbe, kronist in arhivar.⁸ Otroke slovenske šole v Kopru je pripravljajal na cerkvene zakramente (Cvetje 1918: 125). V noviciatu je skrbel za duhovno in jezikovno vzgojo mladih iz Istre in Dalmacije⁹ – čeprav znotraj hrvaške redovne province, je spodbujal novince k učenju slovenščine, maternega jezika številnih vernikov na Koprskem. Kot pripomoček za učenje je za njih leta 1897 spisal skripto uporabne slovnice (Mikolič 2019: 25–30; Krapež 1989: 137; Savnik 1951: 3). Cenil je jezike, saj je poleg slovenščine znal še hrvaško, italijansko, latinsko in nemško. V njegovi arhivski zapuščini je korespondenca v vseh jezikih, med spisi tudi slovenske in hrvaške pridige. Iz tujih jezikov (predvsem italijanščine in latinščine) je prevajal in pisal prispevke s cerkveno-zgodovinsko, vzgojno in moralno-poučno vsebino. Kljub razgledanosti in izjemni literarni produkciji je ostal skromen, nekdanji novinec p. Konrad Odak se spominja, da v vseh letih bivanja v Kopru ni prestopil samostanskih zidov. Je pa zato njegova beseda zašla v domače in tuje revije (*Cvetje z vertov sv. Frančiška, Cerkevni glasbenik, Archivum franciscanum historicum* idr.). S pisanjem je želel približati znanje tudi slovenskim vernikom. Večino prevodov¹⁰ je objavil v krščanski reviji *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, ki jo je urejal p. Stanislav Škrabec, znan jezikoslovec in patrov tesni prijatelj. Pomembno Repičevo delo je tudi *Manuale per i religiosi conversi d'ambo i sessi*,¹¹ prevod nemškega priročnika p. Leonarda Ludgera v italijanščino, ki so ga med drugim uporabljali novinci (tudi začetniki v učenju italijanščine) za pripravo na dušno-pastirsko delo. Knjižico so prodajali v založbi v Assisiju in v Repičevem samostanu, tako je našla pot v širši krščanski prostor (*La Civiltà cattolica* 1898: 84, *Cvetje z vertov sv. Frančiška*).

Pod vplivom jezikoslovca Škrabca si je tudi Repič prizadeval za čist slovenski jezik, ki je »zrcalo narodovemu svojstvu in narodovi omiki in krepka panoga močnega

8 Z viri je pomagal Antoniu Alisiju pri nastanku dela »Cerkev in samostan sv. Ane, Koper – Muzej umetnosti«, vezanim na prvo istrsko pokrajinsko razstavo l. 1910 (Cherini 2017: 133).

9 Nekdanji novic br. Večeslav Vustonić mu je v pismu 29. 9. 1903 iz kraja Nerezine (otok Lošinj) poslal pesem Moč naravi, v kateri se alegorično spominja patra in bivanja v samostanu sv. Ane, utrjenem ob morju, obdanim z vilinskimi slovanskimi gorami (Alpe s Triglavom, op. p.) (iz zasebne zapuščine p. Hijacinta Repiča, arhiv SIKKP).

10 Najobsežnejši je življenjepis sv. Frančiška Asiškega (lat. *Legenda trium sociorum*, 1244) na dobrih 90 straneh (*Življenje sv. Frančiška*, pisano od treh njegovih tovarišev, kateri so nekedaj ž njim občevali, izhajal v letih 1902–1904). Repičev prevod je izšel v knjigi *Zapiski neznanega Peružana in Legenda treh tovarišev*, 1998, Ljubljana: Založba Brat Frančišek.

11 Knjižica majhnega formata s trdimi platnicami, 276 strani, je bila natisnjena l. 1897 v Assisiju, Santa Maria degli Angeli: Tip. della Porziuncola.

slovanskega debla« (Repič 1897 v Savnik 1951: 3). V predgovoru k slovnici¹² je kritiziral nepotrebno prevzemanje tujih besed:

V našem jeziku mora biti stavek in misel krepka, domača, ako hoče imeti svojstvo slovanskega jezika sploh. Ptuje besede presadile so se iz drugih jezikov na slovenska tla. Mi bogatimo jezik, ako se poslužujemo besed, ki še žive med prostim narodom. (Repič 1897 v Savnik 1951: 3.)

V Repičevem času so v knjižnico prišle tudi slovenske knjige. Ohranjena je inventarna knjiga z imenskim popisom knjižnih darov in Repičevo opombo (Štoka 2017: 54). Knjižnica je takrat imela okrog 12.000 zvezkov, 59 inkunabul in 83 redkih knjig (pater Hijacint je dopolnil katalog in popisal prvotiske). Med drugo svetovno vojno so frančiškani beneške province dragocene tiske odnesli v Benetke, del preostalega fonda se je tekom selitev tudi izgubil. Ob popisu leta 1949 je vseboval dela cerkvenega, zgodovinskega in geografskega značaja (veliko del o Istri in Trstu), leposlovje, slovarje; večina je italijanskih in latinskih del, nekaj tudi slovenskih in hrvaških – komisija je zabeležila veliko piscev iz Istre in Trsta in izdaj iz Kopra (Memoria Scripta Sloveniaie). Po prvi svetovni vojni so frančiškanski samostan sv. Ane naselili italijanski redovniki iz beneške province, ki so bogoslužje opravljali v italijanskem in latinskem jeziku. Iz samostana so bili pregnani leta 1947. Prostori so nadalje služili kot zapor do leta 1953, ko so s prihodom slovenskih frančiškanov v Koper verniki v cerkvi sv. Ane spet lahko poslušali slovensko bogoslužje (Čipić Rehar 2019: 122).

7 Sklep

Slovenski jezik je bil na prelomu 19. stoletja na Koprskem zatiran s strani v okolju statusno močnejše prisotnega italijanskega elementa. Temu navkljub pa se je slovensko prebivalstvo v mestu in na podeželju opismenjevalo v slovenskih ljudskih šolah in na (tudi) slovenskem učiteljišču. Narodna prebujala s čitalniškim in taborskim gibanjem je v 70. in 80. letih zajela tudi Slovensko Istro, s tem da je koprška čitalnica ostala stičišče slovenskih in hrvaških učiteljev, ki so tam prebiral časopise in razpravljali v domačem jeziku. Učiteljišče in čitalnica sta vzgojila številne generacije mladih rodoljubov. Do prve svetovne vojne so na podeželju delovala tudi številna slovenska kulturno-prosvetna društva (vsaka vas je imela svoje) kot oblike družbenega povezovanja, največ je bilo pevskih, bralnih in izobraževalnih društev.

K utrjevanju slovenske besede so pripomogli tudi nekateri duhovniki in redovniki – v prispevku izpostavljamo glagoljaše s slovanskim (hrvaškim) jezikom in glagolico in frančiškane, ki so skrbeli za slovenščino kljub temu, da so pripadali hrvaški redovni provinci. Med zaslužnimi brati, ki so svoje redovno poslanstvo opravljali v domačem

¹² Avtor prispevka Roman Savnik je bil tedaj vodja Zbirnega centra knjižnic v Portorožu in je imel v rokah Repičevo rokopišno slovnico, ki je danes žal izgubljena.

jeziku lokalnih vernikov, je bil p. Hijacint Repič, ki je v narodnem duhu vzgajal tudi mlade novice, s pisanjem in prevajanjem za slovensko versko publiko pa si je prizadeval širiti verske resnice z lepo, čisto slovensko besedo. V *Cvetju* je bralce pogosto svaril pred obilnim govoričenjem in obrekovanjem. Nekoč je v razpravo o jeziku kot organu komunikacije vpeljal pomorsko metaforo jezika kot »krmila«, ki ga moramo, kot krmar svojo barko, »stražiti«, upravljati in nadzirati, da najdemo pravo mero med govorjenjem in tišino (1906: 189). Hkrati pa je prispodoba krmila še kako aktualna za istrske Slovence tistega časa, ki so morali glede na dane okoliščine znati krmariti med materinščino in drugimi jeziki okolja.

VIRI IN LITERATURA

- BONIN, Zdenka, 2017: Samostani v Kopru v obdobju Beneške republike. *Arhivi* 40/2. 359–386.
- CHERINI, Aldo, 2017: Sv. Ana v Kopru. Cerkev in samostan, kulturno središče ter muzej umetnosti. Peter Štoka (ur.): *Biseri Monaldove knjižnice*. (Bibliotheca Monaldina 4.) Koper: Frančiškanski samostan sv. Ane. 131–141.
- Cvetje z vertov sv. Frančiška*. 1880–1944. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-G79CD07U>>.
- ČIPIĆ REHAR, Marija, 2019: Frančiškani v kolesju političnih sistemov 20. stoletja. *Kronika* 67/1. 121–140.
- dLib: Digitalna knjižnica Slovenije. <<https://www.dlib.si>>.
- Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice* 4/24, 27. 12. 1879.
- KODRIČ-DAČIĆ, Eva idr. (ur.), 2008–: Knjižnica Frančiškanskega samostana Koper. *Memoria Scripta Sloveniae*. <<https://memoriascripta.nuk.uni-lj.si/zbirke/index.php?id=92>>.
- KOŠIR, Diana, 2022: Čitalniško gibanje na zahodnem in vzhodnem robu slovenskega kulturnega prostora. Marko Jesenšek (ur.): *Čitalništvo in bralno društvo pri Mali Nedelji*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 66–92.
- KRAMAR, Janez, 1991: *Narodna prebujala istrskih Slovencev*. Koper: Založba Lipa.
- KRAPEŽ, Vilma, 1989: Hijacint Repič in njegova zapuščina v Koprski knjižnici. *Knjižnica* 33/2. 137–139.
- La Civiltà cattolica* 17/2, 1898.
- MADER, Brigitta, 1994: Glagolski napisi v p. c. sv. Roka v Borštu (občina Koper, Slovenija). *Annales. Series historia et sociologia* 5/4. 29–34.
- MARKOVIĆ, Ivan, 2001: Zgodovinski podatki o koprskih samostanskih knjižnicah. *Acta Histriae* 9/2. 433–452.
- MARUŠIČ, Milan, 1995: Slovenska šola v Istri. *Annales. Series historia et sociologia* 5/6. 179–196.
- MARUŠIČ, Branko, 2007: Izbor vesti o Istri v slovenskem časopisju do leta 1880. *Annales. Series historia et sociologia* 1/17. 65–82.
- MIKOLIČ, Vesna, 1998: Koprške družbene organizacije kot odraz strukture odnosov med pripadniki različnih etničnih skupnosti. *Annales. Series historia et sociologia* 8/12. 39–52.

- MIKOLIČ, Vesna, 2019: Jezikoslovec p. Hijacint Repič ali jezik kot krmilo. Peter Štoka (ur.): *Pojoča lilija v vrtu svete Ane. Zapuščina patra Hijacinta Repiča OFM.* (Bibliotheca Monaldina 6.) Koper: Frančiškanski samostan sv. Ane. 19–32.
- ODAK, Konrad, 1918: P. Hijacint Repič. *Cerkveni glasbenik* 41/4–6. 28–30.
- PERENIČ, Urška, 2012: Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov. *Slavistična revija* 60/3. 365–382.
- SAVNIK, Roman, 1951: Slovenščina za samostanskim zidom v nekdanjem Kopru. *Istrski tednik* 2/12. 3.
- SAVNIK, Roman, 2013: Ravnik, Franjo (1832–1883). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi489882/#slovenski-biografski-leksikon>>.
- Slovenski gospodar: podučiven list za slovensko ljudstvo* 4/31, 4. 8. 1870.
- ŠTEFANIČ, Vjekoslav, 1956: Glagoljaši u Kopru god. 1467–1806. *Starine* 46. 203–329.
- ŠTOKA, Peter, 2017: Značilnosti samostanskih knjižnic manjših bratov v Kopru. Peter Štoka (ur.): *Biseri Monaldove knjižnice.* (Bibliotheca Monaldina 4.) Koper: Frančiškanski samostan sv. Ane. 47–56.
- ŽERJAV, Milan, BELTRAM, Vlasta, 2017: Šolstvo in društvene organizacije pod Avstrijo. Vlasta Beltram (ur.): *Slovenska Istra v boju za svobodo.* 3. internetna izdaja. 48–60. <<https://issuu.com/zb-koper/docs/slovenska-istra-v-boju-za-svobodo-3>>.
- ŽITKO, Salvator, 2012: Glagoljaški samostan v Kopru. *Annales. Series historia et sociologia* 22/2. 523–532.

Ines Cergol

Gimnazija Koper

ines.cergol@gimkp.si

Alojz Kocjančič – prvi slovenski istrski pesnik

Slovenska istrska književnost se je začela prebujati šele v 2. polovici 20. stoletja. Duhovnik, pesnik, pripovednik in publicist Alojz Kocjančič, Istran, rojen v Kubedu 1913, se je s pesniško zbirko Šavrinske pesmi (1962) vpisal v slovensko literarno zgodovino kot prvi slovenski istrski pesnik. Kocjančičevo poezijo, zvečine domoljubno in posvečeno rodni Istri, je izoblikoval njegov občutljiv in obenem trden značaj, ki se je kalil v družbeno-političnih razmerah, značilnih za Primorsko v času njegovega življenja in delovanja.

1 Slovenska istrska književnost

Slovenska Istra zaradi svoje družbeno-politične zgodovine (Beneška republika, Ilirske province, avstrijska vladavina, italijanska nadvlada in pojav fašizma) dolgo ni premogla svoje avtentične slovenske književnosti,¹ saj je bila slovenščina na tem območju zvečine omejena na narečni praktičnosporazumevalni jezik. Jezikovno-kulturna zavest in pripadnost oziroma etnična identiteta se je razvijala postopoma, od kognitivne in emocionalne do aktivne in motivacijske.

Čeprav je bil Trst dolga desetletja tudi slovenska gospodarska in kulturna prestolnica in do polovice 20. stoletja referenčna točka istrskega človeka, velika večina istrskega prebivalstva, ki je bilo predvsem ruralno, v njem ni našla kulturne identifikacije.

Današnja slovenska obalna mesta, Koper, Izolo in Piran, so poseljevali zvečine italijanski prebivalci.² Slovenska nacionalna osveščenost v Istri se je začela šele v drugi polovici 19. stoletja s tako imenovano »prvo istrsko prebujom«, ko so začeli Slovenci ustanavljati kulturna društva, čitalnice, hranilnice in posojilnice. V Kubedu so leta 1870 organizirali narodni tabor, sicer pa so narodno zavest utrjevali predvsem duhovniki in učitelji. V Kopru so leta 1878 odprli čitalnico, leta 1905 ustanovili Dramsko društvo Istra in leta 1907 Pevsko-tamburaško društvo Zvezda, a pred 1. svetovno vojno je Koper premogel le dve šoli s slovenskim učnim jezikom: dekliško zasebno ljudsko

1 Med slovstvene spomenike slovenske Istre sicer uvrščamo glagolske misale (17.–19. stoletje), a njihov jezik je starocerkvenoslovanski.

2 Zapis iz pisma Josipa Ahtika iz leta 1907: »Kopar (Capris - Justinopoli - Capodistria) je dandanes laško mesto z okroglo 9000 dušami. Slovencev in sploh tazavednih Slovenov nas je okoli 1200 duš, a nezavednih oziroma že poitalijančenih pa okoli 3000, a vsebuje mnogo čisto slovenskih vasij: Pobegbe, Brtoke, Srem (Sermin), Rižan, Čezarje, Ferencan, barban, Paderno i.t.d. V okolici mesta je okoli 3000 duš - skoraj vsi Slovenci.«

šolo Ciril-Methodove družbe za Istro in trojezično moško učiteljsiše (1875–1909); nekaj ljudskih šol je bilo tudi na podeželju: v Ospu, Šmarjah, Kortah, Dekanih, na Škofijah in pri Sv. Antonu, ki pa so v času italijanske nadvlade prenehale delovati. Kljub takšnim razmeram je v 19. stoletju nastalo nekaj slovenskih zapisov izpod peres duhovnikov: Franja Ravnika, Hijacinta Repiča in Jožefa Antona Brozine.

Že od začetka 20. stoletja so se v književnosti, predvsem primorskih slovenskih avtorjev, sicer pojavljali motivni drobcji istrske krajine, npr. pri Igu Grudnu, Ivanu Preglju, Alojzu Gradniku, Stanku Vuku, Mateju Boru ..., a o istrski tematiki še ne moremo govoriti.³ Omembe vredne pa so objave duhovnikov, ki so službovali v slovenski Istri: *Jeklena maska* (1918, Trst: samozaložba), pesniška zbirka Milana Kureta (1863, Šmarje–1914, Podbrdo), knjižica Jakoba Sokliča (1893, Bled–1972, Slovenj Gradec) *Istra kliče ...* (1928, Ljubljana: Jugoslovanska matica v Ljubljani), v kateri avtor opisuje dogodke in ljudi istrskih vasi v obdobju 1918–1928, in knjiga *Moja leta v Istri pod fašizmom – spomini* (1978, Ljubljana: Družina) Leopolda Jurca (1905, Branik–1988, Koper).

Šele v 2. polovici 20. stoletja se v Istri pojavijo slovenski avtohtoni pisci, Istra pa postane središnji motiv in celo tematski sklop pesništva in pripovedništva nekaterih avtorjev. V tem obdobju je začel v časopisih objavljati učitelj in publicist Anton Mihec - Tone (1899, Kubed–1973, Reka),⁴ leta 1955 je pravnik, pesnik, prevajalec in publicist Rado Bordon (1915, Trst–1992, Ljubljana), po rodu iz Sv. Antona, objavil prvenec *Večne zanke*, ki pa ne prinaša eksplicitno istrskih motivov; učitelj in pesnik Feruccio Jakomin (1930, Pobege–1958, Trst) ter učitelj in pesnik Emil Pribac (1942, Podpadna–1963, Podpadna) sta pisala pesmi z istrsko tematiko. Jakomin je nekaj pesmi objavil v zborniku Bori, njegove pesmi so izšle posthumno v zbirki *Istrske pesmi* (1998, Trst: Mladika, uredil Dušan Jakomin), Pribac pa je zapustil pesmi v rokopisu, objavljene so bile v zbirki *Senca v halji mesečine* (2010, Koper: Kulturno društvo Beseda Slovenske Istre, uredila Alferija Bržan).

Vznik prvih zapisov avtohtonih Istranov sovпада s šolanjem, predvsem s šolanjem v maternem jeziku.

Pri opredeljevanju slovenske istrske književnosti se je že večkrat pojavila dilema, ali se ta oznaka nanaša na tipološko oznako književnosti oziroma na književnost, ki jo motivno-tematsko opredeljujemo kot istrsko, ali na dela piscev, rojenih in/ali živečih v Istri. Slovenistka Vladka Tucovič je pojem opredelila kot na Istro vezano književno produkcijo, s katero je le-ta Istri podelila »status izstopajoče literarne pokrajine« (Tucovič 2013: 13).

Pri prvih slovenskih istrskih pesnikih, ki sta leta 1962 objavila pesniški zbirki z istrsko tematiko, sicer te dileme ni, saj sta oba rojena Istrana in sta velik del svojega

3 Omeniti velja tudi istrske motive v književnosti Ivana Cankarja, ki pa ne sodi med primorske književnike.

4 Ob pregledu njegove publicistične zapuščine lahko sklenem, da je, tako kot Alojz Kocjančič, čutil dolžnost, da iz spoštovanja do prednikov posreduje poznejšim rodovom resnično podobo ljudi, časov in dejavnosti iz svoje preteklosti. (Jakomin Kocjančič 2020: 177)

književnega opusa posvetila Istri. Alojz Kocjančič, rojen 1913 v Kubedu, in Bert Pribac, rojen 1933 v Srgaših pri Šmarjah, *sta že v svojih prvencih dala Istri posebno mesto*. Tako Kocjančič v Šavrinskih pesmih (Ljubljana: Ciril-Metodijsko društvo katoliških duhovnikov) kot Pribac v Bronastem tolkaču (Melbourne: Slovenski klub).

Da kljub istemu letu izida knjig ostaja Kocjančič zapisan kot prvi slovenski istrski pesnik, je objektivno dejstvo, saj je v času Pribčevega rojstva Kocjančič v goriških glasilih že objavljaj svoje prve pesmi in v času izida obeh prvencev je Kocjančičeva knjiga prišla neprimerno hitreje do večjega števila slovenskih bralcev. Obenem velja poudariti, da je leta 1973 Pribac poslal Kocjančiču iz Avstralije svojo pesniško knjigo V kljunu golobice z naslednjim posvetilom: »Vam, Prvemu pevcu slovenske Istre v poklon!« (iz osebnega arhiva Ines Cergol).

Kocjančič torej kompleksno pokriva pojem »istrski pesnik«, tako s krajem rojstva, krajem bivanja in službovanja ter s pesniško tematiko; ne nazadnje pa tudi s samoopredelitvijo, kar lahko razberemo tako iz mota v njegovi prvi knjigi kot iz verzov na vizitki ob njegovi zlati maši leta 1987, ko se je njegova življenjska in ustvarjalna pot že bližala koncu:

Kar sem, si, Istra, ti mi dala,
pečat si užgala za vse dni,
zato se vsaka moja pesem
ob tvojih strunah uglasi.
(*Motto, Šavrinske pesmi*, 1962.)

Slovenska Istra, zvesto sem te ljubil,
o tebi sem govoril, pisal, pel.
Naj bi, Gospod, nihče se ne pogubil,
kar si jih kdaj k ovčicam mojim vštel.
(*Ljudi opeval sem, vode in skale*, 182.)

1.1 Druga istrska prebujaja

V drugi polovici 20. stoletja, predvsem pa po prvih knjižnih objavah v 60-ih letih, se je začela v slovenski Istri »druga istrska prebujaja« (Dobrinja 2018: 11). Vsekakor so jo pospešili tudi tiskani mediji, ki so v 50-ih letih začeli izhajati v Kopru in Trstu: *Bori, Istrski tednik, Slovenski Jadran, Novi list, Mladika ...*, ter leta 1951 ustanovljena Založba Lipa Koper, ki je spodbudno vplivala na književno zavest in je začela kasneje objavljati tudi istrske avtorje.⁵

⁵ V 60-ih letih 20. stoletja se je v Istro priselil pisatelj Pavle Zidar (1932, Slovenski Javornik–1992, Ljubljana), ki je mnoge svoje romane izdal pri koprski založbi in v čigar obsežnem književnem opusu je našla svoje mesto tudi istrska krajina.

Slovenski Istrani so začeli svojo istrsko kulturno identiteto ponovno odkrivati predvsem v 80-ih letih 20. stoletja, ko so vzporedna dogajanja tako na književnem področju kot na glasbenem in likovnem polnopomensko revitalizirala Istro. V tem času se je v Istro priselil književnik Marjan Tomšič, ki je svoj pripovedni opus vse bolj odpiral istrski tematiki: leta 1983 je objavil zbirko kratke proze *Olive in sol*, leta 1986 roman *Šavrinke*, leta 1989 ljudske povesti *Noč je moja, dan je tvoj*, leta 1990 prozno zbirko *Kažuni* in leta 1993 roman *Zrno od frmentona*. Tomšič je postal tudi mentor mlajšim literarnim ustvarjalcem in zbiralcem ljudskega slovstva. Na pisce ni vplival le tematsko-motivno, temveč tudi z vnašanjem istrskega besedišča v književnost; tako so začeli nekateri istrski avtorji v svojih zapisih uporabljati tudi istrske narečne besede: Kubejc Rafael Vidali je leta 1989 izdal knjižico narečnih zgodb *Čubejske žrjavce*, Gračišča Marija Franca pa leta 1990 *Šavrinke zgodbe*; v pesništvo je istrski kolorit zanesel Bošteran Edelman Jurinčič že leta 1986 v svoji pesniški zbirki *Mladi junci v ritmu jeseni*. V to istrsko prebujo sodi tudi objava druge knjige Alojza Kocjančiča, pesniške zbirke *Brumbole* (1988).

Po letu 1990 so se z istrsko tematiko, bodisi leposlovno bodisi publicistično, začeli ukvarjati tudi: duhovnik, publicist in urednik Dušan Jakomin (1925, Sv. Anton–2015, Trst), učiteljica in pisateljica Nada Morato (1927, Dol pri Vogljah), publicist Milan Gregorič (1934, Dekani), pisec in etno glasbenik Emil Zonta (1935, Sv. Duh pri Buze-tu), pesnica in pisateljica Nelda Štok Vojska (1943, Marezige), pesnica in slovenistka Alferija Bržan (1946, Sv. Anton), slovenistka in etnologinja Rožana Koštial (1950, Nova vas), zgodovinar, arhivar in pisec Alberto Pucer (1955, Koper–2015, Padna), sociologinja in publicistka Leda Dobrinja (1954, Lopar), kulturologinja Tanja Jakomin Kocjančič (1964) ... ter v Istro priseljeni književniki (za stalno ali občasno): Franjo Frančič (1958), Iztok Geister (1945, Laško), Tone Pavček (1928, Šentjurij pri Mirni Peči–2011, Ljubljana) ... Tako je ravno v tem času na književnem področju slovenska Istra doživela polno afirmacijo.

1.2 Književniki slovenske Istre zunaj ožjih »istrskih okvirov«

Gotovo je preozko istrsko književnost zamejiti le na tiste pisce, ki so v svoja dela eksplicitno vnašali istrske motive, teme, prvine iz ljudske književnosti ali istrsko narečno besedišče. V tem času so se v slovenski Istri namreč pojavili tudi slovenski književniki, ki sicer literarno niso bili neposredno vezani na istrsko motiviko, a po kraju svojega bivanja in/ali delovanja vendarle sodijo med istrske avtorje, npr. Tomaž Šalamun, Vlado Šav, Vladimir Memon, Andrej Medved, Dimitrij Kralj, Veso Pirnat-Brolski ...

V 90-ih je svoja književna dela začela objavljati nova generacija piscev, doma iz slovenske Istre: Andrej Morovič, Vera Pejović, Metka Cotič, Tatjana Soldo, Vesna Furlanič Valentinčič, Ines Cergol, Maja Gal Štromar, Vanja Pegan ...; po letu 2000 se oglasi

nov val pesnikov: Gašper Malej, Jure Vuga, Marko Matičetov, Karlo Hmeljak ...; v najmlajšo generacijo pa sodijo Martin Mikolič, Vid Karlovšek, Selma Skenderović ...

Nekateri književni strokovnjaki želijo uveljaviti pojem »urbana in ruralna književnost slovenske Istre«, vendar je taka distinkcija preohlapna, premalo namreč opredeli specifične lastnosti pesništva posameznih avtorjev. Tudi pojem »domačijska književnost« kot »tip umetnostne ustvarjalnosti, ki izvira iz doživetja kraja, pokrajine in njenih ljudi« oziroma kot »tematizacija pojavov vaških (ruralnih) okolij«, ki je »praviloma angažirana in kritična, soočena z neposredno resničnostjo ali pa svojo vizijo uresničuje v idilični obliki« (Pogačnik 2000: 71–78), ne označi v celoti »istrske književnosti«, tudi tiste, pisane v narečju, ne, na primer pesništva Berta Pribca in Edelmana Jurinčiča. Torej je tudi tovrstna opredelitev preozka. Vsekakor gre za različne generacije književnikov in seveda za različne literarne sloge, značilne za posamezne avtorje, oziroma različne avtorske poetike.

2 Kocjančičevo književno ustvarjanje

Alojza Kocjančiča (1913, Kubed–1991, Klanec pri Kozini) je zaradi njegove nadarjenosti tedanji kubejski duhovnik Ivan Brezavšček usmeril v goriško semenišče. Tako je enajstletni Stanko, kot so ga klicali doma, leta 1924 prestopil prag goriškega semenišča. Po opravljeni maturi leta 1933 je študij nadaljeval v goriškem bogoslovju in bil leta 1937 posvečen v duhovnika. Novo mašo, ki jo je obhajal v rojstnem Kubedu, so združeni pevski zbori in pettisočglava množica vernikov spremenili v pravo narodno manifestacijo. »Kocjančiča, za katerega so upravičeno domnevali, da bo v tem težkem času fašizma, ko je veljala prepoved za vse, kar je bilo slovenskega, jedro domoljubja, so že takoj leta 1937 postavili za kaplana v zelo italijaniziran Buzet, kjer je ostal eno leto.« (Cergol 2020: 43) Leta 1938 je začel službovati kot župnik v Koštaboni, soupravljal je tudi župniji Pomjan in Šmarje, kjer je ostal 25 let; leta 1963 pa je bil premeščen v Klanec pri Kozini, kjer se je leta 1974 upokojil in leta 1987 praznoval zlato mašo; tu je ostal do smrti leta 1991. Pokopan je na kubejskem pokopališču.

Navdušen nad tujo in domačo književnostjo, ki jo je začel odkrivati v goriškem semenišču, se je Kocjančič prvič preizkusil kot pisec že leta 1928, tako pesmi kot dnevnika. Z leto mlajšim Ladom Piščancem iz Barkovelj pri Trstu sta si izmenjevala pesmi, jih brala in ocenjevala, s čimer sta drug drugega spodbujala pri pisanju in kmalu postala nerazdružljiva prijateljva vse do Piščančeve tragične smrti.⁶ Oba sta igrala violino in bila navdušena pevca, člana semeniškega pevskega zbora, ki ga je vodil Lojze Bratuž. Leta

6 Duhovnik in pesnik Lado Piščanc (1914, Trst–1944, Lajše nad Cerknim) je bil ustreljen kot nedolžna žrtev partizanskega maščevanja po nemškem napadu na partijski tečaj in skupaj z drugimi 15 žrtvami vržen v brezno. Njegova pesniška zbirka *Pesmi zelene pomladi* je izšla v Gorici leta 1950. Zora Piščanc, Ladova sestra, je objavila knjigo *Pesnik zelene pomladi* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, Katoliško tiskovno društvo, 1987), v kateri popisuje bratovo življenje. V njej Alojz Kocjančič nastopa kot Lojze.

1933 so prijatelji: Alojz Kocjančič, Lado Piščanec, Štefan Tonkli in Ivan Delpin načrtovali izid skupne pesniške zbirke z naslovom *Pesmi štirih*, ki pa ni izšla. Kljub temu je bila njihova generacija zelo dejavna na literarnem področju. Kocjančičeva literarna pot se je nadalje oblikovala ob sodelovanju pri ilegalnih litografskih glasilih *Tihe besede* (1935), *Gmajna* (1936), *Pisanice* (1936), katerih jedro je bil Stanko Vuk. Ob odličnih, domoljubno usmerjenih profesorjih (Lojze Bratuž, Lepold Cigoj, Vinko Vodopivec, Ivo Juvančič, Alfonz Čuk ...) ter mladih književnih ustvarjalcih in gojencih semenišča in bogoslovja (ob že omenjenih Boris Pahor, Avgust Žele, Mirko Filej, Franc Koritnik ...) je Kocjančič izoblikoval svoj premočrtni odnos do leposlovja, glasbe in slovenstva, ki je postal njegova življenjska stalnica.

Kasneje je svoje književne prispevke, prozne zapise in pesmi, objavljial v različnih revijah in časopisih: *Slovenskem Jadranu*, *Borih*, *Obzorniku*, *Organizacijskem vestniku CMD*, *Novi poti*, *Novi mladiki*, *Glasniku slovenskega duhovniškega društva*, *Družinski pratiki*, *Koledarju Mohorjeve družbe*, *Primorskih novicah* ...

Kocjančičev literarni opus obsega tri knjige: leta 1962 je izšla njegova prva pesniška zbirka *Šavrinske pesmi*, leta 1988 pesniška zbirka *Brumbole*, nekoliko razširjena in revidirana izdaja prve knjige (uredil in spremno besedo napisal Marjan Tomšič), in leta 1992 prozna zbirka *Ljudi opeval sem, vode in skale/Pripovedi o ljudeh Slovenske Istre in Malega Krasa* (uredila in spremno besedo napisala Ines Cergol), razdeljena na tri cikle: prvi »Od pastirčka do dušnega pastirja« je življenjepisni, drugi »Med svojimi« domačijsko krajinski in tretji »V Istri pod fašizmom« spominsko-zgodovinski.

Veliko Kocjančičevih verzov je vklesanih na nagrobnih spomenikih, njegove pesmi pa je uglasbilo več skladateljev: Ubald Vrabec, Zorko Harej, Ivan Šček, Diana Slama, Matija Tomc, Vinko Vodopivec, Andrej Makor ...

2.1 Pesniška knjiga *Šavrinske pesmi*

Ob pričakovanju na izid svoje prve knjige je pesnik zapisal:

V letu Gospodovem 1962 bodo izšle – tako vsaj kaže – moje pesmi. Prav nič si ne delam utvar, da ne bom po njihovem izidu moral zagrenjen vzklikniti: »Si tacuisssem! – Da bi bil molčal!«, vendar kako naj molčim, če sem v tej govorici, v verzih, govoril ali jecljal že kot petnajstleten fant in celo že prej? (Kocjančič 1992: 180.)

Kocjančič je želel svoj prvenec objaviti v koprski Založbi Lipa, a ker je uredništvo zahtevalo, naj iz zbirke umakne religiozne pesmi, je svojo željo raje opustil, in tako so *Šavrinske pesmi* leta 1962 izšle v Ljubljani v založništvu Ciril-Metodijskega društva. Zbirko je s svojimi grafikami opremil akademski slikar in kipar Jože Pohlen.

Pesmi so v zbirki razvrščene v sedem razdelkov z naslovi: »Mladostni boji in sanje«, »Iskanja in srečanja«, »Istra – zemlja in ljudje«, »Zvodenela kri«, »Religiozne«, »So-bratom v Istri« in »Tri sklepne«; uvodoma pa sta ob *Mottu* uvrščeni pesmi *Uvodne tercine* in *Moja pesem*. V prvem in drugem razdelku je po trinajst pesmi, tudi tretji razdelek »Istra – zemlja in ljudje« vsebuje trinajst naslovov, vendar je najobsežnejši, saj vsebuje dva cikla: *Kubejski soneti* in *Domača zemlja*, tako da gre dejansko za dvajset pesmi. Četrty razdelek prinaša le dve pesmi, peti pet, šesti štiri in sklepni tri.

Kocjančičeve pesmi so metaforično jasne, oprte na romantično-realistično tradicijo, oblikovno so bodisi soneti bodisi kitične pesmi: trivrstičnice, štirivrstičnice, petvrstičnice ...; rima pa je njihova stalna zvočna figura (prestopna, parna zaporedna, oklepajoča, mešana ...). Lirski subjekt je praviloma prvoosebni (*Naj se pri tebi izihtim*), v redkih primerih se pojavijo pesmi podobe (*Planika*) ali tudi množinski izpovedovalec (*Mi sekamo*).

Tematsko gre v pesniški zbirki za osebnoizpovedne pesmi, predvsem razpoloženske (*Nemir, Tesnoba*), v katerih pesnik upesnjuje svojo notranjo stisko in radost, dvome in upanja, visoke idealitete in vero, mestoma so vanje vtكاني poetološki motivi (*Uvodne tercine, Istra - mati*).

Stopinje sled
s pretrdih cest,
ki v nedogled
gre z njo boleost,
si žalna pesem moja.
(*Moja pesem.*)

Nekaj je religioznih pesmi (*Strunjanski materi, Obraz bolečin ...*) in memoarsko biografskih (*Gluhonemi žrtvi, Ivanu Brezavščku, Avguštinu Zlobcu ...*), največ pa istrskih (*Istran, Kubejski soneti, Domača zemlja ...*), nekatere od teh so prave epske slike, npr. *Istrski vozniki* in *Kubejskim Šavrinkam*, veliko je tudi ekspresivno rodoljubnih (*Od Portoroža do Devina, Bori, Slovenska Istra, Greh pozabe ...*).

Trde istrske so skale,
so stoletjem kljubovale:
tudi mi!

Še naš rod živi in poje,
ni izdal besede svoje
ne krvi.
(*Ob Rižani in Rokavi.*)

V istrskih pesmih izraža lepoto (*Pomlad v Istri*) in trpkost pokrajine (*Kamen, trn in brin*) ter stisko in kljubovanje istrskega človeka, nenehen šavrinski boj za materialno,

nacionalno in moralno eksistenco (*Ob Rokavi*). Kocjančičeve istrske pesmi prestopajo mejo zgolj domačijskega toposa.

Ko grem prek tvojih goličav,
o Istra, prek ožganih trav,
čez kamen, trn, pritlikav brin,
te kličem kakor mater sin;
ko zrem v razbičan tvoj obraz,
zavem se: tak sem tudi jaz.

Od morja sem pa vsa si vrt,
vinograd si prežlahtnih trt,
in vsa si nežen oljkov gaj,
drobno cvetoč v zeleni maj.
Žal, v to razkošje, v to prelest
ne gre nobena mojih cest.

Ne, nisem olje še za v dlan,
v hladilo, Istra, tvojih ran,
še nisem čaša močnih vin
v pozabo tvojih bolečin:
zdaj sem le kamen tvojih skal,
sem trn in brin iz tvojih tal.

(*Kamen, trn in brin.*)

S poimenovanjem Istre kot matere pesnik Istro posebi in ji podeli status intimne – status absolutne povezanosti s samim sabo. Obenem pa Istra postane podoba pesnika samega, saj se z njo poistoveti (»tak sem tudi jaz«), postane enega bistva z njo, a le po svoji trpki plati. Njene razkošne, življenja polne plati kot človek/sin/Istran še ne dosega, temveč le upa (kar izraža s ponovljenim členkom »še«: »nisem še/še nisem«), da bo to celovitost, po-polnost, ki mu pritiče, »še« dosegel. Na impliciten način s kristusovskimi atributi: olje/vino, razbičanost/rane/bolečine označi sebe kot trpečega, »še« nepopolnega človeka, ki stremlje k vstajenjskosti. Pesem je na neki način programska pesem Alojza Kocjančiča kot človeka in duhovnika, pa tudi pesnika, saj je tudi njegova pesem »še« zapredena v boleost – v »kamen, trn in brin«. Vse drugače zapojejo njegovi stihii v pesmi *Istra – mati*. V njej se lirski subjekt iz pasivnega pesnika spremeni v aktivnega borca za resnico in pravico – v »olje« in »časo močnih vin«, kar je značilno še za mnoge njegove pesmi:

O Istra, draga zemlja rodna moja,
za tužno – kot v posmeh so te krstili,
s prezirom so stoletja te pojili,
nihče ljubezni dal ti ni napoja.

Nihče ni v tebi kdaj iskal heroja,
te pevcev pesem še doslej ni pela,
pozabljena za svet so tvoja dela,
ti tujec je zavrl polet razvoja.

Jaz, tvoj otrok, deležen tvoje »hvale«
in svest prenekateri si krivice,
obraz tvoj, mati, bom odkrival pravi.

Ljudi opeval bom, vode in skale
z ljubeznijo do tebe, do resnice,
da se ti ranjeno srce pozdravi.

(*Istra-mati.*)

Njegova poezija je iskrena, možata, stroga, obenem pa prežeta z nežno lirsko sanjo in predano ljubeznijo:

Istri, sočloveku, Bogu:
Morda bo kdaj izmed sadov teh brazd
utrujen potnik brašna si nabral ...
Takrat in zdaj zahvaljen, Bog, za slast,
da bratom vračam, kar si meni dal!

(*Zahvaljen, Bog!*)

Šavrinske pesmi so izšle v času, ko je slovensko pesništvo stopalo v modernizem, zato so bile v kritiško-pesniških krogih večinoma prezrte ali tudi negativno ocenjene. Nobene javne pozitivne ocene niso doživele niti v cerkvenih krogih. Razočaran nad neodmevnostjo svojega prvenca ni Kocjančič v naslednjih letih skoraj nič objavljaj. Za svojega pa ga je sprejelo ljudstvo, *Šavrinske pesmi* so postale istrska biblija, ljudje so se učili verze, ki so jim greli srca, na pamet. »Gospod Lojze«, ki je bil za svoje župljane in domače ljudi več kot samo duhovnik, bil je njihov zaupnik, prijatelj in človek, ki jim je vedno rad pomagal – ne nazadnje je svojo koštabonsko župnijo med vojno rešil pred nemškimi požigom, je postal tudi prvi pesnik, ki je upesnil vse tisto, kar se jih je neposredno dotikalo. O tem pričajo odlomki iz Kocjančičeve korespondence, shranjene v Pokrajinskem arhivu Koper:

Šele pred kratkim sem v »Slovenski književnosti 45–65« opazil tvoje ime. Saj je v obeh knjigah lepo zapisano o tebi in tvojem delu in Paternu se je potrudil za oceno »Šavrinskih pesmi«, a tistega ni mogel povedati, kaj čutimo mi Primorci, kadar vzamemo v roke tvoje Šavrinske pesmi. Tega se ne da povedati. To le čutimo. (B. B.)

[...] ko sem bral vaše pesmi, ki so res šavrinske, se mi je Istra spet prikazala v mandljih in oljkah. [...] Oprostite mi, ker nisem prej vedel, da tako ljubite domači kraj in ljudi, da se v vas skriva skoraj kmet v svoji preprosti ali lepi ljubezni do zemlje in sočloveka in predvsem do narave. [...] Toda nekaj pa sem občudoval, vaše osebne pesmi, ki so mi odkrile trpečega človeka. Drugače sem si vas predstavljal: trdega kmečkega duhovnika, ki je sebe zatajil ali sebe nima. Pa sem se zmotil na srečo, oprostite mi, če si upam Vam tako govoriti. Zame je pesem lepa, če pove resnico in jo pove na resnični, občuteni način, da bralec čuti odnosno ne čuti, ko bere. V vas sem odkril »obraz bolečine«, žrtve, ki trpi, a vendar odpušča [...]. (H. P.)⁷

Pesmi sem prebiral z velikim užitkom, se naslajal ob njih izklesanosti, zbrani in krepki besedi ter sočustvoval z Vašim in Vaše Istre trpljenjem. V prvem delu imate nekaj složnosti s Sardenkom, v splošnem pa ste samosvoj. Želim Vam še nadaljnjih pesniških uspehov. Ta Vaša zbirka zasluži, da bi jo mnogi brali in z enakim užitkom, kot sem jo jaz. (S. P.)

2.2 Sodobni temelj literarne, kulturne, nacionalne in jezikovne identitete slovenske Istre

Leta 1986 je Kocjančič na srečanju v Pučah izrekel svojo posebno poslanico:

Mladim rojakom iz slovenske Istre ob Rižani in tu ob reki Rokavi kličem: Stopite v korak z vašimi vrstniki ob Soči in Vipavi pa še s tistimi ob Savi in Dravi, in Muri, ne da bi pozabili na brate in sestre v zamejstvu ob Jadranu, Soči, Nadiži, Zili in Rabi! V vsej tej potrebni enotnosti se zavedajmo svojih posebnosti, svojih korenin. Samo tako bomo uspeli izraziti svoje bistvo, po katerem se od drugih ločimo, prav s tem pa tudi druge bogatimo. (Kocjančič 1998: 15.)

Bard slovenske istrske pesmi se torej povsem zaveda svojih korenin, obenem pa tudi vpetosti v slovenski kulturni prostor. Prav iz te zavesti je svojo pesniško besedo dosledno zapisoval v slovenskem knjižnem jeziku, ki ga najprej povezuje z vsemi primorskimi Slovenci, predvsem v dolgoletnem mukotrpnem boju za nacionalno, kulturno in jezikovno identiteto, nadalje pa s Slovenci nasploh, ne da bi pozabil na zamejske Slovence. Privrženost slovenstvu sta v pesniku okrepila slovenska rodoljuba, učitelj Ivan Pečenko in župnik Ivan Brezavšček, ki je Kocjančiča usmeril v goriško semenišče, in ne v veliko bližje koprsko, ki je veljalo za raznarodovalno gnezdo. Dokončno pa je pesnikov »nacionalni credo« uvrstilo goriško bogoslovje s svojo domoljubno naravnostjo, ki jo je uspelo ohraniti tudi v času italijanskega fašizma.

Kocjančič je leta 1937 stopil na svojo poklicno duhovniško pot kot goreči domoljub in slovenski knjižni jezik je zanj postal prapor identitete, samobitnosti in svobode. Slovenski jezik je uporabljal tudi v cerkvi, zaradi česar je imel težave z italijanskimi fašističnimi oblastmi. Nikakršnih pomislekov pa ni imel, da se ne bi v italijanščini pogovarjal z italijanskimi župljani. V zasebnih okoliščinah, predvsem ko je prihajal na

7 Op. avtorice: inicialke označujejo pesnika Berta (Humberta) Pribca.

obiske v Kubed, pa se je rad pomenkoval v svojem istrskem narečju. Odlično je poznal italijanski, latinski in nemški jezik ter tudi prevajal. V mladostniških letih pa si je s prijateljem Ladom Piščancem dopisoval kar v latinščini in tudi svoje dnevniške zapise je večkrat pisal v latinščini.

Ker je jezik »temeljni element identitete zavesti, pogoj le-te in obenem njen gradnik, ki omogoča njen razvoj« ter »kot tak pomemben dejavnik osebne in etnične/narodne identifikacije« (Mikolič 2003: 51), se zdi samoumevno, da je Kocjančič, upoštevajoč družbeno raven razvoja etnične identitete ter svojo osebno naravnost do slovenstva, za svoj umetniški jezik izbral knjižni jezik, in ne morda narečje. Tako lahko Kocjančičeve *Šavrinske pesmi* označimo kot sodobni temelj kulturne, literarne, nacionalne in jezikovne identitete slovenske Istre.

3 Ob zapuščini Alojza Kocjančiča

Ko želimo premotriti književno zapuščino Alojza Kocjančiča, smo bolj ali manj v zadregi, saj njegovo književno ustvarjanje še ni celovito strokovno ovrednoteno. Veliko njegove zapuščine je še neevidentirane oziroma neobdelane (revialne in časopisne objave, nagrobni napisi, rokopisi, korespondenca).

Zapuščina Alojza Kocjančiča pa so tudi številni kulturni dogodki, ki jih v slovenski Istri obeležujejo v obliki Kocjančičevih spominskih večerov, literarnih srečanj, kulturnih prireditev ... Kocjančiča so si za vzor postavili od vsega začetka delovanja (1995) v krožku Beseda slovenske Istre; po njem sta poimenovana kulturno društvo in pevski zbor Puče-Koštabona; občine Koper, Izola in Piran pa že od leta 1993 podeljujejo priznanje z nagrado Alojza Kocjančiča za posebne dosežke pri ohranjanju in oblikovanju kulturne podobe slovenske Istre.

Leta 2001 je koprška založba Libris izdala faksimile njegovih *Šavrinskih pesmi*, leta 2002 je bil v Izoli organiziran posvet *Slovenski istrski pesnik, pisatelj in duhovnik Alojz Kocjančič*,⁸ leta 2013 je Skala Kubed ob njegovi 100-letnici rojstva objavila knjigo proznih in pesniških del *Pesmi in zapisi* (uredila in napisala spremno besedo Ines Cergol) in leta 2020 je ob odprtju njegove spominske sobe v Kubedu izšla knjiga *Kubejski* (avtorica Ines Cergol, urednica Mirjana Kontestabile Rovis). Info točka v kubejski spominski sobi pa predstavlja veliko še sicer neobjavljenega pisnega in dokumentarnega gradiva, ki ga je v Pokrajinskem arhivu Koper evidentirala Mirjana Kontestabile Rovis.

⁸ Leta 2003 je pri Knjižnici Annales izšel zbornik s posveta z naslovom *Življenje in delo Alojza Kocjančiča, slovenskega istrskega pesnika, pisatelja in duhovnika*, v katerem so svoje prispevke objavili: Milan Gregorič, Dušan Jakomin, Tino Mamič, Darko Dukovski, Jurij Rosa, Ines Pešorda, Alferija Bržan, Tanja Jakomin Kocjančič in Marjan Tomšič.

O Kocjančiču in njegovem literarnem pomenu so ob različnih priložnostih zastavili svojo besedo tudi slovenski književniki:

Njegove pesmi pomenijo korenine slovenskega življa v tem delu Istre. Istranu, ki je bil stoletja poniževan in izkoriščen, dajejo trdno oporo, krepijo njegovo samozavest in utrjujejo njegov korak, ko stopi na tuje ceste. So tudi klen izraz močnega, iz pradavnine izvirajočega življenja. (Marjan Tomšič, *Glogovi cvetovi v poeziji Alojza Kocjančiča*. Brumbole. 115.)

Razmišljal je predvsem o tem, kako prebuditi slovensko Istro. Vse, kar je mogel, vse svoje moči in ambicije je podredil temu, da bi se Istrani zavedeli sami sebe, da bi se borili za svoje pravice. [...] Pomen Kocjančiča ni samo v tem, kar je v življenju počel, ampak predvsem v tem, kar je v ljudeh pustil. [...] (Ciril Zlobec, Kubed 2013. *Kubejski*. 87.)

Bodisi Kocjančič bodisi jaz sva se vedno borila za tako literaturo, ki bi bila vredna, da jo iz prevodov spoznajo okrog po Evropi. (Boris Pahor, Sv. Anton 2013. Info točka v Spominski sobi Alojza Kocjančiča v Kubedu.)

Slovenske Istre dolgo in predolgo ni bilo v slovenski književnosti. Živela je na robu naše pismenosti in naše zavesti, kot da nam ni mar mediteranske sončnosti in še manj tega, da bi držali korak s tamkajšnjim slikarstvom in stavbarstvom ali vsaj z ljudsko pesmijo. Te bolj ali manj prazne strani je prvi popisal s pesmimi Kubejčan, duhovnik in svečenik besede Alojz Kocjančič. Istra je z njim za zmeraj tudi v poeziji zares postala tudi slovenska, on pa njen pesnik. (Tone Pavček, *Alojz Kocjančič – pesnik slovenske Istre*, Šavrinske pesmi, 2001.)

Kot neprecenljiv sooblikovalec in pričevalec svojega prostora in časa, ki je bil v marsičem prelomen in odločilen, je Alojz Kocjančič s svojo literarno ustvarjalnostjo utrdil razvoj slovenske istrske identitete, oziroma doprinesel k »razumevanju pokrajine kot besedila«,⁹ obenem pa je v slovensko pesništvo prvi velikopotezno vnesel istrsko tematiko, kar ga v slovenski literarni zgodovini opredeljuje kot prvega slovenskega istrskega pesnika.

VIRI IN LITERATURA

AHTIK, Josip: 1907: Pismo. <http://static.primorske.si/pdf/pismo_zid.pdf>. Časovna kapsula je sto let čakala v središču Kopra. 31. 1. 2015. <<http://www.primorske.si/novice/istra/casovna-kapsula-je-sto-let-cakala-v-srediscu-kopra>>.

BRATULIĆ Josip, 1987: *Istarske književne teme*. Pula: Istarska naklada.

CERGOL-BAVČAR, Ines, 1991: *Istrska tematika v leposlovnih delih Marjana Tomšiča*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

CERGOL, Ines, 2013: *Kocjančič Alojz: Pesmi in zapisi. Ob 100-letnici rojstva*. Kubed: Skala Kubed.

9 Pokrajina ni le besedilo, torej kulturni izdelek, temveč je hkrati tudi kulturni proces (Tucovič 2013: 18).

- CERGOL, Ines, 2020: *Kubejski*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper.
- DAROVEC, Darko, 1992: *Pregled zgodovine Istre*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Primorske novice.
- DOBRIJNA, Leda, 2018: *Tretja istrska prebuja in njene senčine: študij primera*. Koper: Vita, zavod za kulturo in izobraževanje.
- GREGORIČ, Milan, JAKOMIN, Dušan idr.: 2003: *Življenje in delo Alojza Kocjančiča, slovenskega istrskega pesnika, pisatelja in duhovnika*. (Knjižica Annales 36.) Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- GUŠTIN, Mitja, ŽITKO, Salvator: 2021: *Slovenska Istra II/Zgodovina in družba*. Ljubljana, Koper: Slovenska matica, Libris.
- JAKOMIN KOCJANČIČ, Tanja, 2020: *Anton Mihec – Tone: Narod naš dokaze hrani*. Koper: Tanja Jakomin Kocjančič, Društvo za šport, kulturo in turizem Skala Kubed.
- KOCJANČIČ, Alojz, 1998: Ob srečanju v Pučah. *Brazde s trmuna. Glasilo študijskega krožka Beseda Slovenske Istre* 15.
- KOCJANČIČ, Alojz, 1992: *Ljudi opeval sem, vode in skale. Pripovedi o ljudeh Slovenske Istre in Malega Krasa*. Koper: Založba Lipa.
- KOCJANČIČ, Alojz, 2001: *Šavrinske pesmi*. Koper: Libris.
- KOMELJ, Milček idr., 2008: *Kulturna identiteta Istre*. Razprava v Slovenski matici 22. oktobra 2008. Ljubljana: Slovenska matica.
- KONTESTABILE ROVIS, Mirjana, 2010: *Cesarsko-kraljevo moško učiteljsišče v Kopru: 1875–1909: slovenski oddelek*. Koper: Pokrajinski arhiv.
- KONTESTABILE ROVIS, Mirjana, 2003: »Učitelj naj bo«: *Ob 130-letnici učiteljsišča v Kopru / In occasione dei 130 anni dell'Istituto magistrale di Capodistria*. Koper: Pokrajinski muzej.
- KRAMAR, Janez, 1991: *Narodna prebuja istrskih Slovencev*. Koper, Trst: Založba Lipa, Založba tržaškega tiska.
- MIKOLIČ, Vesna, 2003: *Jezik kot odraz etnične ozaveščenosti v narodnostno mešanem prostoru Slovenske Istre*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 50–66.
- POGAČNIK, Jože, 2000: Narečna književnost (pojem in razsežnosti). *Zbornik slavističnega društva Slovenije* 11. Koper, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 71–78.
- PRIBAC, Bert, 1973: *V kljunu golobice*. Canberra: The lapwing private press.
- TOMŠIČ, Marjan, 1988: Glogovi cvetovi v poeziji Alojza Kocjančiča. Alojz Kocjančič: *Brumbole*. Koper: Založba Lipa. 117.
- TUCOVIČ, Vladka, 2013: *Istra v sodobni slovenski književnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- VIDALI, Rafael idr., 1998: *Kubejska skala*. Kubed: Društvo za šport, kulturo in razvoj vasi Skala.

Nada Đukić

Osnovna šola in vrtec Ankaran

nadadukic1@gmail.com

Istrska motivika v poeziji Berta Pribca

V tem preglednem članku so izpostavljeni interdisciplinarni pristopi, s pomočjo katerih je možno natančneje opredeliti istrsko motiviko v poeziji Berta Pribca. Tako je smiselno uporabiti teorijo diasporične književnosti in transnacionalne literature ter modele literarne geografije oz. prostorske literarne vede. Obenem so skladno s tem izpostavljeni izsledki dosedanjih raziskovalcev (Matjaž Kmecl, Barbara Suša, Marjan Tomšič, Mirko Jurak, Teja Pribac, Nada Đukić, Jasna Čebren).

1 Uvod

Četudi v raziskovanju slovenske izseljenske književnosti obstaja zavest o tem, da bi »[u]metniško najboljša literarna dela slovenskih izseljencev [...] morala biti ustrezneje predstavljena v antologijah (enovite) slovenske književnosti v okviru širšega skupnega slovenskega prostora« (Maver 2004: 74), se zdi, da to ostaja le na deklarativni ravni. Slednje izpostavlja anglist in amerikanist Igor Maver v spremni besedi *Jože Žohar, slovenski izseljenski pesnik med Prekmurjem in Avstralijo* k pesniški zbirki tega slovensko-avstralskega pesnika z naslovom *Obiranje limon*. Podobno velja za njegovega rojaka pesnika Berta Pribca, ki se je tako kot on v Avstraliji »uveljavil kot vrhunski avtor tamkajšnje slovenske lirike« in sodi »v elito sodobne slovenske lirike«, kar zapiše Matjaž Kmecl (2010: 7) v spremni besedi *Pesnik Bert Pribac* k pesnikovi zadnji pesniški zbirki *Podobe zlodjev in svetnikov*.

Ob vsej prvotni eksistencialni nestabilnosti so se v Pribcu porajali tudi dvomi v lastno pesnjenje, saj ga niti ni dojemal kot poezije same (»pesmi v tradicionalnem smislu«), četudi se je obenem zavedal njegove avtentičnosti in tega, da je kot tako predstavljalo njegov edini možni lastni izraz (Pribac 2010: 178). Najprej je bil prepričan, da bi »moral za svoja lirična razmišljanja uporabiti elemente poetične mere« (Pribac 2010: 183), vendar je kasneje ugotovil, da mu za ubeseditev lastne zavesti v pesmih veliko bolj odgovarja svobodni verz. Avtorjeve informacije o njegovi avtopoetiki so v knjigi esejev *Tam daleč pod južnim križem* (npr. v članku *Naivnost in pogum pesnikov*) dejansko izčrpne: predstavi nam svoje vzgibe za pisanje; lastno razumevanje ustvarjalnega procesa ob pojmih domišljije – resničnosti, sanj, umetnosti in svobode; svoje občasno, nestrukturirano, »part-time« ukvarjanje s književnostjo in prevajanje lastne poezije iz angleščine v slovenščino (razen prve pesniške zbirke *Bronasti tolkač*) (Pribac 2010:

178–180). Za njegovo poezijo je odločilno pisanje »iz notranje nuje«, »samozadovoljevalno pisanje«, ki je učinkovalo nanj skoraj psihoterapevtsko, vsekakor pa je delovalo nanj tolažilno in ga je naredilo funkcionalnega v vsakdanjem življenju (Pribac 2010: 179).

Kot trdi pisatelj Marjan Tomšič (1991), je Pribčeva poezija domačijska, a hkrati svetovljanska in jo obenem »zaznamuje [...] kozmično-planetarna zavest« (Tomšič 2000: 6). V sodobni teoriji diasporične književnosti je dom pojmovan kot »več lokalitet [...], saj naj bi bil ta osvobojen prostorskega koncepta lokacije [...] [ter] globoko vsajen v lastnem in kulturnem spominu izseljenca«, le-tega pa prav tako opredeljujeta »[r]azseljenost« in »fluidna diasporična identiteta« (Maver 2004: 75). Ambivalenten odnos do domovine, ki ga izraža Bert Pribac npr. v svojem *Dnevniku fundamentalista v razsulu* (2012: 27), je le eno od načelnih izhodišč, ki pa ima nato različne realizacije v njegovi poeziji. Osnovna potreba in naravna pravica, imeti domovino, ter s tem povezana (največja pesnikova) ljubezen do nje, so kljub temu v ospredju.

V dosedanjih raziskovanjih so bile izpostavljene različne plasti istrske motivike v Pribčevi poeziji (prim. Kmecl 1991, Tomšič 1991, Suša 1999, Tomšič 2000, Jurak 2002, Pribac 2002, Kmecl 2010, Đukić 2012, Čebren 2020), četudi le-ta ni bila sistematično predstavljena.

2 Bert Pribac – istrski (slovenski) pesnik

Bert Pribac, eden izmed »prvih znanilcev slovenske istrske lirike«, sodi v t. i. prvi val istrskih literatov, ki »označijo istrsko temo v liriki z opazno melanholično perspektivo«, kar predstavi Jasna Čebren najprej v članku *Slovenska istrska književnost* v reviji *Fontana* in nato v istoimenskem članku v monografiji *Slovenska Istra II* (2021: 309–310). Ines Cergol Bavčar in Jasna Čebren (2001: 215–216) v članku *Slovenska književnost v Istri* opredeljujeta istrsko tematiko »kot izraz duhovno-materialnih karakteristik, specifičnih za istrski prostor«, ki se občasno pojavlja kot motiv morja, istrske krajine, istrske vasi in Istranov; Pribčevo poezijo v tem kontekstu pa kot »ruralno tematizirano«.

Vladka Tucovič (2012: 52–53) v članku *Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu* v zborniku *Slavistika v regijah – Koper nakaže* »možnosti interdisciplinarne obravnave istrskih literarnih besedil s pristopi literarne geografije oz. prostorske literarne vede« in izpostavi »model razumevanja pokrajine kot besedila s pomočjo metafore«, ki ga je uporabila slovenska geografinja Mimi Urbanc v svoji monografiji *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. »[B]ranje pokrajine« (po britanskem zgodovinskem geografu Ianu D. Whytu) je »odvisno od gledalca, njegovega osebnega pogleda in kulturnega okolja, iz katerega izhaja,« pri čemer prihaja do filtriranja in izmaličenja informacij, »kar vodi v selektiven vtis pokrajinskega videza, pogled pa je

lahko zelo blizu resničnosti ali pa od nje zelo oddaljen« (Tucovič 2012: 53–54). Slednje velja v celoti tudi za poezijo Berta Pribca.

Bolj kompleksen ali celo drugačen pogled na rodno Istro pa izhaja iz Pribčeve drže transnacionalnega avtorja, za katere so značilne »mobilnost«, »gibanje«, »potovanja«, »prostovoljna ali prisilna migracija [...] z enega mesta na drugega, pogosto prek prepovedanih pokrajin, z malo ali nič denarja, prek legalnih in kulturnih meja, z veliko trpljenja in malo obljub, razen razseljenosti in upanja na nov začetek« (Jay 2021: 78, prev. N. Đ.). Paul Jay govori o tem v II. delu svoje monografije *Transnational Literature* (Transnacionalna literatura), ko obravnava branje transnacionalne literature. Ob tem je že naravnost anekdotična Pribčeva pripoved o zapletenem in težavnem prebegu v Avstralijo le s culo, potnim listom in drobno knjižico pesmi Srečka Kosovela *Zlati čoln*.

Matjaž Kmecl (1991: 154) v spremni besedi *Bert Pribac iz Srگاšev in Avstralije* k prvi pesnikovi pesniški zbirki, ki je izšla v Sloveniji – *Prozorni ljudje* – trdi, da je za Pribčevo poezijo značilna »fina tekstura ‘zemlje’, predmetov in preprostih reči (po zgodnjem Kocbeku) ali vase pogreznjena pokrajina kakšnega Dylana Thomasa«. Na zadnjem zavihku iste pesniške zbirke Marjan Tomšič (1991) izpostavlja, da se pesnikova rodna Istra »pojavi kot razžarjeno hrepenenje po materi, po rojstnem kraju, po varni domačnosti kamnitega dvorišča in po trenutkih miru in sreče, ko se nemirni popotnik v viziji končno ustavi«.

Barbara Suša (1999: 284) v poglavju *Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku* v monografiji *Slovenska izseljenska književnost 1*, ko piše o Bertu Pribcu, pri obravnavi njegove druge pesniške zbirke *V kljunu golobice*, trdi, da »Pribčev Odisej ni srečen, žega ga po rodni Itaki – Istri [...], ki s svojo lepoto in prastaro modrostjo njenih prebivalcev zavzema širši prostor kot v prvi Pribčevi zbirki« *Bronasti tolkač*.

Marjan Tomšič (2000: 6) v spremni besedi *Zvroček iz Mojzsove skale* k Pribčevi pesniški zbirki *Bronasti tolkač in druge pesmi* izpostavlja kot rdečo nit ali skupni imenovalec te zbirke pesnikovo »najgloblje čutenje izruvanosti, tujstva, grozljive vrženosti v svet, ki ne pozna ljubezni in ki ni ‘mati Istra’«.

Anglist in amerikanist Mirko Jurak (2002: 85) v članku *Književno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Kanadi in Avstraliji* v zborniku *Ustvarjalnost po svetu* ugotavlja, da se v Pribčevi poeziji »istrska pokrajina [...] pogosto pojavlja kot osrednji ali kot stranski motiv«.

Anglistka in amerikanistka Teja Pribac (2002: 63) v slovenskem povzetku *Duhovni razvoj Berta Pribca, kot se odraža v njegovi poeziji* angleškega članka *Bert Pribac's spiritual development as reflected in his poetry* v reviji *Dve domovini* v svoji analizi in interpretaciji prinaša med drugim spoznanji, da Pribac »le v sanjah lahko ponovno

občuti atmosfero domačnosti ljubljene Istre, ki pa ni več stvarna Istra njegove mladosti, temveč močno idealizirana mentalna konstrukcija«, in da »istrska zemlja ni nič bolj prijazna do svojih ljudi kot je avstralska do svojih«, kar se da razbrati iz njegove poezije. Bert Pribac (2012: 105) v avtobiografskem članku *Ustvarjalec na antipodih dveh domovin* v zborniku *Slavistika v regijah – Koper* tudi sam izpričuje, da se je »[v]zporedno s podaljšanim magisterijem [...] zelo poglobil v študij simbolike in sanj po Jungu in Adlerju« in »[z]ačel [...] tudi zbirati dobre sanjske knjige«, kar se pokaže pomenljivo za njegovo ustvarjanje nasploh.

Nada Đukić (2012: 108–109) v članku *Bert Pribac – transkulturni pesnik dveh »domovin«: Istre in Avstralije* prav tako v zborniku *Slavistika v regijah – Koper* poudarja, da je Istra »stalnica v Pribčevem ustvarjanju«, »del njegove pesniške identitete, nekakšna trajna usedlina«.

Jasna Čebtron (2020: 32) v spominskem zapisu ob Pribčevi smrti z naslovom *Istrski pesnik – Bert Pribac (1933–2020)* v reviji *Fontana* izpostavi, da pesnik »[v] vseh zbirkah [...] upesnjuje rodno Istro kot deželo«.

VIRI IN LITERATURA

- CERGOL BAVČAR, Ines, ČEBRON, Jasna, 2006: Slovenska književnost v Istri. 2000: *Revija za krščanstvo in kulturo* 143/144. 215–219.
- ČEBRON, Jasna, 2006: Slovenska istrska književnost. *Fontana: Revija za književnost in kulturo* 41/42. 9–13.
- ČEBRON, Jasna, 2020: Istrski pesnik – Bert Pribac (1933–2020). *Fontana: Revija za književnost in kulturo* 59/60. 30–35.
- ČEBRON, Jasna, 2021: Slovenska istrska književnost. Mitja Guštin, Salvator Žitko (ur.): *Slovenska Istra II: Zgodovina in družba*. (Slovenske pokrajine.) Ljubljana, Koper: Slovenska matica, Libris. 309–314.
- ĐUKIĆ, Nada, 2012: Bert Pribac – transkulturni pesnik dveh »domovin«: Istre in Avstralije. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 107–110.
- JAY, Paul, 2021: *Transnational Literature: The Basics*. London, New York: Routledge.
- JURAK, Mirko, 2002: Književno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Kanadi in Avstraliji. Boža Krakar Vogel (ur.): *Ustvarjalnost Slovencev po svetu*. (Zbornik 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 73–89.
- KMECL, Matjaž, 1991: Bert Pribac iz Srgašev in Avstralije. Bert Pribac: *Prozorni ljudje*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga. 149–159.
- KMECL, Matjaž, 2010: Pesnik Bert Pribac. Bert Pribac: *Podobe zlodjev in svetnikov*. Sežana: Kulturno društvo Vilenica. 7–10.

- MAVER, Igor, 2004: Jože Žohar, slovenski izseljenski pesnik med Prekmurjem in Avstralijo. Jože Žohar: *Obiranje limon: Skiciranje stvari, ki so odbile biti pesem*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 71–75.
- PRIBAC, Bert, 2010: *Tam daleč pod južnim križem: Izseljenska razmerja med Slovenci v Avstraliji in razpotja duha*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- PRIBAC, Bert, 2012a: Dnevnik fundamentalista v razsulu. *Fontana: Revija za književnost in kulturo* 51/52. 27–34.
- PRIBAC, Bert, 2012b: Ustvarjalec na antipodih dveh domovin. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 103–106.
- PRIBAC, Teja, 2002: Bert Pribac's spiritual development as reflected in his poetry. *Dve domovini: Razprave o izseljenstvu* 16. 37–64.
- SUŠA, Barbara, 1999: Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku: Bert Pribac. Janja Žitnik, Helga Glušič (ur.): *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, Založba Rokus. 280–286.
- TOMŠIČ, Marjan, 1999: Zvroček iz Mojzesove skale. Bert Pribac: *Bronasti tolkač in druge pesmi*. Koper: Capris, društvo za oživljanje starega Kopra. 5–9.
- TUCOVIČ, Vladka, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 52–57.

Vladka Tucovič Sturman

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, Fakulteta za humanistične študije,
Oddelek za slovenistiko
vladka.tucovic@fhs.upr.si

Ob jubileju Marjana Tomšiča: pisatelj in njegov Boškin tri desetletja po izidu romana *Óštrigéca* (1991)

Prispevek obravnava roman Marjana Tomšiča Óštrigéca (1991) – ob pisateljevi 80-letnici je ponovno izšel v zbirki Kondor in po tridesetih letih še vedno navdušuje s kompleksnim prepletom istrskega folklornega izročila in pisateljske invencije. Oboje mojstrsko oblikuje neobičajno glavno literarno osebo, potepuha in ljudskega zdravilca oz. krsnika Boškina, ki po neštetih prigodah in preizkušnjah na koncu pripovedi vendarle sporoča neizmerni optimizem in vero v življenje.

1 Uvod

Pisatelj Marjan Tomšič je leta 2019 praznoval 80-letnico, leta 2021 pa je minilo tri-deset let od izida njegovega romana *Óštrigéca* (1991), morda najbolj skrivnostnega in kompleksnega besedila njegovega istrskega opusa, za katerega je leta 1992, torej pred natanko tremi desetletji, prejel nagrado Prešernovega sklada. V letu pisateljevega okroglega jubileja je roman ponovno izšel, in to pri Cankarjevi založbi v prestižni zbirki Kondor z izčrpno spremno besedo Eve Vrbnjak (2019: 165–176) in Tomšičevo bibliografijo Martina Gruma (2019: 177–206). Roman je nastal na osnovi novele iz pi-sateljeve prve istrske zbirke kratke proze, *Olive in sol* (1983), in se umešča med še dva znamenita romana, s katerima je Tomšič slovenski del Istre postavil na slovenski lite-rarni zemljevid, to sta kolektivni roman *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frmentona* (1993).¹ Medtem ko so v zadnjih dveh omenjenih romanih glavne literarne osebe ženske, je osrednja literarna oseba *Óštrigéce* moški, večni popotnik Boškin, ki je potepuh, berač in pijanec na eni strani, na drugi pa ljudski zdravilec oz. krsnik, čarovnik oz. štrigon in čudodelnik, ki na svojih poteh po Istri doživlja številne prigode in preizkušnje.

Roman *Óštrigéca* je izrazito prostorsko določen, prvine lotmanovske semiosfere (Lot-man 2006: 173–304) so značilno istrske, Boškin deluje v izbranem semiotičnem pro-storu, ki ga oblikujejo istrska narava, jezik in folklor, literarni prostor je med drugim določen s submediteranskim podnebjem (oljčnik, vinograd, morska obala ipd.) in ra-stjem (oljke, vinska trta, vrbe beke, borovci, fige ipd.). Podobo Boškina popolnoma

¹ Tomšičev istrski opus poleg navedenih del zaokrožata še dve kratkoprozni zbirki, *Kažuni* (1990) in *Vruja* (1994), pa tudi zbirka pripovedi, ki so nastale na osnovi folklornega gradiva, *Glavo gor, uha dol: pravljice iz Istre* (1993).

oblikuje istrski kronotop oz. čas in prostor, kar potrjuje Bahtinovo izjavo (Bahtin 1982: 219, 220), da podoba človeka v romanu določa prav kronotop (Tucovič 2022b: 147–148).

Ob izidu romana *Óštrigéca* se je Tomšičeve literature neupravičeno prijela oznaka magičnega realizma, ki je opredelitev za postkolonialno latinskoameriško literaturo, kar je v Tomšičevem primeru utemeljeno zavrnila že Alojzija Zupan Sosič (2003: 80). To populistično poimenovanje je najverjetneje nastalo zaradi nerazumevanja kompleksnosti *Óštrigéce*. Pisatelj se je namreč pri oblikovanju Boškina v največji meri naslonil na istrsko folkloro, ki je bila neustrezno prepoznana kot magična in fantastična. Šele literarnovedna analiza s pomočjo spoznanj folkloristike (Tucovič Sturman 2022a: v tisku) je pokazala, kaj v *Óštrigéci* so znane folklorne prvine, kaj pa avtorjeva domišljajska invencija.

2 Boškin in iracionalnost

Boškin je hkrati običajen in neobičajen človek. Kot prebivalec istrskega podeželja iz nekega nedoločljivega časa, ki vendarle ni sodobnost, se čudi nekaterim nadnaravnim dogodkom, prividom in videnjem, ki jim je priča, jih ni še nikoli videl ali doživel in se jih boji. Že naslov romana, ki je narečni vzklík »O, čarovnija!«, implicira čudenje glavne literarne osebe. To je tudi njegov vzklík, ko se prvič zave, da se sanje spreminjajo v videnje, da se začetja mešati realno in irealno: »Óštrigéca!« se je nenadoma zavedel. 'Saj ne sanjam! Saj to je res! Saj gledam, in tamle leti ognjeni konj!'« (Tomšič 1991: 12) Ko se npr. na začetku pripovedi znana glasova starega Kozloviča in Juriča transformirata v črnega in belega psička, je Boškin začuden in se ustraši, zato se pokriža in zamomlja neko molitvico, ki si jo je sam izmislil, da bi razdrla urok. Ustraši se tudi letočih ognjenih konjev, ki se dvigneta iz doline Dragonje in izgineta; ognjene muše (oslice), na kateri bi skoraj zgorel; brezglavcev, ki jih zagleda v zapuščeni cerkvi; štrig, ki ga neseta po zraku; in Smrti – ženske v belem, ki se premika brez gibanja. Začuden, a ne prestrašen je, ko se zimskega večera napoti iz Sočerge, in je kar naenkrat pred Tuljaki, v naslednjem trenutku pa znane hiše izpuhtijo in iz nevarnosti, da bi se v snegu izgubil in zmrznil, ga reši deklica Danjela, ki se pojavi nenadoma. Čudi se tudi temu, da se kar naenkrat ob njem znajde govoreči beli psiček, da ga varuje, ko Boškino noč grozi z zadnjo uro. Začuden ni nad iracionalnimi elementi, da psiček govori in da spregovorijo bekači (vrbe), luna, duh kamnov in še zlasti reka. Vse te elemente narave sprejema kot sebi enakovredne sogovornike, saj je tudi on del narave.

Na drugi strani je uspešen pri zdravljenju s postopki tradicionalne oz. ljudske medicine. Šavronko s tem, ko jo ležečo na zemlji v vinogradu premeri s palcem in kazalcem, ozdravi bolečin v križu, Jukiču na travniku zvin gležnja pozdravi tako, da mu ga obloži z ilovico, preprede z vejicami, na oteklino položi bel križec, jo gladi s prsti in pri tem momlja zagovor. Šavronkine zdravstvene težave ugotovi, ne da bi mu ona povedala zanje, zvin Jukičevega gležnja pozdravi na prošnjo koscev, ko ga pot kot po naključju ravno takrat

zanese tam mimo. V navedenih zdravljenjih deluje Boškin zelo prepričljivo, točno ve, kaj mora storiti. Pri zdravljenju Maršičeve krave pa dobimo občutek, kot da je samo medij, kot da dela po navodilu ali prišepetavanju neke višje sile, ne da bi sam točno vedel, kaj mora početi:

Z njim se je dogajalo nekaj, sam ni vedel kaj. Nekje je potem hodil, po travnikih menda, ali po gozdu, za nekakim pučem je trgal nekaj, nabiral, tu in tam nabiral, tipal v temi okoli sebe in s prsti zaznaval, kaj je ta pravo in kaj ni za odvezeti. Pri tem je mrmral in si požvižgaval. Potem pa, ko se je spet prikazal v hlevu, je držal v roki velik šop rastlin. In se je močno čudil samemu sebi, od kod neki ima te rože, in vse to. Ni pa minilo niti pol minute, odkar se je zapodil iz hleva. (Tomšič 1991: 15.)

Ko Danjeli vdihne življenje, je najprej tudi zamišljen in neodločen, v naslednjem hipu mu jutranji veter prišepne ustrezne čudežne besede. Dobri duh vetra prišepne Boškino prave besede, da lahko razdre urok, tudi ko se v Momjankino nečakinjo Albo transformira babura Štafúra. V Danjelinem in Albinem primeru in ozdravitvi Maršičeve krave se zdi, kot da se Boškin ne zaveda povsem svoje moči. Maršič ga pač prosi za pomoč, ne da bi povsem verjel v Boškinove čudodelne sposobnosti, a je po kravini čudežni ozdravitvi o tem povsem prepričan: »Pa je štrigo, je!« je nazadnje rekel Maršič na moč glasno, da bi tako pregnal strah, ki mu je lezel v kosti.« (Tomšič 1991: 16) Boškin sploh ne razume, kaj se je dogajalo, čeprav je kravi pomagal. Z Albo se Boškin najprej daje kot z razposajenim otrokom, šele potem prepozna v njenih očeh transformirano čarovnico, katere urok je treba razdreti, v sebi pa za to kar na lepem začuti moč. Pri Danjeli vaščani od Boškina pričakujejo čudodelno dejanje, on pa ni povsem prepričan o tem. Ko v Črnici z ogorki in vodo razdira Štafúrin urok, da bi rešil deklico Nino, je miren, prepričan in suveren. Tudi volkodlaka mirno pokonča tako, da nanj zlije prgišče svetlobe, ki jo vidita le onadva.

Boškin deluje terapevtsko na ljudi, s katerimi se srečuje na svoji poti naključno, ga pokličejo ali celo pričakujejo in ki so odprti za njegovo pomoč. Ne da bi se tega kaj precej zavedal ali to nameraval, se vanj preseli vitalistična moč, ki premaga zlo babure Štafúre. Ljudje mu dobra dela večinoma vračajo po svojih močeh. Kmetu Urihu, ki mu pomaga po njegovih bojih z zlom, ko ga babura Štafúra tri dni in noči vlačí po neznanih krajih, pomaga tako, da izpolni obljubo in mu res prinese tri čudodelne dlake iz Štafúrinega repa; Maršičeva žena Pepa, ki ji je ozdravil kravo, teče po ljudi, da mu pomagajo, potem ko se je rešil ognjene muše (oslice); kmetu Jukiču, ki je ukazal z oljem namazati njegov opечeni obraz, kasneje čudežno ozdravi zvin gležnja; deklica Danjela, ki ji je, potem ko ji je volkodlak izpil kri, Boškin čudežno vdihnil življenje, mu v zasneženi pokrajini pokaže pravo pot.

Čeprav je Boškin čudodelnik, ni vsemogočen, pogosto je ranljiv in zaradi izpostavljenosti naravnim silam celo na meji med preživetjem in smrtjo (lahko bi npr. izgubljen zmrznil v snegu surove celinske istrske zime) in takrat potrebuje čisto običajno pomoč soljudi.

3 Mitološko vs. domišljjsko

Kakšen je odnos literarnih oseb v *Óštrigéci* do nadnaravnega? Tudi druge literarne osebe v *Óštrigéci* so prebivalci istrskega podeželja, ki nekateri bolj, drugi že manj verjamejo Boškinovim videnjem, v mitologijo, nadnaravne pojave in tradicionalno medicino. Milja povsem mirno sprejema dejstvo, da se je ob smrti svojega moža pogovarjala z njegovo nesojeno pokojno nevesto v podobi Smrti, skrbi jo le to, kako se na onem svetu godi njenemu možu v njeni družbi. Momjanko videnja procesije pokojnikov vznemirjajo, Boškin ji jih mora razložiti. Šavronka verjame, da ji trka pokojnik, od Boškina pričakuje navodilo, kaj naj stori, da se bo to nehalo. Ne Maršič ne Milja ne Marija ne Jukič ga posebej ne pokličejo, da bi jim pomagal (glede na to, da nima dóma in je stalno na poti, bi ga bilo poklicati v določenem trenutku tudi neizvedljivo), Boškin se na pravem mestu ob pravem času kar znajde (ali se ne, npr. v Miljinem primeru; k deklici Nini ga pošlje klic iz morja). Ljudje, še zlasti ženske, ga na kraju samem spodbudijo k pomoči, ne da bi jo povsem realno pričakovali; upajo pač na najboljše v smislu, da nimajo (več) česa izgubiti:

»Ti, ki si štrigo, ti bi lahko pomagal,« je rekla Pepa kar tako; ni mislila resno. Maršič pa je še pridal: »Saj pravijo, da znaš delati take stvari. Pa stóri!« [...] »Boško, glej, kako ji je izpila že skoraj vso kri! Glej tega brižnega otroka, Boško!« so hlipale ženske in kazale na dojenčka v zibelki. [...] Kmet je bil namreč nerodno stopil pri košnji, hudo ga je zabolelo, sočno je zaklel, potem pa odskakal po eni nogi do voza. Na poškodovano nogo ni mogel več stopiti. Pa ti takrat sreča pripelje mimo Boškina, in ga pokličejo na pomoč. (Tomšič 1991: 14, 104, 117.)

Alojzija Zupan Sosič (2003: 77) meni, da večina nepravljčnih junakov v *Óštrigéci* »ne ločuje magije od resničnosti, kdor pa jo, je za to kaznovan, tako da na koncu opusti svojo nejevernost in se prepusti nadnaravnim bivanjskim zakonom«. Res nekateri vaščani o njegovih čudodelnih sposobnostih dvomijo (npr. Berto in Loborc), drugi jih javno zagovarjajo (npr. kmetje na Jukičevem travniku), najpogostejši so tisti, ki se v stiski zatečejo k njemu po pomoč, ker verjamejo v njegove sposobnosti ali so že tako obupani, ker je vse drugo odpovedalo, da jim Boškin predstavlja zadnje upanje.²

2 Antropologinja Uršula Lipovec Čebon za realno stanje na terenu pravi, da »Istranom, ki verjamejo v te pojave, nikakor ni mogoče očitati iracionalnosti. Njihovo razumevanje sveta in poteka vsakodnevnih dogodkov v njem je popolnoma skladno z racionalno-logično razlago, odkim od nje je le v dejstvu, da imajo mnogi dogodki in pojavi poleg racionalne še drugo, mistično razlago. Ti dve razlagi zanje nista nasprotujoči, temveč skladni. Tako se, na primer, prebivalca Slovenske Istre, ki se v ponedeljek odpravi na delo v Trst in zaradi številnih nezgod zamudi delo za dobri dve uri, natančno zaveda, da je zamudila zaradi težav s svojim avtom, carinikovega dolgega zasliševanja in nesreče na cesti do Trsta. Obenem pa vzrok za vse te nezgode vidi v sosedi – štrigi –, ki jo je srečala, preden je sedla v avto. Opisana logika nam je lahko le navidezno tuja. Če natančno analiziramo lasten tok asociacij ob nepredvidenih in izjemnih dogodkih, bomo videli, da vedno, ko nam racionalna razlaga ne zadošča, iščemo različne 'dodatne' mistične ali magične razlage, ki jih sprejemamo kot bolj ali manj verjetne. Verne osebe bodo verjetno iskale odgovor v skladu z lastno religijo, mnogi bodo privolili v splošne interpretacije, da jim je bil neki dogodek usojen, ali pa bodo iskali razloge v različnih oblikah nove duhovnosti (astrologija, numerologija, nauk o reinkarnaciji ipd.)« (Lipovec Čebon 2002: 63). »Štrige in štrigoni tako nastopajo v vlogi 'dežurnega krivca', ko odgovornosti za neljub dogodek ni mogoče pripisati drugemu oziroma so izčrpane vse ostale racionalno-logične razlage. Obenem pa je treba poudariti, da je tovrstna 'ideologija uroka' nadvse prikladen in psihološko olajševalen mehanizem, po katerem se lahko posameznik vedno izogne odgovornosti in stopi v vlogo žrtve« (Lipovec Čebon 2010: 176).

Nekateri moški v *Óštrigéci*, npr. Berto in Loborc, in mlajša ženska, dekleta Danjela, že v večji meri kot preostali dvomijo in hočejo Boškinovo eksplicitno ustno potrditev, da je štrigon – čeprav je Danjeli pred njenim spraševanjem že pred časom vdahnil življenje, ko ji je bil volkodlak izpil kri. Čutiti je, kot da verovanje vaške skupnosti v *Óštrigéci* ni več homogeno, postopkom tradicionalne medicine ne zaupajo (povsem). To, da je Boškin štrigon, se posameznikom ne zdi več samoumevno, ker se temu dejstvo čudijo, ga zanikajo ali se mu posmehujejo. Možje v vinogradu ga o njegovih doživetjih, iracionalnih vzrokih za njihovo bolezen in napovedovanju prihodnosti izprašujejo zaradi svoje zabave. V gostilni se iz njegovega pojasnila, da ga je babura Štafúra tri dni vlačila po brezpotjih tudi zato, ker naj bi bila vanj malo zaljubljena, on pa jo zavrača – norčujejo. Vaščanke mu tudi ne verjamejo, da ga je ožgala ognjena muša (oslica), pomagajo si z racionalno razlago – domnevajo, da je pijan padel v ogenj. Drugič ga ženske rotijo, naj pomaga Nini, ki so ji štrige izpile kri, in Danjeli, ki ji je kri izpil volkodlak. Tudi možje mu poslušno sledijo in se na pokopališče odpravijo z ošiljenimi koli, iskat kodlaka, vse po njegovih navodilih; in kmetje med sušenjem sena, med tem ko jim Loborc ugovarja, zagovarjajo Boškina in njegove čudeže.

Boškin po čudodelnih dejanjih urno odide, kar izgine, in o svojem čudodelstvu ne spodbuja ne pozitivnega ne negativnega govorjenja. Bertu, ki hoče Boškinovo priznanje, da je štrigon, se maščuje s snetjem glave, hkrati vse prisotne začara, da se dogodka ne spomnijo. Loborcu, ki o Boškinovem štrigonstvu dvomi, se maščuje hudomušno: s senom, ki se ne pusti naložiti. Kmete, ki so bili priča njegovemu čudodelnemu dejanju, še najbolj zmede z dvoumno izjavo: »Saj ni nobenih štrigerij! Nobenih! In jaz nisem štrigon! Ko bi bil, bi ne bil petljač!« (Tomšič 1991: 119) Na Miljino zaupljivo vprašanje, ali je res ozdravil Maršičevo kravo, reagira nepričakovano: »'Be!' je potepuh jezno sunil z roko predse. 'Sama se je ozdravila, jaz sem ji le malo pomagal.'« (Tomšič 1991: 17) V prepiru z bekači (vrkami), ker jo je Loborcu zagodel z neposlušnim senom, odgovornost za čarovnije prevali na baburo Štafúra, tudi daljnovidnost pri dobitni kombinaciji številkan zanika. Zdi se, kot da svoji čudodelnosti, ki jo naključno in mimogrede trosi na svoji poti, ne pripisuje posebnega pomena oz. jo jemlje kot samoumevno, kot nedeljivi del svoje osebnosti. O tem po njegovem mnenju ni vredno izgubljeni besed, še zlasti ne zato, ker ni povsem prepričan, odkod jo jemlje. Zato jo rajši zanika ali o njej noče govoriti, saj se ve, da lahko tradicionalni zdravilec izgubi svojo sposobnost s preveliko mero razkrivanja skrivnostnih postopkov in magičnih besedil.

Nakar ga je vprašala in v glasu je bilo čutiti zadrego: »A si res štrigo?« »Jaz?« se je sprenevedal. »Jaz da bi bil štrigo? Štafúra je to, Štafúra, ona je ta prava štriga.« »Pa vseeno pravijo, da zna razdirati uroke. Maršiču si ozdravil kravo, ki je vre crkavala. Je to res?« »To sem, to sem ...« se je izmotaval. »Pa tudi mene si rešil in ubil si kodlaka ...« »Ne govori o tem. Ne maram.« (Tomšič 1991: 61.)

Da svoje nadnaravne sposobnosti razume kot samoumevne, da se tudi pričevanjem drugih, dovetnih za nadnaravno, ne čudi, ga ne prestrašijo in da se drugim ljudem v zvezi s tem zdi zaupanja vreden, pričajo dogodki, v katerih se izkaže kot zaupnik, svetovalec, pojasnjevalec, tolmač in posrednik med racionalnim in iracionalnim: »'Tebi povem, ki nisi ko drugi. Ko bi pravila njim, bi se smejali, bi rekli, da ni res.'« (Tomšič 1991: 19) Tako povsem mirno posluša Miljino izpoved, kako je nesojena nevesta njenega moža ob njegovi smrti uri prišla ponj v obliki Smrti, in jo pomiri z zagotovilom, da je že odplačala svoj življenjski dolg, ker je drugemu dekletu prevzela fanta, in bo kmalu mirno umrla. Jakominki, ki je na poti mimo pokopališča videvala procesijo mrtvih, razloži, da so to izgubljene duše, ki jih videvajo tudi on in drugi, ki so za to dojemljivi, ki vidijo s tretjim očesom. Šavronki, ki ji hodi trkat njen pokojni mož, razloži z metaforo o razbitem vrču, da sliši pravzaprav svojo vest, ker s svojim možem, ko je bil še živ, ni bila v dobrih odnosih.

Srečanja in doživetja z mitološkimi bitji Boškina ne vržejo iz tira, to je mitološki segment *Óstrigéce* in vsi skupaj so v mitoloških plasteh romana mitološki junaki. Z volkodlakom Tulkom, ki prileze iz groba, se celo odpravi po vasi, z zagrobnim svatom se prijazno pomenkuje, na poti v Hrastovlje zagleda lučko, ki se ne izkaže za samotnega popotnika, a to zanj ni nenavadno. Ko spozna, da so tanke dlake iz Štafúrinega repa močnejše od debelih vrvi, se mu to ne zdi neobičajno. Tudi Urih, kateremu jih Boškin prinese in ki ga, ovite okoli vratu, skoraj zadavijo, sprejme to dejstvo kot naravno, čeprav se začudi. Navsezadnje tudi srečevanja s čarovnico, štrigo baburo Štafúro, ki je mitološko bitje, Boškina niso nenavadna. Ne čudi se jim tako, kot se čudi velikanski ognjeni muši (oslici) in letečim ognjenim konjem, ki se jih boji. Na baburo Štafúro je jezen, ne mara je, vendar se je ne boji, srečevanja z njo sprejema kot del življenja, kot srečevanja z ljudmi, drevesi, luno, reko in vsem drugim, kar mu prekriža pot.

Čeprav se marsičesa nadnaravnega ustraši (transformacije ljudi v pse, letečih ognjenih konjev, brezglavcev v cerkvi ipd.) – to so verjetno taki pojavi, ki presegaajo moči njegove čudodelnosti – tudi sam čara, pa se mu to ne zdi nenavadno oz. o tem niti ne razmišlja. V nekaterih situacijah vendarle ne vemo, ali se Boškina kot čudežniku, dojemljivemu za neobičajno in nadnaravno, to res dogaja ali gre preprosto le za njegove pijanske halucinacije. Po odhodu iz gostilne namreč ugotovi, da hiše valovijo in vaške luči letajo, on pa se lahko brez poškodb prebija skozi zidove. Kljub svojim čudežnim sposobnostim bi v snegu zmrznil, če ga ne bi rešila Danjela, in bi na ognjeni muši (oslici) zgorel, če se ne bi med jahanjem čisto racionalno oprijel hrastove veje. Včasih se zdi, kot da je čisto po človeško že sit vseh nelogičnosti oz. preizkušenj, ki mu jih življenje prinaša na pot. Ko se v trenutku, ne da bi se tega zavedel, znajde pred Tuljaki, čeprav je še hip prej bil v Sočergi, je že naveličan: »'Pa kaj?' je zagodrnjal, zamahnil z roko in še dodal: 'Spet kaka štrigerija!'« (Tomšič 1991: 59)

Presenetljivo je, da se mu kot staremu Istranu in izkušenemu istrskemu štrigonu zgodi, da se kdaj nauči tudi česa novega; pisatelj namreč v drugi Boškinov obisk pri Momjanki vplete opis vrste ljudskega verovanja, za katero očitno tudi Boškin sliši prvič:

»Si prišel, da bi mi kravo zaštrigal, da ne bi več dajala mleka, a?!« »Kaaaj!« se je začudil Boško takemu sprejemu in je neumno bolščal v kmetico. »Kaj si rekla? Kako zaštrigal?« »E, tako. Kaj ne znaš, da ne smeš stopit v hlev, ko ženska molze, najmanj pa s posodo v roki? A ne znaš?« »Ne, ne znam. In kaj, če vstopim?« »Kravi vzameš mleko, stupido! Tako, zdaj znaš.« (Tomšič 1991: 50.)³

4 Sklep

Pripovedi o mitoloških bitjih in videnjih v *Óštrigéci* temeljijo na istrski slovstveni folklori, ki jo je z učenci na OŠ Gračišče zbiral tudi Tomšič in leta 1989 v zbirki *Glasovi* izdal 180 povedk in pravljic z naslovom *Noč je moja, dan je tvoj: Istrske storije* (Tomšič 1989).⁴ Med njimi so tri, ki jih je v *Óštrigéco* vključil nekoliko prirejene. V povedki *Beštija je nečko tekla* (Tomšič 1989: 51) vaščan zajaha osla, ki začne pod njim neznansko rasti, da se fant komaj reši, tako da se ujame za vejo visoko nad tlemi – to je podobno Boškinovi velikanski ognjeni muši (oslici) in zamisli, da se je oprijel hrastove veje (orko oz. mrak). Povedka *Strašna pot čez Lačno* (Tomšič 1989: 55) opisuje, da je popotnik neke noči na poti med Hrastovljami in Gračiščem najprej naletel na lučko, ki ga ni hotela počakati, potem pa je ugasnila, nakar je na kraški planoti Lačna sredi Istre zaslišal še nepojasnen hrup – to se ujema z dogodki na Boškinovi poti med Hrastovljami in Kubedom tiste strašne noči, ko se je komaj prebil do senika v Kubedu in sta ga na koncu štrigi odnesli na hrvaško stran. V povedki *Beli in črni pes* (Tomšič 1989: 98) pred pripovedovalca na poti proti Topolovcu iz grmovja skočita bel in črn pes – nekaj takega doživi Boškin na začetku *Óštrigéce*.

Ostale povedke vsebujejo podobne folklorne motive kot *Óštrigéca*: čaravnice so krive za točo (*Babe mesijo točo*), čaravnica uroči kravo (*Štroliga in krava Rumenska*), zagrobna poroka (*Prijatelj z onega sveta; Ljuba moja, hodi les; Svatba, dolga tristo let, Marožo pride po svojo pupo, Mrtvi na žaklu, Senca od marože*), zračni vrtnec (*An hud šijon*) in procesija mrtvih (*Srečal je nočno procesijo*). Slovstveno folkloro uporabi

3 Boškino je nevednost mogoče pripisana zato, da je Tomšič na ta način predstavil to ljudsko verovanje. Možno je, da v realnosti ljudje Boškina ne bi v tolikšni meri spraševali o njegovem čudodelstvu, ker je bila to tabujski tema oz. se je v to verjelo in konec. Tomšič njihovo radovednost mogoče vpelje zato, da pokaže ravno to, da so zdravilci tovrstne pogovore zavračali oz. da se niso želeli izpostavljati.

4 Tomšič je oral ledino tudi na področju zbiranja slovstvene folklorne v slovenski Istri. Knjiga *Noč je moja, dan je tvoj: istrske storije* (1989) je prva med knjižno objavljenimi istrskimi povedkami in pravljicami. Sledile so ji objave zbranega folklorne gradiva Rožane Koštial, Nelde Štok Vojska in drugih ter periodična publikacija študijskega krožka Beseda slovenske Istre, *Brazde s trmuna*. Objavljene povedke, ki so jih zbrali drugi, vsebujejo podobne motive, kot jih je v *Óštrigéci* uporabil Tomšič, npr. *Štorjice od straha* (2010) Nelde Štok: Vojska v besedilih *Beli psi, Procesija mrličev, Maša za mrličé* itd.

Tomšič v *Óštrigéci* le kot izhodišče: povedke avtorsko dopolni, nadgradi in spremeni. Tako je npr. osel v povedki moškega spola, v *Óštrigéci* pa je oslica oz. muša, Tomšič ji doda še domišljijško ognjeno komponento. Psa v povedki nista transformirana človeka kot v *Óštrigéci*, vendar se v povedki spopadeta, in sicer beli črnemu prepreči, da bi napadel pripovedovalca. Glede na to, da bel in črn pes v *Óštrigéci* simbolizirata dobro in zlo (beli pes je transformiran krsnik, dobro mitološko bitje), ju je Tomšič v svoje avtorsko delo uvedel z razlogom, da že na začetku pokaže, kaj čaka Boškina na njegovi poti: boj z zlom za ubranitev dobrega. Črni pes Boškino steče čez pot in izgine v goščavi, beli teče vzporedno z Boškinovo potjo in šele potem izgine: beli psiček se ob Boškino kot odposlanec Boškinovega varuha, da ga spremlja na nevarnem odseku poti, pojavi še enkrat, črn pes oz. zlo Boškino v podobi urokov babure Štafúre nenehno križa življenjsko pot.

Kaj bralcu trideset let po izidu *Óštrigéce* še vedno sporočata večni popotnik Boškin in njegov avtor Marjan Tomšič? Neizmerni optimizem, vitalizem in vero v prerojevanje, s čimer Boškin na koncu pripovedi, po vseh tegobah in vsakršnih bojih, vstopi v novo obdobje svojega življenja: »In vse poti so se razpirale pred njim, odpirale so se kot cvetovi; omamno dišeči, polni ljubezni in neslutnih radosti življenja.« (Tomšič 1990: 163)

VIRI IN LITERATURA

- BAHTIN, M. Mihail, 1982: *Teorija romana: Izbrane razprave*. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- GRUM, Martin, 2019: Bibliografija Marjana Tomšiča. Marjan Tomšič: *Óštrigéca*. (Knjižna zbirka Kondor.) Ljubljana: Mladinska knjiga. 177–206.
- LIPOVEC ČEBRON, Uršula, 2002: Mitološka bitja v Slovenski Istri. *Brazde s trmuna, glasilo študijskega krožka Beseda Slovenske Istre* 26/6. 62–70.
- LIPOVEC ČEBRON, Uršula, 2010: Štorjice od straha kot sredstvo discipliniranja posameznika v istrski skupnosti. Nelda Štok Vojska: *Štorjice od straha: strašljive prigode iz slovenske Istre*. Marezige: samozaložba. 173–181.
- LOTMAN, Jurij Mihajlovič, 2006: *Znotraj mislečih svetov*. Prev. Urša Zabukovec. Ljubljana: Studia humanitatis.
- TOMŠIČ, Marjan, 1989: *Noč je moja, dan je tvoj: istrske štorije*. (Knjižna zbirka Glasovi.) Ljubljana: Kmečki glas.
- TOMŠIČ, Marjan, 1991: *Óštrigéca*. Ljubljana: Mladika.
- TUCOVIČ STURMAN, Vladka, 2022a: Folklorne prvine v romanu Marjana Tomšiča *Óštrigéca*. *Studia mythologica Slavica* 25. V tisku.
- TUCOVIČ STURMAN, Vladka, 2022b: Prostor v romanu Marjana Tomšiča *Óštrigéca*. *Jezik in slovestvo* 67/1–2. 139–150.
- VRBNJAK, Eva, 2019: Odsekati hudiču rep. Marjan Tomšič: *Óštrigéca*. (Knjižna zbirka Kondor.) Ljubljana: Mladinska knjiga. 165–176.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2003: *Zavetje zgodbe: Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Senija Smajlagić

Srednja ekonomsko-poslovna šola Koper

ssmailagic@siol.net

Istrski prostor pesniškega sveta Edelmana Jurinčiča

Literarni prostor pesniškega sveta Edelmana Jurinčiča je sklenjen, utesnjen, a v njem raste in se razvija iz jeznega, uporniškega in po begu hrepenечеga lirskega subjekta odrasel, moder, s seboj pomirjen pesnik. Kje torej poteka literarni in stvarni topos pesmi Edelmana Jurinčiča? Njegov pesniški svet se razteza znotraj trikotnika Boršt-Izola-Ankaran. V njem se združita ruralni in urbani svet, v katerem živi mali, revni človek, zaznamovan z bojem za preživetje z lepo, a neizprosno naravo, nepredvidljivim morjem in trdo istrsko zemljo. Stvarni svet, sublimiran v Istrijanovo molitev.

1 Istran Edelman Jurinčič

Rojen 1952 v Borštu pri Kopru v kmečko-delavski družini, se je v Ljubljani izučil za tesarja, nato pa zaposlil v izolski Mehanotехniki. Po vojski je šolanje zaključil na Pedagoški akademiji v Kopru in Visoki šoli za organizacijo v Kranju. Njegove poklicne in zasebne poti so tudi potekale znotraj trikotnika Boršt-Izola-Ankaran.

Objavljal je že v osnovnošolskem glasilu, nadaljeval pa v *Mladih potih*, *Kaplah*, *Obali*, *Prostoru in času*, *Idrijskih razgledih*, *Sodobnosti*, *Primorskih srečanjih*, *Dialogih*, *Problemih*, *Fontani* in *Agrasu*. Objavljal je pesniška besedila, pripovedna besedila pa so izhajala predvsem v *Mladini*. Svojo prvo pesniško zbirko *Pesniški list (št. 7)* je izdal leta 1973 in se uveljavil kot pesnik in pisatelj.

Danes je Edelman Jurinčič član Društva slovenskih pisateljev, soustanovitelj Združenja književnikov Primorske, pobudnik ustanovitve literarnih revij *Fontana* in *Agras*, prejemnik nagrade Alojza Kocjančiča.

2 Bivanjska tematika in pesniški jezik

Osrednji temi Jurinčičeve poezije sta socialna in bivanjska, povezani z motivom ljubezni, ki jo pesnik potrebuje, da bi se od te zemlje odtrgal, a jo še vedno ljubil, da bi beg manj bolel, da bi ohranil svojo identiteto in hkrati prerasel svet, ki ga določa in mu daje notranjo moč. Literarni prostor in izbiro teme skrbno določa pesniški jezik, najbolj učinkovit v metaforiki in ritmu. Dialektizmi, avtohtona poimenovanja rastlinskega in živalskega sveta, so istrski, izvorni, značilni ter tako primarno učinkoviti. Podobno velja za ritem pesmi, saj ponavljanja in premišljena besedna skopost ustvarita občutek

uporniškega in nepopustljivega istrskega duha, prikriti milina in nežnost pa pronicata skozi metafore lepote v trenutku zamaknjenosti. Preplet pesniškega jezika in motivno-tematskega izbora ustvari v Jurinčičevih pesmih univerzalno sporočilo. Posameznik se mora soočiti, celo spopasti s svojim poreklom, s samim seboj, da bi se lahko ponovno našel v celoti bivanja.

3 Literarni topos Boršt-Izola-Ankaran

Jurinčičeve pesniške zbirke do *Ribiških spevov* leta 1990 izpovedujejo predvsem navezanost na Istro, prepričanje, da je zemlja pomembnejša od vsega drugega. Odnos z njo odseva očetovo podobo, njegovo željo privezati sina na zemljo, ne nase. Razmerje z očetom se tako v prenesenem pomenu bere kot boj z naravo, molitev in kletev v enem samem srcu, molitev in kletev kot ena sama želja, metafora Istre, Istrank in Istranov. V mladostnih pesniških zbirkah je opazna želja po širšem, drugačnem svetu in hkrati globoko zavedanje pripadnosti le temu. Osrednja tema je bivanjska, prepletena z družbenokritično in socialno vsebino: kmet v boju z zemljo; trdo delo-trda zemlja-trdo srce. Nasprotje temu je poetični svet narave v vseh pojavnih oblikah, letnih časih in intimnih razpoloženjih. Ko se mu prepustiš, privrejo čustva, preplavi te milina. To doživljanje lepote pa ni zgolj preživetje, je življenje samo ... Vsak zase sta zgolj nemogoča želja, »utopična« predpostavka idealne lepote, posredovanje pesnika pa ju združi v temeljni topos poezije. Rojen je nov svet, v svoji idealnosti poudarjeno realen.

4 Istrski literarni prostor: zemlja-morje

Zbirka *Ribiški spevi* je iz »izolskega obdobja«. Tu se literarni prostor nekoliko spremeni, saj vlogo neizprosne zemlje prevzame spopad z nepredvidljivim morjem. Ribič in njegova mreža sta prisposoda boja za preživetje, nenehen boj z morjem, z naravo. Ptiči, s katerimi ribič polemizira, utelešajo svobodo. Preživeti pomeni neizprosno delo, čustva so trpka, boj je silovitejši. Metaforika je značilno morska, ribiška ob upoštevanju istrskega besedišča. Sklepni mejnik Jurinčičeve pesniške topologije je Ankaran. Morje in zemlja sta sedaj manj trda, bolj mila, »poetična«. Razrešen je konflikt med preživetjem in življenjem, polnost narave, zemlje in morja se povežeta, pomirita, združita v Eno ...

Tudi ljubezenski motivi so seveda tesno povezani z zemljo in morjem. Ljubezenska motivika prevladuje v zbirkah *Pod Sočergo v maju* (1995) in *Tamariske v laguni časa* (2018). Že naslova obeh zbirk napovedujeta čas, ki se bo ustavil v tem prostoru, mir in ustalitev pa lahko prinese samo ljubezen. V njej se prostor in čas združita v univerzalno človeško izkušnjo. Upiranje in beg postaneta pomiritev in vrnitev ...

5 Sklep

Istra je pesniški prostor Edelmana Jurinčiča. S svojim razpoznavnim slogom in univerzalno pesniško govorico sooblikuje slovensko istrsko književnost. Čeprav se njegov literarni topos zadržuje znotraj istrskega sveta, pa sega njegova pesniška misel izven tega sveta, postaja vseobče človeška, tipična in izjemna obenem.

VIRI IN LITERATURA

- JEVNIKAR, Martin, 1981: Jurinčič, Edelman. *Primorski slovenski biografski leksikon*. 7. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 603.
- JURINČIČ, Edelman, 1986: *Mladi junci v ritmu jeseni*. Koper: Lipa.
- JURINČIČ, Edelman, 1995: *Pod Sočergo v maju*. Izola: Graffiti Line.
- JURINČIČ, Edelman, 1993: *Istrijanova molitev*. Koper: Lipa.
- JURINČIČ, Edelman, 1990: *Ribiški spevi*. Koper: Lipa.
- KERMAUNER, Taras, 1990: *Poezija slovenskega zahoda*. 2. del. Maribor: Obzorja.
- KOŠUTA, Miran, 1995: Akvareli joka. Edelman Jurinčič: *Pod Sočergo v maju*. Izola: Graffit Line. 3–4.
- Obrazi slovenskih pokrajin: spletni biografski leksikon znanih osebnosti slovenskih pokrajin in Slovencev po svetu*, 2020. Kranj: Mestna knjižnica Kranj. <<https://www.obrazislovenski-hpokrajin.si/>>.
- PAVČEK, Tone, 1993: Spremna beseda. Edelman Jurinčič: *Istrijanova molitev*. Koper: Založba Lipa. 76–77.
- STANONIK, Tončka, BRENK, Lan (ur.), 2008: *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon: 1. knjiga: A–L*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 430.
- ŠTUCIN, Jože, 1990: Razmerje do Istre. *Jezik in slovstvo* 36/3–4.

**Lokalni, nacionalni
in medkulturni vidiki
slovenščine in slavistike**

Ana Toroš

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko
ana.toros@ung.si

Literatura na stičišču – berili slovensko, italijansko, furlansko in nemško pišočių avtorjev s Tržaškega, Goriškega in Videmskega ter Istre za osnovne in srednje šole

Prispevek predstavlja idejna, metodološko-teoretična izhodišča ter didaktične premisleke, ki so pripeljali v sklopu čezmejnega projekta EDUKA2 do oblikovanja dveh inovativnih beril slovensko, italijansko, furlansko in nemško pišočių avtorjev s Tržaškega, Goriškega in Videmskega ter Istre za osnovne in srednje šole. Pri tem osvetljuje tematsko izbiro književnih del ter navaja ključne ugotovitve iz praktičnega dela projekta in možnosti prihodnjih izboljšav.

1 Uvod

Koncept čezmejne didaktike čezmejne književnosti, ki je vključeval pripravo osnovnošolskih in srednješolskih beril, zajemajočih avtorje od konca 19. stoletja do sodobnosti, pišoče v različnih jezikih na območju med današnjo Slovenijo in Italijo, se je porodil v sklopu čezmejnega projekta EDUKA (vodilni partner SLORI, vodja Zaira Vidau),¹ katerega namen je bil med drugim predstavitev etničnih in jezikovnih skupnosti na programskem območju, kar je vključevalo današnjo italijansko manjšino v slovenski in hrvaški Istri ter slovensko manjšino v Italiji. Zadevni projekt se je v naslednjem programskem obdobju 2017–2019 nadaljeval kot EDUKA2,² s pripravo didaktičnih gradiv za poučevanje sosedskih jezikov v izobraževalnih institucijah na obeh straneh meje ter z didaktičnimi aktivnostmi v t. i. čezmejnih razredih (Baloh idr. 2019). Književnost je v tem okviru pomenila smiselno nadgradnjo že začrtane poti spoznavanja sosedskih jezikov na obeh straneh meje. Poleg tega smo izhajali iz predpostavke, da ima književnost na programskem območju še neizkoriščeni potencial, da mladim preko literarnih diskurzov v različnih jezikih predstavi bolj barvito in celovito podobo prostora, v katerem živijo.

Pot od začetne ideje do njene realizacije je bila dolga, predvsem zaradi drugačnega metodološko-teoretičnega okvira, ki je postavil v ospredje komparativni pogled na

1 Projekt je sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007–2013: <www.eduka-itaslo.eu>.

2 Projekt financira Program sodelovanja Interreg V-A Italija-Slovenija 2014–2020: <www.eduka2.eu>. Delovni sklop EDUKE2 o čezmejni didaktiki čezmejne književnosti (vodja Ana Toroš), ki je vključeval pripravo beril, je potekal na Univerzi v Novi Gorici, v Raziskovalnem centru za humanistiko.

književnost v regiji in ki je posledično potreboval temu prilagojeni didaktični pristop. Na Goriškem in Videmskem smo se uspeli povezati s slovenskimi, furlanskimi in italijanskimi strokovnjaki za književnost ter z učitelji na štirih osnovnih šolah na obeh straneh meje, na Tržaškem in v slovenski Istri s slovenskimi in italijanskimi srednješolskimi profesorji. Tako vzpostavljeni mreži sodelavcev je sledila odločitev, da pripravimo berilo za zaključne razrede osnovnih šol, ki bo vključevalo književna dela z Goriškega in Videmskega. Berilo za zaključne razrede srednjih šol na drugi strani vključuje avtorje ter dela s Tržaškega in Istre.

2 Metodološko-teoretični okvir

S teoretskega vidika bi koncept čezmejne didaktike čezmejne književnosti lahko postavili pod okrilje raziskav na temo literarne večjezičnosti ali celo med »/p/rojekte transkulturne in mirovnokulturne literarne pedagogike« (Leben, Koron 2020: 11; tam citirano po Wintersteiner 2006). Dejstvo je, da je bilo območje med današnjo Slovenijo in Italijo od konca 19. stoletja prizorišče turbulentnih zgodovinskih dogodkov ter oblikovanja nacionalno usmerjenih literarnih zgodovin, ki niso bile naklonjene literarni večjezičnosti. Slovenska literatura medvojnega obdobja, ki je nastajala znotraj italijanskega državnega okvira je denimo na motivno-tematski in idejni ravni zaznamovana s prepovedjo izražanja in ustvarjanja v slovenskem jeziku ter z zatiranjem slovenske kulture, in se je kot taka še desetletja po drugi svetovni vojni skorajda na programski ravni usmerjala na prikaz travmatične kolektivne izkušnje fašizma (Toroš 2021). Državna meja po koncu druge svetovne vojne med Slovenijo in Italijo je spodbudila ločeni razvoj literarnih sistemov »malih literatur« (Strutz 2003) na obeh straneh meje.³ Tu imamo v mislih predvsem književnost slovenske manjšine v Italiji, književnost italijanske manjšine v Sloveniji, književnost italijansko pišočih istrskih avtorjev, ki so po drugi svetovni vojni prišli v Trst (za potrebe pričujoče razprave zanjo uporabljamo izraz istrskotržaška književnost), ter furlansko književnost. V vseh teh primerih imamo opraviti z literaturo skupnosti, ki preko literature oblikuje in utrjuje lastno identiteto, tako da je izbira jezika običajno že pokazatelj avtorjeve pripadnosti določeni skupnosti. To obenem pomeni, da daje običajno prednost temam, ki so aktualne za celotno (manjšinsko) skupnost.⁴

Oblikovanje beril z vključitvijo avtorjev iz različnih, med seboj včasih konfliktnih kulturnih sredin je kot prvo predvidevalo poznavanje kompleksnega zgodovinskega dogajanja ter raziskovanje spominskih praks, relacij med literaturo ter travmatično kolektivno memorijo (Halbwachs 1992) in postmemorijo (v smislu strukture, s katero se

3 Za sistemske obravnave literature prim. Dovič 2004. Več o zgodovini Slovencev v Italiji v Kacin Wohinz idr. 2000. O ezulih (it. *esuli*) prim. Gombač 2005.

4 O specifikih manjšinske literature prim. Deleuze idr. 1995.

travmatične vsebine prenašajo iz generacije, ki je doživela kolektivno in kulturno travmo, v naslednjo generacijo, t. i. postgeneracijo (Hirsch 2008: 106; Jurić Pahor 2004). Kot drugo je predvidelo spremembo raziskovalnega fokusa in vključitev komparativne metode, prehod od raziskovanja literature na nacionalni ravni na regionalno raven, tako da se je pod drobnogled vzelo literarno dogajanje v sami regiji in literarna prepletanja med avtorji, pripadajočimi različnim jezikovnim sredinam. Zаметke tovrstnih raziskav v alpsko jadranskem prostoru je opravil Johann Strutz v večjezičnem berilu *Literatura brez meja* (2000) ter v razpravi o »malih literaturah« Alpe-Adria (2003). Omeniti gre tudi delo Anne Bogaro, in sicer razpravo in antologijo o literaturi v jezikih manjšine v Italiji (2010, 2014).

Pod to povečevalno lupo na regiji je denimo razvidno, da ima slovenska literatura v Italiji tri prostore literarnega ustvarjanja (Trst, Gorica, Videm/Čedad/Špeter), ki se nekoliko razlikujejo glede na zgodovinski in geografski kontekst, travmatične izkušnje in spominske prakse ter tvorijo tri literarne podsisteme. Podobno je razdeljen na podsisteme tudi prostor, v katerem nastaja furlanska literatura, predvsem območji okoli Vidma in Pordenona (Bogaro 2010: 133–162).

Premik v območje regionalne komparativistike je narekoval temu prilagojen didaktični pristop. Kot prvo zaradi heterogene ciljne publike, učiteljev in profesorjev ter učencev in dijakov na obeh straneh meje, ki delujejo v različnih kulturnih sredinah, imajo različne jezikovne kompetence in se identitetno različno opredeljujejo. Posledično imajo različno literarnozgodovinsko predznanje.

Zato smo skušali tudi izbranim avtorjem in njihovim delom dati nekoliko drugačne poudarke, ki niso toliko vezani na (nacionalno) literarno zgodovino. Osvetliti smo jih želeli v regionalnem kontekstu, na literarnem stičišču.

Berili sta razdeljeni na tematske sklope. Vsak sklop se začinja z uvodno motivacijsko aktivnostjo za učence in dijake. Sledita kratka biografska predstavitev obravnavanega avtorja in izbranega literarnega besedila. Ob prebranem književnem odlomku ponujamo nekaj vprašanj za analizo besedila in za razmislek o prebranem. Besedila v tematskem sklopu so večinoma med seboj povezana, tako da so ob koncu poglavja zbrana vprašanja, ki s komparativno metodo povezujejo vse prebrane literarne odlomke. Ponekod smo dodali še posamične razdelke z razlagami imagoloških terminov in druga literarnovedna pojasnila.

Ker je bil cilj vseh aktivnosti, zajetih v berilu, učencem in dijakom približati književnost v različnih jezikih, ki se napaja iz življenjskih zgodb, ki se rojevajo na ulicah in trgih, ki so del njihovega vsakdana, smo se naslonili na premisleke socialnega konstruktivizma in njemu sorodnih sodobnih pristopov, ki upoštevajo lokalne specifičnosti prostora (v našem primeru čezmejnega prostora), znotraj katerega se formirajo učenci

in učitelji in ki spodbujajo ter razvijajo veščine konstruktivne in spoštljive diskusije, poslušanja, upoštevanja mnenja in občutkov drugega.⁵

Sledeč načelom socialnega konstruktivizma smo pri delu z besedilom predvideli čim bolj aktivno učenčevo vlogo, medpredmetno povezovanje z zgodovino in geografijo ter delo na terenu. Raziskovalno (skupinsko) delo smo predvideli za spoznavanje nekaterih zgodovinskih dogodkov, kar lahko olajša razumevanje literarnih besedil, saj je izbrana literatura nerazdružljivo povezana z zgodovino območja (denimo soška fronta, potres v Furlaniji in Posočju leta 1976, goriška meja itd.).

Pri sestavi vprašanj za delo z literarnimi besedili je bilo obenem v ospredju vodilo, da učitelj in profesor v čim manjši meri sugerirata interpretacijo književnih del, tako da učenci in dijaki sami poskusijo iz besedila izluščiti svoji starosti in predznanju dostopna sporočila. Prav tako smo se trudili, da bi učencem in dijakom približali vsebino izbranih književnih del z navezavo na njihove osebne izkušnje.

Velik poudarek smo dali poustvarjalnim aktivnostim, izhajajočim iz kreativnega pisanja (nadaljevanje zgodbe, posnemanje določenega literarnega sloga, pripovedne perspektive, vživljanje v izbranega literarnega junaka ipd.).⁶ Na ta način smo želeli, da dijaki po kreativni poti usvojijo specifična literarno teoretična in literarnozgodovinska znanja. Ponekod smo učencem in dijakom predlagali tudi, da prebrano poskusijo prikazati z likovnim izdelkom. Vseskozi pa smo spodbujali večino pisnega in ustnega izražanja, utemeljevanja in argumentiranja lastnega (strokovnega) mnenja.

V nadaljevanju navajamo metodološko-teoretične specifikke pri oblikovanju vsakega od beril.

2.1 Literatura na stičišču 1

Pri pregledu obstoječih gradiv, ki se trenutno uporabljajo za pouk slovenske in furlanske književnosti na Goriškem in Videmskem, se je potrdila izhodiščna hipoteza, da se književnost na programskem območju obravnava ločeno, glede na jezik. Furlanska učna gradiva⁷ za pouk furlanske književnosti dajejo poudarek na motivno-tematsko specifično furlanske literature, pri čemer je zaznati težnjo po razkrivanju tesne povezave med furlansko literaturo in območjem, v katerem ta literatura nastaja. Obenem smo ugotovili, da so berila za slovenske šole v Italiji enotna za celotno Furlanijo - Julijsko krajino. S tem specifična literature v slovenskem jeziku (oziroma v slovenskem narečju), ki nastaja na Goriškem in Videmskem, morda ne pride dovolj do izraza.

5 O socialnem konstruktivizmu in sorodnih pristopih prim. Kumaravadivelu 2006, Dahl 1994.

6 Več o kreativnem pisanju prim. Blatnik 1996.

7 Za pomoč pri pregledu teh gradiv se zahvaljujemo Furlanskemu filološkemu društvu (Societât Filologjiche Furlane / Societâ Filologica Friulana).

Zamiselnost za osnovnošolsko berilo so podprle še nekatere komparativno zasnovane študije Roberta Dapita (2008), Gabriela Zanella (2013), Anne Bogaro (2010) in Ane Toroš (2016, 2017a, 2017b), ki so opozorile na motivno-tematske sorodnosti med slovensko in furlansko literaturo na Goriškem in Videmskem. Pri izboru besedil v slovenskem jeziku smo upoštevali obmejne avtorje, izhajajoče tako iz današnje Slovenije kot Italije. Takšno vodilo se nam je zdelo nujno v primeru avtorjev z začetka 20. stoletja, ki so živeli v skupnem kulturnem kontekstu Avstro-Ogrske. Kot primer lahko navedemo Alojza Gradnika. Rojen je bil v vasi Medana (Brda), ki je danes na slovenski strani državne meje. Kljub temu je bil že od rane mladosti zaradi šolanja in kasneje službe neločljivo povezan z Gorico, ki je danes v Italiji.

Berilo je zasnovano tematsko, v tem smislu, da smo med izbranimi književnimi deli iskali tematike, ki se ponavljajo v književnih delih v različnih jezikih. Ker gre za berilo za mlajše bralce, smo prednost dali presečiščem, torej tistemu, kar je literaturam na Goriškem in Videmskem skupno, kar razkriva skupni prostor bivanja in podoben kulturnozgodovinski kontekst avtorjev, pišočih v različnih jezikih. Ob tematiki Gorice smo berilo obogatili še z nekaterimi književnimi deli v italijanskem in nemškem jeziku, ki opozarjajo na goriško literarno večjezičnost.⁸

Večinoma so v osnovnošolskem berilu zajeti avtorji prve polovice 20. stoletja, saj je ravno ta časovni okvir razkril najbolj živahno kulturno udejstvovanje. Vsega skupaj je zbranih trideset besedil, ena tretjina je napisanih v slovenščini oziroma slovenskih narečjih s tega območja, ena tretjina je furlanskih, ena tretjina je besedil v italijanskem in nemškem jeziku. Med literarnimi vrstami prevladuje poezija, saj je slednja v sklopu slovenske literature na Goriškem in Videmskem v ospredju. Zaradi lažje komparativne obravnave smo se tudi na furlanski strani osredotočili na izbor pesmi.

Berilo je razdeljeno po tematskih sklopih: *Zemlja, Kmečko življenje, Migracije, Potres, Reke, Gorišča meja, Literarni prostori Gorice, Njena Gorica*. Berilu smo dodali posebne razdelke, ki smo jih poimenovali *Medkulturna prepletanja*. V njih smo predstavili nekatere zanimivosti in manj znane stike med književniki v regiji. Ob Alojzu Gradniku tako na primer omenjamo Piera Paola Pasolinija, oba sta namreč izhajala iz etnično mešane družine, njuni materi sta bili furlanskega rodu in sta vplivali na njuno pesniško izpoved.

⁸ O goriški jezikovni krajini prim. Šekli 2021. Za pregled Gorice kot literarnega prostora prim. Gallarotti 2004, Bratuž 1996.

2.2 Literatura na stičišču 2

V srednješolskem berilu smo zbrali enaintrideset literarnih besedil, večinoma odlomkov proznih del ter pesmi. Petnajst besedil je napisanih v slovenščini, ravno toliko v italijanščini. En izbrani prozni odlomek je v nemškem jeziku.

Izbor ponuja v glavnini glasove slovenskih tržaških avtorjev, italijansko pišočih istrskih avtorjev, ki so se priselili v Trst, ter italijansko pišočih avtorjev v slovenski Istri. Izbor je nastal na osnovi pregleda obstoječih antologij, literarnozgodovinskih pregledov ter srednješolskih beril za slovenske šole v Trstu in italijanske šole v Istri. V tem okviru gre izpostaviti učbenik Nives Zudič Antonič *Storia e antologia della letteratura italiana di Capodistria, Isola e Pirano* (2014a) / *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana* (2014b), ki obravnava italijansko literaturo slovenske Istre.

Srednješolsko berilo smo razdelili na tri poglavja. Kljub temu, da je bila izhodiščna namera, da je berilo v celoti komparativno zasnovano, je med zbiranjem gradiva postalo jasno, da imata slovenski tržaški in italijanski istrskotržaški diskurz nekatere specifične, vezane na drugačne zgodovinske okoliščine, ki med seboj nimajo presečišč, tako da bi jih s komparativno metodo ne mogli osvetliti in bi ne prišle do izraza. Zato smo se odločili, da te posebnosti znotraj vsakega diskurza posebej predstavimo, in sicer v dveh ločenih poglavjih *Slovenski tržaški literarni diskurz* in *Italijanski istrskotržaški literarni diskurz*, šele v tretjem poglavju (*Vozlišča*) pa sledi komparativni del, v katerega so v večji meri vključena tudi dela italijanskih avtorjev iz slovenske Istre.

Pri izboru besedil smo tako imeli dve vodili. Kot prvo smo želeli osvetliti motivno-tematske in idejne posebnosti vsakega od obravnavanih literarnih diskurzov. Kot drugo smo želeli razbrati sorodne problematike med vsemi tremi korpusi besedil, ki so posledica bivanja avtorjev v skupnem (obmejnem in večkulturnem) prostoru. Obenem smo skušali najti stične točke med slovenskim tržaškim literarnim diskurzom in italijanskim istrskim literarnim diskurzom v povezavi z manjšinskimi problematikami (odnos do večinskega naroda, identiteta itd.).

Pri idejni zasnovi berila smo glede na samo specifično preučevanih literarnih diskurzov uporabili interdisciplinarni metodološki pristop, izhajajoč iz spominskih in literarnovednih študij, predvsem literarne imagologije (Leerssen 2006, 2016; Pageaux 2008, 2010). Pozorni smo bili na literarne avtopodobne (predstave o nas samih znotraj domače literature), podobne Drugega (podobe o tuji kulturi znotraj domače literature) in metapodobne (kako si domača kultura zamišlja, da jo Drugi vidi, vrednoti, razume) (Leerssen 2016: 21).

Ugotovili smo namreč, da sta tako slovenski tržaški kot italijanski istrskotržaški literarni diskurz obremenjena s travmatično memorijo in postmemorijo, tako da imata

izoblikovan dokaj enoten, predvidljiv model literarne pripovedi o tragičnih dogodkih, zadevajočih njuno skupnost. Na strani italijanske istrskotržaške literature je tako v središču povojno izseljevanje iz Istre, ki je prikazano skozi dve fazi, od težkih trenutkov ločitve od Istre do stiske in spremembe življenja v novem, tržaškem okolju, predvsem v begunskih taboriščih. Na strani slovenskega tržaškega diskurza je v ospredju obdobje fašizma, zatiranje slovenskega jezika in kulture. Slednje se kaže skozi številne imago-loške podobe o Drugem, katere so eden od značilnih elementov slovenske tržaške literature in se pojavljajo tako na horizontalni ravni (avtorji iste generacije) kot vertikalni ravni (avtorji različnih generacij).

3 Tematski izbor

3.1. Literatura na stičišču 1

V prvem poglavju osnovnošolskega berila razkrivamo pomen zemlje v literaturi avtorjev na programskem območju, ki izhaja iz tradicije ruralnega okolja in tesne, eksistenencialne povezanosti kmečkega človeka z zemljo kot virom preživetja. Tudi drugo poglavje sledi temu opazanju in prikazuje presenetljivo podobne pesniške opise življenja na kmetih (delo na kmetih, priprava polente, ognjišče, večerna molitev) pri furlanskih in slovenskih pesnikih. V tem okviru gre denimo izpostaviti primerjavo med pesmijo Alojza Gradnika *Jesenski večer v Medani* ter pesmijo *Sere d'estât in paîs* 'Poletni večer na vasi', ki jo je napisal Gradnikov sodobnik in pomemben furlanski pesnik danega obdobja Celso Cescutti (1877–1966). Tretje poglavje razkriva, kako je boleča izkušnja potresa iz leta 1976 spodbudila nekatere avtorje v Benečiji in Reziji (npr. Silvana Palletti in Renato Quaglia), da so poprijeli za pesniško pero, s čimer so želeli v verze zajeti življenje, ki je ostalo v ruševinah. K tej problematiki smo priključili še danes aktualno izkušnjo izseljevanja in praznjenja vasi v Benečiji in Reziji, ki je ravno tako našla svoj izraz v tenkočutni pesniški izpovedi, denimo v pesmi znanega furlanskega pesnika Leonarda Zanierja (1935–2017) *Las valis di un emigrant* 'Prtljaga migranta'. Četrto poglavje se dotika opazanja identitete in v tem okviru obravnavamo antologijsko pesem Alda Clodiga (1945–2015) *Pustita nam rože po našin sadit* ter Zanierjevo pesem *Identitât* 'Identiteta'. Peto poglavje razkriva pomen rek (Soča, Ter, Tilment) v poeziji dane regije. Te reke namreč pesniki pogosto poosebijo in v dialogu z njimi izpovejo osebno stisko in/ali kolektivno problematiko. Posebej zanimiva je primerjava med pesmijo *Soči* Simona Gregorčiča ter pesmijo *All'Isonzo* 'Soči' Carla R. Michelstaedterja, ki je živel in ustvarjal v približno istem prostoru in času kot Gregorčič. Že v petem poglavju, še bolj pa v zadnjih štirih se pozornost obrača na Gorico, saj je ta z razgibano zgodovino pomembno zaznamovala literarno ustvarjanje. Kot prvo smo postavili poglavje *Moja meja*, v katerem razkrivamo literarne utrinke in refleksije o goriški meji. Gorico nato predstavljamo v štirijezični pesniški podobi, ob njej pa predstavljamo tudi nekatere literarizirane predele Gorice, torej trge in ulice, na katerih se odvijajo pesniške

izpovedi in romaneskne zgodbe. V slovenski literaturi ima poseben pomen glavni trg v Gorici, *Travnik*, ki je dogajalno prizorišče tako pri Gradniku (sonetni cikel *Tolminski punt*) kot pri Ljubki Šorli, ki v sonetu *20. maj v Gorici* opozarja na pomembno zborovanje Slovencev na Travniku leta 1984. V tem okviru pomeni dragoceno odkritje roman v nemščini Iva Volkmarja iz leta 1918 z naslovom *Marietta. Ein Roman aus Görz* 'Marietta. Roman o Gorici', ki opisuje Gorico in glavno junakinjo Marietto v primežu vojne vihre. Zanimiva je nadalje podoba Gorice izpod peresa nemškega gimnazijskega profesorja Franz Xaverja Zimmermanna (1876–1959): *Görzer Studien, Mittagskonzert im Giardino Pubblico* 'Goriške študije, Opoldanski koncert v Ljudskem vrtu', ob katerem razkrivamo njegove stike z Alojzom Gradnikom. Poseben pogled na Gorico odpira nadalje znani furlanski pesnik Celso Macor (1925–1998), v pesmi *Da punta di chista mont* 'Z vrha tega hriba', ki opazuje Gorico na ozadju soške fronte, iz »hriba smrti«, to je Sabotina.

Berilo se končuje s poglavjem *Njena Gorica* (pripravila Katja Mihurko Poniž), v katerem sledimo literarizaciji Gorice izpod peresa avtoric in ob tem odpiramo nekatera vprašanja o enakosti spolov. Prav tako je ob koncu dodan pregled nemško pišočin avtorjev v Gorici (pripravila Maruša Mugerli Lavrenčič).

3.2 Literatura na stičišču 2

Prvo poglavje v srednješolskem berilu, s krovnim naslovom *Slovenski tržaški literarni diskurz*, se začinja z odlomkom iz dela Borisa Pahorja (*Moje suhote in njihovi ljudje*), ki ga postavljamo v komparativno obravnavo z delom italijanskega istrskotržaškega avtorja Fulvia Tomizze (*Il male viene dal Nord* 'Zlo pride s severa'), saj ju združuje izkušnja šolanja v Kopru. Ta je sicer napolnjena z drugačnim doživljanjem koprskega prostora, tako da lahko najdemo stičišča kvečjemu v prikazu slovensko-italijanskih napetosti, ki so v središču Pahorjevih spominov, pri Tomizzi pa zgolj nakazane. Kljub temu se nam je komparativna obravnavo zdela smiselna, saj utrjuje predstavo o skupnem prostoru bivanja in delovanja slovensko in italijansko pišočin književnikov. Pahorjeva pripoved že napoveduje naslednje sklope danega poglavja, ki združujejo slovenske tržaške avtorje. Znotraj slovenskega tržaškega korpusa besedil lahko namreč razberemo določene ponavljajoče se teme oziroma za ta korpus besedil značilne (predvidljive) načine doživljanja tržaškega prostora, ki so se najverjetneje razvile na podlagi kolektivne kulturne travme. V prvem poglavju obravnavamo dva sklopa besedil, ki se nadgrajujeta, tako da jih je smiselno obravnavati po vrsti. Prvi sklop besedil *Kres v pristanu ali kulturna travma* se začinja z istoimensko Pahorjevo pripovedjo *Kres v pristanu*, v kateri je opisan požig Narodnega doma v Trstu leta 1920. Dogodek ima tudi sicer znotraj slovenske tržaške literature poseben pomen, saj je prerasel v simbol zatiranja slovenske kulture in se kot tak pojavlja v številnih književnih delih vse do

današnjih dni (npr. nagrajeni roman Marija Čuka *Črni obroč*, 2020). Tudi drugi izbrani odlomek v tem sklopu problematizira zatiranje slovenske kulture (Alojz Rebula: *Kačja roža*), tokrat z uporabo metapodob. Tretji odlomek (Irena Žerjal: *Kreda in hijacinte*) je osredotočen na vprašanje zasramovanja slovenskega jezika s strani Drugega. Kot v predhodnem odlomku najdemo v besedilu metapodobe, opazujemo pa lahko tudi samopodobe. Četrti odlomek je vzeta iz romana Marka Sosiča *Tito, amor mijo*, predstavnika postgeneracije. V odlomku prisostvujemo verbalnemu spopadu med slovenskim in italijanskim elementom na Tržaškem, ki pa ga lahko dojamemo le prek upoštevanja uvo doma predstavljenega travmatičnega konteksta, zadevajočega Slovence na Tržaškem. Drugi sklop besedil z naslovom *Jezik in identiteta v primežu burje* prikazuje poseben, ponavljajoči se segment slovenske tržaške literature. Tudi ta se je najverjetneje oblikoval na osnovi kolektivne kulturne travme in se osredotoči na jezik in identiteto, natančneje na posledice potlačene identitete in na občutenje ogroženosti lastne (manjšinske) identitete v drugače govorečem večinskem okolju (Evelina Umek: *Frizerka*; Miroslav Košuta: *Jutrišnje tržaško jutro*).

Drugo poglavje, *Italijanski istrskotržaški literarni diskurz* zajame književna dela italijanskih istrskotržaških avtorjev. V njih se izrisuje dokaj enotna podoba istrskih beguncev (samopodoba), ki so zapustili Istro in ki v novem tržaškem okolju trpijo zaradi ločenosti od rodne Istre, socialne ogroženosti, brezposelnosti in posledično izključenosti oziroma družbene izoliranosti. V prvem sklopu književnih odlomkov, pod skupnim naslovom *Kolektivna travma ali slovo Istri*, se srečamo bodisi z opisom težavnega odhoda iz Istre, na katero je ljudi vezala globoka povezanost z domačo zemljo (Fulvio Tomizza: *Materada*), bodisi s prikazom težavnih razmer v novem tržaškem okolju, preko osvetlitve življenjskih usod posameznikov, ki so se znašli v begunskih taboriščih na Tržaškem (Marisa Madieri: *Verde acqua* 'Zelenomodro; Gianfranco Sodomaco: *Un amore confinato* 'Ljubezen ob meji'). Zadnji sklop v drugem poglavju *Istra v odsevu morja in tramontane* prinaša tako dela italijanskih istrskih kot italijanskih istrskotržaških avtorjev različnih generacij, pri katerih zasledimo spominske utrinke na nekdanjo Istro (Guido Miglia: *I luoghi della memoria* 'Kraji spomina') ali pa opise Istre na ozadju tesnobe občutenja, s čimer najverjetneje nakazujejo travmatično preteklost istrske skupnosti (Pino Trani: *Mezzogiorno istriano* 'Istrski poldan'; Maurizio Tremul: *Identificazione arborea* 'Poistovetenje z drevesi').

V zadnjem poglavju *Vozlišča* obravnavamo književna dela, v katerih so prikazane tematike, skupne avtorjem, ki živijo bodisi v (slovenski) Istri bodisi na Tržaškem. Gre za književna dela, ki ne sledijo določenemu pripovednemu modelu, kot je bilo to značilno za dela v prvih dveh poglavjih. Za razliko od predhodno predstavljenih del bi lahko rekli, da imajo ta dela čezmejna stičišča, v tem smislu, da odpirajo tematike, značilne za obmejno območje in položaj manjšine. To nudi možnost za komparativno obravnavo književnih odlomkov. Poglavje se tako začne s temo meje in kot iztočnica za

razmišljanje o obmejnosti in meji sta predlagani deli Saše Martelanca (*Tujec*) in Roberte Dubac (*Terra B* 'Območje B'). Naslednji sklop, *Sestavljene (obmejne) identitete*,⁹ združuje dela treh avtorjev, ki vsak na poseben način ponujajo razmisleke o doživljanju posameznika in skupnosti na obmejnem in narodnostno mešanem območju. Aljoša Curavić (*Sindrome da frontiera* 'Obmejni sindrom') in Franco Juri (*Ritorno a Las Hurdes* 'Vrnitev v Las Hurdes') se osredotočita na slovensko Istro in v izbranem odlomku spodbujata refleksijo o tem, kako je biti pripadnik manjšine in izhajati iz narodnostno mešanega zakona. Svojstven je pristop Aceta Mermolje (*Gost*), ki v pesniškem jeziku izrazi težavno sobivanje domače in tuje kulture, prežeto s strahom, ki vodi v nerazumno nasilje in se konča v »shizofrenih« identitetah. S tem Mermolja že napoveduje naslednji sklop književnih del, ki smo jih združili pod skupnim naslovom *Večkulturnost. Jaz in On, kot ga vidim Jaz*. Delo Roberte Dubac (*Chiesa di nessuno* 'Nikogaršnja cerkev') obravnava motiv vračanja v nekdanji dom v Istri, ki so ga naselili nepoznani ljudje. Inovativna je nadalje zgodba Marca Apollonia (*Noite, all'inizio* 'Noč, na začetku'), ki pred domačo kulturo postavi ogledalo, da v njem zagleda lastne predsodke o Drugem. Poglavje končujeta sklopa *Zasidranost in zakoreninjenost* ter *Kako te občutim, moje obmorsko mesto*. V prvem sklopu lahko opazujemo način izpovedi čustvene navezanosti na domačo zemljo in morje med slovenskim tržaškim avtorjem in italijansko istrsko pesnico (Isabella Flego: *Sopra la mia terra* 'Nad svojo zemljo'; Boris Pangerc: *Pesem brega*). Podobno v sklepnem sklopu soočamo dva različna načina upesnitve domačega mesta, izpod ženskega peresa na italijanski (istrski) strani in izpod moškega peresa na slovenski (tržaški) strani (Adelia Biasiol: *Pirano* 'Piran'; Marko Kravos: *Mesto po meri*). V predzadnjem poglavju *Ženske in prestopanje mej* (pripravila Katja Mihurko Poniž) se posvetimo aleksandrinkam, ki so povezane z tržaškim in istrskim prostorom. V zadnjem poglavju (pripravila Maruša Mugerli Lavrenčič) na kratko predstavljamo še literaturo, ki je nastajala in nastaja v Trstu v nemškem jeziku in njeno specifiko, pri čemer izpostavimo roman Ricarde Huch z naslovom *Aus der Triumphgasse* 'Ulica zmagoslavja', ki je lociran v staro mesto (*Cittàvecchia*) v Trstu.

4 Sklepne misli

Pri oblikovanju beril smo upoštevali različnost šolskih sistemov v Sloveniji in Italiji, ki predvidevajo različno organizacijo književnega pouka. V Sloveniji je namreč pouk književnosti bolj strukturiran kot v Italiji, tako da se je zadrega pokazala že na samem začetku projekta, ko smo se prvič sestali s slovenskimi, italijanskimi in furlanskimi učitelji in je bilo treba najti skupno pot, ki bi ustrezala obema poloma.

Berili imata za seboj obsežen prevajalski projekt. Obe sta v izhodišču nastali v slovenščini. Srednješolsko berilo je bilo v celoti prevedeno v italijanščino. Berilo za osnovne

9 Pojem »sestavljene identitete« je povzet po Pertot idr. 2014.

šole je bilo v celoti prevedeno v italijanščino in furlanščino, pri čemer se je razkrilo pomanjkanje književnih prevajalcev za slovenski in furlanski jezik. Večinoma smo morali književne tekste iz slovenščine v furlanščino in obratno prevajati preko italijanščine.

V timskem delu so se ravno tako pokazale jezikovne prepreke, saj za obmejni učiteljski kader jezikovne kompetence v jeziku soseda niso nekaj samoumevnega, prav tako ne poznavanje sosedskih književnosti. Kljub delavnicam za delo z berili, ki smo jih organizirali za posamične zainteresirane šole na obeh straneh meje, smo ob koncu projekta ugotovili, da se mora premik h komparativni in regionalni obravnavi književnosti kot prvo izvršiti na univerzitetni ravni, v času študija in usposabljanja za profil učitelja in profesorja književnosti na programskem območju. Pričujoči berili tako orjeta ledino, sta vzorčni primer, ki kaže smer, ovire na poti in nadaljnje korake v smeri čezmejne didaktike čezmejne književnosti. V tem okviru bi si v prihodnje želeli predvsem sodelovanja strokovnjakov iz vseh obravnavanih kulturnih sredin, torej ojačanje že vzpostavljene čezmejne mreže sodelovanja. V danem projektu je bila namreč najštevilčnejša in najbolj dejavna ravno slovenska ekipa, tako da je na dano problematiko prevladoval slovenski raziskovalni pogled.

VIRI IN LITERATURA

- BALOH, Barbara, BRATOŽ, Silva, 2019: Refleksija vloge učitelja v čezmejnem prostoru. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja / Treatises and documents: journal of ethnic studies* 83. 5–19.
- BLATNIK, Andrej, 1996: *Šola kreativnega pisanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BOGADO, Anna (ur.), 2014: *Minorities not minority: a window on Italian cultures 3: Poets from Friuli*. Blaenau Ffestiniog: Cinnamon.
- BOGADO, Anna, 2010: *Letterature nascoste: storia della scrittura e degli autori in lingua minoritaria in Italia*. Roma: Carocci.
- BRATUŽ, Lojzka, 1996: *Gorica v slovenski književnosti: izbor poezije in proze*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- DAHL, Karin, 1994: Towards a social constructivist reconceptualization of intrinsic motivation for literacy meaning. *Journal of Reading Behaviour* XXVI/2. 139–158.
- DAPIT, Roberto idr. (ur.), 2008: *Rezija naša*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, 1995: *Kafka: za manjšinsko književnost*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- DOVIĆ, Marijan, 2004: *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GALLAROTTI, Antonella, 2004: *Appunti su Gorizia come luogo letterario*. Gorizia. <<https://www.isontina.beniculturali.it/it/486/luoghi-letterari>>.
- GOMBAČ, Jure, 2005: *Esuli ali optanti?: zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- HALBWACHS, Maurice, 1992: *On collective memory*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- HIRSCH, Marianne, 2008: The Generation of Postmemory. *Poetics today* 29/1. 103–128.
- KUMARAVADIVELU, Bala, 2006: *Understanding Language Teaching: From Method to Postmethod*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- LEERSSEN, Joseph T., 2006: Nationalism and the cultivation of culture. *Nations and nationalism: journal of the association for the study of ethnicity and nationalism* 12/4. 559–578.
- LEERSSEN, Joseph T., 2016: Imagology: On using ethnicity to make sense of the world. *Revue d'études ibériques et ibéro-américaines* 10. 13–31.
- PAGEAUX, Daniel-Henri, 2010: *Le scritte di Hermes*. Palermo: Salerio editore.
- PAGEAUX, Daniel-Henri, 2008: Uvod v imagologijo. Daniel-Henri Pageaux (ur.): *Imagološke razprave*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij. 17–52.
- JURIĆ PAHOR, Marija, 2004: Neizgubljeni čas: travma fašizma in nacionalsocializma v luči nujne po »obdobju latence« in transgeneracijske transmisije. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja / Treatises and documents: journal of ethnic studies* 44. 38–64.
- KACIN-WOHINZ, Milica, PIRJEVEC, Jože, 2000: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija.
- KORON, Alenka, LEBEN, Andrej (ur.), 2020: *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- PERTOT, Susanna, KOSIC, Marianna, 2014: *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- STRUTZ, Johann, 2003: Dialog, Polyphonie und System. Zur Problematik einer Geschichte der »Kleinen Literaturen« in Alpen-Adria-Raum. Vladimir Biti (ur.): *Kako pisati literarno zgodovino danes: razprave*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 287–317.
- STRUTZ, Johann, RUSTIA, Peter (ur.), 2000: *Literatura brez mej / Ohne Grenzen / Senza confini: literatura iz prostora Alpe-Jadran / Literatur aus dem Alpen-Adria Raum / letteratura della regione Alpe-Adria*. Celovec/Klagenfurt, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Mohorjeva/Hermagoras.
- ŠEKLI, Matej 2021: *Gorica, Guriza, Görz, Gorizia – štirje odtenki goriške jezikovne krajine*. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31.). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 691–697.
- TOROŠ, Ana, 2016: Slovenska literatura na stičišču kultur. Rok Andres idr. (ur.): *Slovanski jeziki na stičišču kultur: konferenčni e-zbornik*. Nova Gorica: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Študentska sekcija. 15–26, 27–39. <<https://zdsds.si/tiskovina/389/>>.
- TOROŠ, Ana, 2017a: Minority writing: the case of Friuli-Venezia Giulia (Italy), Goriška and Coastal-Karst regions (Slovenia). *Slavia Centralis* 10/2. 50–65.
- TOROŠ, Ana, 2017b: Slovene-Friulian-Italian literary connections at the beginning of the 20th century: the case of Alojz Gradnik and select Friulian and Italian authors. *Interlitteraria* 22/2. 386–396.

- TOROŠ, Ana, 2021: Minority literature and collective trauma: the case of Slovene Triestine literature. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja / Treatises and documents: journal of ethnic studies* 86. 65–81.
- ZANELLO, Gabriele, 2013: Dalla lingua dell'altro, nella lingua dell'altro. Intorno ad alcune esperienze di scrittura sul confine tra sloveno e friulano. Liliana Ferrari, Paolo Lancis (ur.): *Oltre i confini: scritti in onore di don Luigi Tavano per i suoi 90 anni*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa. 333–362.
- ZUDIČ ANTONIČ, Nives, 2014a: *Storia e antologia della letteratura italiana di Capodistria, Isola e Pirano*. Capodistria: Unione italiana.
- ZUDIČ ANTONIČ, Nives, 2014b: *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana*. Koper: Italijanska unija.
- WINTERSTEINER, Werner, 2006: *Poetik der Verschiedenheit: Literatur, Bildung, Globalisierung*. Klagenfurt/Celovec: Drava.

Vesna Mikolič

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za jezikoslovne študije
Univerza v Trstu, Oddelek za humanistiko, Katedra za slovenski jezik in književnost
vesna.mikolic@zrs-kp.si, vmikolic@units.it

Obravnava lokalnih, nacionalnih in medkulturnih vidikov v Tomšičevih *Šavrinkah* po učnem modelu TILKA

Prispevek predstavlja učno enoto, izdelano skladno z učnim modelom TILKA. Osrednja tema je roman Marjana Tomšiča Šavrinke. Gre za besedilo priznanega slovenskega pisatelja, ki poleg estetskega doživetja ponuja možnost obravnave družbeno relevantnih tem z lokalnih, nacionalnih in medkulturnih vidikov. Učna enota vsebuje štiri korake (pristop k temi, jezikovno-stilistični del, poglobljanje teme, aplikacija teme), po katerih učenci spoznajo idejna izhodišča in jezik romana ter se поблиže seznanijo z medkulturno tematiko in položajem žensk v družbi.

1 Osnovne značilnosti učnega modela TILKA

Namen prispevka je opozoriti na možen način obravnave Tomšičevega romana *Šavrinke* ter njegovih vsebinskih in slogovno-jezikovnih posebnosti, ki so vredni šolske pozornosti. Prispevek ni oblikovan kot učna priprava z vsemi možnimi učnimi metodami in oblikami, izbira le-teh je prepuščena učiteljem in učiteljicam. Obravnava sledi učnemu modelu TILKA, katerega teoretske osnove predstavljamo v nadaljevanju.

Tilka je junak istoimenske novele slovenskega pisatelja Simona Jenka, ki pripoveduje o poskusu ženitve nerodnega in telesno šibkega kmečkega fanta Tilke. Novela je odlična psihološka skica malega človeka, ki opozarja na eni strani na neustrezen odnos družbe do drugačnosti, na drugi pa na pomen oblikovanja socialne zmožnosti, potrebne za medosebne stike in preseganje konfliktnih situacij.

Ker vse te elemente vključuje tudi učni model, ki ga sedaj predstavljamo, smo ga naslovili z istim imenom, ki je obenem tudi akronim angleškega poimenovanja modela, in sicer: TILKA – Teaching Interculturally Language and Literature for Conflicts Avoidance/Medkulturno poučevanje jezika in književnosti za preseganje konfliktov. Gre za model medkulturnega poučevanja jezika in književnosti pri J1 in J2, ki vključuje tudi spoznanja transakcijske analize (TA). TA je teorija osebnosti in komunikacije, ki jo je utemeljil ameriški psihiater Eric Berne konec 50. let prejšnjega stoletja, kasneje pa so jo v psihoterapevtske namene ter za področji izobraževanja in menedžemeta razvijali dalje (Berne 1964, 2007, Karpman 1968, Steiner 1994, Mountain in Davidson 2012 idr.). Naš učni model povezuje spoznanja transakcijske analize, predvsem

Karpmanovega trikotnika moči, s teoretskimi osnovami medkulturne vzgoje (Byram 1997), spoznanji jezikoslovnih projektov UP ZRS (Čok 2006, Mikolič 2004, 2016a, Mikolič in Marc Bratina 2009) ter avtoričine prakse poučevanja didaktike jezika na koprski slovenistiki in didaktike književnosti na tržaški slovenistiki.

V okviru modela TILKA pouk jezika in literature temelji na življenjskih primerih in avtentičnem gradivu. Ob takšnih umetnostnih ali neumetnostnih besedilih razvijamo jezikovno sporazumevalno in bralno zmožnost, poleg tega pa jih uporabimo kot izhodišče za razpravo na različne aktualne teme sodobne družbe. Izhajamo iz tem, povezanih s posameznikovim ožjim okoljem, in prehajamo k družbeno relevantnim temam na nacionalni in nadnacionalni ravni oz. povezanimi z različnimi kulturami. Jezik torej učimo tako, da govorimo o kulturi, tudi literaturi, in to tako izhodiščni kot ciljni kulturi. Na tak način pri učencih razvijamo kritično kulturno zavest oziroma zavest o prvi in drugih kulturah na kognitivni, emocionalni in aktivnostni ravni, ki se oblikuje sočasno z jezikovno sporazumevalno in bralno zmožnostjo, ter dosegamo celovito medkulturno sporazumevalno zmožnost (Mikolič 2004). Tako pri poučevanju jezika kot književnosti učenci prepoznavajo in usvajajo komunikacijske obrazce, ki so po teoriji transakcijske analize bistveni za učinkovito komunikacijo. S pomočjo tega znajo oceniti lastne vloge v interakciji (napadalec, žrtev in reševalec) in zmorejo izstopati iz škodljivih odnosov trikotnika moči (po Karpman 1968) oziroma presegati konfliktne situacije. V vseh delih učne enote je poudarek na raziskovalnem pristopu oz. aktivnosti učencev (za natančen opis modela TILKA glej Mikolič 2016a, 2016b, v tisku). Vsaka učna enota pa vsebuje štiri korake, in sicer: pristop k temi, jezikovno-stilistični del, poglobljanje teme in aplikacija teme, ki jih bomo predstavili v okviru učne enote o romanu *Šavrinke* Marjana Tomšiča.

2 Obravnava Tomšičevega romana *Šavrinke* po štirih korakih učnega modela TILKA

2.1 Pristop k temi – roman in njegov avtor

V prvem koraku se učenci soočijo z besedilom, bodisi da odlomek najprej preberemo in je že samo doživljajsko branje motivacija v obravnavo bodisi da v razredu predstavimo okoliščine nastanka romana ali teme, s katerimi učencem takoj na začetku približamo delo. Tako tu navajam nekatere osnovne informacije o samem romanu in njegovem avtorju.

Šavrinke Marjana Tomšiča so bile prvič objavljene 1986. leta, zatem v ponatisu leta 1991 (obakrat pri založbi Kmečki glas), leta 2019 pa v prenovljeni izdaji pri založbi Beletrina. Gre za roman, ki je v marsičem spremenil pogled na regionalno literaturo in življenje v Istri, zato lahko govorimo o istrskem romanu v najboljšem pomenu te oznake.

V prvi izdaji je bil jezik samo mestoma narečno intoniran – dialogi bolj, ostali tekst manj – medtem ko se je v drugi izdaji jezik, zaradi večje razumljivosti, približal slovenskemu knjižnemu jeziku. V najnovejši različici so dialogi v celoti napisani v dveh narečjih, v narečju iz slovenskega dela in narečju iz hrvaškega dela Istre, kateremu se tu in tam pridružuje še italijanski jezik. V knjigi ostaja v knjižnem jeziku s kakim nujnim narečnim izrazom samo spremno besedilo. Pri tej jezikovni predelavi romana je avtorju pomagala lektorica Alferija Bržan, ki je tudi sama narečna pesnica, pri hrvaškem dialektu pa se je naslonila na dve govorki iz okolice Buzeta. Romanu je priložen slovarček, posebej za slovensko narečje, hrvaško narečje in italijansko besedišče.

Kot sem zapisala v spremni besedi k romanu (Mikolič 2019: 413–442),¹ je Marjan Tomšič prvi slovenski pisatelj, ki v svojih romanih in kratki prozi piše o Slovenski Istri, zato je njegovo delo imelo pomemben vpliv na občutenje istrske identitete, pravzaprav je s svojim istrskim opusom v 80. in 90. letih sprožil korenit zasuk tako v samovrednotenju Istrank in Istranov, Šavrink in Šavrinov kot v pogledu nanje od zunaj. Istrska oz. šavrinska identiteta sta postajali obliki regionalne identitete brez negativnih prizvokov. Podobno kot sta v istem času s svojo književnostjo storila slovenska pisatelja Feri Lainšček za Prekmurje in Vlado Žabot za Prlekijo. Tomšiču so potem sledili mnogi umetniški ustvarjalci, zbiratelji ljudskega blaga, literarni krožki in kulturna društva, ki so v Slovenski Istri postajali vse številnejši.

Zanimivo je, da Tomšič ni domačin, ni Istran, pač pa je rojen v Račah pri Mariboru in je v Istro prišel kot novinar in učitelj slovenščine. A Tomšič je z velikim spoštovanjem in empatijo pristopil k življenjskim zgodbam svoje gospodinje Marije Franca, pri kateri je živel v Gračišču, in istrskim pripovedkam, pravljam, ki jih je zbiral skupaj s svojimi učenci.

Tako je slišal tudi zgodbe o Šavrinkah. Kdo so Šavrinke, o katerih pripoveduje v romanu, ki nosi tudi takšen naslov? Šavrinke so ženske, ki so med obema vojnama iz slovenskega dela Istre hodile v osrednjo, hrvaško Istro kupovat jajca, jih nato z oslom ali peš s plenjerji na glavi tovorile do Trsta, kjer so jih prodajale in za ta denar nakupile manjkajoče potrebščine za dom in za svoje stranke v osrednji Istri. Ženskam so se včasih pridružili tudi moški. S tem imenom, Šavrinka in Šavrini, so jih poimenovali v osrednji, hrvaški Istri, ker so prihajali iz Šavrinije, to pa je poimenovanje za gričevnati, ruralni del Slovenske Istre med Rižano in Dragonjo.

Marjan Tomšič je prvi ugledal veliko vrednost tega življenja. Seveda je to življenje zanimivo tudi zaradi stika z magijo, ki so ga polne tudi istrske pripovedke in ga vsebujejo tudi Tomšičevi romani, zaradi česar ga nekateri uvrščajo v okvir magičnega realizma. A po našem mnenju je še večja vrednost v prikazu življenja celotne šavrinske skupnosti.

¹ Večina spoznanj v pričujočem prispevku, ki jih predlagamo v obravnavo pri šoskem pouku, je vzeta iz omenjene spremne besede (glej Mikolič 2019: 413–442).

Tako učence najprej spodbudimo k razmišljanju o lastnem vedenju in izkušnjah, povezanih z Istro, njenim slovenskim delom, njenim morjem, naravo in ljudmi ali/in o pomenu regij in regionalne književnosti za slovensko družbo in književnost. Nato pa za uvodno branje v razredu predlagamo odlomek iz zaključnega dela romana, kjer je v videnju glavne protagonistke romana Katine predstavljeno celotno šavrinsko ljudstvo. Čeprav občutimo Katino kot nosilko najvišjih etičnih sporočil romana, pa je pravzaprav glavna oseba Tomšičevega romana prav šavrinska skupnost, obrobno ljudstvo, ki mu nasproti stoji težka usoda, a ki se v tem končnem Katininem videnju dvigne nad vse:

Gračiška dolina se je bližala počasi, počasi. Tedaj je Katina doživela svoje drugo videnje. Nenadoma se je prebudila iz otopelosti in se začudila, kajti utrujenost je izginila in, kar je bilo najbolj čudno, gledala je na pot z višine, kakor da bi plavala po zraku, deset in več metrov nad tlemi. Spodaj so bili vrhovi bekačev, segali so ji komaj do pasu. Noč, ki je postajala svetla, ji je odkrivala griče na levi in desni in vse je bilo nekako manjše, nižje, bolj drobno. Nenadoma se je zavedela, da je velika, visoka dvanajst metrov, in da je tako velika tudi njena muša. Zrak ji je piskal okoli ušes, ali to ni bil veter, to je bila njena hitra hoja.

Takrat je zagledala pred sabo še druge Šavrinke in vse so bile tako velike kakor ona in vse so hitele kakor veter hitro, da so hribi kar naprej in naprej izginjali, se pojavljali in izginjali.

Tam je hodila Karmela, pred njo je hitela Tonina, ob njej Juta, pa Urša in Šanta in Bepina in Zaharija ... Ho, ho, ho, celo Čuforka je bila velikanka, tista mikena Čuforka je bila celo večja od vseh in vihrala je skozi dolino kakor burja. Pa vidi tam tega Batiča, kakšen je! A Bučič je še višji, še močnejši! Za njimi teče Jucka in zemlja se trese, kakor da se po njej kotalijo skale. A tam hiti Andžela, manjša od Katine, a vseeno velikanka. Vse polno jih je, teh Šavrin in Šavrinov, in vsi hodijo hitro, hitro in močno, jezno in odločno. En korak, in že so čez reko, pet korakov, in že so pri izviru, deset korakov, in so pod Motovunom ... (Tomšič 2019: 377–378.)

A Tomšič tega ljudstva ne idealizira, ne moralizira, opisovani prebivalci slovenskega istrskega podeželja niso homogena celota ali zgolj kolektiv, v resnici so si med seboj zelo različni, tako po videzu in značaju kot glede na ravnanje in status v vaški skupnosti. Poglavlja v romanu so v resnici asociativno nanizane zgodbe o različnih ljudeh in dogodkih, v katerih zaživi cela paleta vaških likov, ki so v svojih dejanjih vedno notranje koherentni, se pa iz zgodbe v zgodbo vsak od njih, vsak na svoj način, tudi razvija, uči. Neformalna socialna kontrola vaške skupnosti deluje, človeške slabosti naletijo na oster odziv skupnosti, vendar pa tudi na medsebojno sprejemanje. Skupne izkušnje in nenehna interakcija, v obliki pripovedovanja, pogovarjanja, šaljenja in petja, to pisano družčino povezujejo v trdno celoto, skupnost. Zato je pomembno, da jih bralci oz. učenci spoznamo prek njihovih pogovorov, prek Tomšičevega jezika.

2.2 Jezikovno-stilistični del – jezik in slog romana

V drugem koraku učne enote po modelu TILKA povežemo obravnavo literarnega (ali neliterarnega) besedila z jezikovnim poukom. Ker Marjan Tomšič v svojem romanu pokaže neverjeten posluš za vse človeško najbolj prav v sledenju govoru Šavrink in Šavrinov, skozi opazovanje jezika romana na eni strani še poglobljamo razumevanje sporočil romana, na drugi pa učenci usvajajo nekatere jezikovne zakonitosti in spoznajo razmerje med narečjem in knjižnim jezikom.

Narečje v premem govoru in z njim zlit ritem spremnega besedila dajeta romanu *Šavrinke* svojevrsten pečat pristnosti, skozi se uresničuje podoba avtentičnega sveta šavrinke skupnosti, bodisi skozi posnemanje ritma istrskega oslička bodisi z uporabo prisposodob in besedišča, ki so bili sestavni del istrskega sveta. Tako učencem skozi odlomke predstavljamo istrsko narečje, ritem besedila, ponovitve in paralelizme, naštevanje, humorne vložke, metaforiko, povezano z živalstvom in naravnim svetom, in ključne besede romana. Učenci ugotavljajo vlogo in učinek omenjenih slogovnih sredstev in tvorijo besedila s podobnimi metaforami in figurami. Posebej se lahko posvetijo obravnavi glagolov iti in reči, ki sta med ključnimi besedami romana, spoznajo njihove pomene in oblike, tudi njune posebnosti pri spreganju v različnih časih in naklonih, opazujejo pomene enodelnih stavkov z glagolom v 3. osebi ednine srednjega spola v povedku, npr. »Nosilo ga je po zraku«.

Prevladujoči **ritem** v romanu je ritem Katininega oslička, s katerim se pripoved tudi začne:

Muša se je cincala kar sama dalje. Poznala je pot bolje od gospodarice, ki je sedela na njej. Tok, tok, tok so trkala kopita po kamnih. Zibala se je muša, zibala se je žena na njej. Enakomerno, počasi in varno je žival premikala noge. (Tomšič 2019: 6.)

Ta enakomeren, počasen ritem Tomšič dosega s **ponovitvami in paralelizmi** vseh vrst. Ponavljajo se iste besede, iste besedne vrste, isti stavčni vzorci. Bralec začuti to večno ponavljajočo se pot, na ta način so izpostavljeni bolečina, kot je ta, ki nastopi ob smrti tete Urše:

Prihajali so ljudje iz Istre, ki so slišali za njeno bolezen. Prihajali so iz mnogih hrvaških vasi, da bi Čubejko Uršo še enkrat videli živo in da bi ji rekli, da je vse v redu, da je bilo lepo, da naj kar mirno zatisne oči in naj ne mara, naj ne skrbi. Prihajali so, jo prijemali za roko, jo nemo gledali, ji kaj govorili, ji kaj prinesli, darovali, jo pobožali, in potem odšli. (Tomšič 2019: 372.)²

Ali pa radost, veselje, smeh, čeprav porojeni iz obupa, ko je pri zadolženem Petru Krušiču in njegovi ženi Pavli fešta za vso vas, pa čeprav nič nimata:

2 Podčrtala V. M., enako v nadaljevanju.

Tako so jedli, jedli in pili, pa spet jedli, jedli ...

A brenta se je praznila, in ko so bili trebuhu do vrha polni, je bilo v brenti mesa le še za nekaj kil. Ali nobenemu od gospodarjev ni bilo žal, kajti samo enkrat se živi, samo enkrat se umre, samo enkrat na leto so koline in takrat mora biti človek vesel in ne sme misliti, kaj bo jutri. Jutri bo itak slabo, bo krompir, bo otrobov močnik, bo vrag, bo oni trgovec, bo žalost in še večja žalost. Naj gre k vragu vse skupaj: ta brenta, ta kunič, to vino, ta kruh! Naj gre k vragu hiša in hlev, naj poberejo njive in bošk, naj jih ogulijo do kože, naj jim poberejo vse, naj jih ubijejo, naj jim izpijejo kri do kosti, naj jim vzamejo, naj, kar naj!

Vso noč so pili, peli, plesali, jedli, pekli in jedli. (Tomšič 2019: 332.)

Ponavljajo se vse besedne vrste, a najpogosteje glagolske oblike, kot da poudarjajo zavezanost Šavrink nenehnemu delu, delovanju, premikanju. Še posebej pa so zanimive glagolske oblike v 3. osebi ednine srednjega spola, uporabljene v enodelnih stavkih brez pravega osebka; te lahko izražajo globoka, ne vedno doumljiva notranja občutja, kakršna je vest:

In sploh se ni zavedala, da je bila prvič v svojem življenju razsipna. Porabila je vse lire, le toliko jih je imela, da bo plačala vozovnico za ladjo. Nekje globoko, prav na dnu, jo je nekaj opominjalo in ji trkalo na vest, ali odgnala je to, kakor človek odžene nadležno žuželko. (Tomšič 2019: 273.)

Lahko je to odraz neznanega, nadnaravnega, strahu ali slutenj:

Nosilo ga je po zraku. V njem je bilo nekaj čudnega, nekaj nezemeljskega. (Tomšič 2019: 282.)

Spet drugič pisatelj z njimi samo zelo realistično slika stvarnost in dosega humorni učinek (v tretji povedi):

Na mostičku je bila najhujša gneča. Istrijanke so vlačile na ladjo živo in neživo: vreče, bisage, posode z mlekom, cule, kokoši, peteline, purane, majhne prašičke ... In potem je cvililo, kokodakalo, se drlo, kričalo, škripalo. (Tomšič 2019: 264.)

Podobno funkcijo ima **naštevanje**; v zgornjem primeru v drugi povedi služi realističnemu in humornemu opisu, včasih pa je v funkciji poudarka, stopnjevanja, v spodnjem primeru poudarjanja revščine:

Večerjali so suho polento, brez mleka, brez kave. Tu so bili reveži. Imeli so nekaj kur, dve ovci in eno kozo. To je bilo vse. (Tomšič 2019: 288.)

Humorne vložke najdemo tudi, ko se protagonisti znajdejo v konfliktu. Nesoglasja Istrani sprejemajo in jih tako ali drugače rešujejo prav s humorjem in pesmijo, kot je v primeru, ko se kregajo, ali se usodo lahko spremeni ali ne:

»Ne,« se je po krajšem molku oglasil Bučić, »Istra bo zmjeran tužna Istra, čez stu ljet bo prav tašna, kurke je zdej. Ben rjeko, da je taku deštino. Kar je deštino, se ne da menjat.« [...]

Katina se ni strinjala. Jezno je skoraj zakričala:

»Usoda je tu, kar ti ćeš. Ko se šturla, pole ti je usojeno, da boš zmjeron šturlasta. Usoda je, ale ne tašna, kur si jo mi mislimo. Še je Bug dal človejke svobodno voljo!«

»Še tu je uno,« je kar vzkipela Tonina. »Jemamo svojo voljo, zatu se lahko odločmo, ale bomo zmjeron brižne ale pej se nan bo en dan zbulšalo.«

»Bašta!« je zakričal Batič. »Jaz tjega ne bon več pošlušo.«

»Zakantajmo!« je predlagala Urša. (Tomšič 2019: 128–129.)

Prav nevsiljivo doziranje humorja Tomšičevo prozo odvrne od moraliziranja, hkrati pa kaže na zmožnost šavrinke skupnosti za preseganje konfliktov. Opisane tehnike, kako z dobro voljo, pesmijo in humorjem preseči situacije, ko so vprašanja pretežka, morda celo nerazrešljiva, pogledi pa različni, so tudi za bralce romana lahko dober zgled.

Istrani rešitev in uteho najdejo tudi v naravi, zato imajo živali in vsi naravni pojavi v njihovem življenju pomembno vlogo. V romanu jih najdemo tudi kot stilistično sredstvo, ne le pri naštevanju in drugih figurah, pač pa je tudi Tomšičeva **metaforika** pogosto povezana z njimi. Tako so zelo pogoste primere, kjer se živali, rastline in narava pojavijo kot primerjalne besede: rdeči v obraz kakor purani, drobcena kakor ena figica in bolj revna od cerkvene miši, bled kakor jutranje nebo.

Tudi med najpogostejšimi besedami v romanu³ se pojavita besedi, povezani z živalma, ki sta Šavrinkam najbližji: (kokošje) *jajce* in *osel*. Prvih pet, šest najpogosteje rabljenih polnopomenskih besed v romanu nam sploh pove skoraj vso zgodbo Šavrink: *Katina*, *rêči*, *imeti*, *iti*, *jajce*, *dati*, zato jih imamo lahko tudi za **ključne besede** romana. Pa poskusimo iz teh besed oziroma njim bližnjih pomenov oblikovati to zgodbo: poudarili smo že, kakšno vlogo imajo v Tomšičevem svetu ženske, še posebej osrednja oseba Katina, koliko jim pomeni komunikacija, kako malo in obenem veliko imajo, a se odločijo za pot, za jajčarstvo in dajanje, dajanje tega, kar imajo.

2.3 Poglobljanje teme – medkulturni vidiki

V tretjem koraku učne enote osnovno temo poglobljamo, širimo, dodajamo nove vidike in sorodne teme bodisi z novimi besedili in drugimi gradivi (avdio, video, spletnimi gradivi ipd.) bodisi z drugimi odlomki istega literarnega (ali neliterarnega) dela. Tako nam Tomšičev roman omogoča vpogled v odnose Istrank in Istranov z drugimi kulturami v Istri in s tem odpira možnost razprave o medkulturnih vidikih sodobnega življenja.

Interakcija in medsebojna pomoč romanesknih oseb namreč ni omejena samo na ozko šavrinsko skupnost, ampak je enaka tudi do Istranov v hrvaškem delu Istre in je možna

³ V sodelovanju z jezikovnim tehnologom Jernejem Vičičem smo iz besedišča romana *Šavrinke* oblikovali delovni korpus in nato izdelali frekvenčne liste posameznih leksemov. Poleg tega je bila opravljena primerjalna frekvenčna analiza besedišča romana s splošnim besediščem slovenskega jezika, kot ga izkazuje slovenski referenčni korpus FidaPLUS.

celo v odnosu do Ciganov. Nasploh v romanesknem dogajanju ni večjih medetničnih napetosti. Med slovenskimi in hrvaškimi Istrani kakor da ni nobenih razlik, med njimi obstajajo tesne vezi, stkane iz gostoljubja in naklonjenosti. Istrske gospodinje, ki jim Šavrinke pogosto pravijo kar tete, poskrbijo za hrano in prenočišče Šavrink, za slednje pa družine v osrednji Istri niso samo stranke, ampak prijatelji, tako jih večkrat tudi obdarujejo s kakim priboljškom iz Trsta. Med seboj se dobro poznajo, zaupajo si svoje vsakodnevne tegobe, izgube. Tu ne gre samo za trgovino, temveč za občutek, da živijo v istih življenjskih pogojih, isti revščini, istem trudu za preživetje. Za medsebojno pomoč in prijateljstvo ni nobenih ovir, meja, njihove sorodne narečne govornice se spontano in naravno prepletajo, sporazumevanje poteka brez vsakršnih težav, jezikovnih razlik očitno niti ne opazijo oziroma o njih ne razmišljajo. Tako je v primeru, ko pride Katina k teti Nini v okolico Buzeta. Katino razžalosti revščina, ki jo občuti povsod naokrog, a teta Nina z njo globoko sočustvuje.

Katini je šlo na jok, in klela je. Vse hkrati.

»Kaj je s tobom, mila moja?« jo je pozdravila teta Nina.

A Katina je odgovorila: »Znaš, Nina, tu življenje ni vrijedno, da ga živimo! Buljše be blo, da mremo.«

»Eh, eh, kakova se mi danas, Katinica! Kaj te je san vrag srečo?«

»Bug me nanka ni mogo, zakaj na tje zemle ga ni, ga ni blo en ga ne bo,« je odgovarjala.

Teta Nina se je kar prekrizala. Potem se je zazrla v njen obraz in je molčala. V hipu je začutila vse to, kar je nočaj mučilo ubogo Katino. (Tomšič 2019: 87.)

Učenci na tem mestu lahko opazujejo razlike in podobnosti v slovenskem istrskem narečju Katine in hrvaškem istrskem narečju tete Nine ter enako soobčutenje sveta obeh istrskih žensk. Tako v romanu tudi niso v ospredju nekatere kulturne razlike, ki se jih protagonisti očitno zavedajo, a jih nikoli ne problematizirajo, temveč zelo naravno sprejemajo. Tako je v poglavju *Bare in Munič* lepo izpostavljen različen odnos do svetnikov; dol v Istro se ne hodi po jajca na praznični dan sv. Roka, a Bepina se kljub Katininemu opozorilu odpravi tja:

Bepina je šla dalje, od hiše do hiše. Obiskala je Sergobane, Sovinjak, Sirotiće, Čunjce, Matiško, Senj, Barušiče, Ščulce ... in vse tako okrog, dokler se ni proti večeru približala Pengarom. Povsod je kaj dobila, ali skoraj povsod so ji zamerili, ker jih je motila na dan sv. Roka, ki je zaščitnik živali, živali pa pomenijo kmetu mnogo, prav toliko kot zemlja. Pravzaprav več; zemlja je mrtva, blágo pa je živo in se da z njim pogovarjati. Krava čuti s človekom, z volom se je mogoče pogovarjati, z mušo prav tako. Kmet se muči, blágo se muči. Živita pod isto streho, in kar zadene gospodarja, škodi tudi kravi, svinji ali volu.

V Marčenigli so ji celo rekli:

»Bepina, da te ni sran! Znaš, da je danaska sveti dan, a ti hodiš ukula kako prez duše. Če te Boh kaznit.« (Tomšič 2019: 242–343.)

Sledi moralna izravnava, Bepini še isti dan umre njena muša, kar kaže na to, da niso tako pomembne kulturne razlike, kolikor je pomembno upoštevanje le-teh.

Bolj kot razlike so opazne sorodnosti celotnega istrskega podeželja in ena od teh je tudi odnos do živali, ki vsem Istranom pomenijo neprecenljivo pomoč pri njihovih kmečkih opravilih. Šavrinka je še posebej navezana na osla. Ta pristen odnos do živali in narave nasploh je nekaj, kar Šavrini delijo tudi s Cigani. Teh se sicer včasih bojijo zaradi njihove nepredvidljivosti, pa vendar Katina svojega prvega osla dobi v dar prav od Cigana Gorgoša, ki nastopa kot njen dobrotnik, čeprav je tudi slepar.

Nekoliko drugačen pa je odnos do karabinjerjev in italijanske oblasti nasploh, četudi Šavrinke in Šavrini živijo v svetu, ki ni političen (Čebren 1997). Politično je vedno povezano s socialnim, oblasti so izven njihovega sveta, a so krive predvsem za njihove težke socialne razmere. Le na nekaj mestih na dan privre nezadovoljstvo s pritiski, ki jih doživljajo kot Slovenci, ki se morajo prilagajati italijanskemu jeziku in kulturi. Tako se Katina med prenočevanjem na poti obremenjuje s skrbmi zaradi pomanjkanja, tem pa se pridruži še skrb za hčerko, ki ima težave v šoli zaradi nepoznavanja italijanskega jezika:

A Katina še nekaj časa ni mogla zadremati. Skrbi so se ji motale po glavi in jo mučile: Kako bo prodala junico? Kaj naj stori z oslom, ki je že star? Bo treba kupiti obleko za drugega sina, čevlje za Marijico ... Zadnjič se je uštel pri platnu, preveč je dala zanj, premalo iztržila. Sto lir je šlo za davke. Učiteljica se je pritožila, da se Marija noče učiti, da nagaja. Zaprla je otroka v klet, ker ni naredil naloge. Šele ob mraku je prišla revica domov. Kako pa naj se uči jezika, ki ga ne zna od rojstva? In kdo jih je klical, da so prišli sem?! A zakaj se oni ne učijo po naše? In zakaj se morata učiti Marko in Marijica po njihovo? Ja, če bo hodila v Trst, ji bo koristilo, to je res. Če ne bo znala govoriti po italijansko, kako bo prodajala?! (Tomšič 2019: 189.)

Politično dogajanje v času fašistične oblasti je omenjeno samo tedaj, ko se koga od protagonistov nesreča neposredno dotakne. V takih trenutkih se sproži upor, tiha mržnja, ki se kdaj pokaže v trmastem upiranju karabinjerjem, kdaj pa samo v obliki uporne misli:

»Da son jas moški, zela ben šklop i ben šla i ben strejala te karabinjere i se one ki nas tlačijo.« (Tomšič 2019: 215.)

Zanimivo je, da so nosilke upora bolj ženske kot moški, čeprav tudi samo s svojo vztrajno in neomajno držo, bodisi doma bodisi na svoji stalni poti. Tako so glavne protagonistke v istrski skupnosti ženske in ženske so lahko v Tomšičevi viziji, ki jo prinaša roman, nosilke družbe nasploh. Ta zadnji, širši medkulturni vidik, vidik ženske in moške kulture, ki je izražen že v naslovu romana z žensko obliko za prebivalke Šavrinije, zato obdelamo v sklepnem koraku, v okviru katerega odpremo temo položaja žensk nekoč in danes.

2.4 Aplikacija teme – pogled na vlogo ženske v preteklosti in danes

V četrtem koraku učne enote v okviru modela TILKA povzemamo osrednjo temo na način, da učence usmerjamo v samostojno raziskovanje in nadaljnje delo v povezavi z obravnavano temo. Ko želimo v tem koraku povzeti osrednjo temo romana *Šavrinke* in jo obenem aktualizirati, ne moremo mimo vprašanja, kako mladi vidijo slovensko družbo in druge sodobne družbe z vidika položaja žensk v družbi. Tako lahko opazujemo ustroj nekdanje zahodne patriarhalne družbe v primerjavi z družbo 20. stoletja, ko so se začele uveljavljati nekatere osnovne človekove pravice žensk (volilna pravica žensk, ekonomska neodvisnost idr.).

Na tem mestu se lahko skupaj z učenci vprašamo, katere življenjske okoliščine so pripeljale do tega, da je istrska ženska prevzela glavno breme družinske ekonomije in se s tem namenom podala v svet, vsaj v bližnje okolje Istre in Trsta – podobno kot so aleksandrinke s severne Primorske iz istih razlogov odhajale vse do Egipta – medtem ko je moški pretežno ostajal doma ter skrbel za zemljo in otroke. Ženske na njihovi poti ni ustavila niti nosečnost in Tomšičeva zmožnost za popolno vživetje v istrskega človeka, tako v moškega kot v žensko dušo in telo, se kaže tudi skozi zelo doživeto opisan prizor, ko Katina, v bolečinah zaradi visoke nosečnosti, ne ve, kako bi odložila svoj plenjer z glave.

V osmem mesecu nosečnosti se je še vedno potikala okoli Lozičev, Senja, Gregoričev, Sv. Donata ...

Bilo je proti koncu meseca maja, ko je zemlja omamno dehtela po novem, bujnem življenju. Vse je bilo zeleno, razcvetelo in vse je pelo, vriskalo in hitelo proti nebu, kar naprej nekam gor, gor ... Otrok v njej je brcal, se obračal, prekopicaval. Mučil se je, kakor se je mučila ona, in je protestiral. Kajti Katina je nesla na glavi poln plenjer jajc, bilo jih je okoli štiristo. Že dve uri je hodila in bližala se je Martinčičem, kjer je pustila osla. Komaj komaj je hodila, vse jo je bolelo, razen tega je zdaj bilo že toplo in namučila jo je vročina. Pot ji je polzel po hrbtu in kapljice so se ji zlivale za vrat. Bila je vsa zaripla od napora in začutila je, da ne bo vzdržala. Ne bo in ne bo, kajti kar je preveč, je preveč, in tokrat je precenila svoje moči. Postalo jo je strah, groza jo je objela:

»Kaku bon dala z glave plenjer te, ki ni žive duše? Ku mi pade iz rok, ku mi spodrsne ...«

Postala je ob robu bele ceste in počasi dvignila roke proti plenjerju. Visok trebuh jo je oviral, roke pa so bile slabe, nobene moči ni bilo v njih. Poskusila je dvigniti košaro, prijela je za rob in se napela. Ostra bolečina jo je presekala. Od vsega hudega je zajokala. In ko je bila stiska najhujša in se ji je zdelo, da ni drugega izhoda, kakor da zvrne plenjer v hrib, je zaslišala za sabo globok moški glas:

»Šavrinkica, počakaj, čon ti pomuč!«

Bil je buzetški puštin Lakošeljac. (Tomšič 2019: 72.)

Obenem lahko v romanu *Šavrinke* opazujemo nekatere tradicionalne vrednote in predvsem življenje v sožitju z naravo. Prav pametna in sočutna Katina, glavna protagonistka

romana, ki je kljub nenehnim skrbem zaradi vseprisotne revščine in preživljanja lastne družine najbolj pomirjena sama s sabo, predstavlja za šavrinsko skupnost pravi moralni kompas. Šavrinke namreč živijo v krščanski veri in se obenem počutijo eno z naravo, zaradi česar ohranjajo zaupanje, da je vse tako, kot mora biti. Zanje je prava rešitev le vztrajanje v moralni drži, na poštenu poti, brez pretiranih pričakovanj.

Istrska ženska med obema vojnama 20. stoletja je torej kljub nekaterim očitnim emancipatornim težnjam ostajala vpeta v tradicionalni družbeni ustroj. Tu lahko učence spodbudimo k branju še Tomšičevega romana *Zrno od firmentona*, ki predstavlja neke vrste nadaljevanje Šavrink in govori o spremembah družbenega sistema po 2. svetovni vojni ter na novo prevprašuje vlogo ženske v družbi. Prav tako se lahko s pomočjo različne strokovne literature učenci samostojno poučijo o spreminjanju položaja žensk skozi čas, predstavijo človekove pravice žensk v današnji družbi in razpravljajo o različni vlogi žensk v različnih kulturah. Za zaključek učne enote lahko na osnovi poznavanja romana Šavrinke in obravnavane tematike v esejski obliki napišejo, o čem bi govoril roman, ki bi ga oni sami napisali o sodobni ženski danes.

3 Zaključek

Šavrinska ženska je torej skrb zase in za drugega, pomirjenost in hkratna razprtost, na eni strani avtonomnost, na drugi sodelovanje, ustaljenost in nenehno potovanje tudi čez kulturne, etnične, jezikovne meje. Bi lahko bila identiteta šavrinske ženske, ves čas mobilne in zelo stabilne obenem, ob ustreznih umestitvi v okvir sodobnih človekovih pravic, model tudi za medkulturno sobivanje v sodobni večkulturni družbi, še posebej v obmejnih regijah? Bi z ustrežno predstavitvijo tega Tomšičevega romana pri pouku lahko učencem pokazali stik z narečji in različnimi kulturami kot vrednoto sodobne družbe?

Cilj obravnave tega romana po učnem modelu TILKA naj bi vsekakor poglobil ne le poznavanje Tomšičeve literature, razumevanje istrske in regionalne književnosti ter vloge narečja v leposlovju, pač pa tudi usposobil učence za razpravljanje o medkulturnih odnosih in položaju žensk v družbi. Kritični razmislek, usvajanje nekaterih jezikovnih vzorcev in spodbuda k branju in ukvarjanju z aktualnimi vprašanji tudi v prihodnje, so cilji pouka, ki pomenijo dolgoročno naložbo v boljšo družbo.

VIRI IN LITERATURA

BERNE, Eric, 1964: *Games people play: the psychology of human relationships. Basic handbook of transactional analysis*. New York: Ballantine Books.

BERNE, Eric, 2007: *Katero igro igraš: temeljna knjiga o psiholoških igrah v medčloveških odnosih*. Prev. Martin Bertok. Ljubljana: Sinesis.

- ČEBRON, Jasna, 1997: Lo scrittore istriano Marjan Tomšič. Predgovor. Marjan Tomšič: *Le Saurine*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ZRS Koper. 7–13.
- ČOK, Lucija (ur.), 2006: *Bližina drugosti*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- KARPMAN, Stephen B., 1968: Fairy tales and script drama analysis. *Transactional analysis bulletin* 7/26. 39–43.
- MIKOLIČ, Vesna, 2004: *Jezik v zrcalu kultur*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- MIKOLIČ, Vesna, 2016a: *Ethnic identity and intercultural awareness in modern language teaching: Tilka model for ethnic conflicts avoidance*. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers.
- MIKOLIČ, Vesna, 2016b: Medkulturno poučevanje jezika in književnosti po modelu TILKA. *Slovenščina v šoli* 19/3–4. 2–17.
- MIKOLIČ, Vesna, 2019: Vizija dobrih Šavrinke. Spremnna beseda. Marjan Tomšič: *Šavrinke*. Ljubljana: Beletrina. 413–442.
- MIKOLIČ, Vesna (v tisku): *S Tilko v svet jezika. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Koper: ZRS Koper.
- MIKOLIČ, Vesna, MARC BRATINA, Karin, 2009: Različni pristopi k medkulturni zmožnosti. Veronika Tašner (ur): *Brez spopada: kultur, spolov, generacij*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. 43–56.
- MOUNTAIN, Anita, DAVIDSON, Chris, 2011: *Working together: organizational transactional analysis and business performance*. Burlington: Gower Publishing Ltd.
- STEINER, Claude, 1994: *Scripts people live: transactional analysis of life scripts*. London: Grove Press.
- TOMŠIČ, Marjan, 2019: *Šavrinke*. Ljubljana: Beletrina.

Karin Marc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
Univerza v Trstu, Oddelek za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje
karin.marc@ff.uni-lj.si

Frazeologija kot most k interdisciplinarnosti in med-/večkulturnosti: predlogi za obravnavo frazeologije pri pouku slovenščine kot prvega in tujega jezika

*V prispevku je podanih nekaj predlogov za razvijanje jezikovno-kulturne s frazeološko-paremiološko kompetenco oz. med-/čezkulturne sporazumevalne zmožnosti, in sicer pri pouku slovenščine kot maternega (JI) ter drugega in tujega jezika (TJ). V okviru materinščine je poudarjen pomen usvajanja narečne frazeologije, vzporedno s to »znotrajjezikovno«
frazeologijo in s podobnim pristopom (kontrastivnofrazeološkim) pa tudi učenja tujejezikovne frazeologije; in obratno, tudi vzporedno s frazeologijo slovenščine kot drugega in tujega jezika se učeči lahko »vračajo«
v svoj (materni) svet slikovitega jezika.*

1 Uvod

Usvajanje jezika že dolgo ni le razvijanje slovnične zmožnosti. Vzporedno z jezikovno-sistemske, sociolingvistično-diskurzivno in pragmatično kompetenco se po priporočilu sodobne didaktike jezikov razvija tudi kulturna kompetenca; v okviru usvajanja materinščine tako govorimo o jezikovno-kulturni kompetenci (natančneje frazeološko-paremiološki), pri učenju tujih jezikov pa o med-/čezkulturni sporazumevalni zmožnosti. Oboje namreč prispeva k oblikovanju in utrjevanju kulturne identitete, saj zajema povezovanje z drugimi vedami (interdisciplinarnost), kar pa zahteva pogled prek meja jezikoslovja.

Jezik je posoda kulture. Najbolj eksplicitno se kulturološki podatki prenašajo prek leksike, znotraj tega pa nedvomno s frazeologijo.¹ In čeprav so del leksike, so frazemi tisti jezikovni znaki, ki se hkrati povezujejo tudi z drugimi jezikovnimi ravninami,² po

1 Frazeologijo razumemo v širšem smislu; ta zajema vse enote od zveze ene polnopomenske besede in klitike (t. i. minimalni frazemi) prek prototipov kategorije (večbesednih frazemov) do stavčnih frazemov, kot so pregovori in reki ter drugi žanri znotraj paremiologije (o tem, za katere žanre vse gre, več v Meterc 2021). Za vedo sinonimno uporabljamo tudi besedno zvezo *slikoviti jezik*, za enoto frazeologije, frazem, pa besedno zvezo *slikoviti jezikovni izraz*.

2 Ena od strukturnih značilnosti frazemov sicer je njihova stalnost, vendar jih je treba pri vključevanju v besedilo znati pravilno uporabljati, upoštevajoč morfosintaktične (oblikoskladenjske) zakonitosti, zato lahko rečemo, da so ti jezikovni znaki povezani z vsemi jezikovnimi ravninami; med drugim je treba pri izbiri ustreznega frazema upoštevati tudi pragmatične okoliščine, kar pomeni, da vzporedno z usvajanjem frazeologije poleg slovnične razvijamo tudi sociolingvistično, pragmatično oz. diskurzivno zmožnost. Učeči se torej s spoznavanjem frazemov razvijajo jezikovno zmožnost v najširšem smislu.

drugi strani pa je zlasti za preučevanje njihovega izvora oz. motivacije ključno njeno povezovanje z drugimi humanističnimi področji. Frazemi so arhiv, repozitorij kulture. V prispevku je zastopano stališče, da se splošna jezikovna kompetenca najbolj celostno razvija prav z usvajanjem frazeologije, ker pa je frazeologija tudi most med jezikoslovjem in drugimi znanstvenimi vedami, prek nje razvijamo tudi kulturno kompetenco.

V nadaljevanju bo podanih nekaj predlogov za usvajanje frazeologije kot posode kulture tako v slovenščini kot maternem (J1) kot tudi pri pouku slovenščine kot drugega (J2) in tujega (TJ) jezika.

2 Frazeologija v osnovni in srednji šoli ter pri pouku slovenščine kot TJ

Za slovenščino kot materni jezik je predvideno, da se frazeologija začne spoznavati v zadnjem triletnem osnovne šole, pri usvajanju slovenščine kot TJ pa se učeči z njo začnejo seznanjati na stopnji A2.

S poučevanjem frazeologije in paremiologije ter pripravo učnih e-gradiv na osnovno- in srednješolski ravni so se v zadnjem času intenzivno ukvarjali sodelavci na projektu *Slovenščina na dlani*.³ V raziskavah s področja frazeodidaktike in didaktike paremiologije o poznavanju in rabi ter vključenosti v učna gradiva za osnovne in srednje šole so predlagali naloge⁴ za razvijanje frazeološko-paremiološke kompetence (Ulčnik 2018; Markežič 2019; Šek Mertük 2019; Vidic 2019), opozorili na pragmatično sporočilno vrednost slikovitega jezika (Jesenšek 2018), na pomen zgodnjega povezovanja s frazeologijami tujih jezikov (Jesenšek 2021; Meterc 2018) ter na povezave med frazeologijo in kulturno-zgodovinskimi disciplinami (Jesenšek 2018); poleg tega je raziskovanje frazeologije v širšem smislu tesno povezano tudi s folkloristiko in s tem z ustnim slovstvom (Meterc 2018). Na tej teoretični podlagi ter izhajajoč iz učnega gradiva in obstoječih frazeoloških slovarjev oz. t. i. paremiološkega optimuma,⁵ upoštevajoč, nadalje, tudi didaktično relevantnost ter aktualnost in frekventnost rabe, je bilo nato izdelano učno e-okolje za učenje slikovitega jezika s slovarskimi opisi 100 frazemov in

3 »Cilj projekta *Slovenščina na dlani* je bil izdelati interaktivno učno e-okolje za učenje slovenščine kot maternega jezika. Projekt se je začel avgusta 2017 in je trajal do septembra 2021. Sofinancirala sta ga Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada. Izvajal se je na Univerzi v Mariboru. Sodelovale so Filozofska fakulteta, Pedagoška fakulteta ter Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko«; več o tem na spletni strani projekta: <<http://projekt.slo-na-dlani.si/sl/>>.

4 Tipi aktivnosti za usvajanje in utrjevanje frazeologije in paremiologije (*Slovenščina na dlani* 1–4): povezovanje in dopolnjevanje besedila z izbiro enot iz seznama, ugotavljanje pomena, popravljanje in razlaga frazemov, raba frazemov namesto nezaznamovanih besednih zvez in obratno, iskanje frazemov v besedilu, vaje z medfrazemskimi razmerji (iskanje so- in protipomenk), zlasti v srednji šoli vaje za izražanje s frazemi, izbor nadaljevanja frazema izmed danih možnosti, opazovanje aktualne pisne in govornje rabe frazemov v različnih okoliščinah, razvrščanje v pomenske skupine, vzpostavljanje kritičnega odnosa, razmišljanje o resničnosti pregovorov in njihovi aktualnosti v sodobnem času, raziskovanje izvora, iskanje ustreznih v tujih jezikih ipd., zlasti v višjih razredih oz. v srednji šoli tudi usvajanje antipregovorov in kontaminacij.

5 O pojmihi paremiološki minimum in optimum prim. Meterc 2017.

100 pregovorov za bazo FRIDA (Ulčnik 2019; Ulčnik in Meterc 2019; Ulčnik, Meterc, Jesenšek 2021).

Iz ankete o poznavanju in rabi frazemov in pregovorov, ki je bila znotraj omenjenega projekta opravljena med učitelji, izhaja, da učenci in dijaki frazeme in pregovore slabo poznajo (Šek Mertük 2019; Markežič 2019), vendar pa so za učenje te veje besedišča motivirani (Markežič 2019), še več, zanima jih tudi izvor frazemov (Vidic 2019).

Kar zadeva frazeodidaktiko tujih jezikov, ugotavljamo, da se ji v Sloveniji več pozornosti namenja znotraj didaktike tujih jezikov, zlasti v povezavi s kontrastivno frazeologijo, znatno manj pa je raziskav, ki bi se posvečale poučevanju in usvajanju frazeologije v slovenščini kot J2 in TJ.

Po standardih znanja za slovenščino kot J2 in TJ se frazeologija sicer bolj sistematično obravnava na višjih stopnjah izobraževanja, saj se prepoznavanje in uporaba »idiomatskih«⁶ izrazov zahteva za raven odličnosti (C1, C2 po Splošnem evropskem jezikovnem okviru). Po pregledu učbenikov za slovenščino kot drugi in tuji jezik (predvsem kompleta *Slovenska beseda v živo*) E. Kržišnik (2019) ugotavlja, da se učeči s slovensko frazeologijo sicer začnejo seznanjati že na osnovni ravni (A1, A2), kjer je pozornost namenjena zlasti pragmatičnim frazemom; na višji ravni (B1, B2) se prične razvijati najprej receptivna kompetenca (poleg osrednjih predstavnikov kategorije učeči se spoznavajo najprej primerjalne frazeme, nato pa še pregovore), na ravni odličnosti (C1, C2) pa se v manjši meri zahteva tudi uporaba usvojenih frazemov (produktivna kompetenca); kar zadeva pomenske skupine, so v ospredju univerzalni frazemi, medtem ko je kulturno specifičnih znatno manj.

3 Predlogi za obravnavo frazeologije

Če se najprej ustavimo pri učenju frazeologije v slovenščini kot J1, je zgoraj predlagane aktivnosti v okviru projekta *Slovenščina na dlani* smiselno nadgraditi z ozaveščanjem o narečni frazeologiji. Nadalje, če upoštevamo priporočila sodelavcev projekta *Slovenščina na dlani* glede obravnave in poučevanja frazeologije na osnovno- in srednješolski ravni, ki zadevajo hkratno usvajanje frazeologije J1 in TJ ter povezovanje frazeologije z drugimi kulturno-zgodovinskimi področji, je smiselno začeti s pomensko prozornimi in univerzalnimi frazemi, tistimi, za katere predvidevamo, da so razširjeni tudi v drugih jezikih, znanje pa nato nadgrajevati z izborom kulturno markiranih slikovitih jezikovnih izrazov. V prvem primeru so aktivnosti podobne tako za usvajanje frazeologije v okviru pouka slovenščine kot J1, kot tudi v okviru slovenščine kot TJ. V nadaljevanju bo predstavljena aktivnost *Začarani krog*

6 V članku (Kržišnik 2019) tudi več o neustrezni in pomanjkljivi rabi terminologije v učnih načrtih za slovenščino kot J2 in TJ.

frazeologije, pri kateri izhajajoč iz TJ ali (J1) prehajamo na J1 (oz. obratno); namen te aktivnosti je namreč vzporedno učenje lastne in tujejezikovne frazeologije s pomočjo posameznih sestavin frazema, t. i. besed kulture.

Sicer pa je primarna naloga učitelja, da učeče se najprej opolnomoči, da prepoznajo slikovite jezikovne izraze, nato pa pri njih tudi vzbuditi zanimanje za raziskovanje kulturnega ozadja slikovitih jezikovnih izrazov.

3.1 Aktivnosti za obravnavo narečne frazeologije

Kar zadeva funkcijsko zvrstnost naj bi se frazemi najpogosteje uporabljali v praktično-sporazumevalnih in publicističnih besedilih, oglasih in umetnostnih besedilih, vendar je treba opozoriti, da so značilni tudi za uradovalna in besedila drugih strok (celo za znanstvena, npr. medicinska in pravna, o čemer več v Jemec Tomazin 2013). Med besedili, ki jih s frazeološkega vidika obravnavajo v osnovni in srednji šoli, je največ umetnostnih ter publicističnih in oglasnih besedil (Vidic 2019; Kranjc Ivič 2019).⁷ V zvezi s socialno zvrstnostjo pa opazamo, da je na ravni frazeologije v ospredju predvsem knjižna, medtem ko so jezikovni substandardi bolj ali manj zapostavljeni.

Usvajanje frazeologije v materinščini je zato mogoče nadgraditi med drugim tudi z odkrivanjem bogastva narečne frazeologije in paremiologije, ki jo učenci/dijaki zbirajo sami na podlagi vnaprej pripravljenega seznama frazemov in pregovorov.⁸ V spletni aplikaciji *Slovenski narečni atlas* (<https://sna.si>; Smole 2019) npr. najdemo precej primerjalnih frazemov (največ je zoonimnih) s pomenom človeške lastnosti; nabor narečne frazeologije v spletni aplikaciji pa se lahko s sodelovanjem učencev/dijakov še bolj obogati. Poleg aktivne vključenosti v proces raziskovanja narečne frazeologije (ali pa siceršnje žive rabe takih jezikovnih enot v kateremkoli jezikovnem substandardu) ta dejavnost vključuje tudi interakcije z drugimi; tu mislimo predvsem na medgeneracijsko povezovanje znotraj raziskav »žive« frazeologije z intervjuji uporabnikov jezika (prim. Marc Bratina 2004).

Z narečno oz. znotrajjezikovno obravnavo frazeologije ter ugotavljanjem podobnosti in razlik med jezikovnim standardom in substandardom (prim. Jesenšek 2019: 137) pa smo že korak bliže kontrastivni, medjezikovni obravnavi frazeologije.

7 Besedilna vrsta, iz katere lahko črpamo gradivo za utrjevanje somatskih frazemov, je horoskop (prim. Krajnc Ivič 2019). Učenje somatskih frazemov ponujajo tudi zabavne *Jezične zgodbe* Lilijane Praprotnik Zupančič, ki so napisane kot preplet različnih frazemov. Učenci z učiteljevo pomočjo iz prenovitev prepoznajo izvorne frazeme. Sicer pa so somatski frazemi dobro izhodišče tudi za spoznavanje tujejezikovnih frazeologij, saj izkazujejo visoko stopnjo ekvivalentnosti.

8 Za slovensko istrsko narečje je bil tak seznam pripravljen z izpisovanjem iz narečne književnosti (več o tem v Marc Bratina 2009, 2014: 223–235).

3.2 Frazeologija pri slovenščini kot J2 in TJ

Dejstvo, da je materni jezik »trdna in neizogibna podlaga za učenje nadaljnjih jezikov« (Jesenšek 2019: 136) je lahko razlog več tudi za vključevanje frazeologije na nižje ravni poučevanja slovenščine kot J2 in TJ. Poleg tega je, kot ugotavlja Vida Jesenšek (2019: 140) »zavestna navezava novega na obstoječe jezikovno znanje, tj. navezava tujejezične frazeologije na prekrivno ali podobno frazeološko izrazje v maternem jeziku (in v morebitnih drugih jezikih, s katerimi se učeči sočasno soočajo) tudi v učnopsiholoških in kognitivnih ozirih spodbujevalni dejavnik pri učenju in poučevanju jezikov«. Avtorica opazuje tudi, da »pridobivanje in raba frazeologije materinščine potekata bolj ali manj vzporedno s pridobivanjem in rabo enobesednega izrazja« (Jesenšek 2018: 22) oz. da je »na mestu razmislek o smislu in možnostih hkratnega spoznavanja frazeologije več jezikov« (2021: 52).

Ker se na jezikovne tečaje oz. študij slovenščine kot J2 in TJ večinoma vpisujejo odrasli, ki imajo po vsej verjetnosti frazeološko-paremiološko kompetenco v J1 že določeno razvito, je smiselno v slovensko frazeologijo že na nižjih ravneh vstopiti s tistimi frazemi in pregovori, za katere domnevamo, da so jim znani že iz njihovega J1, oz. s tistimi, za katere je značilna precejšnja mera medjezikovnega prekrivanja; to so npr. primerjalni zoonimni frazemi, med katerimi je veliko takih, ki temeljijo na simboliki, somatski frazemi, frazemi s sestavino barve, izbiblični frazemi in tisti, katerih izvor so dela iz svetovne književnosti, ter tisti, ki temeljijo na objektivni (psihološki in spoznavni) izkušnji stvarnosti, na opazovanju narave in njenih fizikalnih zakonitosti, kar je del kolektivnega dožemanja sveta, in torej niso nujno omejeni na določeno jezikovno-kulturno skupnost (Jesenšek 2021); vsi ti predstavljajo tudi skupno kulturno dediščino.

Sicer pa lahko pride tudi pri enotah z visoko ekvivalentnostjo do različnih stopenj razhajanj. Tukaj se nanašamo zlasti na različne vrste ekvivalentnosti⁹ in na pojav lažnih prijateljev (negativni transfer; več o tem v Jesenšek 2019, 2021), ki pa po našem prepričanju lahko delujejo tudi spodbudno. Lažni prijatelji niso samo oblikovno enake ali podobne besede in besedne zveze v različnih jezikih, katerih pomeni se razlikujejo, pač pa so prisotni tudi na ravni frazeologije.¹⁰ Čeprav veljajo za ovire pri usvajanju tujega jezika (prim. Jesenšek 2019: 137, 2021: 52), pa lahko nanje pogledamo tudi z drugega zornega kota in jih izkoristimo kot odskočno desko za usvajanje tujejezikovne frazeologije.

9 Govor je o različnih tipologijah ekvivalentnosti: za popolno gre pri frazemih, ki se ujemata na leksikalni in strukturni ravni, v pomenu ter v mentalni podobi, poleg tega pripadata tudi istemu stilnemu registru oz. istemu jezikovnemu substandardu; o delni govorimo, ko imata frazema sicer enak pomen in mentalno podobo, a se razlikujeta na leksikalni in strukturni ravni ter glede konotiranosti; v primeru paralelne ekvivalence imata frazema le približno enak pomen, njuna leksikalna zgradba in mentalna podoba pa se delno ali popolnoma razlikujeta, zanje tudi velja, da jih lahko v ciljni jezik prevajamo z več frazemi (v primeru, če obstaja več frazemov za neki koncept); če jezikov ne družijo noben frazem, govorimo o niči ekvivalenci (prim. Fabčič 2014; Vidovič Bolt 2019).

10 Za jezikovni par slovenščina-italijanščina obstaja slovensko-italijanski slovar paronimov *Lažni prijatelji* avtorice Diomire Fabjan Bajc (1994).

Vse to so razlogi za morda še bolj poglobljeno obravnavo frazemov ne samo v smislu poznavanja njihove oblikovne in pomenske plati, morfosintaktične (oblikoskladenjske) prilagoditve v besedilni rabi ter pragmatičnih značilnosti, pač pa za še globlji vpogled v njihovo ozadje, v katerem se zrcalijo različni zunajjezikovni podatki, ki so največkrat povezani s kulturo v najširšem smislu.

3.3 Aktivnosti za obravnavo kulturno zaznamovanih frazemov

Znano je, da kulturno markirani frazemi nosijo raznolike informacije o kulturi; v njih se nalagajo podatki o materialni, socialni in duhovni kulturi. Frazemi lahko izhajajo iz svetovne literature: v mislih imamo najprej tiste, katerih izvor so *Biblija*, grško-rimska antična kulturna dediščina (frazemi z mitološko sestavino), svetovna književnost.¹¹ Z izborom zadnje skupine frazemov pravzaprav ubijemo več kot dve muhi na en mah: učeče se vpeljemo v literarne svetove, jim pomagamo odkrivati kulturno-zgodovinske podatke v njih in jih z iskanjem ustreznikov v tujih jezikih čez most popeljemo v kontrastivno frazeologijo.

Neizčrpen vir kulturnih podatkov, saj jih lahko proučujemo z različnih vidikov (zgodovinskega, geografskega ipd.) in nam nudijo vpogled v nacionalni značaj jezikovne skupnosti (prim. tudi Vrbinc, Vrbinc 2019), pa zagotovo predstavljajo t. i. kulturno specifični frazemi, tj. tisti, ki jih pozna le določena jezikovno-kulturna skupnost: med temi velja omeniti onomatske frazeme (antroponimni, etnonimni, toponimni) in tiste z unikalno frazeološko sestavino (o slovenskih frazemih z leksikalnimi relikti več v Valenčič Arh 2016). Za prvo skupino velja, da niso primerni le za usvajanje v materinščini; ker temeljijo na univerzalnih frazeoloških modelih,¹² jih namreč lahko izrabimo tudi v kontrastivne namene kot povezave s tujejezikovnimi frazeologijami (več o tem v teoriji konvencionalnega slikovitega jezika/*Conventional Figurative Language Theory* Dobrovol'skega in Piirainen 2005).

3.3.1 Začarani krog frazeologije

Z učenjem frazeologije se ne približamo samo kulturi neke jezikovne skupnosti, pač pa s frazeologijo tujega jezika po našem mnenju nezavedno trčimo tudi ob svoj jezik in kulturo. Menimo namreč, da lahko z usvajanjem novih jezikovnih izrazov s kontrastivnim pristopom razvijamo tudi jezikovno zmožnost v J1. Poleg tega pa je ravno frazeologija tisto področje jezika, ki je najbolj očitno ukoreninjena v kulturi in obratno; ko se

11 Več o kulturi v frazeologiji in o pristopih, ki frazeologijo proučujejo s kulturološkega vidika, v Marc Bratina 2014.

12 Nekateri primerjalni frazemi sledijo frazeomodelu *comparatum* + prim. veznik + *comparandum* (Vidović Bolt 2019: 350), drugi frazeomodelu glag. premikanja + predlog + toponim/naziv pokopališča/psihiatrične bolnišnice (*iti na magistrat/iti v Idrijo/iti na Zale/Polje* (Szerszunowicz 2008: 119, 2009: 175, 179–180 v Vrbinc, Vrbinc 2019: 73).

učimo nov jezik, vzporedno spoznavamo tudi kulturo naroda, ki ta jezik govori. Tudi zato je torej več kot upravičeno frazeologiji nameniti večjo pozornost že od ravni A2.¹³

Frazeologijo lahko poučujemo tako, da se osredinimo na posamezne sestavine, za katere predvidevamo, da so za neko kulturo ključne, to so t. i. besede kulture. Iz izkušenj s poučevanjem italijanskih študentov lahko rečemo, da se je kot hvaležno pomensko polje pokazala hrana oz. tipične jedi, kar sodi pod širšo tematsko skupino materialne kulture (prim. Dobrovol'skij, Piirainen 2005: 224–230). V slovenski frazeologiji je precej frazemov, ki vsebujejo sestavino jed in hkrati v sebi hranijo bogate kulturne podatke: od tistih s sestavino *krompir*, ki nas popeljejo v čas Marije Terezije (*imeti krompir* 'doživeti nepričakovano ugoden, dober izid, konec česa'), do tistih, ki izražajo mentalne lastnosti človeka (*Najbolj neumen kmet ima najboljši krompir* 'za srečo, uspeh niso vselej potrebne velike umske sposobnosti', *znati več kakor krompir peči* 'ne biti neumen'), pa tistih s pomenom revščine (prim. Dobrovol'skij, Piirainen 2005: 216–223), s čimer pa vstopamo že v družbeni vidik jezikovno-kulturne skupnosti (*še za slan krompir ne imeti* 'biti zelo reven'). Z izborom tovrstnih frazemov in motivacijskim vprašanjem *Zakaj se tako reče?* učeče popeljemo v kulturni svet Slovencev. Aktivnost nadaljujemo s povabilom k iskanju frazemov z isto sestavino v njihovi materni frazeologiji. V italijanščini npr. obstaja frazem *patata bollente* (dbs. vroč/vrel krompir) 'pogosto nerešljiv kočljiv problem'. V krogu se nato lahko vrtimo v nedogled, če npr. nadaljujemo z iskanjem frazema z istim pomenom v slovenščini: to bi lahko bil *vroč kostanj* 'kočljiva, neprijetna zadeva'. In tako naprej v neskončnost začaranega kroga.¹⁴ Aktivnost lahko nadgradimo tudi s poizvedovanjem v dvojezičnih korpusih (www.glosbe.com): v primeru »vročega krompirja« naletimo na različne prevajalske rešitve, ki ponujajo nadaljnjo debato zlasti v smeri frazeotranslatologije (o tem nekaj v nadaljevanju).

Podobnosti in razlike med jezikovnimi slikami sveta različnih jezikovno-kulturnih skupnosti na ravni frazeologije primerjamo s primerjalnimi frazemi. Podobnosti in razlike izhajajo iz različne zgodovine, podobne narave, razlik v kulturah skupnosti, torej temeljijo na različnih načinih dojetanja sveta. Najštevilčnejša skupina primerjalnih frazemov so gotovo zoonimi, frazemi z živalsko sestavino. Kot taki so primerni za učenje tako na ravni J1 kot tudi kontrastivno na ravni tujega jezika. Pogosto izražajo mentalne in psihične lastnosti človeka, primerjava pa temelji na povezovanju z živalmi, rastlinami, predmeti, naravnimi pojavi, pri čemer so dejanje, stanje, lastnost ojačani do najvišje mere ali pa je poudarjeno negativno vrednotenje pomena (Fabčič 2014).

13 Naj opozorimo na dvojezični slovensko-italijanski priročnik *Slovenski predlogi in frazemi* (2019) avtorice Rade Lečič. Prvenstveno gre sicer za priročnik za usvajanje slovenskega predloga, vendar je na koncu obravnave predloga podan tudi frazem ali pregovor z razlago in prevodom.

14 Aktivnost smo poimenovali *Začarani krog frazeologije*. Gre za prenovitev iz 'ne najti izhoda, rešitve' v 'najti več izhodov, rešitev' in pozitivno konotacijo. Z vrtenjem v magičnem krogu, ki je v tem primeru nekaj pozitivnega, namreč kopičimo znanje frazeologije.

Tudi v primeru primerjalni zoonimnih frazemov lahko uporabimo metodo začaranega kroga. Z italijanskimi študenti slovenščine smo tako obravnavali številne primerjalne frazeme s sestavino miš¹⁵ (*biti moker kot miš* 'zelo moker', *biti tiho kot miš* 'zelo tih(o)', *biti reven kot cerkvena miš* 'zelo reven',¹⁶ *gledati kot miš iz moke* 'zaradi zaspanosti imeti priprte oči', *igrati se s kom kot mačka z mišjo*) in jim dodali tudi ostale (npr. *igrati se/iti se slepe miši* 'neodkrito govoriti, ravnati'). S sestavino miš v italijanščini pa se nam odpre povsem drug svet: *topo di biblioteca* (dbs. knjižnična miš) 'oseba, ki veliko bere oz. preživi veliko časa v knjižnici' ali *topo d'albergo/d'auto/d'appartamento* (dbs. hotelska miš, avtomobilska miš, stanovanjska miš 'tat, ki krade po hotelih/avtomobilski tat/tat, ki je specializiran za kraje v stanovanjih'). Od italijanske miši v knjižnici se lahko vrtenje v začaranem krogu nadaljuje s slovenskim *knjižnim moljem* (delni ekvivalent italijanskemu frazemu *topo di biblioteca*) in tako dalje.

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, so neizčrpen zaklad kulturnospecifičnih frazemov ononimni frazemi, tj. tisti z etnonimskimi, toponimskimi in antroponimskimi sestavinami. Frazemi s sestavino etnonim temeljijo na stereotipnih pogledih na drugega in so lahko bogat vir za premoščanje predsodkov, saj temeljijo na stereotipih, ki so odraz kolektivnega pogleda na neko etnično skupino, na drugega, na tujca (Fabčič 2015). »Stereotipi vsebujejo značilnosti, ki definirajo prototip, torej attribute, ki so za dano vrsto karakteristični, tipični« (Fabčič 2015: 47). Podlaga za oblikovanje stereotipov so dolgoletne izkušnje z drugo etnično skupnostjo oz. zgodovinski, politični in kulturni vplivi ter svetovni nazor ali razlike med dvema ali več skupnostmi; te so lahko pozitivne, največkrat pa gre seveda za negativne izkušnje z drugim. To je kolektivna zavest, v kateri so shranjena negativna prepričanja in predsodki o neki jezikovno-etnični skupini (heterostereotipi) ali o sebi (avtostereotipi). Prav usvajanje te skupine frazemov in vpogled v njihovo ozadje pa pomaga premostiti medkulturne razlike. Kot repozitorij kulture je torej frazeologija tudi tista jezikoslovna smer, s pomočjo katere razvijamo medkulturne odnose in kritično kulturno zavest (prim. Marc Bratina 2004).

Tako v slovenščini kot v italijanščini najdemo frazeme z etnonimom Turek, vendar jih je v italijanščini znatno več, njihov izvor pa gre iskati v beneško-turških vojnah v 16. in 17. stoletju: *kaditi kot Turek* 'veliko, pogosto', *kleti/preklinjati kot Turek* 'zelo' = *fumare, bestemmiare come un turco*, vendar *cose da turchi* (dbs. turške stvari/zadeve) 'neverjetne, moralno oporečne zadeve, situacije, okoliščine', *essere in terra di turchi* (dbs. biti v deželi Turkov) 'znajti se med neusmiljenimi ljudmi, v neprijetni situaciji' itd.

15 Naj kot zanimivost navedemo italijanske ustreznike za nekatere slovenske frazeme s sestavino *miš*, ki so navedeni v slovensko-italijanskem frazeološkem slovarju Diomire Fabjan Bajc *Dve muhi na en mah* (1995: 60): *moker kot miš*, *ne tič ne miš*, *tih kot miš*, *biti reven kot cerkvena miš*, *igrati se/loviti slepe miši*, *Siti miši moka greni*; med italijanskimi ustrezniki niti eden ne vsebuje sestavine *miš*.

16 Sicer pa se v italijanščini reven človek primerja s sv. Kvintinom: *povero come San Quintino* (Grošelj 2013: 80–81).

Če se na nižjih ravneh učenja tujega jezika in znotraj tega frazeologije ukvarjamo s kontrastivnofrazeološkimi dilemami, pa se na ravni odličnosti (to je tudi stopnja, ki jo dosežejo študenti slovenščine na tujih univerzah) dotaknemo tudi že problemov prevajanja frazeologije.

4 Od usvajanja frazeologije tujega jezika do frazeologije v maternem jeziku – kontrastivna frazeologija in frazeotranslatologija

Kot je bilo že omenjeno, je eden od prvih korakov pri usvajanju frazeologije razvijanje sposobnosti prepoznavanja stalnih besednih zvez kot frazemov ter zavedanje, da tujejezikovnih frazemov ne gre preprosto dobesedno prevajati, čeprav je lahko tudi kalkiranje, kot menita A. in M. Vrbinc eden od načinov prevzemanja frazemov med jeziki (Vrbinc, Vrbinc 2019: 71).

Kot meni hrvaška polonistka in frazeologinja I. Vidović Bolt (2019), bi bilo utopično pričakovati, da bi prevajalec poznal vse frazeme ciljnega jezika, vsekakor pa mora biti usposobljen tako jezikovno zvezo v besedilu prepoznati kot frazeološko; v naslednjem koraku ji nato določi pomen, sledi izbira ekvivalentnega frazema.

Primer delne ekvivalence najdemo v enem zadnjih prevodov Cankarja v italijanščino. Gre za dvojezično zbirko črtic *Na otoku/Sull'isola*. V italijanskem prevodu črtice *Prepir v krčmi* je slovenski frazem *vpiti kot jesihar* 'zelo glasno se dreti' sicer preveden s frazedom *gridare come un carrettiere* (dbs. kričati kot vozar), vendar pa se frazema ujemata le delno. Kot navaja Keber, gre v primeru slovenskega frazema za kulturno-specifični slikoviti izraz z variantami *kričati/dreti se*, ki »temelji na načinu nekdanje prodaje kisa oz. jesiha. Prodajalci kisa, tj. *jesiharji*, so tovorili kis po cesti ali ulici in z glasnim vpitjem sporočali strankam, da lahko kupijo kis« (www.fran.si). Italijanski primerjalni frazem ima sicer enak pomen, a z dodatno negativno konotacijo: prim. variante *frasi, espressioni, bestemmie da carrettiere* (dbs. povedi, izrazje, kletvice, kot jih uporabljajo vozniki vozov) (www.treccani.it), seveda pa ne vsebuje kulturne konotacije o načinu trgovanja, specifičnem za slovenski prostor.

»Da, zadnjič, ko si bil pijan! Take si kvantal zoper boga in cesarja, zoper duhovne in posvetne oblasti, da te zapro takoj, če le besedo črhnem! ... Tam se plazi za procesijo v cilindru in fraku, skoraj da bi nosil kadilnico ... in ob cesarjevem godu spušča rakete in **vpije kakor jesihar** — pa nenadoma noč razodetja in spoznanja! ... Res, nikoli še nisem rekel besede, ne da bi premislil, drugače bi te bili že zdavnaj obesili!« (*Na otoku*: 57–58.)¹⁷

«Sì, l'ultima volta, quando eri ubriaco! Dicevi tali porcherie contro Dio e l'imperatore, contro le autorità spirituali e civili, che ti avrei messo in galera immediatamente, se solo avessi fatto tanto di aprir bocca. Da una parte vai tutto umile in processione in frac e

17 Poudarila K. M., enako v nadaljevanju.

cilindro, manca poco che porti anche il turibolo. E al genetliaco dell'imperatore lanci razzi e **gridi come un carrettiere**. E poi, improvvisamente, una notte di scoperte e rivelazioni! Davvero, non ho mai detto una parola senza riflettere, altrimenti ti avrebbero già impiccato da tempo!" (*Sull'isola*: 63.)

V primeru t. i. *ničte ekvivalence* v ciljnem jeziku frazeološki ustreznik ne obstaja (veliko takih primerov najdemo med kulturno zaznamovanimi frazemi), kar je za prevajalca gotovo trd oreh. V tem primeru ima na voljo naslednje frazeotranslatološke strategije, s pomočjo katerih po prenesel sporočilo in funkcijo frazema iz izhodiščnega besedila, če je mogoče, pa tudi miselno podobo izvirne jezikovne enote (prim. Vidović Bolt 2019: 350–356): odloči se lahko za *dobesedni prevod oz. kalk*, *prevod z enobesednim ustreznikom*, *nevtravno parafrazo*, *izpust* ali *kompenzacija*.

Ni nujno, da bi dobesedni prevod frazema vplival na razumevanje smisla prevoda, gotovo pa osiromaši njegov slog in nedvomno izkazuje slabšo prevajalsko kompetenco; sicer pa do dobesednega prevajanja ali kalkiranja v frazeologiji prihaja v primeru jezikovnih enot, ki v izhodiščnem in ciljnem jeziku temeljita na podobni mentalni sliki. Neustrezen dobesedni prevod angleškega frazema *a walk in the park* 'lahko in navadno prijetno delo, opravilo' v slovenščino kot *sprehod po parku* v svoji razpravi o slovensko-angleških jezikovnih stikih navaja tudi N. Šabec (2012) in kot ustreznjšo rešitev predlaga rabo slovenskega frazema *mačji kašelj*.

Seveda se je priporočljivo izogibati dobesednim prevodom kulturnospecifičnih frazemov, predvsem tistih z lastnoimensko (onomastično) sestavino. Za dekodiranje tovrstnih frazemov je dobro, da prevajalec pregleda leksikografsko gradivo, predvsem pa, da se posvetuje tudi z rojenimi govorniki, pri čemer mora razvozlati pomen posameznih sestavin, kulturnih in pragmatičnih konotacij, prepoznati in razčleniti mentalno podobo, definirati stilistične posebnosti in s tem pripadnost določeni jezikovni zvrsti ali substandardu. Najtežji primeri so zagotovo prevodi tistih frazemov, pri katerih so vse sestavine desemantizirane, tistih torej, za katere je značilna visoka stopnja idiomatičnosti. M. in M. Vrbinc v svoji razpravi o prepletenosti angleške in slovenske kulture na primeru izlastnoimenskih frazemov navajata neustrezen dobesedni prevod angleškega frazema *meet one's Waterloo* 'doživeti poraz' v slovensko besedilo kot *doživeti svoj Waterloo* (Vrbinc, Vrbinc 2014: 147).¹⁸

Ko v ciljnem jeziku ne najdemo ustreznega frazema in ko bi dobesedni prevod vodil do nerazumljivosti, imamo več možnosti: frazem oz. njegov pomen *prevedemo z eno besedo*, če to ne vpliva na slog in ekspresivnost izhodiščnega besedila. V tem primeru v ciljni jezik *s parafrazo* ali kakim drugim jezikovnim sredstvom raje prenesemo samo smisel. Prevajalec se lahko odloči tudi za *izpustitev frazema* iz izhodiščnega besedila,

18 Prim. tudi italijanski frazem *essere una Caporetto* (dbs. nekaj je Kobarid) 'velik poraz, velika izguba'; frazem temelji na porazu italijanske vojske, ki je pri Kobaridu oktobra 1917 doživela hud poraz (www.treccani.it).

kar pa seveda ni priporočljivo, saj s tem prevod osiromašimo; izpustitev lahko *kompenziramo* tako, da v ciljnem jeziku uporabimo frazem, ki sicer na tistem mestu v izhodiščnem besedilu ni uporabljen; s tem vsaj ohranimo stilistični učinek besedila tudi v prevodu.

Poseben primer prevajalske strategije najdemo tudi v italijanskem prevodu Cankarjeve črtice *Hudodelec*: medtem ko je v izhodiščnem besedilu uporabljena avtorska metafora *stati nerodno pred lučjo* komu, se je v ciljnem besedilu prevajalka odločila za frazem in tako ohranila slikovito izražanje, pri čemer pa sporočilnost v ciljni jezik ni prenesena v polni meri. Cankar je z izborom slikovitega izraza želel vnesti ironijo: protagonist namreč opravičuje svoj vzpon na pomemben položaj, ne da bi izbiral sredstva (»ne bal bi se nobene zvijače, da bi izpodrinil človeka, ki bi mi stal nerodno pred lučjo«). Da bi poudaril ironijo, Cankar uporabi prisposodbo z lučjo: človek, ki nam je v napoto, nam stoji pred lučjo, pred nečim svetlim, in svetlo je dobro, pozitivno – oblast za vsako ceno je namreč za velikaša vrlina. Ironija v prevodu sicer ni ohranjena, ostaja pa slikovitost, *postaviti se komu na pot*; tudi v slovenščini poznamo frazeme *hoditi na pot* komu 'ovirati koga pri njegovi dejavnosti, delu'; *nastavljati se na pot* komu 'ovirati koga pri kaki dejavnosti, delu'; zdi se, da Cankar metafore s potjo namenoma ni uporabil, pač pa je posegel po neki drugi, prav zato, da bi poudaril ironijo.

»Jaz, recimo, hrepenim po povišanju, po kaki zvezdici za suknjo – in ne bal bi se nobene pregrešne zvijače, da bi izpodrinil človeka, **ki bi mi stal nerodno pred lučjo**. In vsi so taki – vsi imajo to ali ono manijo in vsi so zategadelj grešniki, ker ovirajo, izpodrivajo, sleparijo in ubijajo **tiste, ki jim stojé nerodno pred lučjo** ...« (*Na otoku*: 30.)

“Io, per esempio, ho il desiderio di una promozione, di qualche stelletta sulla giacca e non temerei di far ricorso ai trucchi più sporchi per sbarazzarmi da chiunque avesse la malagrazia di **mettersi sul mio cammino**. Tutti sono così, tutti hanno una o l'altra mania e tutti perciò sono peccatori, perché ostacolano, estromettono, imbrogliano e uccidono coloro che si **mettono di traverso sul loro cammino** ...” (*Sull'isola*: 31.)

5 Sklep

Frazeologija je najkrajši most do jezikovno-kulturne kompetence, saj so frazemi tisti jezikovni znaki, v katerih je ukoreninjena kultura neke jezikovno-kulturne skupnosti v najširšem smislu. Kot taki torej odpirajo raznolike poti do splošnega védenja, saj so podatki, zasidrani v frazeoloških enotah zelo raznoliki in se lahko nanašajo na konkretne zgodovinske dogodke in osebe (povezovanje frazeologije z zgodovino), realne toponime (povezovanje z geografijo), na ljudsko tradicijo in navade oz. kulturno dediščino (povezovanje z etnologijo, verovanjem), na človeške in živalske značajske poteze in obnašanje (povezovanje s psihologijo) ipd. Z raziskovanjem izvora oz. motivacije za nastanek frazemov torej odkrivamo tudi zunajjezikovne svetove. Frazemi so torej tisti jezikovni znaki, ki najbrž v največji možni meri iz generacije v

generacijo pri(e)našajo zunajjezikovne informacije. In ker učenje jezika že dolgo ni več usvajanje samo jezikovne zmožnosti, so obenem tudi tista jezikovna sredstva, ki nam na najbolj ekspliciten način približajo kulturo drugega (tujo kulturo).

V tem prispevku je zastopano tudi stališče, da lahko tujejezično frazeologijo začnemo usvajati vzporedno z usvajanjem druge leksike, začenši s pomensko prozornimi oz. iz J1 že poznanimi frazemi in pregovori, t. i. univerzalizmi, saj višja stopnja medjezikovnega prekrivanja pozitivno vpliva na učenje tujejezične frazeologije. Če torej drži, da naj bi bila polno razvita jezikovna kompetenca v materinščini najtrdnjša podlaga za usvajanje tujega jezika, znotraj tega pa seveda tudi frazeologije in paremiologije, saj se znanje enega prenaša na druge jezike (prim. tudi Jesenšek 2019, 2021), lahko z učenjem slikovitih jezikovnih izrazov v tujem jeziku pričnemo že prej, zlasti še, če so učeči se odrasli, pri katerih se predvideva že dodobra razvita frazeološko-paremiološka kompetenca v J1. To pa je več kot tehten razlog, da se poučevanju frazeologije v slovenščini kot J2 in TJ nameni več pozornosti.

V prispevku je bilo podanih nekaj predlogov k poučevanju oz. usvajanju frazeologije in paremiologije pri pouku slovenščine kot J1 in J2 oz. TJ, tj. v medjezikovnih oz. medkulturnih položajih (kontrastivna frazeologija, frazeologija v slovenščini kot TJ, frazeotranslatologija). Poudarjen je bil pomen vzporednega razvijanja frazeološko-paremiološke kompetence v J1 in J2 oz. TJ in s tem razvijanje jezikovno-kulturne in med-/čezkulturne sporazumevalne zmožnosti; v okviru usvajanja frazeologije v J1 pa tudi pomen usvajanja narečne frazeologije in paremiologije. V okviru učenja tujejezične frazeologije na najvišjih ravneh jezikovnega znanja je bilo opozorjeno tudi na zagate, do katerih lahko pride pri prevajanju slikovitih jezikovnih izrazov, s čimer se sicer ukvarja frazeotranslatologija.

Pri načrtovanju pouka frazeologije torej ne smemo pozabiti na interdisciplinarnost veje oz. njeno povezovanje z drugimi področji človekovega udejstvovanja (znotraj izobraževalnega sistema pa z drugimi humanističnimi in družboslovnimi predmeti oz. jeziki) ter na potencial te veje jezikoslovja – zblíževanje jezikov in kultur.

VIRI IN LITERATURA

- Cambridge Dictionary. <www.dictionary.cambridge.org>.
- CANKAR, Ivan, 2018: *Na otoku/Sull'isola*. Prev. Paola Lucchesi. Uredila in spremno besedo napisala Marija Mitrović. Trst: ZTT, EST.
- FABČIČ, Melanija Larisa, 2014: Mentalna podoba človeka v slovenskih, nemških in madžarskih primerjalnih frazemih. *Slavistična revija* 62/2. 195–215.
- FABČIČ, Melanija Larisa, 2015: »Drugi«, »oni«, »tuji« – izraz drugosti, drugačnosti in tujosti v slovenski in nemški frazeologiji. *Anali PAZU HD* 1/1. 45–56.
- FABJAN BAJC, Diomira, 1994: *Lažni prijatelji: slovensko-italijanski slovar paronimov*. Trst: Mladika.
- FABJAN BAJC, Diomira, 1995: *Dve muhi na en mah: slovensko-italijanski frazeološki slovar*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Glosbe. <www.glosbe.com>.
- GROŠELJ, Robert, 2013: Kontrastivno o slovenskih in italijanskih frazemih. Vida Jesenšek (ur.): *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt = Phraseology in interlingual and intercultural contact*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 75–91.
- JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2013: Frazemi v znanstvenih besedilih – območje dopustnega. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC. 81–90.
- JESENŠEK, Vida, 2018: Zakaj in čemu frazeologija pri pouku materinščine? Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani* 1. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 51–44.
- JESENŠEK, Vida, 2019: Frazeologija maternega/prvega in tujega jezika. S kontrastivnimi pristopi do sinergijskih učinkov v jezikovnem izobraževanju. Željka Macan (ur.): *SLAVOFRAZ 2018: Frazeologija, učenje i poučavanje. Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. 135–148.
- JESENŠEK, Vida, 2021: Frazemi v FRIDI in tuji jeziki. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani* 3. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 21–44.
- KRAJNC IVIČ, Mira, 2019: Frazeološke enote v horoskopih in malih oglasih – besedilnovrstni vidik. Željka Macan (ur.): *SLAVOFRAZ 2018: Frazeologija, učenje i poučavanje. Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. 171–184.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2019: Mesto frazeologije v pridobivanju in preverjanju znanja slovenščine kot neprvega jezika. Željka Macan (ur.): *SLAVOFRAZ 2018: Frazeologija, učenje i poučavanje. Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. 185–196.
- LEČIČ, Rada, 2019: *Slovenski predlogi in frazemi*. Cerklno: Založba Gaya.
- MARC BRATINA, Karin, 2004: Pomen frazemov z vidika medkulturne sporazumevalne zmožnosti. *Jezik in slovstvo* 49/6. 33–48.
- MARC BRATINA, Karin, 2009: Etape zbiranja narečnega frazeološkega gradiva. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 19/2. 399–410.

- MARC BRATINA, Karin, 2014: *Jezikovna podoba slovenske Istre: kulturna semantika slikovitega v slovenskoistrskem narečju*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- MARKEŽIČ, Tjaša, 2019: Frazeologija v očeh (prvo)gimnazijcev. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 2*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 109–117.
- METERC, Matej, 2017: *Paremiološki optimum*. Ljubljana. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- METERC, Matej, 2018: O pregovorih in njihovem raziskovanju. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 1*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 25–28.
- METERC, Matej, 2021: Paremiologija v bazi znanja: o pregovorih in sorodnih izrazih. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 3*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 57–62.
- PRAPROTNIK ZUPANČIČ, Lilijana, 2009: *Jezične zgodbe*. Ljubljana: Mladika.
- Slovenščina na dlani 1*. Ur. Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba Univerze, 2018. <<http://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/341>>
- Slovenščina na dlani 2*. Ur. Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba Univerze, 2019. <<http://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/447>>
- Slovenščina na dlani 3*. Ur. Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba Univerze, 2021. <[file:///D:/Downloads/545-Celotna%20knjiga-1256-1-10-20210312%20\(4\).pdf](file:///D:/Downloads/545-Celotna%20knjiga-1256-1-10-20210312%20(4).pdf)>
- Slovenščina na dlani 4*. Ur. Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba Univerze, 2021. <<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/615>>
- SMOLE, Vera, 2019: Slovenska narečja v spletnih aplikacijah. Mojca Smolej (ur.): *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 55. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 20–30.
- ŠABEC, Nada, 2012: Slovensko-angleški jezikovni stiki skozi čas in prostor. Vida Jesenšek, Alja Lipovic Oštir, Melanija Fabčič, Mirko Križman (ur.): *A svet je kroženje in povezava zagonetna: zbornik ob 80-letnici zaslužnega profesorja dr. Mirka Križmana*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 274–287.
- ŠEK MERTÜK, Polonca, 2019: Predlogi učiteljev za obravnavo vsebin v e-okolju. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 2*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 9–14.
- Treccani. <www.treccani.it>.
- ULČNIK, Natalija, 2018: Začnimo slovenščino. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 1*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 29–33.
- ULČNIK, Natalija, 2019: Izbor frazemov za bazo FRIDA. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 2*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 37–45.
- ULČNIK, Natalija, METERC, Matej, 2019: Izbor pregovorov za bazo FRIDA. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 2*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 47–55.
- ULČNIK, Natalija, METERC, Matej, JESENŠEK, Vida, 2021: Frazemi in pregovori v učnem e-okolju *Slovenščina na dlani*. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 4*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 75–94.
- VALENČIČ ARH, Urška, 2016: Frazeološke sestavine iz davnine. Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 281–291.
- VIDIČ, Nives, 2019: Frazeologija v Prešernovem Povodnem možu. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 2*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 125–131.

- VIDOVIĆ BOLT, Ivana, 2019: Frazemi – prevoditeljski kamen spoticanja. Željka Macan (ur.): *SLAVOFRAZ 2018: Frazeologija, učenje i poučavanje. Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. 345–360.
- VRBINC Alenka, VRBINC, Marjeta, 2014: Phraseological units with onomastic components: The case of English and Slovene. *RLA, Revista de Lingüística Teórica y Aplicada* 52/1. 133–153.
- VRBINC, Alenka, VRBINC, Marjeta, 2019: Prepletenost kulture in jezika na zgledih angleških in slovenskih izlastnoimenskih frazemov. *Slavistična revija* 67/1. 69–85.
- Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <www.fran.si>.

Tina Rožac

Ljudska univerza Koper / Università popolare Capodistria

tina.rozac@lu-koper.si

Istrska kulturna dediščina pri pouku slovenščine

Prispevek obravnava primer učnega gradiva za izvedbo organiziranih dni na območju Slovenske Istre, in sicer učni komplet priročnika za učitelje in knjižice za učence Koder hodil je Martin: naravne in kulturne znamenitosti Slovenske Istre. Učni komplet, ki sledi smernicam in vsebinam Učnega načrta za slovenščino in Koncepta dni dejavnosti, služi kot učno gradivo za izvedbo ekskurzij, s ciljem spodbujanja osnovnošolcev k spoznavanju naravnih in kulturnih znamenitosti v njihovem domačem okolju.

0 Uvod

Pri pouku slovenščine v osnovni šoli so nekatere vsebine precej abstraktne, učenci pa niso vselej motivirani za učenje, posebno pri nekaterih manj privlačnih vsebinah, vendar sama – kot nekdanja učiteljica slovenščine – vidim številne priložnosti in izzive za popestritev pouka, navduševanje učencev tako nad bolj kot tudi nad manj razumljivimi vsebinami učnega načrta, s čimer se malodane nevede vzpostavi pozitiven odnos do predmeta in izboljšajo učni rezultati. Eden od načinov za popestritev pouka slovenščine je medpredmetno povezovanje in vključevanje vsebin slovenščine v dni dejavnosti, toliko bolj s kvalitetno pripravljenimi ekskurzijami in učnimi gradivi. Iz tega izhajajoč v prispevku predstavljam primer gradiva za izvedbo organiziranih dni na območju Slovenske Istre.

1 Slovenščina in dnevi dejavnosti v osnovni šoli

Učni načrt za slovenščino za OŠ za drugo in tretje vzgojno-izobraževalno obdobje predvideva medpredmetno povezovanje slovenščine z drugimi predmeti, kot je npr. zgodovina, vključuje pa tudi povezovanje s kulturno vzgojo, ki »kot osrednji element vseživljenjskega učenja bistveno prispeva k celovitemu razvoju osebnosti vsakega posameznika ter sooblikuje kulturno zavest in izražanje. Učencem in učenkam omogoča razumevanje pomena in spoznavanje kulture svojega naroda ter zavedanje o pripadnosti tej kulturi. Spodbuja tudi spoštljiv odnos do drugih kultur in medkulturni dialog« (Zavod republike Slovenije za šolstvo, 2018).

Odlična priložnost za medpredmetno povezovanje (ne le pri predmetu slovenščina) so dnevi dejavnosti. V vsakem razredu osnovne šole se predvideva 15 dni dejavnosti; med

temi je glede na razred različno število kulturnih, naravoslovnih in športnih dni (glej Tabela 1). Posamezen dan naj bi trajal 5 pedagoških ur.

<i>razred</i> <i>poimenovanje dni</i>	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	<i>skupaj</i>
Kulturni dnevi	4	4	4	3	3	3	3	3	3	30
Naravoslovni dnevi	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27
Športni dnevi	5	5	5	5	5	5	5	5	5	45
Tehniški dnevi	3	3	3	4	4	4	4	4	4	33
<i>skupaj</i>	15	15	15	15	15	15	15	15	15	135

Tabela 1: Deleži posameznih sklopov dejavnosti v osnovni šoli (*Koncept dni dejavnosti*, 1998).

V *Konceptu dni dejavnosti*¹ je zapisano:

Dnevi dejavnosti so tisti del obveznega programa osnovne šole, ki medpredmetno povezujejo discipline in predmetna področja, vključena v predmetnik osnovne šole. Dnevi dejavnosti potekajo po letnem delovnem načrtu šole (šolski kurikulum), ki določa njihovo vsebino in organizacijsko izvedbo. Cilji dni dejavnosti so omogočiti učenkam in učencem utrjevanje in povezovanje znanja, pridobljenega pri posameznih predmetih in predmetnih področjih, uporabljanje tega znanja in njegovo nadgrajevanje s praktičnim učenjem v kontekstu medsebojnega sodelovanja in odzivanja na aktualne dogodke v ožjem in širšem družbenem okolju.

Iz prakse lahko potrdim, da so dnevi dejavnosti med učenci navadno zelo dobro sprejeti in so pravzaprav najbolj »drugačen«, nevsakdanji del šolskega kurikula, kar med učenci spodbuja motivacijo, saj v skupinah vlada dobra volja, pozitivna klima in želja po sodelovanju ter timskem delu. Kot navaja tudi *Koncept*, taki dnevi vzpodbujajo

vedoželjnost, ustvarjalnost in samoiniciativnost učenk in učencev, jih usposablja za samostojno opazovanje in pridobivanje izkušenj in znanja, za razvijanje spretnosti ter za samostojno reševanje problemov. Ob teh dejavnostih učenci in učenke znanje različnih področij med seboj povezujejo v celoto. Dnevi dejavnosti so namenjeni vsem učenkam in učencem, so vsebinsko pestri in smiselno razporejeni skozi vse šolsko leto. Vsebinsko se nadgrajujejo iz leta v leto oziroma iz triletja v triletje.

Ena od oblik dni dejavnosti je ekskurzija. Osnovni pogoj za uspešno ekskurzijo, za prijetno vzdušje, samostojno učenje in reševanje problemov, je zagotovo kvalitetna učiteljeva priprava, kar vključuje tako vsebinsko pripravo kot tudi primerne učne pripomočke. Na Slovenskem je priprava gradiv bolj ali manj v domeni učitelja. Precej gradiva pripravijo tudi številni izvajalci ekskurzij na terenu, vendar je ob samostojni

¹ *Koncept dni dejavnosti* (v nadaljevanju: *Koncept*) sta sprejela Nacionalni kurikularni svet na svoji 22. seji dne 23. junija 1998 in Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na svoji 19. seji dne 15. oktobra 1998. Dostopen je na spletišču Vlade RS: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/Drugi-konceptualni-dokumenti/Dnevi_dejavnosti.pdf>.

organizaciji ekskurzije učitelj velikokrat prepuščen svoji iznajdljivosti. Na podlagi tega je bila v projektu #BUTMUZ s ciljem promocije slovenske istrske naravne in kulturne dediščine predvidena tudi priprava učnega gradiva za kulturne in naravoslovne dneve v osnovni šoli. Tako je nastal učni komplet, ki ga predstavljam v nadaljevanju prispevka.

2 Priročnik in učna knjižica *Koder hodil je Martin: naravne in kulturne znamenitosti Slovenske Istre*

Komplet *Koder hodil je Martin: naravne in kulturne znamenitosti Slovenske Istre* (Rožac, 2021) je sestavljen iz učne knjižice za učence ter priročnika za učitelje in starše. Ideja kompleta je, da učenci na ekskurziji – na kraju z bogato naravno in kulturno dediščino, ki jih v Slovenski Istri ne manjka – rešujejo zabavne naloge, medtem ko jim učitelj s pomočjo priročnika podaja vnaprej pripravljene vsebine, izzive in naloge. Na ta način se pri učencih spodbuja kritično mišljenje, reševanje problemov, samostojno učenje in motivacija, učitelju pa je prihranjenega nekaj dela s pripravami in oblikovanjem učnega gradiva.

Komplet je nastal v okviru projekta #BUTMUZ znotraj LAS-a Istre. Projekt sofinancira Evropski sklad za regionalni razvoj, Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo. Cilj projekta je povezati butične muzeje, ki se ukvarjajo z naravno in kulturno dediščino primorskega podeželja, in digitalizirati ter ohraniti njihove artefakte, ki so pomembni za obstoj in dodatni razvoj naravne in kulturne dediščine podeželja. S projektom se želi povečati obisk in privlačnost območja LAS ISTRE, posebej podeželja. Posebna pozornost je namenjena promociji tukajšnje naravne in kulturne dediščine med mladimi, zato je bil v okviru projekta pripravljen tudi učni komplet. Z njim je želel projekt nad naravnimi in kulturnimi znamenitostmi navdušiti osnovnošolce ter jih spodbuditi k zvedavemu potepanju po pristnem istrskem podeželju in k vedoželjnemu raziskovanju mestnih jeder. Vsebine kompleta so bile pripravljene na podlagi raziskav, ugotovitev in gradiva, zbranega v okviru projekta #BUTMUZ. Pri pripravi temeljnih raziskav, literature, arhivskega gradiva in slikovnega materiala so sodelovali Inštitut IRRIS kot koordinator za pripravo didaktičnega materiala, Turistično združenje Izola, Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano ter Občina Ankaran. Slikovni material je bil zbran v projektu #BUTMUZ.

Učni komplet temelji na smernicah in priporočilih, ki jih je Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (1998) zastavilo za izvajanje kulturnih in naravoslovnih dni v osnovnošolskem izobraževanju:

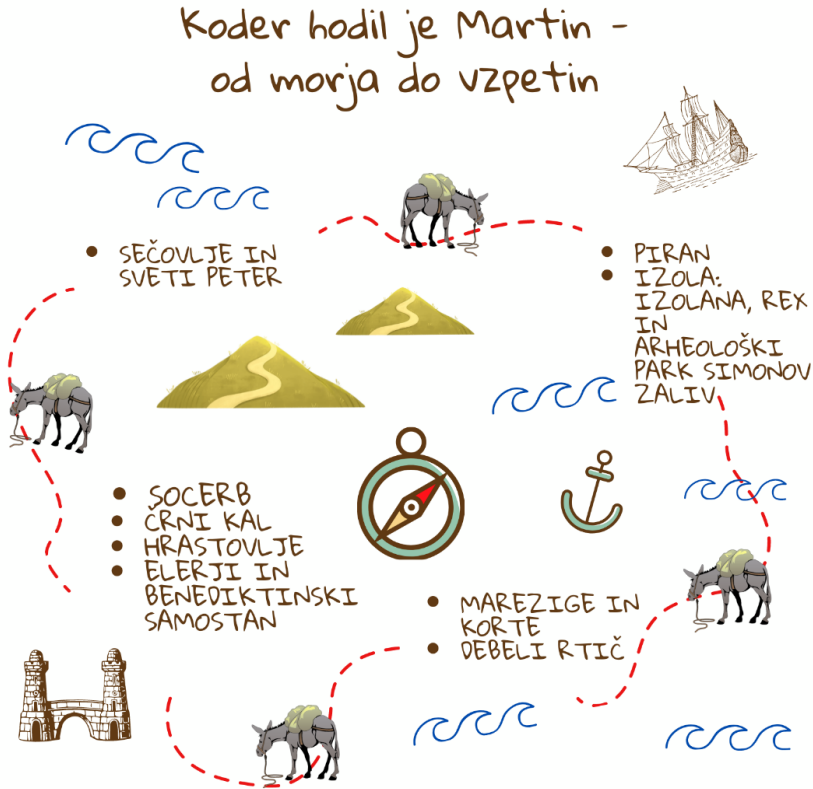
- KULTURNI DNEVI: Učenke in učenci spoznavajo različna jezikovna, družboslovna in umetnostna področja, naravne vrednote in vrednote človeške družbe ter jih med seboj povezujejo. V izvajanju kulturnih dni so učenke in učenci aktivni, to je dejavnosti načrtujejo ter sprejemajo, doživljajo in se izražajo. Navajajo se na sprejemanje in vrednotenje lastnega dela, dela sošolk in sošolcev ter odraslih. Razvijajo ustvarjalnost, sposobnost dojemanja spoznanj družboslovnih ved in jezikoslovja, doživljanje umetniške besede, barv, oblik, zvoka in giba ter prepoznavanje, razumevanje in vrednotenje pokrajine in njenih sestavnih delov.
- NARAVOSLOVNI DNEVI: Učenke in učenci aktivno in sistematično dopolnjujejo in poglobljajo teoretično znanje, ki so ga pridobili med rednim poukom, in ga povezujejo v nove kombinacije. [...] Aktivno opazujejo, spoznavajo in doživljajo pokrajino kot celoto in posamezne sestavine okolja, spoznavajo in razumejo sobivanje človeka in narave. Intenzivno doživljajo naravo, odkrivajo njene lepote in vrednote, oblikujejo pozitiven odnos do narave, življenja, učenja in dela. Zavedajo se pomena varovanja zdravja in okolja.

Vsebinsko je komplet zastavljen interdisciplinarno, saj vključuje vsebine različnih predmetov, kot so npr. slovenščina, spoznavanje okolja, naravoslovje in tehnika, zgodovina, geografija, ter sledi predvsem naslednjim priporočenim vsebinam Koncepta dni dejavnosti (1998):

- priprava in izvedba ogleda zgodovinskih spominskih krajev, kulturnih spomenikov ter naravnih in kulturnih znamenitosti,
- raziskovalne dejavnosti v povezavi s spoznavanjem in varovanjem naravne in kulturne dediščine,
- botanični vrt, učna pot, polje, narava, vrt, kmetija,
- domači kraj, orientacija v pokrajini, slovenske pokrajine, vodni in obvodni svet (od izvira do izliva).

2.1 Priročnik za učitelje

Prvi del kompleta – priročnik – je namenjen učiteljem, pa tudi staršem, ki bi želeli otrokom približati naravne in kulturne znamenitosti Slovenske Istre. Vanj je vključenih 9 predlogov za izvedbo organiziranih dni v drugi triadi osnovne šole, in sicer v krajih (glej prikaz na Sliki 1): 1) Sečovlje in Sveti Peter, 2) Piran, 3) Izola: Izolana, Rex in Arheološki park Simonov zaliv, 4) Debeli rtič, 5) Marezige in Korte, 6) Socerb, 7) Črni Kal, 8) Hrastovlje, 9) Elerji in Samostan svetega Nikolaja.

Slika 1: Prikaz predlogov destinacij organiziranih dni v Slovenski Istri.

Vsak od predlaganih organiziranih dni ima svojo učno pot, po kateri se lahko skupina učencev poda. Za posamezno učno pot priročnik vsebuje:

- predlog poti,
- uvod,
- vsebinsko razlago,
- navodila za reševanje nalog v učni knjižici.

Priročnik je zastavljen tako, da se učitelji z otroki z njegovo pomočjo podajo na organiziran dan. Tesno je povezan z učno knjižico z nalogami in učitelja vodi korak za korakom. Vsebinsko razlago lahko učitelj učencem prebere, saj je prilagojena njihovi starosti, ali jo poda kako drugače. Pred izvedbo organiziranega dneva se učitelj pripravi z obiskom izbranega kraja oz. poti in se po potrebi dogovori za ogled posamezne znamenitosti. Primer učne poti ekskurzije je prikazan na Sliki 2.

2.2 Učna knjižica za učence

Drugi del kompleta – knjižica za učence – je atraktiven pripomoček, v katerem učenci rešujejo zabavne križanke, uganke in druge naloge in tako spoznavajo kulturo in naravo Slovenske Istre. Po devetih novih poteh jih poleg učitelja spremlja slovenski literarni junak Martin Krpan. Za popestritev reševanja je učencem na vsaki poti v pomoč »Martinov« nasvet z izzivom učne poti (gl. primer na Sliki 3). Martin Krpan je namreč eden od literarnih junakov, ki je tesno povezan s tem območjem, s tihotapljenjem soli, naravno in kulturno dediščino. Njemu podobni junaki so se v preteklosti podajali na dolge poti in si služili kruh tudi s tihotapljenjem po teh krajih, zato je bil izbran za »maskoto« oz. junaka knjižice.

Tudi jaz sem se potepal po teh krajih in tihotapil sol. V slovenski Istri sem se velikokrat izogibal vojakom v utrdbah, kakršno najdemo tudi tu v Črnem Kalu. Zadnja med temi utrdbami stoji v skrivnostni zapuščeni vasi, kjer so odkrili ostanke iz prazgodovine. Ime vasi boš izvedel/-a, če boš pozorno poslušal/-a učitelja/-ico in izpolnil/-a delovni list.

Slika 3: Primer »Martinovega« nasveta za učno pot po Črnem Kalu.

Naloge so zastavljene tako, da jih učenci rešijo, če pozorno poslušajo učiteljevo razlago, z opazovanjem okolice, z reševanjem problemov ipd. Vprašanja jim zastavlja učitelj, učenci pa jih sinhrono rešujejo v učni knjižici. Na koncu s pomočjo svojih (pravih) odgovorov poiščejo končno rešitev. Primer nalog je prikazan na Sliki 4.

ČRNI KAL

Črna kal je prazgodovinska vas, ki je v današnji slovenski Istri. V Črnem Kalu so odkrili ostanke iz prazgodovine. Ime vasi boš izvedel/-a, če boš pozorno poslušal/-a učitelja/-ico in izpolnil/-a delovni list.

1. Odgovori na učiteljeva vprašanja, tako da odkaži znak pred pravih odgovorov:

1. vprašanje Odgovor: ▲ katoli ali gradbišče ▼ katoli ali gradbišče ▼ katoli ali gradbišče ▼ katoli ali gradbišče	2. vprašanje Odgovor: Ⓢ 1000 let pred našim letom ▲ v 1. stoletju ▲ v 11. stoletju Ⓢ v 20. stoletju
3. vprašanje Odgovor: ▼ 3 ▼ 5 ▼ 10 ▲ 15	4. vprašanje Odgovor: Ⓢ 100 let Ⓢ 200 let Ⓢ 500 let Ⓢ 2000 let
5. vprašanje Odgovor: Ⓢ 100 let Ⓢ 200 let Ⓢ 500 let Ⓢ 2000 let	6. vprašanje Odgovor: Ⓢ Črnica Ⓢ Benka Ⓢ Matju in Benka Ⓢ Andrej in Benka
7. vprašanje Odgovor: ▲ glagolico Ⓢ cirilico ▲ kirilico ▲ glagolico	8. vprašanje Odgovor: ▲ različni Ⓢ enaki Ⓢ enaki ▲ različni

2. Poišči skrito sporočilo.

Kako to naredim?
Znake pred pravih odgovori prepišem v prazne prostorce:

1	2	3	4	5	6	7	8
Ⓢ	a	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	b	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	c	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	d	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	e	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	f	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	g	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	h	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	i	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	j	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	k	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	l	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	m	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	n	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	o	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	p	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	q	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	r	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	s	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	t	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	u	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	v	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	w	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	x	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	y	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ
Ⓢ	z	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ	Ⓢ

Zlepi pa črke prepiši v sporočilo prostorce v naši pisavi, ki je pravilno latinica. Dobri boš ime kraja, za katerega nekateri trditelji, da pomeni »skriti grad«.

1	2	3	4	5	6	7	8
---	---	---	---	---	---	---	---

Ime kraja je Martinovo skrito sporočilo. Bečičič!

Slika 4: Primer nalog, s pomočjo katerih lahko učenci poiščejo Martinovo skrito sporočilo.

3 Zaključek

Prve odzive učencev na učni komplet smo v okviru projekta #BUTMUZ zbrali na predstavitvah v vseh občinah Slovenske Istre. Učenci (večinoma petošolci) so bili pri reševanju učne knjižice zelo motivirani, gnala jih je želja po iskanju končne rešitve, ob tem pa so na malce drugačen spoznavali znamenitosti okoliških krajev.

VIRI IN LITERATURA

- MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE, ZNANOST IN ŠPORT, 1998: *Koncept dni dejavnosti*. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/Drugi-konceptualni-dokumenti/Dnevi_dejavnosti.pdf>.
- ROŽAC, Tina, 2021: *Koder hodil je Martin: Naravne in kulturne znamenitosti Slovenske Istre. Učna knjižica za učence*. Darko Darovec (ur.). Čentur: Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja. <https://issuu.com/zaloznistvo_padre/docs/u_na_knji_ica_butmuz>.
- ROŽAC, Tina, 2021: *Koder hodil je Martin: Naravne in kulturne znamenitosti Slovenske Istre. Priročnik za učitelje in starše*. Darko Darovec (ur.). Čentur: Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja. <<https://butmuz.com/wp-content/uploads/2021/11/Prirocnik-za-ucitelje-in-starse-BUTMUZ-finalna.pdf>>.
- ZAVOD REPUBLIKE SLOVENIJE ZA ŠOLSTVO, 2018: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.

Barbara Zorman

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta

barbara.zorman@pef.upr.si

Poučevanje slovenske priseljske/izseljske literature

Članek raziskuje potencial pouka slovenščine, zlasti pridobivanja literarne zmožnosti, za razvoj medkulturnih kompetenc. Osredini se na priseljsko/izseljsko leposlovje in po pregledu ustrezne znanstvene literature (J. Ž. Serafin, L. Dimkowska) predstavi kratek primer didaktičnega posredovanja pesmi B. Pribca in kratke zgodbe S. Skenderović, ki je bil opravljen s študentkami in študenti prvega letnika programa razredni pouk Pedagoške fakultete Univerze na Primorskem; analiza odzivov po branju pokaže, da lahko literarizirana migrantska izkušnja, ki presega izkustveni horizont bralke/ca, vpliva oziroma spremeni njegova/njena stališča in razmišljanje.

Pouk slovenščine kot priložnost za razvoj medkulturne kompetenc

Za uresničevanje medkulturnega izobraževanja v praksi potrebujemo učitelje z razvito medkulturno kompetenco (Bešter, Medvešek 2016: 31), ki jo K. D. Deardorff pogojuje s sposobnostjo učinkovitega in primerne obnašanja oziroma komunikacije v medkulturnih situacijah. Razvoj medkulturnih kompetenc K. D. Deardorff opiše kot proces, v katerem stališča, kot so spoštovanje drugih kultur in vrednot, odprtost in radovednost, v kombinaciji z znanjem ter ob razvijanju veščin, kot so opazovanje, poslušanje, evalviranje, analiziranje, interpretiranje in povezovanje, vodijo posameznika k razvijanju prilagodljivosti, etnorelativnega pogleda na svet in empatije, kar se navzven odraža kot učinkovito in primerno obnašanje ter komunikacija v medkulturnih situacijah (Bešter, Medvešek 2016: 31). Kako se pridobivanje medkulturne zmožnosti umešča v cilje pouka slovenščine v OŠ in SŠ? Ključni cilj književnega pouka predvideva razvijanje literarne zmožnosti. Kot piše Jožica Jožef Beg, deli nemški didaktik Marcus Steinbrenner (2011) literarno zmožnost na 1) recepcijsko, 2) produkcijsko ter 3) literarno-kulturno zmožnost, ki med drugim predpostavlja tudi razvijanje kulturne zavesti, kulturnega spomina, razumevanje medosebnih in medkulturnih odnosov (Jožef Beg 2014: 70). V učnem načrtu za slovenščino za osnovne šole (2008) je zapisano, da učenci:

razmišljujoče in kritično sprejemajo umetnostna/književna besedila slovenskih in drugih avtorjev. [...] Branje jim daje priložnost za oblikovanje osebne in narodne identitete, širjenje obzorja ter spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše. S spoznavanjem druge kulture in skupnih kulturnih vrednot gradijo strpen odnos do drugih in drugačnih. Tako razvijajo svojo socialno, kulturno in medkulturno zmožnost. (Poznanovič Jezeršek 2008: 6.)

Podobno splošni cilji učnega načrta za slovenščino v splošnih, klasičnih in strokovnih gimnazijah navajajo, da »predmet slovenščina omogoča razvijanje osebne, narodne in državljsanske identitete« ter da se tisti,

za katere je slovenščina materni/prvi jezik zavedajo, da je slovenščina zanje najbolj naravna socializacijska danost, saj se z njo vseskozi, najlaže in najuspešneje izražajo, ter da je slovenščina temeljna prvina njihove osebne in narodne identitete; tako si oblikujejo svojo narodno zavest [...]. Umeščanje prebranih/poslušanih besedil v časovni in kulturni kontekst spodbuja razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti. Principi spoznavanja literarnih besedil določajo, da dijaki/diakinja ob interpretaciji razvijajo estetsko in kulturno zmožnost [...], obenem pa se sistematično seznanjajo z razvojem slovenske književnosti in s sočasnimi smermi, z avtorji in deli iz evropske oziroma svetovne književnosti ter prek tekstnokontekstnih primerjav, presoj in medpredmetnih povezav razvijajo medkulturno zmožnost. (Poznanovič Jezeršek 2008: 5.)

Kot so pokazale raziskave, je problem vzgoje in izobraževanja v Sloveniji predvsem to, da razvijanje medkulturne zmožnosti določajo splošni cilji, v manjši meri pa se ta cilj pojavlja na operativni, izvedbeni ravni učnih načrtov ter v didaktičnem gradivu (Vižintin 2017), kar pomeni, da je razvijanje medkulturne kompetence močno odvisno od ustrezne motiviranosti ter usposobljenosti posameznih učiteljev. Smiselno se je tudi vprašati, ali razvoj kulturne identitete v okviru pouka slovenščine ponuja dovolj vzpodbud učencem, ki jim slovenščina ni materinščina. Po podatkih Statističnega urada RS16 je v šolskem letu 2019/2020 vrtec v Sloveniji obiskovalo 5.253 otrok, ki so tuji državljani. Osnovnošolski programi je v šolskem letu 2019/2020 obiskovalo 11.860 tujih državljanov. V to številko pa niso všteti učenci, katerih identitete so hibridne zaradi manjšinskega statusa ali medetničnih starševskih zvez. Nosilci hibridnih identitet se formirajo na presečišču več etničnih, narodnih, kulturnih pripadnosti in imajo včasih težave s sprejemanjem svojega vmesnega položaja med dvema kulturama (ali več kultur), jezikoma; ena od težav je na primer iskanje ravnotežja pripadnosti eni ali drugi skupini ali z dejstvom, da se ne morejo opredeliti znotraj nacionalnih kategorij. V evropskem letu medkulturnega dialoga 2008 so se na okrogli mizi »Medkulturna slovenistika«, ki je potekala na Slovenskem slavističnem kongresu v Celovcu, udeleženci pogovarjali o pomenu medkulturnih vsebin za razvoj slovenskega jezikoslovja in literarne vede in ustrezne državne organe pozivali k oblikovanju delovne skupine, ki bi proučevala medkulturnost v slovenskem prostoru ter oblikovala predloge za vključevanje medkulturnih vsebin in dodatnega jezikovnega pouka v vzgojno-izobraževalni proces v osnovnem, srednjem in visokem šolstvu. (Mikolič 2009: 101). Da se medkulturnost v zadnjih letih vendarle uveljavlja tudi v slovenski literarni vedi oziroma literarni zgodovini, kaže tudi znanstvena monografija Silvije Borovnik *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti* (2018), ki opozarja na te vidike v delih Draga Jančarja ter Aleša Debeljaka, osvetljuje pa tudi t. i. dvojne literarne in jezikovne identitete, kot se denimo kažejo v delih Josipa

Ostija, Brine Svit, Erice Johnson Debeljak, Maje Haderlap in Florjana Lipuša, pa tudi v opusu avstrijskega pisatelja Petra Handkeja.

Posebno občutljiva tematika znotraj medkulturne literature je izpričevanje migrantske izkušnje. V uvodu zbornika *The Penguin book of Migration literature*, ki jo je uredila Dohra Ahmad in je izšla leta 2019, Edwige Danticat kot enega najbolj žalostnih dejstev sodobnih množičnih migracij izpostavlja, da so migranti postali nevidni, njihovi glasovi pa utišani. (Danticat 2019: XII). Zato je subjektivizirana, individualizirana izkušnja, ki jo v nasprotju z bolj objektivnim znanstvenim pristopom ponuja literatura, nepogrešljiva za razumevanje sodobnih migrantov in njihovo pravično vključevanje v družbo. Osebna pričevanja migrantov ponujajo prejemniku možnost preseganja lastnih izkustvenih omejitev ter razvijanje empatije do oseb, katerih kulturne izkušnje ter identiteta so drugačne od bralčeve, kar je morda ena največjih prednosti, ki jo ponuja branje literature. Najlažje se je namreč povezovati ter identificirati z ljudmi, ki imajo podobne navade, stališča, vrednote, kot mi sami. Pomembno je tudi, da se migrantskih izkušenj ne homogenizira, temveč se opozarja na njihovo unikatnost ter raznolikost.

Medkulturna literatura in njena vključitev v slovenski literarni oziroma izobraževalni sistem

Kakšna literatura je primerna za razvoj medkulturne kompetence v kontekstu pouka slovenščine? Kulturno hibridnost in večjezičnost nemara najbolj izrazito predstavljajo besedila pisateljev, ki živijo izven meja Slovenije, so pripadniki narodnih oziroma etničnih manjšin ali jih določa priseljsko poreklo. Kako pa je z zastopanostjo zgoraj opisanih kategorij v berilih, veljavnih v Republiki Sloveniji? Janja Žitnik Serafin ugotavlja, da so najbolj uveljavljeni v Italiji in Avstriji živeči slovenski literarni avtorji enakovredno vključeni v predstavitev slovenske književnosti, kot jo skozi berila spoznavajo gimnazijci in srednješolci v Sloveniji. Po letu 2000 so pot v srednješolska berila našli tudi slovenski izseljenski avtorji. Janja Žitnik Serafin v študiji *Večkulturna Slovenija*, objavljeni leta 2008, zapiše, da najpomembnejšo prelomnico na področju vključitve izseljenske književnosti v učbenike za slovenske dijake predstavlja prispevek Irene Novak Popov v srednješolskem učbeniku *Branja*, kamor so vključena besedila petih izseljenskih pesnic in pesnikov, v razdelek *Pripovedništvo* pa odlomek romana Zorka Simčiča *Človek na obeh straneh stene*, Janja Ž. Serafin pa je za sklepnih del učbenika prispevala pregledno poglavje, ki je sodobna književnost slovenskih izseljencev (Serafin 2014). Po drugi strani pa se zdi, da dela slovenskih avtorjev, ki ustvarjajo izven meja domovine, še niso povsem enakovredna besedilom v Sloveniji živečih avtorjev. Če je bil denimo roman *Angel pozabe* Maje Haderlap vključen v seznam umetnostnih besedil za maturitetni esej pri slovenščini, pa se to še ni zgodilo z besedili Borisa Pahorja in Alojza Rebule.

Književno delo priseljencev v Sloveniji je v monografiji *Večkulturna Slovenija* obširno predstavila Lidija Dimkovska. Leta 2008 objavljena študija tako navaja, da v Sloveniji objavlja »več kot 120 priseljskih leposlovnih ustvarjalcev (iz vrst prve generacije priseljencev), ki se še vedno deloma identificirajo ne le s svojo izvorno kulturo, ampak tudi s svojo priseljsko subkulturo. Od tega jih širša slovenska kulturna javnost pozna le peščico, medtem ko glavnina teh avtorjev ostaja z vidika družbe sprejema anonimna« (Dimkovska 2008: 263). Dimkovska ugotavlja tudi, da je »število izseljenskih pisateljev, ki so (deloma tudi ne glede na jezik ustvarjanja) vključeni v temeljne slovenske literarnozgodovinske preglede in leksikone, v literarnovedne raziskovalne vsebine, srednješolske literarne učbenike in visokošolske študijske vsebine, [...] neprimerno večje od števila na ta način kanoniziranih priseljskih besednih ustvarjalcev« ter zaključí, da je »glavna priseljske literarne produkcije odrinjena na rob, njeni sprejemniki pa so predvsem pripadniki iste etnične manjšine, kot ji pripada avtor. Zaradi neprevajanja manjšinske literarne produkcije v dominantni jezik in zaradi neobjavljanja v osrednjih slovenskih literarnih revijah in pri uglednih slovenskih literarnih založbah književna besedila teh avtorjev ne morejo biti vključena v temeljna dela slovenske literarne zgodovine in v učne vsebine na vseh stopnjah šolstva v Sloveniji. Prav zato tudi ne morejo prodreti v kulturno zavest širše slovenske javnosti« (Dimkovska 2008: 264–265). Dodaten vpogled v literarno produkcijo priseljskih avtorjev v Sloveniji ponuja tudi študija Aleksandre Krasovec, objavljena leta 2020 z naslovom *Priseljski medsvetovi v proznih delih G. Vojnovića, Z. Kneževića, D. Matković in F. Plohla*. A Krasovec ugotavlja, da sta temi priseljenstva in narodnih manjšin zastopani v delih eminentnih avtorjev, kot so med drugimi Lojze Kovačič, Feri Lainšček in Andrej Skubic ter da je na prvi pogled ta tema v slovenski kulturi dobro sprejeta, še zlasti če sodimo po odmevnosti romana Gorana Vojnovića *Čefurji raus!*, o kateri poleg številnih ponatisov in izposoj v knjižnicah pričata tudi dve prestižni nagradi iz leta 2009. Obenem pa natančnejši pogled pokaže, da tematika priseljenstva v slovenski literaturi ni množična niti močno uveljavljena (Krasovec 2020: 34). Temu pritrjuje tudi misel Dijane Matković, ki v knjigi *Zakaj ne pišem* izpostavi, da je v Vojnovičevem romanu *Čefurji raus!*, »neka manjšina prvič spregovorila v svojem glasu, ki ga je avtor v literarnem smislu izumil« (Matković 2021: 110). V svoji študiji se Aleksandra Krasovec dotika tudi sprememb, ki so z uveljavljanjem teorije transkulturnosti vplivale na sprejemanje priseljske literature: »če je bila tradicionalno povezana priseljska književnost z nacionalnim narativom obrnjena k precej ozkemu krogu bralcev in pogosto omejena tematsko, je kot današnji medkulturni pojav tudi dejavnik večinske kulture in njenega literarnega procesa« (Krasovec 2020: 34).

Realnosti migrantske izkušnje nikakor ne gre posploševati oziroma homogenizirati, temveč jo je potrebno učencem predstaviti v njeni kompleksnosti, raznovrstnosti. Kljub temu pa imajo izkušnje migrantov določene skupne točke. Janja Žitnik Serafin, Lidija Dimkovska (2005) in Irena Avsenik Nabergoj (2005) tako ugotavljajo, da so za številne izseljenske/priseljske avtorje značilne:

nekatero tipično izseljenske teme, kot so vprašanje pripadnosti, domotožje, hrepenenje [...], izkoreninjenost, osamljenost, razdvojenost, posebnosti medgeneracijskega prepada v izseljenstvu ter širše vprašanje identitete, pa tudi njihov občutek domačnosti in suverenosti v dveh kulturah in močno razvita kulturna občutljivost. (Žitnik Serafin 2014: 34.)

Poskus didaktičnega posredovanja izseljenske/priseljenske literature v izobraževalnem procesu

Iz predstavljenega je očitno, da je didaktične pristope, ki bi znotraj književnega pouka slovenščine spodbujali pridobivanje medkulturne kompetence, potrebno še razvijati, zato bom v nadaljevanju predstavila poskus posredovanja izseljenske/priseljenske literature v okviru izobraževalnega procesa. Ključni cilj dejavnosti je bil preizkusiti vzgojno komponento literature oziroma njen vpliv na vrednostni sistem posameznika (Krakar Vogel 2004: 53). Zanimalo me je, kako je mogoče s pomočjo didaktičnega posredovanja literature razvijati medkulturno zmožnost učečih se, posebej v njihovem odnosu do priseljencev.

Okoliščine izvedbe dejavnosti, udeleženci, potek, izbira literarnih besedil

Dejavnost je bila izvedena v maju 2022 na Univerzi na Primorskem z 59 študenti prvega letnika študijskega programa razredni pouk. Povprečna starost vprašancev je bila dvajset let. Največ vprašancev je bilo iz Savinjske (24 %) in Osrednjeslovenske regije, od tega 56 vprašank in trije vprašanci. Udeleženci so razmišljali o literarnem besedilu kot spodbudi za refleksijo oziroma evalvacijo lastne medkulturne zmožnosti oziroma občutljivosti.

Dejavnost je bila časovno omejena na 60 minut ter je zajemala kratek uvodni pogovor o migracijah, kot so jih študentje spoznali preko medosebnih odnosov, literature in avdio-vizualnih medijev. V nadaljevanju so udeleženci najprej pisno odgovarjali na vprašanja o svojem odnosu do migracij, nato pa so brali dve kratki besedili. Po branju vsakega od besedil so ponovno pisno odgovorili na nekaj vprašanj, in sicer so bili zaprošeni, da zapišejo pet ključnih besed iz vsakega besedila, določijo razpoloženje, ki ga je v njih vzbudilo besedilo, opredelijo svoj odnos do lirskega subjekta oziroma pripovedovalke in razmislijo, ali je besedilo spremenilo njihov pogled na svet. Poudariti želim, da opisana dejavnost ne predstavlja idealnega primera pedagoškega posredovanja literarnih besedil z namenom razvijanja medkulturnih kompetenc, saj dejavnosti manjkata skrbno pripravljena diskusija pred in po branju, v kateri bi lahko udeleženci izmenjevali, primerjali in nemara tudi skupinsko reflektirali in evalvirali svoje odzive na besedili. Odgovori, pridobljeni z anketo, naj bi prvenstveno služili kot izhodišče in priprava za nadaljnje pedagoško raziskovanje razvijanja medkulturne kompetence s pomočjo branja literature oziroma pogovora o njej.

Izbrana pisatelja se v svojih besedilih navezujeta na področje slovenskega dela Istre, ki je sama področje izrazitega medkulturnega stika (glej Tucovič 2013). Vendar pa Bert Pribac in Selma Skenderović slovensko Istro literarno predstavljata na zelo različna načina. Bert Pribac se je moral iz domovine v petdesetih letih preteklega stoletja izseliti zaradi političnih razlogov, se naselil v Avstraliji ter se šele kot upokojenec vrnil v rodno Koštabono. Selma Skenderović se je v Koper iz Bosne priselila kot osnovnošolka in nadaljevala šolanje na koprski gimnaziji nato pa na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V Pribčevih pesmih je prostor slovenske Istre najpogosteje kmečko okolje v času pred drugo svetovno vojno, predstavljeno skozi prizmo spomina in hrepenenja. Proza Selme Skenderović pa predstavlja predvsem urbane in predmestne vidike Kopra in okolje, v katerem se fokalizatorka počuti zavrnjeno, opisuje predvsem kot nedomačno, tuje, začasno.

Izbrani besedili sta *Ko bom velika bom Viktorija* iz zbirke kratkih zgodb *Zakaj molčiš, Hava?*, ki jo je S. Skenderović izdala leta 2021, ter pesem *Daljna hladna morja*, ki jo je Bert Pribac prvič objavil v zbirki *V kljunu golobice* (1973) in ponatisnil v zbirki *Bronasti tolkač* (2000). Pesem *Daljna hladna morja* je sestavljena iz štirih kitic z neenakomernim številom verzov (10, 6, 5, 8) in ni rimana, uporablja pa številne metafore, ki plastično podajajo usodo političnih izseljencev. Začne se z nagovorom: »Moj Bog in Bog vseh izgubljenih« in podaja občutja nesreče, izkoreninjenosti, razbolelosti ter hrepenenja po domovini. Zaključi se s trditvijo, da bi se bil lirski subjekt pripravljen odreči svobodi, ki mu jo nudi izseljenstvo, če bi mu to prineslo stik z domovino, naj bo ta še tako omejen. Zgodba Selme Skenderović *Ko bom velika, bom Viktorija* se začne kot stvarno poročilo, namenjeno učiteljici S. S., ki je pripovedovalko kot osnovnošolko vprašala, ali se počuti diskriminirano: »Gospa S. S., že pet let se vračam v Vašo učilnico in Vam naštevam stvari, ki smo jih na tej šoli doživljali Neslovenci, ker smo Neslovenci.« (Skenderović 2021: 16). Besedili sta si tematsko do neke mere sorodni. Povezuje ju tematika tujosti in izkoreninjenosti, govorica pa je slogovno določena z religiozno naravnostjo ter izrekanjem v prvi osebi množine. Pripadniki manjšinskih, torej tudi izseljenskih skupnosti, piše Karen Coats, se bolj zavedajo svoje kulturne identitete od piscev, ki izvirajo iz večinske populacije. Člani marginalnih družbenih skupnosti v teh iščejo spodbudo ter vrednotenje lastne kulturne zgodovine in jezika, ki je marsikdaj niso deležni od dominantne skupnosti. Napad ali diskriminacijo, uperjeno v člana svoje skupnosti, zato lahko dojemajo kot napad na celotno skupnost. Zato je v pripovedih, govoricah, ki predstavljajo marginalne skupnosti, pogosto močno zavedanje odgovornosti do skupnosti (Coats 2018: 36). Tako je tudi pri Pribcu:

Debla izkoreninjena smo
v nalivih in viharjih
razbolele duše
na tuji zemlji
ki je kruta
še za svoje ljudi
(Pribac 2000: 23.)

In pri Sklenderović:

Na vsako ekskurzijo sem šla s svojim sendvičem v nahrbtniku. Za vsak primer. Ampak okoli mene so bili tudi taki Neslovenci, ki si niso upali narediti tega, kar sem sama morala. Raje so trpeli lakoto, tako kot jaz prejšnja leta. Želela sem jim pokazati, da se morajo zavzeti zase. Dokler se tega niso naučili, sem z nekaterimi delila svoj sendvič za vsak primer, če sem opazila, da niso jedli. (Skenderović 2021: 19.)

Zanimiv je tudi religiozni aspekt obeh besedil, kar v slovenski literaturi, ki je nastajala od druge svetovne vojne, ni središčni, temveč marginalizirani diskurz. Tako Pribac:

Moj Bog
in Bog vseh izgubljenih
v šumenju cest tega sveta,
dobro si storil,
da si dal vsakemu domovino.
(Pribac 2000: 23.)

In Skenderović:

Doma sem najraje ponavljala Oče naš. Daj nam danes naš vsakdanji kruh in odpusti nam naše dolge, kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom, in ne vpelji nas v skušnjavo, temveč reši nas vsega hudega. To je bila prva stvar, ki sem jo zjutraj naredila. Zvečer je prišla na vrsto El-Fatiha. Bis'millahir-rah'manir'-rahim! (Skenderović 2021: 22.)

Besedili sta si torej sorodni po tematiki in načinu nagovora, hkrati pa izhajata iz dveh močno različnih družbenih oziroma literarnih pozicij. Teksta se močno razlikujeta po kulturnem, jezikovnem ter intertekstualnem kontekstu, razlikuje ju tudi spol, religija in starost avtorja ter njuna osebna usoda. Zgodbe Skenderović so pisane v avtoričinem drugem jeziku, v besedilu je zaznavna večjezičnost, saj avtorica uporablja različne jezike v različnih kontekstih, na primer slovenščino za posredovanje misli, idej, bosanščino za posredovanje pogovorov z domačimi. Pribac uporablja slovenščino kot vez z domovino, v njem je izrazito besedišče, ki se navezuje na ruralno območje Istre in avtorjeve otroške ter mladostne spomine, pa tudi intertekstualna navezava na temni modernizem (npr. Dane Zajc).

Izbira omenjenih tekstov naj bi študentom pomagala preseči homogenizacijo oziroma posploševanje migrantske izkušnje na brezosebna skupna mesta ter jim pomagala

razumeti, da je sleherna migrantska izkušnja subjektivna in unikatna ter da izhaja iz specifičnega prepleta kulturnih, družbenih, političnih in gospodarskih kontekstov.

Analiza odzivov na branje

V nadaljevanju bom predstavila odgovore študentov na vprašanja pred branjem in po branju. Na vprašanje, ali imajo njihovi starši migrantsko izkušnjo je 10 % odgovorilo pritrdilno, 90 % pa odklonilno. Lastno migrantsko izkušnjo sta v odgovorih izpričala le dva vprašanca (3 %), medtem ko je 97 % vprašancev zapisalo, da migrantske izkušnje nima. Čeprav zaradi majhnosti vzorca te ugotovitve ni mogoče posploševati na celotno populacijo študentov, pa lahko opozorimo na dejstvo, da bi bilo smiselno morebitno pomanjkanje izkušenj in znanja o migracijah nadomestiti v sklopu formalnega izobraževanja za poklic, katerega pomemben del je tudi ustrezen odnos do učencev s priseljskim poreklom.

Zanimivo je, da je med trditvama a) »Lahko se vživim v migrantsko izkušnjo« in b) »Ne morem se vživeti v migrantsko izkušnjo« enako število, tj. 27 študentov (46 %) izbralo prvo in drugo možnost. Štirje študentje so izbrali tretjo možnost (drugo) in zapisali: odvisno od situacije; dvomim, da se lahko vživim v izkušnjo, ki je nisem sama doživela; odvisno od konteksta; lahko si predstavljamo, vendar ne vemo točno, kako je v realnosti. Naslednje vprašanje je študente prosilo, da se opredelijo, če menijo, da so si izkušnje migrantov med seboj podobne (to je izbralo 10 študentov, oziroma 17 % vprašancev) ali različne (49 študentov, 83 %). Trditev »Migranti so...« so študenti najpogosteje dopolnili z besedami: ljudje (30 študentov); npr. ljudje, ki se selijo, ljudje, ki so izgubili dom, ljudje kot mi, ljudje, ki bežijo od grozot sveta (8 študentov), tujci (8), begunci (7), vojna (5) ekonomski razlogi (4). Iz odgovorov je večinoma razvidna sprejemanje oziroma toleranca in empatija do priseljencev.

Študentje so najprej brali pesem *Daljna hladna morja* nato pa *Ko bom velika, bom Viktorija*. Razlog za tako odločitev je bila moja domneva, da Pribčeva pesem govori v imenu širše skupine ljudi, ki so bili primorani zapustiti domovino ter je v svoji tematiki in podobju bolj ustrezna horizontu pričakovanja vprašancev o (priseljski) slovenski literaturi kot drugo besedilo, ki govori v imenu diskriminiranih Neslovencev in je močno prežeta z občutji razočaranja in jeze. Želela sem upoštevati didaktično načelo postopnega spoznavanja/pridobivanja znanja od bolj znanega do manj znanega.

Kot ključne besede v pesmi *Daljna hladna morja* (odslej DHM) so študentje najpogosteje zaznali besede Bog (38), domovina (35), zemlja (13), morje (10), vas (9), svoboda (8), duše (8), tuja (7). Kot ključne besede v zgodbi *Ko bom velika, bom Viktorija* (odslej KBVBV) so študentje zaznali: diskriminacija (13), Neslovenci (13), Bosna (13), šola (12), drugačnost (8), učiteljica (7). Najpogostejši odzivi na pesem DHM so bili; pesem

me je razžalostila (51 študentov, 86 %), prestrašila (6 študentov, 10 %), razveselila (3 študentje, 5 %). Študentje so napisali še, da jih je pesem prevzela, jih navdala z melanholičnim občutkom oziroma, da so se ob njej zamislili. Najpogostejši odzivi na zgodbo KBVBV so bili naslednji. Zgodba me je razžalostila (44 študentov, 83 %), razjezila (13 študentov, 25 procentov) razveselila (2 študenta, 4 %), prestrašila (1 študent, 3 %). Študentje so napisali še, da jih je zgodba pretresla, presenetila ter jim dala misliti. Zanimivo je, da je DHM 10% študentov prestrašila. Domnevamo lahko, da je k takemu razpoloženju pripevalo podobje, ki je deloma podobno občutku groze in krutosti v pesmih Daneta Zajca (»kjer se kadi / razpokana gruda / izpod krvavih stopal. // Debla izkoreninjena smo / v nalih in viharjih / razbolele duše / na tej tuji zemlji / ki je kruta, / še za svoje ljudi«, Pribac 200: 34). Da je zgodba KBVBV 25 % študentov razjezila, sem pred analizo nekoliko pričakovala, saj je celotna prozna zbirka prežeta z močnim občutkom jeze (kot odzivom fokalizatorke oziroma pripovedovalke na diskriminacijo). Na tretje vprašanje, ali subjekt pesmi DHM čuti/misli podobno kot oni, je 35 (59 %) študentov odgovorilo pritrdilno in 25 (41 %) odklonilno. Njihovi odzivi na zgodbo KBVBV so drugačni; 20 (38 %) meni, da pripovedovalka v zgodbi misli in čuti podobno kot oni sami, 34 (65 %) pa jih meni, da pripovedovalka misli in čuti različno od njih.

Odgovori na tretje vprašanje so zlasti zanimivi, če jih primerjamo z odgovori na peto vprašanje, ki je poizvedovalo, ali je besedilo spremenilo njihov pogled na svet. Pri zgodbi KBVBV je 40 (75 %) študentov odgovorilo, da je zgodba spremenila njihov pogled na svet, 25 % vprašancev pa je menilo, da pesem njihovega pogleda na svet ni spremenila. Pri pesmi DHM je 17 študentov (29 %) menilo, da je pesem spremenila njihov pogled na svet, 41 vprašancev (71 %) pa, da ga ni. Iz primerjave med odgovori na V3 in V5 lahko sklepamo, da je delež skladnosti misli in občutij pripovedovalca/subjekta besedila lahko obratnosorazmerna z deležem sprememb, ki jih besedilo sporoči v bralcu in da so torej vplivi, ki spreminjajo bralčeva stališča in vrednote tem večji, kolikor večja je razlika med stališči oziroma vrednotami subjekta/pripovedovalca in bralca.

VIRI IN LITERATURA

- AVSSENIK NABERGOJ, Irena. 2005: Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini / Two Homelands* 21. 125–142.
- BEŠTER, Romana, MEDVEŠEK, Mojca, 2016: Medkulturne kompetence učiteljev: primer poučevanja romskih učencev. *Sodobna pedagogika* 67/2. 26–45.
- BOROVNIK, Silvija, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.
- COATS, Karen, 2018: *The Bloomsbury introduction to children's and young adult literature*. London idr.: Bloomsbury Academic.

- DANTICAT, Edwidge, 2019: Forword. Ahmad Dohra (ur.): *The Penguin Book of Migration Literature. Departures, Arrivals, Generations, Returns*. Predgovor Edwidge Danticat. Spremnna Beseda Dohra Ahmad. New York: Penguin Books. XI–XIV.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2005: Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands* 22. 59–78.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2008: Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji. Žitnik Serafin, Janja (ur.): *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU. 75–108.
- JOŽEF-BEG, Jožica, 2014: Pogledi na literarno zmožnost v didaktiki književnosti. *Jezik in slovnstvo* 59/1. 69–81.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2006: Književna vzgoja in ključne kompetence. *Vzgoja in izobraževanje* 37/1. 19–21.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2008: Prenova srednješolskega pouka v luči aktualnih vzgojno-izobraževalnih tendenc. *Slovenščina v šoli* 12/3. 13–27.
- KRASOVEC, Aleksandra, 2020: Priseljenski medsvetovi v proznih delih G. Vojnoviča, Z. Kneževića, D. Matkovič in F. Plohla. *Jezik in slovnstvo* 65/2. 33–45.
- MATKOVIČ, Dijana, 2021: *Zakaj ne pišem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MIKOLIČ, Vesna, 2009: Poročila z okrogle mize Medkulturna slovenistika na slovenskem slavističnem kongresu Slovenščina med kulturami (Celovec, 2.–4. oktober 2008). *Jezik in slovnstvo* 54/2. 101–102.
- POZANANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Program gimnazija; splošna, klasična, strokovna gimnazija. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- POZANANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2011: *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- PRIBAC, Bert, 2000: *Bronasti tolkač in druge pesmi*. Koper: Capris – društvo za oživljanje starega Kopa.
- SKENDEROVIČ, Selma, 2021: *Zakaj molčiš, Hava? Revija Mentor*. Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti.
- TUCOVIČ, Vladka, 2013: *Istra v sodobni slovenski književnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- VIŽINTIN, Marijana Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2008: *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2014: Vloga izseljenske/priseljenske književnosti in literarne vede pri raziskovanju migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 39. 31–42.

Slovenska in hrvaška književnost

Kozma Ahačič

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

kozma.ahacic@zrc-sazu.si

Uraški biblijski zavod – Trubarjeva pot od navdušenja do razočaranja ter njegov odnos do hrvaških tiskov

Prispevek obravnava delo protestantskega Biblijskega zavoda v Urachu (1561–1565). Za Primoža Trubarja je bil ta zavod pomemben tako z verskega kot z jezikovnega vidika, saj je omogočal širjenje vere na področje, ki ga slovenščina realno ni mogla pokrivati, hkrati pa je sočasno izdajanje slovenskih in hrvaških del poskrbelo tudi za jasnejšo razmejitev med slovenskim in hrvaškim jezikom. Zavod je sprva Trubarja navdajal z velikim zanosom in pričakovanji, postopoma pa se je Trubar od njegovega delovanja vse bolj oddaljeval.

1 Uvod

Biblijski zavod v Urachu, ki je bil ustanovljen leta 1561 in je dokaj hitro zamrl v času po smrti svojega ustanovitelja in mecena Ivana Ungnada, barona Sovneškega (27. 12. 1564), predstavlja izredno pomemben mejnik za hrvaško književnost in jezik. Za slovenski prostor je pomemben zaradi: predgovorov Primoža Trubarja v knjige, izdane v zavodu; naslonjenosti prvih hrvaških knjig na Trubarjeva slovenska dela; predvsem pa zaradi jasne razmejitve med slovenskim in hrvaškim jezikom, ki jo je omogočala prav sopostavitev slovenskih ter hrvaških cirilskih in glagolskih hrvaških tiskov.

V štirih letih je bilo v biblijskem zavodu v Urachu izdanih 13 del v hrvaščini,¹ kar predstavlja skoraj celotno hrvaško protestantsko književnost 16. stoletja. Hrvaška dela so bila izdana povečini v dveh izdajah: od leta 1561 do 1563 v glagolici in cirilici, leta 1564 in 1565 pa v glagolici in latinici. Od hrvaških piscev sta bila v zavodu najpomembnejša Štefan (Stjepan) Konzul (Istranin) in Anton (Antun) Dalmata (Dalmatin), pomagala pa sta jima (poleg vrste drugih občasnih sodelavcev) zlasti Jurij Cvečić in Jurij Juričić. Slovenskih knjig je izšlo manj: tri dela Primoža Trubarja (*Svetiga Pavla ta dva listi*, 1561;² *Artikuli oli dejli te prave, stare vere krščanske*, 1562; *Cerkovna ordninga*, 1564) ter večavtorska pesmarica iz leta 1563, poleg tega še v nemščini napisan Trubarjev *Seznam in kratek povzetek vsebine vseh slovenskih knjig*, 1561. Pet knjig je izšlo v italijanščini.

1 Povzeto po Rupel 1962: 183 in Bučar 1910.

2 To delo je »uraško« zgolj pogojno, saj je izšlo na stroške biblijskega zavoda, a ni bilo organsko povezano z njegovim delovanjem.

2 Trud za vzpostavitev slovensko-hrvaškega biblijskega zavoda – trud za začrtavanje jezikovnih meja

Vprašanje narodne oziroma etnične identitete je v preteklih desetletjih na področju zgodovinopisja postalo bolj kot ne predmet teoretičnih preigravanj in mestoma tudi slabega poznavanja zgodovine slovenskega jezika, po drugi strani pa so prav ta vprašanja povečala tudi pomen zgodovine jezikoslovja za zgodovinsko stroko.³ Za jezikoslovje so te razprave pomembne samo, dokler pomagajo k rešitvi in opisovanju povsem praktičnega jezikovnega vprašanja: kateri skupnosti so namenjene knjige v določenem knjižnem jeziku. To vprašanje je zaposlovalo tudi Primoža Trubarja in geografska zamejitev uporabnikov slovenskega knjižnega jezika, torej oblikovanje zavesti, da so »narod« (ljudstvo, etnična skupnost) v smislu jezikovne skupnosti s »kolektivno identiteto«, ki ji lahko namenimo skupni knjižni jezik, je bila zanj nujna.

Trubar je na to vprašanje prvič naletel konec leta 1554, ko ga je italijanski humanist in pisec iz Kopra Peter Pavel Vergerij prepoznal kot idealno osebo za nalogo, da bi pripravil prevod *Biblije* v jeziku, ki bi bil razumljiv vsem Slovanom ali vsaj velikemu delu Slovanov.⁴ Tedaj je Vergerij pisal Trubarju, »če bi si upal prevesti biblijo v slovenski in hrvaški jezik; pri tem podjetju da hoče pomagati z dušo in telesom; da ima tudi dobra poročstva od nekaterih knezov in gospodov, ki so tudi pripravljene pomagati pri tem potrebnem in blagem delu.«⁵ Trubar mu je v odgovorih takoj izrazil svoje pomisleke, a Vergerij se ni vdal. Januarja 1555 je izprosil skupni sestanek, na katerem so bili poleg Vergerija in Trubarja navzoči še Jakob Andreae in ulmski teologi.⁶ Za naš pregled sta pomembni dve točki Trubarjevih pomislekov, kakor jih je kasneje ubesedil v predgovoru k *Timu prvimu delju tiga Noviga testamenta* (1557). Ko navaja pomisleke, namreč med drugim opozori na narečno razčlenjenost slovenščine, ki se »govori ne samo v eni deželi drugače kot v drugi (!), ampak pogosto v razdalji 2 do 3 milj, da, često tudi v eni sami vasi drugače in različno v mnogih besedah in naglasih«. Hkrati pa doda: »Ne znam ne brati ne pisati hrvaško.«⁷ Trubar se je torej po eni strani zavedal, da je ustvarjanje v knjižnem jeziku hkrati tudi ustvarjanje jezika, ki mora zajemati več dežel in več narečnih skupin, po drugi pa je jasno razmejeval med slovenščino in hrvaščino.

Po prevodu *Tiga evangelija svetiga Matevža* (1555) je Vergerij Trubarju naročil, naj nadaljuje prevajanje celotne *Nove zaveze*. S tem pa je odlašal, dokler mu tudi kranjski deželni stanovi niso zagotovili, da bo to delo »zelo koristilo slovenskemu in hrvaškemu

3 Prim. npr. Kosi (2013) kot primer nekoliko preveč shematskega pogleda, ki preveč enači izhodišče za knjižni jezik s ciljnim uporabnikom knjižnega jezika, ter odzive nanj, npr. v Kočevar (2022).

4 Kidrič 1929–1938: 32–33, Rupel 1962: 86–87.

5 Rupel 1966: 74.

6 Kidrič 1929–1938: 33, Rupel 1962: 87.

7 Oboje povzeto po TT 1557, prevod Rupel 1966: 74–75.

ljudstvu« ter da mu bodo stanovi našli tudi »sredstev in načina, da bi se to, kar bi prevedla v slovenski jezik, spravilo v hrvaški jezik in pisavo«. ⁸

Vzpostavitev vzporednega izdajanja slovenskih in hrvaških knjig je bila za Trubarja z vidika ločevanja slovenščine od hrvaščine nujna. Pritisk financerjev pa je bil ravno obraten: kako z enim samim projektom, torej tudi z enim samim knjižnim jezikom, pokriti čim večji prostor naslovnikov, hkrati pa s tem preprečevati turško nevarnost. Razlog za financiranje knjig bi namreč (pa naj se nam zdi to danes še tako naivno) lahko povzeli takole: ⁹ slovenščina in hrvaščina sta si podobni; hrvaški govorec razume tudi slovenščino; Turki vse do Carigrada uporabljajo hrvaščino (in torej razumejo tudi slovenščino); s slovenskimi in hrvaškimi knjigami bi torej lahko pokristjanili turško prebivalstvo, ki si tega celo želi; Turki bi spoznali svoje grehe in nehali ogrožati Hrvate, Slovence, Nemce in druga ljudstva; če boste financirali naše delo, boste vlagali sredstva v intelektualni boj proti sovražniku.

V biblijskem zavodu je Trubar videl rešitev: ena sama ustanova, ki nagovarja finančne podpornike in jim omogoča pokritje ogromnega geografskega prostora v smislu označevanja vere vse do turškega ozemlja, hkrati pa jasna razmejitev med posameznimi mejnimi jeziki (nemščina, italijanščina, »ogrski jezik«, hrvaščina), ¹⁰ med obema slovanskima navzven predvsem zaradi »črk« (slovenščina v latinici, hrvaščina ¹¹ v glagolici in cirilici, šele pozneje v latinici), navznoter pa seveda strogo jezikovna.

Svoj slovenski knjižni jezik je Trubar sprva zasnoval kot jezik, ki bi vsaj deklarativno pokrtil tudi potrebe hrvaškega prebivalstva. V predgovoru k *Timu prvimu dejlu tiga Noviga testamenta* (1557: a2a, prevod po Rupel 1966: 72–73) skuša namreč postaviti enačaj med slovenščino in hrvaščino (»Jezik Hrvatov je skoraj enak slovenskemu«), svoji prvi dve knjigi pa izpostavi kot »poskus, če bi se dala slovenski in hrvaški jezik pisati in brati tudi z latinskimi in nemškimi črkami«. V delu *Ta evangeli svetiga Matevža* (1555: A2b) šteje k »slovenskemu jeziku« Kranjce, Korošče, Štajerce, Dolenjce, Kraševce in Istrane, poleg tega pa tudi Bezjake in Hrvate.

Iz Trubarjevih nadaljnjih besedil pa je razvidno, da je vse bolj spoznaval, da njegov knjižni jezik niti deklarativno ne more pokriti jezikovnih potreb južno od slovenščine, torej predvsem potreb hrvaškega prebivalstva. To je bilo z vidika nadaljnjih možnosti za financiranje tiska izredno slabo, še bolj iz verskih vzgibov, saj je Trubar iskreno verjel v potrebo po oznanjevanju božje besede.

8 *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta*, 1557, po prevodu v Rupel 1966: 76.

9 Več o tem skupaj z zbrano literaturo v Ahačič (2007: 56–62).

10 Oznaka *hrvaški* je tu ustrezna, za financerje pa je seveda zajemala celoten »srbo-hrvaški« (osrednjejužnoslovanski) prostor in tudi ostale južnoslovanske jezike.

11 Za poimenovanja hrvaščine v teh tiskih gl. pregled v Jembrih 2007: 256–263.

Vzpostavitev tiska v hrvaščini je bila zato nujna za hkratno ohranitev statusa tiskov v slovenščini. V odnosu do financerjev je Trubar tu stavil zlasti na pisavo. Njegova zgoraj navedena izjava, da ne zna hrvaško ne brati ne pisati se je namreč v razmerju do financerjev lahko opirala predvsem na dejstvo, da ni večč glagolskih in cirilskih črk, čeprav se je zavedal tudi jezikovnih razlik. Takole pravi v predgovoru v *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta* (1557: c2a–c2b, Rupel 1966: 81): »To naše prevajanje pa bo po mojem mnenju napotilo tudi nekatere hrvaške duhovnike, ki se povsod po slovenskih deželah vzdržujejo z branjem maš, da se bodo naučili brati latinsko pisavo in da bodo naše spise prevedli v svoj jezik in pisavo«. V istem delu pa ne omenja več Hrvatov na mestu naslovnikov svojih knjig, kakor jih je omenjal še v *Tim evangeliju svetiga Matevža*. Takole pravi (*Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta*, 1557: c1a, Rupel 1966: 80): »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševac, Istran, Dolenjec ali Bezjak.«

Da bi vzpostavil hrvaški tisk, je Trubar potreboval ustrezne hrvaške sodelavce. Pri izboru mu je bilo zlasti pomembno, da bi ti znali tudi slovensko, saj je bila njegova ideja, da bi hrvaške knjige nastajale kot prevod slovenskih.¹²

Prvi izbor je bil glagoljaški duhovnik Štefan Konzul, ki ga je Trubar poznal še iz novembra leta 1552, ko se je Konzul zatekel k Trubarju in ostal tričetr let z njim.¹³ Trubar se je verjetno zavedal, da bodo s Konzulovo osebnostjo težave,¹⁴ a izbor je bil logičen in za uspeh načrtov tudi dober. Leta 1557 je Štefan Konzul začel s prevajanjem hrvaških knjig,¹⁵ leta 1559 pa ga je Trubar poslal v slovenske dežele,¹⁶ da bi dobil objektivno sodbo o kvaliteti njegovih prevodov. Najprej se je Konzul v Ljubljani srečal z Antonom Dalmato, bodočim sodelavcem, nato pa so poslali Konzulove prevode v Metliko, kjer jih je pregledala večja skupina ljudi¹⁷ in jih ocenila pozitivno.¹⁸ Sredstva za hrvaški tisk je Trubar nameraval izprositi od kranjskih deželnih stanov – iz teh sredstev so se tudi res začele izdelovati vsaj glagolske črke (aprila 1560).¹⁹

Vzporedno s Trubarjem si je za hrvaški tisk prizadeval tudi Peter Pavel Vergerij, a mu ni uspevalo; od tod po Ruplovem mnenju (1962: 106) ovadba iz leta 1559 proti Trubarju z očitkom krivoverstva v Trubarjevih dotedanjih knjigah. Ovadba se je izkazala kot nevarna in koristna obenem. Nevarna, ker je bil tisk Trubarjevih knjig začasno ustavljen

12 Rupel 1962: 103.

13 Rupel 1962: 81.

14 Prim. Rupel 1962: 81, 103–104.

15 Elze 1897: 153.

16 Elze 1897: 154.

17 Natančen opis dogajanja v Rupel 1962: 104.

18 Kostrenčić 1874: 163.

19 Rupel 1962: 105, 109. Gl. tudi tam navedene vire.

– lahko pa bi bil tudi za vselej. Koristna, ker je Trubar ustrezno reagiral, se povezal z Ivanom Ungnadom, ki je bil tedaj svetovalec vojvode Kristofa Württemberskega in je že prej ponujal svojo pomoč, ter pojasnil okoliščine svojega ustvarjanja (iz tega gradiva je nastalo pozneje leta 1561 tudi nemško pisano delo *Seznam in kratek povzetek vsebine vseh slovenskih knjig*). Nesporazum je bil odpravljen, v Ungnadu pa je Trubar dobil pomembno oporo za nadaljnje načrte.

Hrvaški tisk bi namreč brez Ungnadove pomoči propadel. Leta 1560 je v Nürnbergu Konzul izdal s Trubarjevo podporo veliki in mali glagolski poskusni list v 200 izvodih²⁰ in Trubar se je odločil, da bo s hrvaškim tiskom začel kar v Tübingenu, in sicer z glagolskim katekizmom.²¹ Je pa Trubar precenil finančne zahteve novih načrtov, obenem je bil Konzul nepremišljeno potraten s finančnimi sredstvi in bolehen, zato je celotnemu načrtu grozil polom. Leta 1561 je na sestanku v Tübingenu Ivan Ungnad sklenil, da podjetje reši in ustanovi biblijski zavod v Urachu. Z Ungnadom je Trubar pridobil uglednega in premožnega financerja. Ungnad je postal lastnik in blagajnik zavoda, Trubar ravnatelj, Konzul pa prevajalec in korektor.²² Poleg tega je Ungnad Trubarju kmalu priskrbel še župnijo v Urachu.²³

Prva knjiga, izšla na stroške zavoda, Trubarjev slovenski *Svetiga Pavla ta dva listi*, je bila natisnjena nekje do srede februarja 1561 v Tübingenu, saj tiskarna v Urachu še ni delovala. A tudi poznejše slovenske knjige uraškega zavoda so se tiskale v Tübingenu.²⁴ Delo ima samostojno naslovnico, a je tudi po številčenju strani neposredno nadaljevanje *Tiga drugiga dejla tiga Noviga testamenta* (1560) in zato nima posebnega posvetila ali uvoda. Trubarju je bilo že povsem jasno, da vseh manjkajočih knjig *Nove zaveze* ne bo mogel pripraviti v slovenščini v kratkem in hkrati, zato obljub o skorajšnjem nadaljevanju v tej knjigi ni več, že naslednja knjiga iz tega projekta (*Svetiga Pavla listuvi*, 1567) pa se začne s samostojnim številčenjem.

V času izida knjige se je delu v zavodu priključil tudi Anton Dalmata,²⁵ ki je bil sprva predvsem pregledovalec Konzulovega dela, kasneje pa je imel izrazitejšo vlogo. Prva zavodova knjiga v glagolici (*Katehismus*, 1561) je izšla 1. marca 1561 (datum Trubarjevega posvetila). Vsebinsko je *Katehismus* prevod prvega dela Trubarjevega *Katekizma* iz leta 1550 v hrvaščino, vendar so posamezni deli okrajšani, izpuščen pa je celoten drugi, pesemski del. Istočasno je izšla v glagolici tudi *Tabla za dicu* (1561), ki je bila prevedena po obeh dotedanjih Trubarjevih abecednikih, a tudi prirejena.

20 Rupel 1962: 111, Bučar 1910: 240–241.

21 Rupel 1962: 111.

22 Obširno z viri o dogajanju Rupel 1962: 111–114.

23 Rupel 1966: 19.

24 Prim. Ahačič 2021.

25 Elze 1897: 104.

3 Izdaje biblijskega zavoda v Urachu

V času delovanja biblijskega zavoda so izšle naslednje slovenske in hrvaške knjige²⁶ (poskusnih listov v tem pregledu ne navajamo, za glagolico so ga natisnili 1560, za cirilico 1561, za cirilico, glagolico in latinico 1564; prav tako ne navajamo italijanskih knjig), navajamo jih kronološko:

1561

Primož Trubar: *Svetiga Pavla ta dva listi*, 1561

Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Katekizem 1550] Štefan Konzul s sodelavci): *Katehismus* (glagolica), 1561

Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Abecednik 1550, 1555] in priredba Štefan Konzul s sodelavci): *Tabla za dicu* (glagolica), 1561

Primož Trubar: *Seznam in kratak povzetek vsebine vseh slovenskih knjig*,²⁷ 1561 (v nemščini)

*Primož Trubar (prevod iz slovenščine Štefan Konzul s sodelavci): *Katehismus* (cirilica), 1561

*Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Abecednik 1550, 1555] in priredba Štefan Konzul s sodelavci): *Tabla za dicu* (cirilica), 1561

1562

Anton Dalmata in Štefan Konzul s sodelavci²⁸ (prevod po Trubarjevem prevodu v kombinaciji z drugimi predlogami): *Prvi del novoga teštamenta* (glagolica), 1562

Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Ena dolga predgovor, 1557] Anton Dalmata in Štefan Konzul): *Edni kratki razumni nauci* (cirilica), 1562

Primož Trubar: *Artikuli oli dejli te prave, stare vere krščanske*, 1562

*Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Ena dolga predgovor, 1557] Anton Dalmata in Štefan Konzul): *Edni kratki razumni nauci* (glagolica), 1562 [Primož Trubar: 28 strani predgovora]

Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Artikuli, 1562] Anton Dalmata in Štefan Konzul): *Artikuli* (glagolica), 1562

26 Za osnovni pregled še vedno veljata Bučar (1910) in zlasti Bučar in Fancev (1938), zadnji, poljudnejši pregled glagolskih izdaj podaja Nazor (2008).

27 *Register vnd summarischer Inhalt aller der Windijßen Bücher.*

28 Kdo so bili manjši sodelavci pri hrvaškem tisku v Urachu, je zgledno obdelal Jembrih (2007; 2009).

*Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Artikuli, 1562] Anton Dalmata in Štefan Konzul): *Artikuli* (cirilica), 1562

Primož Trubar (prevod iz slovenščine [En register ... ena kratka postila, 1558] Anton Dalmata in Štefan Konzul): *Postila* (glagolica), 1562

1563

*Primož Trubar (prevod iz slovenščine [En register ... ena kratka postila, 1558] Anton Dalmata in Štefan Konzul): *Postila* (cirilica), 1563

*Anton Dalmata in Štefan Konzul s sodelavci (prevod po Trubarjevem prevodu v kombinaciji z drugimi predlogami): *Prvi del novoga testamenta* (cirilica, 1563)

Anton Dalmata, Štefan Konzul, Jurij Juričič (prevod iz nemščine): *Edna kratka suma nekih prodik od tuče* (glagolica), 1563

Anton Dalmata, Štefan Konzul, Jurij Juričič (prevod iz italijanščine): *Beneficium Christi, Govorenje vele prudno* (glagolica), 1563

Anton Dalmatin, Štefan Konzul, Jurij Juričič, Jurij Cvečič (prevod po Trubarjevem prevodu v kombinaciji z drugimi predlogami): *Drugi del novoga testamenta* (glagolica), 1563

*Anton Dalmatin, Štefan Konzul, Jurij Juričič (prevod po Trubarjevem prevodu v kombinaciji z drugimi predlogami): *Drugi del novoga testamenta* (cirilica), 1563

Matija Klombner in Jurij Juričič (ur.): *Ene duhovne pejsni*, 1563. proti koncu leta 1564

Anton Dalmata in Štefan Konzul (prevod iz nemščine): *Spovid i spoznanje prave krstijanske vire* (glagolica), 1564

*Anton Dalmata in Štefan Konzul (prevod iz nemščine): *Spovid i spoznanje prave krstijanske vire* (latinica), 1564

Anton Dalmata in Štefan Konzul (prevod iz latinščine): *Bramba augustanske spovedi* (glagolica), 1564

*Anton Dalmata in Štefan Konzul (prevod iz latinščine): *Bramba augustanske spovedi* (latinica), 1564

Primož Trubar: *Cerkovna ordninga*, 1564.

*Primož Trubar (prevod iz slovenščine [Katekizem 1550] Štefan Konzul s sodelavci, prirejeno glede na glagolsko in cirilsko izdajo): *Katehismus* (latinica), 1564

Anton Dalmata, Štefan Konzul, Jurij Juričič (prevod iz nemščine): *Crikveni ordinalic* (glagolica), 1564

*Anton Dalmata, Štefan Konzul, Jurij Juričič (prevod iz nemščine): *Crikveni ordinacija* (latinica), 1564 proti koncu leta

[Leonhard Mercerić (prevod): *Vsih prorokov stumačenje* (latinica), 1564, izgubljeno]

1565

*Anton Dalmata, Štefan Konzul (prevod iz italijanščine): *Beneficium Christi, Govorenje vele prudno* (latinica), 1565

Iz kronološkega zaporedja izdaj se jasno vidi vsebinski premik, ki je nastal po letu 1563. Medtem ko je bil hrvaški tisk leta 1561 in 1562 usmerjen predvsem v prevajanje Trubarjevih del (ali vsaj v vzporednost vsebine), je v letih 1563, 1564 in 1565 od njih relativno odmaknjen. Odmik vidimo tudi, če spremljamo predgovore in posvetila v posamezna dela. Sprva so večinoma Trubarjeva in daljša, nato krajša in podpisana kot Trubar – Dalmata – Konzul, sprva v nemščini, nato samo v hrvaščini. Zadnje posvetilo, kjer je podpisan tudi Trubar, je nastalo maja 1563.

4 Vzroki za organizacijske težave in Trubarjevo nejevoljo z zavodom

Lahko rečemo, da je Biblijski zavod v Urachu sprva v celoti izpolnjeval Trubarjev načrt (vzporedne slovenske izdaje na eni strani in hrvaške izdaje v cirilici in glagolici na drugi), nato pa se je od tega odmaknil.

Za to je vzrokov več, nanizali bi samo nekaj ključnih, ki so zlagoma privedli do tega, da se Trubar z delom zavoda najprej več ni istovetil, nato pa se je od njega popolnoma obupal. Ključen je bil spor s Štefanom Konzulom, prek njega pa z Ivanom Ungnadom, temu pa lahko dodamo še vztrajno spletkarjenje Matije Klombnerja v Ljubljani in prek pisem tudi v Urachu ter Trubarjevo prezaposlenost z rednimi opravili.

4.1 Dogajanje pred izdajo Trubarjevih slovenskih *Artikulov* (1562)

Po začetku delovanja zavoda in prvih izdajah so se v Urachu razmere ustalile in junija 1561 se je Trubar odločil, da se vrne v domovino in nastopi službo kranjskega superintendenta. V Ljubljani je bil sprejet kot pravi zvezdnik. Škof Seebach je sicer od njega zahteval dokazila, na čigav poziv je prišel, a po predloženem vabilu deželnih stanov Trubarjevemu delovanju ni aktivno nasprotoval in je preložil odločitev o tem na cesarja. Deset tednov je na vso moč deloval v Ljubljani, pri tem pa ni povzročal slabe volje samo katoliškim krogom, ampak je posegel tudi v tamkajšnja medsebojna razmerja med protestanti in povzročil kar nekaj trenj. Toda na Nemškem je pustil ženo, tri otroke

in delujoči biblijski zavod.²⁹ Zato si je sredi poletja izprosil v Ljubljani dopust in se vrnil na Nemško. 20. septembra je po 18 dneh prispel v Urach.

Tam je šlo vse narobe. Sprl se je s Štefanom Konzulom (v resnici sta se najprej sprli ženi, saj so prebivali skupaj; vzrok so bili otroci, skupna kuhinja in status) in postalo je tako hudo, da si je moral Štefan Konzul z družino poiskati drugo stanovanje.³⁰ Začelo se je medsebojno obtoževanje, dodatni spori zaradi uskoških pomočnikov, ki jih je Trubar pripeljal s sabo, Klombnerjeva akcija s pridobivanjem zaveznikov proti Trubarju in podobno. Trubar je bil razočaran in razjarjen obenem. Iz zapiskov (morda Ungnadovih) se lepo vidi Trubarjeva jeza. Ungnadovemu tajniku³¹ naj bi rekel, da je Konzul z njim ravnal tako, da bi ga Trubar »lahko povsem upravičeno zabodel z nožem«, ga »nagnal domov« in »tožil pred univerzo v Tübingenu«.

Ungnad je spor potlačil, a ga ni razrešil. Vmes je Trubar pisal posvetila za hrvaške tiske, med katerimi je najiminitnejše posvetilo kralju Maksimilijanu h knjigi *Prvi del novoga testameta*, ki je izšla marca 1562; to posvetilo je zagotovo najboljše Trubarjevo nemško delo. Trubar je bil torej v dobri pisateljski kondiciji, a dejansko na meji svojih zmogljivosti. V Ljubljani so ga čakali, moral bi se že vrniti, a je želel najprej do konca pripraviti in natisniti svoje naslednje delo, *Artikule*. Hkrati ga je začel mučiti hud šen in mu pustil sledove na obrazu (velike otekline) ter rdeče izpuščaje po stegnih.³² Februarja 1562 je pisal v domovino, da se skupaj z družino vrne po veliki noči, ko uredi vse s tiskom in se vsaj za silo pozdravi v toplicah: »Bog ve, da nimam tu ne miru ne zdravja. Tu sem /.../ in moram biti še nekaj časa, in upam, da bom stvari s tiskom tako uredil, da me pri tem ne bodo več potrebovali. Po veliki noči pa bi se rad šel za 14 dni kopat v slatino zaradi svoje bolezn in garij, kajti takole bolan s hudo oteklimi nogami, garjav, ostuden nisem za nobeno rabo. Prav često sem res sit življenja.«³³

Svojo obljubo je izpolnil: konec marca sta bili natisnjeni dve hrvaški knjigi, *Artikuli* pa so se že tiskali v tisoč izvodih. Trubar je potreboval darilo za svoje rojake, ki bi ga prinesel s sabo in s tem upravičil pred njimi in zlasti pred sabo svojo stresno odsotnost. Vse skupaj se je srečno izšlo: 1. maja je napisal posvetilo k *Artikulom*, 22. maja se je lahko odpravil proti Ljubljani, junija pa je v Ljubljani že deloval. Natisnjeni so bili tudi *Artikuli*, ki jih je Trubar verjetno vsaj nekaj prinesel s sabo, saj imamo ohranjen tiskarski račun zanje, datiran z 21. majem 1562.³⁴

29 Rupel 1966: 20, Rupel 1962: 120–129.

30 Rupel 1962: 130.

31 Elze 1897: 157.

32 Rupel 1962: 138.

33 Pismo Joštu Gallenbergu itd., Urach, 10. 2. 1562 (Rajhman 1986: 105).

34 Bučar 1911: 45.

Spor s Konzulom se je stopnjeval tudi zaradi Trubarjeve neprevidnosti. Trubar je bil namreč zaskrbljen za kvaliteto hrvaških tiskov in je zato ves čas skušal pridobivati nove, sposobnejše sodelavce. Leta 1562 je v pismu Ivanu Ungnadu³⁵ nekoliko neprevidno zapisal, da je v prevodih Štefana Konzula in Jurija Cvečiča veliko napak (»viel falsch«). Ungnad je to formulacijo razumel versko (ne jezikovno) in jo je zato vzel preveč resno, Trubar pa je moral nato svoje očitke precej natančno pojasnjevati.³⁶ Tedaj se je Trubar tudi prvič povsem jasno distanciral od dela na hrvaškem tisku. V pismu Antonu Dalmati in Štefanu Konzulu, kjer jima je posredoval še oceno njunega dela, ki jo je naredil menih Ivan iz Bihaća, je zapisal:³⁷ »Zato glejta in dobro premislita, kaj vama je v prihodnje storiti z vajinim prevodom. Jaz bom poslej molčal in z vajinim prevajanjem nočem imeti nobenega opravka.« Hkrati pa je Konzul za Trubarjevim hrbtom vse bolj prevzemal vodenje zavoda v svoje roke.³⁸

4.2 Nepričakovana izdaja pesmarice *Ene duhovne pejsni* (uredila Klombner in Juričič, 1563)

Še veliko hujši udarec od sporov s Konzulom je prišel iz Ljubljane in je nezaupanju v hrvaški del zavodovih prizadevanj dodal še nezaupanje v to, da ima Trubar lahko nadzor vsaj nad slovenskimi izdajami v zavodu.

Matija Klombner je bil eden glavnih Trubarjevih stikov z Ljubljano,³⁹ skrbel je tako za moralno kot tudi za finančno in operativno podporo Trubarjevemu delu. A bil je preprosto preveč vnet. Že ob Trubarjevem prihodu v Ljubljano leta 1561 se je izkazalo, da je organiziral zbiranje pesmi za izdajo nove slovenske pesmarice. Nabralo se je precej gradiva, a Trubar z njim ni bil zadovoljen. Klombner je Ivanu Ungnadu septembra 1561 napisal: »Gospod Primož noče sprejeti naših cerkvenih pesmi, ker meni, da niso rimane. Ne moremo pa vsega rimati, to bo prišlo in se uredilo s časom. Mar naj medtem sedimo kakor mutci? Pesmi izboljšajo občestvo prav tako kakor preprosta pridiga.«⁴⁰

A ni ostalo samo pri pesmarici. Klombner je hkrati povsod naokrog naročal nove prevode, Ivanu Ungnadu pa na primer 20. decembra 1561 pisal:⁴¹ »Vaša milost bi morala bedeti nad tem, da se ne bi isto delo delilo med več ljudi; s tem se izgublja čas in razbija sloga.«

35 Elze, Briefe, 188–195.

36 Rupel 1962: 145–146.

37 Rupel 1962: 146.

38 Rupel 1962: 148.

39 Rupel 1962: 126–127.

40 Rupel 1962: 126, *Slavischer Bücherdruck*, fasc. I, št. 32 (kopija v NUK-u, Ms 1062).

41 Kostrenčič 1874: 65.

Ker začetnega kratkega stika Trubar in Klombner nista uredila, je Klombner po Trubarjevem odhodu nadaljeval delo, ne da bi o tem obveščal Trubarja – komuniciral je samo z Ungnadom. In težko bi rekli, da ni bil produktiven. Če se omejimo samo na slovenska dela, je med 16. novembrom 1562 in 28. julijem 1563 Klombner Ungnada obvestil, da se prevaja Luthrova *Hišna postila*, da je Janž Weixler prevedel *Spangenbergovo postilo*, neki Surculus (Ocepek ?) je prevedel *wittenberški in mecklenburški eksamen ordinalov*, Andrej Lilek je prevajal *augsburško veroizpoved* z dodatki, Adam Bohorič se je lotil prevajanja svetopisemske knjige *Psalmov*, Janž Tulščak in Sebastijan Krelj pa *Postile* Veita Dietricha. Šlo je torej za resen zagon vzporednih aktivnosti na področju slovenskega tiska, za katere je Matija Klombner namenjal sredstva in o njih obveščal Ivana Ungnada, Trubar pa o tem ni vedel ničesar (ali vsaj ne dovolj).

Klombner je vedel, kaj dela, in je vse to (kakor lahko sklepamo po korespondenci z Ungnadom)⁴² razumel kot možnost, da pokaže Trubarju, kaj vse zmorejo v Ljubljani tudi sami. Jurij Juričič je Ungnada že leta 1561⁴³ prinesel rokopis nove slovenske pesmarice za tisk, čez leto dni pa so poslali Lenarta Mravljo,⁴⁴ da bi nadzoroval njen tisk. Ungnad seveda ni vedel, da Trubar izdaja takšne zbirke nasprotuje,⁴⁵ lahko pa je vsaj sklepal, da ta tisk ni njegova prioriteta.

Zbirka je slednjič izšla proti koncu leta 1563 z naslovom *Ene duhovne pejsni*, in ko jo je Trubar zagledal, je bil dokončen spor med njim in Klombnerjem neizogiben. 4. decembra 1563 so se sešli baron Ahac Thurn, Primož Trubar, Sebastijan Krelj kot Trubarjev pomočnik, Matija Klombner in deželni pisar Fabijan Kirchenberger.⁴⁶

Trubar je na sestanku nastopil izredno ostro in sklepi sestanka so bili za Klombnerja hud udarec. Pri tem mu ni pomagalo, da je bilo v pesmarici tudi kar nekaj nehotenih napak, na primer to, da je bil pri eni od Trubarjevih pesmi (8. božična) podpisan kar Klombnerjev sin Hans. Ker imamo ohranjeno poročilo s sestanka, lahko sklepamo, da ne na eni ne na drugi strani ni ostal neizrečen noben očitek.

Stanovski poverjeniki so bili v pismu Ivanu Ungnadu 9. decembra 1563 diplomatski, a jasni:⁴⁷ izdaja te knjige zavodu v Urachu ni v čast, saj ni kvalitetna, ima napake v metrumu in je v marsičem sporna (kot primer so navedli pesem *O vi hudi farji*),⁴⁸ pa tudi sicer bi morali biti tako pri hrvaškem kot slovenskem tisku previdnejši glede kvalitete. Poleg tega nosi knjiga Trubarjevo ime, čeprav celoten drugi del ni njegov. Takšno

42 *Slavischer Bücherdruck*, fasc. II (kopija v NUK-u, Ms 1062).

43 Prim. Elze 1897: 398.

44 Rupel 1966: 159.

45 Prim. Elze 1897: 398–399.

46 Rupel 1966: 160.

47 Elze 1897: 377–379, zlasti 378.

48 Klombner in Juričič (ur.): *Ene duhovne pejsni*, 1563, str. 114.

ostro pismo je moralo Ungnada precej strezneti, tako da so bile *Ene duhovne pejsni* tudi zadnji »Klombnerjev« tisk, predvsem pa pomembna (čeprav bridka) zmaga za Trubarja in njegov položaj v Ljubljani in tudi v Urachu. A Trubar je zdaj vedel, da je zavod ranljiv tako od znotraj kot od zunaj.

4.3 Trubarjeve težave ob izdaji *Cerkovne ordninge* (1564)

Zadnja potrditev za to je bila izdaja *Cerkovne ordninge* leta 1564. Trubar je bil na ta izziv pripravljen: zavedal se je, da bo treba cerkveni red izdati ilegalno, brez uradne potrditve deželnega kneza. Vsak cerkveni red bi moral namreč pred njegovo uveljavitvijo potrditi deželni knez, kranjski deželni knez in hkrati cesar Ferdinand I. pa je bil katolik. Zato je nameraval Trubar knjigo izdati kot zasebno delo, predikantom in drugim odgovornim za cerkveno organizacijo pa je želel delo posredovati s politično pomočjo in podporo deželnih stanov, ob čemer je računal na tiho podporo Ferdinandovega najstarejšega sina in prestolonaslednika Maksimilijana, ki se je osebno nagibal k luteranstvu. Delo je bilo dokončano julija 1563 in načrt za njegovo tiskanje in uveljavitev je bil resnici na ljubo odličen. Trubar je nameraval delo natisniti v Urachu in ga pripeljati v Ljubljano ter nato razdeliti naprej kot zasebno delo (ne kot uradni cerkveni red).

A praktičnega Primoža Trubarja je čakalo v Urachu veliko razočaranje. Splet, osebnih zamer in slabe volje je bilo tam ravno toliko, da so zadrževale tisk, in to še preden je bila knjiga sploh napisana. Zaradi posredovanja Matije Klombnerja, ki je bil užaljen zaradi zapleta s pesmarico iz leta 1563, pa tudi zaradi lastnih pomislekov Ivan Ungnad, kot vodja zavoda v Urachu, ni želel sam sprejeti odločitve, naj gre *Cerkovna ordninga* v tisk. Dovoliti ga je tako moral sam vojvoda Krištof, ki je to tudi storil. Ko je šla knjiga novembra 1563 v tisk in je bila v mesecu dni natisnjena do polovice, pa je nastal nov zaplet. Trubar je namreč v nekem pismu malce neprevidno formuliral svoj pogled na obhajilo: njegovo pismo je zaokrožilo med württemberškimi in tübingenskimimi uradniki in teologi, ki so začeli razpravo o Trubarjevem razumevanju obhajila, o čemer je Jakob Andreae obvestil tudi vojvodo Krištofa. Ivan Ungnad je zato tisk ustavil ter naložil Štefanu Konzulu in Antonu Dalmati, naj prevedeta vse dele *Cerkovne ordninge*, ki se nanašajo na Gospodovo večerjo, iz slovenščine v nemščino, da bi dvome potrdili ali ovrgli. To se je čez pol leta tudi zgodilo, obtožbe pa so se izkazale za neutemeljene. Vmes je vojvoda Krištof na podlagi kazala, ki ga je Trubar prevedel v nemščino, iz besedila *Cerkovne ordninge* izločil štiri od petih nagovorov pred Gospodovo večerjo, poleg tega pa je ukazal, naj Trubar opusti tudi nemški uvod oziroma posvetilo, saj naj bi bilo preostro, ter ga nadomesti z novim predgovorom Jakoba Andreaeja. Ker takšen predgovor ni bil sprejemljiv za deželne stanove, so ti vztrajali pri ostrejšem, Trubarjevem nemškem predgovoru. Razpletlo se je tako, da je *Cerkovna ordninga* izšla brez naslovnega lista, brez kakršnega koli predgovora ali posvetila ter brez omenjenih štirih nagovorov pred Gospodovo večerjo.

5 Sklep

Biblijski zavod v Urachu je po Ungnadovi smrti (konec leta 1564) počasi ugasnil. Vzrok ni bil finančne narave,⁴⁹ ampak vsebinski: Trubar ni bil več zainteresiran za vodenje, Štefan Konzul pa za vodenje ni bil osebno primeren. Ker se Trubar za zavod več ni zavzemal, se je pretrgala tudi vez zavoda s kranjskimi deželnimi stanovi in s »terenom« nasploh, saj na Hrvaškem protestantizem ni imel tolikšne zaslombe kot na Slovenskem. Konzul in Dalmata sta leta 1565 izdala še zadnje tiske, nato pa sta zavod zapustila in se leta 1566 preselila v Regensburg.⁵⁰

Kljub vsem težavam pa je bila vloga Biblijskega zavoda v Urachu pomembna ne samo za hrvaški tisk, ampak tudi za vzpostavljanje mednarodnega statusa in geografske umeščenosti slovenskega jezika.

VIRI IN LITERATURA⁵¹

- AHAČIČ, Kozma, 2021: *Stati inu obstati: Prvih petdeset slovenskih knjig*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BUČAR, Franjo, 1910: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matrica hrvatska.
- BUČAR, Franjo, 1911: Račun o slovenskim artikulama od Trubara. *Carniola* 2/1–2. 45.
- BUČAR, Franjo, FANCEV, Franjo, 1938: Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. *Starine*. Knj. 39. Zagreb: JAZU.
- ELZE, Theodor, 1897: *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Litterarische Verein in Stuttgart.
- JEMBRIH, Alojz, 2007: *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu*. Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- JEMBRIH, Alojz, 2019: Urach – južnoslavenski prevoditeljski i izdavački projekt u doba reformacije. *Slavia Centralis* 12/1. 72–84.
- KIDRIČ, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOČEVAR, Vanja (ur.), 2022: *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trjanja: Slovenski pogledi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KOSI, Jernej, 2013: *Kako je nastal slovenski narod. Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia.
- KOSTRENCIČ, Ivan, 1874: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*. Wien: Carl Gerold's Sohn.
- NAZOR, Anica, 2008: *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: »Ja slovo znajući govorim ... «*. Priredila Srećko Lipovčan in Zlatko Rebernjak. Zagreb: Erasmus naklada.

49 Rupel 1962: 182.

50 Rupel 1962: 183.

51 Pregledani viri so navedeni v 3. razdelku prispevka.

- RAJHMAN, Jože, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. (Korespondence pomembnih Slovencev, 7.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- RUPEL, Mirko, 1962: *Primož Trubar: življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RUPEL, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: DZS.
- SAKRAUSKY, Oskar, 1989: *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 5/1.) Wien: Institut für protestantische Kirchengeschichte Wien; Ljubljana: SAZU.
- Slavischer Bücherdruck*. (Korespondenca, obračuni, razni dokumenti.) Kopija rokopisov iz Univerzitetne biblioteke v Tübingenu, NUK, Ms 1062.

István Lukács

Univerza Loránd Eötvös, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Budimpešta
lukacs.istvan@btk.elte.hu

Bartolove in Krleževe *Lutke* v intermedialnem kontekstu

*Človek postane eno samo, veliko oko,
ki gleda in opazuje, kar je in se godi okrog njega.*
(Bartol: *Lutke*)

Prispevek je protistava Bartolove črtice Lutke in Krleževe marionetne gledališke predstave v romanu Banket v Blitvi z istim naslovom ter analizira njune možne povezave z nemim filmom. Oba pisatelja sta na zelo podoben način definirala lastno ontološko pozicijo (izločanje neke instance, »višja objektivacija«) in vse to transponirala v literarni besedili, v katerih so ljudje predstavljeni kot marionete, lutke, brezsubjektni mehanizmi, ki jih premika brezlična višja sila: »silna roka« (Bartol), »Nevidljivi Redatelj« (Krleža).

O okoliščinah nastanka Bartolove kratke črtice (tako jo imenuje tudi sam avtor) *Lutke* je nekaj pomembnih in zanimivih podatkov v komentarjih njegovih *Zbranih del*, ki jih je sestavil Tomo Virk (Bartol 2012: 730–737). V kontekstu naše teme (intermedialnost) od teh želimo poudariti le nekaj zanimivih. Gre za eno najzgodnejših Bartolovih leposlovnih besedil (prva objava leta 1930), v katerem mu je uspelo »najti sebi primeren izraz, najti svoj stil« (tako zapiše Bartol v svoj dnevnik 12. 3. 1930). Črtica je sicer nastala leta 1927 v Parizu, originalni naslov je bil *Otekla lica*, vendar je do objave prišlo šele leta 1930, ko jo je temeljito predelal. Da gre za res pomembno avtorjevo delo, lahko sklepamo tudi na podlagi njegovih več kot trideset let poznejših zapisih (17. 5. 1962). Informacije iz teh zapisov nam pravzaprav lahko ponujajo tudi ključ za interpretacijo same črtice, lahko pa jih razlagamo kot avtointerpretacijo samega leposlovnega besedila. To seveda ne pomeni, da bi morali nujno sprejeti vse avtorjeve teze, ki nam osvetljujejo genezo črtice, vendar vsekakor močno določajo možno strategijo analize. Prav zaradi tega se postavlja vprašanje, ali je sploh možno, da se ne oziramo na Bartolove razlage nastajanja lastnega dela ter na podlagi tematiziranja in interpretacije motivov in elementov besedila, o katerih Bartol sploh ne govori, priti do popolnoma novih zaključkov, ki Bartolovo črtico postavljajo v intermedialni in komparativni kontekst. Naša strategija je prav ta, kljub temu pa je potrebno takoj na začetku predstaviti Bartolovo lastno oceno in interpretacijo črtice.

Lahko rečemo, da je Bartolovo besedilo konstruirano po Cankarjevem avtobiografskem modelu črtic (Čeh 2008). Ne le naratološko, zaradi prvoosebnega pripovedovanja, ampak tudi zaradi dejanskega literarnega transponiranja osebnega doživetja (kot bomo

videli na podlagi Bartolovih poznih zapisih o nastajanju besedila). Pripovedovalec, ki živi v Parizu, nekega jutra z oteklim licem gre v kavarno. Po vstopu v kavarno, ko išče sebi »primeren prostor«, naredi »inventar« gostov, ki so prava mednarodna družčina: trije Japonci, dva Indijca in dama, družčina Srbov ter dve Romunki. Ko se pripovedovalec vsede za prazno mizo, se začne razgledovati po lokalu. Natančno opazuje vse goste okrog sebe in ugotavlja, da so pravzaprav kot »lutke«. V kavarno stopi nov gost, prav tako z oteklim licem, ki se usede zraven njega in prav tako opazuje ljudi okrog sebe. Pridejo novi gosti, ki jih pripovedovalec-opazovalec natančno opisuje. Spet pride nov gost, prav tako z oteklim licem, in se usede zraven pripovedovalca in gospoda z oteklim licem. Vsi opazujejo vse. Na koncu črtice pripovedovalec ugotavlja, da je svet pravzaprav »ogromna pozornica« polna drobnih lutk.

Kot je bilo prej rečeno, o genezi črtice nam dokaj natančno poroča sam Bartol več kot trideset let po objavi. Prvič omenja skupno tavanje s prijateljem Valterjem po Parizu, ko sta se ustavila pred velikim prodajnim magazinom, pred katerim je čakala množica ljudi. Naenkrat so se odprla vhodna vrata in je »roj deklet«, midimetk (šivilj) začel hiteti iz stavbe. Vse so se začele hitro šminkati in družiti s partnerjem, starši ali prijateljicami, ki so jih čakali zunaj. Bartola je ta prizor močno fasciniral: »Naenkrat me je spreletelo tisto redko, čudovito občutje, ko se ti naenkrat odpre neki nov pogled na življenje, in obšla me je sladka groza.« (Bartol 2012: 732). Ta navidezno banalni prizor iz vsakdanjega življenja evropskega vele mesta je očitno postal res relevanten za pisatelja, saj v nadaljevanju omenja in razlaga filozofsko ozadje tega nenavadnega odkritja. Bartol z evforičnim vzklikom »L'homme – machine« citira »Descartesove *Passions*, kjer pravi, da so živali nekakšni avtomati, v nasprotju s človekom, ki more svobodno odločati o svojih dejanjih« (Bartol 2012: 732). Naenkrat vidi jasno povezavo med Descartesovo mislijo in De la Mettrie-jevimi *L'homme – machine*, ki je pravzaprav podaljšal to tezo tudi na človeka: »Človek – avtomat – lutka!« To spoznanje samo po sebi še ni bilo dovolj za črtico, ampak je spremenilo njegove poglede na vele mestnega človeka. »Bil sem tudi sam tak *avtomat*, a vendar sem z nekega veliko višjega kota gledal na ljudi in nase, kako smo podvrženi slepim zakonitostim.« (Bartol 2012: 733). Ta »veliko višji kot«, zavzemanje neke objektivne pozicije, je izjemno pomemben v procesu Bartolovega distanciranja od sveta. Nekaj dni pozneje, bomo videli, spet omenja, kako je stopil iz sebe. V nadaljevanju piše o lastnem votlem zobu in oteklini lica, potem pa obišče kavarno, tako kot njegov pripovedovalec. Tukaj se zaveda svojih avtomatičnih dejanj. Iz časa doktorskega študija se spomni diskusije med Jacquesom Loebom, ki zagovarja mehanicistično pojmovanje organizmov, in Emilom Jennigsom, ustanoviteljem behaviorizma. Po daljšem razmišljanju o celotni problematiki zaključuje, da mu je uspelo priti do neposrednega kontakta s kozmosom. »Stopil sem tako rekoč iz sebe, neka instanca se je od mene odlepila in ta instanca je zdaj iz mene ven pogledala tudi name in na moj vsakdanji zemeljski del.« (Bartol 2012: 735.)

V Bartolovi interpretaciji lastne črtice so pomembne tri stvari: prva je vsakdanja neprijetnost (oteklo lice zaradi zobobola), druga je nenavadno velemestno banalno doživetje (»roj deklet«, midimetk), tretja pa je lastno intelektualno znanje, poznavanje določenih filozofskih tez (človek – avtomat). Na koncu pa je vse to strnjeno v Bartolovem zaključku, da se v njegovi črtici manifestira »kozmično doživetje« (Bartol 2012: 735) sveta.

Bartolova avtointerpretacija črtice je seveda zelo natančna, logična, lahko rečemo, da je tudi dokaj eksaktna. Če sprejmemo njegova stališča, potem bi lahko rekli, da gre za literarno besedilo, ki je nastalo zato, da bi se dokazala dejanskost, resničnost določenih filozofskih tez. Prav zaradi tega črtica deluje kot literarni eksempl, kratka fabularna razlaga neke splošne univerzalne resnice.

Iz Bartolovega opisa o genezi črtice se nam zdi posebej zanimiva dokaj nenavadna podvojitve subjekta, ki »z nekega veliko višjega kota« gleda na ljudi in nase, ki stopi iz sebe, od katerega se odlepi »neka instanca«. Nas zanima, kako se odraža ta podvojitve subjekta v črtici in kako se lahko razlaga, oziroma kakšno je možno intermedialno ozadje tega.

Takoj na začetku črtice, ko pripovedovalec vstopi v kavarno, si poišče mizo: »Ob vhodu malo postanem, da si z očmi poiščem primeren prostor.« V sintagmi »z očmi poiščem« je nekaj tavitološkega, prisilnega, mogoče nenavadnega, saj bi pisatelj lahko napisal brez besede »z očmi«. V tem primeru se človeško oko pravzaprav loči od subjekta, postane le instrument za opazovanje. Da je to res začetek neke mehanske predstavitve subjekta kot stroja, takoj po tem, ko se pripovedovalec približuje mladima Romunkama, piše: »Noge me same od sebe zanesejo v njuno bližino.« Seveda, če črtica ne bi bila koncipirana kot literarno besedilo, ki želi predstaviti bralcu ideje, o katerih je Bartol dokaj natančno pisal v svojih poznejših komentarjih (kot smo jih že predstavili), potem tako formulirani stavki niti ne bi bili nenavadni. Da gre res za stopnjevanje, dokaj jasen koncept, pravzaprav vidno grajeno kulminacijsko strategijo in načrtno pozicioniranje pripovedovalca kot nekega stroja, se vidi iz povedi, ki sledi potem: »Človek postane eno samo, veliko oko, ki gleda in opazuje, kar je in se godi okrog njega.« Kaj je s tem rečeno? Identifikacija samega človeka z očesom, ki gleda in opazuje, ni nič drugega, kot postavljanje človeškega subjekta v funkcijo navadne filmske kamere. To pripovedovalčevo oko-kamera opazuje ljudi, goste v zaprtem prostoru kavarne, ki so prav tako dehumanizirani in se obnašajo kot navadne *lutke*, *maske*, *komplirano zgrajeni organizmi*, *voščene figure*. Posebna zanimivost je seveda, da pripovedovalec z oteklim licem ni sam, saj se mu pridružita še dve osebi, prav tako z oteklim licem, ki prav tako opazujeta goste v kavarni. S tem se narator-fokalizator, oko-kamera pravzaprav potroji, opazovanje kavarniškega prostora postane totalno. To trojno oko-kamera, seveda, ne vidi iste stvari, saj je vsaka hkrati ločeni subjekt, vendar njihova optika ne »dela«. Resda je bralcu svet predstavljen le prek pripovedovalčevega fokusa, potencialno pa

imamo še dva. Oni predstavljajo enotno skupino, kot se vidi na koncu črtice, ko dve lepi Romunki zapuščata kavarno: »Kako na ukaz smo se spogledali trije, ki so nam bila lica otekla.«

Zaključek črtice začne s parafrazo znane Shakespearove misli (Ves svet je oder in mi vsi igralci) in je hkrati idejna suma besedila:

Ko so se vrata zaprla za njima, se mi je nenadoma zazdel svet kakor ogromna pozornica, na kateri plešejo in se premetavajo drobne lutke. Silna roka jih drži privezane na ogromnih prstih in z gibi povzroča njihova bizarna kretanja. Kar po več jih ima skupaj včasi, ko da se ji ne zljubi za vsako izmišljati si novih, posebnih kombinacij. Vendar pa je vsaka med temi lutkami sveto prepričana, da je njeno skakanje in kroženje v svetu brezmejno različno od skakanja in kroženja vseh ostalih in da je prav posebno edinstveno in imenitno.

Še enkrat sem se spogledal s svojima sosedoma. Nasmehnilo smo se drug drugemu, pri čemer so se naši otekli obrazi groteskno spačili, plačali smo in odšli. Za nami je ostala mala kavarna s svojim vseuravnovešujočim ozračjem, v katerem se je sukal spretni natak. (Bartol 2012: 269)

Bartolov starejši hrvaški sodobnik z izjemno bogatim ustvarjalnim opusom, Miroslav Krleža, je leta 1938 in 1939 objavil roman *Banket u Blitvi* v dveh knjigah (tretja knjiga je bila objavljena leta 1962), o katerem sam avtor reče, da je »simbolična vizija evropske politične stvarnosti« in »poskus političnega pamfleta«. Na koncu druge knjige je marionetna gledališka predstava »romantične komedije« *Lutke* fiktivnega blatvijskega pisatelja Patricija Baltika, pravzaprav gre za literarno besedilo v literarnem besedilu (Krleža 1953: 390–399). O tem besedilu je napisal obširno analizo Viktor Žmegač in ga je postavil v evropski duhovni in literarni kontekst (Žmegač 1986). Eno ključnih vprašanj Žmegačeve študije je, kako razlagati Krležovo/Baltikovo delo kot dramsko besedilo v okvirih evropske književnosti, zlasti glede na njeno osrednjo metaforo *ljudje kot lutke*. Ne bomo podrobno predstavili te obširne in izjemno lucidne Žmegačeve študije, v kateri so naštevane vse možne evropske literarne relacije metaforičnih motivov *življenjskega odra* in *marionet*, ker tukaj za to ni prostora. Nas zanima le nenavadna podobnost med Bartolovo črtico (zlasti strnjeni opis kavarniškega lutkarskega odra na samem koncu) in Krleževih *Lutk iz Banketa v Blitvi* kot besedila v besedilu in teatra v teatru. »Figura-reflektor« (kot piše Žmegač) lutkarske drame Patricija Baltika je Niels Nielsen, intelektualec, ki je pobegnil iz blatvijske diktature Barutanskega in je zdaj disident v Blatviji. Vidimo ga kot gledalca na premieri *Lutk*. Vsa dogajanja beremo in vidimo prek Nielsenove zavesti, to pomeni, da je v naraciji pravi fokalizator prav on. Uvodni opis prizorišča te nenavadne predstave je zelo podoben Bartolovem zaključku.

Scena je prikazivala ogromno marionetsko kazališče iza kulisa, gdje su pojedini glumci na žicama, pobacani kao marionete iza kulisa, prikazivali lutke u raznim kostimima.

Bilo je tu robijaša, bludnica, bolesnika u štipalskim košuljama, vojnika-ratnika u potpunju bojnoj opremi s kacigama, i čitavo to šarenilo kraljeva u svečanom ornatu, gospođa u balskim haljinama, pajaca, plebsa, kardinala, biskupa, gospode u frakovima i sredovječnih krvnika bilo je slikovito i neobično impresivno... Scena je bila evropska. Na tzv. evropskoj visini! Jedno cijelo malo čovječanstvo našlo se ovdje iza kulisa marionetskog kazališta, gdje visi na nitima Nevidljivog Redatelja... (Krlježa 1953: 390)

Edina razlika med Bartolovo kavarniško lutkarsko sceno in Krlježovo lutkarsko predstavo je ta, da je prva le virtualna, saj jo konstruira naratorjeva-fokalizatorjeva zavest, druga pa je v okvirih romana kot fikcijskega literarnega besedila stvarna, dejanska simbolična lutkarska predstava. Lutkarski, marionetni metaforični konstrukt tega »življenjskega odra« pa je popolnoma identičen. Pri enem in drugem lutke premika ista višja sila: »silna roka« (Bartol), »Nevidljivi Redatelj« (Krlježa).

Kot je bilo na začetku omenjeno v zvezi z genezo Bartolove črtice, je bil pri nastajanju besedila izjemno pomemben »kontakt s kozmosom«, ko tako rekoč stopi iz sebe, ko se od njega odlepi »neka instanca«, ko ta instanca iz njega »ven pogleda«, na njega samega kot lutko in na njegov »vsakdanji zemeljski del«. O podobnem nenavadnem kontaktu s kozmosom, o izstopanju »neke instance« poroča tudi Krlježa v svojem dnevniku v času prve svetovne vojne, ko je nekaj časa (1916) bil v Budimpešti. Leto pozneje (11. 11. 1917) se takole spominja svojih suicidnih misli na budimpeškem Verižnem mostu:

Šta radim? Gdje se nalazim? Ah, da... da... Promatram svoj vlastiti život iz takozvane više objektivacije, kao da sam lutka. Dišem. Kuca mi srce. Rastu mi nokti i brada! Sve bez moje subjektivne volje! Kroz mene rastu dlake kao trava u Pompejima kroz mramorne ploče i mozaike. Znati sve to, to je već nešto što se vulgarno zove: ne biti živ... I ja sam rastem kroz druge neke gradove nesumnjivo pompejanske sudbine, kroz civilizaciju koje će neminovno nestati kao što je nestalo i Pompeja.

Promatra li čovjek sama sebe kao voštanu lutku i ne shvaća li više stvarnost od krvi i od mesa kao svoje vlastite stvari, osjećajući kako je predmet, kako kroza nj, kroz njegovu supstanciju, raste trava, kako on sam raste bez svoje volje kroz tuđe prostore, to znači da se doista već odvojio, da je otputovao, da sjedi u Haronovoj lađi, da će krenuti na drugu obalu, da je zapravo već krenuo.“ (Krlježa 1981: 304–335)

V izjemno bogatem geselskem članku o *Krlježi in filmu* v enciklopediji o Miroslavu Krlježi (<http://krljezija.lzmk.hr/>) se poudarja predvsem njegov ambivalenten odnos do filma, namreč on je gledal na film kot na iluzijo moči in slave, kar je večja laž od tiska, opij za mase, rušilec okusa, idiotsko in žalostno ogledalo radosti. Kljub temu so ga zanimali odnosi med književnostjo in filmom, njune medsebojne zveze in meje. Največ zadržkov je imel do adaptacij lastnih literarnih del, prav zaradi tega je insistiral, da bi bil sam scenarist lasnih del (*Put u raj*). Zaradi kontradiktornih stališč Krlježe do filma ni enostavno reproducirati njegovega pravega odnosa do te sodobne in nove umetnosti. Zagotovo, film kot novi atraktivni medij se postopoma vpisuje v Krlježovo zavest, podobno kot ostali neliterarni mediji. Njegov odnos do filma je natančno rekonstruiral Ante Peterlić na podlagi

pisateljevih dnevniških zapisov (Peterlić 2006). Nekateri kritiki so že prej omenjali inspiracije nove optične umetnosti, vendar do Peterličeve študije nihče ni posvetil večje pozornosti morebitnim intermedialnim prepletanjem v njegovem ustvarjalnem opusu.

Po vsem tem se seveda postavlja logično vprašanje, kaj bi lahko povezovalo te podobnosti pri Bartolu in Krleži, od izločujoče se »neke instance« in »više objektivacije« pri obeh, do nastajanja črtice in gledališke simbolične igre o lutkah z zelo podobnimi, sorodnimi simboličnimi motivi in miselnimi (filozofskimi) zaključki. Naš odgovor je, da je morala sedma umetnost, zlasti nemi film igrati pomembno vlogo pri vsem tem, zlasti zaradi svoje objektivno obstoječe depersonalizacije (igralci brez glasu). Eden od svetovno znanih madžarskih filmskih režiserjev, ki je imel pomembno vlogo pri nastajanju madžarskega nemega filma, poznejši oskarjevec Michael Curtiz (Mihály Kertész, *Casablanca*, 1942) v svojem krajšem besedilu *Režiser, igralec, dramaturg* piše o vlogi vseh dejavnosti, ki so povezane z nastajanjem filma (Kertész 1918). Revija, v kateri je ta prispevek objavljen (*Színházi Élet*), je bila ena prvih pomembnih strokovnih kritičnih revij, ki se je razen gledališkega življenja ukvarjala tudi s filmom, med uredniki je bil pozneje svetovno znan režiser Sándor Korda. Kertész v svojem prispevku piše o tem, da je madžarski film nastal le nekaj let pred tem in vsi, ki so sodelovali pri tem, se zelo trudijo, da bi madžarski film postal tako kvaliteten, kot so tuji filmi, še bolj umetniški in zanimivi tudi kot produkt za izvoz. Na začetku nihče od madžarskih režiserjev ni obvladal nujno potrebnega znanja za režiranje filmov, gledališki igralci prav tako niso imeli pojma o tem, kako morajo igrati pred kamero, kako morajo posredovati določena čustva in so prosili režiserje za nasvet. Po Kertészu umetnosti filmske igre ne moremo razumeti na podlagi kakršne koli teorije, igralec si mora pridobiti čim več rutine v tej dejavnosti, in seveda brez dobrega scenarija ni dobrega filma. Ker je pač to razdobje nemega filma, se Kertész zelo dobro zaveda, da dialogi pri tem nimajo nobene vloge, edino prava akcija daje smisel filmu. Dobra filmska igralska praksa se lahko pridobi le prek napornih vaj, vendar dokler igralec ne pride do te ravni, mora nujno slediti režiserjevim navodilom. Po teh uvodnih mislih ugotavlja: »Filmski igralec je v rokah režiserja kot marioneta, ki jo je treba voditi, potegovati sem in tja, da bi dosegli dobro, lepo, učinkovito, razumljivo, predvsem pa umetniško.« (Kertész 1918: 7). Da bi dokazal resničnost svoje teze o tem, da filmski igralec kot marioneta »robuje« režiserju, Kertész omenja primer iz svoje kariere. Znano je, da je od leta 1913 do leta 1914 dalj časa sodeloval kot asistent, režiser in igralec pri filmski družbi Nordisk na Danskem. Režiser Richard Davidson je predhodno vse odigral sam, da bi pokazal znanemu igralcu Psylanderju, kaj se pričakuje od njega. Kertésza je presenetilo režiserjevo ravnanje, saj je znanega igralca potegoval sem in tja, vpil nanj in se z njim prepiral, kar je ta brez besede trpel in se je maksimalno prilagajal željam režiserja. Kljub temu, da je nemi film, kakor je zapisal znani hrvaški filmolog Ante Peterlić, »predvsem bitje slike in montaže« (Peterlić 2008: 155), vendar na podlagi Kertészovih lucidnih opažanj lahko ugotovimo, da so se najboljši režiserji in igralci zavedali določenih mej nemega filma in ga doživljali kot »lutkarsko gledališče«.

Reprezentativni predstavnik evropske teorije filma madžarskega rodu Béla Balázs se v svojih filmoloških študijah ukvarja, seveda, tudi s prazgodovino filma, se pravi z nemim filmom. Prej omenjeni Viktor Žmegač v svojem kratkem pregledu poetike drame in teorije filma med letoma 1910 in 1930 največ pozornosti posveča predstavitvi njegovih osnovnih tez in mu prizna, da je njegova diagnoza o razvoju filma bila natančna (Žmegač 1988). Balázs o začetku filma pravi, da jo to bilo pravzaprav »fotografirano gledališče«, ki se je od pravega gledališča razlikovalo le po tem, da je bilo *nemo*. V poznejšem razvoju nemega filma, da bi na neki način premostili to pomanjkljivost (brezglasnost), se je kamera vedno bolj približevala človeški glavi, obrazu (veliki plan), na ta način sta bili vedno bolj vidni, s tem je močna mimika učinkovito prenašala informacije. Seveda, kljub temu je bil film še vedno nem, zaradi tega so igralci »nujno morali igrati pantomimo s pomočjo pretirano velikih, grotesknih, gluhtonemih gest, kar se današnjemu gledalcu zdi precej komično.« (Balázs 1948: 17.) Tako so to zgodnjo pomanjkljivost nemega filma, njegovo nemost, kompenzirali s komičnimi pretiranimi gibi. V komičnem, grotesknem tipu nemega filma je taka dramaturgija, se pravi pretirani gibi, še bolj izrazito navzoča.

Menimo, da je novi optični medij zaradi svobodnega premikanja v času in prostoru (Deleuze 2008) igral pomembno vlogo v nenavadnem razgibavanju celotne kulture, zlasti seveda književnosti (posebej dramskega ustvarjanja in gledališkega eksperimentiranja), delno zaradi zelo agresivnega prodora in povezovanja z ekonomskimi silami (filmska industrija), delno tudi zaradi svojih novih tehničnih možnosti izražanja, ki so nujno generirale globalne spremembe v intermedialnih odnosih. Zakaj je postal film tako pomemben in inspirativen za vse ostale umetnosti, tako najverjetneje tudi za pisatelje, za Bartola in Krležo? Film kot nov medij ne prikazuje misli in načine razmišljanja, kakor je to poudaril madžarski filmolog in prevajalec Deleuzovih del v madžarski jezik Bálint András Kovács: film je namreč misel sama, pravzaprav slika misli (Kovács 1997). Če sprejemamo to Deleuzovo tezo, potem lahko rečemo, da se film v osnovah razlikuje od vseh ostalih medijev. Po J. M. Lotmanu v umetnosti obstajata dva znakovna sistema, jezikovni in slikovni (književnost in likovna umetnost), vendar med tema dvema obstaja permanentna interakcija (Lotman 1977: 15). Besedili Bartola in Krleže sta živ dokaz medsebojne interakcije jezikovnega in slikovnega.

V kontekstu slikovnega obrata (*pictorial turn*) (Mitchel 2008), na podlagi katerega v določenem trenutku določeni mediji »priklicujejo« kode drugih medijev, se nam zdi evidentno, da sta Bartol in Krleža kot pisatelja, umetnika besede, besednega medija zavestno ali nezavestno morala percipirati konstrukte popolnoma novega, vizualnega medija 20. stoletja, ki se nahaja »v virtualnem prostoru-času, vpet med filmske kadre, kateri se medseboj montirajo«, pravzaprav v zavesti samega opazovalca (Rismondo 2019: 115), ali drugače rečeno, njuna teksta z istim naslovom sta evidentna primera za »nematerialen vpis medijev« (Kulcsár Szabó 2004) v leposlovno besedilo.

Za konec pa bi še kot zanimivost dodali, da iz zelo zgodnjega obdobja nemega filma obstaja kratek dokumentarec, ki uprizarja podobno sceno, kot jo omenja Bartol, ko sta s prijateljem Valterjem pred prodajnim magazinom v Parizu občudovala »roj deklet«, midimetk, ki hitijo iz stavbe. Začetnika filmske tehnike in filmske umetnosti brata Lumière sta posnela film v Lyonu 19. marca 1895 pred tovarno, v kateri so izdelovali fotografske plošče. Na 46-sekundnem posnetku (*Konec delovnega časa – Sortie de l'usine Lumière de Lyon*) vidimo, kako delavci (predvsem ženske) hitijo iz stavbe tovarne (<https://fidelio.hu/vizual/nezze-meg-a-tortenelem-elso-filmjet-9442.html>). Če bi Bartol slučajno videl ta prizor, bi ga najverjetneje tudi v tem primeru obšla »sladka groza«.

VIRI IN LITERATURA

- BALÁZS, Béla, 1948: *Filmkultúra (A film művészetfilozófiája)*. Budapest: Szikra.
- BARTOL, Vladimir, 2012: *Zbrano delo I*. Uredil in opombe napisal Tomo Virk. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ČEH, Jožica, 2008: Med fikcijo in resničnostjo v avtobiografski prozi. *Jezik in slovstvo* 53/3–4. 23–35.
- DELEUZE, Gilles, 2008: *A mozgás-kép. Film 1. Az idő-kép. Film 2*. Budapest: Palatinus.
- KERTÉSZ, Mihály, 1918: A rendező, a színész, a dramaturg. *Színház Élet* 15. 6–7.
- KOVÁCS, András Bálint, 1997: A gondolat filmje: a deleuze-i filmelmélet filmtörténeti szempontból. *Metropolis* 2. 44–51. <<https://metropolis.org.hu/kovacs-andras-balint-a-film-szerint-a-vilag-cim-369-konyver-337-l-1>>.
- KRLEŽA, Miroslav, 1981: *Dnevnik 1914–17*. Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje“.
- KRLEŽA, Miroslav, 1953: *Banket u Blitvi II. Sabrana djela Miroslava Krleže I*. Zagreb: Zora.
- KULCSÁR SZABÓ, Ernő, 2004: Az immateriális beíródás: az esztétikai tapasztalat medialitásának kérdéséhez. *Az esztétikai tapasztalat medialitása*. Budapest: Ráció Kiadó. 9–36.
- LOTMAN, J. M., 1977: *Filmszemiotika és filmesztétika*. Budapest: Gondolat.
- MITCHELL, William J. T., 2008: A képi fordulat. *A képek politikája*. Szeged: JATEPRESS. 131–153.
- PETERLIĆ, Ante, 2006: *Dnevnici Miroslava Krleže i film*. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić (ur.): *Komparativna povijest hrvatske književnosti*. Zbornik radova VIII. Hrvatska književnost prema europskim (emisija i recepcija) 1940-1970. Split: Književni krug Split. 194–217.
- PETERLIĆ, Ante, 2008: *Povijest filma: rano i klasično razdoblje*. Zagreb: Hrvatski filmski savez.
- RISMONDO, Vladimir, 2019: Ontologija digitalne slike, računalnih igara i virtualnih stvarnosti na internetu. *Mediji i medijska kultura: europski realiteti*. Osijek: Ars Academica. 103–122.
- ŽMEGAČ, Viktor, 1986: Univerzum marioneta. *Krležini evropski obzori: djelo u komparativnom kontekstu*. Zagreb: Znanje. 196–285.
- ŽMEGAČ, Viktor, 1988: Poetika drame i teorija filma u razdoblju između 1910. i 1930. *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. 241–249.

**Romanski jezikovni sosedje:
kako dobro jih poznamo?**

.....

Luka Repanšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Katedra za indoevropsko primerjalno jezikoslovje
 luka.repansek@ff.uni-lj.si

Starejša substratna zemljepisna imena v luči romansko-slovanskega stika na jugovzhodnem alpskem prostoru

V prispevku so predstavljena načela nadomestnega glasoslovja (substitucijske fonetike), kakršna se izoblikujejo ob prevzemanju substratnega jezikovnega materiala v ciljni sistem, in sicer na primeru (naj)starejše plasti substratnih zemljepisnih lastnih imen, ki so bila iz perifernega roba zahodne in vzhodne romanščine prevzeta v slovanščino ob romansko-slovanskem jezikovnem stiku v jugovzhodnem alpskem prostoru, tj. kasnejšem slovenskem jezikovnem prostoru.

1 Prostorska in časovna razmejitev

Na¹ kasnejšem slovenskem jezikovnem prostoru je v 6. stoletju n. št. slovanski naseelitveni val, ki se je iz slovanske pradomovine v severnokarpatskem bazenu usmeril proti jugozahodu, preplasil in asimiliral romanski lastnoimenski areal (tj. zemljepisna lastna imena, kakršna so obstajala v njihovi romanski podobi, najsi bo da so bila po izvoru samem prav tako romanska, kar sicer velja le za peščico teh imen, najsi bo da so bila predromanska in zgolj sekundarno integrirana v romanščino). Za slovanski jezikovni sistem v tem času lahko govorimo o jezikovnem sistemu s praslovansko podlago, ki pa so ga še po ustalitvi na jugovzhodnem alpskem prostoru v celoti dosegle splošnoslovanske oziroma panslovanske glasovne spremembe. Kar se tiče romanskega jezikovnega prostora, ki ga je na danem arealu preplastila slovanščina, ta zaobsega dva romanska makroareala, in sicer **zahodno romanščino**, natančneje tisto narečno ploskev, na kateri se je kasneje izoblikovala furlanščina, in **vzhodno romanščino**. Definijska lastnost vzhodne romanščine je zlasti odsotnost takšnih inovacij, ki so značilne za zahodno romanščino (v takih primerih govorimo o t. i. skupnih arhaizmih), kar za zgodnje obdobje, v katerem pride do prevzema najstarejše plasti zemljepisnih imen v njihovi romanski glasovni (in oblikovni) podobi v slovanščino, pomeni zlasti a) palatalizacija **k* in **g* pred sprednjimi samoglasniki (npr. **Seļęžędo* < **Seļęčędo* < **Silikętu^m*), b) ošibitev (lenizacija) zapornikov v medsamoglasniškem

1 Med najpomembnejše prispevke na obravnavano temo, kar se tiče zemljepisnih substratnih imen, spadajo Šturm 1927, 1928, Ramovš 1926/1927, 1936, Grad 1958a, 1958b, Shevelov 1964: (parcialno pod), Bezljaj 1969, Furlan 2002, Šekli 2009, Snój 2009 (pod posameznimi gesli), Holzer 2020 (in vsaj posredno tudi Holzer 2007) ter izčrpna obravnava v Repanšek 2017: 103–166 (po slednjem poglavju je pripravljen tudi ta prispevek).

položaju oz. ob stiku z zvočniki (npr. *Čiuidāde < *Kiuitāte^m, *Mūgla < *Mūkla) in c) preureditev samoglasniškega sistema (gl. spodaj).

Prehodno območje med obema romanskima makroarealoma poteka ravno preko kasnejšega slovenskega jezikovnega ozemlja, meja pa sledi naravni, geomorfološko pogojeni stvarnosti, na kateri so se zaustavljale zahodnoromanske inovacije: na severu ob Karnijskih Alpah, na vzhodu v smeri od severa proti jugu pa ob Julijskih Alpah vse do Solkana. Kot že dobro znano, ta meja poteka na črti, ki jo je mogoče zarisati med Solkanom in Beljakom:²

(Čedad) *Čiuidādu ← *Čiuidāde
 (Trbiž) *Tarbižu ← *Tarbiža
 (Kobarid) *Kabarīdu ← *Kaβorēdo
 (Sužid) *Siližīdu ← *Seležēdo
 (Oglej) *Agulēju ← *Agoļēja
 (Milje) *Mūgl'ā ← *Mūgla

(Beljak) *Bilāku ← *Beļāku
 (Zilja) *Gīlā ← *Gēlā
 (Solkan) *Silikānu ← *Seļekānu
 (Trst) *Tirgīstu ← *Teṛgēste
 (Logatec) *Lungātiku ← *Longāteku
 (Koper) *Kāpru ← *Kapre

Na jugozahodnem delu stičnega območja je glede na (Trst) *Tirgīstu ← *Teṛgēste, v katerem se ohranjajo poteze vzhodnoromanskega glasovnega razvoja, treba sklepati na prehodno jezikovno območje, ki se je izoblikovalo z zahodnoromansko preplastitvijo vzhodnoromanske ploskve. Ta se je verjetno zajedala še dlje v notranjost kasnejšega slovenskega jezikovnega ozemlja, vendar zagotovo ne vzhodneje od klinastega pasu Solkan–Logatec–Trsat, ki vsi izkazujejo odsotnost zahodnoromanskih glasovnih inovacij.

2 Načela nadomestnega glasoslovja (substitucijske fonetike)

Pri prevzemanju jezikovnega gradiva (najsí bo lastno- ali občnoimenskega) iz enega jezikovnega sistema v drugega pride do integracije izhodiščne glasovne podobe besede (tj. **integrata**) v ciljni sistem. Ker se glasovni sestavi posameznih jezikovnih sistemov med seboj pogosto razlikujejo (tako v sklopu nabora samoglasnikov kot soglasnikov, ki jih določeni jezikovni sistem pozna), so pri integraciji tisti glasovni elementi integrata, ki so ciljnemu sistemu tuji, zamenjani (substituirani) z najbližjimi približki (tj. po načelu najbližjega substituta/nadomestka). Po tem postopku integriranemu integratu pravimo **substitut**. Substitucijska fonetika ali nadomestno glasoslovje je torej sklop pravil, ki urejajo prevzemanje jezikovnih elementov iz izhodiščnega v ciljni jezikovni sistem. Pri tem je zlasti pomembno izpostaviti, da so substitucije v ciljnem sistemu tujih elementov jezikovnega sistema, iz katerega prevzema v danem trenutku in na danem prostoru, sistemske, tj. regularne, dosledne in posledično predvidljive (povsem enako kot velja za princip glasovne spremembe v primerjalnem jezikoslovju – tudi ta je namreč v določenem času in na določenem prostoru regularna in brezizjemna). To seveda hkrati

2 Grad 1958: 37–40, Šega 1998: 67, Furlan 2002: 33, Šekli 2009: 145–146, Repanšek 2017: 106–110.

pomeni, da bodo pravila nadomestnega glasoslovja v nekem mlajšem obdobju jezikovnega razvoja drugačna od pravil v nekem starejšem obdobju (preprosto zato, ker se bo z notranjim jezikovnim razvojem fonemski sestav ciljnega oz. izhodiščnega sistema ali celo obeh predrugačil), a še vedno ne naključna, pač pa regularna in brezizjemna. Lep primer je na primer substitucija romanskega *c v slovansčino v obdobju, ko slednja fonema *c v sistemu še ni imela (tj. pred t. i. drugo slovansko palatalizacijo), z najbližjim substitutom *č, v obdobju po drugi palatalizaciji, ko slovanski soglasniški sestav že vsebuje tudi *c, pa seveda s *c, saj ima v tem obdobju ciljni sistem na voljo fonem, ki je identičen s fonemom izhodiščnega sistema.

NB Izvirne substitute v ciljnem sistemu v nadaljnjem jezikovnem razvoju tega sistema lahko prekrije (in pogosto jih) mlajši glasovni odraz. Na primer: v času pred drugo palatalizacijo in vstopom fonema *c v slovanski sistem kot ciljni sistem, je vzhodnoromanski *k po pričakovanjih integriran s slovanskim eksaktnim substitutom *k, vendar se ta, če se nahaja v okolju, kjer deluje druga palatalizacija, nato v naknadnem razvoju ciljnega slovanskega sistema razvije v *c, prim. rom. **Kelēja* → slov. **Kelēja*, kar se po delovanju popraslovanskih splošnoslovanskih glasovnih sprememb (druge palatalizacije in ostalih tu relevantnih) regularno razvije v **Celbjě* (in nato postopoma vse do današnjega *Celje*).

Slovanski sistem, kakršnega moramo rekonstruirati za obdobje najstarejših integracij zemljepisnih imen, je (kot že definirano v prvem razdelku) namreč popraslovanski sistem, kakršen je obstajal pred potekom vseh splošnoslovanskih inovacij, te pa so druga palatalizacija mehkonobnikov (velarov), poenoglašnje dvoglasnikov (monoftongizacija), jotacija, preglas, prehod *a v *o in starega *ū v jery (*y), pretvorba opozicije po samoglasniški kolikosti (kvantiteti) v opozicijo po samoglasniški kakovosti (kvaliteti), premet jezičnikov (metateza likvid) in nastanek nosnih samoglasnikov, ob tem pa še vse splošnoslovanske naglasne inovacije. Zanj moramo torej v času naselitve v jugovzhodni alpski prostor predvideti naslednji fonemski sestav:

a) samoglasniški sestav

i			u	ī			ū
	e		a		ē = / ē̄ /		ā = / ā̄ /

(+ diftonga *au* in *ai*)

b) soglasniški sestav

p	t		č		k
b	d		ǰ		g
		s	š		x
		z	ž		
m	n				
w	l	r		j	

Ta zgodnji sistem je nato po poteku popraslovanskih splošnoslovanskih inovacij pretvorjen v sledečega:

a) samoglasniški sestav

i			y (jery)	u
ь				ъ
	ě (jat)			
	e		o	
		a		

b) soglasniški sestav

p	t	c	č	ť	k
b	d	ǰ	ǰ	ď	g
		s	š		x
		z	ž		
m	n			ń	
	l	r	ř	ř	
w				j	

Za romanski sistem³ je v istem obdobju v maksimalnem smislu treba predvideti mnogo kompleksnejši nabor fonemov, in sicer štiristopenjskega v sklopu vokalnega sestava:

i				u	[ī]				[ū]
ē				o	[ē]				[ō]
	e		o			[ē]		[ō]	
		a					[ā]		

(+ diftong *au*)

NB Romanski naglašeni samoglasniki so bili podvrženi pretvorbi samoglasniške količnosti (kvantitete) v opozicijo po samoglasniški kakovosti (kvaliteti), in sicer sta nekdanji kratki **i* in dolgi **ē* večinsko sovpadla v ozki **e*, kratki **u* in dolgi **ō* pa v ozki **o* (v vzhodni romanščini sicer v zadnji vrsti ne pride do izoblikovanja ozkega **o*, pač

3 Gl. npr. Meyer-Lübke 1890, Rohlfs 1966, Lausberg 1967, 1969.

pa v *o sovpadeta kratki *o in dolgi *ō, medtem ko *u obdrži nekdanjo kvaliteto).⁴ Ti vokali so bili po reorganizaciji nato zgolj na fonetični ravni ponovno podaljšani, če so stali v odprtem zlogu. Te fonetične dolžine pa so morale biti dovolj distinktivne, da so bile v slovanščini substituirane s fonološko dolgimi vokali.

Kar se tiče konzontanega fonemskega sestava je (zopet v maksimalnem smislu) mogoče rekonstruirati sledeči sistem:

p	t	c	ć		k
(b)	d	ʒ	ǰ		g
β		s	š		
		z	ž		
m	n			ń	
(w)	l	r	ř	í	

Kot je razvidno iz sopostavitve vokalnih sestavov ciljnega slovanskega in izhodiščnega romanskega sistema, so nadomestki po načelu najbližjega substituta nujni na vseh segmentih, kjer identični fonem slovanskemu sestavu umanjka, tj. *o, *ō, *e, *o, *ē in *ō, ki so nadomeščeni z *u (kasnejši jor), *ū (kasnejši jery), *i (kasnejši jer), *u (kasnejši jor), *ī (kasnejši *i) in *ū (kasnejši jery), torej ujevskimi oziroma ijevskimi samoglasniki. Za konzontanen sestav so nadomestki potrebni v primeru zlitnikov *c in *ʒ, ki sta logično substituirana z edinima zlitnikoma, ki sta v slovanskem sistemu obstajala pred drugo palatalizacijo, torej *ć in *ǰ (kasnejši *ž). Jotirani zvočniki *ř, *í, *ń so pred nastopom jotacije substituirani z zaporedjem *rj*, *lj*, *nj*, ki so v sklopu slovanske jotacije nato prav tako podvrženi poenoglašnju, eventualni romanski *β, v katerega sta vsaj v delu stičnega romanskega prostora sovpadla *b in *w, pa z *b:

romanski integrat

*i

*ī

*u

*ū

*e

*ē

*o

*ō

slovanski substitut

→ *i (> *b)

→ *ī (> *i)

→ *u (> *b)

→ *ū (> *y)

→ *i (> *b)

→ *ī (> *i)

→ *u (> *b)

→ *ū (> *y)

4 Kar se tiče samoglasnikov v nenaglašeni zlogih, zgodnji slovanski substituti vsekakor kažejo na ozko realizacijo izvornega *e kot rom. *e na stiku z zahodno romanščino, vklj. s toponimom *Tergestē, ne pa tudi pri integraciji vzhodnoromanskih predlog (prim. *Kelēja → *Kelēja in ne **Kēlēja → **Kilēja). Glede točne realizacije *i so slovanski substitutu nepovedni, saj bi bila tako *i kot *e < *i substituirana enako, torej *Siližēdu ← *Seležēdo ali *Siližēdo (< *Silikētum). Enako velja za izhodiščna *u in *o, ki bi bila v slovanščini substituirana z *u tako v realizaciji *u, *o kot v eventualni realizaciji *o, ki pride v poštev za zahodno romanščino. Romanske rekonstrukcije tipa *Agolēja < Aquilea tako temeljijo na dejanskih romanskih refleksi, kadar so ti izpričani, v danem primeru recimo furl. *Aolēe*, *Olēe*, *Olē*.

*e	→ *e
*ē	→ *ē = *ě (jat)
*o	→ *u (> *b)
*ō	→ *ū (> *y)
*a	→ *a (> *o)
*ā	→ *ā (> *a)
*au	→ *au (> *u)
*c	→ *č (> *ċ)
*z	→ *ž (> *ž)
*R'	→ *Rj (> *R')
*β	→ *b

Kar se tiče samega **položaja naglasa**, je naglasno mesto predloge vedno substituirano tako, da sam iktus (naglasno mesto) v ciljnem sistemu ostane na enakem zlogu. Ker pa v slovanščini naglašeni vokali oz. dvoglasniške zveze vokal + zvočnik za razliko od romanščine poleg iktusa nosijo tudi tonem, je bila ta prvina pri substituciji naplaščena na že integrirano. Prevzeti naglašeni kratki samoglasniki so vedno pridobili slovanski stari cirkumfleks (*~), naglašeni dolgi samoglasniki (tudi v sklopu dvoglasniških zvez) pa večinoma slovanski stari akut (*'), obrobno pa slovanski stari cirkumfleks (npr. sistematično ravno pri zelo pogosti po izvoru predromanski priponi *-ōnā* → rom. **-ō̇na* → slov. **-ū̇nu*). Razlog za pripis ene ali druge vrste tonema naglašnim dolгим integriranim samoglasnikom ni jasen. Šele po integraciji najstarejše plasti substratnih imen potečejo popraslovanske splošnoslovanske inovacije v sklopu akcentskega sistema. Med temi sta najvažnejša pomik starega cirkumfleksa s kratkega naglašene samoglasnika na naslednji zlog (Dybojev zakon), npr. rom. **Kelēja* → slov. **Kelēja* → **Celbjė*, in njegov ponovni umik z jera oz. jora v šibkem položaju, npr. priponi *-ōnā* → rom. **-ō̇na* → slov. **-ū̇nu* > **-yṅb* (pomik) > **-yṅb* (umik) ali npr. rod. **Ū̇dina* > **Ū̇ydḃna* (pomik) > **Ū̇ydḃna* (umik).

Poleg glasovnih (fonetičnih) substitucij pri integraciji tujesistemskega jezikovnega gradiva avtomatično prihaja tudi do **oblikovnih (morfoloških) prilagoditev** v sklopu končniškega morfema, da se lahko namreč integrat v ciljnem sistemu vključi v produktivne sklanjatvene vzorce: rom. **-a* → slov. **-ā* (> **-a*) oziroma **-u* (> **-b* oz. po preglasu **-b*), rom. **-u* ~ **-o* (< **-us*, **-um*) → slov. **-u* (> **-b* oz. po preglasu **-b*) oz. **-ā* (> **-a*), rom. *-e* → slov. **-u*. Pri tem je zlasti pomembno poudariti, da se pri prilagoditvi končniškega morfema substituta slovnični spol ravna po najpogostejšem referentu, in sicer po principu slovničnega ujemanja. Tako je npr. nemudoma razložljivo, zakaj so vsa rečna imena v slovanščino prevzeta kot pripadajoča ženski ajevski sklanjatvi, četudi predloga ni ajevsko izglasna, npr. rom. **Sonč̇o* → slov. [**rēkā* *Sunč̇ā*] > **Sunč̇ā* (> **Soč̇ā*).⁵

5 Prim. Šivic-Dular 1998/1999.

3 Starejša substratna zemljepisna imena, integrirana v slovanščino na jugovzhodnem alpskem prostoru

V zadnjem razdelku je na sežet način predstavljena najstarejša plast prevzetih imen iz romanskega izhodiščnega v slovanski ciljni sistem, kakršen je obstajal ob prvem stiku slovanščine z obema romanskima makroarealoma na jugovzhodnem alpskem prostoru. Vsakokrat bodo navedeni: a) zemljepisno ime, kakor je zabeleženo v antičnih virih (če tak vir obstaja), b) rekonstruirana romanska podoba imena v času prevzema, c) slovanski substitut imena v času prevzema, tj. pred potekom splošnoslovanskih glasovnih in akcentskih sprememb, č) podoba slovanskega substituta po poteku splošnoslovanskih sprememb in d) izhodiščna slovenska oblika.

3.1 Krajevna imena (ojkonimi)⁶

1. **Megvar(je)**: a) *Meclāria*, b) **Maglārā* (lenizacija **k* > **g*, jotacija **rĭ* > **r̄*) → c) **Maglārĭu* (prilagoditev v končnici) > č) **Moglār̄b* (jotacija, preglas, **i* > **b*, **a* > **o*) > d) **Mol̄aglār(je)*.

2. **Trbiž**, narečno **Trabiž**: a) **Tarvisia* (neizpričano), b) **Tarβīza* (jotacija **sĭ* > **š*, lenizacija **š* > **ž*) → c) **Tarβīžu* ali eventualno **Tarūīžu* (substitucija **ž* → **ž̄*, eventualno **β* → **b*, prilagoditev v končnici) > č) *Trabížb* ali eventu. **Trauížb* (metateza likvid, preglas, **i* > **b*, akcentske spremembe) > d) **Trabiž* ali event. **Trauíž*.

3. **Ter**: a) *Turrus*, b) **Tōrre* → c) **Tūru* (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **T̄rb̄b* (**u* > **b*, akcentske spremembe) > d) *T̄r̄*.

4. **Gumin**: a) *Glemōna*, b) **Glemōna* → c) **Glimūnu* (subst. **e* → **i*, **ō* → **ū*, prilagoditev v končnici) > č) **Glm̄yn̄b* (**i* > **b*, **u* > **b*, **ū* > **y*, akcentske spremembe) > d) **Ḡl̄m̄in*.

5. **Breginj**, narečno **Brgin**: a) **Bergōna* (neizpričano) b) **βergōna* → c) **Birgūnu* (subst. **e* → **i*, **ō* → **ū*, prilagoditev v končnici) > č) **B̄rḡyn̄b* (**i* > **b*, **u* > **b*, **ū* > **y*, akcentske spremembe) > **B̄rḡin*.

6. **Kobarid**, narečno **Koborid**: a) **Caprētum* (neizpričano), b) **Kaβorēdo* (lenizacija **p* > **b*, nato **b* > **β*, anaptiksa **o* v soglasniški sklop) → **Kabarīdu* (subst. **o* → **a*, **ē* → **ī*) > č) **Koborīdb* (**a* > **o*, **u* > **b*) > d) **Koborid*.

6 Iz seznama izvzet je ojkonim *Bovec*, narečno *Bēc*, izhodiščno slovensko **Bl̄bc*, saj je zaradi nepričakovanega **c* proti *č* v furlanski različici imena *Pl̄ęc* nejasno, za kako star prevzem v resnici gre. Romansko izhodišče furlanskemu imenu je najverjetneje ali **Plit̄jo* ali **Plik̄jo* < **Plit̄kium*, vendar bi za tako dobljeno zgodnjo romansko podobo imena **Pl̄ęc̄o* pričakovali slovanski substitut **Pl̄iču* in ne **Plicu*.

7. **Ratenj**: a) *Artenia*, b) **Arténa* (jotacija **nj* > **n̄*) → c) **Artēniju* (subst. **n̄* → **nj̄*, prilagoditev v končnici) > č) **Ratènb* (metateza likvid, jotacija, preglas, **i* > **b*, akcentske spremembe) > d) **Ratèñ*, rod. **Ratèñà*.
8. **Sužid**: a) **Silicētum* (neizpričano), b) **Sęleźędo* (nenaglašeni **i* > **e*, naglašeni **ē* > **ē*, palatalizacija **k* > **č*, lenizacija **č* > **ž*) → c) **Siliźidu* (subst. **e* → **i*, **ē* → **ī*) > č) **Sьlbźidь* (**i* > **b*, **u* > **ь*) > d) **Sļīd*.
9. **Tolmin**, narečno **Tumin**: a) **TVl(V)mōna* (neizpričano), b) **TVlmōna* (morda sinkopa) → c) **Tu/ilmūnu* (subst. **e*/**o* → **i*/**u*, **ō* → **ū*, prilagoditev v končnici) > č) **Tь/blmýnь* (**i* > **b*, **u* > **ь*, **ū* > **y*, akcentske spremembe) > d) **Tļmín*.
10. **Ročinj**: b) **RVncō/īne* → c) **Ra/uncū/īnju* (eventualno subst. **ō* → **ū*, **n̄* → **nj̄*, prilagoditev v končnici) > č) **Ročínb* (jotacija, preglas, **i* > **b*, **ū* > **y*, nastanek nosnega samoglasnika **o*, akcentske spremembe) > d) **Ročin̄*.
11. **Čedad**, narečno **Čevdad**: a) **Civitātem* (neizpričano), b) **Čiuedāde* (nenagl. *ī* > *i*, nenagl. **i* > **e*, lenizacija **t* > **d*) → c) **Čiuidādu* (subst. **e* → **i*, prilagoditev v končnici) > č) **Čьubdādь* (**i* > **b*, **u* > **ь*) > d) **Čəudəd*.
12. **Videm**, narečno **Viden**: a) *Utinum* b) **Ūdeņe* (nenagl. **i* > **e*, nagl. **u* > **ū*, morda lenizacija **t* > **d*, če ni *t* v antičnem zapisu hiperkorekten) → c) **Ūdinu* > **Ūđinu* (subst. **e* → **i*, prilagoditev v končnici, drsniška proteza **u* pred vzglasnim **ū*) > č) **Ūydьnь* (**i* > **b*, **u* > **ь*, **ū* > **y*) > d) **Ūidən*, rod. **Ūidna*.
13. **Krmin**: a) *Cormōnes*, b) **Kořmōne* (nenagl. **o* > **o*, nagl. **ō* > **ō*) → c) **Kurmūnu* (subst. **o* → **u*, **ō* → **ū*, prilagoditev v končnici) > č) **Kьrmýnь* (**u* > **ь*, **ū* > **y*, akcentske spremembe) > d) **Kļmín*.
14. **Oglej**: a) *Aquileia*, b) **Agolēja* (**k^{wi}* > **ku*, nenagl. **u* > **o*, nagl. **e* > **ē*, lenizacija) → c) **Agulēju* = **Agulēju* (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **Ogьlējь* (**a* > **o*, **u* > **ь*, preglas) > d) **Oglēj̄*.
15. **Milje**, narečno **Milja**: a) **Mūtula* (neizpričano), b) **Mūgla* (sinkopa **tul* > **tl*, **tl* > **kl*, lenizacija **k* > **g*) → c) **Múglā* (prilagoditev v končnici, navidezni substitut **l* → **l̄* ima več možnosti razlage) > č) **Mýglā* > **Mýla* (prebivalsko ime **Mýlane* > *Milje*) (**ū* > **y*, poenostavitev sklopa **gl* > **l*) > d) **Míla*.
16. **Celovec**, narečno **Celjovec**: a) **Aquilava* (?) (neizpričano) b) **Kuī/īlaŷa* (?) (če res iz **Aquilaŷa*, potem z aferezo,⁷ eventualna podaljšava nagl. **i*) → c) **Kuī/īlaŷu* (prilagoditev v končnici, eventualna substitucija **l* → **l̄* (v tem primeru že po jotaciji)) >

7 Tj. po reinterpretaciji morfemske meje pri souporabi člena, npr. **L'Ak'ilaŷa* = kvazi **La K'ilaŷa*, od koder nato **K^{wi}ilaŷa* = rom. **Kuilaŷa* (za pojav prim. tipološko podobno aferezo v hrv. *Talijani* za prvotno *Italijani* preko napačne interpretacije morfemske meje v smislu **i* *Taliani*, tj. z reinterpretacijo vzglasnega *i* kot italijanskega določnega člena in njegovo posledično odstranitev v hrvaškem sistemu).

Сѹб/ілѡѹ-ьсѹ* (a* > **o*, **i* > **b*, izpeljava s pripono *-iku > *-ьсѹ) ali morda a) **Aquilium* (?) (neizpričano) b) **Κυι/ίλι* (če res iz **Aquilium*, potem z aferezo, eventualna podaljšava nagl. **i*) → c) **Κυι/ίλι* (prilagoditev v končnici, eventualna substitucija **l* → **l̃*) > **Сѹб/іл-ѡѹьсѹ* (jotacija, (**a* > **o*, **i* > **b*, izpeljava s priponskim konglomeratom *-au-iku > *-ouьсѹ, akcentske spremembe) > d) **Сѹѡ/ілѡѹѡсѹ*, rod. **Сѹѡ/ілѡѹѡсѹ*.

17. **Beljak**: a) **Billiācum* (izpričano kot *st(atio) Bilachinie(n)s(is)*) b) **βελάκου* ali kar *Biláku* (eventualno nenagl. **i* > **e*, eventualno **b* > **β*, **llj* > **l̃*) → c) **Biliáku* (eventualna subst. **e* → **i* in **β* → **b*) > č) **Βιλάκѹ* (jotacija, **i* > **b*, **u* > **ѹ*) > d) **Βελάκ*.

18. **Bled**: b) **βeldV* (eventualno **b* ali **u* > **β*) → c) **Béldu* (eventualno **β* → **b*) > č) **Blědѹ* (metateza likvid, **u* > **ѹ*) > d) **Blěd*.

19. **Kranj**: a) **Carnium* b) **Karñu* (jotacija) → c) **Kārñju* (subst. **ñ* → **nj*) > č) **Kráñb* (jotacija, preglas, **i* > **b*) > d) **Krán*.

20. **Trojane**: a) *Ad Atrantem*, b) **Trandę* (sporadično ozvenečenje **nt* > **nd*, eventualno zaradi disimilacije med vzglasnim **t* in **t* v sledeči skupini **nt*, afereza) → c) **Trāndu* (prilagoditev v končnici) > č) **Trǫdѹ* (nastanek nosnega samoglasnika **ɔ*, **u* > **ѹ*), od koder prebivalsko ime (s tipično pripono *-iane) **Trǫďāne* > d) **Trǫjāne*.

21. **Celje**: a) **Celeia*, b) **Kelēja* (z ohranjeno kvaliteto nenagl. **e* in odsotnostjo podaljšave; prim. lat. *acētum* proti vzhodnoromansko **akētu* (in ne ***akētu*) > slov. **akītu* > **ѡсѹѹѹ*) → c) **Kelēja* (verna replika integrata) > č) **Celjě* (druga palatalizacija, akcentske spremembe) > d) **Celjě*, rod. **Celjǎ*.

22. **Ptuj**: a) *Poetoviō*, *Petoviō*, *Petaviō*, *Pataviō*, v grških virih (Ptolemaj) Παταύιον, b) **PetáũjV* (eventualno s poenoglašenjem **oi* > **ē* in skrajšavo v nenaglašnem zlogu, verjetno z ohranitvijo prvotnejšega vokalizma pripone *-auja proti latiniziranemu (?) -ovia) → c) **Pitǎũju* (subst. **e* → **i*) > č) **Pitǫju* (poenoglašenje **au* > **ǫ*) > **Pbtǔjѹ* (preglas, **ǫ* > **u*, **i* > **b*, akcentske spremembe) > d) **Ptǔj*.

22a. **Optuj** a) *Ad Bettobiam* = *Ad Petoviam*, b) **A(d)petáũjia* → c) **Apitǎũju* > č) **Apitǫju* > **Opǔjѹ* > d) **Optǔj*.

23. **Solkani**: a) *Silicānum* (neizpričano), b) **Sęłękǎnu* (eventualno nenagl. **i* > **e*) → c) **Silikǎnu* (z eventualno substitucijo **e* → **i*) > č) **Sѡьlkǎнѹ* (**i* > **b*, **u* > **ѹ*, **ũ* > **y*) > d) **Sļkǎn*.

24. **Logatec:** a) *Longāticum* b) **Longāteku* (eventualna podaljšava nagl. **a*, eventualni prehod nenagl. **i* > **e*) → c) **Lungātiku* (subst. **o* → **u*, eventualno **e* → **i*) > č) **Lqgāt̃c̃b* (nastanek nosnega samoglasnika **o*, tretja palatalizacija,⁸ **i* > **b*) > d) **Lqgātac*, rod. **Lqgātca*.

25. **Trst:** a) *Tergēste*, b) **Tergēste* (nenagl. **e* > **e*, nagl. **e* v zaprtem zlogu > **e*) → c) **Tirgīstu* (subst. **e* → **i*, prilagoditev v končnici) > č) **Tbr̥z̥bst̥* (2. palatalizacija, **i* > **b*, **u* > **b*) > d) **T̥r̥z̥st̥*, rod. **T̥r̥z̥st̥ā* > **T̥r̥st̥ā*⁹ (od koder po izravnavi **T̥r̥st̥*).

26. **Koper:** a) *Capris*, b) **Kapre* (izostanek podaljšave celo ob skupini *pr*, tj. *muta cum liquida*) → c) **Kāpru* (prilagoditev v končnici) > č) **Kōpr̥b* (**a* > **o*, **u* > **b*, akcent-ske spremembe) > **Kōp̥ar*.

b) Rečna imena (hidronimi)

1. **Zilja:** a) *Cellia* (l. 800), b) **Gēla* ali eventualno **Gīla* → c) **Gīlīā* (subst. **l* → **lj*, eventualno **e* → **ī*) > č) **Zīlā* (druga palatalizacija, **ī* > **i*, **ā* > **a*, akcent-ske spremembe) > d) **Zīla*.

2. **Soča:** a) *Aesontius*, b) **Sončō* (jotacija **tj* > **č*, afereza)¹⁰ → c) **Sūncā* (ali eventualno **Sūncā*) (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **Sōčā* (ali **Sōčā*) (nastanek nosnega samoglasnika **o*, **ā* > **a*) > d) **Sōčal*/**Sōčā*.

3. **Krka** (na Dolenjskem): a) *Κορκόρας*, b) **Kōrkora* → c) **Kūr̥kurā* (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **K̥r̥kr̥ra* (**u* > **b*, **ā* > **a*) > d) **K̥r̥ka* (po disimilaciji prvotnega **K̥r̥kra*).

3a. **Krka** (na Koroškem in v Prekmurju): b) **KōrkV* → c) **Kūr̥kā* (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **K̥r̥rka* (**u* > **b*, **ā* > **a*) > d) **K̥r̥ka*.

8 To je sicer problematično, saj bi jo sicer pričakovali tudi v **Silikānu* > ***S̥b̥bcānb*, zato je verjetno, da je **Lungātiku* preprosto prenovljen po naslonitvi na številne slovanske izpeljanke s sufiksom *-bc̥b* (**Lqgāt̃c̃b* → **Lqgāt̃c̃b*), ali pa je treba izhajati iz mestniške oblike predloge tega imena (gl. npr. Skubic 2007: 112), torej lat. *Longātic̃* > rom. **Longāteļiki* → slov. **Lungātiki* > **Lqgāt̃c̃b*.

9 Pridevniška oblika *tržáski* je najverjetneje nastala v dvočlenski besedotvorni verigi: **Tbr̥z̥bst̥* → **tbr̥z̥bst̥*-*b* (s pripadnostno pripono **jb*) > **tbr̥z̥b̥š̥č̥b* → **tbr̥z̥b̥š̥č̥*-*b̥sk̥v̥jb* (z dodatno naplašeno pripadnostno pripono **-b̥sk̥b* v določni pridevniški obliki; prim. tip **Blēdb̥* → **blēd*-*b̥* 'blejski' → **blēd*-*b̥sk̥v̥jb* > *blejski*) > **tbr̥z̥b̥š̥č̥b̥sk̥ī* > **t̥r̥z̥áš̥č̥sk̥ī* > **t̥r̥z̥áški* (z obrušenjem soglasniškega sklopa in asimilacijo **z* – **š̥* > **ž* – **š̥*). Druga možnost je, da je bilo izhodiščno **tbr̥z̥bst̥*-*b̥sk̥v̥jb* > **t̥r̥z̥ask̥ī* (torej zgolj z eno pripadnostno pripono) analoško pretvorjeno v **t̥r̥z̥áški* po naslonitvi na produktivni tip **nēm̥b̥č̥*-*b̥sk̥v̥jb* > **nēm̥b̥č̥sk̥ī* > **nēm̥b̥č̥sk̥ī* > *nem̥ški*, od tod pa nato **t̥r̥z̥áški* po asimilaciji **z* – **š̥* > **ž* – **š̥*.

10 Najverjetneje je do afereze prišlo že v romanskem izhodišču, in sicer po vsej verjetnosti v zvezi **Pontesonti(i)s* iz vulgarnolatinskega **Ponte Ēsonti(is)* < **Ponte(m) Aesontii* (prim. povedni antični zapis imena *Ponte Sonti* v *Tabuli Peutingeriani* III.5). Romanski kontinuant v furl. *Lusiñc*, narečno *L'Isiñs* (Oglej), il *Lusins* (Flumisel/Fiumicello) < **Izontā* sicer kaže na izhodiščno **Isontio-* > **Isónio* > **Izónčō*, kar pomeni, da oblika z aferezo, kakršna je bila prevzeta v slovansčino, ni starofurlanska oz. predstavlja dvojnico, ki je po svojem nastanku starejša od zahodnoromske šibitve (lenizacije). Dalje gl. Repanšek 2015.

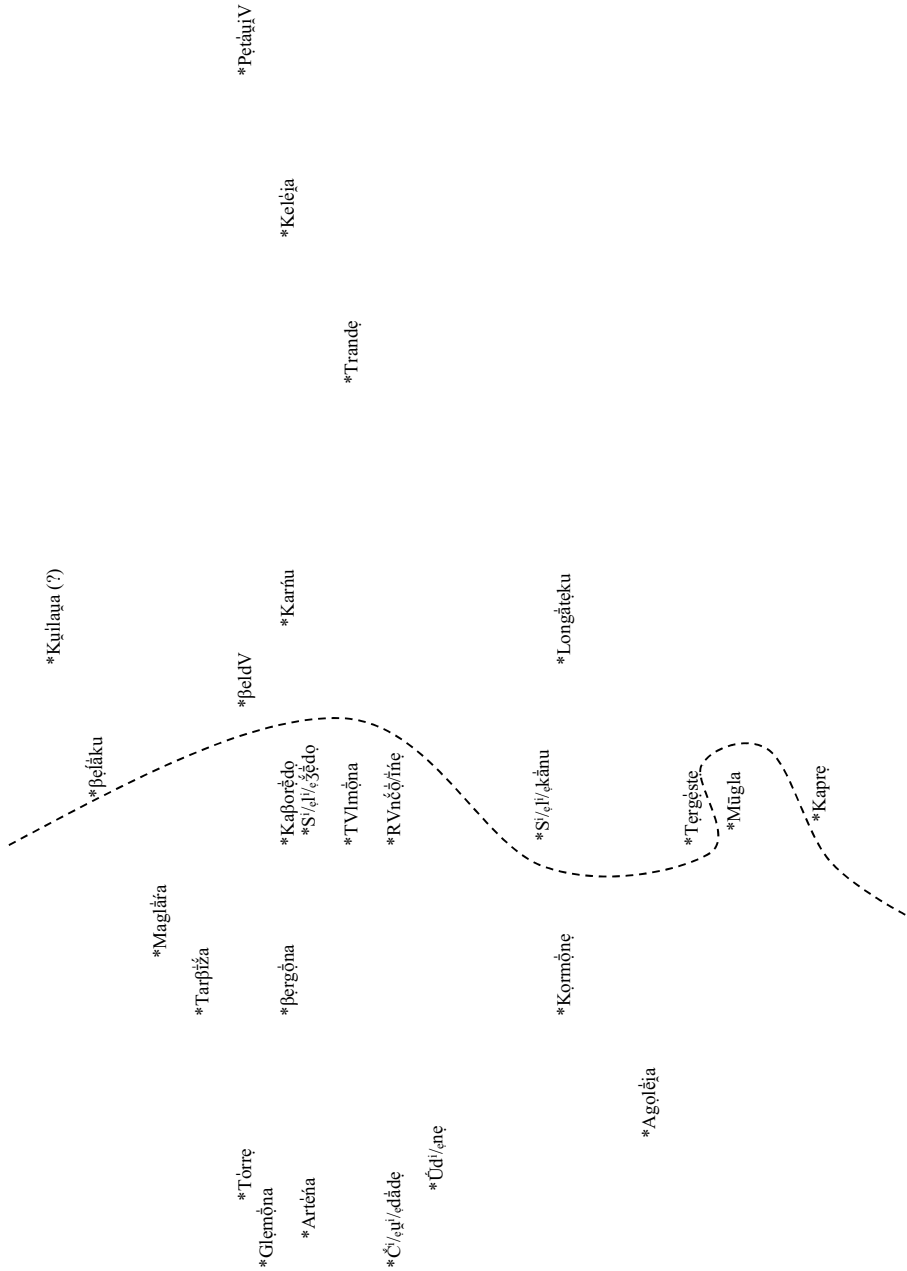
4. **Glina**, narečno **Giana** (tj. *Γυά:na*): a) **Glanis* (neizpričano) b) **Glāne* (podaljšava nagl. **a*) → c) **Glānā* ali **Glánā* (prilagoditev v končnici) > č) **Glāna* ali **Glaná* (**ā* > **a*, eventualne akcentske spremembe) > d) **Glāna*/**Glāna*.
5. **Labot**: b) **Albanta* → c) **Albantu* (ker ne gre več za poimenovanje reke, prilagoditev v končnici) > č) **Lābōtъ* (metateza likvid, nastanek nosnega samoglasnika, **u* > **ъ*) > d) **Lābot*.
6. **Kokra**: a) *Corcac* (za verjetno **Corcas*), b) **Kónkora* (z verjetno disimilacijo *r – r* > *n – r* izvirnega **Korkoras*) → c) **Kúnkurā* (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **Kŏkъra* (nastanek nosnega samoglasnika, **u* > **ъ*, **ā* > **a*) > d) **Kŏkra*.
7. **Drava**: a) *Dravus*, b) **Drā/ava* (verjetna podaljšava nagl. **a* že v rom. izhodišču) → c) **Drāuā* (prilagoditev v končnici) > **Drauá* (**ā* > **a*, akcentske spremembe) > d) **Drāua*.
8. **Sava**: a) *Savus*, b) **Sā/ava* (verjetna podaljšava nagl. **a* že v rom. izhodišču) → c) **Sāuā* (prilagoditev v končnici) > **Sauá* (**ā* > **a*, akcentske spremembe) > d) **Sāua*.
9. **Raba**: a) *Arrabō*, b) **Rā/aba* (verjetna podaljšava nagl. **a* že v rom. izhodišču; v odnosu do antičnega imena izvirnejša podoba imena, saj je vzglasni *Ar-* tam nedvomno sekundarnega izvora) → c) **Rābā* (prilagoditev v končnici) > **Rabá* (**ā* > **a*, akcentske spremembe) > d) **Rāba*.
10. **Sotla**: b) **Sōntula* (odsotnost sicer pričakovane sinkope) → c) **Súntulā* (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **Sŏtъla* (nastanek nosnega samoglasnika, **u* > **ъ*, **ā* > **a*) > d) **Sŏtla*.
11. **Kolpa**: a) *Colapis*, b) **Kólpe* (sinkopa **a* v prvotni trozložnici) → c) **Kúlpā* (subst. **o* → **u*, prilagoditev v končnici) > č) **Kŏlpa* (**u* > **ъ*, **ā* > **a*) > d) **Kŏlpa*.

c) Pokrajinska imena (horonimi)

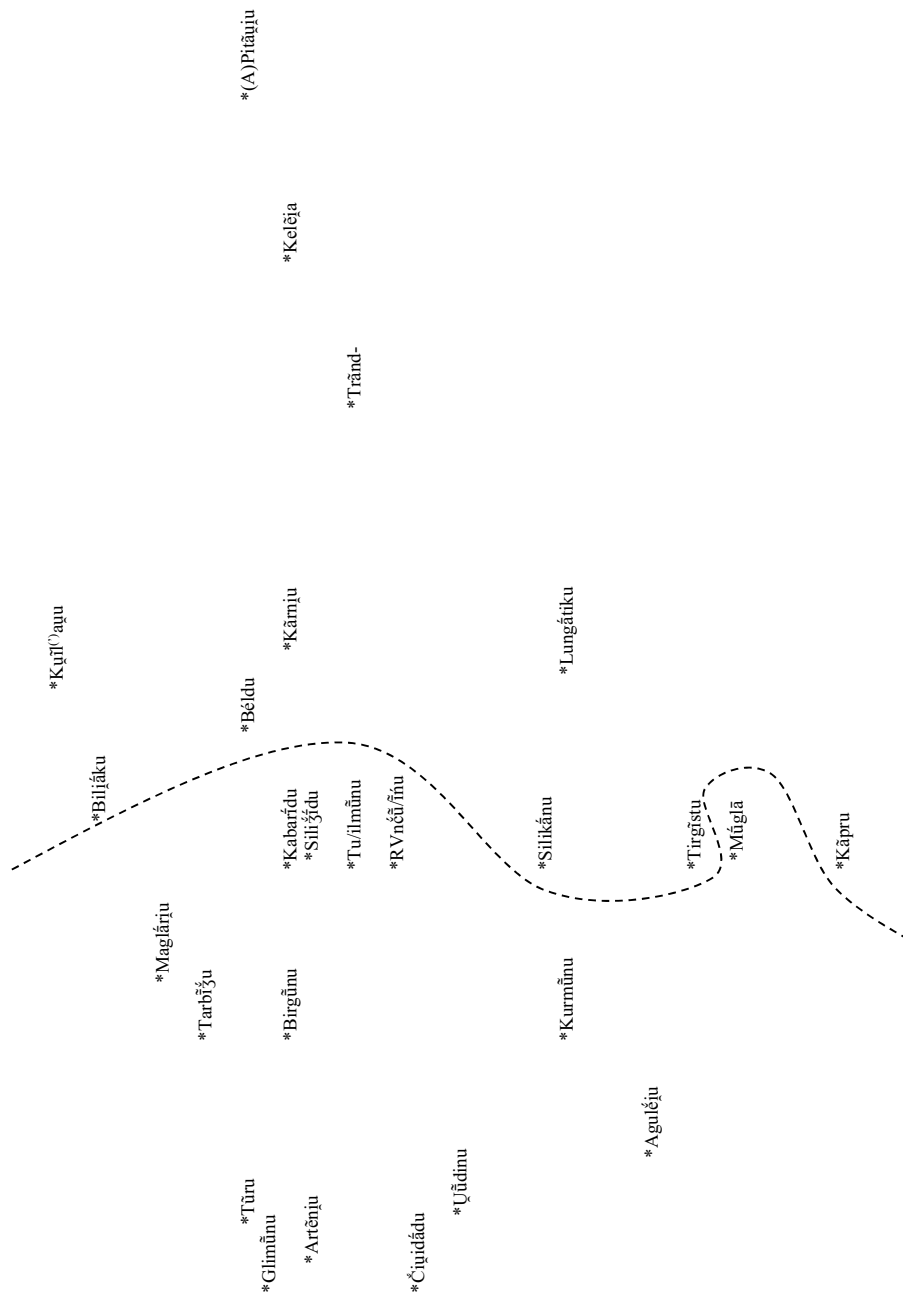
1. **Koroč-**: a) **Carantia* (neizpričano), b) **Karānc/ča* (jotacija **tj* > **c* ali **č*) → c) **KarāncV* (eventualno subst. **c* → **č*) > d) **korŏč-ъskъjъ* (**a* > **o*, nastanek nosniškega samoglasnika **ŏ*, izpeljava s pripadnostno pripono **-ъskъ*) > d) **korŏškī* (< **korŏčškī* < **korŏčskī*).¹¹
2. **Korotan**: a) *Carantānus* (neizpričani pripadnostni pridevnik) b) **Karantānu* → c) **Karantānu* > d) **Korotānъ* (nastanek nosnega samoglasnika, **u* > **ъ*, **a* > **o*) > č) **Korotān*.

11 Za razvoj prim. tip **němьč-ъskъjъ* > **němьčskī* > **němьčskī* > *nemški*.

Romanska plast integriranih zemljepisnih imen

Slovenska podoba integriranih zemljepisnih imen

VIRI IN LITERATURA

- BEZLAJ, France, 1969: Das vorslawische Substrat im Slowenischen. *Alpes orientales* 5. 19–35.
- FURLAN, Metka, 2002: Predslovanska substratna imena v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 8/2. 29–35.
- GRAD, Anton, 1958a: Contribution au problème de la sonorisation des consonnes intervocaliques latines. *Linguistica* 3/2. 33–40.
- GRAD, Anton, 1958b: Remarques sur la chronologie de la palatalisation des occlusives vélaires *c*, *g* devant *a* en Frioulan. *Linguistica* 3/2. 40–48.
- HOLZER, Georg, 2007: *Historische Grammatik des Kroatischen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- HOLZER, Georg, 2020: *Untersuchungen zum Urslavischen: Einleitende Kapitel, Lautlehre, Morphematik*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- LAUSBERG, Heinrich, ²1967: *Romanische Sprachwissenschaft II: Konsonantismus*. Berlin: Walter de Gruyter.
- LAUSBERG, Heinrich, ³1969: *Romanische Sprachwissenschaft I: Einleitung und Vokalismus*. Berlin: Walter de Gruyter.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm, 1890: *Romanische Lautlehre*. Leipzig: Fues's Verlag.
- RAMOVŠ, Fran, 1926/1927: O prvotnih južsl. substitucijah za balk-lat. *k*, *g* pred *e*, *i*. *Južnoslavenski filolog* 6. 153–165.
- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademsko založba.
- REPANŠEK, Luka, 2015: Towards a clarification of the history of the Slovene river name *Soča*. Silvo Torkar (ur.): *Slavic/Non-Slavic Language Contact in the Area of Diachronic Onomastics*. *Linguistica* 55/1. 59–72.
- REPANŠEK, Luka, 2017: *Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ROHLFS, Gerhard, 1966: *Grammatica storica della lingua Italiana e dei suoi dialetti: Fonetica* (= *Historische Grammatik der Italienischen Sprache und ihrer Mundarten*. Bern, 1949. Traduzione di Salvatore Persichino. Torino: Piccola Biblioteca Einaudi.
- SHEVELOV, George Y., 1964: *A prehistory of Slavic. The historical phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- SKUBIC, Mitja, 2007: *Uvod v romansko jezikoslovje*. 4. izd. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnost.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba Modričan, Založba ZRC.
- ŠEKLI, Matej, 2009: On Romance-Alpo-Slavic substitutional accentology: The case of pre-Slavic masculine substrate place names in Slovene. Thomas Olander, Jenny Helena Larsson (ur.): *Stressing the past. Papers on Baltic and Slavic Accentology*. Amsterdam, New York: Rodopi. 145–160.
- ŠEGA, Agata, 1998: Contributo alla conoscenza dei latinismi e romanismi antichi in sloveno. *Linguistica* 38/2. 63–85.

- ŠIVIC-DULAR, Alenka, 1998/1999: Skladenjska določitev lastnega imena. *Jezik in slovstvo* 44/7–8. 259–268.
- ŠTURM, Fran, 1927: Refleksi romanskih palataliziranih konzontanov v slovenskih izposojenkah. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 6. 45–85.
- ŠTURM, Fran, 1928: Romanska lenizacija medvokaličnih konzontanov in njen pomen za presojo romanskega elementa v slovenščini. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7. 21–46.

Agata Šega

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti
agata.sega@guest.arnes.si

Slovansko-romansko sobivanje na območju Vzhodnih Alp in severnega Jadrana do konca 11. stoletja ter njegove jezikovne sledi

Prispevek najprej povzame spoznanja historičnih ved, nato pa predstavi jezikoslovne indice slovansko-romanske simbioze na izbranem območju, kot so razvidni iz toponimije in starejših izposojenk. Osrednji del predstavi pomajkljivosti dosedanjih poskusov klasifikacije starejših romanizmov, ponudi nov poskus uvrstitve tovrstnih izposojenk na pomenska polja in na podlagi rezultatov postavi nekaj domnev o intenzivnosti slovansko-romanskih stikov v obravnavanem obdobju.

1 Opredelitev izbranega časovnega obdobja

Časovno obdobje od slovanske naselitve nekako do 11. stoletja je bilo izrednega pomena tako za slovansko kot tudi za romansko jezikovno sfero: na obeh straneh gre – na romanski prejšnji, na slovanski pa nekoliko kasneje – za tisto prehodno obdobje, ko se iz skupne jezikovne osnove, v prvem primeru praromanščine, v drugem praslovanščine, postopoma izoblikujejo posamezni jeziki in stopijo na pot samostojnega razvoja. Na razvoj alpske slovanščine v prvih stoletjih po naselitvi torej vplivajo po eni strani proces medsebojnega mešanja in izenačevanja različnih naselitvenih tokov, po drugi pa pomembne družbene spremembe, in sicer vključitev v fevdalni družbeni red, sprejem krščanske vere, izguba politične samostojnosti in stalna naselitev. Od 11. stoletja naprej že govorimo o obdobju osnovne dialektalizacije slovenskega jezika, za katerega so značilne spremembe, ki v razmeroma kratkem času kakih dveh stoletij pripeljejo do precejšnjih narečnih razlik v okviru alpske slovanščine (Logar 1965: 5; Bezljaj 1967: 111). Tudi zgodovinsko gledano predstavlja čas do konca 11. stoletja zaključeno celoto. Od 10. stoletja naprej je današnji slovenski prostor podvržen intenzivni nemški kolonizaciji (Kos 1955: 138-150), zato kasneje prevlada germanski jezikovni vpliv, ki mu je slovenščina v naslednjem obdobju nedvomno dosti bolj podvržena kot romanskemu.

2 Spoznanja historičnih ved

Da so romansko govoreči staroselci prebivali na današnjem slovenskem govornem območju še lep čas po naselitvi naših prednikov, je že dolgo znano. Koliko jih je bilo,

kakšno praromanščino so govorili in v kolikšni meri so jo sploh obvladali, do kdaj so se ohranili, preden so se asimilirali, na katerih področjih duhovne ali materialne kulture je bilo čutiti njihov vpliv in kako močan je bil, pa so že bolj zapletena vprašanja. Kot ugotavlja že Goddard (1976: 430), je kombinacija jezikoslovnega pristopa z nejezikoslovnim nedvomno najplodnejši način preučevanja narave jezikovnih stikov, zato posvetimo najprej nekaj pozornosti spoznanjem historičnih ved, predvsem zgodovine, arheologije z epigrafiko in etnologije o slovansko-romanski simbiozi ter kontinuiteti nekako do konca 11. stoletja.

Iz zgodovine že dolgo vemo (prim. Kos 1955: 14–19; Petru 1979: 67–80), da je rimska zasedba naših krajev potekala postopoma, namreč od osvojitve Istre kmalu po ustanovitvi Ogleja leta 181 pr. n. š. do prvega desetletja našega štetja, zato se je romanizacija začela v nekaterih predelih kar dve stoletji prej kakor v drugih. Današnje slovensko območje je že zaradi svoje naravne lege predstavljalo nekakšno povezavo med zahodnim in vzhodnim delom rimskega imperija. Rimljani so ga razdelili med tri upravne enote, Norik, Panonijo in deseto pokrajino Italije (*Venetia et Histria*) ter nadalje na mestne okoliše, pri čemer so se držali nekdanjih plemenskih meja, kraje pa na gosto prepredli z itinerarskimi in vicinalnimi cestami. Dobre povezave in hitra gospodarska rast, ki jo označujejo po eni strani razvoj poljedelstva, živinoreje, sadjarstva in vinogradništva, po drugi pa razcvet rudarstva in obrti, kar pripelje celo do izvozne trgovine z Italijo prek Ogleja (Kos 1955: 18), obvezna vojaška služba v drugih provincah, intenzivna urbanizacija ter ustanavljanje upravnih enot in vojaških postojank, dotok vojakov in civilnega prebivalstva, namreč trgovcev in veteranov, iz Italije, rekrutiranje vojaštva iz vrst avtohtonega prebivalstva (Mihăescu 1978: 42), asimilacija ali vsaj dvojezičnost domačega plemstva, premik prebivalstva iz mest na podeželje v 3. stoletju (Šašel 1975: 68) – vse to bi utegnilo prispevati k razmeroma hitri in intenzivni romanizaciji, vendar se strokovnjaki pretežno nagibajo k splošnemu mnenju, da je bilo vzhodnoalpsko in predalpsko območje precej neenakomerno romanizirano, pri čemer uporabljajo izraze, kot sta *površna* (Bezljaj 1967: 94) ali *sektorska* (Crevatin 1992: 212) *romanizacija*. Tudi epigrafske raziskave latinskih napisov, ki so bili najdeni na naših tleh, ne kažejo večjih odstopanj od latinske jezikovne norme, vsaj ne takšnih, ki se jih ne bi dalo najti tudi drugod po celotnem rimskem imperiju (Skubic 1981). Vendar tej ugotovitvi ne moremo pripisovati kakega posebnega pomena: strokovnjaki se namreč strinjajo, da latinski napisi ne odsevajo v zadostni meri bogastva in raznolikosti govorenega jezika na določenem območju, saj skoraj nikoli niso odsev spontanega jezikovnega izraza, temveč so nastali po večini na podlagi vnaprej pripravljenih ustaljenih togih pisnih vzorcev (Mihăescu 1978, zlasti 51–54; Gaeng 1987: 79; Herman 1976).

Glede kontinuitete antike v naših krajih se je že pred časom uveljavilo prepričanje, da ni bila globinska, temveč skromna in bolj zunanja (Kos 1985: 120). Zgodovinarji ugotavljajo, da neposrednega vpliva antične duhovne kulture ali politično-upravno-ustavne

kontinuitete pri Slovencih ni, govorijo celo o veliki zarezi v razvoju med antiko in srednjim vekom (Bratož 1993: 185). Ker pa so se alpski Slovani naseljevali večinoma na območjih, ki so bila že prej naseljena, in pogosto prodirali po rimskih cestah (prav tam: 118), so ob prihodu gotovo naleteli še na staro prebivalstvo, in sicer v današnji Gornji Avstriji, na današnjem južnem Gradiščanskem in Koroškem v odročnih dolinah, največ pa na zahodu, ob Soči in Nadiži. Za te romanizirane staroselce so naši predniki sicer uporabljali enoten etnonim *Vlahi* (Kos 1939; ESSJ II s. v. *Lah*; Mihăescu 1993: 154), a je bila njihova nacionalna sestava zelo pestra, saj tako arheologi (Ciglencečki 1990: 38) kot zgodovinarji (Štih 2007: 51) ugotavljajo, da je šlo za razmeroma enakomerno raztresene skupine prebivalstva, sestavljenega iz ilirskih in keltskih drobcev, italjskih kolonistov in vojnih veteranov, ki so ga v pozni antiki preplastile še germanske skupine, zlasti Vzhodni Goti. Po Bezlajevem mnenju (1967: 32) naj bi ti na pol romanizirani kmetje in pastirji živeli med Slovenci celo do 10. stoletja. Milko Kos je izrecno poudarjal, da vpliva staroselcev ne gre podcenjevati, saj so Vlahi alpskim Slovanom posredovali določene pridobitve materialne kulture, zlasti v poljedelstvu, planšarstvu, rudarstvu in obrti (Kos 1985: 119). Pomembno vlogo pri romanizaciji je odigralo krščanstvo, ki je imelo kasneje prav gotovo tudi določen pomen za kontinuiteto antike na področju Vzhodnih Alp in severnega Jadrana, vendar je ta problematika po besedah specialistov zelo kompleksna in potrebuje dodatne raziskave.¹

3 Jezikoslovna spoznanja

Po mnenju Petra Štiha (Štih 2000: 372) in Toneta Cevca (Cevc 2003: 13)² naj bi v zgodnjem srednjem veku živelo na današnjem slovenskem etničnem ozemlju okoli 20 tisoč ljudi, od tega naj bi bilo romaniziranih staroselcev morda nekaj tisoč, največ na Gorenjskem, Kozjanskem in Primorskem. Ob tem pa so bili naši predniki od naselitve dalje ves čas v stikih ne le z romanskimi staroselci, ampak tudi s prebivalci sosednjih območij, kjer so se v tem obdobju že oblikovali kasnejši romanski govori, predvsem beneščina in furlanščina, danes ogroženi istroromanščina in istroromunščina ter že pred več kot stoletjem izumrla dalmatščina. To sobivanje je pustilo svoje sledi tudi v jeziku, tako v toponimiji kot na področju občnih imen.

1 Čas od naselitve do konca 11. stoletja delijo zgodovinarji na dve obdobji: od konca 6. do začetka 9. stoletja traja »slovansko obdobje vzhodnoalpske (starokarantanske) zgodovine«, ki mu sledi doba izoblikovanja fevdalne družbe v tako imenovanem »prehodnem obdobju« od začetka 9. do konca 11. stoletja (Grafenauer 1969: 63, 1988: 345).

2 Na arheološke najdbe, ki kažejo na antične vplive v materialni kulturi Slovanov na tem območju, opozarja Korošec (1979: passim), na previdnost, ki je pri presojanju o tem potrebna, pa Grafenauer (1988: 346). Zanimiv primer dokazov o stikih opisuje Cevc (2003: 12–13) v poročilu o naključnem odkritju na 1600 m nadmorske višine pod Krvavcem, kjer sta na istem najdišču ležali antična in slovanska lončenina.

3.1 Pomen krajevnih imen

Krajevna imena imajo pred drugimi izposojenkami to prednost, da je kraj izposoje znan. Tako so se na primer jezikoslovci pri določanju meje med jugovzhodno in severozahodno romanskimi govori na severnem Jadranu lahko oprli na glasovne značilnosti na tem območju prevzetih toponimov (Grad, 1965; Skubic, 1984: 113–114; Mihăescu 1993: 155–156; Repanšek 2016: 107). Neposredno prevzeta predslovanska krajevna imena so v naših krajih redka, še bolj pa imena praromanskega izvora, ki bi pričala o stikih romansko govorečih staroselcev z našimi predniki, kar je seveda tudi po svoje zgovoren podatek. Imena, kot so na primer *Koper*, *Kobarid* (*capra*), *Čedad* (*cīvitate*) in *Milje* (*mūtūlus*), sodijo med le zelo redke primere ohranjanja prave praromanske toponimične predloge, ki izhaja iz latinskega apelativa. Večinoma pa gre za izposoje iz predpraromanskih predlog, ki so bile prevzete tudi s praromanskim posredovanjem in v skladu z za starejše izposojenke veljavnimi substitucijskimi glasovnimi pravili. Sem prištevamo imena pomembnejših vodotokov, kot sta *Soča* ali *Sava*, predvsem na zahodu slovenskega prostora je ohranjenih kar nekaj stanovniških, gorskih, pokrajinskih in drugih krajevnih imen, od katerih nekatera danes označujejo pokrajine, npr. *Rundictes* – *Rodik*, *Carnium* – *Kranj*, *Kranjska*, *Longaticum* – *Logatec*, *Iuenna* – (*Pod*)*juna* ipd. (Bezljaj 1967: 94; Kos 1985: 135–141; prim. tudi ESSZI pod ustreznimi gesli). Vse to imensko gradivo je pred nekaj leti zelo skrbno in tehtno preučil Luka Repanšek v svoji monografiji o keltski dediščini v toponimiji našega prostora (Repanšek 2016).³

O prisotnosti bolj ali manj romaniziranih staroselcev ali vsaj njihovih sledov pa po ugotovitvah zgodovinarjev in arheologov pričajo tudi tista slovenska krajevna imena, ki kažejo na obstoj utrjenih predslovanskih naselij (*grad*, *gradec*, *gradišče*), antičnih gradenj ali njihovih ostankov (*mirišče*, *na mircah*, *Mirje*, *Cesta*, *Tlake*), grobov (*gomila*, *groblje*) ali ohranjajo spomin na poganske prebivalce (*Ajdovščina*). Sem sodijo tudi krajevna imena s samostalnikom *cerkev* ali pridevnikom *stari*, z zelo starimi sve-tišskimi imeni (*Sočerga* po sv. Siri(a)cu; *Socerb* po sv. Servulu) ali taka, ki kažejo na prevod iz antičnega imena kraja (npr. *Hrušica* k ant. *Ad pirum*), pogojno tudi tista, ki so v zvezi z imenom *Vlah*.⁴

3 Po mnenju Rajka Bratoža je vprašanje ohranjanja krščanstva »vsekakor eno najtežjih v proučevanju krščanstva v dobi prehoda iz antike v srednji vek« (Bratož 1990: 58).

4 Pri teh ocenah se (v Štihovem primeru sicer z nekaj skrepse) upošteva metodologija Sergija Vilfana (prim. Vilfan 1993).

3.2. Pomen starejših romanizmov in stanje raziskav

Eden od pokazateljev stopnje romanizacije in intenzivnosti slovansko-romanskih jezikovnih stikov v tem zgodnjem obdobju so tudi stare izposojenke. Na pomen starejših romanizmov (v nadaljevanju SR) v različnih jezikih za raziskovanje praromanščine na širšem območju Alp, Jadrana in celo Balkana romanisti opozarjajo že dolgo (npr. Skok 1940: 129; Mihăescu 1978: 17; Roncaglia 1985), velik pomen je preučevanju najstarejših obdobj slovansko-romanske jezikovne simbioze pripisoval tudi France Bezlaj (1967: 80), saj nam »**dokončno zadovoljivo pojasnjen izvor besede /.../ pove ne samo, kateri jezik in približno kdaj je posredoval slovenščini novo besedo, ampak zraven tudi **zgovorno priča, katere civilizacijske ali kulturne dobrine slovenska narodna skupnost pred tem ni poznala****« (poudarila A. Š). Tokrat bomo pustili ob strani glasovno in oblikovno raven procesa izposoje in poskusili na kratko predstaviti SR v slovenščini predvsem s pomenskega vidika, da bi morda lažje razumeli, na katerih področjih življenja so naši predniki v tem oddaljenem zgodovinskem obdobju prihajali v stik s romanskimi staroselci in sosedi, od njih prevzemali in se po njih zgledovali.

Najstarejša plast romanskih izposojenk v slovenščini je danes vsekakor bolj celovito obdelana kot v času, ko je nastal omenjeni Bezlajev zapis, saj sta na voljo dve raziskavi, v katerih smo zajeli iz romanskih predlog zgodaj in neposredno izposojena obča imena v slovenskem knjižnem jeziku (Šega 1996), kasneje pa obdelali še preostalo tovrstno slovensko besedje, ki je izpričano v narečjih in starejših plasteh jezika (Šega 2006). Rezultati kažejo, da je v slovenščini iz praromanščine ali zgodnje razvojne faze katerega od romanskih govorov prevzetih okoli 130 besed, in pričakovati je, da se tudi v prihodnosti kljub napredku slovenske etimološke vede to število ne bo bistveno spremenilo. Če bi hoteli popolnoma realno oceniti romanski vpliv na alpsko slovanščino ob koncu obravnavanega obdobja, bi bilo seveda idealno, če bi lahko z gotovostjo ločili izposojenke, prevzete od staroselcev ob naselitvi na tem območju in v prvih stoletjih po njej, od besed, ki so si jih alpski Slovani izposodili nekoliko kasneje od romanskega prebivalstva v soseščini. Včasih je tudi zelo težko presoditi, če je bila beseda prevzeta z neposredno ali z germanskim posredovanjem. Verjetno pa je kljub temu najbrž pravilno mnenje, da je ob koncu tega obdobja alpska slovanščina najverjetneje štela več besed romanskega izvora, kakor pa današnja slovenščina, saj so bili v prvih stoletjih po naselitvi slovansko-romanski jezikovni stiki gotovo intenzivnejši kot kasneje, ko se je okrepil germanski vpliv. Tudi Bezlaj je prepričan, da je v prvih stoletjih po naselitvi igral romanski adstrat bistveno večjo vlogo, germanski pa ga je začel izpodrivati šele kasneje (Bezlaj 1967: 32). Številne starejše romanizme so tako kasneje prekrile mlajše plasti izposoje, in to ne le germanske, ampak tudi romanske. Nekatere etimologije so bile ugotovljene ali revidirane šele nedavno, nekatere še vedno niso do konca pojasnjene, še vedno pa lahko preseneti ponovno odkritje kakega pozabljenega SR. Pred kratkim je M. Furlan (Furlan 2009) v Alasijevem slovarju

odkrila osamljen zapis, v katerem je prepoznala slovensko vzporednico k južnoslovanskemu SR *žakan (*diacōnus*).

4 Pomenska kategorizacija starejših romanizmov

Preučevanje SR s pomenskega vidika nam omogoča, da ugotovimo razloge za prevzem. Ti so vedno jezikovne narave in izhajajo iz potrebe ciljnega jezika, medtem ko priložnost zanj nastane iz nejezikovnih razlogov: odvisna je namreč od obstoja jezikovnih stikov, torej od prisotnosti izhodiščnega jezika. Pri izposoji gre namreč za posnemanje znaka, ki pripada semaziološkemu sistemu nekega drugega jezika (Goddard 1976: 426). Če hočemo raziskati vzroke za prevzem SR v slovenščino, moramo najprej ugotoviti, na katerih pomenskih poljih se te besede najpogosteje pojavljajo.

4.1 Dosedanje raziskave

Po Bezlajevih ugotovitvah (Bezlaj 1967: 31) je substratne jezikovne ostaline mogoče najti v geografski terminologiji, hišni kulturi, rastlinskih imenih in v pastirski terminologiji. Bezlajeva razvrstitev pomenskih polj pa je za nas problematična, ker ne upošteva le besed praromanskega ali zgodnjoromanskega izvora, ampak izrazje predslovanskega izvora v celoti. Če skušamo v Šega 1996 in 2006 zbrane SR uvrstiti v ta pomenska področja, ugotovimo, da jih največ spada na področje rastlinskih imen in hišne kulture, kar nekaj je izrazov iz pastirske terminologije, geografskih terminov pa skoraj ni. Seveda pa manjka pomembno pomensko polje, kjer najdemo večje število SR, besed predromanskega izvora pa ne. Gre za terminologijo, povezano s krščanstvom.

Stanju, kakršnega nam je pokazala analiza zbranega gradiva, bi nekoliko bolj ustrezala Mihăescujeva razdelitev na pet pomenskih kategorij: rastlinstvo, živalstvo, izdelki, stavbarstvo in krščanstvo (Mihăescu 1978: 34–35), ki pa pri njem ne velja samo za slovenščino, temveč se nanaša na elemente praromanskega izvora v vseh južnoslovanskih jezikih.⁵ Z vidika SR se zdi, da je ta razdelitev nekoliko premalo razdelana. Predvsem je sporna kategorija *izdelki*, saj se vanjo uvrščajo pomensko tako raznolike besede, kot so *ocet*, *vino* ali *vrč*. Taka kategorizacija ne more pomagati pri osvetlitvi zgodnjega obdobja alpskoslovansko-romanskega sobivanja, ker izdelkov ne povezuje z dejavnostmi, v okviru katerih so nastali. Treba je še omeniti, da je Mihăescu slovenskih SR očitno niti ni dobro poznal, saj upošteva le peščico slovenskih besed. Njegov seznam namreč obsega le 21 starejših romanskih izposojenk v slovenščini.

Ostalih dveh klasifikacij SR v slovenščini, to sta Mendejeva (Mende s. a.: 1–8), ki kot področja navaja kmetijstvo, vinogradništvo, hišo, oblačila in religijo, in Matlova (Matl

5 Prim. zlasti 5. poglavje, ki vsebuje podroben pregled slovansko-romanskega substitucijskega glasoslovja.

1968: 38), ki razlikuje med besedami s področja materialne kulture, cerkveno-verske kulture in poljedelstva, ne moremo in tudi ne smemo upoštevati, saj sta izdelani na podlagi napačnih predpostavk o etimološkem izvoru dela besed, na katere se sklicujeta, in tako med SR uvrščata tudi nekatere germanizme in mlajše romanizme. To pa lahko zaradi že tako ali tako zelo omejenega števila obravnavanih besed pripelje do precej zavajajočih rezultatov.

4.2 Nov predlog pomenske kategorizacije starejših romanizmov

Zaradi opisanih pomanjkljivosti obstoječih klasifikacij in njihove neprilagojenosti našemu jezikovnemu gradivu smo si zadali za nalogo izdelavo nove, ustrežnejše, ki bi izhajala iz analize v prejšnjih raziskavah zbranih SR in bi hkrati povedala kaj več o področjih, na katerih so alpski Slovani prihajali v stik s praromanskimi staroselci. Vendar se je izkazalo, da to ni tako preprosto, in sicer iz naslednjih razlogov:

- a) Nekateri SR so morda izposojeni posredno, a je to izjemno težko ugotoviti. Tak primer je sln. *raka* 'korito pri mlinu', *rakev* 'krsta' z nespornim končnim izhodiščem *arca* 'skrinja', kjer pa se etimologi ne strinjajo, katera (če sploh katera) od teh dveh besed je SR, katera pa je že zgodaj prevzeta prek stare visoke nemščine.⁶
- b) V nekaterih primerih gre za krajevna imena, ki izhajajo iz praromanskih apelativov, npr. zgoraj navedena *Kobarid*, *Čedad* in podobna (prim. 3.1). Ti toponimi so bili verjetno prevzeti, ne da bi se govorci ciljnega jezika zavedali obstoja in pomena prvotnega apelativa in ga kot takega tudi uporabljali, zato teh izhodiščnih besed v razdelitvi nismo upoštevali.
- c) Poleg tega je včasih isto besedo mogoče uvrstiti v več pomenskih polj, ker je povezana z različnimi dejavnostmi. SR *golida* je izpričan kot 'posoda za mleko in za vino', torej bi spadal tako na področje živinoreje kot vinogradništva, lahko pa bi ga seveda uvrstili tudi v rubriko *posodje in pripomočki za shranjevanje*. SR *sirek* bomo našli med rastlinami, lahko pa bi ga vključili tudi med besede s področja poljedelstva, saj gre za kulturno rastlino.

Verjetno je torej vsaka razvrstitev na pomenska polja v določeni meri arbitrarna ali delno metodološko pomanjkljiva in zdi se, da se je temu zelo težko izogniti. Spodnja razpredelnica deli vse zbrane SR v slovenščini na pomenska polja, ki so razvrščena glede na število izposojenk od tistega z največ besedami do tistega, ki vsebuje samo eno. V njej ne navajamo vseh SR, ki smo jih v identificirali in v razvrstitvi upoštevali, ampak smo izbrali za vsako pomensko polje le nekaj primerov, predvsem tiste, ki so

⁶ O vsem tem podrobneje zlasti Kos in Truhlar 1979. Pri imenih, ki izhajajo iz *Vlah*, pa moramo biti previdni, saj je lahko kraj dobil ime po kakem kasneje doseljenem Vlahu, sploh če v bližini ni vsaj kakih arheoloških najdb iz obdobja antike, če že ne poleg tega tudi staroslovenskih grobov (Kos 1985: 129–130).

najpogostejši in slovenskim govorcem najbolj znani. Kjer to ni bilo mogoče, navajamo v narekovajih še knjižni slovenski pomen. Pri vsakem pomenskem polju smo zabeležili skupno število SR, ki smo jih vanj vključili, in odstotek, ki ga predstavljajo glede na skupno število upoštevanih 132 SR.

Naj še dodamo, da so izhodiščne besede v preglednici pomenskih polj in tudi sicer v celotnem prispevku podane z dejanskim predlogom za izposojjo po potrebi nekoliko prilagojenimi ustreznici iz Meyer-Lübkejevega etimološkega slovarja romanskih jezikov (Meyer-Lübke 1935 = REW). To z vidika romanskega jezikoslovja sicer ni najboljša rešitev, saj trenutno nastajajoči spletni etimološki slovar romanskih jezikov *Dictionnaire étymologique roman* (<http://stella.atilf.fr/DERom/>) izhodiščne praromanske besede zapisuje fonetično. Za to rešitev smo se odločili zaradi lažje preverljivosti in dostopnosti za neromaniste, saj je projekt novega slovarja šele v začetni fazi in večine gesel, iz katerih izhajajo slovenski SR, še ne vsebuje. To koncesijo smo si dovolili, ker v prispevku, ki se posveča pomenski analizi, natančna fonetična opredelitev romanske neposredne predloge za izposojjo ni tako bistvenega pomena.

Kategorizacija starejših romanizmov po pomenskih poljih

Pomensko polje	Reprezentativni primeri	Število	Odstotek
rastline	čebula (*cēpūlla); češnja (cerasea); cer (cērrus); meta (mēnta); breskev (pērsīca); robida (rūbēta)	18	13,6%
krščanstvo	koleda (calendae); križ (crūce); maša (mīssa); pogan (pagānus); risale 'binkošti' (rosālia); sobota (sabbātum)	17	12,9%
stavbarstvo	konoba (canāba); štirna (cīstērna); kostel (castēllum); deska (dīscus); mir (mūrus); škodla (scandūla)	15	11,4%
živinoreja/pastirstvo	skuta (*excōcta); golida (gallēta); prekat (parrīcatu); trzjak 'prepozno skoteno jagnje' (*tardīvus)	12	9,1%
posodje/pripomočki za shranjevanje	gajba (cavea); krbulja 'košarica iz lubja' (cōrbūla); prosora 'ponev' (*frīxōria); škodela (scūtēlla); vrč (ūrceus)	12	9,1%
živali	jegulja (anguīlla); bivol (būbalus); podgana (pōntīcana)	8	6%
vinogradništvo	mast 'mošt' (mūstum); trta (tōrta); vino (vīnum)	8	6%
prehrana/jedi	ocet (acētum); pogača (fōcacea); poper (pīpēr)	7	5,3%
trgovina/merske enote	račun (ratiōne); sold (sōlīdus); štacuna (statiōne)	6	4,5%
oprema/pripomočki	katrída (cathedra); miza (mēnsa)	6	4,5%

človek	kudati 'misliti' (cōgitāre); pajdi/žen/ 'priljuden' (fatīga)	5	3,7%
upravni termini	dežma 'desetina' (dēcima); Podreka (patriarca)	4	3%
poljedelstvo	strpača 'rovnica' (*exstīrpāre); vrt (hōrtus)	4	3%
mlinarstvo	mlin (mōlinu); poliska (favīllisca)	3	2,8%
pomorstvo/ribištvo	jarbol (arbor); sak (saccus)	3	2,8%
oblačila	hlača (calcea); peča (*pēttia)	3	2,8%
materiali	ocel (aciāle)	1	0,7%

5 Sklep

Rezultati naše razvrstitve SR v slovenščini kažejo, da prednjačijo besede, ki označujejo očitno prej neznane rastline in živali (skupaj kar 19,6 %). Večja skupina besed je povezana z novo vero in deloma tudi z družbeno ureditvijo (skupaj 15,9 %). Med SR s področja človekovih dejavnosti, je treba izpostaviti stavbarstvo, ki je med SR zelo dobro zastopano (11,4 %), sledi živinoreja s pastirstvom (9,1 %) in nekoliko manj vinogradništvo (6 %). S temi tremi področji lahko povežemo skupaj kar več kot četrtno vseh SR, zato bi se dalo reči, da kažejo na prevzemanje tehnik od romanskih staroselcev. Manj zastopana sta poljedelstvo (3 %) in mlinarstvo (2,8 %). Precej SR označuje razne vrste posode ali izdelkov, v katerih je možno hraniti razne pridelke (9,1 %), razne druge vsakdanje pripomočke ter hišno opremo (4,5 %), prehrabene izdelke (5,3 %) in oblačila (2,8 %). Če vse z domom in hišnimi opravili povezane SR seštejemo, ugotovimo, da je teh besed več kot petina (21,7 %). Poimenovanje za kak material je samo eno, pa še to je arhaična beseda (0,7 %). Na seznamu SR se najde tudi nekaj trgovskih izrazov, kot sta npr. *račun* ali *štacuna*, a njihove glasovne značilnosti kažejo, da so morali biti prevzeti šele nekoliko kasneje, proti koncu obravnavanega obdobja iz stare beneščne ali furlanščine. Izrazi s področja ribolova in pomorstva ter imena rib so prevzeta večinoma šele kasneje iz beneščine, zato je SR na tem pomenskem polju le nekaj (2,8 %). Manjšo, a zelo zanimivo skupino SR predstavljajo besede, pri katerih je skupni imenovalec ta, da so tesno povezane s človekom, njegovimi lastnostmi in položajem v družbi, zato smo to pomensko polje (morda ne najbolj posrečeno) poimenovali *človek*. Gre za redke, arhaične in narečne besede, med katerimi najdemo celo en glagol, obsegajo pa 3,7 % analiziranega gradiva.

Analiza pomenskih polj, kjer se pojavljajo SR, in zgodovinskih okoliščin v času prevzema kaže, da poimenujejo nove predmete ali pojme, za katere alpska slovanščina pred začetkom jezikovne simbioze z romansko govorečim prebivalstvom ni poznala ustreznih poimenovanj, saj so bili zanj novi tudi sami predmeti ali pojmi. Pomenska analiza SR v slovenščini pričakovano kaže, da so bili pri prevzemu ključni zunanji dejavniki in da imamo torej opraviti s tako imenovano zunanjo motivacijo oziroma

z neleksikalnimi dejavniki izposoje. Zato je razumljivo, da slovenski SR skoraj vedno ohranjajo najobičajnejši, osnovni in konkretni pomen praromanske etimološke predloge.

Na podlagi zbranega gradiva moramo za konec še ugotoviti, da je bila možnost izposoje na nekaterih pomenskih poljih večja kot drugod. Zato lahko najdemo po več izposojenk za isti ali zelo podoben predmet ali pojem. Nekateri SR, ki danes obstajajo le v kaki osamljeni narečni ali arhaični obliki, so tako v knjižnem kot tudi v vsakdanjem jeziku nadomestile domače besede ali še pogosteje mlajše izposojenke, glede na kraj prevzema običajno germanizmi ali italijanizmi, medtem ko preostali južnoslovanski jeziki, kjer kasnejši romanski in germanski jezikovni vplivi niso bili prisotni v tolikšni meri, včasih še vedno ohranjajo vzporedni starejši romanizem. Naj omenimo primer samostalnika iz *mustum*: SR *mest* ali *mast* 'mošt, mlado vino' je arhaična beseda,⁷ danes se v tem pomenu uporablja nekoliko mlajši germanizem *mošt*, prevzet iz srednje visoke nemščine. Takšni primeri potrjujejo tezo, da je nekdaj morda tudi v slovenščini obstajalo večje število SR, ki so jih kasneje nadomestile novejše izposojenke iz različnih razvojnih faz stičnih jezikov. Zaradi majhnega števila tovrstnih izposojenk in seveda popolne odsotnosti sočasnih virov pa taka sklepanja ostajajo zgolj pri domnevah.

VIRI IN LITERATURA

- BEZLAJ, France, 1961: Die voroslavischen Schichten im slovenischen Namen- und Wortschatz. Karl Puchner (ur.): *VI. Internationaler Kongress für Namenforschung (München, 24.-28. August 1958)* II. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission bei der Beckschen Verlagsbuchhandlung München. 148–153.
- BEZLAJ, France, 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BEZLAJ, France, 1969: Das vorlawische Substrat im Slowenischen. *Alpes Orientales* V. (Dela 24.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 19–35.
- BRATOŽ, Rajko, 1990: *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti.
- BRATOŽ, Rajko, 1993: Poročila srednjeveških piscev o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem. *Zgodovinski časopis* 2. 185–214.
- CEVC, Tone, 2003: Kontinuiteta antične pašne tradicije v planinah v Kamniških Alpah: ob najdbi poznoantične in zgodnjerednjeveške lončenine iz poznega 6.–9. stoletja v planini Kravec (1600 m). *Traditiones* 32/1. 7–19.
- CIGLENEČKI, Slavko, 1990: Poselitvena podoba ob zatonu antike. *Traditiones* 19. 33–38.
- CIGLENEČKI, Slavko, 2000: *Archeological investigations of the decline of antiquity in Slovenia*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, SAZU.

⁷ Besedo pozna Pleteršnik, v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* pa najdemo le še iz tega izpeljani glagol *mastiti* 'mečkati (sadje, grozdje)'.

- CREVATIN, Franco, 1992: Romania disiecta e Romania submersa nell'Adriatico orientale. Dieter Kremer (ur.): *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Université de Trèves, 1986)*. I. Romania submersa – Romania nova. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 211–226.
- DAHMEN, Wolfgang, 1992: La romanité pannonienne. Dieter Kremer (ur.): *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Université de Trèves, 1986)*. I. Romania submersa – Romania nova. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 109–114.
- DORIA, Mario, 1969: Alla ricerca di tracce di friulanità nella toponomastica del Carso triestino. *Studi linguistici friulani* I. Udine: Società Filologica Friulana. 223–256.
- DORIA, Mario, 1981: Il vocalismo istriano preveneto alla luce della toponomastica medievale e moderna. *Incontri linguistici* 7. 55–68.
- ESSJ; BEZLAJ, France, 1976–1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–III*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–*. <www.fran.si>.
- FLORA, Radu, 1972: Slovenačke leksičke posuđenice u istrorumunskom. *Linguistica* 12. 67–94.
- FURLAN, Metka, 2009: O Alasijevi glosi *sacne* (južnoslovanski romanizem *žaken tudi v slovenščini). *Slavistična revija* 57/3. 415–421.
- GAENG, Paul, 1987: Variétés régionales du latin parlé: le témoignage des inscriptions. Jozsef Herman (ur.): *Latin vulgaire – latin tardif. Actes du Ier Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Pécs, 2-5 septembre 1985)*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 77–86.
- GAENG, Paul, 1992: The extent to which inscriptional evidence may serve as a source of 'vulgar', i.e. spoken latin. *Linguistica* 32. 19–29.
- GODDARD, Keith A., 1976: Quelques tendances et perspectives de l'étude des mots d'emprunt dans les langues romanes. Marcel Boudreault, Frankwalt Möhren (ur.): *Actes du XIIIe Congrès international de Linguistique et Philologie Romanes (Québec, 1971)*, II. Québec: Les Presses de l'Université Laval. 425–431.
- GODINI, Neva, 1984: Sulla penetrazione dei prestiti romanzi nello sloveno. *Linguistica* 24. 303–313.
- GRAD, Anton, 1965: Importance de quelques toponymes slovènes pour la géographie linguistique romane. Georges Straka (ur.): *Actes du Xe Congrès international de Linguistique et Philologie Romanes (Strasbourg, 1962)*, 3. Paris: Klincksieck. 1176–1184.
- GRAFENAUER, Bogo, 1969: Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkanatanischen Raumes. *Alpes Orientales* V. (Dela, 24). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 55–85.
- GRAFENAUER, Bogo, 1988: O Pavlu Diakonu in začetkih Slovencev v novi domovini. *Pavel Diakon: Zgodovina Langobardov*. Maribor: Založba Obzorja. 295–422.
- HERMAN, Joseph, 1976: La latinité des provinces de l'empire romain. Problèmes de sociolinguistique. Alberto Várvaro, Gaetano Macchiaroli (ur.): *Atti del XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza 2*. Napoli: Macchiaroli, Amsterdam: John Benjamins B. V. 7–15.
- HOPE, Thomas E., 1965: L'interprétation des mots d'emprunt et la structure lexicale. *Actes du Xe Congrès international de Linguistique et Philologie Romanes (Strasbourg, 1962)* 1. 149–155.

- KOROŠEC, Paola, 1979: *Zgodnjerednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov I–II*. (Dela 22/1–2.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede.
- KOS, Milko, 1939: Vlahi in vlaška imena med Slovenci. *Glasnik Muzejskega društva* 20. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo. 226–235. Ponatis v Kos 1985: 121–132.
- KOS, Milko, 1955: *Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOS, Milko, 1985: *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- KRAMER, Johannes, 1992: Introduzione (La romanità balcanica). Dieter Kremer (ur.): *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Université de Trèves, 1986). I. Romania submersa – Romania nova*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 58–75.
- LOGAR, Tine, 1965: O nastanku slovenskih narečij. *Jezik in slovstvo* 10/1. 2–6.
- MATL, Josef, 1968: Das romanische Element am Balkan mit besonderer Berücksichtigung der italoromanischen Kulturausstrahlung. Walter Wunsch (ur.): *Das Romanische Element Am Balkan (III. Grazer Balkanologen-Tagung)*. München: Rudolf Trofenik.
- MENDE, Manfred, s. a.: *Romanische Lehnwörter im Slovenischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades genehmigt durch die Philosophische Fakultät der Freien Universität Berlin (Fak. No 263)*. Berlin (s.a.).
- MIHĂESCU, Haralambie, 1978: *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*. București: Editura Academiei Române, Paris: Société d'édition Les Belles Lettres.
- MIHĂESCU, Haralambie, 1993: *La romanité dans le sud-est de l'Europe*. București: Editură Academiei Române, Paris: Les Belles Lettres.
- MULJAČIĆ, Žarko, 1978: Lingue romanze e lingue slave. Alberto Varvaro (ur.): *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza (Napoli, 15-20 aprile 1974)* I. Napoli: Gaetano Macchiaroli, Amsterdam; John Benjamins B. V. 407–421.
- MULJAČIĆ, Žarko, 1991: Sullo status linguistico dell'istrioto medievale. *Linguistica* 31. 155–170.
- NAHTIGAL, Rajko, 1952: *Slovanski jeziki*. Druga, popravljena in pomnožena izdaja. Ljubljana: DZS.
- NOVAK, Vilko, 1975: Predromanske, romanske in germanske besede v slovenskem gorskem pastirstvu. *Linguistica* 15. 109–114.
- PLETERŠNIK, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar*. <www.fran.si>.
- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademsko založba.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (REW), 1935: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- PETRU, Peter, 1979: Arheološka obdobja. Zdenko Čepič, Dušan Nečak (ur.): *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 17–80.
- ROCCHI, Luciano, 1990: *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine: Campanotto Editore.
- RONCAGLIA, Aurelio, 1985: L'effondrement de la quantité phonologique latine. Aina Moll (ur.): *XVI Congrès International de Linguistique et de Philologie Romaniques (Ciutat de Mallorca, 7-12 d'abril de 1980)*. Palma de Mallorca: Editorial Moll. 110–122.

- SKOK, Petar, 1940: *Osnovi romanske lingvistike*. Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskarnica banovine Hrvatske.
- SKUBIC, Mitja, 1981: La langue des inscriptions latines en Slovénie. *Linguistica* 21. 277–298.
- SKUBIC, Mitja, 1984: I riflessi latini in sloveno. Dieter Messner (ur.): *Das Romanische in den Ostalpen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 111–124.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1994.
- ŠAŠEL, Jaro, 1975: K poselitveni zgodovini in urbanizaciji Slovenije v antiki. *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 63–68.
- ŠEGA, Agata, 1996: *Starejši latinski jezikovni fond v slovenščini*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- ŠEGA, Agata, 2006: *Starejši latinizmi in romaizmi v slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- ŠTIH, Peter, 2000: Strukture današnjega slovenskega prostora med antiko in karolinško dobo. Rajko Bratož (ur.): *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, SAZU. 355–395.
- ŠTIH, Peter, 2007: Karantanci – zgodnj srednjeveško ljudstvo med Vzhodom in Zahodom. *Zgodovinski časopis* 61/1–2. 47–58.
- TRUHLAR, Franc, 1979: Toponomastika v službi arheologije. *Arheološki vestnik* 30. 498–506.
- VILFAN, Sergij, 1993: Zur Struktur der freisingischen Herrschaften südlich der Tauern in Frühmittelalter. Günther Hödl, Johannes Grabmayer (ur.): *Karantainen und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*. (St. Veiter Historikergespräche 2.) Wien: Böhlau Verlag.

Suzana Todorović

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta

suzana.todorovic@upr.si

Istrobeneščina v severozahodni Istri

V prispevku se posvečamo narečju, ki ga Istrani govorijo v slovenskih obmorskih krajih, a ne sodi med slovenska narečja. Istrskobeneško narečje je romanski idiom, ki ga uvrščamo v beneško narečno skupino, natančneje med kolonialne beneške govore italijanskega jezika. Beneščino so v istrske obmorske kraje in njihovo neposredno zaledje od 10. stoletja dalje prinašali Benečani, tedaj tu živeče romansko prebivalstvo pa je do govorilo le istrsko latinščino ali istriotščino. V nekaj stoletjih je istrobeneščina postala sporazumevalni jezik za večino Istranov – tako tistih z romanskim kot tistih s slovenskim poreklom – in materinščina za prebivalce romanskega rodu, ki živijo vzdolž vzhodne in zahodne obale Istre.

1 Območje govora istrobeneščine

V Sloveniji poleg mnogoterih slovenskih narečij obstaja tudi narečje, ki ima italijansko oz. romansko genezo. V istrskih obmorskih krajih avtohtono poseljeno prebivalstvo romanskih korenin – izvzemši nekaj narečno dvojezičnih krajev, kjer že stoletja sobivata tako slovensko kot italijansko istrsko narečje – govori le istrskobeneško (italijansko) narečje.

Istrskobeneški jezikovni areal¹ obsega predel od Kolombana, pas vzdolž obale vse do Dragonje – njegove skrajne vzhodne točke na Piranskem, od tod do vznožja Šareda, ki na Izolskem predstavlja konec istrskobeneškega in začetek šavrinskega slovenskega govornega območja, vse do Bertokov, ki so njegova najvzhodnejša točka na Koprskem. Istrskobeneško govorno območje na svoji vzhodni meji zajema še Hrvatine, Valmarin, Cerej, Premančan in se sklene z njegovo najsevernejšo točko, Kolombanom. Istrskobeneško govorijo tudi v Miljah ter na vzhodni in zahodni obali hrvaške Istre oziroma na narodnostno mešanem dvojezičnem območju, ki vključuje kraje Buje/Buie, Novigrad/Cittanova, Poreč/Parenzo, Pulj/Pola, Rovinj/Rovigno, Umag/Umago, Vodnjan/Dignano, Bale/Valle, Brtonigla/Verteneglio, Fažana/Fasana, Funtane/Fontana, Grožnjan/Grisignana, Kaštelir – Labinci/Castelliere – Santa Domenica, Ližnjan/Lisignano, Motovun/Montona, Oprtalj/Portole, Tar – Vabriga/Torre – Abrega, Višnjan/Visignano, Vižinada/Visinada, Vrsar/Orsera (Todorović 2019).²

1 Istrskobeneško govorno območje v slovenski Istri smo določili na podlagi dialektoloških raziskav, ki smo jih opravili v več istrskoslovenskih in istrskobeneških raziskovalnih točkah. Vsakič smo – predvsem pri starejših domačinih – poizvedovali o rabi narečja v preteklosti in danes, o priseljevanju in drugih družbenih dogajanjih, ki bi lahko vplivala na narečje obravnavanih krajev.

2 V Rovinju, Vodnjanu, Šišanu, Fažani in Balah govorci ohranjajo tudi istriotsko narečje.

Raziskovanja posameznih različkov so pokazala (Todorović 2017, 2018), da lahko istrskobeneško narečje razdelimo na dve narečni podskupini, in sicer na podlagi realizacije fonemov *s* ali *c*, *z* ali *ʒ* ter odprtosti naglašanih vokalov *o* in *e*. V prvo skupino sodijo idiomi, ki so se razvijali pod močnim vplivom tržaške italijanščine in zato v njih morebitne benečanske inovacije niso (več) vidne (*s* ali *c*, *z* ali *ʒ*, odprtost naglašanih vokalov *o* in *e*). Druga skupina je v razvoju sledila benečanščini.

V slovenski Istri obstajajo poleg narečno enojezičnih krajev, kot so denimo Krkavče, Boršt, Dekani, Plavje, Koštabona, Sveti Peter, Padna, Rižana, Osp, Tinjan (slovensko istrsko narečje), Koper, Izola, Piran, Sečovlje, Strunjan (istrskobeneško narečje) idr., tudi narečno dvojezični kraji Hrvatini, Kampil, Bertoki, Dragonja, Cerej in Premančan, v katerih domačini ohranjajo obe narečji. V narečno dvojezičnih krajih, kjer je bila interakcija med narodoma intenzivnejša, način življenja in kulturni vzorci pa zelo podobni, je bilo romanskim prebivalcem iz zaledja slovensko narečje bližje kot tistim iz mest, a kljub temu njihova dvojezičnost ni bila nikoli tako izražena kot pri slovenskih sovaščanih (Todorović 2019: 21).

2 Romanska jezikovna tradicija v Istri nekoč in danes

Začetki romanske jezikovne tradicije sežejo v leto 178/177 pr. n. št, ko so Rimljani pri Vizačah nadvladali prvotne istrske prebivalce Histre. Ko je v Istri zavladała rimska država, so se staroselci romanizirali in prevzeli krščansko vero, ki je v deželo prodirala okoli 4. stoletja n. št. Romanski značaj se je močno ukoreninil predvsem v antičnih in zgodnjerednjeveških mestih in utrjenih krajih zahodne Istre, njegova tradicija pa se je ohranila in utrdila tudi v nadaljnjih stoletjih (Mihelič 2007: 16; Darovec 2001: 75). Do prihoda Slovanov okoli 7. stoletja so prebivalci Istre najverjetneje govorili le jezik, ki se je razvil iz vulgarne latinščine. Slovansko-romanska dvojezičnost na istrskem polotoku ima svoj izvor šele v času po naselitvi Slovanov. Beneška republika, ki je z istrskimi mesti začela tkati prijateljske vezi že v 10. stoletju, si je Koper, Izolo in Piran podredila v letih 1279, 1281 in 1283, do leta 1420 pa so vsa istrska mesta priznala beneško nadoblast, ki je zajela približno tri četrtine istrskega polotoka, in sicer njegov zahodni in južni del z izjemo Trsta, ki je leta 1382 sprejel nadoblast Habsburžanov (Mihelič 2007: 17, 28, 31). Beneška republika je s svojo kulturo, prestižem in politično nadvlado v Istro (in druge pokrajine) prinesla tudi svoj jezik. Istrani so svoj avtohtoni jezik polagoma nadomestili z jezikom Benečanov. Ta se je skozi stoletja oblikoval v samostojno narečje – istrobeneščino, ki jo je Bidwell (1967: 13–30) poimenoval *Colonial Venetian*, tj. »kolonialna beneščina«. Skozi stoletja je prekrila skoraj vse prej obstoječe romanske oz. predbeneške idiome, ki so se do danes ohranili le še v šestih krajih v hrvaškem delu Istre, in sicer v Rovinju, Vodnjanu, Šišanu, Fažani, Balah in Galižani. Jezikovna venetizacija istrskega polotoka se je udejanjala v treh fazah (Crevatin 1989: 552–553).

Tržaška italijanščina, ki je ena izmed različic beneškega dialekta, je med 19. in 20. stoletjem zaradi gospodarskega vzpona Trsta ter posledično pogostih in intenzivnih stikov med Tržačani in Istrani (istrskoitalijanskimi in istrskoslovenskimi) pomembno vplivala na istrske govore.

Knjižna italijanščina sta začeli vplivati na istrsko narečno strukturo sprva v času Italije, ko je bila italijanščina jezik izobraževanja in administracije, kasneje pa tudi v obdobju vzpostavitve italijanščine kot uradnega jezika (ob slovenščini) na dvojezičnih območjih v Istri, nedvomno pa najmočneje v sodobnem času, s posredovanjem italijanščine preko množičnih občil. Istrskobeneško govoreči Istrani, prav tako kot tudi slovanski prebivalci, so se prvič srečali s standardno in knjižno italijanščino šele v času prve in druge svetovne vojne (Todorović 2015).

3 Narečja dežele Veneto/Benečija

Istrskobeneško narečje uvrščamo v skupino italijanskih beneških narečij, in sicer (prim. Zamboni 1979: 18–19) v podskupino kolonialnih³ beneških govorov, kamor sodijo tudi beneški govori v Furlaniji, Kvarnerju in Dalmaciji.⁴ Govore italijanske dežele Benečija/Veneto, italijanski narečjeslovec A. Zamboni uvršča v sledeče beneške (pod) narečne skupine: benečansko ali »lagunsko« narečje z različki, ki jih govorijo v krajih Chioggia, Pellestrina, Burano s severno laguno, Càorle in na celini – (it. *dialetto veneziano* »lagunare« con le varietà *chioggiotta, pellestrionotta, buranella e della laguna Nord, caorlotta e di terraferma*); osrednje beneško narečje, ki ga govorijo domačini, živeči na območju Padove, Vicenze in Roviga – Polèsine (it. *dialetto padovano-vicentino-polesano o veneto centrale*); severno beneško narečje, ki ga govorijo v Trevisu, Feltrah in Bellunu z liventinsko (Livenza) in agordinsko (Agordino) različico (it. *dialetto trevigiano-feltrino-bellunese, con le varietà »liventina« e »agordina«*); zahodno beneško ali veronsko narečje (it. *dialetto veronese o veneto occidentale*); beneška ladinska narečja (it. *dialetti »ladini« del Veneto*)⁵ in kolonialno beneščino – v to podnarečno skupino umešča tudi narečje, ki ga je v Istro vpeljala Beneška republika.

4 Jezikovne značilnosti istrskobeneških narečnih govorov

4.1 Osnovne glasovne značilnosti

Istrobeneščina pozna sedem samoglasniških fonemov (*a, e, ɛ, i, o, ɔ, u*) in polglasnik *ə*. Večina istrskobeneških govorov pozna enaindvajset soglasniških fonemov; piranski

³ Bidwell (1967: 13–30).

⁴ To skupino govorov je italijanski jezikoslovec G. Folena (1968–1970: 331–376) označil kot veneziano »de là da mar« 'benečanščina na drugi strani morja'.

⁵ Ladinska narečja so del alpske romanščine.

govorci poleg omenjenih uporabljajo tudi fonem *t* (*ne'visto* 'snežni metež'), hrватinski in bertoški pa tudi *c* (*poco* 'vodnjak' in *z* (*orzo* 'ječmen'). Vsi soglasniki so lahko le enojni, tako kot v vseh severnoitalijanskih narečjih.⁶

4.2 Osnovne oblikovne značilnosti⁷

Obravnavano narečje pozna določni člen za samostalnike moškega (*el, l'*) in ženskega spola v ednini (*la, l'*) in množini (*i, le*), na primer *el mo'rožo* 'zaročenec', *la 'kaža* 'hiša', *l'oco* 'oko', *l'onğa* 'noht', *i ne'vodi* 'nečaki', *le vende'riyole* 'branjevke'. Govorci uporabljajo tudi nedoločni členu *un* za samostalnike moškega spola in (*u*)*na* za samostalnike ženskega spola, na primer *un kaval* 'en/neki konj', *na 'kaža* 'ena/neka hiša'. Istrskobeneški očlenjeni predlogi so sestavljeni iz določnih členov in predlogov *de, a, de, in, ko(n), šu, per/par, fra/tra* oz. *'infra*, na primer *šu na ka'reya* 'na enem/nekem stolu', *Izola la 'jera 'šenpre 'infra do 'foyi - Kapo'distrija e Pi'ran*. 'Izola je bila vedno med dvema ognjema – med Koprom in Piranom.'

Samostalniki moškega spola imajo lahko edninsko samoglasniško končnico *-e* in *-o*, na primer *reği'kalse* 'pas za nogavice', *'foyo* 'oganj', množinsko pa *-i*, na primer *fašo'leți* 'robci'. Samostalniki moškega spola se lahko končajo tudi soglasnike *-r, -n* ali *-l*, na primer *al'tar* 'oltar', *toržjo'løn* 'pohajkovelec', *mano'val* 'zidarski pomočnik', v množini pa imajo končnico *-i*, na primer *bo'toni* 'gumbi', ali pa osnovo na *-j*, na primer *f'joj* 'otroci'. Samostalniki ženskega spola imajo v ednini lahko samoglasniško končnico *-a* in *-e*, v množini *-e* (ed. *bor'sęta* 'torbica', mn. *bor'sęte*; ed. *'rede* 'mreža', mn. *'rede*), ali soglasniško končnico, na primer v ednini *benediš'jon*⁸ 'bлагослов', v množini *infes'joni* 'infekcije'.

Pomanjševalnice so tvorjene s priponami *-el, -eto, -in* (m. sp.) in *-ela, -eta, -ina* (ž. sp.), povečevalnice pa s priponama *-on* (m. sp.) oziroma *-ona* (ž. sp.), vendar besede z omenjenimi priponami niso vedno stilno zaznamovane, na primer *bronto'løn* 'nergač', *kapi'tel* 'kapelica'. Končnice pridevnikov so enake samostalniškim, na primer *bel* 'lep', *'dolše* 'sladek' itd.

Istrskobeneški pridevniki poznajo tri načine stopnjevanja, in sicer osnovnik, primernik in presežnik, na primer *Lu el že bel*. 'On je lep.', *Mario že bel 'kome Guido*. 'Mario je tako lep kot Guido.', *El pju bel že lu*. 'Najlepši je on.'. Svojiilni pridevniki ustrezajo italijanskim knjižnim, izvzemši starejše narečne pridevnike *šu* 'njegov, njegova, njen,

6 Gl. Todorović 2016: 193–212, kjer osnovne značilnosti samoglasniškega in soglasniškega razvoja prikazujemo izhajajoč iz latinskega in splošnoromanskega sistema.

7 Gl. Todorović 2019: 123–130.

8 To so samostalniki ženskega spola z *e*-jevsko končnico, ki je bila izpuščena, na primer *komu'hon* (knj. it. *comunione*) 'obhajilo.'

njena, njegov, njegove, njeni, njene', ki se še ohranjajo ob novejših, na primer *'šuwō*, *'šūwa* in *'šuj*, *'šuwe*.

Najbolj pogosti osebni zaimki v imenovalniški obliki so *mi*, *ti* (*ti*) ali *ti* (*te*), *lu* (*el*), *lu* (*a*) ali *luj*, *'ēla* (*la*), *noj'altri* ali *nu'altri*, *voj'altri* ali *vu'altri*, *'lōri i*, *'lōre le*. Za prvo, drugo in tretjo osebo ednine ter drugo in tretjo osebo množine je značilna raba dvojnega osebnega zaimka, na primer *'Ēla la že 'kōya*. 'Ona je kuharica.', *'Lōre le že in'dade 'kaža*. 'Odšle so domov.', a je pogosto uporabljan le drugi del zaimka, na primer *La la'vora šaj*. 'Veliko je delala.', *A že un mili'tar*. 'On je vojak.'. Dajalniške oblike zaimka so *me*, *te*, *ye*, *ye*, *ne*, *ve*, *ye*, *ye*, tožilniške pa *me*, *te*, *lo*, *la*, *ne*, *ve*, *li* ali *i*, *le*, na primer *Te me pōl dar na man*. 'Mi lahko pomagaš?', *La yo 'viša in 'čeža*. 'Videl/videla sem jo v cerkvi.'. Povratno osebni zaimki v vseh istrskobeneških govorih so *me*, *te*, *še*, *še*, *še*, *ve*, *še*, *še*; v preteklem času povratno svojilne oblike zahtevajo rabo glagola *ver* 'imeti', na primer *Me yo la'va*. 'Umila sem se.', v knjižni italijanščini se ob svojilnih pridevniki vedno uporablja glagol *essere* 'biti', na primer *Mi sono lavata*.

Istrskobeneški govorniki uporabljajo sedanjik, konjunktiv sedanjika, prihodnjik, sestavljeni prihodnjik, perfekt, konjunktiv perfekta, imperfekt, konjunktiv imperfekta, predpreteklik, konjunktiv predpreteklika, pogojnik, pretekli pogojnik, velednik, gerundij in pretekli gerundij s podobnimi pravili rabe kot v italijanskem knjižnem jeziku. Med navedenimi glagolskimi časi ni nesestavljenega preteklega časa *passato remoto*, saj ga istrobeneščina, tako kot tudi vsa severnoitalijanska narečja, ne pozna.

Posebnost istrobeneščine je tudi poljubna raba pogojnika in konjunktiva pri opisovanju hipotetičnega dogodka; medtem ko italijanska slovnica za možna dejanja in nerealne pretekle dogodke veleva rabo konjunktiva v odvisnem in pogojnika v glavnem stavku, smo v narečnih pogojnih povedih zabeležili več načinov upovedovanja, med njimi tudi na primer *Še 'ela la ša'rija škan'pata in I'tala, no la ya'vesi maj pju 'višto 'Izola*. 'Če bi zbežala v Italijo, ne bi nikoli več videla Izole.'

Najbolj pogosti osebni zaimki v imenovalniški obliki so *mi*, *ti* (*ti*) ali *ti* (*te*), *lu* (*el*), *lu* (*a*) ali *luj*, *'ēla* (*la*), *noj'altri* ali *nu'altri*, *voj'altri* ali *vu'altri*, *'lōri i*, *'lōre le*. Za drugo in tretjo osebo ednine ter tretjo osebo množine je značilna raba dvojnega osebnega zaimka, na primer *'Ēla la že 'kōya*. 'Ona je kuharica.', *'Lōre le že in'dade 'kaža*. 'Odšle so domov.', a je pogosto uporabljan le drugi del zaimka, na primer *La la'vora šaj*. 'Veliko dela.', *A že un mili'tar*. 'On je vojak.'; sicer pa zaimek ni obvezen npr. *Anda'rēmo 'Izola*. 'Šli bomo v Izolo.' Dajalniške oblike zaimka so *me*, *te*, *ye*, *ye*, *ne*, *ve*, *ye*, *ye*, tožilniške pa *me*, *te*, *lo*, *la*, *ne*, *ve*, *li* ali *i*, *le*, na primer *Te me pōl dar na man*. 'Mi lahko pomagaš?', *La yo 'višta in 'čeža*. 'Videl/videla sem jo v cerkvi.'. Povratno osebni zaimki v vseh istrskobeneških govorih so *me*, *te*, *še*, *še*, *še*, *ve*, *še*, *še*; v preteklem času povratno svojilne oblike zahtevajo rabo glagola *ver* 'imeti', na primer *Me yo la'va*. 'Umila sem se.', v knjižni italijanščini se ob svojilnih pridevniki vedno uporablja glagol *essere* 'biti', na primer *Mi sono lavata*.

5 Raziskovanje istrobeneščine

V slovenski Istri so se istrskobeneški narečni besedi posvečali predvsem domačini – ljubitelji narečja. Bogata istrskobeneška leksika je zajeta v več slovarjih – *Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria* (G. Manzini, L. Rocchi, 1995), *Il dizionario del dialetto capodistriano* (D. Parovel 2006), *Voci della parlata isolana nella prima metà di questo secolo* (A. Vascotto, 1987), *Vocabolario del dialetto isolano* (A. Delise 2000), *Dizionario del dialetto Isolano: raccolta di parole e modi di dire della parlata isolana di ieri, di oggi e, forse, di domani* (S. Sau 2009), *Le perle del nostro dialetto* (O. Lusa, M. Bonifacio 2012).

K poznavanju istrobeneščine so v preteklem stoletju in sodobnem času prispevali številni intelektualci in domačini, ki smo se jim obširneje posvetili v knjigi *Narečje v Kopru, Izoli in Piranu* (Todorović 2016). V različnih publikacijah se lahko seznanimo s stratifikacijo koprskega narečnega besedja (A. Gravisi, P. Babuder, F. Babudri idr.), z narečno poezijo (T. Gavardo, G. de Manzini, G. Lonza, B. Cobol, D. Beržan, A. Brenko, T. Bevitori idr.), zgodovinsko-jezikovno obravnavo (L. De Carli), narečnimi besedili, opisom jezika in življenja koprskih meščanov (F. Semi) ter s pregovori (G. Vatova). Izčrpen pregled italijanske književnosti v slovenski Istri podaja N. Zudič Antonič v antologiji *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana*, ki je izšla leta 2014 v slovenskem in italijanskem jeziku.

Med slovarskimi viri sta – poleg omenjenih istrskobeneških slovarjev – poglobitni referenci za vse jezikoslovce, dialektologe in etimologe Rosamanijev slovar *Vocabolario giuliano dei dialetti parlati nella Venezia Giulia, in Istria, in Dalmazia, a Grado e nel Monfalconese* (1999), ki vključuje beneške izraze različnih govornih območij, ter Boerijev benečanski slovar iz leta 1856 *Dizionario del dialetto veneziano*.

6 Sociolingvistični položaj istrskobeneškega narečja v slovenski Istri

Raziskava,⁹ ki smo jo izvedli med pripadniki italijanske narodne skupnosti (Todorović 2021), ki živijo v slovenski Istri, je pokazala, da je istrobeneščina materni in splošnosporazumevalni jezik večine istrskih Italijanov. Ohranjajo jo v neformalnih in formalnih govornih položajih ter jo prenašajo na svoje potomce. Posebnosti posameznih istrskobeneških govorov (npr. koprski narečni govor, strunjanski narečni govor idr.)

9 V raziskavo, ki je potekala od oktobra do decembra 2020, smo tako vključili 232 naključno izbranih anketirancev, med njimi 87 moških in 145 žensk, starih med 19 in 98 let, in 50 intervjuvancev, starih od 25 do 90 let, med katerimi je bilo 30 žensk in 20 moških, izbranih s strategijo »snežne kepe«. Glede na starostno strukturo je bilo število udeležencev v raziskavi z anketo sledeče: od 19 do 30 let – 21 anketirancev, od 31 do 45 let – 62 anketirancev, od 46 do 55 let – 52 anketirancev, od 56 do 70 let – 60 anketirancev in od 71 do 98 let – 39 anketirancev. Pri intervjujih je sodelovalo 8 oseb, starih od 19 do 3 leta, 9 oseb, starih od 31 do 45 let, 11 oseb, starih od 46 do 55 let, 12 oseb, starih od 56 do 70 let, in 10 oseb, starih od 71 do 98 let.

govorci negujejo v domačem krogu in s sonarodnjaki, splošno istrobeneščino, za katero je značilno opuščanje posameznih lokalnih jezikovnih posebnosti, pa uporabljajo s sogovorci, ki prihajajo iz drugih istrskobeneških krajev.

Pridobljeni podatki razkrivajo, da pripadniki italijanske narodne skupnosti govorijo italijansko večinoma le z Italijani iz Italije in pa v izbranih – izrazito formalnih – govornih položajih, na primer v radijskih in televizijskih oddajah, v pisni komunikaciji, z otroki v vrtcih ter učenci in dijaki v šolah. Iz anket in intervjujev izhaja tudi, da se nekateri vprašani v italijanskem narečju pogovarjajo tudi v službi; predvsem gre za tiste pripadnike italijanske narodne skupnosti, ki so – kot omenjeno – zaposleni v različnih italijanskih institucijah, kot denimo na radiu, televiziji, v vrtcih, šolah, skupnostih Italijanov, raznih političnih in kulturnih ustanovah ipd.

Manjši delež vprašanih komunicira samo v istrskobeneškem narečju, pri čemer velja poudariti, da med njimi izrazito prevladujejo govorci, stari od 71 do 98 let.

Večina govorcev (69 %) ocenjuje svoje znanje slovenskega jezika kot dobro ali prav dobro. Samoocena znanja slovenskega jezika je boljša pri mlajših anketirancih, ki v stiku s Slovenci govorijo pretežno pogovorno in knjižno slovensko. To so predvsem mlajši govorci, stari od 19 do 55 let, saj so se v italijanski osnovni in srednji šoli učili tudi slovenščino.

Intervjuvanci so izpostavili, da se v italijanskih vrtcih in šolah večina vzgojiteljev, učiteljev in profesorjev med seboj pogovarja v istrobeneščini, z otroki, učenci in dijaki pa govorijo knjižno italijansko. Istrobeneščino v uradnih govornih položajih uporabljajo tudi nekateri uradniki in predstavniki italijanske narodne skupnosti, njeno rabo pa prilagajajo posameznim situacijam. Intervjuvanec, ki je član skupščine Italijanske unije kot najvišjega organa italijanske skupnosti, nam je pojasnil, da potekajo sestanki skupščine vedno v narečju, zapisniki pa so potem napisani v knjižni italijanščini. Večji delež anketirancev in intervjuvancev v uradnih, sicer dvojezičnih ustanovah, pravi, da govori pogovorno slovenščino ali zborni jezik.

Raziskava je pokazala, da večina anketirancev in intervjuvancev svojo kulturo in domovino razume subregionalno in regionalno, a se zato ne odreka matični domovini in se poleg z Istro, obmorsko Istro ali s svojim domačim krajem istoveti tudi z italijansko kulturo in državo.

Ali bo istrskobeneško narečje, ki je bilo leta 2021 vpisano v Register nesnovne kulturne dediščine Republike Slovenije, ostalo solidarnostna vez med pripadniki italijanske narodne skupnosti in osrednji element v procesu socializacije tu živečih Italijanov, je odvisno od pomena in vloge, ki ji jo bodo pripisali potomci današnjih govorcev v prihodnosti.

7 Jezikovni stik s slovenskim istrskim narečjem

Po drugi svetovni vojni so istrska mesta v Sloveniji doživela zamenjavo prebivalstva, kar je močno spremenilo njihovo arhitekturno, kulturno in jezikovno pretežno romansko podobo. Zaživela so v duhu novih vrednot in povsem drugačnega načina življenja. Knjižna različica jezika *ščavov*, kot so Slovencem (in Hrvatom) pravili Istrani romanskega rodu, je postala uradni jezik mest, ki so jih takoj po množičnem izseljevanju romansko govorečega meščanskega prebivalstva med letoma 1954–1957 sprva poselili vaščani iz mestnih zaledij, kasneje Slovenci iz bližnjih in bolj oddaljenih slovenskih regij ter nazadnje prebivalci iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Današnje jezikovno podobo obalnih istrskih mest¹⁰ in priobalnih krajev sestavljajo istrskobeneško narečje, dva uradna jezika – slovenščina in italijanščina, pogovorna slovenščina ter več jezikov in narečij, ki so jih priseljenci v času migracij prinesli v istrska mesta.

Istrskobeneško narečje je že stoletja v stiku z istrskoslovenskim, a njun medsebojni vpliv ni bil enako intenziven, ker sta imela drugačen sociolingvistični položaj. Ob razmeroma redki rabi knjižne italijanščine je bil romanski mestni idiom do konca druge svetovne vojne poglavitni istrski jezik tudi za večino vaščanov, ki so v svojih vaseh sicer govali slovensko govornico, a so v stiku z meščani občevali le v istrobeneščini. Omenjene sporazumevalne navade so vplivale na jezikovno prevzemanje in interferenca: v slovenskem istrskem narečju beležimo precejšen delež romanskih izrazov, npr. *'kolpo* 'udarec', *pol'mone* 'pljuča', *'yorna* 'žleb', *ka'dena* 'veriga' (prim. Giljanović 2011; Cossutta 2002), istrskobeneško narečje pa vsebuje le nezatno število slavizmov, kot na primer *mata'vils* 'motovilec', *k'luka* 'kljuka', *kudič* 'hudič', *'pešterna* 'varuška', *pa'tok* 'potok' (prim. Todorović 2019: 63). Za istrsko narečje slovenskega jezika je značilna interferenca iz bližnjega istrskobeneškega narečja (v sodobnejšem času tudi iz standardne italijanščine), ki se odraža na vseh jezikovnih ravneh. Tak primer so izposojenke, ki jih pozna tudi v pogovorna slovenščina,¹¹ značilne pa so za istrska mesta z okolico, npr. *špeža* 'nakup', *diro* 'krog', *štuf* 'naveličan', *ma* 'ampak' *puntata*, 'epizoda in narečne kalke, kot na primer na Škofijah *'duostj bə'yata* (kalk po it. *assai ricca*), v Pučah *šen st'āla s'lābo* (kalk po it. *stavo male*), *bi'teja ot 'poslo* (kalk po it. *negozio di scarpe*) ipd. (Todorović 2017: 85, 2018: 74).

V narečno dvojezičnih krajih, kot so Bertoki, kjer živijo Istrani obeh porekel, se kulturni in jezikovni tradiciji stapljata intenzivno, a nezavedno. Poimenovanja, ki jih v slovenski Istri uporabljajo za italijansko govoreče meščane in slovensko govoreče

10 Gl. Todorović 2021: 72–73.

11 Zanj je značilna raba narečnih izrazov obeh istrskih narečij – slovenskega in italijanskega, vnašanje italijanizmov, predvsem tistih, slišanih na italijanskih televizijskih programih, italijanska sintaksa, izgovor širokih samoglasnikov *e* in *o*, opuščanje dvojine, raba kroatizmov, srbizmov ter jezikovnih prvin iz slovenskih narečij, ki jih je v mesta prinesla prva generacija priseljencev.

podeželane, na primer *Lahi* in *kwej de pa'eže* 'tisti iz vasi', tu niso prisotni, kar daje vtis, da si oboji pripisujejo enak izvor – vsi so namreč Bertošani.

V Bertokih smo poleg dialektoloških raziskav (Todorović 2018, 2021a) opravili tudi imenoslovno raziskavo, v sklopu katere smo izpostavili obstoj ledinskih izrazov in hišnih imen, ki pripadajo romanski in slovanski jezikovni plasti. Domačini slovenskih korenin so v okraju navedli zaselke in predele vasi *'Šentoma, Ar'jol, Laza'ret, P'rade, 'Ponte 'Toto, Ber'toki, Pər Čin'čina, S'veti 'Mięho, 'Puəlovec, Sər'min, So'linà*, njihovi italijanski sokrajani pa *Šan To'ma, Ar'jol, Laza'reto, P'rade, 'Ponte 'Toto, Ber'toki, Čin čin, Šan Mi'čel, 'Polovec, Šar'min in Ša'line*. Domača hišna imena prav tako pričajo o sožitju dveh jezikov in kultur, kar so med raziskavo izpostavili tudi domačini. Glede na poimenovalno motivacijo – nastala so iz osebnih lastnih imen, priimkov, zemljepisnih imen, iz poimenovanj za poklice, poimenovanj za rastline in živali ter iz vzdevkov, npr. *pri Drejčkih, pri Marticih, pri Papečih, pri Panankuli, pri Čuketih* ali *pri Trakajih*. Etimološka analiza je pokazala, da je večina imen romanskega izvora, kar priča o vplivu, ki ga je imela istrobeneščina na slovensko istrsko narečje (Todorović 2021b: 149).

8 Besedilo v strunjanskem istrskobeneškem različku

Strunjanski narečni govor je različica piranskega govora, a je na njegov razvoj v preteklosti vplival tudi bližnji izolski idiom, v novejšem času pa še splošna istrskobeneščina, ki je obči sporazumevalni kod večine pripadnikov italijanske narodne skupnosti. Starejši Strunjanci še ohranjajo nekatere narečne posebnosti, kot so denimo labializacija končnega *-n* (*'pam* 'kruh', *ko'mum* 'občina'), deležniški končaj *-dol/-da* (*ma'lado* 'bolan', *rab'jado* 'jezen' ...), ozki naglašeni samoglasniki *-e* in *-o*, na primer *'dešo* 'sedaj', *š'kōla* 'šola' idr. Strunjanske nedoločniške oblike glagolov se, tako kot piranske, končujejo na *-ar, -i* in *-ir* (Todorović 2020: 56).

Na 'volta 'jera pju ley'rija, še par'lava de pju, ma'yari, no ke še kriti'kava un kol l'altro, še par'lava del 'tenpo, dela kan'paña 'dela 'kaža; ən'dava še 'done in bo'teγa, šalu'dava, 'dešo 'duti 'kola 'makina, 'duti i 'kori, 'duti i p'remi. E še par'lava 'solo in dija'leto. Na 'volta 'duta l'Ištria par'lava ita'lan ... mi me ri'kordo ke mi 'nona še γa'veva de par'lar kwal'koša kon kwalke'duna e ke mi 'non do'vevo šen'tir, le par'lava un žlo'vem, ma le par'lava kwəl žlo'vem istri'jan, ke že tre pa'role in ita'lan e do in žlo'vem ... E mi 'šaj 'volte mi mi'tevo a 'ridi ... E a'lora le di'ževa: "Vara, ke la ka'piši!" 'Anka 'dešo 'parlo 'solo in dija'leto. 'Jera i p'rimi 'meži del 'ano ke me γa ča'pa, 'vevo rit'mija e šon ən'dada a 'Izola a p'ronto šo'koršo e li par'lavo ita'lan, el dija'leto, par'ke mi 'parlo ku'si, 'altro no šo ... 'Jera un inferm'jer ke ga 'dito ke par'ke ke no 'parlo žlo'ven. "Ma", γe 'diγo: "Šon 'nata Štru'ňan e 'vivo Štru'ňan. A'lora γo šta 'šita ..." Me γa šu'češo šaj 'volte ku'si ... Na 'volta no še po'deγa riš'pondi ...

V prevodu:

Nekoč je bilo več veselja, več smo se pogovarjali, nismo se kritizirali, govorili smo o vremenu, o kmetiji, o hiši; ženske so hodile v trgovino in so pozdravljale, zdaj pa so vsi z avtomobili, vsi hitijo, vsem se mudi. In govorili smo samo v narečju. Nekoč se je povsod v Istri govorilo italijansko. Če je moja babica s kakšno sovaščanko želela govoriti in ni hotela, da bi jo razumela, sta govorili neke vrste slovenščino, istrsko slovenščino, v kateri so tri besede italijanske in dve slovenski. Velikokrat sem se začela smejati in sta mi rekli: »Poglej, saj naju je razumela!« Tudi sedaj govorim samo v narečju ... Bilo je prve mesece leta, ko me je prijelo, imela sem aritmijo, šla sem k dežurnemu zdravniku in tam sem govorila italijansko, narečje, ker tako govorim, drugega ne znam ... Tam je bil bolničar, ki je spraševal, zakaj ne govorim slovensko, pa sem mu rekla: »Rodila sem se v Strunjanu in živim v Strunjanu.« Potem sem bila tiho ... Podobno se mi je zgodilo večkrat. Nekoč nisi smel odgovoriti ...

VIRI IN LITERATURA

- BIDWELL, Charles E., 1967: Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A Case Study of Languages in Contact. *General Linguistics* 7. 13–30.
- BOERIO, Giuseppe, ²1856: *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Giunti editore.
- COSSUTTA, Rada, 2002: *Poljedelsko in vinogradniško izrazje v slovenski Istri*. Koper: Založba Annales.
- CREVATIN, Franco, 1989: Istroromanzo. *Lexikon der Romanistischen Linguistik* III. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 549–562.
- DAROVEC, Darko, 2001: Koprška škofija in Slovani od srednjega do novega veka. *Acta Histriae* 9/1. 74–120.
- DELISE, Antonio, 2000: *Vocabolario del dialetto isolano*. Trieste: Isola nostra.
- FILIPI, Goran, 1993: Istriotski jezikovni otoki v Istri. *Annales: Series Historia et Sociologia* 3/3. 275–284.
- FOLENA, Gianfranco, 1967: Introduzione al veneziano »de là da mar«. *Bollettino dell'Atlante linguistico Mediterraneo* 10–12. 331–376.
- GILJANOVIĆ, Suzana, 2011: *Leksikološko-etimološka analiza izbranih romanizmov v šavrinskih govorih*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- LUSA, Ondina, BONIFACIO, Marino, 2012: *Le perle del nostro dialetto* I. Pirano: Comunità degli Italiani "Giuseppe Tartini" Pirano.
- MANZINI, Giulio, ROCCHI, Luciano, 1995: *Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria*. Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno.
- MIHELIČ, Darja, 2007: *Ribič, kje zdaj tvoja barka plava?* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- PAROVEL, Dino, 2016: *Il dizionario del dialetto capodistriano*. Trieste: Fameia capodistriana.
- ROSAMANI, Enrico, 1999: *Vocabolario giuliano dei dialetti parlati nella Venezia Giulia, in Istria, in Dalmazia, a Grado e nel Monfalconese*. Trieste: Lint.
- ŠEKLI, Matej, 2013: Metodologija določanja plasti mlajših romanizmov v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 19/2. 291–315.

- TODOROVIĆ, Suzana, 2015: *Šavrinsko in istrskobeneško besedje na Piranskem*. Koper: Libris.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2016: *Narečje v Kopru, Izoli in Piranu*. Koper: Libris.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2017: *Narečna raznolikost v okolici Kopra. Dekani, Hrvatini, Škofije*. Koper: Libris.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2018: *Raznovrstnost narečnih govorov na Koprskem. Bertoki, Puče, Sveti Anton*. Koper: Libris.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2019: *Istrobeneščina v krogu drugih jezikov in govorov v Slovenskih obmorskih krajih*. Koper: Libris.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2020: *Istrskobeneški jezikovni atlas severozahodne Istre 2. Števniki in opisni pridevniki, čas in koledar, življenje, poroka in družina, hiša in posestvo/Atlante linguistico istroveneto dell'Istria nordoccidentale 2. Numerali e aggettivi qualificativi, scorrere del tempo e calendario, vita, matrimonio e famiglia, casa e podere*. Koper: Libris, Italijanska unija / Unione Italiana, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper / Biblioteca centrale Srečko Vilhar Capodistria.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2021: Istrobeneščina med pripadniki italijanske narodne manjšine v slovenski Istri. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 87. 211–231.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2021a: *Narečje, življenje in hišna imena v treh istrskih krajih. Bertoki, Pomjan in Šared*. Koper: Libris.
- TODOROVIĆ, Suzana, 2021b: Hišna imena v Bertokih pri Kopru (njihov izvor in analiza). *Folia onomastica Croatica* 30. 149–166.
- SAU, Silvano, 2009: *Dizionario del dialetto Isolano: raccolta di parole e modi di dire della parlata isolana di ieri, di oggi e, forse, di domani*. Isola: Il Mandracchio.
- ŠKOFIČ, Jožica idr., 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠKOFIČ, Jožica idr., 2016: *Slovenski lingvistični atlas 2: kmetija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VASCOTTO, Antonio, 1987: *Voci della parlata isolana nella prima metà di questo secolo*. Imola: Galeati.
- ZAMBONI, Alberto, 1979: *Le caratteristiche essenziali dei dialetti veneti*. Manlio Cortelazzo (ur.): *Guida ai dialetti veneti*. Padova: Cleup.
- ZUDIČ ANTONIČ, Nives, 2014: *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Isole in Pirana*. Koper: Italijanska unija.

Lara Potočnik

Lesce

larapotocnik1995@gmail.com

Istroromunščina

Prispevek obravnava položaj istroromunščine s historične, geografske in lingvistične perspektive pred migracijo njenih govorcev v Istro in po njej s posebnim ozirom na jezikovni stik s slovenščino. Istra je bila kot stičišče različnih jezikov in državnih tvorb skozi zgodovino prizorišče posrednega in neposrednega medsebojnega prevzemanja slovanskih, romanskih in germanskih leksemov, a to velja tudi za območje ob Donavi, kjer se je govorila t. i. donavska latinščina, iz katere so se razvile sodobna dakoromunščina, aromunščina, meglenoromunščina in istroromunščina. V istroromunščini se tako ohranjata starejša in mlajša plast jezikovnih vplivov, v slednjo spadajo tudi jezikovni vplivi slovenščine.

1 Genealoška klasifikacija istroromunščine

1.1 Romanizacija Dakije

Preden so se Rimljani začeli širiti v jugovzhodno Evropo konec 3. stol. pr. n. š., je tam prevladoval grški kulturni in jezikovni vpliv. Grščina je bila prestižni in med govorce različnih antičnih balkanskih jezikov, ki so bili povezani v velike plemenske zveze ilirskih, trakijskih in dakijskih plemen, uveljavljeni sporazumevalni (t. i. vehikularni) jezik. Rimsko osvajanje Balkanskega polotoka se je začelo že konec 3. stol. pr. n. št. z vojnami proti ilirskim plemenom na vzhodni jadranski obali, do dakijsko-rimskih vojn in rimske prevlade v Dakiji pa je prišlo šele v času vladavine cesarja Trajana (98–117) v začetku 2. stol. n. št. Rimljani so na ozemlju severno od Donave v spodnjem toku med poznejšo Transilvanijo in Dnestrom ustanovili novo provinco, ki so jo poimenovali *Dacia Felix* ali *Dacia Traiana*.

Med vladavino cesarja Avrelijana (270–275) so zaradi vdorov Jazigov (ali Jacigov, Skubic 2002: 15), Markomanov, Sarmatov in Gotov rimske legije opustile severno mejo na Dnestru in se umaknile na južni breg Donave. Umaknila se je predvsem vojska z administracijo, srednji in nižji sloj prebivalstva pa sta ostala (Sala 2018: 33). Z Avrelijanovim umikom legij je rimski kulturni vpliv oslabel, ni pa izginil, saj so se bili avtohtoni prebivalci Dakije v dobrih 150 letih rimske nadvlade že romanizirali. Po 4. stol. n. št. so donavsko romansko kontinuiteto zaznamovali vpadi Germanov in Hunov, prihod Slovanov in kulturni vpliv Bizanca.

1.2 Vzhodna in zahodna romanščina

V 6. stol. sta se iz ljudske latinščine prek skupne romanščine začela oblikovati staroromanska makrogeolekta – **severozahodna romanščina** (»prednica« alpskoromanskih jezikov, severnoitalijanskih narečij, galoromanskih in iberoromanskih jezikov) in **jugovzhodna romanščina** (»prednica« balkanske in osrednje-južnoitalske romanščine) (Skubic 2002: 62).

Za jugovzhodno romanščino značilna glasovna pojava, ki sta Románijo razdelila na zahodni in vzhodni del, sta **odsotnost ozvenečenja nezvenečih soglasnikov v medsamoglasniškem položaju in onemitev izglasnega -s** (npr. v končnicah za tožilnik množine in za drugo osebo ednine v sedanjiku). Meja med obema romanščinama je v smeri zahod–vzhod potekala po Apeninih na črti La Spezia–Rimini (Wartburg 1950: 32; Grad 1958: 33), v smeri jug–sever pa po črti Koper–Solkan–Beljak (Wartburg 1950: 32; Skubic 1989: 97, 100). Lat. ROTA(M) ‘kolo’ je tako dalo knj. it. *ruòta*, dakorom. *roatã* (proti furl. *ruede*, ben. it. *roda*, *rioda*, sard. *roda*, šp. *rueda* port. *roda*, okc. *roda*, stfrc. *rode*, frc. *roue*), lat. acc. pl. ROTĀS ‘kolesa’ je tako dalo knj. it. *ruòte*, dakorom. *roŕi* (proti furl. *ruedis*, sard. *rodas*, kat. *rodes*, šp. *ruedas*, port. *rodas*, okc. *rodas*, stfrc. *rodes*, frc. *roues*), lat. 2. sg. praes. CANTĀS ‘poješ’ pa knj. it. *canti*, dakorom. *cânŕi*, istrorom. *cânŕi* (proti furl. *cjantis*, sard. *cantas*, kat. *cantes*, šp. *cantas*, port. *cantas* okc. *cantas* frc. *chantes*).

Kot potomki jugovzhodne romanščine tudi istroromunščina in dakoromunščina izkazuje oba jugovzhodnoromanska glasovna pojava. Primeri za odsotnost ozvenečenja v dakoromunščini in istroromunščini sta npr. lat. IOCĀRI ‘igrati se’ > it. *giocare*, dakorom. *a juca*, istrorom. *žucã* (proti furl. *zuiã*, šp. *jugar*, port. *jogar*), lat. SITI(M) ‘žeja’ > knj. it. *sete*, dakorom. *sete*, istrorom. *seŕe* (proti furl. *sêt*, šp. *sed*, port. *sede*) in lat. LUPU(M) ‘volk’ > knj. it. *lupo*, dakorom. *lup*, istrorom. *lup* (proti furl. *lôf*, šp. *lobo*, port. *lobo*). Primera za onemitev izglasnega -s sta npr. lat. acc. pl. CASĀS ‘hiše’ > knj. it. *case*, dakorom. *case*, istrorom. *case* (proti furl. *cjasis*, šp. *casas*, port. *casas*) in lat. 2. sg. praes. FACIS ‘delaš, počneš’ > knj. it. *fai*, dakorom. *faci*, istrorom. *fãci* (proti furl. *fasis*, šp. *haces*, port. *fazes*).

1.3 Romunščine

Manj lingvistično in bolj geografsko poimenovane različice ljudske latinščine, ki se je govorila na območju rimskih provinc *Moësia Superior*, *Moësia Inferior* in *Dacia*, se glasi donavska latinščina (dakorom. *latina dunãreanã*), iz katere se je razvila t. i. praromunščina (dakorom. *romãna comunã*) (Sala 2018: 84), ki je že vsebovala starejšo plast jezikovnih vplivov s slovanskimi in grškimi leksikalnimi elementi.

Praromunščina se je razcepila na severni govor (to je **dakoromunščina** ali osrednja romunščina, dakorom. *limba română*) in tri južne donavske govore (to so **aromunščina** ali makedonska romunščina, tudi cincarski jezik, arom. *limba armânească*, **meglenoromunščina**, meglenorom. *vlahește* in **istroromunščina**).

2 Jezikovni prostor istroromunščine

Istroromunski geolekt se deli na dva manjša geolekta, tj. severnega in južnega. V Žejjanah (Žejane/Jeiän) v Čičariji se govori severni ali **žejanski govor**, v dolini reke Raše pod Učko na severnem in zahodnem robu Čepiškega polja pa južni ali **vlaški govori**. Vasi, v katerih se govorijo vlaški govori, so: Šušnjeвица (*Šušnievița*), Nova Vas (*Nosela*), Jesenovik (*Sucodru*), Letaj (*Letai*), Brdo (*Bârda*), Škabići (*Șcabici*), Trkovci (*Tărkovți*), Zankovci (*Zankovți*), Miheli (*Miheli*) in Kostrčan (*Costărcian*).

2.1 Migracija v Istro

Jezikovni prostor istroromunščine je danes vzhodna Istra, kar je posledica migracij v več valovih med 12. in 16. stol. Predniki Istroromunov so se selili iz skupne praromunske domovine ob Donavi na zahod in jug, proti Srbiji in Bosni, kjer so pustili veliko sledi v toponimiji in ovčarski terminologiji (Sârbu 2021: 49). Selitev z območja okoli Donave in južnega Velebita je potekala v smeri Dalmacija–Krk–Istra. Toponimi, v katerih so govorci istroromunščine na poti pustili sledi, so npr. na Krku *Vrhure* in *Sekára*, v Istri pa *Katun*, *Kature* in *Fečor*. Po drugi strani pa istroromunščina vsebuje tudi čakavske lekseme, ki so značilni za območje okoli Dinare in južnega Velebita, ne pa tudi za istrske čakavske govore (Filipi 2002b: 35–42). V 15. stoletju je Ivan VII. Frankopan iz Dalmacije na zahodni del Krka dal preseliti Morlake ali Vlahe, govorce romunskega govora, ki se je na otoku ohranil do prve polovice 19. stol. (Spicijarić Paškvan 2014: 349). Sicer gre za govor, identičen z istroromunščino, a poimenovanje *istroromunščina* tu morda ne bi bilo najbolj na mestu, saj se je ta na Krku pojavil še pred selitvijo v Istro.

2.2 Romanski govori v Istri in Kvarnerju

V Istri se pojavlja več govorov romanskega izvora (Filipi 2002b: 51), in sicer:

- severna in južna **istroromunščina** (it. *istrorumeno*, hrv. *istrorumunjski*);
- izumrli **furlanski** (furl. *furlan*, it. *friulano*) **narečji** v severozahodni Istri, in sicer **tergestinsko** (it. *tergestino*, furlanski govor Trsta) in **muglizansko** (it. *muglisano*, furlanski govor Milj, it. *Muggia*), ki sta bili v stiku s kraškimi, notranjskimi in istrskim narečjem slovenščine;

- **istriotščina** (it. *istrioto*, *istroromanzo*), avtohtoni balkanskoromanski jezik s kontinuiteto na tem prostoru od antike, ki se danes govori samo še v jugozahodni Istri;
- izumrla **veljotščina** (it. *veglioto*) na otoku Krku (it. *Veglija*);
- istrsko narečje kolonialne beneške **italijanščine** (it. *istro-veneto*).

2.3 Slovanski govori v sodobni Istri

Slovanski govori sodobne Istre so hrvaška čakavska narečja, slovenska primorska narečja in črnogorska štokavska narečja v Peroju. V slovenski Istri se govorijo slovenska narečja (Logar idr.: 1983):

- iz primorske narečne skupine: šavrinsko, rižansko;
- iz dolenjske narečne skupine: notranjsko;
- čiška narečja (v slovenskem delu Čičarije: v vaseh Golac, Obrov, Podbeže, Podgrad, Račice, Skadanščina in Starod) so v sodobni slovenski dialektologiji umeščeni v primorsko narečno skupino, glede na jezikovne značilnosti pa spadajo med čakavska narečja (Eterović 2019: 195).

3 Zgodovina istroromunščine

Zgodovina govorcev istroromunščine in drugih romunščin je kompleksno in slabo zabeleženo poglavje v evropski zgodovini, ker o govorcih teh govorov na Balkanu od Avrelijanovega umika pa do 10 stol. nimamo nobenih podatkov (Kovačec 1998: 243; Spicijarić Paškvan 2014: 347) in ker zelo dolgo sploh ni bilo izraza, ki bi se nanašal izključno na etnično skupnost Istroromunov. Sam izraz istroromunščina, it. *lingua istrorumena*, nem. *istrorumänische Sprache*, hrv. *istrorumunjski jezik*, fr. *l'istro-roumain*, je lingvistično in predvsem geografsko poimenovanje; njeni govorci sami sebi niso nikoli pravili Istroromuni, temveč *Rumeri*, kar je etimološko identično z dakoromunskim etnonimom *Români*.

V nasprotju s sosednjima romanskima jezikoma, furlanščino in istriotščino, istroromunščina ni avtohtona. Govorci tega govora, ki so sprva prebivali na severu balkanskega polotoka, so se postopoma selili proti obali Dalmacije, na Krk in nazadnje v Istro, pri čemer so sami sebi še vedno pravili *Rimljani*, *Romani*. V preteklosti so se jezikoslovci pogosto posvečali tezi o avtohtonosti istroromunščine, zato nanjo v starejši literaturi večkrat naletimo, toda danes je na podlagi zgodovinskih in lingvističnih dokazov popolnoma ovržena.

Govorci romunščin si sami nikoli niso pravili *Vlahi*; to poimenovanje, ki je vzniknilo pri njihovih neromanskih sosedih, je sčasoma spreminjalo pomen in se podobno kot poimenovanje *Roman* ni nanašalo na eno specifično etnijo. Pokrajina, ki so jo do 19.

stol. imenovali *Valahia*, sln. *Vlaška* (danes južna Muntenia in jugozahodna Oltenia), je eksonim, domačini so to ozemlje imenovali *Țara Rumânească* 'romanska dežela', sebe pa *Români*.

3.1 Vlahi

Germansko **Walha-* je bilo v drugi polovici 1. tisočletja pr. n. št. prevzeto iz imena keltskega plemena *Volcae*, ki je sprva živelo na področju reke Weser (v današnji osrednji Nemčiji), od 2. stol. pr. n. št. pa v južni Galiji med rekama Garonne in Rhone. V germanskih jezikih je beseda pustila sledi v ags. *wealh* 'tujec, Kelt', niz. *Waal* 'romanski človek',¹ stvnem. *walah*, *walh*, srvnem. *walh*, nem. *wälsch*, *welsch* 'romanski; italijanski ali francoski' in v etnonimu *Wälscher*, *Welscher* 'Italijan ali Francoz' (Snoj 2009: 539). Ta izraz v prvotnem pomenu 'romanizirani Kelt' je pri Germanih začel označevati vsa romanizirana keltska plemena, kasneje pri Slovanih pa je pomenil samo še 'človek romanskega porekla' (psl. nom. pl. **Volxi* > **Volši* > stcsl. *Vlasi* 'ljudje romanskega porekla', sln. *Vlahi* > *Lahi*, nštok. *Vläsi*, mak. *Vlasi*, blg. *Vlasi*, rus. *Volosi*, ukr. *Volosi*, polj. *Włosi*; psł. loc. pl. **Volxěxъ* > **Volšěxъ* > polj. *we Włoszech*, dluz. *Włochy*, češ. *Vlaši*, slš. *Vlasi*).

Ime *Làh* < *Vlàh* je na Slovenskem prvotno označevalo staroselca, romaniziranega Kelta, kasneje splošno romansko govorečega, zlasti Italijana, v Beli krajini pa tudi Uskoka. Ohranja se v slovenskih zemljepisnih imenih, kot so *Lahinja*, *Lahonci*, *Lahovče*, *Lahovne*, *Lašče*, *Laško* in *Lašna* (Snoj 2009: 227). V slovenščini, češčini, slovaščini in poljščini (sln. *Lah* (: *Vlah*), češ., slš. *Vlach* (: *Valach*), polj. *Wloch* (: *Włoch*)) se je ta izraz ohranil v pomenu 'človek romanskega porekla; Vlah', pri čemer je nastal nov, etimološko in pomensko soroden leksem v pomenu 'Italijan; Lah' (Spicijarić Paškvan 2014: 347).

Na jugovzhodu Evrope je v srednjem veku poimenovanje *Vlah* začelo označevati družbeno kategorijo 'pastir' (Spicijarić Paškvan 2014: 347–348; Botica 2007: 64). V Aničevem slovarju hrvaškega jezika (2003) tako pod besedo *Vlah* najdemo: »1. pastir iz notranjosti Balkana v srednjem veku, 2. prišlek za razliko od staroselcev (v Istri); 3. Romun (Cincar, Meglenoromun, Istroromun, Dakoromun); 4. pravoslavac (za katolike in muslimane)«.

1 Ljudsko ime za romansko (danes francosko) govoreče sosede, potomce romaniziranih Keltov, ki je dalo ime današnji južni belgijski pokrajini Valoniji (nem. *Wallonien*, niz. *Wallonië*).

3.2 Istroromuni

Govorce istroromunščine v lingvistiki imenujemo Istroromuni ali istroromunofoni, čakavski sosedje jim pravijo *Vlasi*, pa tudi *Ćići*² (tistim v Čičariji) in *Ćiribirci* (tistim pod Učko) (Kovačec 1998: 235). Eksonimno poimenovanje *Ćići*, it. *Cici*, se prvič pojavi v 17. stol. pri italijanskem zgodovinarju Ireneu della Croceju, kjer je zabeleženo tudi, kako so pravili sami sebi – *Ruməri*, kar se tako kot pri drugih romunskih govorih etimološko ujema z lat. *Romanus* (lat. *Romanus* ‘Rimljan’, mn. *Romani* ‘Rimljani’, dakorom. *Rumân* > *Român*, mn. *Rumâni* > *Români*, arom. *Armân*, mn. *Armâni*, istrorom. *Rumər*, mn. *Ruməri*).

4 Sociolingvistični položaj istroromunščine

4.1 Govorci istroromunščine

Severni in južni Istroromuni se ne identificirajo kot ena etnija, niti ne čutijo pripadnosti drugim romunščinam. Najprej so Hrvati, nato pa se v grobem identificirajo kot *Rumúni* oz. *Žejanci* na severu in *Vlasi* na jugu. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je August Kovačec število govorcev istroromunščine ocenjeval na 450–500 (Kovačec 1998: 233), Filipi pa leta 2002 na največ 250 (Filipi 2002b: 37). Ne pada samo število govorcev tega jezika, ampak tudi število prebivalcev teh in okoliških vasi.

Današnji Istroromuni poimenovanje zase tvorijo iz imena vasi – npr. *Žejānci*, *Šušņevci*, *Brijāni*, nacionalno pa se identificirajo kot Hrvati. Svoj jezik imenujejo na tri načine:

- izsamostalniški pridevnik iz imena vasi: npr. *žejānski*, *šušņevski*, *brijānski*, na jugu tudi *vlaška limbe*;
- besedna zveza »govoriti po«: žejansko: *cuvintā po žejānsku*, vlaško: *ganėj po vlaški/sušņevski, brijānski* itd.;
- *po naški, po našu, po naše*, toda ta izraz uporablja skoraj vsa Istra, pojavlja se tudi v čakavskih govorih (Kovačec 1998: 239).

Ker ni bilo enotne etnije niti enotnega jezika ali folklorne, se iniciativa za priznanje istroromunske skupnosti nikoli ni pojavila. Šole in cerkve so vedno delovale v hrvaškem jeziku, le v medvojnem obdobju v italijanščini. Kovačec istroromunščino imenuje »idiom brez lastnih institucij«, situacijo z istroromunsko folkloro pa povzame: »Razen nekaj pregovorov in rekov ter odlomkov pesmi istroromunska literarna folklor v pravem pomenu besede skoraj ne obstaja. Istroromuni pojejo hrvaške pesmi, starejši na jugu pa včasih zapojejo tudi v italijanščini« (Kovačec 1998: 234). Izjema je bila istroromunska šola v Šušņevici, ki je delovala med leti 1919 in 1925 pod vodstvom Andreja Glavine (Pušćariu 1929: 175).

2 Danes se izraz nanaša na vse, tudi čakavsko govoreče prebivalce Čičarije.

5 Jezikovne značilnosti istroromunščine

5.1 Rotacizem

Ena od glavnih značilnosti istroromunščine na glasovni ravni je rotacizem. Rotacizem je sprememba določenega soglasnika (v istroromunščini je ta soglasnik *n*) v medsamoglasniškem položaju v *r*. Tudi v dakoromunščini nekajkrat naletimo na rotacizem (prim. lat. FENESTRA(M) > dakorom. *fereastră* ‘okno’), a še zdaleč ne tako pogosto kot v istroromunščini, kjer je ta zajel skoraj vsak (romanski) **n* med dvema samoglasnikoma. Primeri istroromunskih besed z rotacizmom, ki v dakoromunščini tega pojava ne izkazujejo, so npr.: lat. PĀNE(M)) > dakorom. *pâine* : istrorom. *pære* ‘kruh’; lat. CANE(M) > dakorom. *câine* : istrorom. *cære* ‘pes’; lat. MĀNE > dakorom. *mâine* : istrorom. *mære* ‘jutri’; lat. BENE > dakorom. *bine* : istrorom. *bire* ‘dobro’; lat. *BONA(M) SĒRA(M) (HŌRA(M)) > dakorom. *bună sera* : istrorom. *bura sera* ‘dober večer’; lat. ŪNU(M) > dakorom. *un* : istrorom. *ur* ‘eden’.³

Besede, ki jih je istroromunščina prevzela iz ali prek čakavščine ali slovenščine, rotacizma niso doživele. Primera takih besed sta: istrorom. *pinez* iz hrv. in/ali sln. *penez* ‘novec manjše vrednosti; denar’ (← stvnem. *pfenni(n)g*, Snoj 2016: 529) in istrorom. *junâc* iz hrv. in/ali sln. *junak* ‘junak’ (< psl. **junakъ*, Snoj 2016: 272).

5.2 Nedoločni člen

Opazna značilnost istroromunščine na oblikovni ravni je raba glavnega števnikar ‘eden’ kot nedoločnega člena. Na primeru povedi iz *Istroromunškega atlasa* lahko opazimo, da sta iz latinskega števnikar ŪNUS ‘eden’ nastali dve istroromunski obliki, in sicer nenaglašena in naglašena oblika: dakorom. *A venit numai un băiat. A venit numai unul* (oblika *unul* je členjena oblika oblike *un*) : istrorom.: Žejane: *Verit a samo an fečor. Verit a samo ur*, Vlaške vasi: *Verit a samo un fečor. Verit a samo ur* (Filipi 2002b: 169) (oblika *an/un* je nenaglašena, oblika *ur* pa naglašena), prim. sln. *Prišel je samo en deček. Prišel je samo eden*.

Vidimo, da je do rotacizma prišlo v naglašeni obliki istrorom. *ur* (: dakorom. *unul*),⁴ v nenaglašeni obliki, ki služi kot nedoločni člen, pa ne: istrorom. *un* (: dakorom. *un*). Ker so v istroromunščini rotacizem doživeli tudi drugi latinski leksemi, ki so v izglasju imeli zapoerdje samoglasnik in –NUS ali –NUM (npr. lat. BONU(M) > dakorom. *bun* : istrorom. *bur* ‘dober’; lat. ASINU(M) > istrorom. *asir* ‘osel’; lat. VINU(M) > dakorom. *vin* : istrorom. *vir* ‘vino’), je verjetno, da se je oblika brez rotacizma ohranila, da bi se po opuščanju opozicije med določno in nedoločno obliko, ki se je očitno že začelo, še vedno ločilo

3 Prim. dakorom. *douăzeci și unu* : istrorom. *dvașet și ur* ‘enaindvajset’, pri čemer se v istroromunščini pojavlja romunsko-slovenska hibridna oblika, tvorjena po romunskem modelu štetja ‘dvajset in eden’, toda z izposojeno prvino iz slovenščine *dvașet* ‘dvajset’.

4 Rotacizem izkazuje tudi oblika za glavni števnik ‘en’, istrorom. *ur* (: dakorom. *unu*).

nedoločni člen od števnik. Ta opozicija je sicer v vseh istroromunskih govorih z izjemo šušnjevskega in novovaškega izginila (prim. lat. CAPRA(M) : CAPRA(M) ILLA(M) > dakorom. *o capră* '(ena) koza' : *capra* '(ta) koza', istrorom. *o kâpre* : *kâpra* ≥ *o kâpra* = *kâpra*; lat. LUPU(M) : LUPU(M) ILLU(M) > dakorom. *un lup* '(en) volk' : *lupul* '(ta) volk', istrorom. *un lup* = *lup*).

5.3 Slovanska leksika v istroromunski zdravamariji

Besedilo zdravamarije, zapisano v južnem istroromunskem govoru, ki se govori v vasi Šušnjeвица, se glasi (Kovačec 1998: 245) (vzporedno je postavljeno besedilo v dakoromunščini in latinščini):

istroromunsko	dakoromunsko	latinsko
Sóra Marija pľřę de <u>milost</u> ,	Născatoare de Dumnezeu, Fecioară Maria, bucură-te, cea plina de har,	Ave Maria, gratia plena,
Dómnu cu tíre,	Domnul este cu tine.	Dominus tecum.
<u>blagoslovíte</u> sti tú ântre mul'érle si	Binecuvântată ești tu între femei și	Benedicta tu in mulieribus et
<u>blagoslovit</u> âi <u>plódu</u> de la <u>utróba</u> țę Isus.	binecuvântat este rodul pântecelui tău / că ai născut pe Isus, mântuitorul sufletelor noastre.	benedictus fructus ventris tui Iesus.
Sóra Marija, <u>Mâia</u> lu Dómnu,	Sfânta Maria, Maica lui Dumnezeu,	Sancta Maria, Mater Dei,
róğę Dómnu <u>za</u> <u>nói</u>	roagă-te pentru noi păcătoșii,	ora pro nobis peccatoribus
acmóte si ân <u>vřęma</u> de nóstra mórte.	acum și în ora morții noastre.	nunc et in hora mortis nostrae.
Amen.	Amin.	Amen.

Iz primerjave istroromunskega, dakoromunskega in latinskega besedila lahko razberemo, da je razlik zelo malo in da so le-te vezane predvsem na besedje. Podčrtane besede imajo slovanski izvor, ostale pa romanskega. Med sedmimi leksemi slovanskega izvora sta samo besedi *utróba* (: dakorom. *uter*) 'drobovje, maternica' in *za* (: dakorom. *pen-tru*) 'za' takšni, da v dakoromunščini nista prisotni, kar kaže na močne vplive slovanske leksike še pred cepitvijo na posamezne romunske govore:

- istrorom. *milost* 'milost, usmiljenje, sočutje' (jsl. **milost*), dakorom. *milă*;
- istrorom. *blagoslovi* 'blagosloviti' (pretekli deležnik *blagoslovit(e)*), dakorom. *a blagoslovi* (pretekli deležnik dakorom. *blagoslovit(ă)*) (jsl. **blagosloviti*);
- istrorom. *plodu* 'plod, sad, fetus', dakorom. *plod* (jsl. **plod*);
- istrorom. *utróba* 'drobovje, maternica' (jsl. **qtroba*);

- istrorom. *Māja* (*lu Domnu*) ‘mati (božja)’, dakorom. *maicā* (*Domnului*) (jsl. **majka*);
- istrorom. *za* ‘za’ (jsl. **za*);
- istrorom. *vrēma* ‘vreme, čas’, dakorom. *vreme* (jsl. **vrēme*).

Čprav nimamo podatkov o tem, kdaj in kje je bilo besedilo zdravamarije prevedeno v istroromunščino, je očitno, da te besede niso bile prevzete od čakavskih ali slovenskih sosedov, ampak gre za starejšo plast slovanskih jezikovnih vplivov. Ker se istroromunska zdravamarija formalno bolj ujema z latinskim kot z dakoromunskim prevodom, lahko domnevamo tudi, da je prevod nastal brez posredovanja dakoromunske krščanske tradicije.

6 Jezikovni stik s slovenščino

6.1 Starejši in mlajši jezikovni stiki

Slovenščina skupaj z beneško italijanščino, čakavsko hrvaščino in nemščino spada med jezike oziroma narečja, ki so na istroromunščino imeli mlajše jezikovne vplive. To so namreč jeziki sosedov Istroromunov po njihovem prihodu v Istro. Toda še pred razselitvijo govorcev romunščine je bila praromunska oz. skupna romunska leksika izpostavljena starejšim germanskim in predvsem slovanskim vplivom. Pri nekaterih leksemih naletimo na ujemanja med istroromunščino in dakoromunščino, saj sta obe prevzemali iz germanskih⁵ in slovanskih jezikov pred cepitvijo na posamezne romunske govore in po njej (npr. dakorom. *fain*, istrorom. *fain*; dakorom. *vesel*, istrorom. *vesel*). Pri besedi ‘barva’ npr. se etimološko ujemata tudi sinonima romanskega in germanskega izvora: lat. COLŌRE(M) > dakorom. *culoare*, istrorom. *kolur*; dakorom. *farbā*, istrorom. *farba* (prim. nem. *Farbe*).

6.2 Sezname slovenizmov v istroromunščini

V 70. letih 20. stoletja je jezikoslovec Radu Flora izdelal seznam 300 slovenskih izposojenk v istroromunščini (*od babe do zāife*). Za 201 besedo iz tega seznama Sârbu ugotavlja, da ima gotovo slovensko etimologijo. Toda v gradivu, ki ga je zbral in uredil v istroromunski glosar (z 2521 besedami, od tega jih je 500 prevzetih iz slovenskega jezika) skupaj s sodelavcem Vasilejem Frățilă, je naletel samo na 85 besed od tiste 201 besede, ki jo je zabeležil Flora, kar kaže na upadanje vpliva slovenščine, poleg tega pa meni, da si je neposredno iz slovenščine izposojal samo žejanski govor. Izposojenke v istroromunščini iz hrvaščine in slovenščine deli na izraze slovenskega izvora, izposojenke iz hrvaščine in/ali slovenščine ter besede hrvaškega izvora, ki jih najdemo

⁵ Dakoromunščina je v stiku z nemščino na Sedmograškem že od 12. stol., ko je tamkajšnja ozemlja v last dobival nemški viteški red (Skubic 2002: 15), istroromunščina pa je kasneje prevzemala iz nemščine na Kranjskem.

tudi v drugi istrskih govorih. Med leksemi, ki so bili prevzeti iz oz. prek slovenščine, navaja npr. istrorom. *hârbât* (sln. *hrbet*), *fraier* (nar. sln. *frajer*, nem. *Freier*), *rožmarin* (sln. *rožmarin*, nem. *Rosmarin* ← lat. *rōsmarīnus*), *beseda* (sln. *beseda*), *čebula* (sln. *čebula*), *fruštic* (nar. sln. *fruštik*, nem. *Frühstück*), *špurget* (nar. sln. *šporget*, nem. *Sparherd*), *ţâit* (nar. sln. *cajt*, nem. *Zeit*), *zaiſa* (nar. sln. *žajfa*, nem. *Seife*) (Sârbu 2021: 51–56).

6.3 Določanje izvora slovenizma

Zaradi tesne sorodnosti obeh slovanskih jezikov v Istri, tj. slovenščine in hrvaške čakavščine, ter slovanskega adstrata v praromunščini lahko tako v istroromunščini kot v dakoromunščini najdemo številne lekseme slovanskega izvora. Kadar je potrebno razločiti, ali je bil določen slovanski leksem v istroromunščino prevzet iz slovenščine ali hrvaške čakavščine, se (ko odrazi to dopuščajo) lahko opremo na vokalizem. To je mogoče npr. pri istrorom. *pâleţ*, sln. *palec*, hrv. *palac* (< psl. **palьcbь*), istrorom. *miren*, sln. *miren* : hrv. *miran* (< psl. **mirьnь*), istrorom. *puţ*, sln. *polž*, hrv. *puţ* (< psl. **plьzbь*) in istrorom. *suza*, sln. *solza*, hrv. *suza* (< psl. **slbzǎ*).

Nekaj primerov predpostavljenih slovenizmov v istroromunščini: 1) slovanskega izvora: istrorom. *jiveţ* (sln. *živec*, hrv. *živac*); 2) romanskega izvora: dakorom. *ceapă* : istrorom. *čebula* (sln. *čebula* iz starejše oblike furl. *cevòle*, ben.it. *cebolla* : knj.it. *cipolla*); 3) nemškega izvora: istrorom. *maliţa* (sln. *malica* iz nem. *Mahlzeit*); dakorom. *fraier*, istrorom. *fraier* (sln. *frajer*, hrv. *frajar*, *frajer* iz nem. *Freier*). Slednji leksem kaže na ujemanje z dakoromunščino, a to še ne pomeni, da sta ga jezika podedovala že v skupni fazi.

Posamezni jeziki so njegove ženske oblike tvorili z različnimi priponami, npr. dakorom. *fraieră*, istrorom. *fraieriţa*, *fraieriţe*, sln. *frajerka*, hrv. *frajerica*, nem. *Freierin*. Sicer je slovanska pripona za izpeljanke ženskega spola **-ica* (dakorom. *-iţă*) v dakoromunščini še vedno zelo pogosta in produktivna (dakorom. *chelner* – *chelneriţa*, pri čemer je *chelner* iz nem. *Kellner*; sln. *kelnar*, *kelner*, hrv. *kelner*), toda dakoromunščina je žensko obliko besede *fraier* tvorila s pripono *-ă*, ki je bolj značilna za tvorbo ženskih oblik pridevnikov. Istoromunska *fraieriţa* bi lahko bila prevzeta iz čakavščine, še vedno pa je možno, da je ta leksem prevzela (prek slovenščine ali neposredno iz nemščine) v moški obliki in ga sama opremila s pripono, prevzeto iz slovanščine.

7 Zaključek

Istroromunščina je vzhodni romanski jezik s številnimi prevzetimi leksikalnimi elementi sosednjih jezikov. Do jezikovnih vplivov sosedov je prihajalo že v skupni praromunski fazi, nato pa še po cepitvi na posamezne romunske govore. Besedišča romunskih govorov so zato polna prevzetih leksemov, pri katerih večinoma zlahka določimo daljni jezik izvora, malo težje pa jezik posredovanja. Po umiku rimskih legij iz Dakije do 10. stol. informacij o govorcih romunskih govorov nimamo, pri raziskovanju njihove zgodovine pa nas ovira tudi dejstvo, da niso imeli specifičnega etnonima, ki bi jih jasno ločeval od drugih narodov. Eksonim *Vlah* se je skozi stoletja v germanskih in slovanskih jezikih uporabljal tudi za druge etnične skupine in družbene kategorije, govorci romunščin pa so zase uporabljali splošni izraz, ki ima svoj vir v latinski besedi za Rimljana.

Pospešeno upadanje števila govorcev in pomanjkanje iniciative za ustanovitev institucij, ki bi istroromunsko zgodovino beležile, folkloro obnavljale, kulturo in skupnost pa krepile, je privedlo do tega, da standardna ali knjižna istroromunščina nikoli ni nastala. Brez zapisane norme se je istroromunščina podobno kot njena prednica praromunščina organsko in samosvoje razvijala dalje, pri čemer je intenzivno prevzemala leksikalne elemente iz sosednjih jezikov. Po selitvi v Istro je istroromunščina za sosede imela govorce čakavske hrvaščine, beneške italijanščine, nemščine in slovenščine. Tudi slednja je v istroromunščino vnesla številne besede, ki so sicer slovanskega, romanskega, germanskega in le redko specifično slovenskega izvora, toda njeno posredovanje, ki se mu zaradi tesnega geografskega stika ni mogla izogniti, lahko dokažemo s fonetično podobo prevzetih leksemov.

VIRI IN LITERATURA

- ANIĆ, Vladimir, 2003: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- BABIČ, Matjaž, 2004: *Zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo.
- BOTICA, Ivan, 2007: Vlah i vlah – nekoč i danas. Jagoda Granić (ur.): *Jezik i identiteti*. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 61–69.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1998: Čakavsko narječje. Mijo Lončarić idr. (ur.): *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii polskiej. 217–230.
- DERKSEN, Rick, 2008: *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden: Brill.
- ETEROVIĆ, Ivana, 2019: *Pregled dosadašnjih istraživanja čakavskih govora na području Čićarije u Republici Sloveniji*. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in njegovi sosedje*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 29.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 187–195.
- FILIP, Goran, 2002a: Istrorumunjske etimologije II: Istrorumunjske posuđenice u istarskim čakavskim govorima Brguda i Čepića. *Čakavska rič* XXX 1/2. 159–175.

- FILIP, Goran, 2002b: *Istrorumunjski lingvistični atlas*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- GRAD, Anton, 1958: Contribution au problème de la sonorisation des consonnes intervocaliques latines. *Linguistica* 3/2. 33–40.
- HOLTUS, Günter idr. (ur.), 1989: *Lexikon der Romanistischen Linguistik III: Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Rumänisch, Dalmatisch / Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- IVETIC, Egidio (ur.), 2011: *Istra skozi čas: Priročnik regionalne zgodovine Istre z navedbami o mestu Reka*. (Collana degli Atti 32.) Rovinj: Središče za zgodovinska raziskovanja Rovinj.
- KOVAČEC, August, 1998: *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- LOGAR, Tine idr., 1983: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.
- MEDICA, Karmen, 1998: Sociološki prikaz jezikovne podobe Istre. *Razprave in gradivo* 33. 193–202.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm, 1911: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- MIRDITA, Zef, 2004: *Vlasi u historiografiji*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- MIRDITA, Zef, 2009: *Vlasi starobalkanski narod (od povijesne pojave do danas)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- NESSJ: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika 2017–*. <www.fran.si>.
- OLTEAN, Ioana A., 2007: *Dacia: Landscape, Colonization and Romanization*. New York: Routledge.
- RIBARIĆ, Josip, 1940: O istarskim dijalektima: Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluo-toku Istri s opisom vodičkoga govora. *Srpski dijalektološki zbornik* 9. Beograd: Srpska kraljeva akademija. 1–207.
- SALA, Marius, IONESCU-RUXĂNDOIU, Liliana (ur.), 2018: *Istoria limbii române*. București: Univers Enciclopedic Gold.
- SĂRBU, Richard, 2021: Slovenske leksikalne prvine v istroromunskem narečju. Jieanu Ioana, Marinčič Katarina, Šifrar Kalan Marjana (ur.): *Štirideset let lektorata romunščine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 49–62.
- SKOK, Petar, 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- SKUBIC, Mitja, 2002: *Romanski jeziki*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti.
- SKUBIC, Mitja, 2007: *Uvod v romansko jezikoslovje*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze, Oddelek za romanske jezike in književnosti.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SPICIARIĆ PAŠKVAN, Nina, 2014: Vlachs from the Island Krk in the Primary Historical and Literature Sources. Almăjan Rodica (ur.): *Studii și Cercetări – Actele Simpozionului »Banat – Istorie și Multiculturalitate«*. Zrenjanin: Editura Fundației. 345–358.

- ŠEKLI, Matej, 2013: Metodologija določanja plasti mlajših romanizmov v slovenščini. *Jeziko-slovni zapiski* 19/2. 291–315.
- ŠEKLI, Matej, 2015: Old Romance place names in early South Slavic and late Proto-Slavic sound changes. *Linguistica* 55/1. 103–114.
- ŠEKLI, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. (Linguistica et philologica 37.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- WARTBURG, Walther, 1950: *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*. Bern: Francke.

Nives Zudič Antonič

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Oddelek za italijanistiko
nives.zudic@fhs.upr.si

Italijanska književnost v Istri

V prispevku avtorica predstavi istrski literarni in kulturni prostor, njegove posebnosti in pomen. Avtorica na prehodu skozi čas oriše literarno in kulturno življenje v Istri, ki ga je v preteklosti najizraziteje zaznamovala italijanska kultura. Istrska literarna zgodovina prehaja v kulturno zgodovino, obuja bogastvo in večplastnost zapisov o Istri, ki je od vedno večjezična in večkulturna. Predstavljeni pisci, ki dajejo besedo Istranom, na neki način vračajo dialog med v Istri živečimi Slovenci, Hrvati in Italijani ter znova vzpostavljajo izmenjavo med kulturami in narodi, ki jih je desetletja ločevalo viharo zgodovinsko dogajanje.

1 Uvod

Književno ustvarjanje italijanskih avtorjev v Istri je že od nekdaj bogato in živahno, v tem pogledu se je geografska marginalnost območja skozi stoletja izkazala kot pozitiven dejavnik in ne kot ovira. Odmaknjenost je po eni strani vplivala na počasnejši pritok zanimivih kulturnih spodbud, po drugi pa ima zasluge za razvoj gostejše mreže odnosov z deželami, s katerimi so (bili) Istrani v stiku. Krepili so se odnosi z Beneško republiko, Habsburškim cesarstvom in z večjimi literarnimi središči. Zgodovinski in posledično tudi ekonomski razvoj sta postopno skozi obdobja rušila predvidljivo, statično istrsko okolje. Ta dinamika je ustvarila razmere za ekonomsko in ustvarjalno rast, hkrati pa preplavila različna književna področja. Na ta način je omogočala ohranjanje ustvarjalnega naboja številnih književnikov tega območja, ki so zasloveli po vsej Italiji in Evropi, kot so npr. Peter Pavel Vergerij starejši (1370–1444), Peter Pavel Vergerij mlajši (1498–1565), Girolamo Muzio (1496–1576), Gian Rinaldo Carli (1720–1795), Pasquale Besenghi degli Ughi (1797–1849), Michele Facchinetti (1812–1852), Giuseppe Picciola (1859–1912) in Giovanni Quarantotto (1881–1977). Ti so književnost in kulturo tega območja postavili v privilegirani položaj, kot razlaga Tomizza v odlomku svojega romana *Zlo pride s severa* (2015),¹ ki ga navajam v nadaljevanju:

1 *Zlo pride s severa* (izvirnik iz leta 1984: *Il male viene dal nord*) je drugi Tomizzov zgodovinski roman, v katerem pisatelj predstavi koprskega škofa Petra Pavla Vergerija mlajšega (1498–1565), jurista, nuncija, škofa reformatorja 16. stoletja. Zgradba romana je zelo izvirna: v prvem delu knjige avtor predstavi sintezo tako svojih življenjskih, kulturnih izkušenj kot tudi lastnih izkušenj v pisateljevanju, v drugem delu pa portret Piera Paola Vergerija mlajšega. Gre za osebnost, ki je bila v evropski zgodovini renesanse deležna številnih kritik. Bil je zagovornik reforme katolicizma, zato je bil obtožen herezije in izgnan. Imel je tudi vidno vlogo pri širjenju protestantizma.

Ta privilegiran položaj seveda ni bil neutemeljen, kakor je dokazoval skoraj vsak vogal ulice s svojimi gotskimi loki, balkoni iz marmorja, železnimi rešetkami, grbi, doprskimi kipi, geometrijskimi in alegoričnimi okraski, s tisoč napisov, ki so svoj najvišji izraz dosegli na trgu s stolnico, pretorsko palačo in ložo. Tudi meščanstvo ni kazalo, da si ga ne bi zaslužilo; drugi napisi so razkrivali, da je dalo mesto Italiji in Evropi pomembne genije na vseh področjih, od Vittoreja Carpaccia, čigar rojstno hišo je ohranilo, do humanista Petra Pavla Vergerija starejšega, od Andrea Diva, ki je v latinščino prevajal homerske epe in so jih proučevali celo na Sorboni, do pesnika Muzia, čigar razpravo o dvoboju citira Manzoni v svoji umetnini, do ekonomista Gian Rinalda Carlia iz milanske skupine iluminatov, do zdravnika Santorija, ki je z Galilejem izumil termometer in ga prvi uporabil pri človeku; da ne govorimo o tiskarjih, pomorščakih, svetnikih, trgovcih, vojščakih, ki so se odlikovali v Lepantu, o grofu iz Kopra, ki je bil predsednik prve grške republike, in končno o obsežnem seznamu mučenikov velike vojne, iz katerega se pokaže lik Nazaria Saura. (Tomizza 2015: 10–11.)

V 20. stoletju so se lokalnim književnikom pridružili še umetniki, ki so izbrali istrsko območje za svojo drugo domovino. S svojimi stvaritvami so ohranjali kulturno dediščino tega območja in spodbujali razvoj te vitalne književnosti. Konec 20. stoletja se je temu krogu pridružila še nova generacija avtorjev, ki se je uveljavila v zadnjih desetletjih.

2 Zgodovinski oris italijanske književnosti v Istri

Od 13. stoletja do prve polovice 20. stoletja zgodovina italijanske književnosti narodne skupnosti v Istri sovpada z zgodovino književnosti v Italiji. V drugi polovici 20. stoletja pa se razmere spremenijo. Bruno Maier, tržaški literarni kritik, rojen v Kopru, deli italijansko književnost 20. stoletja v Istri na dve ključni fazi: obdobje med obema svetovnjima vojnama in obdobje po letu 1945. V prvem, ki traja od konca prve svetovne vojne do leta 1945, sta Istra oziroma celotna Furlanija - Julijska krajina prešli pod Italijo. V tem obdobju je večino časa na oblasti Mussolinijev fašistični režim, le med letoma 1943 in 1945 je Jadransko Primorje priključeno nacistični Nemčiji, italijanska književnost v Istri pa je vseskozi prepletana z italijansko (v Italiji); pomembni avtorji tega časa so pesnica Lina Galli, pripovednik Pier Antonio Quarantotti Gambini in reški pisatelj Enrico Morovich (Maier 1996; Zudič Antonič 2014).

Drugo obdobje se začne po koncu druge svetovne vojne (natančneje, nekje v času med podpisom mirovnega sporazuma leta 1947 in londonskim memorandumom leta 1954, ki je bil ratificiran z osimskim sporazumom leta 1975) in traja do današnjih dni. Značilnost tega obdobja je nastanek in razvoj dveh zelo različnih, a vzporednih književnosti. Na eni strani

meje vznikne t. i. »književnost eksodusa« (včasih označena tudi kot tržaška), njeni predstavniki pa so avtorji, ki do leta 1945 ali 1954 živijo v Istri, po prehodu tega območja pod Jugoslavijo pa odidejo v bližnji Trst, druga italijanska mesta ali v tujino. Med temi avtorji izstopa Fulvio Tomizza, ki se leta 1955 sicer odloči za Italijo in selitev v Trst, a se vztrajno vrača, tudi za daljša obdobja, v rojstno Materado, kot bi s svojo življenjsko potjo hotel poudariti srečevanja, sobivanje in možnost medsebojnega razumevanja različnih etnij in kultur, kot so italijanska, hrvaška in slovenska.

Druga nova književnost, »istrsko-kvarnerska« ali »istrsko-reška«, se je razvila na območju Istre in Kvarnerja, ki je v tem času pripadalo Jugoslaviji. Njeni predstavniki so bili avtorji, ki se niso odselili, in nekateri levičarski intelektualci, ki so se priselili iz Italije, da bi sodelovali s kulturniki novoustanovljene republike Jugoslavije. Ti italijanski intelektualci, ki so istrsko-kvarnersko območje izbrali za drugo domovino, so se torej v 20. stoletju priključili lokalnim pisateljem in pesnikom ter s svojimi deli razvijajo obstoječo literarno tradicijo.

Temu krogu se je pridružila tudi nova generacija avtorjev, ki se je uveljavila v zadnjih desetletjih. Tako na območju Istre in Reke lahko govorimo o rojstvu italijanske književnosti, ki ima svoje tematske in slogovne posebnosti ter upošteva italijansko književno tradicijo, čeprav se umešča v novo medčloveško in družbeno situacijo, v mestno in podeželsko okolje, pa tudi v kmečko in obmorsko oziroma ribiško okolje. Pisci posvečajo svojo pozornost psihologiji posameznika, hkrati pa tudi kolektivnemu družbenemu položaju, italijanščini in lokalnim istrobeneškim ali istroromanskim/istriotskim govorom. Najopaznejši predstavniki te književnosti so: Osvaldo Ramous, Lucifero Martini, Eligio Zanini, Alessandro Damiani, Giacomo Scotti, Mario Schiavato in Nelida Milani Kruljac. Po razpadu Jugoslavije je Istra razdeljena na slovenski in hrvaški del, toda književnost italijanske narodne skupnosti ostaja v okolju prisotna in povezana ter nadaljuje svojo skupno pot (Milani, Dobran 2010; Zudič Antonič 2014).

2.1 Pisatelji in pesniki italijanske narodne skupnosti v Istri

Povojna istrsko-kvarnerska književnost je nov pojav, s katerim se ukvarjajo literarni zgodovinarji, kritiki in esejisti; kakor ugotavlja tudi Bruno Maier (1996), gre za književnost, ki se je razvijala skozi različne faze. Prva faza, ki je bila označena kot avanturistična in pionirska, se odvija med letoma 1941 in 1945 in je neposredno povezana z osvobodilnim bojem. Temelji na ilegalnih časopisih, letakih, razglasih. Gre torej za borbena književnost, ki je delno junaška in delno letopisna, saj večinoma prikazuje tedanje dogodke. Temu razdobju pravimo tudi razvojna faza, poteka pa med drugo svetovno vojno in po njej, medtem ko gre v povojnem obdobju za neorealistično fazo. V tem času ustanovijo književniki literarno revijo *Orizzonti* (*Obzorja*, 1951), ki zaznamuje prve spremembe v književnosti. Vse manj je namreč angažiranih vsebin in vse

bolj se uveljavljajo intimne in poetične teme. Tu odigrajo ključno vlogo avtorji, ki se priselijo iz Italije in so zelo dejavni v kulturnem življenju.

Druga faza zajema šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja. Gre za pomembno obdobje, v katerem se začne razcvet na književnem, umetnostnem, kulturnem in tudi znanstvenem področju, z značilnimi potezami, ki odsevajo poseben zgodovinski trenutek. Opirajo se nova pesniška obzorja z ustvarjalci, kot so Anita Forlani, Mario Cocchietto, Umberto Matteoni, Romano Farina in drugi. Mlajši pesniki tega obdobja so še Giacomo Scotti, Alessandro Damiani, Mario Schiavato in Adelia Biasiol. (Milani, Dobran 2010; Zudič Antonič 2014.)

V tem času se intenzivno razvije tudi ustvarjanje v dialektu. Narečna poezija, ki ima pomembno vlogo v književnosti italijanske narodne skupnosti v Istri, se skladno z obstoječima dialektoma razvije v dva tokova: istroromanski/istriotski in istrobeneški. Znotraj istroromanskega toka se pojavita dve »šoli«: rovinjska, v okviru katere ustvarjajo Eligio Zanini, Giusto Curto, Libero Benussi, Vlado Benussi ter Antonio Gian Giuricin, in vodnjanska, v katero spadajo Loredana Bogliun, Lidia Delton in Mario Bonassin; tu je še poezija, pisana v narečju kraja Bale z Romino Floris in Sandrom Cergno. V okviru istrobeneškega toka ustvarjajo puljski avtorji, kot so Ester Sardoz Barlessi, Venceslao Venci Krizmanich in Gianna Dallemulle Ausenak, ter reški avtorji Egidio Milinovich, Lucifero Martini in Laura Marchig. V istem obdobju obravnavajo pisci Claudio Ugusi, Nelida Milani, Ester Sardoz Barlessi, Gianna Dallemulle Ausenak in Ezio Mestrovich v svojih proznih delih tematiko eksodusa, medtem ko spregovori Isabella Flego o bolj avtobiografskih temah (Maier 1996; Milani, Dobran 2010; Zudič Antonič 2014).

Tretja faza traja nekje od osemdesetih let do leta 2000. Leta 1980 se začnejo dogajati opazne spremembe, povezane z novimi temami in uporabo jezika. Avtorji tega obdobja so: Ugo Vesselizza, Maurizio Tremul, Roberto Dobran, Silvio Forza, Laura Marchig, Marco Apollonio. Sledijo jim še Marianna Jelicich, Giuseppe Trani, Carla Rotta in Aljoša Curavić. Omeniti velja tudi istrsko »trubadursko liriko« pesnice Vlade Acquavita (Milani, Dobran 2010; Zudič Antonič 2014).

Zadnja ali postmoderna faza tako po izboru tem kot tudi po načinu pisanja sovпада z razvojem italijanske in evropske književnosti v zadnjih letih. Med avtorji, ki smo jih že našli v zvezi s prejšnjo fazo, naj posebej opozorimo na Aljošo Curavića, Marca Apollonia in Franca Jurija.² Izšlo je tudi nekaj antologij italijanske književnosti v Istri: med njimi izstopajo izbori Bruna Maierja in Alessandra Damianija, ki predstavljajo literarno ustvarjanje od samih začetkov do danes; tu so še analitično izostrena dela Elis Deghenghi Olujic (2004, 2009, 2016) in Nelide Milani (2006); leta 2010 je izšla obsežna monografska publikacija *Le parole rimaste (Besede, ki so ostale)* o zgodovini italijanske književnosti Istre in Kvarnerja v drugi polovici 20. stoletja, ki sta jo uredila

2 Vsi trije avtorji so iz koprškega območja.

Nelida Milani in Roberto Dobran, leta 2014 pa še monografija *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana* avtorice Nives Zudič Antonič.

3 Značilnosti sodobne italijanske književnosti v Istri

Ko predstavljamo italijansko književnost Istre in Kvarnerja, moramo razmišljati o njenih temeljnih značilnostih, ključnih konceptih, na katerih temelji njena ustvarjalna moč, in o tem, ali se navezuje na italijansko, hrvaško ali slovensko književnost. Lahko bi jo opredelili kot sestavni in neločljivi del italijanske književnosti, čeprav nastaja in se razvija izven italijanskih državnih meja. Italijanska književnost Istre, zgodovinsko neuklonljiva, vsekakor začrtuje vitalen socio-kulturni prostor in v njem ohranja in razvija lastno kulturno dediščino. Milani in Dobran (2010: 659) trdita, da »slednja poseduje moč in odpornost za preseganje meja in izražanje v regionalni različici nacionalne italijanske književnosti«, in menita, da so književniki Istre dosegli visoko zrelost z vidika jezikovne avtonomnosti, kot tudi inovativnost na ravni vsebin in umetniškega izražanja, zato jih v vseh pogledih uvrščamo med italijanske književnike.

Sicer pa književnost Istre zadeva tudi zgodovino književnosti Hrvaške in Slovenije, saj nastaja znotraj njunih meja ter z njima deli sodobno zgodovino. Italijanska književnost Istre zato prispeva k pestrosti in izvornosti literarne dediščine obeh držav. Spodbuja družbo k večji občutljivosti do različnosti in pozitivnemu sprejemanju kulturne drugačnosti. Pripadniki tega območja vstopajo v zapleten sistem identitete, ki ga opredeljujejo kompleksni medetnični odnosi. Ti spodbujajo odprtost do pripadnikov druge narodnosti in zagotavljajo enakopravnost narodnih skupnosti. Čeprav govorimo o italijanski književnosti v Sloveniji in Hrvaški, se ta ne odraža le v spominu enega naroda, ene tradicije in ene kulture. Gre za vstop v druge svetove, preučevanje v smislu razvozlav, povezav, členitev različnih področij in interesov. (Milani, Dobran 2010.)

Značilna pluralnost Istre postavlja to področje v pomemben in aktualen položaj, ob bok vsem območjem sveta, kjer se zaradi zgodovinskih in aktualnih družbenih dogodkov soočajo s konflikti, povezanimi z nacionalno identiteto. Kljub njeni genezi v določeni regiji te književnosti ne moremo označiti za provincialno: rojeva se v prepričanju, da univerzalnost ni nekaj abstraktnega, eksemplaričnega, temveč izvira iz poglobljenega preučevanja posebnih razmer v danem času in prostoru. (Milani 2006.)

3.1 Tematike sodobnih italijanskih književnikov Istre

V poeziji in prozi istrskih avtorjev sprva prevladujejo motivi, ki se povezujejo z dramatičnim eksodusom, dogodkom, ki so ga že velikokrat opisali z različnih zornih kotov in zato postopno izgublja svojo pričevanjsko vrednost. Pri starejših avtorjih je sicer še vedno v ospredju spominska razsežnost pripovedi, medtem ko se pri mlajših pojavlja

težnja po distanciranju od preteklosti, ki je sami niso doživeli. Pri najmlajših avtorjih pa se prepletajo tradicionalni in domišljijški motivi, s čimer nastaja nova književnost področja Istre. Ta deloma vzdržuje odnos s tradicionalno, deloma obmorsko in deloma podeželsko kulturo, a se v večji meri usmerja k aktualnejšim literarnim temam, ki so bližje sodobni italijanski in evropski književnosti.

Nekateri mladi pisatelji so tradicionalno politično angažirani. V iskanju socialne pravičnosti se vključujejo v evropski prostor in so tisti del zahodne civilizacije, ki opozarja na izključevanje in nasilje nad manjšinami iz različnih okolij. Jasen je namen oblikovati nov koncept družbe, ki dokazuje zaton nacionalne države, kot so jo pojmovali v preteklosti. Današnja nacionalno državo ob večinski kulturi sestavlja splet različnih kultur, za katere ni nujno, da se integrirajo. Sicer pa pripadniki različnih kultur nočejo integracije z večino, trudijo se drug drugega spoštovati, zato da so in bi bili tudi sami spoštovani. (Maier 1996; Milani, Dobran 2010; Zudič Antonič 2014.)

Med temi avtorji je vrsta mlajših pesnikov, katerih verzi razkrivajo številne negotovosti v iskanju smisla življenja v kaotičnem svetu. Ne prikazujejo več Istre kot idilične pokrajine vinogradov, mandljevcev, galebov in morskih valov, ampak obraz dežele, ki – tako kakor mnoge druge – vsiljuje zakon močnejšega. Nova okolja so urbana, npr. točilnice, kinodvorane, igralnice ali notranjščine sob, in v njih nezavedni vzgibi sprožajo nasilne odnose, tudi ko gre za erotiko. Na trenutke sledimo upodobitvam dogajanj na »bojnih poljih«. Zdi se, da gre za krute obrede starodavnih bojevnikov, ki jih sodobni človek še ni zmozel izkoreniniti iz svoje lastne kulture. Uveljavljajo pa se tudi avtorji oziroma predvsem avtorice, ki se umeščajo v tradicionalnejšo linijo, skozi poezijo odkrivajo lastne korenine ter opevajo ljubezen do rodne dežele. Klic k jasnejšemu in realnejšemu pogledu na svet je včasih tudi del sodobne postmoderne zavesti. Ta dvomi v obstoj harmonije sveta, ki je zgolj mit, simbol, težko dosežena katarza, talisman, ki sicer pomirja, ni pa verjetno, da resnično obstaja. Nekateri avtorji skušajo z arhivskimi in filološkimi raziskavami ohraniti pokrajinsko jezikovno in kulturno tradicijo, ki postopoma izumira, ter obujajo starodavne mite in legende. S tem bralce navdušujejo z istrsko arhaično preteklostjo. Če spregledamo sveže zadane rane, pač lahko ustvarimo čudovit, še neobjavljen portret, ki se nam ponuja v raziskovanje. (Milani, Dobran 2010; Zudič Antonič 2014.)

V umetniških delih književnikov Istre so obravnavane tudi dramatične in vedno aktualne teme o življenju in smrti, neskončnosti, o odnosu med nastajanjem in vestjo, med posameznim in celoto. Obujajo se spomini na nasilne ločitve, osebne tragedije naroda, ki so ga vključili v novi politični kontekst, v radikalno spremenjeno okolje, odprto za številne prišleke. Od tu izvira eksistencialno nelagodje in iskanje novih pomenov za lastno eksistenco, ki je pogosto odrinjena od izvorne kulture kot tudi od kulture, ki jo je sprejela. Številne strani avtorjev Istre so zato posvečene različnim pripovedim o osebnih izkušnjah in notranji odtujenosti »ljudi, ki so ostali«. Vedno znova se

posvečajo temi o osebni identiteti, o krizi identitete, notranjih konfliktih, generacijskih konfliktih, nerazumevanju, zvestobi tradiciji ali uporabi, dvojni identiteti. (Milani, Dobran 2010.)

Na začetku tretjega tisočletja nova generacija pisateljev Istre išče alternativne poti v načinu razumevanja in ustvarjanja književnih besedil. Na ta način se oblikujejo neka splošna načela, ki razlikujejo med književnostjo, zadržto v preteklost, zgodovino, spomin, eksodus, ter med književnostjo od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja do današnjih dni. Slednja se je razvijala v zelo nemirnem času, ki so ga zaznamovale spremembe na političnem, gospodarskem in socialnem področju. Naznanila je novo književno usmeritev, ki je pomenila odmik od ustaljene prakse in prehod na novo izrazno obliko in tematiko.

Te spremembe so omogočile izjemno heterogenost v umetniškem izražanju, pojavila se je skupina ustvarjalcev z raznolikim estetskim čutom in pestro izbiro tematik. Nekateri ustvarjalci sledijo izzivom sodobne književnosti, prevladujoči miselnosti in duhovni usmerjenosti, dominantnim slogom in jezikovnemu izražanju, drugi pa si povsem avtonomno utirajo pot v umetniški svet. Gre za avtorje, kot so Marco Apollonio, Aljoša Curavić in Franco Juri. Vsi ti se zavedajo pomena lastnih izkušenj, vedno izhajajo iz lastnih stališč, so svobodni pri izbiri lastnega sloga in književne vrste. Presegajo preživeta načela iz preteklosti, ustvarjajo v sedanosti, zmožni so projiciranja v alternativni svet, ne da bi pri tem osiromašili svojo osebnost in lastno jezikovno izražanje. Vsak ustvarja na svoj način, toda vsi si želijo izslediti znamenja, ki jih razodeva stvarnost. V te konceptualne kategorije usmerjajo svoja razmišljanja, da bi ozavestili spremembe, ki se odvijajo v družbi. (Milani 2006; Milani, Dobran 2010; Zudič Antič 2014.)

V pripovedništvu je zaznati večjo raznolikost predvsem v delih avtorjev, ki spadajo v zadnjo ali postmoderno fazo, kot so na primer: Aljoša Curavić, Marco Apollonio in Franco Juri. Marco Apollonio spada v skupino piscev, ki jih je Nelida Milani v eseju *Generazioni a confronto su un percorso comune (Soočanje generacij na skupni poti)* označila kot četrto generacijo istrsko-kvarnerskih avtorjev, generacijo, ki ni »mlajša« le po starosti, temveč tudi po izrazu; sestavljajo jo »nova imena, ki s svežimi močmi izvajajo vsebinsko in jezikovno prenovu« in z »različnih kulturnih pozicij nakazujejo modernizacijo našega literarnega delovanja« (Milani 2006). Apollonio je avtor povesti, verzov v standardnem jeziku in narečju ter antologije *Breve antologia dello humor nero nella letteratura triestina del Novecento: Trieste a confronto con il Decadentismo europeo (Kratka antologija črnega humorja v tržaški literaturi 20. stoletja: Primerjava med Trstom in evropsko dekadenco)* (Apollonio 1993). V svojih delih ustvarja psihološke in kulturne pretvorbe in nove senzorične zaznave, ki označujejo sedanost, sobivajo z načinom pisanja, ki je hkrati narativno in eksistencialno preučevanje. Svoje ustvarjanje osmisli s povezovanjem najsodobnejših literarnih izkušenj

s tradicijo. Gre za način pisanja, s katerim se skuša soočiti z bistvenim problemom vsakršnega ustvarjanja, natančno predvidi izvorno okolje, opredeli sebe, cilj lastnega ustvarjanja, lastne izkušnje o svetu. (Milani, Dobran 2010.)

Aljoša Curavič v svojih romanih izbira teme, ki se navezujejo na aktualno stvarnost, s sodobnimi izkušnjami, nesoglasji, vpijočimi bridkostmi, s preobrazbami in protislovji sodobne družbe. V prvi knjigi *Sindrome da frontiera: I ricordi di uno sconosciuto (Obmejni sindrom: Spomini neznanca, 2003)* Curavič v obliki nekakšnega dnevnika pripoveduje o kriznem obdobju na Balkanu, o etničnih čistkah, množičnem izseljevanju in iskanju miru. Njegova ustvarjalna pot se kasneje nadaljuje s prikazovanjem nasilja, zato se zateka h kriminalki ali besedilni vrsti »noir« (kriminalno dejanje je predstavljeno z gledišča kriminalca). V obeh primerih izpostavi jezikovno izražanje. V njegovih delih ni poglavja, v katerem se ne bi zgodili nenadni preobrati, presenečenja, nasilje, intenzivni dialogi. Prisotna je stalna napetost brez umirjenih con. Tudi Curovičevo kriminalko *A occhi spenti (Z ugaslimi očmi, 2010)* zaznamuje pospešen pripovedni ritem, njen avtor pa je z refleksijo in psihološko introspekcijo zmožen sprevideti najglobljo in najbolj skrito logiko, izraziti posebno nagnjenje do močnih čustev, ustvariti prefinjeno fabulo, doseči, da se zgodba odvije z adrenalinsko hitrostjo, in poskrbeti za presenetljive obrate, zaradi katerih bralčeva pozornost nikoli ne popusti. (Milani 2010.) V njegovih delih se družba pojavi taka, kot je v resnici, brez pretvarjanja ali filtrov, ki jo olepšujejo. Kar je pomembno, je dati bralcu možnost zaznave različnih protislovnih spodbud in tesnob sodobne družbe, v kateri, vse kaže na to, ni napotkov za izgradnjo temeljev za osebni razvoj posameznika.

Roman *Ritorno a Las Hurdes. Guerre, amori, cicogne nere e istriani lontani (Vrnitev v Las Hurdes: vojne, ljubezni, črne štoklje in oddaljeni Istrani, 2008)* avtorja Franca Jurija je primer zelo spontane in pisane avtobiografije, ki je postala »roman preobrata« (Milani, Dobran 2010: 551). Dva elementa ključno vplivata na njegovo literarno ustvarjanje: prvi se nanaša na kritično moralno-politično naravo avtobiografije, drugi element, čeprav je še vezan na pretekla protislovja, se odraža v seriji tematik, ki danes predstavljajo pomembna območja napetosti med Slovenijo in Hrvaško po razpadu Jugoslavije. Roman je pričevanje o našem času, ukvarja se z Istro in razpadom bivše Jugoslavije, osamosvojitvijo Slovenije in nastankom organizacije Gladio in se giblje med Španijo in Čilom. Govori pa tudi o uporih proti fašizmu, o propadu socializma in svetu, ki ga ni več. (Zudič Antonič 2014.)

Juri v svojem delu analizira dogajanje prostorsko in časovno. Dimenzija prostora se izraža v premikanju po različnih okoljih, časovna dimenzija pa udejanja spremembe, ki jih prinese življenje. Opis dogajanja je poln iskrivega humorja, ki se v polni meri izrazi v prepletanju avanture in spominov. S tem romanom želi Juri predvsem poudariti pomen avtorefleksije za literarno področje; beseda je v tem primeru sredstvo za

raziskovanje lastne osebnosti, hkrati pa tudi sredstvo za razumevanje in interpretacijo sveta, most, ki omogoča prehajanje od osebe do stvari. (Milani, Dobran 2010.)

S pomočjo analize posameznih avtorjev Istre iz tega obdobja lahko ugotovimo, da imajo vsi obravnavani književniki skupno značilnost. Zavedajo se sprememb stvarnega in eksistenčnega okolja in zaznavajo konec nekega zgodovinskega ciklusa. Pri vseh avtorjih je dokončno zamrla ideja o možnosti večjega obrata na globalni ravni, ki bi vplivala na eksistenco posameznika.

4 Zaključek

Književnost italijanske narodnostne skupnosti Istre je zaradi žalostnih zgodovinskih dogodkov eksistenčna nuja in osnova za preživetje narodnosti. Manjšina namreč neobhodno potrebuje oporo, ki jo nudi kultura. Književnost, gledališče, pesništvo so primerna orožja za vsakodnevni obstoj. Navkljub maloštevilnosti pripadnikov narodnostne skupnosti, teritorialni razpršenosti, političnim in socialnim problemom je manjšini uspelo, da sta kultura in predvsem književnost postali razpoznavni znak narodnostne identitete. Književnost ni zgolj umetniška dejavnost, je tudi blažilna in zdravilna praksa za nepredvidljivost življenja, bivanjska gonilna sila in opora pogosto izpodbijani identiteti.

Prav zaradi tega razloga se je ob uporabi italijanskega književnega jezika veliko avtorjev italijanske narodnostne skupnosti odločilo ustvarjati v narečju, ki ga zaznavajo kot materinščino.

Istra je bila vedno obmejno ozemlje, območje, na katerem ni bilo mogoče načrtati jasne ločnice med tu živečimi Slovenci, Italijani ali Hrvati. Ta posebnost se odraža tudi v književnosti: veliko italijansko govorečih avtorjev Istre ob materinščini, ki je lahko književno-pogovorna različica italijanščine ali eno izmed tu prisotnih narečij (istrobeneško ali istroromansko narečje), občasno piše tudi v jezikih drugih narodnosti. Še ena posebnost je značilna zanje: v italijanskih besedilih pogosto srečujemo narečne izraze v vseh treh jezikih. Včasih pa naletimo celo na sposojene besede iz slovenščine, hrvaščine ali kakšnega drugega jezika. To prehajanje in prepletanje izrazov iz več jezikov zaznavamo pri skoraj vseh avtorjih Istre, ki so ustvarjali po drugi svetovni vojni. Opažamo jo tudi pri mlajših avtorjih, ki so se uveljavili v zadnjih letih. Na splošno pa italijanski književniki pišejo pretežno v svoji materinščini oziroma v svojem prvem jeziku. Italijanska unija Istre in Reke skrbi za prevode najprezentativnejših umetniških del tega območja. Dela nekaterih sodobnih avtorjev so prevedle tudi slovenske založbe.

VIRI IN LITERATURA

- APOLLONIO, Marco, 1993: *Breve antologia dello humor nero nella letteratura triestina del Novecento: Trieste a confronto con il Decadentismo europeo*. Firenze: Atheneum.
- CURAVIĆ, Aljoša, 2003: *Sindrome da frontiera: I ricordi di uno sconosciuto*. Firenze: MEF.
- CURAVIĆ, Aljoša, 2010: *A occhi spenti*. Rijeka: Edit.
- DEGHENGI OLUJIĆ, Elis, 2004: *La forza della fragilità. La scrittura femminile nell'area istro-quarnerina: Aspetti, sviluppi critici e prospettive*. Rijeka: Edit.
- DEGHENGI OLUJIĆ, Elis, 2009: La letteratura degli Italiani di Croazia e Slovenia: Un patrimonio di valori etici ed estetici nell'Europa delle tante culture. Maria Da Rif (ur.): *Civiltà italiana e geografie d'Europa*. Trst: Edizioni Universtà di Trieste. 229–233.
- DEGHENGI OLUJIĆ, Elis, 2016: Nuove geografie letterarie nell'Italia del XXI secolo. La letteratura degli italiani dell'Istria e di Fiume dal 1945 a oggi: Una realtà da includere nella contemporanea storia della letteratura italiana. Silvia Contarini, Margherita Marras (ur.): *Nuove (e vecchie) geografie nell'Italia del XXI secolo*. Firenze: Franco Cesati Editore. 101–109.
- JURI, Franco, 2008: *Ritorno a Las Hurdes: Guerre, amori, cicogne nere e istriani lontani*. Formigine (MO): Infinito.
- MAIER, Bruno, 1996: *La letteratura italiana dell'Istria dalle origini al Novecento*. Trst: Italo Svevo.
- MILANI, Nelida, 2006: Generazioni a confronto su un percorso comune. *Panorama* 2007, IX/2. 8–12.
- MILANI, Nelida, 2010: Prefazione. Aljoša Curavić: *A occhi spenti*. Rijeka: Edit. 2.
- MILANI, Nelida, DOBRAN, Roberto (ur.), 2010: *Le parole rimaste: Storia della letteratura italiana dell'Istria e del Quarnero nel secondo Novecento, volume II*. Rijeka: Edit.
- TOMIZZA, Fulvio, 1984: *Il male viene dal nord*. Milano: Mondadori.
- TOMIZZA, Fulvio, 2015: *Zlo pride s severa*. Ljubljana: Beletrina.
- ZUDIĆ ANTONIĆ, Nives, 2014: *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Isole in Pirana*. Koper: Italijanska unija.

Matej Tratnik

Solkan

m.tratnik@temmes.it

Goriški furlanski pesniki – prevodi izbranih besedil¹

Gorica je bila skozi stoletja stičišče slovenskega, furlanskega, italijanskega in nemškega jezika ter judovske kulture. V prispevku so prevodi osmih pesmi (oz. odlomkov iz pesmi) iz furlanščine v slovenščino in kratka predstavitev njihovih avtorjev. Gre za goriške avtorje iz obdobja od druge polovice 17. do prve polovice 20. stoletja. To so Giovanni Maria Marusig, Giovan Giuseppe Bosizio, Giovanni Battista Bosizio, Giovanni Luigi Filli, Carlo Favetti, Giuseppe Collodi in Rodolfo Carrara. Pesmi je prevedel Matej Tratnik.²

Giovanni Maria Marusig (1641–1712)

Duhovnik, pesnik, mnogopisec. Rojen v Gorici 17. 6. 1641. Nekaj časa je preživel v Celovcu, leta 1669 se je vrnil v Gorico. Najbolj znan je po svojih zapisih o kugi v Gorici leta 1682 *Relatione del contagio successo in Goritia* v prozi in verzih. Pisal je še o črni kroniki na Goriškem med letoma 1641 in 1704, o vojaškem in političnem dogajanju po svetu v verzih, o mitičnem nastanku Gorice – menil je, da se je starodavno izgubljeno mesto Noreja nahajalo med Solkanom in Kromberkom (kjer je danes Nova Gorica), je avtor okoli 20 rokopisov o Gorici (krožili so tudi v več izvodih, z likovnimi upodobitvami mesta in njenih v glavnem izmišljenih prebivalcev). Največ je napisal verskih besedil. V večini rokopisov prevladuje vezana beseda. Pesem *La peste di Gorizia* (*Kuga v Gorici*) je v rokopisu brez naslova iz konca sedemnajstega stoletja. Umrli je 13. 8. 1712 v Gorici.

Giovan Giuseppe Bosizio (1660–1743)

Duhovnik, književnik. Rojen v Gorici 20. 3. 1660 v plemiški družini. Šolal se je pri jezuitih v Gorici in nadaljeval študij teologije v Gradcu. S strani goriškega arhidiakona je bil imenovan za kanclerja, na dolžnosti je ostal približno trideset let. Prejel je naziv

1 Izdajatelj je na razpolago morebitnim imetnikom avtorskih pravic, ki jih ni bilo možno izslediti. // L'editore è a disposizione degli eventuali detentori di diritti che non sia stato possibile rintracciare.

2 Za prijazno pomoč se zahvaljujem Mateju Šekliju, osebju Posoške državne knjižnice v Gorici (Biblioteca Statale Isontina di Gorizia), še posebej ge. Antonelli Gallarotti, osebju Knjižnice Pokrajinskih muzejev ERPAC-FVG v Gorici (Biblioteca Musei Provinciali, Ente Regionale Patrimonio Culturale Friuli Venezia Giulia), družini, prijateljem in sodelavcem. Furlanski izvirniki prevedenih pesmi so vzeti iz virov, navedenih na koncu prispevka, ter so zapisani v pisavi avtorjev samih in niso prečrkovani v sodobni furlanski pravopis.

častnega kanonika kolegijske cerkve v Pičnu v Istri (sln. Pičen, hrv. Pićen, it. Pedena). Najbolj znan je po svojih prevodih Vergilijevih pesnitev v furlanščino; prevod *Georgik* v goriško furlanščino vsebuje veliko kmetijskih tehnicizmov, prevod *Eneide* pa je parodija. Pisal je v italijanščini, latinščini, francoščini, furlanščini, slovenščini, nemščini, hebrejščini, angleščini in grščini. Umrli je 11. 4. 1743 v Gorici, pokopan je v kripti minoritske cerkve v Gorici (tedaj palača Schönhaus, danes Lanthierijeva palača).

La peste di Gorizia

Si ules ridi duquaing lassait contà
Che da pesta dal Predi Zamaria
Ch'us impromet, chel no ia bizaria
La plui biela duquant l'so covà.

Chiapin li' barchis i siòrs Gridischians
Sierin i puinz di Merin e Ranzan
No zova à dij à chei dal Gurizan
Compatit l'destin siòrs paèsans

Nus butin pes in tiara come ai giaz
Nus comàndin, come fussin Paròns,
Nus petenin, e pur no vin glendons
Nus serin dugh pensant, che sini maz [...]

La Eneide

L'eroe troian, che par fatal destin
Il prin za fo, che viars l'Italia, errant,
E fuggitif, nel biel pais Lavin
D'arrivà, di regnà, l'aves il vant.
O come in tiarra, e in mar, da sdegn divin
E' stat ogni or perseguitat! O quant
Tuart Guino ha fat al glorios Campion,
Che di lui ha zujat quasi ballon!

Cui po contà ju marziai affans,
Che ha soffiart nel fondà la gran cittat,
In cui ha trasferit chei Gios sovrans,
Dai quai, cun biella serie; è derivat
Il sang Latin, e i Senators Albans,
Che successivamente an fabbricat,
Sul Tever sgrisignon Roma sassina,
Ch' il mond ha strassinat dut in berlina.

Kuga v Gorici

Tu je zgodba, ki vas spravila bo v smeh,
povedal jo je župnik Zamaria.
Je znal kup zgodb in niso domišljija,
ta o kugi pa je lepša od vseh.

So vzeli ladje fini Gradiščani,
vsak zaprli mirenski, renčanski most.
Figo nam pomaga njihova strogost,
ko rečejo: »Zdržite, Goričani!«

Kot mačkam hrano kar na tla nam dajo,
ukazujejo, kot da so več od nas,
ni uši, a prečesavajo vsak las,
kot norce tu zaprte nas imajo [...]

Eneida

Pojem, kako je junak po usodi,
italskim deželam naproti bežal.
Zmučen in poten od Troje je blodil
ter prvi prispel do lavinijskih tal.
Žal je pretépel na kopnem in vodi
po božjem načrtu kup hudih težav;
Junona pa zla, naj še tak bo prvak,
se z njim je igrala, kot bil bi bedak.

Koliko boja, o, koliko dela
za gradnjo velikega mesta je šlo.
Tja je preselil božanstva, imela
so bajno nasledstvo, obdano s častjo –
dedje albanski, latinska kri smela
v slavnih stoletjih ustvarili so
ob Tiberi največičastnejši Rim,
ki zvelkel ves svet je v ogenj in dim.

Giovanni Battista Bosizio (1807–1904)

Pesnik, prevajalec. Rojen 3. 7. 1807 v Gorici v plemiški družini, pranečak bolj znanega Giovana Giuseppeja Bosizija. Bil je cesarjev dvorni svetovalec, ena od njegovih

najbolj znanih pesnitev pa je prevod pesmi *Das österreichische Küstenland* (Avstrijsko primorje) Karla Coroninija-Cronberga (1818–1910) v furlanščino. Pesem je izšla leta 1881 v nemščini (izvirnik), italijanščini (prevedla jo je princesa Teresa Hohenhole (1816–1893)), slovenščini (prevedel Josip Cimperman (1847–1893)) in furlanščini. Umrl je 12. 6. 1904 v Gorici.

Il Litoral austriac

Version della poesia todeschia
„das österreichische Küstenland“.
DI CARLO CORONINI

Sul cret la sù no sta sintat un vieli,
Dal fred i languids voi duch conturbaz,
Di nev cuviart il chiaf, il lung chiaveli?
Gi pichin dalla barba fii di glaz.

Al flanc gi sta biel' femminil figura,
La man pojada i ten sul cuel curvat,
Gi dona flors d' una region plui pura,
In cui s' ha primavera za svejat.

Il vieli zubilant chei flors accèta,
Ai lavris tremulanz ju vâ pojând,
Iu bussà in segno d'unìon plui stretta
E d'amicizia viv affiet e sant.

A Lui, daür crez sora crez s'ammassin,
L'abète spicca fur in verd color,
E blanchis mònz di freda glaz s'intassin
Perfin nei nui, che turbiz stan intor. [...]

Avstrijsko primorje

Različica nemške pesmi
»das österreichische Küstenland«
KARLA CORONINIJA

Sedi tam starec gor na skali –
zmražen, skoraj top ima pogled,
lase pod snežnimi kristali,
dolgo brado pa ovito v led?

Ob njega lepoticà vstane,
mu prisloni dlan na sklonjen vrat,
pokloni rože sveže ubrane
iz deželee, kjer je že pomlad.

In starec srečen rože sprejme,
jih prisloni k ustnicam tresoč,
poljubi v znak vezi brezmejne –
družbe, ki mu daje up in moč.

Za njim kup skal se nagrmadi,
vmes zelena jelka ven štrli,
v nebo gredo ledeni skladi,
vrh pa med oblake se zgubi. [...]

Giovanni Luigi Filli (1813–1890)

Rojen v Gorici 2. 6. 1813 (po nekaterih virih naj točna datuma rojstva in smrti ne bi bila znana). Pisatelj, učitelj v Gorici, Ljubljani in Gradcu. Avtor učbenika francoščine, ukvarjal se je z natisom Bosizijevega prevoda *Georgik*. Urednik italijansko-slovenskega dvojezičnega lista *Lo Speculatore Goriziano – Goriški oglednik* (1862, izšla je le ena številka). Izdal je štiri koledarje v furlanščini, v enem od njih – *Almanac di Guriza per l'an comun 1858* (*Goriški koledar za navadno leto 1858*) – je prvi obsežnejši članek o tolminskem puntu. Politično je bil podpornik Avstrije, v goriško furlanščino je prevedel tudi avstro-ogrsko himno. Poezijo je pisal v furlanščini, nemščini in italijanščini, bil pa je tudi avtor črtic, od katerih so bile nekatere kasneje ponatisnjene. Živel je skromno. Umrl je 27. 6. 1890 v Gorici.

Dimostrazions politichis di Guriza, aplicabilis ancia a ches altris dal Litoral

Tu ses pur biela, o ciara me Guriza!
E mil rasons al ja chel laterat
Che avant un an o doi „L’ Austriaca Niza“*
Ti ja nel so gran libri batiat.
Chist stant, si mof, e bol in me la stiza,
Quand che jo pensi al deplorabil fat,
Che un nid tant biel al ja, pardio! da sei
In part dimora di ciatif uziei.“

Ciatif uziei senz’ altri, ciar compari!
O sonin forsi lujars, repipins,
O inocuos scriz o scodoros? magari!
Se fos cussi, ma invezze son sassins,
O, par di poc, son faz sul tai del lari,
Il qual, nemè de la luna e dei lumins,
Al va, sol quand che regna un scur parfet,
Zercià di fa i siei faz, chel maledet!

Lor, imitand il barbazuan, la zuita,
Il nutul, opur altris uzelaz
Che vivin come vif un eremita,
Stan dut il dì fra quatri murs siazaz,
Di mud, che si dires son privs di vita.
O, se pur vivin, dèvin sei malaz,
Nissun iù viod, nissun no iù cognos
Nè sa ze suun che vebi la lor vos.“ [...]

* „Görz, Oesterreichs Nizza“ del baron Carlo Czörnig, doi volums, Vienna 1873–1874.

Goriške politične demonstracije, ki veljajo tudi za ostalo Primorje

Lepa si, o, moja draga Gorica!
Pisatelj imel je res tisočkrat prav,
ko te nedavno avstrijska je Nica*
v véliki knjigi poimenoval.
Bes zdaj srce mi ovija kot žica
ob misli, da takšno naj gnezdece, žal,
bi postalo vsemu navzlic
domovanje pokvarjenih ptic.

Zlih ptic, brez dvoma, moj stari tovariš!
Da niso to čizki? Morda kak strnad?
Ali nedolžne siničke? Magari!
O, to je prekleta, morilska svojat –
soj lučk in lune veselje ji kvari,
obnaša se strašno podobno kot tat –
le ko črna se tema spusti
gre počet svoje podle stvari.

Oni posnemajo čuke in sove,
celo netopirje, te nočne zveri.
Sami zaprti med štiri zidove,
prebivajo kakor puščavnik živi.
Kot da so mrtveci, bi rekel človek,
če pa so že živi, so bolni vsi –
ni jih videl še nihče od nas,
kdo ve, kakšen je sploh njihov glas [...]

* »Görz, Oesterreichs Nizza« barona Karla Czörniga, v dveh zvezkih, Dunaj 1873–1874.

Carlo Favetti (1819–1892)

Pisatelj, pesnik, prevajalec, politik. Rojen 30. 8. 1819 v Gorici. Na Dunaju je v letih 1837–1846 študiral pravo, a študija ni končal. Od tam je napisal pesem prijatelju Titi Bressanu *A Tita Bressan (Titi Bressanu)*. Po vrnitvi v Gorico je postal del kroga goriških italijanskih liberalcev (Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907), Rismondo Giovanni (1807–1875) idr.). Bil je eden od začetnikov goriškega časnikarstva (*L’Aurora*, *Il Giornale di Gorizia*, *Il Goriziano*), sodeloval je v iredentističnih društvih kot Società Ginnastica Goriziana (Goriška gimnastična družba), Lega Nazionale (Nacionalna liga). Leta 1851 je bil izvoljen za občinskega tajnika, leta 1861 za župana, a Dunaj izvolitve ni potrdil, kar je privedlo do ljudske manifestacije. Slovensko glasilo *Umni gospodar* je obtožil žaljenja italijanskih liberalcev, sledila je ukinitvev glasila. Leta 1866 je bil v Trstu aretiran in obsojen na šest let zapora, a je bil naslednje leto izpuščen. V letih 1868–1871 je živel v Vidmu oz. Benetkah, kjer je napisal pesem *A mei amis (Mojim*

prijateljem), v Gorico se je vrnil po amnestiji leta 1871. Leta 1877 je spet postal občinski tajnik in to funkcijo opravljal do smrti. Umrl je 1. 12. 1892 v Gorici.

A Tita Bressan
(Vienna 1842)

Oh Tita me! – jo cà soi disperad! –
Mi mança il mont, il plan e la colina,
Dulà che soi nassud e jai passad
De la me vita una ridint matina.

Quand mai, dal rusignul acompagnad,
Larai sul mont di Santa Caterina,
A contemplà chell me païs bead
Che bagna del Lisunz l'onda azurina?

Cà l'aria, il cel, la int, il fevelâ
Mi strenz il cur, la ment m'intorpidis,
E a lung, a lung no podaress durâ.

Ah, la me vita no sarâ feliza
Se jo starai lontan dal me païs!
E ben o mal – jo uei vivi a Guriza.

A mei amis
(Vignesia 1869)

Chel me païs, che l'Alpe Giulia siara
E cul Lisunz va fin ne la marina,
Quand viodarai? Quand bussarai che tiara,
Che nassi mi ja viodud e lâ in ruina?

Lontan di te, o me Guriza çhara,
Una vita jo meni erant e meschina;
Quand finirâ? E il len de la me bara
Dulâ sarâ taiad? – Cui lu induvina?

L'è ver, soi esiliad nel paradîs,
In patria me – cui mei – e libar soi,
E speri simpri in plui alegriis dîs; –

Ma tantis voltis che pensand jo stoi,
A chell che jai lassad ne me païs,
Mî çhati cu lis lagrimis nei voi.

Titi Bressanu
(Dunaj 1842)

Tita, tu sem ves na tleh!
Pogrešam brda, hrib in polje,
rojstni kraj, kjer v rosnih dneih
sem rasel čil in dobre volje.

Kdaj me spremi slavčkov smeh
na Katarino nad okolje
lepo srečno, ki v ravnih
smaragdna Soča ga razkolje?

Tu jezik, zrak, nebo, ljudje,
moré srce in um topé.
O, dolgo ne bi zdržal, ne!

Daleč, a brez solz na licih,
končno vem, da po pravici
bi živel le v Gorici.

Mojim prijateljem
(Benetke 1869)

Blaženo mesto pod alpsko idilo,
kjer Soča v morje se steče –
kdaj spet te poljubim goreče?
Ti si rodilo me in pogubilo.

Daleč od tebe gre vse le na silo,
sem klatež brez smisla, brez sreče,
o, kdaj že moj čas se izteče?
Kje le zasujejo me pod gomilo?

Res, priznam, zdaj v raj sem izgnan,
na prostost sredi svojih ljudi
in verjamem v jutrišnji dan;

večkrat pa, ko se spominjam v temi
ljube Gorice, kaj pustil sem tam,
čutim, kako se rosijo oči.

Giuseppe Collodi (1878–1957)

Pesnik, rojen 18. 11. 1878 v Krminu. Objavljal je pod različnimi psevdonimi, med drugim Tite di Sandri, Tite Collorig (priimek pred poitalijančenjem). Delal je za avstrijske železnice na Štajerskem, Kranjskem, Južnem Tirolskem, leta 1905 je bil premeščen z Dunaja v Zagraj in Gorico, med vojno pa v Postojno. Na železnici je delal tudi po priključitvi Gorice k Italiji. Zaradi nestrinjanja s fašizmom po prvi svetovni vojni ni bil del goriškega javnega življenja, ohranjal je stik z umetniki, kot so Rodolfo Carrara (1883–1960) in Augusto Cesare Seghizzi (1873–1833), ki je tudi uglasbil njegovo pesem *A Gurizze (Gorici)*. Collodijeve pesmi je uglasbilo tudi veliko drugih avtorjev. Objavljal je predvsem v reviji *Strolc Furlan (Furlanski koledar)*. Umrli je 28. 4. 1957 v Gorici.

Rodolfo Carrara – Marmul (1883–1960)

Pesnik, raziskovalec. Rojen 10. 9. 1883 v Gorici. Kratek čas je študiral v Benetkah, po nekončanem študiju je od leta 1902 delal na občinski upravi tudi kot tehnični risar. Bil je član protiavstrijske Unione ginnastica goriziana (Goriška gimnastična zveza), leta 1907 je ustanovil proitalijansko stranko in imel opravka z avstrijskimi organi pregona. Leta 1915 je bil po neuspelem begu poslan na fronto kot avstrijski vojak, leta 1918 je dizertiral. Kljub pritiskom se ni včlanil v fašistično partijo. Zbiral je ljudske pesmi in tudi sam ustvarjal v furlanščini. Bil je eden od ustanoviteljev Furlanskega filološkega društva (furl. Societât Filologjiche Furlane, it. Società Filologica Friulana) leta 1919. Ukvarjal se je s transkripcijo Bosizijevih *Georgik*. Nekatere njegove pesmi je upešnil tudi goriški slovenski skladatelj Emil Komel (1875–1960). Umrli je 13. 6. 1960 v Gorici.

A Gurizze

Tra i pins da' montagnis e 'l vert da' culinis,
tra i rons e lis plagnis e i pâmpui da vignis
giolt pur, o Gurizze, biel butul d'amôr!
Di gnot la rosade si cale zidine,
ti sborfe e cocole, ti busse e sclipigne..
l' Usinz al grugiule... la brise va in întòr...

La tiare coltade, si mude, 'a si svee,
'a mene e t' infloche, t' inflore e sverzee...
sol rosis ti bute di duc' i colòrs!
Tu sês la regine, dai ciamps la morose,
pardût la nature sfturis senêose..,
rauèz ti regale... massèz di mil flors!

La luarze d' un popul 'a sta ta concòrdie...
Da bande lis beghis, lasssin la discòrdie,
la pâs, la bondanze nus ven dal lavór!
La vuarzine 'a solze, gramole la tiare...
c' a sedi, o Gurizze, par simpri a nó ciare:
bessòl la tavièle dà 'l pan cu l' sudór!

Nevôz d' Aquileie, da l' Ave romane
sin razze latine di lenghe furlane...
Gurizze la Sante no piart la ridrîs!
Se 'l zil al mungule la Patrie 'a nus pare,
lis monz a' sflamiin, si s'ciasse la tiare...
son nestrîs sti vilis!... l' è nestrî 'l paîs!

Da roce sdrumade nus rît la bandiere,
sta salde, 'a no cole, plantade in ta piere,
nus vegle, o Gurizze, nus ciale e nus dîs:
«La muart jé passade tra i sfulmins da uere,
ma 'l rôl nol si sglove, ma 'l sfide la buere...»
Svintule, o bandiere, che duc' sin unîz!

Cu 'l sanc c' al spissule, lis monz son bagnadis...
chest sanc c' al glutigne, l' è sanc di tanc' fradis,
c' a polsin, c' a duarmin tai sterps sangânâz...
Gurizze redente devote 'a si plee,
si vise dai fradis e i muarz no smentee...
Un rèquie c' al vadi... l'Itâlie vei pâs!

Gorici

Med zelenjem in borovci v hribih,
čarom brd, poljan ter trt igrivih
ti, Gorica, pop ljubezni si!
Tiho pade rosica ponoči,
te škropi, crklja, poljubi, zmoči!
Soča brunda ... sapica šumi.

Pognojena prst zbudi se, sklije
v brstje, cvetje te kot dar zavije,
meče vrtnice vseh barv ti!
Poljem ljuba si, a nam kraljica,
naokrog narava vsa v cveticah
grodjce, šopke tisoč rož darî.

Narodova moč se kaže v slogi,
ne prerekajmo se. Ne v neslogi,
mir in blagor z delom prideta.
Plug po zemlji orje, brazde dela ...
o, Gorica, da bi še živela,
kruh le podeželje s potom da.

Smo Furlani, naš pozdrav je rimski,
smo oglejski vnuki, rod latinski.
Korenin Gorica ne zgubi!
Če nebo grmi, nas dom varuje,
če gori, se še prst obdeluje –
to so naše vile, tu smo mi!

Z zrušenih se skal smeji zastava,
trdno v kamnu, stojna kot trdnjava,
pazi nas, Gorica, dvigne glas:
»Smrt prišla je z vojnimi neurji,
a jak hrast obstane tudi v burji.«
Plapolaj zastava, združi nas!

Hribom kri zalila je obličje
bratov kri, ki spijo med bodičjem,
kjer so trni pokopali jih.
Rešena Gorica se prikloni,
zmoli ... môrda ... mir Italiji.

A Gurizza!

Tra li' monz dos voltis santis
duar Gurizza in tal so nit:
par cussin jà rosis blancis
e par jèt un prat sflurit,

Il profùn dai flors, da 's rosis
gi ciarezza i ciavelùz,
e l'Isùnz gi fas la nana
e gi bagna i bieì pidùz:

«Duar mo, duar, biela Gurizza;
polsa, oh ciara dal mè cur,
il Signór a ti prepara
un vignì plui dolz, sigùr».

Lui gi conta ància storiutis
e storionis di granc' faz:
di Romàns, di conz, di dògies,
di regnànz e di soldàz.

Ma co in sun jé viot che metin
dul Cis'scèl il Tricolór,
si dismòf duta contenta,
e i soi voi son un splendór.

Co lu viot biel svintula
tal soreli sul Cis'cèl;
no pol plui e: «Viva!» sberla,
«oh, ninin! Oh, ciar mè biel!»

«Splent! sì, splent! che biel ti viodin
di vizzin e di lontàn,
oh bandera benedeta,
par il ver, ver gurizzàn.

Gorici!

Izmed hribov dvakrat svetih
v gnezdecu Gorica spi –
vzglavje vrtnice so bele,
postelj cvetni travniki.

Rože, vrtnice dišijo
in ji božajo lase.
Soča uspavanke ji poje,
moči lepe nogice.

»Spi, o, spi, Gorica lepa,
ljuba moja, zdaj počij.
Dal gospod ti bo v bodoče
mirnejše in slajše dni« ...

Pravljice še pravi Soča
in povedke sredi njih –
o Rimljanih, grofih, dožih,
kraljih in bojevnikih.

Ko pa vidi v sanjah dati
jih trobojnico na grad,
prebudi se vsa presrečna,
ji pogled žari kot zlat.

Ko jo vidi plapolati
z grada v soncu, je preveč
zanjo. »Živela!« zavpije,
»o, kako si mi všeč!»

Sijaj, sijaj, naj se vidi
tu in tam sijaj močan,
vedno bo, zastava sveta,
s tabo pravi Goričan«.

VIRI

- BOSIZIO, Gian Giuseppe, 1775: *La Eneide di Virgili tradotta in viars furlans berneschs da Zuan Josef Busiz de Thurnberg e Jungenegg*. Gorizia: Giuseppe Tommasino.
- BOSIZIO, Giovan Battista, 1881: *Il Litoral austriac: version della poesia todeschia „Das österreichische Küstenland“ di Carlo Coronini*. Gorizia: Hilarianische Druckerei.
- CARRARA, Rodolfo, 1949: *Spins e speranzis pa biela Gurizza*. Gorizia: Tip. sociale.
- COLLODI, Giuseppe, 1923: *A Gurizza. Il Strolic furlan pal 1924*. 28.
- FAVETTI, Carlo, 1893: *Rime e prose in vernacolo goriziano*. Udine: Del Bianco.
- FILLI, Giovanni Luigi, 1878: *Dimostrazions politichis di Guriza, aplicabilis ancia a ches altris dal Litoral. Otavinis in lenga friulan-gurizana*. Ljubljana: Blasnik.
- MARUSIG, Giovanni Maria, 1686: [*Raccolta di poesie friulane*]. Civ. 157. Gorizia: Biblioteca Statale Isontina. [Rokopis.]

LITERATURA

- BIANCO, Domenico Del, 1893: Tra libri e giornali. Favetti – Rime e prose in vernacolo goriziano. *Pagine friulane*, 21. 09. 1893. 1–3.
- BRECELJ, Marijan: Carrara, Dolfo Rodolfo Valentino (1883–1960). *Primorski slovenski biografski leksikon*. <<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1005060/>>.
- BRECELJ, Marijan: Filli, Giovanni Luigi (okoli 1815–okoli 1883). *Primorski slovenski biografski leksikon*. <<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1008810/>>.
- CARRARA, Rodolfo, 1959: *Gorizia nelle sue canzoni: antologia di canti popolari del Friuli orientale: testi poetici*. Gorizia: Tip. sociale.
- CESCUTTI, Maria Cristina: Carrara Rodolfo Dolfo (1883 - 1960). Poeta, studioso. *Dizionario biografico dei friulani*. <<https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/carrara-rodolfo-dolfo/>>.
- CODELLI, Pietro Antonio, 1783: *Gli scrittori friulano-austriaci degli ultimi due secoli*. Gorizia: Giacomo Tommasini.
- COLLODI, Giuseppe, 1969: *Sfluriduris*. Cormòns: Società filologica friulana.
- CORONINI-CRONBERG, Carl, 1881: *Das Österreichische Küstenland*. Görz: Hilarianische Druckerei.
- GALLAROTTI, Antonella, 2002: *Letteratura goriziana in friulano*. Gorizia: Università della Terza età.
- GORIAN, Rudj: Marusig Giovanni Maria (1641 - 1712). Ecclesiastico, poeta, poligrafo. *Dizionario biografico dei friulani*. <<https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/marusig-giovanni-maria/>>.
- MARUSIG, Giovanni Maria, 1957: *Gorizia viva: venticinque tavole dai disegni seicenteschi di Giovanni Maria Marussig* / [testo di Guido Manzini]. Gorizia: Ed. studi Goriziani.
- MARUSIG, Giovanni Maria, 1976: *Poesie friulane a cura di Claudio Bressan*. Udine: Società filologica friulana.
- MELANI, Silvio, 2017: *Piruç myò doç incururit e o biello dumnlò di valor. Per l'interpretazione della più antica lirica friulana*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- NOVAK, Boris A., 2016, 2017: *Oblike duha: zakladnica pesniških oblik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- TUNINI, Livio, 1997: *Guriza: la lenga piarduda*. Monfalcone: Edizioni della laguna.
- VERONE, Luzian, 1999: *Rassegne di leterature furlane: des origjinis al nestri timp*. Udine: Societât filologjiche furlane.
- VETRIH, Jožko: Favetti, Carlo (1819–1892). *Primorski slovenski biografski leksikon*. <<https://www.slovenskafavett-biografija.si/oseba/sbi1008590/>>.
- ZANELLO, Gabriele: Bosizio Giovan Giuseppe (1660 - 1743). Ecclesiastico, letterato. *Dizionario biografico dei friulani*. <<https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/bosizio-giovan-giuseppe/#>>.
- ZANELLO, Gabriele: Filli Giovanni Luigi (1813 - 1890). Scrittore. *Dizionario biografico dei friulani*. <<https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/filli-giovanni-luigi/>>.
- ZANELLO, Gabriele: Favetti Carlo (1819 - 1892). Scrittore, poeta, traduttore. *Dizionario biografico dei friulani*. <<https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/favetti-carlo/>>.
- ZANELLO, Gabriele: Collodi Giuseppe (1878 - 1957). Poeta. *Dizionario biografico dei friulani*. <<https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/collodi-collorig-giuseppe/>>.

**Odnos med človekom in
živaljo v sodobni slovanski
poeziji**

Namita Subiotto

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
namita.subiotto@ff.uni-lj.si

Pulover za psa in muf iz petelina: odnos med človekom in živaljo v sodobni bolgarski in makedonski poeziji

Prispevek uvodoma povabi k branju e-antologije Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji (2022) in k sodelovanju pri nastanku njene tiskane različice, nato pa nakaže izhodišča za obravnavo tematizacije odnosa med človekom in živaljo v pesmi Pulover za psa bolgarskega pesnika Dimitra Kenarova in pesmi v prozi Petelin makedonske pesnice Liljane Dirjan¹ v luči ekokritike ter predstavi nekaj namigov za njune ustvarjalne intermedialne prenose.

Uvod

V letošnjem letu (2022) smo na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v okviru projekta Evropska noč raziskovalcev: Humanistika, to si ti, s podnaslovom Človek živali in žival človeku pripravili e-antologijo z besedili v izvornikih in v slovenskih prevodih, ki smo jo naslovili *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Pesmi so prevedli tako uveljavljeni prevajalci kot študentje študijskih programov s področja slovanskih jezikov in književnosti pod mentorstvom predavateljev. V drugi fazi te aktivnosti želimo k sodelovanju povabiti učiteljice in učitelje slovenščine (in drugih predmetov) in njihove ustvarjalne dijakinje in dijake, ki bi si želeli o izbranih pesmih, ki tematizirajo odnos med človekom in živaljo, debatirati za slovansko bralno značko,² se jih naučiti brati tudi v izvornih slovanskih jezikih ali pa jih preoblikovati v druge literarne vrste ali druge medije (ilustracija, strip, dramska ali filmska realizacija, uglasbitev) ... Načrtujemo tudi tiskano izdajo antologije z dijaškimi in študentskimi ilustracijami in njeno predstavitev na Slovanskem večeru (na Filozofski fakulteti v Ljubljani, konec maja 2023) in osrednjem dogodku Evropske noči raziskovalcev (29. 9. 2023), v katero bi vključili posebej uspele literarnovrstne in intermedialne prenose.

1 Obe besedili sta v izvorniku in v slovenskem prevodu objavljena v antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*, ki je prosto dostopna na naslovu: <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.

2 V študijskem letu 2021/22 smo na Oddelku za slavistiko v sodelovanju s Študentsko sekcijo Zveze društev Slavistično društvo Slovenije organizirali prvo slovansko bralno značko: <<https://zdsds.si/2021/12/bralna-znacka-2021-22/>>, čtivo pa je bila e-antologija *Sodobna slovanska kratka zgodba*: <<https://slavistika.net/e-viri/sskz>>, ki smo jo predstavili na Slovenskem slavističnem kongresu 2021.

Zato skušamo v okviru sekcije Odnos med človekom in živaljo v sodobni slovanski poeziji približati delček opusov znanih in manj znanih slovanskih pesnikov ter predstaviti nekaj namigov za obravnave izbranih pesmi iz antologije, ki bi jih lahko vključili v pouk ali krožke, pričujoči prispevek pa se osredotoča na obravnavo pesmi *Pulover za psa* bolgarskega pesnika Dimitra Kenarova in pesmi v prozi *Petelin* makedonske pesnice Liljane Dirjan.

Izhodišče za analizo pesmi, ki želi osvetliti predvsem ubeseditev odnosa med človekom in živaljo, je ekokritiški pogled. Ekokritika (ki je kot posebna smer literarne vede nastala na ozadju modernih ekoloških gibanj, metodološko in terminološko pa se navezuje na različne discipline, najbolj na ekologijo) preučuje različne koncepte in reprezentacije narave, odnose med človekom in naravo oziroma okoljem, vrednostne predstave o naravi in njene kulturne funkcije, je kritična do antropocentrizma in privilegijev človekove dominantnosti ter si prizadeva za ekocentrično mišljenje in ne-antropocentrične upodobitve (Čeh Steger 2015: 43–44). Ekokritika si zastavlja vrsto vprašanj (prim. Glotfelty 1969 v Čeh Steger 2015: 68–69), od katerih sem izbrala tri, ki jih bom uporabila pri analizi izbranih pesmi:

- Kako je v literarnem delu reprezentirana narava/okolje?
- Kakšno je v literarnem delu razmerje med kulturo in naravo?
- Kolikšna je jezikovna kreativnost pri literarni upodobitvi okolja?

Osredotočila se bom na reprezentacije oziroma upodobitve živali in na (idejno in jezikovno) ubeseditev odnosa med človekom in živaljo ter na (ne)problematiziranje tega odnosa.

Bič in pulover za psa

Dimitar Kenarov (Sofija, 1981) je novinar, literarni kritik, prevajalec in pesnik. Objavil je pesniški zbirki *Potovanje do kuhinje* (*Patuvane kam kuhnjata*, 2001) in *Apokrifne živali* (*Apokrifni životni*, 2010). Ob izidu slednje zbirke je Kenarov v intervjuju za e-portal akademika.bg (2010: splet) pojasnil, da je tak naslov izbral zato, ker je želel v knjigi predstaviti drugačen pogled na živali, in sicer skrit, prepovedan, netradicionalen, neobičajen. Navdahnila ga je knjiga *Odprto. Človek in žival* Giorgia Agambena o povezavi med človekom in živaljo, ki se začneja z analizo apokrifnih, apokaliptičnih judovskih besedil, v katerih so svetniki upodobljeni z živalskimi glavami. Avtor pravi, da živali vedno določajo človeka in človeško in da ljudje ne moremo obstajati brez živali: dobesedno in metaforično. Kenarov ugotavlja, da ljudje pripisujejo živalim svoje najhujše lastnosti, njegov cilj pa je bil obrniti smer in pregnati mitološke in osebne demone iz živali nazaj v ljudi, živali pa humanizirati, jim dati dušo. Želel je pokazati, da so živali čuteča bitja in da se njihova čustva ne razlikujejo od človeških. Meni, da je

eden največjih grehov človeštva pomanjkanje domišljije, nezmožnost ali nepripravljenost videti skozi oči drugega. Pomanjkanje takšne domišljije vodi v veliko krutost, ne le do drugačnih ljudi, temveč tudi do drugih živalskih vrst. Njegov glavni namen pri pisanju te knjige je bil izstopiti iz sebe in pogledati na svet z drugačnimi očmi. Kenarov je dobiček od prodane knjige daroval sofijskemu živalskemu vrtu, ker je želel pokazati, da knjiga ni le estetski izdelek, ampak da se da z njo prispevati k boljši družbi. Razveselila ga je novica, da je direktor živalskega vrta z denarjem od njegove knjige kupil nove gugalnice za opice, kar je komentiral takole: zdaj se opice zibljejo na pesmih. Kenarov je tudi vegetarijanec in meni, da imajo živali čustva, ki se ne razlikujejo od človeških. V e-antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji* so objavljene tri njegove pesmi: *Bober (Castor fiber)*, *Konj svetega Dimitrija* in *Pulover za psa*.

Pulover za psa³

Že tisočletja nam vdano sledijo
od jame do jame, od hiše do hiše
in nas gledajo, kako se zavijamo v kožuhe,
odrte z njihovih bratrancev – volkov,
ali v volno ovac, za katere skrbijo,
ali v dragi brokat in svilo;
gledajo, kako mi, njihovi brezdlaki gospodarji,
v trgovinah kupujemo šik šale,
potem pa jih z bičem in psovkami gonimo,
da vlečejo sani na Severni pol.
Nikoli se niso pritožili,
še takrat ne, ko je mrz dobil njihovo ime.

Zato vsa čast starkam iz moje četrti,
ki so spletle puloverje za svoje pudlje,
osamljene ženske, ki najbrž nimajo vnukov
ali pa imajo morda višek volne.
Svet niti ni tako krut, si mislim,
če se še vedno najde ljubeči, ki obleče.
Zadekani ljubljenci kot vroči grelci
pogrejejo vsako drevo in korenino
in zimski veter jim ne pride več do živega
in kdor jih poboža, se opeče.

3 Prev. N. Subiotto.

Pesem *Pulover za psa* je zgrajena iz dveh kitic in v obeh je zelo nazorno tematiziran odnos med ljudmi in psi. V prvi kitici psi niso imenovani s samostalnikom *pes*, temveč so upodobljeni pretežno z glagoli: vdano sledijo ljudem, skrbijo za ovce, vlečejo sani, gledajo človeško krutost in se ne pritožujejo. Pesnik kar dvakrat uporabi glagol *gledati*, *oni* (psi) torej gledajo *nas* (ljudi), s čimer nagovarja bralca, naj tudi on pogleda na svet in nase z druge perspektive, skozi oči izkoriščane živali, psa. Tudi ljudje v pesmi niso imenovani s samostalnikom *ljudje*, temveč z zaimkom *mi*, in tudi njih (razen v besedni zvezi *njihovi brezdlaki gospodarji*) portretirajo predvsem dejanja: zavijajo se v kožuhe, odrte z njihovih bratrancev, v volno ovac, brokat in svilo, dvolično kupujejo šik šale, nato pa z bičem in psovkami gonijo vdane živali. Pesnikova kritika človekovega diskriminatornega odnosa do živali je v prvi kitici očitna: človek si neusmiljeno prisvaja naravo in izkorišča živali (volka, ovco, sviloprejko) za svoje udobje, vdanega sledilca in pomočnika (psa) pa pretepa in zmerja. Človekov zaničevalni odnos do psa se zrcali tudi v jeziku: npr. *psovka*, *pasji mráz*. Zaznamovana se zdi tudi izbira prve osebe množine, saj je s tem kritična ost uperjena v vse nas, tudi bralce: vsi *mi* (ljudje) smo nasilni in izkoriščevalski do živali/narave/okolja.

V drugi kitici pa (avtorski) lirski subjekt izreka pohvalo starkam iz njegove mestne četrti, ki (edine) do psov niso krute, temveč ljubeče, saj psov ne gonijo z bičem, temveč jih oblačijo v puloverje, da jih pozimi ne bi zeblo. A ne morem se izogniti misli, da to kitico, posebej verza »Svet niti ni tako krut, si mislim, / če se še vedno najde ljubeči, ki obleče.«, prežema blagi sarkazem, da avtor v pesmi pravzaprav sopostavi skrajnosti človekovega odnosa do psa: od pragmatičnega nasilja (z bičem jih gonimo, da vlečejo sani na Severni pol) do sentimentalne pokroviteljske nežnosti (starke pletejo puloverje svojim ljubljencem, da jim zimski veter ne bo prišel do živega).

Ekokritika je kritična do antropocentrizma, na podlagi katerega človek z vrha hierarhične lestvice presoja in odloča o nečloveških organizmih ter jih potiska v položaj Drugega (Čeh Steger 2015: 204). Tomaž Grušovnik (2011: 52 v Čeh Steger 2015: 53, 56) pa opozarja, da je ob trdi obliki antropocentrizma, ki razume naravo kot rezervoar naravnih virov, ki si jih človek prilašča, za naravo škodljiv tudi mehki antropocentrizem, kjer si človek prav tako prisvaja naravo, vendar prefinjeno, pod pretvezo ljubezni do nje, vanjo projicira svoje želje in izniči razlike med seboj in naravo, kar lahko povzroči motnje naravnega cikla v življenju živali. Mehki antropocentrizem se skriva tudi za ljubeznivim in naklonjenim odnosom do živali; ko se obnašamo do živali kot do otroka, gre namreč za zakrito obliko dominantnega odnosa do živali. Grušovnik zagovarja moralno senzibilnost in sosedski odnos človeka do narave, kar pomeni, da se naravi približamo, vendar spoštujemo njeno drugačnost in drugost in je ne priličimo sebi. Ali je v pesmi *Pulover za psa* opazen tudi kritičen pogled do gest stark, ki oblačijo svoje pudlje, ali podoba *zadekanih ljubljencov*, ki spominjajo na *vroče grelce* deluje bizarno, nenaravno?

Predlogi za naloge pri delu z besedilom:

1. V *Slovarju južnoslovanske mitologije* (Rečnik na južnoslovenska mitologija) je navedeno, da pes šteje za »nečisto« žival, obenem pa tudi za zvestega človekovega prijatelja (Stojkowska 2004: 196). Preverite in komentirajte pomene besed *pes* in *pasji* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Katere lastnosti psa pa je ubesedil pesnik v pesmi *Pulover za psa* in na kak način?
2. Preoblikujte pesem tako, da bo njena vsebina predstavljena: a) skozi oči človeku vdanega ali pa b) do človekovega vedenja kritičnega psa. Primerjajte obe različici, nato ju primerjajte še s pesmijo *Pulover za psa*.
3. Prenesite vsebino in sporočilo pesmi v strip. / Ustvarite fotografijo ali meme, ki bo odražal *sosedski odnos* med človekom in psom. (Sosedski odnos pomeni, da se naravi približamo, vendar spoštujemo njeno drugačnost in je ne prilličimo sebi.)

Muf in broška iz petelina

Liljana Dirjan (Skopje, 1953–2017) je bila urednica, pesnica in prozaistka, ukvarjala pa se je tudi s slikanjem na svilo. Objavila je naslednje pesniške zbirke: *Naravni pojav* (*Prirodna pojava*, 1981), *Živa teža* (*Živa mera*, 1985), *Težka svila* (*Teška svila*, 1997) in *Zasebni svetovi* (*Privatni svetovi*, 2007). Vlada Urošević (1981: 85, 86) je že v spremni besedi k njeni prvi zbirki izrisal najpomembnejše značilnosti njene poezije, ki jim je ostala zvesta v celotnem opusu: depoetizacija na estetski ravni (njeno pisavo je označil kot namerno grobo, golo, nemilozvočno in disharmonično, takšno, ki ne želi biti všečna) in nekonformizem na etični ravni (avtorica želi pripadati svojemu času in se razlikovati od uveljavljenih estetskih parametrov). Urošević v njeni poeziji prepozna tudi nekakšno novo emotivnost in trdi, da skopost v ubesedovanju čustev pri tej pesnici ne pomeni tudi skoposti v čustvovanju, saj v njeni poeziji prepoznamo obilico čutnih senzacij, razpoloženj, čustvenih stanj in razmerij do sveta, ki pa nikoli niso izražena neposredno, pač pa preko svežih in izvernih podob, povezovanja oddaljenih sorodnosti, bleščečih rezov asociacij in pesniške sintakse, ki se izogiba stereotipom. Lidija Kapuševska Drakulevska (2014: 410) ugotavlja, da je za poezijo L. Dirjan značilna poetizacija navidezno banalne vsakdanjosti, ki v sebi skriva tisoče pasti, dilem in neimenljivega.

L. Dirjan v intervjujih ni problematizirala človekovega odnosa do živali in se tudi v svoji poeziji ni posebej posvečala upovedovanju odnosa med človekom in živaljo, pa vendar v njenem motivno-tematsko raznolikem opusu najdemo tudi besedila, v katerih lahko prepoznamo posebno senzibilnost, s katero lirski subjekt zaznava živali in naravo nasploh. Ena takih je pesem v prozi z naslovom *Petelin* iz njene zadnje zbirke *Zasebni svetovi*. Petko Dabeski (2013: 314) je v spremni besedi *Antologije makedonske pesmi*

v *prozi*⁴ zapisal, da so v tej zbirki detajli običajnih dogodkov v nekem zasebnem svetu preoblikovani v visoko, nesentimentalno pesniško umetnost, Elizabeta Šeleva (2018: 88, 90) pa ugotavlja, da se pesnica v tej zbirki loteva rehabilitacije malih, zasebnih svetov, ki predstavljajo mikrokozmose dogodkov, doživetij, čustev, refleksij, vibracij poltene vzdraženosti, utripov kljubovanja, in to tako, da anekdotično v njenih zapisih postane do srži fundamentalno, brez odvečnih detajlov in patetičnih atributov: anekdotično »golo« pri tej pesnici postane manifest življenjske magije, magije običajnega, pa tudi magije tragičnega.

Večino navedenih ugotovitev prepoznamo tudi v besedilu *Petelin*. Tudi tu so čustva, ki jih pri lirskem subjektu vzbudi dogodek iz navidezno banalne vsakdanjosti zasebnega sveta (ko se neke zimske sobote odpravi na tržnico po hrano), ubesedena dokaj skopo. Čutne senzacije, razpoloženja, čustvena stanja in razmerja do sveta (presunjenost zaradi trpke lepote trenutka, empatija, kljubovanje) niso izražena neposredno ali ustaljeno, nazorno, pač pa preko svežih in izvirnih podob, ki so pretežno vizualne in brez komentarja, preko povezovanja oddaljenih sorodnosti (prodajalke – ženice so krizanteme, madeži na asfaltu; petelin se pretvori v muf na rokah ženice, nato v broško na prsih lirskega subjekta), bleščečih rezov asociacij (infuzija v bolnišnici in infuzija petelinove toplote v potoke modrih žilic na rokah ženice) in pesniške sintakse, ki se izogiba stereotipom (prozni zapis, kratke, skope, včasih eliptične povedi, premi govor z avtentičnimi dobresednimi navedki).

Petelin⁵

Sobota. Mraz. Tržnica je polna ljudi. Ob robu so parkirani avtomobili, med njimi pa so se kot madeži na asfaltu razprostrle zmrznjene čepeče ženice. Krizanteme, ki stiskajo čeljusti. Razlit hipermangan. Piskanje v prsih. Noč preživeta v bolnišnici. Infuzija. Zvok cokol nočne sestre. Sneži. Na črnem plašču bele snežinke.

Pred menoj je – on. S kljunom, spodvitim do srca. Gleda me z enim očesom. Naokrog oranžno-rdeč sončni zahod. Šal pejsaža okoli vratu. Trese se. Čakam na tisti trenutek. Nakupujem vse mogoče. V časopisu krap, v vrečki nešplje, v kartonasti embalaži jajca. Vrnem se k njemu. Še vedno je v istih rokah. Ženica mu je zarila prste globoko pod peruti. Iz petelina si je naredila muf. Mimo mene gre. Kroži sem ter tja.

Vzemi ga, me prosí, edino njega še imam, ampak jaz bom to zimo odšla h Gospodu, nikogar ne bo, ki bi mu dal jesti, voda na dvorišču pa je zmrznjena. Poglej tega lepotca na mrazu, dušo, ki leta in budi.

Ženička je temnovijolična ovenela krizantema. Oprta na nič. On ji daje infuzijo v potoke modrih žilic na rokah.

4 Dabeski v svoji antologiji (2013: 299) pesem v prozi definira kot »lirsko stvaritev s proznim zapisom, v kateri je zvrstna dimenzija verza zamenjana s proznim diskurzom«.

5 Prev. Maja Kovač.

Odvežem mu noge. To so zmrznjeni kriki ob ločitvi. Pritisnem si ga k prsim kot broško. Broška diha. Piska. Sopiha. Vsa tržnica naenkrat postane oranžno-rdeče-karamelno-cinober-bakreno-cimetasto-žafnanasta. Raztopljen prežgan sladkor.

V rokah nosim petelina. V snegu se svetlika plamenček. Obstanem pred nizkim oknom doma. Notri, za zamegljeno šipo, sta mož in otrok. Vstopim z živim ognjem. Mož mi pravi:

– Povsem se ti je zmešalo, ženska.

Sin se na tleh smeji.

V *Slovarju južnoslovanske mitologije* je petelin opisan kot demonsko bitje, pomočnik nočnih prikazni, saj jih s kikirikanjem opozarja, da prihaja sončna svetloba, ki je zanje uničujoča (Stojkowska 2004: 196). V eSSKJ je kot ekspresivni pomen samostalnika petelin navedeno: *kdor se hitro razburi, stepe*, glagol *peteliniti se* pa kot *ponašati se, postavljati se, delati se pogumnega, razburjati se*. V besedilu *Petelin* L. Dirjan je reprezentacija te živali povsem drugačna: pred (avtorskim) lirskim subjektom se pojavi nenadoma kot *on; s kljunom, spodvitim do srca* in z enim očesom uprtim v lirski subjekt; petelin se ne postavlja, pač pa greje premraženo ženico, njegovo lastnico kot muf in ji daje infuzijo v potoke modrih žil, zanjo je *lepotec na mrazu, duša, ki leta in budi*; pri slovesu od nje pa ne kikirika, njegovi kriki so zamrznjeni, in tudi v rokah lirskega subjekta le sopiha in piska kot njegova prejšnja lastnica. Izvirna je tudi upodobitev barve petelina v trenutku, ko ga lirski subjekt pritisne na svoje prsi kot broško in mu žival nekoliko zastre pogled in s te perspektive se vsa tržnica obarva v odtenke njegovega perja. Zdi se, da prav v tej podobi lirsko razpoloženje doseže vrhunec nato pa se z reakcijo moža in otroka rezko razblini v atmosfero prozaičnega.

Predlogi za naloge pri delu z besedilom:

1. Pesnica Liljana Dirjan je v intervjuju za revijo *Kulturen život* (Dirjan in Kapuševska Drakulevska 2012) izjavila, da se je nekega jutra zbudila z mislijo, da imajo barve vonj, vonjave pa zvok in da je vse, kar nas obdaja, v nekakšnem medsebojnem odnosu dajanja in sprejemanja. Kako se imenuje pesniška figura, pri kateri gre za prepletanje zaznav različnih čutil? V besedilu *Petelin* poiščite povedi, v katerih se pojavijo zvoki in barve, in opazujte, kako se prepletajo. Katere barve in zvoki so povezani z upodobitvijo petelina? Izberite del besedila in ga poskusite preoblikovati v haiku.
2. Prenesite vsebino besedila *Petelin* v strip. Vključite tudi premi govor, ki ga lahko preoblikujete, npr. skrajšate./Ustvarite likovno upodobitev ženice s petelinom v rokah, pri čemer poudarite barve, s katerimi ju je v besedilu literarno upodobila pesnica./Ilustrirajte poljubni del besedila.
3. Ustvarite glasbo, ki bo odražala razpoloženja lirskega subjekta in atmosfero. V uglasbitev lahko vključite tudi stvarne zvoke iz okolja, ki jih prepoznate v besedilu.

Sklep

V pesmi *Pulover za psa* se ekokritičski vidik branja na prvi pogled zdi enostavnejši, nemara celo bolj upravičen kot v pesmi v prozi *Petelin*, kjer kritika človekovega odnosa do narave/okolja ni tako očitna.⁶ Toda Hubert Zapf (2002 v Čeh Steger 2015: 94, 95, 99) ekološko funkcijo književnosti razširi na celotno književnost in poudari, da ustvarja književnost kritično in kreativno energijo in da razvija ekološko zavest v sistemu kulture ne le v vsebinskih, temveč tudi v estetskih procesih, ter da ima vlogo trajne in kreativne obnove jezika. Zapf opredeli dve funkciji književnosti: kritično-subverzivno, ko opozarja na poenostavljene, enostranske podobe človeka in sveta, nastale na podlagi vsakokratnih družbenih sistemov moči in ideologij, ter afirmativno-regenerativno funkcijo, ko se odpira za pojave Drugega in prinaša ubeseditev kulturno izrinjenih vsebin, večpomenskost in dinamične upodobitve dogmatično otrdelih podob sveta in diskurzivne enopomenskosti, zaradi česar je književnost tudi prostor trajne, kreativne obnove jezika, zaznav in kulturne imaginacije.

V pesmi *Pulover za psa* Dimitra Kenarova zlahka prepoznamo kritično-subverzivno funkcijo, saj avtor z reprezentacijo psa kot bitja, do katerega se človek vede diskriminatorno, vendar v dveh skrajnostih: surovo in ljubeče, opozarja na poenostavljene, enostranske podobe človeka in sveta, in tovrsten odnos problematizira. V pesmi v prozi *Petelin* Liljane Dirjan pa je v ospredju afirmativno-regenerativna funkcija, saj pesnica z nizanjem izvornih vizualno razkošnih, a jezikovno strnjenih podob človeka in petelina (in celotnega okolja), ubesedenih v kratkih, skopih, včasih eliptičnih povedih, ustvari posebno napetost, ki odraža razpoloženje lirskega subjekta in atmosfero, ter prevetri banalnost opisanega dogodka.

V e-antologijo *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji* je od makedonskih besedil uvrščena še pesem *Maček me pazi, žena me pazi* Igorja Isakovskega (1970–2014), v kateri prepoznamo simbiozo med človekom in živaljo, saj je žival reprezentirana kot človeku enakopravno bitje: (avtorski) lirski subjekt mačku *izrazi hvaležnost*, ker pazi nanj v vetrovni noči, medtem ko on piše pesem, in se (tudi telesno) primerja z njim, ko pravi, da je *trebušast in kosmat* kot maček, ki je njegov *tovariš*, maček pa v tej pesmi postane del *celote, iz treh narejene*: mož, žena in maček so namreč *popolnoma nesveta trojica*.

Predstavila sem le nekaj idej za obravnavo in ustvarjalne prenose dveh pesmi iz e-antologije, ki tematizira odnos med človekom in živaljo v sodobni slovanski poeziji, za katero si želim, da bi/bo vzbudila čim širše zanimanje in da bi lahko na naslednjem kongresu izmenjali izkušnje o branju in nastajanju tiskane različice.

6 Nakup na tržnici vključuje tudi krapa, zavitega v časopisni papir, kar ni posebej izpostavljeno ali problematizirano.

VIRI IN LITERATURA

- ČEH STEGER, Jožica, 2015: *Ekokritika in literarne upodobitve narave*. Maribor: Litera.
- DABESKI, Petko, 2013: Makedonskata pesna vo proza. *Antologija na makedonskata pesna vo proza*. Skopje: Antolog. 297–314.
- DIRJAN, Liljana, KAPUŠEVSKA-DRAKULEVSKA, Lidija, 2012: Dijalog: prašanja-razgovori-odgovori. *Kulturen život* 3–4. 40–53.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*–. <www.fran.si>.
- GLOTFELTY, Cheryll, FROM, Harold (ur.), 1996: *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens: University of Georgia Press.
- GRUŠOVNIK, Tomaž, 2011: *Odtenki zelene. Humanistične perspektive okoljske problematike*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- KAPUŠEVSKA DRAKULEVSKA, Lidija, 2014: Edna možna paralela: Marina Cvetaeva i Liljana Dirjan. Maksim Karanfilovski (ur.): *Rusko-makedonski jazični, literarni i kulturni vrski*, 5. Skopje: Univerzitet sv. Kiril i Metodij, Filološki fakultet Blaže Koneski. 409–418. <<https://eprints.ugd.edu.mk/9747/2/MAK-RUS%20ZBORNIK%20KOMPLET.pdf>>.
- KENAROV, Dimitar, 2010: Horata pripisvat najužasnite si kačestva na životnite (intervju). *Akademika.bg*, 14. 9. 2010. <<http://akademika.bg/2010/09/димитър-кенаров-хората-приписват-най/>>.
- STOJKOVSKA, Gordana, 2004: *Rečnik na južnoslovenska mitologija*. Skopje: Tri.
- SUBIOTTO, Namita (ur.), 2022: *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (e-viri). <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.
- ŠELEVA, Elizabeta, 2018: Osinjak – slast. Pjesnička divljina Liljane Dirjan. *ARS Časopis za književnost, kulturo i društvena pitanja* 3/15. 75–91.
- UROŠEVIĆ, Vlada, 1981: Prirodna pojava. Liljana Dirjan: *Prirodna pojava*. Skopje: Misl. 85–86.
- ZAPF, Hubert, 2002: *Literatur als kulturelle Ökologie. Zur kulturellen Funktion imaginativer Texte an Beispielen des amerikanischen Romans*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Lidija Rezoničnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
lidija.rezonicnik@ff.uni-lj.si

Jakub Sajkowski

Poznanj
Jsajkowski5@gmail.com

Sodobna poljska poezija: odziv na resničnost in ekopoetika

Prispevek uvodoma prinaša pregled dogajanja v najnovejši poljski poeziji, ki jo zaznamuje družbeno-politična angažiranost in ekopoetika. Nato se osredotoči na analizo skupno treh pesmi Wislawe Szymborske, Anne Adamowicz in Jakuba Sajkowskega.¹ Pesmi povezuje motiv psa, ki v interakciji s človekom, civilizacijo in napredkom sproža vprašanja o odnosu človeka do živali in drugih bitij in problematizira antropocentrizem. V okviru medbesedilnosti in ekokritike prispevek ponudi nekaj izhodišč za obravnavo pesmi.

O angažiranosti in empatiji – tendence v najmlajši poljski poeziji²

Dogajanje v najnovejši poljski poeziji je težko kratko in zgoščeno povzeti. Zdi se, da je krajina poljske poezije raznolika in razdrobljena. Pravzaprav je težko reči, da obstaja eno pesniško središče, bolj prevladuje vtis, da je najnovejša poljska poezija sestavljena iz razpršenih elementov, ki soobstajajo, vendar niti ne vstopajo v dialog. Vsak poskus kratkega povzetka je torej obsojen na skrajni subjektivizem. Ob upoštevanju tega dejstva bodo v nadaljevanju orisani tokovi, ki zaznamujejo naj sodobnejšo poljsko poezijo.

Kaj pomembnega se je torej zgodilo v poljski poeziji? Je nastopil prelom? Ali so nemirni časi prinesli nemirne pesmi? Na prelomu 20. in 21. stoletja se je to, kar je bilo v poeziji opredeljeno kot novo in sveže, največkrat nanašalo na preobrat, ki je nastopil na prelomu v 90-ta leta. Generacije pesnikov, ki so pisali v obdobju avtoritarnega sistema, politično angažiranih pesnikov, pesnikov-moralistov, pesnikov, ki so pisali jasno in predstavljali določen etos, so nasledili pesniki generacije *brulion*.³ Ti so preizkušali

1 Vse tri obravnavane pesmi so v poljščini in v slovenskem prevodu objavljene v antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*, ki je prosto dostopna na naslovu: <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.

2 Avtor poglavja je Jakub Sajkowski, besedilo je iz poljščine prevedla Lidija Rezoničnik, ki je avtorica sledečih poglavij.

3 Generacija avtorjev, zbranih ob krakovski neodvisni reviji *brulion*. V ilegalni založniški ponudbi je *brulion* izstopal po anarhističnem naboju, pa tudi po malodušju, zaradi česar je bil po mnenju številnih podzemnih aktivistov razvrednoten. Vendar pa so prav na straneh te revije, katere glavni urednik je bil Robert Tekieli, na prelomu 80-ih in 90-ih let 20. stoletja potekali pomembni in ostri spori glede oblike prihajajoče svobode. Odprtost *bruliona* za različne

besede in njihove meje, uporabljali ironijo, oporekali politični angažiranosti pesmi, se norčevali iz pesmi, ki so bile napisane »za določeno stvar«. Vodilnega predstavnika te generacije, pesnika Marcina Świetlickega,⁴ danes mlajša generacija pesnikov označuje kot »klasika« (izjava mlade pesnice Dominike Kaszube⁵ iz Gdynie na literarnem večeru, 26. 3. 2022; Domagalski 2022: splet). V mlajši poeziji je pogosto opazna utrujenost od ironije, zdi se, da čedalje več mladih pesnikov meni, da je ironija cenena pretveza, cenjen postopek, beg od tega, da bi povedali kaj pomembnega. Zdi se, da gre za eskapizem, ki ne ustreza današnjim nemirnim časom.

Za generacijo *bruliona* je besedna zveza »politična pesem« ali »angažirana pesem« lahko zvenela kot žalitev, saj je spominjala na »pesmi v čast oblasti«, partiji ali prve-mu sekretarju. Danes je »angažiranost« pesmi, ne nujno v ozkem političnem smislu, temveč razumljena kot pisanje pesmi, ki »deluje tako, da spreminja odnos bralcev, jih dela bolj občutljive, povečuje njihovo zavest« – kot piše Paweł Kaczmarski (2021) – nekaj samoumevnega (kajti kakšen je smisel poezije, ki se na takšen ali drugačen način ne ukvarja s svetom, resničnostjo ali jezikom), mladopesniški krogi, nezaznamovani s spominom in asociacijami generacije 50-tih ali 60-tih let, pa družbeni potencial pesmi uporabljajo za odziv na aktualne dogodke. Zdi se, da mlajši pesniki in pesnice pogosto opominjajo, da se poezija kot literarna oblika lahko hitreje odziva na turbulence v svetu in politiki. Po tej logiki sta angažiranost pesmi in njen neposredni odziv na turbulentno dogajanje v svetu preprosto posledica uporabe potenciala njene jedrnate, sintetične oblike, ki omogoča sklicevanje na empatijo in čustva, medtem ko se zdi odpoved tej obliki – pretiran odmik k ironiji in posmehu – izmikajoča in eskapistična. Leta 2019 je tako nastala »pesniška enodnevnic«, tj. priložnostna mini-antologija *Pesniki in pesnice za Rojavo* (Adamowicz idr. 2019), ki so jo uredili Anna Adamowicz,⁶ Patrycja Sikora⁷ in Jakub Pszoniak⁸ in je nastala po izdaji kurdskega ljudstva ob umiku ameriških vojaških enot iz Rojave pod vodstvom administracije Donalda Trumpa. Po t. i. »mavrični noči« 7. 8. 2020, tj. po protestih skupnosti LGBT, ki jih je policija brutalno zatrla, pa je v znak solidarnosti s skupnostjo LGBT nastala antologija s povednim naslovom *Kako dolgo bomo morali* (retorično vprašanje iz pesmi Kamila Galusa (2020:

svetovne nazore je bila odločilna za to, da je časopis postal privlačen diskusijski forum v času prehoda iz komunizma v svobodo. Številke tega četrtletnika so, ne vedno redno, izhajale med letoma 1986 in 1999 (Kowalczyk 2016: splet).

4 Marcin Świetlicki (1961) – pesnik, prozaik (predvsem avtor kriminalnih romanov), pevec skupin Świetlicki in Czarne Ciasteczka. Kot pesnik je Świetlicki debitiral v lublinski reviji *Akcent*. Še preden je izšla njegova prva knjiga, je veljal za pomembnega predstavnika t. i. generacije *bruliona* (Kozioł 2011: splet).

5 Dominika Kaszuba (1993) – pesnica, avtorica zbirk *Domy pasywne* in *Malpki, malpki do domu*.

6 Anna Adamowicz (1993) – pesnica, avtorica zbirk *Wątpia*, *Animalia* in *Nebula*, prejemnica nagrade Wisławe Szymborske za leto 2019.

7 Patrycja Sikora (1989) – pesnica, avtorica zbirke *Instrukcja dla ludzi nie stąd*, za katero je leta 2021 prejela nagrado Paszport Polityki.

8 Jakub Pszoniak (1983) – pesnik, avtor zbirke *Chyba na pewno* (2019), za katero je prejel nagrado Silesius v kategoriji pesniški debi.

splet), ki nanj odgovarja z besedami: »kako dolgo bomo / morali // tako dolgo bomo / morali // v naselju / v starem mestu // v krogu«).

Ali to pomeni, da je poezija vedno nekaj »dolžna« in da naj bi vedno obravnavala težke teme, ki so posledica dramatičnih pretresov v svetu? Ni nujno, pomembno pa je, da odmik od teh tem ni eskapizem, temveč dih, v skladu z vodilno mislijo Tadeusza Różewicza,⁹ da bi poezija morala biti »borba za dih«. Takšen »dih« – ki se obenem ne izogiba stvarnem, ki se dogajajo svetu tukaj in zdaj – lahko zagotovi ekopoetika. Ekopoetika, ki po eni strani zelo jasno nasprotuje podnebnim spremembam in hkrati pogosto daje ta dih. Poljsko šolo ekopoetike je oblikovala pesnica in pisateljica Julia Fiedorczuk,¹⁰ ki jo opredeljuje kot »prakso (ne samo pisateljsko in bralsko) odgovorne gradnje hiše, ki temelji na zavestnem, pozornem sobivanju v svetu« (Fiedorczuk, Beltrán 2015: 83). Za eno najpomembnejših ustvarjalk, povezanih z ekopoetiko, pa velja Małgorzata Lebda.¹¹ Daria Lekowska v eseju (*Ekopoetika Małgorzate Lebde*) piše: »Subjekt te poezije, pozoren in osveščen, bralcu poskuša približati svojo zgodbo, ki je hkrati pripoved o njegovem odnosu do živali in rastlin, ki se nehote in spontano pojavijo v njegovi neposredni bližini« (Lekowska 2018: 186). Živali Małgorzate Lebde se v poeziji pojavljajo z enakimi pravicami, postanejo subjekti in enakovredno vstopajo v liturgijo in obrede rojstva ali odhajanja. Tako razumljena ekopoetika in poskus odmika od antropocentrizma v poeziji (ki ga uresničujejo tudi druge avtorice, npr. Anna Adamowicz, Urszula Honek,¹² Joanna Lewandowska,¹³ Julia Fiedorczuk, Urszula Zajączkowska¹⁴ in Ilona Witkowska¹⁵) se po eni strani odmika od globalnih vprašanj, ekonomskih, političnih ali zgodovinskih pretresov, s katerimi se med drugim ukvarjajo

9 Tadeusz Różewicz (1921–2014) – pesnik, dramatik, prozaist in scenarist, pripadnik generacije Kolumbov, katerih mladost in literarno ustvarjalnost je zaznamovala druga svetovna vojna. Avtorjevo poznejšo poezijo in dramatiko zaznamujejo postmodernistični elementi.

10 Julia Fiedorczuk (1975) – pesnica, romanopiska, prevajalka in esejistka, doktorica s področja humanistike; ustanoviteljica šole ekopoetike na Inštitutu za reportažo na Univerzi v Varšavi. Avtorica več pesniških zbirk, npr. zbirke *Psalmy* (2018), za katero je prejela nagrado Wisławe Szymborske.

11 Małgorzata Lebda (1985) – pesnica, pisateljica, literarna teoretičarka, esejistka, fotografinja, doktorica s področja humanistike. Njena dela so prevedena v več jezikov, med drugim v češčino in ukrajinščino. Avtorica zbirk *Granica lasu* in *Sny uckermärkerów* itd., za slednjo je prejela nagrado mesta Gdynie in nagrado Orfej.

12 Urszula Honek (1987) – pesnica in pisateljica, avtorica zbirk: *Sporysz*, *Pod wezwaniem* in *Zimowanie*.

13 Joanna Lewandowska (1976) – pesnica, za debitantsko pesniško zbirko *Trach* (2019) je bila nominirana za nagrado Silesius.

14 Urszula Zajączkowska (1978) – pesnica, esejistka in vizualna umetnica. Izdala je dela *Atomy* (2014), *minimum* (2017), *Patyki, badyle* (2019), *Piach* (2020).

15 Ilona Witkowska (1987) – pesnica, avtorica zbirk *Splendida realta* (nagrada Silesius za pesniški debi, 2013), *Lucyfer zwycięża* in *Gdzie są moje dzieci*.

Konrad Góra,¹⁶ Szczepan Kopyt,¹⁷ Jakub Pszoniak ali Tomasz Bąk.¹⁸ Je dih v smislu, da bralčevo pozornost usmerja v majhne, krhke, prezrte svetove, hkrati pa je – podobno kot politična, »angažirana« ali celo »neposredna« pesem – gesta, ki izhaja iz empatije.

Morda bi kdo zastavil vprašanje – glede na omejen vpliv poezije na Poljskem – ali je vredno delati takšne poteze, saj zbirke poezije navadno niso prodajne uspešnice, izhajajo v majhnih nakladah, pesniških srečanj pa se udeležuje le nekaj do največ dvajset, trideset ljudi? Na tem mestu se moramo vrniti k Juliji Fiedorczyk in njenemu eseju *Meduza*, ki ne govori o poeziji, temveč o posameznikovem individualnem delovanju proti prihajajočim podnebnim spremembam in opustošenju planeta, in v katerem nava-ja priliko jezuita Anthonyja de Mella (Fiedorczyk 2019: 20):

Prijatelja sta se sprehajala ob obali. Pogovarjala sta se o pomembnih rečeh. Obala je bila polna meduz, ki jih je naplavila voda. Eden izmed sogovornikov se je med razpravo nenehno sklanjal in metal meduze nazaj v morje. Nazadnje ga je njegov prijatelj razdraženo vprašal: »Poslušaj, kaj počneš? Ali misliš, da lahko rešiš vse te meduze?« Nakar mu je drugi odgovoril: »Vprašaj te, ki sem jim pomagal.«

Zdi se, da je to najboljši odgovor na vprašanje, »ali je smiselno, da pesem reagira«, je vredno, da pesem poskuša nagovoriti empatijo, čeprav je njena vplivajska moč majhna. Če lahko poezija da »dih« vsaj enemu bralcu, če lahko pove pomembno zgodbo vsaj peščici ljudi, če za empatično ravnanje navdahne vsaj eno osebo – potem je vredno.

Od Nobelove nagrajenke do predstavnikov mlajše poljske poezije: Szymborska, Adamowicz, Sajkowski

Prispevek v nadaljevanju obravnava pesmi dveh avtoric in enega avtorja: predstavnice starejše generacije, Wisławe Szymborske, ki je ustvarjala celo drugo polovico 20. stoletja in nato še v prvem desetletju 21. stoletja, ter predstavnika mlajše generacije, ki sta poezijo začela objavljati po letu 2000.

Wisława Szymborska (1923–2012), prejemnica Nobelove nagrade za književnost za leto 1996, je svojo prvo pesniško zbirko izdala leta 1952. Svoje zadnje, trinajste zbirke

16 Konrad Góra (1978) – pesnik, aktivist, urednik in založnik, za debitantsko pesniško zbirko *Requiem dla Saddama Huseina i inne wiersze dla ubogich duchem* je prejel vrocavsko nagrado WARTO v kategoriji književnost, za zbirko *Kalendarz majów* pa je prejel nagrado Silesius v kategoriji knjiga leta (2020). Je ustanovitelj neodvisne založbe Papierwdole.

17 Szczepan Kopyt (1983) – pesnik, urednik in glasbenik; avtor več pesniških zbirk, med drugim *Zabić*, za katero je prejel poznanjsko literarno nagrado – štipendijo Stanisława Barańczaka (2018). Je soavtor pesniško-glasbenega projekta *Kopyt/Kowalski*.

18 Tomasz Bąk (1991) – pesnik in glasbeni kritik, prejemnik nagrade Silesius za pesniški debi za zbirko *Kanada*, 2011; poznanjske literarne nagrade 2019 za zbirko *Utylizacja. Pięta miast*; nagrade Gdynia 2020 za zbirko *Bailout*.

z naslovom *Zadosti* (2012) ni uspela dokončati, zato je zbirka izšla posmrtno in v dveh delih: prvega sestavljajo dokončane pesmi (med njimi tudi v prispevku obravnavana pesem *Verige*), drugi del pa vsebuje faksimile nedokončanih pesmi in opise pesničinih rokopisov. Za poezijo Szymborske je značilna navidezna preprostost, čudenje in nenehno iskanje odgovorov, kar je pesnica v govoru ob prejemu Nobelove nagrade opredelila kot bistveno lastnost pesniškega ustvarjanja: »Tudi pesnik si mora, če je zares pesnik, neprestano ponavljati 'ne vem'. Z vsakim delom si skuša odgovoriti na to, toda brž ko postavi piko, že podvomi, že se začanja zavedati, da je to začasen in absolutno nezadosten odgovor.« (Szymborska 2014: 210) Osrednje teme njene poezije – življenje in smrt, človekova eksistenca v svetu in njegovo sobivanje z drugimi živimi bitji in stvarmi, naravni pojavi, zgodovina, umetnost in ljubezen –, ki jih obravnava v obliki kratkih filozofsko-esejističnih refleksij ali pesniških zgodb, so prepletene s humorjem in ironijo, besednimi igrami in duhovitimi poantami. Ob tem je lirski subjekt skorajda neopazen in večkrat poskuša privzeti neantropocentrično perspektivo, npr. z zornega kota mačke predstavi praznino, ki nastane ob smrti ljubljenega človeka (*Mačka v praznem stanovanju*, pesniška zbirka *Konec in začetek*, 1993) ali skozi oči nemške ovčarke prikaže lik Hitlerja in njegovega propada (*Monolog psa, vpletene v zgodovino*, zbirka *Dvopičje*, 2006).

Za poezijo Anne Adamowicz (1993), ki je doslej izdala tri pesniške zbirke (*Wątpia*, 2016, *Animalia*, 2019, *Nebula*, 2020; ljubezensko poezijo o odnosu med dvema ženskama pa izdaja pod psevdonimom Laura Osińska), so značilni refleksija sodobnosti (okoljska problematika, družbeno-politična dogajanja), odmik od antropocentrizma (pri čemer se avtorica zaveda, da popoln odmik od antropocentrizma ni mogoč, saj je tudi dajanje glasu živalim, opisovanje njihovih čustev itd. antropocentrično, prim. pogovor D. Mateusza z Anno Adamowicz, splet, 2019) in iskanje posthumanistične vizije sveta. Človek je v veselju le eno izmed številnih bitij, ki jih je ustvarila narava in ker je bil skozi zgodovino do drugih živih bitij in narave krut, je čas, da se umakne, kot sporočata verza iz pesniške zbirke *Animalia*: »živali vse na jambor hop / človek vsak marš tja pod pod« (Adamowicz 2019: splet). Kritičnost do človeške vrste, ki uničuje planet, zlorablja druga bitja, si želi kolonizirati vesolje in se ob vsem tem duši v svojem lastnem potrošništvu, so ključni motivi že omenjene zbirke *Animalia* (2019), v kateri je objavljena pesem *Elon Musk se pogovarja z Lajko*.

Zbirka *Ilha Formosa* je četrta pesniška zbirka Jakuba Sajkowskega (1985) (pred tem je pesnik izdal zbirke *Ślizgawki*, 2010, *Google Translator*, 2015, *Zestaw do kaligrafii*, 2018). Avtor v svoji poeziji izhaja iz vsakdanjega življenja, želi pisati nezapleteno, jasno. Snov pesmi je vezana na njegove življenjske izkušnje, v zadnjih dveh zbirkah so te zaznamovane z avtorjevim bivanjem in poučevanjem angleškega jezika na Kitajskem. V naslovu najnovejše zbirke *Ilha Formosa* je uporabljeno poimenovanje Tajvana, ki so ga otoku nadeli portugalski pomorščaki v 16. stoletju, izraz pomeni »čudovit otok« in

je še danes v uporabi predvsem v turistično-promocijske namene. Zbirka je dopolnjena z ilustracijami živali (avtorica ilustracij je Urszula Rapacka), ki v koloniziranem svetu iščejo svoj prostor. Motivno raznolike pesmi, pogosto navdahnjene bodisi z azijskim prostorom bodisi vezane na poljske realije (npr. pesem *Izstrelek*), povezuje refleksija nad sodobnostjo, problematika odnosa med močnejšim in slabotnejšim (tako v medčloveških odnosih kot v odnosu človeka do drugih bitij) in nezmožnost komunikacije. Gre za pesniške minireportaže, pogosto izseke konkretnih pogovorov, dogodkov, ki v pesniški pripovedi dobijo univerzalno sporočilo.

Medbesedilnost

Vsako besedilo, literarno ali neliterarno, vsebuje določeno mero t. i. obče medbesedilnosti – navezav in povezav z drugimi besedili, izjavami ali izvenliterarnimi področji, kot so umetnost, (pop)kultura, družbeno-politično dogajanje, zgodovinska dejstva, mitologija itd. T. i. posebna medbesedilnost pa je zlasti domena umetniških del, pri katerih so navezave na obstoječe izjave poudarjene, pomenotvorne ter bolj ali manj neposredno izražene. Tako obče kot posebne medbesedilne navezave lahko sprejemnik prepozna ali pa jih ne, kar je odvisno od njegove razgledanosti in kulturnozgodovinske oddaljenosti, hkrati pa tudi od neposrednosti oz. posrednosti navezav in morebitnih razlag medbesedilnih elementov, ki jih besedila lahko vsebujejo v obliki opomb, v spremnih besedah oz. jih bralcu predstavijo literarne kritike, analize, pogovori z avtorji ali poznavalci posameznega dela (prim. Juvan 2000).

V pesniškem opusu Wisławe Szymborske so medbesedilne navezave pogoste. Avtorica se z neposrednimi ali posrednimi omembami, opisi, citati in aluzijami pogosto sklicuje na slikarska dela oz. slikarje in njihove umetniške opuse,¹⁹ poljske oz. svetovne literarne ustvarjalce in njihova dela,²⁰ znane osebnosti ali osebe iz njenega zasebnega

19 Npr. pesem *Brueglovi opici* (pesniška zbirka *Klicanje jetija*, 1957) je pesniški opis slike *Priklenjeni opici* Pietra Bruegla st. (1525–1569), pesem *Rubensove ženske* (zbirka *Sol*, 1962) navezuje na umetniška dela Petra Paula Rubensa (1577–1640), pesem *Vermeer* (zbirka *Tukaj*, 2009) pa na delo *Mlekarica* Johannesesa Vermeera (1632–1675). Tovrstna medbesedilnost, ko se literatura navdihuje pri drugi umetnosti, v tem primeru slikarski, in jo posnema bodisi z likovnimi vložki (npr. likovna poezija) ali z besednim opisom, ki skuša doseči podoben učinek kot na sliki ali pa slikarsko delo opisuje, je poimenovana tudi intermedialnost. V poljski terminologiji se je za pesniški opis slike ustalil termin ekfraz.

20 Npr. pesem *Muzikant Janko* (zbirka *Črna popevka*, posthumno izdana 2014) navezuje na literarni lik v istoimenski noveli Henryka Sienkiewicza (1846–1916), predstavnika poljskega realizma, pesem *Pesniški večer* (zbirka *Sol*, 1962) v verzih »si obsojen na težke norwidge« namiguje na težko življenje in zahtevno poezijo pesnika poljske pozne romantike Cypriana Kamila Norwida (1821–1883), v pesmi *Obglavljenje* (zbirka *Do solz te nasmeji*, 1967) se pojavi citat iz Shakespearovega *Hamleta*, ista pesem vsebuje tudi zgodovinsko navezavo oz. omembo škotske kraljice Marie Stuart in angleške kraljice Elizabete Tudor, pesem *Thomas Mann* (zbirka *Do solz te nasmeji*, 1967) neposredno navezuje na nemškega pisatelja in Nobelovega nagrajenca (1875–1955), v pesmi *Nebranje* (zbirka *Tukaj*, 2009) se pojavi navezava na poljskega realističnega pisatelja Bolesława Prusa (1847–1912) in njegov roman *Lutka*, v pesmi *V dilihžansi* (zbirka *Tukaj*, 2009) se pojavi poljski romantični pesnik Juliusz Słowacki (1809–1849) itd.

življenja,²¹ zgodovinske ali aktualne dogodke;²² posnema sloge pisanja (npr. navezovanje na poljsko baročno poezijo), pesmi stilizira kot različne besedilne vrste (mali oglas, življenjepis), preoblikuje poljske frazeologeme (stalne fraze, rekla ali pregovori, ki so govorcju poljskega jezika znani, so v pesmih prirejani, s čimer jim je dodana nova pomenotvorna komponenta) itd.²³ Celoten avtoričin opus, ki je v slovenskem prevodu predstavljen v zbirki *Radost pisanja* (prevedla Jana Unuk) tako v medbesedilnem smislu predstavlja svojevrsten kompandij splošne razgledanosti. Na manj očitne oz. pri slovenskem bralstvu manj prepoznavne medbesedilne navezave je prevajalka opozorila v opombah na koncu zbirke.

Naloga za dijakinje in dijake (primer medbesedilnosti/intermedialnosti oz. t. i. ekfrazje): V učbeniku *Branja 3* ali na spletu poiščite sliko Utagawe Hiroshigeja *Nenadna ploha nad mostom Šin-Ohaši in Atakejem* – natančno si jo oglejte, jo opišite in pokomentirajte. Nato v zbirki *Radost pisanja* (2019, prev. Jana Unuk) ali v učbeniku *Branja 3* (izdaje pred letom 2010) poiščite pesem Wisławe Szymborske *Ljudje na mostu* (zbirka *Ljudje na mostu*, 1986). Ob počasnem branju pesmi natančno opazujte sliko. Kakšen je pesniški opis in komentar slike japonskega umetnika? Ali po branju drugače gledate na sliko? Je umetniku pri upodobitvi mosta uspelo ustaviti čas? Kaj lirski subjekt v zadnjih dveh kiticah kritično izpostavlja, kako razumete to ironijo?

Naloga za dijakinje in dijake (primer stilizacije besedilnih vrst): V knjigi *Radost pisanja* (zbirka *Klicanje jetija*, 1957) poiščite pesem *Mali oglasi*. Analizirajte jo z vidika besedilnih vrst. Katere značilnosti oglasnih besedil ima? Kakšen je učinek posnemanja oglasnega besedila v liriki? Kreativno preoblikujte izbrano kitico v oglas, ki bi ga obesili na oglasnem panoju ali nalepili po mestu.

Anna Adamowicz v pesmi *Elon Musk se pogovarja z Lajko* izpostavlja v sodobni družbi relativno prepoznavne medbesedilne navezave, ki se nanašajo zlasti na človekovo željo po obvladovanju vesolja in napredku, ki se s trenutne perspektive zdi znanstveno-fantastičen: izdelava plovil za turistične polete v vesolje in vzpostavitev redne povezave med Zemljo in Marsom, ki naj bi ga v prihodnosti poselili ljudje. Povezave v dialoški pesmi so izpostavljene v naslovni omembi Elona Muska (1971) – podjetnika, (so)ustanovitelja več spletnih in tehnoloških podjetij (PayPal, Tesla), enega najvplivnejših in najbogatejših ljudi na svetu, ustanovitelja zasebnega podjetja SpaceX, ki proizvaja vesoljska plovila za turistične polete –, in njegove sogovornice, psičke Lajke – prvega živega bitja, ki so ga leta 1957 v sovjetskem satelitu Sputnik 2 izstrelili

21 Npr. pesem *Ella v nebesih* (zbirka *Tukaj*, 2009) se navezuje na ameriško jazz pevko Ella Fitzgerald (1917–1996), pesničino najljubšo pevko.

22 Npr. pesem *Minuta tišine za Ludwiko Wawrzyńsko* (zbirka *Klicanje jetija*, 1957) izpoveduje zgodbo učiteljice, ki je l. 1955 iz goreče hiše reševala otroke, pri čemer je utrpela tako hude opekline, da je nekaj dni zatem umrla, pesem *Fotografija z 11. septembra* (zbirka *Trenutek*, 2002) je navezava na teroristične napade 11. 9. 2001 v ZDA itd.

23 V avtoričini pesmi *Verige*, ki jo bo prispevek obravnaval v nadaljevanju, izrazite medbesedilnosti ni.

v vesolje in je obkrožilo Zemljo. S tem navezuje tudi na boj ZDA in Sovjetske zveze za prevlado v vesolju.

Naloga za dijakinje in dijake: Na spletu poiščite pesem *Hallo Spaceboy* angleškega pevca Davida Bowieja in jo poslušajte. Kakšna je po vašem mnenju funkcija glasbenega ozadja v pesmi?²⁴ Razdelite se v dve skupini. V prvi skupini naj bodo tisti, ki jih zanima tehnologija in napredek, v drugi pa tisti, ki se raje posvečajo naravoslovnim temam, okoljski problematiki in etičnemu vidiku napredka. Na spletu poiščite podrobnejše informacije o Elonu Musku (prva skupina) in psički Lajki (druga skupina; najdite tudi prevod za sklepni verz: пошёл вон) in informacije predstavite sošolkam in sošolcem. Nato pripravite razpravo *pro et contra*: zakaj je treba vlagati v razvoj vesoljske tehnologije in dostopnosti vesolja za človeka (zagovarja prva skupina) oziroma zakaj je napredek, ki je osredinjen na človeka in za namene testiranja vključuje živali in naravo etično problematičen (druga skupina). Ali cilji napredka opravičujejo sredstva?

Pesniška minireportaža *Izstrelek* Jakuba Sajkowskega uvodoma definira »dogajalni« čas in prostor. Lirski subjekt se na Dan neodvisnosti, državni praznik, ki ga Poljaki praznujejo 11. novembra v spomin na ponovno pridobitev samostojnosti leta 1918, po tem ko je bila Poljska 123 let razdeljena med Avstrijo, Rusijo in Prusijo in kot samostojna država ni obstajala, s psom sprehaja po poznanjski Citadeli, ki se nahaja na mestu nekdanje trdnjave iz prve polovice 19. stoletja in je največji park v mestu Poznanj. Na območju Citadele se poleg zelenih površin in zidov utrdbe nahajajo muzeji (npr. Vojaški muzej in Muzej orožja), pokopališča, spominske plošče in umetniške skulpture, pa tudi otroška igrišča, kavarne in restavracije. Na sprehodu se pes ne zanima za okolico, temveč »preprosto grebe in prenavlja obličje zemlje, te zemlje«, kar je aluzija na nagovor²⁵ papeža Janeza Pavla II oziroma Karola Wojtyły, pomembne osebnosti v poljskem kulturnozgodovinskem spominu. Lokalne in zgodovinsko vezane medbesedilne navezave v nadaljevanju pesmi preidejo v splošnejše, povezane s sodobnim življenjem, njegovo prodajno naravnostjo in s tem povezano nujnostjo promocije, katere del postane tudi pesem, ki je sama »marketing SEO«. Cilj marketinga SEO oziroma optimizacije spletnih strani (*Search Engine Optimization*) je izboljšanje uvrstitve določene spletne strani v brskalnikih, kar zagotavlja večje število klikov na ponujeno spletno stran, večjo prepoznavnost oz. potencialno boljši prodajni uspeh. Med strategijami tovrstnega marketinga je namerno ponavljanje določenih ključnih besed, kar pesem *Izstrelek* posnema oziroma parodira s ponavljanjem besedne zveze »pes neodvisnosti«.

24 Pojasnilo Anne Adamowicz (elektronska korespondenca): Leta 2018 je podjetje SpaceX v vesolje izstrelilo raketo, ki je na krovu nosila Muskov električni avtomobil Tesla Roadster. V avtomobilu je sedela lutka z imenom Starman, ob izstrelitvi so avtomobilski zvočniki predvajali pesem *Space Oddity* Davida Bowieja. Avtorica se v svoji pesmi navezuje na ta dogodek, vendar je izbrala pesem *Hello Spaceboy* istega pevca, saj je želela, da je glasbeno ozadje mračnejše in vzbuja nemir.

25 »Pošlji svojega Duha in prenovi obličje zemlje. Te zemlje!«

Človek in pes, pes in človek: ekokritiški pogled

Človekovo dojemanje sveta in mišljenje o njem je zaznamovano s strukturami in zgodbami, ki jih posameznik privzame iz svojega okolja in kulture. Medtem ko ekolingvistika analizira (neliterarni ali literarni) jezik v luči načinov opisa sveta in stvarnosti ter mesta, ki jo ima v njem živa in neživa narava, se s preučevanjem literarnega diskurza v tej luči ukvarja ekokritika. Obravnava bodisi literarna besedila, v katerih je v središču narava oziroma okolje, žanre, ki so izrazito vezani nanjo (npr. idila), bodisi teoretska vprašanja o simbolnih konstruktih narave, človeka in živali v literarnih besedilih ter ubeseditve odnosa med njimi, pri čemer izhaja iz zavedanja, da je književnost v osnovi antropocentrična. Izraz ekopoetika pa se je ustalil za poimenovanje strategij literarnega ustvarjanja, ki v središče postavlja ekološko tematiko, išče možnosti preseganja antropocentričnega pogleda (ekocentrizem) in temelji na premisleku o človeku kot delčku vesolja ter o njegovem sobivanju z drugimi vrstami ter živo in neživo naravo (prim. Čeh Steger 2012; Fiedorczuk 2016; Stibbe 2017).

Glavni motiv v obravnavanih pesmih Wisławe Szymborske, Anne Adamowicz in Jakuba Sajkowskega je motiv psa in odnos človeka do njega. Ob tem pesmi problematizirajo človekovo dojemanje te živalske vrste (ki je hkrati tudi glas drugih živalskih vrst in narave), človekov vzvišen ali izkoriščevalski odnos in pomanjkanje empatije.

Kratka pesem Wisławe Szymborske *Verige* naslika izčiščen prizor z zabrisanim lirskim subjektom, ki si ga lahko zamislimo tudi kot filmski kader. Pes na verigi ne doseže skledice z vodo, človek pa se brezbržno sprehodi mimo, nevedoč, da je tudi sam na, sicer nevidni, verigi. Pesem v svojem minimalizmu odpira številne teme in vprašanja: glede človekove nadvlade nad drugimi živimi bitji, njegove neprimerne skrbi za živali, pomanjkanja empatije in ignoriranja trpljenja drugih živih bitij ter nezmožnosti enakopravnjšega sobivanja z njimi. Drugi del pesniške slike odpira eksistencialno vprašanje o človekovi svobodi oziroma nesvobodi.

Pesem *Elon Musk se pogovarja z Lajko* je zasnovana kot dialog med Muskom, ki je simbol sodobne želje po zavojevanju vesolja, podžiganja družbene domišljije, brezobzirnosti in doseganja ciljev preko trupel, in Lajko, simbolom mučenih živali, ki jih človeštvo uporablja za namene raziskovanja vesolja. Medtem ko prvi sogovornik izreče uvodno izjavo (»rad bi umrl na Marsu«), glavnino pesmi zavzema Lajkin monolog, namenjen človeštvu. V njem je izražen gnev nad človeško vrsto in njenim egoizmom, nakazano je trpljenje laboratorijskih in drugih živali, ki služijo znanstvenim namenom. Človek je le ena izmed vrst na planetu in čeprav si je s svojo inteligenco pridobil nadvlado nad drugimi živimi bitji, bi se moral zavedati, da je le delček v vesolju, ki lahko v vsakem trenutku izgubi svojo vlogo oziroma izgine (»vi ste kristalčki na koži Zemlje, ki se lahko v vsakem trenutku otrese«).

Pesem *Izstrelek* ohranja antropocentrično perspektivo. Na za Poljsko zelo pomemben praznik se lirski subjekt s psom sprehaja po delih mesta, ki so prepojeni z rezultati preteklega človeškega delovanja, v katerem je izpostavljen zlasti militarni vidik (utrdba, muzej orožja, vojaško pokopališče). Ta se pojavlja tudi v opisih pasjega obnašanja (pes se kot izstrelek požene v pozdrav ljudem; se ne klanja pred izstrelki). Mestna sodobnost pa je prepletena s prometom, projekti, novogradnjami ter marketinškim vsakdanjikom. Pes se ne ozira na dosežke civilizacije, kulturne norme in pravila urbanega življenja, temveč tudi na praznični dan ohranja svojo primarno živalsko naravo: koplje, se iztreblja, skače, laja. Kontrast med vzvišenostjo civilizacije in živalsko prvinskostjo poudarja aluzija na papežev nagovor (grebe in prenavlja obličje zemlje). V drugem delu pesmi nastopi obrat – lirski subjekt se zave, da ustvarja svoj pogled na pasjo eksistenco, ki je izrazito antropocentričen. S tem »banalizira pasjo eksistenco«, ki je morda veliko več ali pa zelo drugačna, kot jo razume človek.²⁶

Naloga za dijakinje in dijake: Ali poznate še kakšen primer literarnega besedila iz slovenske ali svetovne književnosti, v katerem je v središču motiv psa ali kakšne druge živali?²⁷ Je tudi v najdenih primerih (kritično) izpostavljen odnos med človekom in živaljo ali pa ima ta motiv bolj vlogo projekcije čustev lirskega subjekta?

Sklep

Obravnavane pesmi so primeri sodobne oziroma naj sodobnejše poljske poezije in jih je mogoče umestiti med t. i. ekopoezijo. Ukvarjajo se z razmerji med človekom in živaljo, ob čemer se zavedajo, da je vsak poskus pogleda iz živalske perspektive (t. i. ekocentrizem) v svojem bistvu še vedno antropocentričen. Kljub temu skušajo kritično, vendar brez moraliziranja, prikazati človekovo sobivanje z drugimi živimi bitji. Pesmi združuje motiv psa, ki je sopostavljen človeku, ter (filozofski) premislek o odnosu človeka do psa oziroma o živali kot avtonomnem in čutečem bitju.

Pesmi so pripovedne in zasnovane kot mini zgodba, dialog oziroma reportaža. V tem smislu so zelo primerne bodisi za intermedialni prenos, npr. za likovne upodobitve, dramsko ali filmsko realizacijo, uglasbitev, bodisi za literarnovrstni prenos, npr. kot izhodišče za pisanje dramskega dela ali kratke zgodbe.

26 Interpretaciji pesmi *Elon Musk se pogovarja z Lajko* in *Izstrelek* sta nastali na podlagi korespondence z avtorjema.

27 Npr. Reiner Maria Rilke: *Panter*, Ivan Cankar: *Iz tujega življenja* (cikel sedmih živalskih črtic), motivi mačk, kač in drugih živali v poeziji Svetlane Makarovič.

VIRI IN LITERATURA

- ADAMOWICZ, Anna, 2019: *Animalia*. Stronie Śląskie: Biuro Literackie.
- ADAMOWICZ, Anna, 2019: Pekel je tu. Prev. Katarina Šalamun Biedrzycka. *Locutio. Prva slovenska literarna on-line revija* 22/108. <<http://www.locutio.si/avtorji.php?ID=1611&clanek=3451>>.
- ADAMOWICZ, Anna, april–junij 2022: pisna korespondenca z avtorico.
- ADAMOWICZ, Anna, PSZONIAK, Jakub, SIKORA, Patrycja, 2019: *Biji Rojava – Antologija Wierszy*. Bytom/Poznań/Wrocław. <https://issuu.com/bijirojava/docs/biji_rojava_antologija_wierszy_2019>.
- AMBROŽ, Darinka, DEGAN KAPUS, Majda idr., 2010: *Branja 3: berilo in učbenik za 3. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. Ljubljana: DZS. 168–169.
- Biuro literackie, 2019: *Conscious rap. Rozmowa Dawida Mateusza z Anną Adamowicz*. <<https://www.biuroliterackie.pl/biblioteka/wywiady/conscious-rap/>>.
- ČEH STEGER, Jožica, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.
- DOMAGALSKI, Michał, 2022: *Dominika Kaszuba – Rozmowa z poetką*. <<https://anchor.fm/gebapelnafrazesow/episodes/Dominika-Kaszuba--rozmowa-z-poetk-e1gaof1>>.
- FIEDORCZUK, Julia, 2016: *Ekopoetyka*. Uniwersytet Warszawski. <<http://ekopoetyka.com/>>.
- FIEDORCZUK, Julia, 2019: Meduza. *Przekrój* 3/3566. 20.
- FIEDORCZUK, Julia, BELTRÁN, Gerardo, 2015: *Ekopoetyka. Ekologiczna obrona poezji*. Warszawa: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego (Warszawa), Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW.
- GALUS, Kamil, 2020: „dla prostych po prostu prosto”. Evelina Krupska, Patrycja Sikora (ur.): *Jak długo będziemy musieli – antologia wierszy*. <<https://www.yumpu.com/xx/document/read/64435117/jak-dlugo-bedziemy-musieli-antologia-wierszy>>.
- JUVAN, Marko, 2000: *Literarni leksikon: intertekstualnost*. (Zvezek 45.) Ljubljana: DZS.
- KACZMARSKI, Paweł, 2021: Nieczułe narracje – o pewnym modelu zaangażowania w poezji. *Mały Format* 1/2021.
- KOWALCZYK, Janusz R., 2016: *30 rocznica powstania Brulionu*. <<https://culture.pl/pl/artykul/30-rocznica-powstania-brulionu>>.
- KOZIOŁ, Paweł. 2011: *Marcin Świetlicki – życie i twórczość*. <<https://culture.pl/pl/tworca/marcin-swietlicki>>.
- KRUPSKA, Ewelina, SIKORA, Patrycja, 2020: *Jak długo będziemy musieli – Antologia wierszy*. Poznań. <<https://www.yumpu.com/xx/document/read/64435117/jak-dlugo-bedziemy-musieli-antologia-wierszy>>.
- LEKOWSKA, Daria, 2018: (Eko)poetyka Małgorzaty Lebdy. *Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Literacka* 33/53. 185–201.
- SAJKOWSKI, Jakub, 2021: *Ilha Formosa*. Poznań: Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu.
- SAJKOWSKI, Jakub, april–junij 2022: Zoom srećanje in pisna korespondenca z avtorjem.
- STIBBE, Arran, 2017: *The Stories We Live By*. Online course in ecolinguistics. University of Gloucestershire and International Ecolinguistic Association. <<https://www.storiesweliveby.org.uk/>>.

- SUBIOTTO, Namita (ur.), 2022: *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (e-viri). <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.
- SZYMBORSKA, Wisława, 2014: *Pesnik in svet* (govor ob podelitvi Nobelove nagrade). Wisława Szymborska: *Ključ*. (Zbirka Nova lirika.) Prev. Jana Unuk. Ljubljana: Mladinska knjiga. 207–211.
- SZYMBORSKA, Wisława, 2019: *Radost pisanja*. Prev. Jana Unuk. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- UNUK, Jana, 2019: »Vsaka pesem se imenuje začudenje ...« (spremna beseda). Wisława Szymborska: *Radost pisanja*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 515–530.

Špela Sevšek Šramel

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
spela.sramel@ff.uni-lj.si

Vrhunci sodobne slovaške poezije: Mila Haugová in Eva Luka s perspektive živalskega in mitološkega sveta

V sodobni slovaški poeziji prepoznavamo poetološko in idejno raznoliko ustvarjalnost, ki je izrazito diferencirana in vzpostavlja dialog tako z domačo literarno tradicijo kot sočasno filozofijo in literaturo evropskega in tudi vzhodnoazijskega prostora. Poleg eksperimentalne, civilizacijske linije je opaziti močno tendenco pogojno rečeno duhovne in refleksivne lirike. V prispevku se posebej posvečam poetiki dveh avtoric: Mile Haugove (1942) in Eve Luka (1965). Njuno poezijo preučujem z vidika ženskega lirskega subjekta in odnosa med človeškim in naravnim (živalskim, pa tudi rastlinskim) svetom. Izbrane pesmi z živalsko komponento vzpodbujajo tudi vprašanje dostopnosti poezije in urjenje v branju.

1 Sodobna poezija: razlaga pojma in literarnega sistema

Pojem sodobna slovaška književnost je oznaka za literarno ustvarjanje zadnjih tridesetih let, pri čemer je obdobje zamejeno z družbeno-političnim mejnikom 1989. Kljub očitni zarezi, ki prinaša pomembne spremembe v celotnem literarnem sistemu, pa ne gre spregledati »prehodne« funkcije druge polovice osemdesetih let. Nov položaj književnosti po letu 1989 prinesejo spremembe na področju založništva in financiranja, zgodi se prevrednotenje literarne tradicije, prav tako se ponovno vzpostavijo stiki s tujimi avtorji in institucijami, kar privede do porasta prevajanja tuje književnosti ter prevajanja slovaške književnosti v tujini. Celovito podobo sodobne literature bi lahko opisali s pojmi pluralnost avtorskih poetik, raznolikost, fragmentarnost in individualnost posameznih avtorskih pobud. Literatura se je po eni strani odzivala na aktualno družbeno realnost s temami, kot so odnos do doma in tujine, socialna problematika in individualizem, še bolj pa so jo določale postmoderne tendence iz filozofskih del M. Foucaulta, J. Derridaja in R. Barthesa; ter iz drugih umetnosti, kot so sodobna dokumentaristika v filmu, aktivistična umetnost v javnih prostorih, video performans ipd. (Passia 2014: 17). Devetdeseta leta so v slovaško poezijo prinesla več novih razvojnih tendenc, po izraziti eksperimentalni fazi lahko prepoznamo premik od konceptualnih in samoreferenčnih poetik k subjektu (Passia 2014: 201). Kljub raznolikosti in notranji razvejanosti generacij lahko govorimo o naslednjih petih skupinah: diferencirana skupina eksperimenta, avtorice starejše generacije, refleksivno-filozofska lirika in minimalistična poetika, poezija avtentičnih izkušenj in skupina avtorjev, ki stavi na humor, parodijo in satiro.

Sodobna slovaška poezija je s knjižnimi prevodi v slovenščino v zadnjih dvajsetih letih predstavljena z 11 samostojnimi pesniškimi zbirkami in z relevantnim izborom poetik več generacij: najnovejši prevod je *Dama in samorog* (2021) Mile Haugove, ki ima v slovenščini še zbirko *Alfa* (2006). Izrazito samosvojo pesniško govorico mlade generacije predstavlja Mária Ferenčuhová z zbirko *Ogrožena vrsta/Imunost* (2019). Ključni modernistični pesnik, Ján Ondruš (1932–2000), z izrazito avtopoetiko in jezikovno inovacijo je v slovenskem prevodu dostopen v izboru pesmi *Kretnja s cvetom in V stanju žolča* iz šestdesetih let (slv. prevod 2009). Štefan Strážay, ki velja za predstavnika minimalizma v poeziji, je v slovenščini zastopan z izborom *Interier in druge pesmi* (2015). Refleksivno-filozofsko liriko zastopata zbirki Erika J. Grocha *Druga naivnost* (2010) in *Opus her(m)eticum* (2003) Mariána Milčáka. Stanislava Chrobáková je v slovenščini izdala zbirko *Iz najine skupne zime* (2014), osebni in družbeni vpogled v slovensko-slovaško identiteto predstavlja njen spominski kolaž *Slovenka na kvadrat: razglednice iz Slovenije* (2009). Žanrsko posebnost predstavljajo tri zbirke haikujev v dvojezičnih izdajah (D. Hevier, I. Kadlečik, D. Kuhnová, 2008). Izbor knjižnih prevodov pa v veliki meri napovedujejo revijalno in antologijsko objavljeni prevodi slovaške poezije.¹

Vprašanje odnosa do človeškega in naravnega sveta, do univerzuma in svetovne literarne tradicije se kaže v estetsko prepričljivih besedilih slovaških avtoric starejše in srednje generacije: M. Haugove, A. Ondrejkové in E. Luka. Te iščejo svoj način duhovnosti, posebej pa razvijajo odnos med telesnostjo, jezikom in pisanjem poezije. Na podlagi izbrane poezije bosta podrobneje predstavljeni poetiki M. Haugove in E. Luka.

2 O branju in bralski interpretaciji pesniškega besedila: metodološka opomba

Poezija velja med vsemi literarnimi zvrstmi za najtežje dostopno in ima posledično ožji, bolj izbran krog bralcev. Vendar nas ravno specifična pesniškega besedila prepričuje v nujnost razširjanja bralskih in interpretacijskih kompetenc novih bralcev. Če sprejmemo pomembno predpostavko o resni avtorski strategiji, ki priznava legitimnost bralca pri iskanju smisla in vrednosti dela (Milčák 2013: 13), potem je vredno dvigniti raven estetskega doživljanja in jo prilagoditi interpretacijski sposobnosti bralca. Kako se torej učiti branja poezije in kakšne kompetence pri tem potrebujemo? Ključno se zdi, da bralec poezije, če je sposoben in ima bralsko predispozicijo in izkušnje, ni samo opremljen z znanjem (branje klasike, faktografsko poznavanje kulture in civilizacije), temveč ima pogum oz. samozavest ter željo po interpretaciji. Za branje je torej potreben talent in bralske predispozicije. Interpretacijsko branje je tisto, ki se namensko in zavestno vrača k besedilu, bralec namreč v njem izraža svoj odnos do pesniške uresničitve

¹ Antologija *Sto let slovaške književnosti* (2000), tematske številke revij *Apokalipsa*, *Literatura*, *Sodobnost*, zborniki literarnih festivalov Vilenica, Lirikonfest, Dnevi poezije in vina, portal Poesis in Vrabc Anarhist. V slovenščino je tako zadnjih tridesetih letih prevedenih več kot 50 pesniških imen iz Slovaške.

in etičnih vprašanj. To je pogoj in most do kritičnega izražanja, refleksivnosti in argumentacije. Od bralca pesem pričakuje osebne kompetence, zanimanje, dovolj veliko dojemljivost in celo zaupanje v imaginarne svetove. Mnoge interpretacije, med njimi kritiške, prevajalske, učiteljske, avtorske, nas usmerjajo, širijo bralske kompetence in izpostavljajo specifičnost pesniškega besedila.

2.1 Poezija Mile Haugove

Mila Haugová (1942) je osrednje pesniško ime na Slovaškem, od prvenca v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je do danes izdala 24 pesniških zbirk in izborov poezije. Pesniška sopotnica prozaista Pavla Vilikovskega, nagrajenka vilenice leta 2020, je v slovenščini prisotna kar z dvema pesniškima zbirkama, in sicer: izbor z naslovom *Alfa* (2003, prevod A. Šalej) in *Dama in samorog*, obširni izbor iz 4 pesniških zbirk (2021, prevod A. Pleterski).² Velja za najbolj prevajano sodobno pesnico na Slovaškem, v nemščini je izšlo kar šest njenih zbirk. Iz avtoričinega življenja velja izpostaviti dvojezično madžarsko-slovaško družino, ki se je veliko selila, pri 28 letih je pesnica emigrirala v Kanado, od koder se je po enem letu vrnila. Njeno življenje je posvečeno poeziji, delala je kot urednica literarnih revij in svobodna umetnica, prevaja poezijo iz madžarščine, angleščine, nemščine, v soavtorstvu tudi iz japonščine in finščine. Avtorji, s katerimi korespondira v poeziji in jih prevaja, so simbolistični in neosimbolistični pesniki R. M. Rilke, T. S. Eliot, S. Plath, A. Sexton, T. Hudges, G. Trakl, I. Bahman, P. Celan, F. Kuwahara idr.

V poeziji Mile Haugove je opazen preobrat od sodobne civilizacije k »prvotnim vzrokom« in »pravprašanjem« človekovega bivanja: to so odnos med moškim in žensko na poti skozi življenje in smrt. Prepoznaven je tvoren dialog z antično in krščansko tradicijo ter medbesedilne navezave na druge avorje (P. Celan, G. Trakl). Drugi močni vir, povezan z vpeljavo motivnih ciklov, je navezava na klasično in moderno likovno umetnost (F. Goya, Giotto, P. Klee, S. Dalí, A. Warhol, slovaški slikar P. Ondreička).

S. Chrobáková (2002) izpostavlja, da je poezija Haugove postavljena predvsem na vizualnem, ne toliko zvočnem vtisu, tako je predvsem poudarjena prostorska razsežnost in svetlobne lastnosti. V samointerpretaciji svoje poezije Haugová dopolnjuje misel: »moje pesmi niso toliko melodične kot ritmične, v ritmu mojega dihanja. Prednost pri interpretaciji dajem enostavnemu, čistemu pristopu k pesmi. Moj bralec mora poznati kulturno zgodovino in umetnostno zgodovino ter imeti do nje tudi odnos« (Milčák 2013: 58).

M. Haugova, kot tudi njene sodobnice E. Luka in D. Podracká, izhaja iz specifičnosti razumevanja ženskosti, ki v sebi nosi mitološki in arhetipski spomin. Od zbirke *Praláska*

2 Portret avtorice po scenariju J. Sever in N. Kokelj: <<https://www.youtube.com/watch?v=k8dQW6RQYzE>>.

(Praljubezen, 1991) vnaša nov lirski subjekt v podobi Alfe, praženske; tematizacija pisanja, kjer je simbol jezika, besede in molčanj, motiv glasu, nevidnega, negibljivega. Razlikujemo lahko motiv kože kot »sredstva za prepoznavanje telesnega dotika« in telesa kot materialnega nosilca spolnih, kulturnih, socialnih pomenov (Chrobáková 2002: 135). Pesniška besedila se ne dotikajo samo jezika in besede, pomembno mesto ima zamolk in neizgovorjeno, kar sega v predzgodovinsko in je povezano s podzavestjo in kolektivnim nezavednim.

A. Bukovinová pri interpretaciji duhovne perspektive M. Haugove govori o svojevrstni prekinutvi in spreminjanju kulturno zasidrane predstave o pesniški besedi kot sakralni kategoriji. Haugová izbere umetniški postopek arhetipsko-naravnega oblikovanja lirskih subjektov, ki je vezan na naravne attribute pralika ženske Alfe. Ta je v tesnem stiku s sestavinami flore in favne in tudi nežive narave, torej s prostorom, v katerega je spadal (pra) človek, vse dokler se ni začel bistveno oddaljevati od narave (2021: 46).

Haugová poskuša presegati omejitve, se solidarno zliti z rastlinsko in živalsko deželo in tako obogatiti doživljanje z neznanimi občutki. Vrt kot prostor univerzalnega je v njeni poeziji prisposoda bivanja in govornice, zaokroženega sveta, v katerem domujejo rastline, živa bitja, zemlja s svojimi rudninami (živali, rastline, zvezde). Vzpostavlja večplastno simboliko rojevanja in rasti, cikličnosti, spravljivosti, miroljubnosti. Podoba trajnega vrta kot prostora razmišljanja in meditacije prerašča iz otipljivega sveta v metafizično in dobiva mističen pomen. Sprehod skozi vrt postaja tudi sprehod skozi čas in sprehod je tudi stalnica erotike, ki se pojavi v prisposodi zrcala čutenja in mišljenja.

Tematizacija odnosa med moškim in ženskim principom je upovedena s pomočjo različnih tipov metafor: živalske (plodnost), metafore čutil (tipalne, svetlobne, termične). Ženski subjekt poudarja potrebo združitve z moškim, občutek osamljenosti, brez prisotnosti moža – skozi arhetipske podobe obeh spolov avtorica tematizira tudi problematiko spola, zemlja kot glina pomeni umetniško obdelavo človeka z dotikom kože in gibi, poudarja kreativnost, hrepenenje po izražanju, obstoju.

Pesem *Hrepenenje* je izšla v pesniški zbirki *Čisti dnevi* (1990) iz zgodnje faze ustvarjanja. Naslov in prvi verz napovedujeta izraz želje ženskega lirskega subjekta po prizoru in sodoživljanju živalskega sveta; hrepenenje se v drugem delu pesmi ponovi kot želja po drugem, bližnjem. Časovna dimenzija pesmi izpostavlja trajanje preko podob letnega časa in dneva ter glagolov v nedovršenem, ponavljajočem pomenu. Sklepna verza ukinjata trajanje s poantiranim trenutkom (zasvetlika se polna luna). Vzporednico med živalskim in človeškim oz. ženskim svetom prepoznavamo v motivih hrane, lakote, želje po varnosti, telesa kot varovala in privlačnosti. Vprašanja, ki izhajajo iz opisane poetike Mile Haugove, lahko gredo v smer: kako je ustaljena podoba motiva

jeseni in lisice zasidrana, inovativna; kakšna je analogija živalskega in človeškega (samica, starost, erotika), katere tipe metafor in nasprotij bi prepoznali? Kje v pesmi je namig za zблиževanje, željo, hrepenenje in do kam usmeri pozornost bralca v sklepnih verzih?

Hrepenenje

Rada bi videla
lisico v jeseni,
ko njeni mladiči odrastejo,
ko njena rdečkasta dlaka postane gosta,
ko jo spet zamika kri,
ko jo spet zaboli pusto polje,
ko v neki oktobrski noči
z laježem kliče nekoga
in se njena ostra lesketajoča dlaka
zasvetlika v hladu diamanta polne lune.

2.2 Pesniški svet Eve Luka: žival, telo in ženska

Poezija pesnice, prevajalke in avtorice mladinske književnosti Eve Luka (1965) je od prvenca dalje vzbujala pozornost kritike, bralcev, raziskovalcev; o tem pričajo tako literarne nagrade kot številni antologijski in knjižni prevodi.³ Njeno literarno ustvarjanje izrazito določajo antični in krščanski kulturni elementi in stik z vzhodnoazijsko kulturo.⁴ Impulzi klasične japonske poezije so prisotni implicitno, bolj kot eksotične motive iz narave in zgodovine prepoznavamo vzhodnoazijske elemente v mitoloških, literarnih namigih in v slikovitih metaforah. Njen pesniški svet deluje izrazito užaloščeno, melanholično, prevladuje odnos med moškim in žensko. Spominski impulzi lirskemu subjektu omogočajo ponovni vstop v preteklost, kjer se sooča z osebnim in občeečloveškim občutenjem bolečine in osamljenosti, soočenje s smrtjo in izgubo, ponavljajoče so podobe osamljene ženske, povezane z motivi telesnosti. Pesniški jezik Eve Luka prisega na inovativnost, novotvorbe pa nimajo učinka jezikovne igre, temveč širijo in združujejo pomenska polja. Naslove vseh štirih pesniških zbirk tvori podoben princip (Urbanová 2022), to je novotvorjena zloženska, v kateri en del zastopa človeški ali realni moment, drugega pa sanjski ali živalski *Divosestra* (Divjesestra, 1999), *Diabloň* (Hudičablana, 2005), *Havranjel* (Vrangel, 2011) in *Jazver* (Jazverina, 2019).⁵

3 V slovenščini so pesmi avtorice izšle v reviji *Lirikonfest* (2010, 2017), *Literatura* (2011, 2015). Glej tudi Veronika Šoster: *Slovaška ženska poezija v zadnjih desetletjih*, 2017.

4 Avtorica je študirala japonsko klasično in sodobno literaturo in več let živela na Japonskem. Prevaja japonsko poezijo (Kobo Abe, Mači Tawara, Banana Jošimito, Džiro Nitta) in angleške avtorje E. A. Poe, Glawal Kinnel. Je predavateljica angleškega jezika in književnosti, delovala je na Japonskem, v Španiji in trenutno na Slovaškem.

5 Novotvorjenke v izvorniku širijo konotacijo sorodnih poimenovanj (jaz-zverina, jazbec, rana), ki so v prevodnih rešitvah omejene. Podoben princip lahko prepoznamo tudi v imaginativni mladinski literaturi, ki odpira fantastične

Ker se torej zbirke med sabo konceptualno in tematsko dopolnjujejo in razširjajo, lahko povzamemo nekaj ponavljajočih izhodišč: detabuizacija tem kot so negativni vidiki materinstva, nasilje v odnosu, bolezenska psihična stanja, spolnost povezana z animalnim (Urbanová 2020). Poezijo E. Luka bi lahko označili za tip duhovne lirike, ki prihaja do najbolj intimnih sfer posameznika in je ubesedena z nepričakovano, divjo imaginacijo, povezano z živalskim svetom in sanjami. Kategorije časa ne zaznamuje samo vsakdanost oz. profanost, pač pa mitološko vračanje, cikličnost v razumevanju minljivosti in odtekanja časa. Osrednji povezovalni element z živalskim svetom je voda: ta je prisotna kot ponavljajoč prostor v pesmi, kot simbol očiščenja in prehoda med svetovi; najbolj izvirno pa z vodnimi živalmi in bitji kot so pupka (dob. močeradica), žabovratne žene, čaplja. Žival se pri E. Luka ne povezuje z grozo iz narave, pač pa ima vlogo zaveznika ali objekta občudovanja, ki dobi v pesmi vlogo subjekta (prim. pesem *Čaplja*). Človeški svet s pomočjo čutnosti tako prihaja v neposredno bližino živalskega in rastlinskega sveta. Preko različnih živali pa se v pesniškem jeziku lahko izraža žensko telo, ki je podvrženo intuiciji, napetosti in je zaznamovano z biološkimi procesi. V zadnjih dveh zbirkah prepoznavamo izostrenost pri upodobitvah živalskih podob. Izbor živali kot so ptica, močerad, metulj, polž omogoča tradicionalne podobe iz antične, krščanske in renesančne mitologije in umetnosti razširiti z utrjevanjem in aktualizacijo. S pomočjo menjave človeške in živalske perspektive semantična nasprotja (zgoraj – spodaj, profano – sveto, dobro – zlo, privlačno – gnusno) osmišlja s čutno, duhovno in arhetipsko dimenzijo. Verižni motivi telesnosti razširjajo semantično polje na staranje, erotiko, čutnost, reprodukcijo, prehranjevanje, nasilje. Med pesniškimi sredstvi prepoznamo metaforo (zoomorfna metafora), primer, vzklik in retorično vprašanje, ponavljanje, variacijo in cikličnost.

Pesem *Čaplja* (iz zbirke *Vrangel*) vzpostavlja simboliko dolgonoge in dolgokrilate ptice in z menjavo perspektive sooča dva svetova, živalskega in človeškega. Voda, ki se v poetiki E. Luka kaže kot ponavljajoč temeljni element, vzpostavlja v pesmi nepremostljiv protipol (vzvišenost in prostost ptice nasproti profanemu, pritlehnemu človeku). Pripisovanje človeških lastnosti razuma z glagoli »kot da premišluje, kot bi govorila« ter poudarjeno telesnostjo pa briše mejo med človeškim in živalskim pogledom. Zaključek druge kitice pesmi, v kateri se zgodi zamenjava izpovedne perspektive, se tipično izteče v nujnost trenutka oz. poante, ki presega večnost.

V zadnji zbirki *Jazverina* je posebej izrazit odnos do okolja in sveta, kar avtorici omogoča poglobljanje bivanjskih vprašanj in preizkušanje meje jezika. V tej zbirki avtorice najdemo pesem z naslovom *Polž*. Dvoje podob živali, to je duhovno oz. kulturno in profano (fizično), utrjuje z nadaljnjimi nasprotji, kot so človeško (mi/jaz) proti živalsko; zavest o minljivosti, ki je polžu odvzeta, pa človeku ne daje hierarhično višje

svetove in podobo otroštva, povezano z ljudskim slovstvom in temno platjo odraščanja (knjiga pravljic *Gospa Piščetova* in pesniški zbirki za otroke *Krškočinke/Brutalnice*).

vrednosti. Povezanost človeškega dožemanja duhovnega sveta preko živalskih simbolov (polževa spirala je simbol neskončnosti, kroženja, vračanja) se dopolnjuje s profano podobo (slina, počasnost, samozadostnost), hkrati pa polžu priznava enako vrednost kot živi in neživi naravi.

Polž

Spirala, neskončni polž
polž, ki se je prebudil, ki spi,
ki čuti
in o katerem ne vemo nič.

Po polžje, reče polž.
Polzim – polzim, si pravi.

V njegovi slini čutim življenje,
kako se pomika navzgor.
Odvzeta mu je sleherna

misel o višavah.⁶

3 Sklep

Izhodišče razprave in izbora poezije predstavlja razmislek o aktualizaciji in inovativni upodobitvi odnosa med človeškim in živalskim svetom. Na drugi strani poskuša literarna besedila predstaviti kot vir namigov in povezav, skozi katere na novo odkrivamo mitološki, simbolni in umetniški svet od antike skozi srednji vek in renesanso v moderno dobo. Pesnik od nas torej upravičeno pričakuje določeno mero poznavanja civilizacije in kulture, pri analizi in interpretaciji pesmi pa je prav tako pomembno povezovanje estetske in etične dimenzije literarnega besedila.

Bralne kompetence kaže torej krepi tudi s spoznavno dimenzijo literature. To lahko vključuje delo s slovarjem in enciklopedijami, utrjevanje in nova spoznanja iz zgodovine umetnosti (likovne, glasbene, literarne) in kulturne zgodovine ter vzpodbuja medpredmetno povezovanje.⁷

6 Izbor pesmi Eve Luka v prevodu Diane Pungeršič in avtorice prispevka obsega pesmi *Mačka, Metulj, Ženska z moljem, Čaplja, Polž*. Objavljen je v antologiji *Sodobna slovanska poezija: Človek živali in žival človeku na povezavi*: <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.

7 Dva primera dejavnosti: Poiščite v slovarjih in enciklopedijah simbolov geslo ptica in preučite, kakšne pomene ima v antični tradiciji, pri Keltih, v krščanstvu, kaj je egipčanski Feniks; in primerjajte s podobami v azijskih kulturah in budizmu. Primerjajte v slovarjih tujih jezikov in slovenščine sinonime za gesla živalskost/animalnost (surov, nagonski, brutalen, zverinski).

Tema narave in odnosa do živalskega in rastlinskega v poeziji se kaže v vsej univerzalnosti in aktualnosti pri vsakodnevni odločitvah. Pri izbranih slovaških pesmih so bile izpostavljene nekatere perspektive branja poezije (zvočnost, medbesedilnost, težnja po inovativnosti, empatično branje, detabuizacija, umik v abstrakcijo, preskok v sanjski in fantastični svet). Pri obeh avtoricah smo prepoznali težnjo po edinstvenem, nepovnljivem v pesniškem besedilu, ki se kaže tudi preko dvoma v pristnost človeškega, antropocentričnega sveta. Izbrana poezija in interpretacija je lahko vzpodbuda za novo branje sodobnih slovenskih avtorjev. Primeri poezije v srednješolskih *Branjih* odpirajo možnost interpretacije pesmi Maje Vidmar, Iztoka Geistra ali Alojza Ihana. Hkrati pozivajo k branju čisto sodobne literarne produkcije v razredu.

VIRI IN LITERATURA

- BUKOVINOVÁ, Anna, 2022: *Sakrálne a profánne v slovenskej poézii deväťdesiatych rokov 20. storočia*. [Doktorska disertacija.] Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- CHROBÁKOVÁ, Stanislava, 2002: *Mila Haugová*. Bratislava: Kalligram.
- ČEH STEGER, Jožica, 2015: *Ekokritika in literarne upodobitve narave*. Maribor: Litera.
- DIANIŠKOVÁ, Veronika, 2021: Tolikšna je prisega ali Pre-pisati se nekam, kjer je tisto, česar ne vidimo. Mila Haugová: *Dama in samorog*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 415–435.
- HAUGOVÁ, Mila, 2021: *Dama in samorog, izbrane zbirke*. Prev. Andrej Pleterski. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- JAREŠ, Michal, 2020: *Pár úvah nad sbírkou Evy Luky Jazver*. <www.plav.sk>.
- LUKA, Eva, 2005: *Diabloň*. Trnava: Edition Ryba.
- LUKA, Eva, 2011: *Havranjel*. Trnava: Edition Ryba.
- LUKA, Eva, 2020: *Jazver*. Levoča: Modrý Peter.
- MILČÁK, Marián, 2010: Podoby ženskosti a femininne aspeky v básnickom texte. *Mýtus a báseň*. Levoča: Modrý Peter. 76–91.
- MILČÁK, Marián, 2013: Čítanie a interpretácia. Peter Milčák (ur.): *Ako sa číta báseň*. Levoča: Modrý Peter. 7–17.
- PASSIA, Radoslav, TARANENKOVÁ, Ivana (ur.), 2014: *Hľadanie súčasnosti, Slovenská literatúra začiatku 21. storočia*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 111–201.
- PLETERSKI, Andrej, 2020: Mila Haugová. *Quo vadis? 35. mednarodni literarni festival Vilenica*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. 17–23.
- ŠRANK, Jaroslav, 2001: Zapeljivost poezije, mlada slovaška poezija. *Apokalipsa* 48/49/50. 85–98.
- SUBIOTTO, Namita (ur.), 2022: *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (e-viri). <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.
- URBANOVÁ, Eva, 2022: *Eva Luka*. <www.litcentrum.sk>.

Jana Šnytová

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
jana.snytova@ff.uni-lj.si

Svet ljudi in svet živali v poeziji Ivana Martina Jirousa

Prispevek obravnava pesmi češkega pesnika Ivana Martina Jirousa, v katerih se pogosto pojavlja motiv živali, predvsem ptic in žuželk, že od začetka njegovega ustvarjanja v času komunističnih represij v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja vse do sodobnih pesmi, izdanih v prvem desetletju 21. stoletja. Za Jirousa je značilno, da je njegovo ustvarjanje neločljivo od njegove življenjske poti. Zato v prispevku najprej strnem njegovo biografijo s poudarkom na družbeno-političnem kontekstu, nato predlagam tudi možnosti vzporedne komparativne interpretacije pesmi z izbranimi zaporniški pesmimi Vitomila Zupana za morebitno didaktično uporabo v okviru pouka književnosti na srednješolski ravni. V zadnjem delu se osredotočam na interpretacijo izbranih sodobnih Jirousovih pesmi z vidika motiva živali.¹

Uvod

Češki pesnik in umetnostni zgodovinar Ivan Martin Jirous (1944–2011) spada med tiste književnike, katerih ustvarjanje je nemogoče ločiti od osebne življenjske zgodbe. Čeprav njegovo delo ni izrecno avtobiografsko, so življenjske izkušnje neposredno vplivale na njegovo poetiko. Poudariti velja predvsem njegovo izkušnjo političnega zapornika zaradi upiranja tedanji komunistični oblasti ter svobodne države v totalitarnih časih. Tudi njegova razgibana biografija in ekscentrično obnašanje v javnosti sta pogosto vzbujali zanimanje. Določene vzporednice tu lahko potegnemo z življenjem in delom Vitomila Zupana (1914–1987), čeprav je med njima večja generacijska razlika in sta ustvarjala v različnih obdobjih. Kljub temu je možno vzporedno branje zaporniških pesmi I. M. Jirousa in V. Zupana didaktično izkoristiti ne samo za poglobljeno razumevanje literarnega dela slovenskega pisatelja skozi prizmo poetike češkega pesnika, temveč tudi za ponaazoritev družbeno-političnega dogajanja v drugi polovici prejšnjega stoletja in njegovih posledic na življenje posameznika. Zato v prispevku sledi strnjena Jirousova biografija v kontekstu ključnih zgodovinskih prelomnic, ki so zaznamovale tedanjo Češkoslovaško, nato analiza izbranih pesmi obeh pesnikov, uvrščenih v družbeno-politični kontekst, na koncu pa se osredotočim na motiv živali s poudarkom na sodobnih pesmih I. M. Jirousa. Glede na dejstvo, da je v srednješolskih učbenikih literature in berilih češka, oz. (zahodno)slovanska književnost še vedno zapostavljena, je namen prispevka tudi ponuditi praktične možnosti, kako pesmi didaktično uporabiti pri pouku.

¹ Pesmi so v slovenskem prevodu Ksenije Mravljica objavljene v e-antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*, ki je prosto dostopna na naslovu: <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.

Družbeno-politični kontekst ustvarjanja Ivana Martina Jirousa

I. M. Jirous je izhajal iz družine, ki je že po letu 1948 začutila posledice kolektivizacije in nacionalizacije. Komunistične oblasti so njegovi materi odvzele šiviljsko obrt, njena sestra pa je bila v začetku petdesetih let 20. stoletja žrtev insceniranega stalinističnega procesa in tako obsojena na deset let zapora. Mladi Jirous je moral po takratnih predpisih po maturi na srednji šoli opravljati vsaj eno leto fizična dela, da je lahko kasneje dobil dovoljenje za vpis na visokošolski študij. Tako je med letoma 1962 in 1963 delal kot gradbeni delavec in kurjač. Med letoma 1963–1968 je študiral umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti Karlove Univerze, študij je zaključil z nalogo o vizualni poeziji. Kot nadarjeni umetnosti zgodovinar je začel sodelovati z uveljavljeno umetnostno-zgodovinsko revijo, a po spremembi politične klime po okupaciji Češkoslovaške leta 1968 je od 70. let naprej lahko delal le kot fizični delavec. Proti koncu šestdesetih let je začel sodelovati z rokovskimi glasbenimi skupinami kot umetniški vodja. Postopoma si je pridobil položaj vodilnega ideologa in organizatorja češkega undergroundskega (podtalnega, ilegalnega) gibanja, zaradi svoje neukrotljivosti pa pridobil vzdevek Magor («norec, čudak»). Organiziral je vrsto ilegalnih ali pollegalnih koncertov, razstav in festivalov. Kot piše Jirousov biograf Marek Švehla, Češka na začetku 70. let prejšnjega stoletja ni bila preveč gostoljubna država za svobodne, kritično misleče ljudi. Brez debate so bile uničene vse korenine spontanega življenja, kot so uredništva revij, klubi, koncerti in festivali. Kdor se je hotel profesionalno ukvarjati z glasbo, je moral opraviti ideološki tečaj, potrditi besedila pesmi s strani cenzorja, spremeniti angleško ime skupine v češko in si celo ostriči dolge lase, na kar je bila komunistična oblast še posebej občutljiva. Pri Jirousu, ki je bil poleg Václava Havla ena najbolj pomembnih osebnosti t. i. normalizacijskega obdobja, torej ni šlo za premišljeno in zavestno disidentstvo, temveč za pokončno državljansko držo brez kakršnihkoli kompromisov z režimom (Švehla 2017: 123–148). Zaradi domnevnih kaznivih dejanj »huliganstva« in »kršitve javnega miru«, v resnici pa je šlo za organizacijske in umetniške dejavnosti, je bil med letoma 1973–1989 petkrat sodno kaznovan in obsojen na zaporno kazen (skupaj osem let in pol). Leta 1977 je podpisal temeljni dokument Listina 77, ki je opozarjal na dejstvo, da so v tedanji Češkoslovaški kršene osnovne človekove pravice. Po žametni revoluciji leta 1989 je deloval kot svobodni umetnik, veliko je potoval, leta 2006 pa je prejel češko državno nagrado za literaturo.

Prav v času njegovega bivanja v zaporu v letih 1981–1984 je nastala zbirka *Magorovy labutí písně* (*Magorjevi labodji spevi*), ki je izšla najprej v samizdatu leta 1985, nato pa v eksilu l. 1986 in jo prištevamo k prelomnim pesniškim zbirkam češke poezije druge polovice 20. stoletja. Pri branju te knjige se lahko sprašujemo, ali gre bolj za poezijo ali pa za dokumentarno literaturo. Osrednja je namreč tematizacija Jirousa kot zapornika, meja med govorečim lirskim subjektom in resničnim avtorjem pa je precej izostrena (Trávníček 1996: 185). Pesmi prikazujejo prostor in čas ujetnikovega univerzuma, so

neke vrste zaporniški »dnevnik«, polne so literarnih izposojenk, citatov in reminiscenc, intimnih spominov na družino in prijatelje. Vsebujejo specifične osebne »molitve« in »psalme«, po drugi strani pa tudi skoraj bogokletne glose, tako ironične kot samoironične, in grozovite realistične podobe komunističnega zapora. Uporablja raznovrstna jezikovna sredstva od pesniških in arhaičnih izrazov, preko latinskih citatov in makaronizmov (tj. namerno in premišljeno mešanje izrazov več jezikov, predvsem latinščine), do tabuiziranih vulgarizmov in ekspresivnih sredstev.

Za didaktične namene lahko izkoristimo življenjepis Jirousa (in Zupana) za primerjavo z dogajanjem v drugi polovici 20. stoletja med različnima državama evropskega prostora, Češkoslovaške in Jugoslavije. Na podlagi časovne osi srednješolci lahko razmišljajo, ali so slovenski prostor zaznamovale enake letnice kot češki (1945, 1948, 1953, 1968, 1977, 1989, 1993). V skupinah poskusijo razložiti izraze, ko so železna zavesa, stalinizem, montirani proces, praška pomlad, disident, žametna revolucija. Skupno lahko poskušajo odgovoriti na vprašanje, kako je Sovjetska zveza vzpostavila nadzor nad vzhodno Evropo, in odgovor poiščejo v istoimenskem poglavju v učbeniku *Zgodovina 4* (Režek 2021: 80–88). Na primeru Jirousove biografije razmišljajo, kako je socialistični sistem posegel v družbo in posameznikovo življenje, ter to primerjajo s slovenskim prostorom s pomočjo ustreznega poglavja v učbeniku *Zgodovina 4* (Režek 2021: 318–322).

Sledi primerjava dveh pesmi, napisanih v zaporu, in sicer Zupanove pesmi *Jutro* (napisane 1949) in Jirousove pesmi brez naslova iz zbirke *Magorjevi labodji spevi* (napisane med 1981 in 1984). Dijaki najprej poiščejo biografske podatke o Vitomilu Zupanu² in razmišljajo o insceniranih, oz. montiranih procesih, v okviru katerih sta bila oba pesnika obsojena. Pri interpretacijah pesmi opišejo svet zapornika in svet »zunaj«, poskušajo ugotoviti, kateri motivi pesmi, čeprav časovno oddaljenih,³ so sorodni in zakaj. V obeh pesmih se tudi pojavi motiv živali (volk, petelin, vrabec, pastirica), zato lahko razmišljajo, ali je v obeh pesmih motiv ptice uporabljen z enakim namenom in bralca presneti, ali pa ga bralec pravzaprav pričakuje. Skupaj z dijaki lahko ugotovljamo, kdaj in kako poezija postane na nek način boj za človeško dostojanstvo in da ima pesnjenje tudi to zmožnost, da človeka bodri v trenutkih težkih življenjskih odločitev in preizkušnji.

Vitomil Zupan: Jutro

Zategel, divji krik v megleni zori:
volk, človek ali vlak? Odmeva v polsnu,
se ponavlja v težki mori.

² Na primer v *Berilu 4: umetnost besede* (Pavlič 2010: 134–135) ali *Branja 4* (Ambrož 2020: 129) ali pa na spletu.

³ Za razliko od Jirousa, ki je iz zapora pretihotapil samo eno zbirko, je Zupan v zaporu napisal 25 pesniških zbirk (Simonovič 2014: 70).

Telo se dviga.
 Mesto zeva v prebujanju kašlja, stoka,
 tramvaj škriplje, cvili in gode na ovinku.
 Petelin besno poje – s samotnega balkona?
 V nedeljo bo pečen. Ali ocvrt?
 Zvonovi ko vsak dan. Sirena.
 Koraki, loputanje vrat, besede,
 vrabčje ponavljanje stare pesmice,
 bližanje in odhajanje tramvaja,
 zvenket posode,
 oddaljen ženski glas.
 Pred mano dan brez oblike,
 eden teh dni v teh letih,
 umazan dan,
 ki ga poznam do zadnje pike.

Ivan Martin Jirous⁴

Na Marijinega vnebovzvetja dan
 mislim na tebe kako ti je
 in kaj otroci počnejo daleč stran
 Moja ljubezen – upanje moje!
 Nič posebnega se ne dogaja
 samo zvečer morda
 kot včeraj na javor pri arkadah
 prileti pastiričica.

Pri interpretaciji obeh pesmi ugotavljamo eno glavnih značilnosti zaporniške poezije, in sicer tematizacijo nasprotij med prostorom zunaj, izven meja zapora, ki je jetniku nedostopen, in omejenim prostorom ječe. Pri Zupanu je v tej pesmi izrazito predstavljen zunanji prostor skozi personifikacijo in zvoke prebujajočega se mesta. Jirous pa preko spominov, ki sodijo med pogoste motive v zaporniški literaturi, poskuša priklicati svoj oddaljeni dom in družino. Karakterističen je tudi motiv ustavljenega časa, njegove negibnosti in monotonosti ponavljajočih se dni (»dan brez oblike« /VZ/, »nič posebnega se ne dogaja« /IMJ/). Še posebej so v Zupanovi pesmi poudarjeni glasovi živali (petje petelina, vrabčja pesem), ki pa so povezani s tesnobnim občutkom (zategel divji krik volka, »petelin besno poje«, vrabec samo ponavlja staro pesmico),

4 Prevod Nastasja Božič (Šnytová 2012: 410); v antologiji češke poezije druge polovice 20. stoletja so objavljeni prevodi 10 pesmi I. M. Jirousa (Šnytová 2012: 407–417).

medtem ko je za Jirousa prisotnost pastiričic pomemben dogodek, ki ga povleče iz zaporniškega brezčasja.⁵

Svet drobnih bitij v poeziji I. M. Jirousa

Ustvarjalnost I. M. Jirousa se je nepretrgano nadaljevala tudi po demokratični revoluciji na Češkoslovaškem leta 1989, ki je pomemben mejnik ne samo za politično-družbeni razvoj, temveč tudi za literarno zgodovino. Devetdeseta leta prejšnjega stoletja so bila namreč prvo zares svobodno desetletje po dolgem obdobju totalitarizma, zato so izhajale zbirke avtorjev različnih generacij, katerih javno nastopanje je bilo v prejšnjih obdobjih prepovedano. Prvič – obenem pa paradoksalno kot novosti – so bile objavljene zbirke iz 40. in 50. let prejšnjega stoletja, izdajanje zbirk iz samizdata iz 70. let pa so spremljala novonastala besedila istih avtorjev itn. Čeprav je v takratnem založniškem razcvetu težko natančno poimenovati razvojne tendence sodobne češke poezije, je vendarle možno izluščiti določene oblike pesniških poetik, ki so se nadaljevale še v prvi dekadi 20. stoletja. Literarni zgodovinar in pesnik Petr Hruška je nakazal nekaj tipov različnih poetik tega desetletja: pesniki, osredotočeni na »neobičajni« vsakdanjik, katerih pesmi spominjajo na zapise, oz. posnetke vsakdanje resničnosti; pesniki duhovne orientacije, tako krščanske, kot meditativne narave; avtorji močne pesniške imaginacije, ki se navezujejo na predvojno in povojno tradicijo nadrealizma; poetike, osredotočene na jezik, besedo in preučevanje njunih možnosti, oz. celo ustvarjanje novega pesniškega jezika; avtorji družbeno-kritičnih in (na nov način) angažiranih pesmi. (Hruška 2008: 51–80).

Hruška upravičeno uvršča I. M. Jirousa v skupino avtorjev krščanske, spiritualne in meditativne narave in poudarja njegovo izrazito pesniško stilizacijo, ki je bila prisotna že v njegovih prejšnjih zbirkah. Jirous je ostal avtentičen in si prizadeva, da bi čim bolj zmanjšal motečo distanco med avtorjevo usodo in lirskim subjektom, v svojo ustvarjalnost poskuša privleči resničnost svojega obstoja in tako posredno komunicira z bralcem. Razpet je med spokorno in blasfemično gesto, v istem duhu razvija svojo poetiko v večini zbirk⁶ (Hruška 2014: 69).

Stalnica njegove poetike so tudi živalski (in rastlinski) motivi, ki spadajo v zasebni prostor intime občutljivega in spokornega posameznika in stojijo v nasprotju z drugo stilizacijo »bogokletnika, gostilniškega veseljaka, nasilneža, obupanca, hudomušnega ironika, upornika« (Trávníček 2000: 47). Če pogledamo samo naslove avtorjevih zbirk, ugotovimo, da ima žival prav posebno mesto v njegovi poetiki, spregledati pa

5 Prim. pesem *Ura je odbila štiri* v e-antologiji.

6 V obdobju med letoma 1989–2011 je izdal šest pesniških zbirk: *Magorova vanitas* (*Magorjeva vanitas*, 1999); *Ubijeeč labutí* (*Ubijalec labodov*, 2001), *Rattus norvegicus* (2004), *Okuje* (*Okujine*, 2007), *Rok krysy* (*Leto podgane*, 2008), *Úloža* (2012); v zadnjih dveh zbirkah pa začenja prevladovati motiv smrti.

ne moremo predvsem podgane in laboda. V naslovu zbirke se pojavi latinsko ime za podgano *Rattus norvegicus* (2004), leta 2008 je sledila zbirka *Leto podgane*. Osrednja ptica zanj ostaja labod (*Labodji spevi*, 1986; *Ubijalec labodov*, 2001), ki je močno zaznamovana že v antični mitologiji, slovanski ali keltski tradiciji, v češkem prostoru pa je povezana z več literarnimi besedili (npr. srednjeveška *Záviševa pesem*, pri K. H. Máchi »spev mrtvega laboda«). V Jirousovi poeziji ga prepoznamo kot simbol lepote, čistoče, krhkosti, zvestobe, moči, pa tudi nečesa izjemnega, ekskluzivnega in izginjajočega, kar celo sami uničujemo (prim. pesem *Za Villiersa de l'Isle-Adam* v e-antologiji).

V pesmih imajo posebno vlogo majhne, skoraj neopazne in nepomembne živali, pogosto celo negativno zaznamovane, kot so podgana (tudi kot pomanjševalnica »podganica«), pajek, polž, žuželka, muha, lubadar, polh, netopir, veverica itn. Pomembno vlogo imajo tudi ptice, poleg laboda se pojavi pestra paleta različnih ptic (ščinkavec, sraka, vrabec, čaplja, drozg, sokol idr.):

Priletite, ljubčki moji, ptice!
 Ne morem se več ukvarjati z ljudmi, vi to veste,
 priletite, upočasnil bom
 utrip svojih prstov
 na tipkovnici,
 upočasnil hitrost utripov,
 upočasnil bom hiter utrip svojega srca,
 omilil bom svojo manijo, ljubčki, moje ptice⁷

Razviden je zaščitniški odnos in sočutje govorečega subjekta do še tako drobnih bitij, h katerim se ljubeznivo sklanja. Obenem skozi te podobe, ki jih je pogosto navdihnili podeželska narava, izraža občudovanje čudeža stvarstva. Samega sebe v domala frančiškanski skromnosti prav tako uvršča med majhna, drobna bitja (prim. pesem *Preslinjene odeje* v e-antologiji). V pesmih, kjer takšni motivi prevladujejo, je izražen tudi metafizični strah, negotovost in subtilnost, ki je v popolnem nasprotju s pesmimi z blasfemično, ironično in izrazito družbeno-kritično tematiko. Ponavljanje besed in celih verzov poudarja vzklik in daje besedilu celo značaj molitvene prošnje. Življenje v tesni povezanosti s pticami, živalmi, rastlinami je za avtorja način življenja v skupnosti ter poziv k izpolnjenemu, hkrati pa poetično reflektiranemu življenju.

Sklep

V prispevku je z več vidikov predstavljena ustvarjalnost I. M. Jirousa kot predstavnika češke undergroundovske poezije in hkrati kot originalen primer sodobne katoliške in duhovne poezije. Pozornost je namenjena tesni povezanosti med pesnikovim ustvarjalnim

7 Odlomek pesmi *Špil bi še eno pivo* iz zbirke *Magorjeve ptice* (1987) v dobesednem prevodu avtorice prispevka.

delom in življenjskimi izkušnjami, ki jih je zaznamovala zgodovinsko-politična situacija na Češkoslovaškem, zato je avtorjeva biografija predstavljena v kontekstu družbenega dogajanja. Namen prispevka je bil tudi ponuditi možnosti, kako vključiti v srednješolski pouk delo z besedili v kurikulumih manj zastopanih književnosti. Zato predlagam vzporedno branje Jirousove zaporniške poezije z izbranimi pesmimi V. Zupana ter primerjavo življenjskih poti in izkušenj obeh izrazitih predstavnikov slovenske in češke literature. Poleg tega je za poetiko I. M. Jirousa značilen in v njej stalno prisoten motiv drobnih živali in ptic, ki soustvarja spiritualno in katoliško plast njegove poezije.

VIRI IN LITERATURA

- AMBROŽ, Darinka, KENDA, Jakob J. idr., 2020: *Branja 4: berilo in učbenik za 3. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. Ljubljana: DZS. 126–129.
- CHROBÁK, Jakub, 2013: *Magorovy labutí písně*. Izobraževani portal Moderní dějiny. <<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/magorovy-labuti-pisne/>>.
- HRUŠKA, Petr, 2014: Poezie. Alena Fialová, Petr Hruška, Lenka Jungmannová (ur.): *Česká literatura první dekády let jedenadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha: Academia.
- HRUŠKA, Petr, MACHALA, Lubomír idr. (ur.), 2008: *Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia.
- JIROUS, Ivan Martin, 2001: *Ubiječ labutí*. Brno: Vetus Via.
- JIROUS, Ivan Martin, 2004: *Rattus norvegicus*. Brno: Vetus Via.
- JIROUS, Ivan Martin, 2006: *Magorovy labutí písně*. Praha: Torst.
- MACHOVEC, Martin, 2007: Ivan Martin Jirous. Michal Příbáň idr. (ur.): *Slovník české literatury*. <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>>.
- PAVLÍČ, Darja, PEZDIRC BARTOL, Mateja idr., 2010: *Umetnost besede: berilo 4: učbenik za slovenščino – književnost v 4. letniku gimnazij in štiriletnih strokovnih šol*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 129–135.
- PONIŽ, Denis, 1993: »Mene je zajelo celotno področje besede«. Poezija Vitomila Zupana. Aleš Berger (ur.): *Vitomil Zupan*. Ljubljana: Nova revija, zbirka Interpretacije. 76–86.
- REŽEK, Mateja, ANTOLIČIČ, Gregor, 2021: *Zgodovina 4: sodobnost: učbenik za zgodovino v 4. letniku gimnazij*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 80–88, 135–145, 212–239, 254–258, 318–322.
- SIMONOVIĆ, Ifigenija, 2014: Duh po človeku. Nela Malečkar (ur.): *Važno je priti na grič*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 6–115.
- SUBIOTTO, Namita (ur.), 2022: *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (e-viri). <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.
- ŠNYTOVÁ, Jana (ur.), 2012: *Nesrečno srečni. Antologija češke poezije druge polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ŠVEHLA, Marek, 2017: *Magor a jeho doba*. Praha: Torst.
- TRÁVNÍČEK, Jiří, 1996: Běsy a stesky kajicníkůvy. *Poezie poslední možnosti*. Praha: Torst. 185–198.
- TRÁVNÍČEK, Jiří, 2000: Zklamaná Panenka Marie nade mnou tiše ztrácí slzy. *Proglas* 11/1. 45–47.
- ZUPAN, Vitomil, 2006: *Pesmi iz zapora (1948–1954)*. Prva knjiga. Ljubljana: DesigNovak.

**O srednjeveški
in humanistični književnosti
pri pouku slovenščine**

.....

Matej Hriberšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo
matej.hribersek@ff.uni-lj.si

Kratek vpogled v latinistično ustvarjalnost na Slovenskem

V prispevku je podan kratek in vsebinsko omejen pregled latinistične ustvarjalnosti na Slovenskem v obdobju od srednjega veka naprej, katere vpliv na ustvarjalnost v slovenskem jeziku skozi čas ostaja še vedno premalo raziskan. V osnovnih potezah so orisane značilnosti latinistične ustvarjalnosti ter nekateri izbrani pomembnejši predstavniki, njihova dela in njihov pomen za slovenski prostor.

1 Uvod

Latinska ustvarjalnost na Slovenskem je še vedno razmeroma slabo raziskana; s tem področjem literarne in neliterarne ustvarjalnosti so se pri nas ukvarjali redki. Kar nekaj del s področja latinske ustvarjalnosti je izšlo v tiskani obliki, veliko gradiva pa je ostalo v rokopisih, od katerih jih je bilo precej že deležnih znanstvene obravnave, mnogi pa nanjo še čakajo; poseben izziv za raziskovalce pa so tista natisnjena dela in rokopisi, za obstoj katerih vemo, vendar so se v teku časa zaradi različnih okoliščin izgubila. Temeljitega pregleda latinske ustvarjalnosti na Slovenskem ni, ostaja pa deziderat klasične filologije, slovenistike in številnih drugih strok. V primerjavi s številnimi drugimi evropskimi narodi je ohranjenih del latinske ustvarjalnosti pri nas razmeroma malo. Razlogi za to so različni:

- ekonomske in gospodarske razmere niso bile najboljše, saj naš prostor nikoli v zgodovini ni bil trgovska ali gospodarska velesila;
- veliko gradiva se je skozi čas izgubilo zaradi različnih političnih pretresov in dejavnikov (selitve ljudstev, vojne, turški vpadi, jožefinske reforme itd.);
- na naših tleh z nekaj skromnimi izjemami ni bilo nobene močnejše politične tvorbe, posameznika ali dinastije (z izjemo grofov Celjskih), ki bi lahko prevzeli pomembnejšo vlogo v političnem in kulturnem razvoju našega prostora;
- do ustanovitve ljubljanske škofije leta 1461 ni bilo nobenega verskoupravnega središča; bilo je kar nekaj pomembnih samostanov, a se je njihova dediščina pogosto izgubila v zgodovinskih vihratih;
- z izjemo Ljubljane kot središča Kranjske ni bilo večjega urbanega središča, ki bi bilo gospodarsko dovolj vplivno, da bi lahko prevzelo osrednjo vlogo pri kulturnem razvoju; zato so intelektualci in literarni ustvarjalci zaradi ugodnejših

splošnih razmer pogosto živeli in delovali zunaj slovenskega prostora, kjer so tudi objavljali svoja dela.

2 Delitev

Besedila, nastala v latinskem jeziku, lahko v grobem razdelimo na dve veliki skupini: a) na besedila nabožne vsebine in b) besedila posvetne vsebine.

Natančneje jih lahko klasificiramo po vsebinskih področjih (Simoniti 1972): 1. enciklopedična dela; periodična dela; katalogi; 2. filozofija, psihologija; magija, skrivnosti narave; 3. teologija; verstva; cerkvena zgodovina; mitologija; 4. politika; sociologija; 5. ekonomija; denarništvo; 6. pravo; zakonodaja; javna uprava; statistika; 7. pedagogika; vzgoja in izobraževanje; šolstvo; 8. lepe umetnosti; umetnostna zgodovina; 9. filologija; zgodovina književnosti; 10. leposlovje: pesniki, govorniki, pripovedniki; ocene knjig; 11. zgodovina in sorodne vede: starinoslovje, arheologija, epigrafika, numizmatika, heraldika, sfragistika, diplomatika, paleografija, kronologija idr.; 12. geografija; potopisi; etnografija; 13. matematika; 14. naravoslovje; fizika; kemija; geologija; astronomija; meteorologija; antropologija; zoologija; fitologija; mineralogija; 15. medicina; zdravilstvo in farmacija; veterina; higiena; 16. tehnologija; metalurgija; arhitektura; hidravlika idr.; 17. obrt; tehnika; 18. gospodarjenje; poljedelstvo; vinogradništvo; gozdarstvo; živinoreja; čebelarstvo; konjereja idr.; 19. trgovina; 20. vojaštvo; gasilstvo; 21. telovadba; gimnastika; lov; ribolov; jahanje idr.

K naštetih področjem je treba dodati še: a) epigrafske napise; b) napise na drugih materialih (na freskah, upodobitvah ...); c) arhivsko dokumentacijo; č) rokopise; d) različno korespondenco ter e) (posredno) prevodna dela (iz latinščine v slovenščino in iz slovenščine v latinščino). Pri raziskovanju je treba upoštevati tako dela, ki so nastala izpod peresa piscev, rojenih na slovenskem območju, tako tistih, ki so se izrekli za Slovence, kot tudi tistih, ki se niso, dalje dela piscev, ki so izhajali s slovenskega prostora, a so svoja dela objavljali na tujem, pa tudi dela tujih piscev, ki govorijo o slovenskem prostoru ali se ga kakorkoli dotikajo.

V nadaljevanju je predstavljenih zgolj nekaj ilustrativnih primerov ustvarjalcev v latinskem jeziku, in sicer na štirih področjih: zgodovina in geografija; vzgoja in izobraževanje; jezikoslovje; pesništvo.

3 Kratka predstavitev nekaterih piscev in del

3.1 Zgodovina in geografija

Iz sredine 7. stoletja izvira t. i. *Fredegarjeva kronika*, delo sicer neznanega pisca, ki so ga v literarni zgodovini poimenovali Fredegar (njegova identiteta ni potrjena), živel

pa je na območju frankovske države. Kronika opisuje dogodke od stvarjenja sveta do približno 658; k njej so napisana tudi nadaljevanja (*Continuationes*), ki segajo do leta 641. Za zgodovino slovenskega prostora je zanimiva 4. knjiga, ki omenja slovanskega kralja Sama in njegovo kraljestvo (Wallace-Hadrill 1962).

Langobarski plemič, zgodovinar in benediktinec Pavel Diakon (ok. 720 Čedad–799 Montecassino) je v svojem delu *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*) v šestih knjigah popisal langobardsko zgodovino do leta 744; delo je prvi knjižni vir za starejšo slovensko zgodovino, saj večkrat omenja tudi slovanske sosede Langobardov Slovence. Delo je prevedeno v slovenščino (Diakon 1988).

Iz 9. stoletja (ok. 870) izvira zgodovinsko besedilo *Spreobrnitev Bavarcev in Karantancev* (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*). Delo anonimnega salzburškega duhovnika ali cerkvenega dostojanstvenika zagovarja cerkevno politiko salzburške nadškofije in je najpomembnejši vir za slovensko zgodovino 8. in 9. stoletja, ker opisuje tudi območje Karantanije in Spodnje Panonije, pokristjanjevanje ter ureditev tamkajšnje cerkvene organizacije (Kos 1936).

Med srednjeveškimi deli, pomembnimi za slovenski prostor, je tudi med letoma 1340 in 1343 nastala *Knjiga resničnih zgodb* (*Liber certarum historiarum*) Janeza Vetrinjskega, opata cistercijskega samostana v Vetrinju; v njem navaja tudi precej podatkov o zgodovini Koroške (npr. ustoličevanje koroških vojvod) in o sosednjih pokrajinah, zlasti o Kranjski (Bassi 1997; Mlinar 2004).

Italijanski humanist, cerkveni dostojanstvenik, diplomat, geograf, zgodovinar, etnolog in literat Enej Silvij Piccolomini (Enea Silvio Piccolomini; 1405–1464) je po bogati politični in diplomatski karieri leta 1458 postal papež Pij II. Za slovenski prostor je pomemben, ker je kot kardinal cesarju Frideriku III. svetoval, naj ustanovi ljubljansko škofijo, ki jo je kot papež potrdil in za prvega ljubljanskega škofa postavil svojega prijatelja Žigo (Sigismunda) Lamberga. Njegov opus je izjemno bogat in raznovrsten, za slovensko zgodovino pa je posebej zanimivo delo *O Evropi* (*De Europa*), v katerem je nekaj poglavij posvetil tudi Istri, Kranjski, Koroški (opisuje tudi ustoličevanje koroških vojvod) in Štajerski (Widmer 1960; Piccolomini 2001; Baldi 2012).

Italijanski, v Umbriji rojeni humanistični učenjak Paolo Santonino (ok. 1440–1508/1510) je večino svoje kariere deloval v pisarni oglejskega patriarhata, najprej kot notar, nato pa kot tajnik, kancler in vodja pisarne. Za slovensko zgodovino je zanimiv njegov *Itinerarij* ali *Popotni dnevnik* (*Itinerarium*), zbirka popotnih dnevniških zapiskov, nastalih med letoma 1485 in 1487, ko je spremljal škofa Petra Carlia, ko je ta v imenu oglejskega patriarha opravljal vizitacijo na območju Koroške južno od Drave, Gorenjske, Dravske doline in Štajerske. Opisoval je pot, naravne znamenitosti, cerkveno upravo, fevdalno gospodo, zgradbe (gradove in cerkve), krajevne in zgodovinske znamenitosti, veliko prostora pa posvetil opisom kulinarike in kulinaričnih doživetij. Delo je ob

njegovi smrti ostalo v rokopisu, od 16. stol. naprej ga hrani Vatikanska knjižnica,¹ prvo izdajo pa je doživelo šele v 20. stoletju. Čeprav rokopis obsega le 138 strani, je najpomembnejši vir za slovensko zgodovino 15. stoletja. Pod naslovom *Popotni dnevnik* je dosegljivo tudi v slovenskem prevodu (Santonino 1991).

V Vipavi rojeni baron, diplomat, zgodovinar in potopisec Žiga (Sigismund) Herberstein (1486–1566) je napisal tudi nekaj zanimivih zgodovinskih besedil. Jezikovno nadarjeni Herberstein (znan je sedem jezikov, menda tudi slovensko) je bil dvakrat izbran za diplomatsko misijo v Moskovsko veliko kneževino k tedanjemu moskovskemu velike-mu knezu Vasiliju III. Ivanoviču: prvič v letih 1516–1518, drugič pa 1526–1527. Svoje vtise, zapiske in rezultate raziskav s teh popotovanj je strnil v svojem najodmevnejšem delu *Moskovski zapiski (Rerum Moscoviticarum commentarii)*, ki je izšlo leta 1549 na Dunaju, pozneje pa je doživelo še deset izdaj in kmalu prevode v različne evropske jezike. V njem je orisal geografijo, zgodovino, etnografijo, verske razmere, navade in običaje ter z njim širšemu zahodnoevropskemu bralstvu odkril tedanjo Rusijo (Herberstein 1951). Napisal je tudi več avtobiografij; med njimi izstopa latinska avtobiografija *Ljubemu zanamstvu (Gratae posteritati)*, ki je izšla v treh izdajah (1550, 1558, 1560). V njej je na kratko orisal svojo rodbino, svojo življenjsko pot do leta 1558 ter kariero in najpomembnejše dosežke, vanjo pa je vključil nekatere pomembne dokumente, ki so zaznamovali njegovo karierno pot, predvsem pa daljše in krajše pesnitve, ki so jih njemu v čast pisali njegovi osebni prijatelji, stanovski kolegi iz diplomatskih vrst, znanci in varovanci; te skupaj obsegajo ok. 1800 verzov, napisane pa so v različnih antičnih metričnih oblikah. Eno najlepših izdaj hrani Knjižnica Ivana Potrča na Ptujju in ta je od leta 2014 dosegljiva tudi v slovenskem prevodu (Herberstein 2014).

Eden najplodovitejših ustvarjalcev v latinščini je bil duhovnik, govornik in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Med njegovimi deli izstopata dve:

- a) spis *Dokazana Emona (Aemona vindicata)*, Salzburg 1674), v katerem je pravilno določil lego antične Emone kot predhodnice poznejše Ljubljane, pri čemer se je opiral tudi na antične napise; v delu zbrani napisi so prvi natisnjeni seznam antičnih napisov pri nas, s čimer velja Schönleben za enega od začetnikov epigrafike;
- b) delo *Antična in nova Kranjska (Carniolia antiqua et nova)*, Ljubljana 1680–1681), monumentalno zgodovinsko delo v treh delih, v katerem je popisal zgodovino Kranjske od ugotovljivih zgodovinskih začetkov do leta 1000. V prvem delu je predstavil zgodovinsko topografijo Kranjske, v drugem in tretjem delu pa je opisal zgodovino Kranjske od stvarjenja sveta leta 4052 pr. Kr. do leta 1000 (Deželak Trojar 2017).

¹ Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3795.

Schönlebnov nečak pravnik in zgodovinar Janez Gregor Dolničar (1655–1719) se je veliko ukvarjal z raziskovanjem zgodovine in zbiranjem zgodovinskega gradiva na širšem območju Ljubljane. Leta 1714 je v Ljubljani objavil delo *Kronološki povzetek (Epitome chronologica)*, v katerem je v kratkih kronoloških zapisih orisal pomembnejše dogodke iz zgodovine Ljubljane od stvarjenja sveta do leta 1714. V latinščini je napisal tudi nekaj posvetil (npr. za Valvasorjevo *Slavo vojvodino Kranjske*), večina njegovega opusa pa je ostala v rokopisih, ki jih danes hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, npr. zbir latinskih in nemških nagrobnih napisov *Cipresa ali Ljubljanski nagrobni napisi (Cypressus seu Epitaphia Labacensia)* ter *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve (Historia ecclesiae cathedralis Labacensis)*, v katerem je opisal staro ljubljansko gotško stolnico in zidavo nove (Dolničar 2003).

Med pomembnejšimi zgodovinarji Goriške lahko izpostavimo dva. V Selu pri Ajdovščini rojeni jezuit in zgodovinar Martin Bavčer (1595–1668) je bil kot dijaški prefekt, spovednik, spiritual in rektor dejaven v številnih jezuitskih kolegijih, tudi v Gorici. Med letoma 1657 in 1663 je v latinščini napisal svoje napomembnejše zgodovinsko delo z naslovom *Zgodovina Norika in Furlanije (Historia rerum Noricarum et Feroiuliensium)*, v katerem je orisal zgodovino Goriške od vesoljnega potopa do druge polovice 17. stoletja. Delo ni bilo natisnjeno, ampak se je ohranilo v več prepisih, tako rokopisnih kot tipkopisnih; od leta 1975 je na voljo tudi v slovenskem prevodu (Bavčer 1975; Bavčer 1991; Marušič, Štih 1995; Mihelič 2013 (2022)). Rudolf Coronini (1731–1791), ki se je po šolanju na Dunaju, kjer je študiral pravo, posvetil zgodovinopisju in je objavil več del s področja zgodovine, genealogije, diplomatike in hagiografije; najpomembnejše med njimi je *Genealoško-kronološki poskus predstavitve vrste grofov in zgodovine Gorice (Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei Comitum et rerum Goritiae, Dunaj* ¹1752, ²1759), v katerem je orisal goriško srednjeveško zgodovino (Makuc 2011: 75–77).

3.2 Jezikoslovje

Kar nekaj del v latinščini spada na področje filologije. Med najstarejšimi je delo *O tropih in figurah osem knjig (De tropis et schematibus libri octo)* Martina Pegija (1508/1523–1592), ki je bil sicer ugleden pravnik (tudi pisec juridičnih del) in astrolog (Polec 2013 (1935)).

Prve zametke slovaropisja klasičnih jezikov (in slovenščine) najdemo v obliki krajših slovarčkov ali seznamov besed v srednjeveških rokopisih. Taki primeri so: pogojno Rinjevev kodeks z začetka 15. stol., ki ga hrani Biblioteca Marciana v Benetkah (Gjurin 1987);² *Vocabularium latinum* meniha Valentina Suesstrunkla z začetka 16. stol., ki je

2 Biblioteca Nazionale Marciana, Mss. latini VI. 6, No 59; manoscritti marciani 2548.

živel in deloval v samostanu v Žičah (Golob 2006: 108–109); kodeks št. 46 iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, ki izvira iz 14. do 15. stoletja iz kartuzijanskega samostana v Bistri, vključuje več manjših latinskih vokabularjev in nekaj odlomkov o latinski slovnici (Kos-Stelè 1931: 71–73; Gantar 1970; Hriberšek 2008: 78).

Slovaropisci so bili nasploh zelo dejavni. Prve zametke pravega slovaropisja predstavljajo: Trubarjev leta 1550 izšli *Abecedarij* (Kmecl 2000: 5, 7–9), Kreljeva *Otročja biblija (Otrozhia Biblia)*, ji je izšla leta 1566 (Kidrič 1924a), in Bohoričeva *Ljubljanska začetnica z besediščem treh jezikov: latinskega, nemškega in slovenskega (Elementale Labacense cum nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et sclavonicae)*, izšla enkrat med letoma 1575 in 1580 (Kidrič 1924b; Kidrič 1924c).

V latinščini je napisana tudi prva slovenska slovnica, Bohoričeve *Proste zimске urice o latinsko-kranjski slovnici (Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura)*, ki je izšla v Wittenbergu leta 1584 (izdana še dvakrat, 1715 in 1758); gre za prvo slovensko jezikoslovno delo, po katerem so posegali tudi poznejši slovenski slovničarji in slovaropisci, z njo pa je Bohorič kot standard za zapisovanje slovenščine uveljavil bohoričico (Bohorič 1987; Ahačič 2007: 69–214).

Med jezikoslovci je tudi nemški humanist in šolnik Nikodem Frischlin (1547–1590), ki je bil med letoma 1582 in 1584 rektor protestantske stanovske šole v Ljubljani. Je avtor *Trijezičnega besednjaka, grško-latinsko-nemškega (Nomenclator trilinguis, graeco-latino-germanicus)*, Frankfurt 1586), slovničnih del *Slovnična vprašanja (Quaestionum grammaticarum)*, Benetke 1584) in *Slovnična strgača (Strigilis grammatica)*, Benetke 1584), vzgojenega priročnika *O vzgoji dečkov od šestega in sedmega in vse do štirinajstega leta (De Ratione Instituendi Puerum, Ab Anno Aetatis Sexto et septimo, ad annum usque decimum quartum)*, Güssing 1584), med njegovimi številnimi pesnitvami pa je posebej zanimiva pesem o Cerkniskem jezeru (*De lacu Circnitio*) (Frischlin 1601 (20. knjiga, 9. elegija); Scherber 2010; Ciperle 2010).

Začetnik pravega tako slovenskega slovaropisja kot tudi slovaropisja klasičnih jezikov pri nas je leta 1555 v Stuttgartu rojeni nemški humanist in polihistor Hieronim Megiser (1554/1555–1619). Med njegovo bogato zapuščino je za slovenski jezik najpomembnejši leta 1592 izšli in 344 strani obsegajoči *Slovar štirih jezikov (Dictionarium quatuor linguarum)*, prvi tiskani knjižni slovar pri nas, v katerem najdemo 8575 slovenskih besed, zbranih iz različnih pisnih in ustnih virov, v dodatku pa tudi nekaj primerov sklanjatev in spregatev (Megiser 1592). Slovar, ki je doživel še dve, dopolnjeni in razširjeni izdaji (Frankfurt 1608; Celovec 1744) je zanimiv tudi zato, ker je v njem slovenščina prvič enakovredno postavljena ob bok latinščini, nemščini in italijanščini. Za zgodovino slovenskega jezika je enako pomemben tudi Megiserjev 1584 strani obsegajoči *Mnogojezični tezaver (Thesaurus polyglottus)*, Frankfurt 1603), v katerega je pisec vključil 10.445 slovenskih besed (Megiser 1977).

Novomeški kanonik Matija Kastelec (1620–1688) je napisal *Latinsko-kranjski slovar* (*Dictionarium latino-carniolanum*), ki ga poznamo samo v prepisih in predelavah. Kastelečev slovar je v letih od 1703 do 1710 za tisk pripravljala Gregor Vorenc (1659–1730), ki se je že prej samostojno ukvarjal s slovaropisjem, vendar je ostal v rokopisu (Breznik 1938; Stabej 1997).³

Zanimiv in bogat dokument je latinsko-nemško-slovenski *Trijezični slovar* (*Dictionarium trilingue*, 1711–1712) slovenskega kapucina, slovaropisca, slovničarja in nabožnega pisca Janeza Adama Geigerja, bolj znanega pod imenom p. Hipolit Novomeški (1667–1722), ohranjen v rokopisu.⁴

Latinščina je tudi integralni del Pohlinovega (1735–1801) slovarja *Tu malu besedishe treh jesikov* (*Parvum dictionarium trilingue*), ki je izšel leta 1781, v Pohlinovem poskusu etimološkega slovarja *Glossarium Slavicum in supplementum ad primam partem Dictionarii Carniolicum* (*Dictionarium Slavicum Carniolicum oder Deutsch-Slawonisch-Krainerisches und Lateinisches Wörterbuch*, Dunaj 1792) in v njegovem pripomočku za slovenske verzifikatorje *Adjumentum poeseos carniolicae tamquam appendix ad grammaticam carniolicam* (Dunaj 1798), katerega izid je bil predviden skupaj z njegovo *Kraynsko grammatiko* (1768) (Kidrič 2013 (1949); Orel 2013).

V latinščini je Jernej Kopitar (1780–1844) leta 1836 izdal *Cločev glagolit* (*Glagolita Clozianus*), rokopis, ki je bil v lasti grofa Cloza iz Tridenta, v njem pa je objavil besedilo v glagolici in cirilski transkripciji z grškim izvornikom, latinskim prevodom in komentarjem, besedilo *Brižinskih spomenikov* s prevodom in komentarjem ter nekaj razprav. Leta 1840 je v latinščini objavil delo *Učenec glosografa Hezihija* (*Hesychii glossographi discipulus*), kritično izdajo grškega rokopisa iz 12. ali 13. stoletja z glosami k zastarelim besedam, ki mu je dodal komentar in razprave (Kernc 2013 (1932); Pogačnik 1977; Kopitar 1995).

Latinščino je v svojih zgodnjih delih uporabljal tudi Franc Miklošič (1813–1891), na primer v kratkem etimološkem slovarju staroslovenskega jezika *Koreni starega narečja slovanskega jezika* (*Radices linguae slovenicae veteris dialecti*, Leipzig 1845), v *Slovarju starega narečja slovanskega jezika* (*Lexicon linguae Slovenicae veteris dialecti*, Dunaj 1850; ponatisa Dunaj 1862–1865 in Aalen 1977) v objavi staroslovensko-latinsko-grškega teksta homilij Janeza Zlatoustega s kritičnimi opazkami in slovarjem (*S. Joannis Chrysostomi homilia in ramos palmarum*, Dunaj 1845), v izdaji *Življenjepisov treh svetnikov* (*Vitae Sanctorum*, Dunaj 1847) ter v Kopitarju posvečeni izdaji

3 NUK, Ms 169 KASTELEC Matija, *Dictionarium latino-carniolanum* (1a–168b); NUK, Ms 803 KASTELEC, Matija, *Dictionarium latino-carniolicum*. A – Obscuritas; NUK, Ms 1731 VORENC, Gregor *Novum dictionarium*, seu *Lexicon universale* ...

4 NUK, Ms 182 HIPOLIT (GAIGER Janez Adam), *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum* ...

Življenjepisa svetega Klimenta, škofa Bolgarov (*Vita s. Clementis episcopi Bulgarorum*, Dunaj 1847) (Kolarič 2013 (1932); Jesenšek 2013; Neweklowsky 2015).

4 Vzgoja in izobraževanje

V latinistični zapuščini je tudi nekaj zanimivih del s področja vzgoje in izobraževanja. Med njimi najbolj izstopa Peter Pavel Vergerij Starejši (1370–1444) s svojim delom *O plemenitih nraveh in svobodnih študijih mladine* (*De ingenuis moribus et liberalibus studiis adolescentiae*), ki je eno temeljnih del sodobne pedagogike, s katerim je utemeljil tudi humanistični izobrazbeni ideal; prvič je izšlo v letih 1402–1403, med letoma 1500 in 1600 pa je doživelo še vsaj osem izdaj (Vergerius 2012).

Kartuzijan Nikolaj Kempf, rojen leta 1397 v Strassburgu (umrl 1497), je v rokopisu zapustil spis *Razprava o pravem namenu in redu pouka ter o izogibanju ničevostim posvetnega življenja* (*Dialogus de recto studiorum fine et ordine et fugiendis vitae saecularis vanitatibus*); delo je bilo objavljeno šele v 18. stoletju (Martin 1992).

Med dela s pedagoško tematiko uvrščamo tudi govor jezuita Marka Hanžiča (Marcus Hansiz; 1683–1766) *Govor o obnovi študijev* (*Oratio de restauratione studiorum*), objavljen na Dunaju leta 1756. Hanžič je s področja cerkvene in posvetne zgodovine objavil vrsto v latinščini napisanih del (zgodovine, apologetska dela in govori), za osrednji projekt svojega raziskovalnega dela pa si je zadal napisati cerkveno zgodovino nemškega prostora (*Germania sacra*), kar mu je uspelo le delno, nekaj del je izšlo še po njegovi smrti, veliko gradiva pa je ostalo v rokopisu (Glonar 2013 (1926)).

Besedilo s pedagoško vsebino je tudi izpitni katalog s skrajšanim naslovom *Javni preizkus iz filozofije* (*Tentamen publicum*), seznam izpitnih vsebin zaključnega preizkusa, ki so ga leta 1775 opravljali trije Kranjci ob sklepu svojega filozofskega študija: Fidelis Poglajen, Matevž Kalan in poznejši znani matematik Jurij Vega; zbir vsebin, ki vključuje vprašanja s področja filozofije, matematike in fizike, so pozneje izdali v tiskani obliki (Poglayn 1775).

5 Pesništvo

Osrednje ime protireformacije na Slovenskem je nedvomno ljubljanski škof Tomaž Hren (1560–1630), ki je po prevzemu funkcije ljubljanskega škofa leta 1599 postal tudi vodilna osebnost rekatolizacije na Kranjskem. Manj znano pa je, da je v letih, ki jih je preživel najprej kot dijak v Gradcu in nato kot študent na Dunaju, pisal latinske pesmi. Pozneje je najbolj uspele pesmi zbral v knjižico, ki jo je naslovil *Knjižica pesnitev ali pesmi različnih vrst Tomaža Hrena, Ljubljančana, Kranjca, kandidata svobodnih umetnosti* (*Libellus poematum sive carminum variorum generum Thomae Chrönn*

Labacensis Carniolani LL Candidati); 147 strani obsegajoča rokopisna zbirka (hrani jo NUK), je eden od najlepših primerov latinske pesniške ustvarjalnosti na Slovenskem. Gre za antologijo 73 pesmi različne dolžine (2679 verzov), ki so pisane v klasičnih antičnih metričnih oblikah; večinoma gre za priložnostne pesmi, ki jih je posvetil svojim sorodnikom, znanecem, prijateljem, učiteljem in vladarjem ob praznovanjih in pomembnih življenjskih prelomnicah (Gantar 1989; Hriberšek 2017, 2018).

Sklep

Številna področja latinske ustvarjalnosti na Slovenskem v predstavitev niso zajeta, na primer statuti, pravilniki, dela s področja medicine (npr. Marko Gerbec, Fran Viljem Lipič), izjemno široko in raznoliko področje v latinščini pisane filozofske literature, govorništvo, glasbena besedila, dela s področja politike, s področja tehnike, astronomije, sociale, denarništva, naravoslovnih znanosti (biologija, mineralogija, kemija; npr. Balthasar Hacquet, Giovanni Antonio Scopoli idr.), dela drugih latinskih pesnikov, rokopisi, inkunabule, kronike in dela kronikalnega značaja, napisi, pa tudi izjemno obsežen nabor verske literature in vseh njenih zvrsti (bogoslužna literatura, teološka literatura, hagiografije, verske igre, kronike ...). Iz predstavljenih vzorčnih primerov pa je nedvomno razvidno, kakšni so obseg ter raziskovalni in zgodovinski potencial na področju latinske ustvarjalnosti na Slovenskem, kjer čaka raziskovalce še ogromno dela.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BALDI, Barbara, 2012: *Il 'cardinale tedesco'. Enea Silvio Piccolomini fra impero, papato, Europa (1442–1455)*. Milano: UNICOPLI.
- BASSI, Urban, 1997: *Studien zur Geschichtsschreibung Johanns von Viktring*. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv.
- BAVČER, Martin, 1975: *Zgodbe Norika in Furlanije*. Prev. Zdravko Jelinčič. Toronto: Jelinčič.
- BAVČER, Martin, 1991: *Zgodovina Norika in Furlanije*. Prvič prevedena, ilustrirana, bibliofilsko izd. [Prev. Valentin Z. Jelinčič] (Knjižnica Slovenskega bibliofilskega društva 1.) Ljubljana: Slovensko bibliofilsko društvo.
- BOHORIC, Adam, 1987: *Arcticae horulae succisivae = Zimske urice proste*. Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič; uvodni del prevedel Anton Sovrè, posodobil Kajetan Gantar. Maribor: Obzorja.
- BREZNIK, Anton. 1938: Kastelčev latinsko-slovenski slovar. *Slovenski jezik* 1. 55–62.
- CIPERLE, Jože, 2010: Nikodem Frischlin – nemirni poet, rektor protestantske stanovske šole v Ljubljani (1582–1584). Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. (Obdobja 27.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 557–570.

- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2017: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Oris življenja in dela.* (Apes academicae 1.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DIAKON, Pavel, 1988: *Zgodovina Langobardov.* Prev. Fran Bradač, Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar. Opombe napisala Bogo Grafenauer in Kajetan Gantar. Maribor: Obzorja.
- DOLNIČAR, Janez Gregor, 2003: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve: Ljubljana 1701–1714.* Ur. Ana Lavrič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- FRISCHLIN, Nicodemus, 1601: *Operum poeticorum pars elegiaca, continens viginti duos elegiacorum carminum libros. Quibus adhaerescunt Odarum libri tres, Anagram. unus.* Straßburg: Heredes Bernhard Jobin.
- GANTAR, Kajetan, 1970: Das älteste lateinische Wörterbuch in Slowenien. *Živa antika* 20. 231–240.
- GANTAR, Kajetan, 1989: Hrenova mladostna pesniška zbirka: latinska verzifikacija med humanizmom in barokom. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha (ur.): *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987.* (Obdobja 9.) Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 89–98.
- GJURIN, Velemir, 1987: Ali je Rinijev kodeks tudi slovenski slovar. *Slavistična revija* 35/1. 102–114.
- GLONAR, Joža, 2013 (1926): Hansiz, Marko (1683–1766). Slovenska biografija. SAZU, ZRC SAZU. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi224287/#slovenski-biografski-leksikon>>.
- GOLOB, Nataša, 2006: *Srednjeveški rokopisi iz Žičke kartuzije (1160–1560).* Ljubljana: Narodna galerija.
- HERBERSTEIN, Sigismund, 1951: *Moskovski zapiski.* Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia. Ljubljana.
- HERBERSTEIN, Žiga, 2014: *Gratae posteritati: študijska izdaja.* Mira Petrovič, Matjaž Neudauer (ur.). Ptuj, Maribor: Knjižnica Ivana Potrča, Umetniški kabinet Primož Premzl.
- HRIBERŠEK, Matej, 2008: Slovaropisje klasičnih jezikov na Slovenskem v 16. stoletju. *Slavia Centralis* 1/2. 77–87.
- HRIBERŠEK, Matej, 2017: Rokopis mladostnih latinskih pesmi Tomaža Hrena (Libellus poematum, NUK, Ms 84). Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin, Urška Perenič (ur.): *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne.* (Obdobja 36.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 179–185.
- HRIBERŠEK, Matej, 2018: Ko zadoni pesniška muza bodočega škofa: Libellus poematum, zbirka mladostnih latinskih pesmi Tomaža Hrena. Gregor Pobežin, Peter Štoka (ur.): *Secretarii actiones Petri Pauli Vergerii.* (Bibliotheca Iustinopolitana 9.) Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja. 143–176.
- JESENŠEK, Marko (ur.), 2013: *Miklošičeva monografija: ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča.* Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča.
- KERN, Eleonora 2013: Kopitar, Jernej (1780–1844). Slovenska biografija. SAZU, ZRC SAZU, 2013. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi287315/#slovenski-biografski-leksikon>>.
- KIDRIČ, France, 1924a: Otzozhia Biblia 1566. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4/1–4. 121–128.

- KIDRIČ, France, 1924b: Bohoričev Elementale Labacense cum Nomenclatura. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4/1–4. 128–130.
- KIDRIČ, France, 1924c: Slovenske protestantske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563–1598. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4/1–4. 130–138.
- KIDRIČ, France, 2013 (1949): Pohlin, Marko (1735–1801). *Slovenska biografija*. SAZU ZRC SAZU, 2013. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi443704/#slovenski-biografski-leksikon>>.
- KMECL, Matjaž, 2000: Prve slovenske knjige. Martin Žnideršič (ur.): *Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Faksimile prvih slovenskih knjig*. Ljubljana: Slovenska knjiga. 4–14.
- KOLARIČ, Rudolf, 2013 (1933): Miklošič, Franc, vitez plemeniti (1813–1891). *Slovenska biografija*. SAZU, ZRC, SAZU. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi367124/#slovenski-biografski-leksikon>>.
- KOPITAR, Jernej, 1995: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič. Prevedel Martin Benedik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.
- KOS, Milko, 1936: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- KOS, Milko, STELÈ, France, 1931: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo.
- MAKUC, Neva, 2011: *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*. (Thesaurus memoriae, Dissertationes 8.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MARTIN, Dennis D., 1992: *Fifteenth Century Carthusian Reform: The World of Nicholas Kempf*. Leiden, New York, Köln: Brill.
- MARUŠIČ, Branko, ŠTIH, Peter (ur.), 1995: *Pater Martin Bavčer: ob štiristoletnici rojstva*. Prev. Milko Rener. Nova Gorica, Ljubljana: Goriški muzej, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- MEGISER, Hieronymus, 1592: *Dictionarium quatuor linguarum: videlicet, Germanicae, Latinae, Illyricaе, (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae, auctore, Hieronymo Megisero*. Graecii Styriae: à Iohanne Fabro.
- MEGISER, Hieronymus, 1977: *Thesaurus polyglottus*. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabej. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- MIHELIČ, Darja 2013 (2022): Bavčer, Martin (1595–1668). *Slovenska biografija*. SAZU, ZRC SAZU. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi136331/#novi-slovenski-biografski-leksikon>>.
- MLINAR, Janez, 2004: Janez Vetrinjski in njegovo poznavanje Kranjske v Knjigi resničnih zgodb (Liber certarum historiarum). *Zgodovinski časopis* 58/3–4. 273–300.
- NEWKLOWSKY, Gerhard, 2015: *Franz Miklosich (1813-1891): Begründer der österreichischen Slawistik*. (Sitzungsberichte Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 866.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- NUK, Ms – Nacionalna in univerzitetna knjižnica Ljubljana. Rokopisna zbirka.

- OREL, Irena (ur.), 2013: *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- PICCOLOMINI, Enneas Silvius, 2001: *Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De Europa*. Edidit commentarioque instruxit Adrianus van Heck. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- POGAČNIK, Jože, 1977: *Jernej Kopitar*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- POGLAYN, Fidelis idr., 1775: *Tentamen philosophicum ex logica, metapyhsical!; algebra, geometria, trigonometria, geodesia, stereometriba!, geometria curvarum, balistica, et physica tam generali, quam particulari*. [Ljubljana.]
- POLEC, Janko, 2013 (1935): Pegius, Martin. *Slovenska biografija*. SAZU, ZRC SAZU, 2013. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi409776/#slovenski-biografski-leksikon>>.
- SANTONINO, Paolo 1991, 1992: *Popotni dnevniki: [1485-1487]*. Prevedel Primož Simoniti. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba.
- SCHERBER, Peter, 2010: Nikodem Frischlin in njegovo delovanje na Kranjskem (1582–1584). Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. (Obdobja 27.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 639–648.
- SIMONITI, Primož, 1972: *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis: opera scriptorum latinorum Sloveniae usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita: bibliographiae fundamenta*. (Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis, pars 2.) Zagreb: Institut historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Ljubljana: Academia scientiarum et artium Slovenica.
- STABEJ, Jože, 1997: *Slovensko-latinski slovar*. Po: Matija Kastelec, Gregor Vorenc: *Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Izdal ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- VERGERIUS, Petrus Paulus, 2012: *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adolescentiae*. Ivan Marković, Peter Štoka (ur.). (Bibliotheca Iustinopolitana 2.) Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper.
- WALLACE-HADRILL, John Michael, 1962: *Fredegar and the History of France*. John Michael Wallace-Hadrill (ur.): *The Long Haired Kings and Other Studies in Frankish History*. New York: Barnes and Nobles. 71–94.
- WIDMER, Berthe, 1960: *Enea Silvio Piccolomini, Papst Pius II. Biographie und ausgewählte Texte aus seinen Schriften*. Basel: Schwabe.

Marija Javor Briški

*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko z nederlandistiko
in skandinavistiko*

marija.javorbriski@ff.uni-lj.si

Nemška književnost na Slovenskem od 11. do 16. stoletja

Gl. JAVOR BRIŠKI, Marija, 2022: Nemška književnost na Slovenskem od 11. do 16. stoletja. *Jezik in slovstvo* 67/1–2. 79–105.

Marko Marinčič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo
marko.marincic@ff.uni-lj.si

Trubar in renesančni humanizem: nekaj literarnozgodovinskih in didaktičnih sugestij¹

V najbolj razširjenih čitankah, ki se pri predmetu »Slovenščina« uporabljajo hkrati za pouk svetovne in slovenske književnosti, se evropska renesansa in slovenska reformacija pojavljata kot dve strogo ločeni poglavji. To je v veliki meri razumljivo. Slovenska književnost pač ni imela renesanse, ki bi jo lahko povezovali s Petrarko in Boccacciom, Rabelaisom in du Bellayem, Shakespearom in Thomasom Moreom. Tudi če bi uporabili vsa sredstva apologetske retorike vključno z Vergilijevo formulo *si parva licet componere magnis*, pri slovenskih reformacijskih piscih ne bi mogli govoriti o *literaturi* v smislu izvirne besedne ustvarjalnosti. Kljub temu je Trubarju in drugim reformatorjem, najbrž še posebno izobraženemu Sebastijanu Krelju, mogoče najti prepričljiv kontekst v evropski renesansi – ne v zakladnici leposlovja, zato pa vsekakor v humanizmu kot intelektualnem gibanju. Še posebno, ker je bilo to gibanje, če je o gibanju sploh primerno govoriti, zapleteno in notranje neenotno, razpeto med Italijo in Severom, med pretežno »izobrazbenim« razumevanjem humanizma, ki je s Cerkvijo redkeje zašel v neposreden spor, in bolj antagonističnimi težnjami v osrednji in severni Evropi.² Te težnje segajo od zmerno kritične drže Erazma Rotterdamskega do radikalnega reformacijskega angažmaja, ki ga predstavlja Philipp Melanchthon.

Razmejitev med humanizmoma »severne« in »južne« renesanse je *topos* evropske intelektualne in verske zgodovine. Ta *topos* vključuje številne grobe poenostavitve. A ravno v Trubarjevem primeru je mejni položaj skrajno zanimiv. Njegova pot se je začela v Trstu pri škofu, diplomatu in široko razgledanem literatu Pietru Bonomu (1458–1546),³ ki je z reformacijo vsaj delno simpatiziral, vendar je ostal zvest katoliški Cerkvi. Pozneje je kranjskega pridigarja, ki je objavil *Abecednik in katekizem*, kot prevajalca *Svetega pisma* angažiral Pier Paolo Vergerio ml. (Koper 1498–Tübingen 1565), prej visok papeški politik, ki je že nekaj časa pred Trubarjevo prvo objavo, najbrž že v času

1 Prispevek je nastal v okviru projekta ARRS »Imperij in preobrazba žanrov v rimski književnosti« (J6-2585) in programske skupine »PODOBA – BESEDA – ZNANJE. Življenje idej v prostoru med vzhodnimi Alpami in severnim Jadrantom 1400–1800« (P6-0437 A).

2 Rummel 2000 prepričljivo govori o »konfesionalizaciji« humanizma v Nemčiji.

3 Temeljno delo o Bonomu je Di Brazzano 2006; pregleden biografski zapis Grdina 2013; o vplivu na Trubarja Grdina 1999: 179–188; Cavazza 2006; Širca 2012: 193–220.

škofovanja v rojstnem Kopru (aktivno 1536–1539; 1548 dokončno izgnan), doživeljal preobrazbo v luteranca. Njuni poti sta se dokončno staknili, ko sta najprej Vergerij, pozneje pa tudi Trubar pristala v nemškem izgnanstvu. Prav Trubar je bil tisti duhovnik, ki je leta 1565 bedel pri smrtni postelji svojega prevajalskega mentorja.⁴

Biografizem je v literarni vedi na slabem glasu. Postmoderna ga je upravičeno razvrednotila. Rubriki »življenje« in »delo« sta bili sicer v pregledih književnosti ločeni že v časih naivno biografskega pozitivizma, vendar predvsem iz praktičnih razlogov. Zdaj sta pogosto ločeni zato, ker to narekuje teoretska spodobnost. Vendar je v primeru verskega reformatorja, ki se ni imel za literarnega avtorja in je s svojim jezikovnim talentom šele posredno sprožil razvoj slovenščine v literarni jezik, strogo zgodovinski (in s tem tudi biografski) pogled edini smiseln.

Kot sem poudaril že prej, v Trubarjevem delu ni smiselno iskati tistega, česar v njem ni. To je delo verskega reformatorja brez izrazito izvernih teoloških idej, a z močno prosvetiteljsko komponento, ki verski program presega, zlasti očitno v *Cerkovni ordinigi*. Vendar številna življenjepisna dejstva pričajo, da je vire njegove intelektualne formacije in pobude za njegovo slovstveno delo (zlasti za prevajanje) treba iskati tudi v humanizmu renesančne Italije. Natančneje pri Bonomu in Vergeriju, dveh humanističnih intelektualcih, od katerih se je eden pogosto približal meji med katolištvu zvestim humanizmom in reformacijo, drugi pa mejnega stanja ni prenesel in se nazadnje razvil v enega najbolj srditih protikatoliških aktivistov in pamfletistov.

V nadaljevanju bom skušal dati nekaj sugestij, kako je mogoče Trubarja prek teh dveh oseb na zanimiv način umestiti v kontekst italijanskega humanizma v intelektualno burnem mejnem območju med Beneško republiko in Habsburško monarhijo oz. Svetim rimskim cesarstvom. Ilustrativni odlomki so povečini povzeti po mojih starejših objavah na to temo, vendar postavljeni v splošnejši kontekst in, kjer se je zdelo smiselno, pospremljeni z reprodukcijami prvih natisov.

1 O branju Vergilija pri Pietru Bonomu v Trstu

Trubar se je v Trstu zadrževal v letih 1523–27; tja se je vrnil leta 1528, ko je prekinil študij na Dunaju. Bonomo ga je leta 1530 posvetil v duhovnika. Tretjič je v Trstu bival v letih 1540–42, ko je bil tam pridigar in Bonomov hišni kaplan. Za »učna leta« je treba šteti prvo obdobje.⁵ Edino poročilo o vsebini pouka, ki ga je bil Trubar deležen pri Bonomu, je v uvodu k prvemu delu prevoda *Nove zaveze* (1557; slika 1). Tam izvemo, da je tržaški škof njemu in drugim učencem v Trstu v italijanščini, nemščini in slovenščini

4 Von Kausler in Schott 1875: 443–444.

5 V pismu Bullingerju 13. marca 1557: »Tergesti ab episcopo Petro Bonomo, poeta et viro piissimo, sum a teneris annis educatus« (Elze 1897: 27; Rajhman 1986: 27; Vrečko, Krajnc-Vrečko 2013: 24, 26–27).

»poleg Vergilija« razlagal Erazmove *Paraphrases in Novum Testamentum* in Kalvino-vo *Institutio christianae religionis*.⁶ Potemtakem je šlo za mešanico standardne humanistične izobrazbe (branje klasikov) in seznanjanja s teološkimi besedili, tudi takimi, ki so bila v doktrinarnem pogledu oporečna. Že sam izbor in vrstni red avtorjev pa ima globoko simbolno težo: od čistega humanizma italijanskega tipa (branje Vergilija) prek heterodoksnega Erazma do protestantske teologije.

Takoj v nadaljevanju Trubar spregovori o tem, da [on kot] »prevajalec te knjige ne zna niti hebrejsko niti grško«. Omemba hebrejščine je nepotrebna, saj je prevajalec *Nove zaveze* ni potreboval. Ob priznanju, da je prevajal po prevodih, želi torej odkritosrčno opisati domet svoje izobrazbe. Gotovo ni naključje, da ta priznanja sledijo čustveni zahvali Bonomu.

Še en indic o svoji jezikovni izobrazbi nam dá Trubar z naslednjo izjavo:

Latine haud libenter scribo, nisi necessitate compulsus, sicuti d. Vergerio semper latine scribere cogor, postquam germanicam linguam non intelligit. Nam vereor in scribendo latine ne committam aliquem soloecismum et ne peccem in Priscianum.⁷

V latinščini nerad pišem, razen če sem prisiljen, kot sem v latinščini vselej prisiljen pisati g. Vergeriju, ker ne razume nemškega jezika. Kajti ko pišem v latinščini, se moram bati, da bom zagrešil kakšen solecizem in da bom grešil zoper Priscijana.

Trubarjeva latinščina je sicer solidna; poleg tega se pri prevajanju *Nove zaveze* ni ravnal le po Luthru, temveč je dokazljivo uporabljal tudi Erazmov prevod.⁸ Toda zgrešeno bi bilo, če bi »učeni« dovtip s solecizmi in Priscijanom razumeli kot znamenje, da gre za lažno skromnost. Dovtip ravno zaradi svoje šolskosti zveni avtoironično. Trubar se je moral meja svoje humanistične izobrazbe jasno zavedati že zato, ker je bil toliko časa v neposredni bližini pravega humanističnega učenjaka Bonoma, ki je v latinščini med drugim tudi pesnil.⁹

Še ena podobna skromnostna gesta pa se skriva ob robu odlomka, v katerem Trubar izraža hvaležnost svojemu tržaškemu učitelju in mentorju. Na margini čez dve strani navpično poteka citat iz Vergilijeve *Eneide* (4.539):

Et bene apud memores veteris stat gratia facti etc.

6 Sakrausky 1989: 95–96.

7 Elze 1897: 26; Rajhman 1986: 27; Vrečko, Krajnc-Vrečko 2013: 24, 26.

8 Kot je z več primeri dokazal Ahačič 2007: 268–274.

9 Njegove latinske pesnitve so dostopne v dodatku k Di Brazzano 2006. Vprašanju o dometu Trubarjeve humanistične izobrazbe je komplementarno vprašanje o tem, kolikšno je bilo Bonomovo znanje slovenščine; o tem Grdina 1999: 179–188. Vsekakor pa je treba Bonomovo zanimanje za jezike, tudi ali zlasti manjše, razumeti kot izraz značilno humanističnega univerzalizma. To zanimanje je hrbtna stran latinščine kot skupnega jezika izobraženih. Prim. Marinčič 2021: 402–403.

Gotovo sta pri njih še vedno živa spomin na moja nekdanja dobra dela in hvaležnost. (Bolj dobesedno: »Gotovo v svoji hvaležnosti pomnijo davno uslugo.«)

Kot sem skušal pokazati v nedavnem prispevku, se je Trubar z izbiro citata prav posebej potrudil.¹⁰ Besede s trpko ironijo izreče Didona, ki jo Enej zapušča. Kontekst se glasi takole:

‘en, quid ago? rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadamque petam conubia supplex,
quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuuat ante leuatos
et bene apud memores ueteris stat gratia facti?
quis me autem, fac uelle, sinet ratibusue superbis
inuisam accipiet? [...]’ (534–541)

»Glej, kaj naj storim? Naj spet poskusim srečo pri snubcih, ki sem jih še ravnokar zasmehovala? Naj ponižno snubim numidijskega ženina? Ko pa sem vse te soproge že tolikokrat zaničljivo zavrnila! Naj grem s trojanskim brodovjem in se podredim oblasti Tevkrov? Gotovo me bodo z veseljem vzeli, ko sem jih olajšala bremen. Gotovo sta pri njih še vedno živa spomin na moja nekdanja dobra dela in hvaležnost. [Bolj dobesedno: ‘Gotovo v svoji hvaležnosti pomnijo davno uslugo.’] Daj no! Kdo neki me bo, osovraženo, sprejel na svoj ošabni krov? [...]«

Poanta citata je torej duhovitejša, kot se zdi na prvi pogled. Trubar je – tako kot Enej Didono – zaradi višjega poslanstva »zapustil« Bonoma, Vergilija in »čisti« humanizem. Plod tega višjega poslanstva je nastajajoči prevod *Nove zaveze*. Toda preden se Trubar Vergiliju dokončno »odreče«, se še enkrat z nostalgичno hvaležnostjo ozre v Trst.

2 Vergerij in Trubarjevo prevajanje *Nove zaveze*

De ta naša slovenska beseda s tejami latinskimi puhštabi se lepše inu ležej piše ter bere.

O Vergeriju mlajšem, nekdanj visokem cerkvenem diplomatu, pozneje reformatorju in verskem propagandistu, sem imel priložnost pisati drugod,¹¹ zato naj na tem mestu zgolj povzamem nekaj osrednjih tez in se nato osredotočim na ilustrativno gradivo. Začetki Trubarjevega slovstvenega projekta (*Abecednik in katekizem*) so bili samonikli, prevajanju *Biblije* pa je dal povsem odločilno politično in finančno spodbudo Koprčan Vergerij, ki je od leta 1553 deloval v Nemčiji. Temna podoba konvertitskega

¹⁰ Marinčič 2018: 408–411.

¹¹ Marinčič 2018.

spletkarja Vergerija, ki se pojavlja v delu starejše literature o Trubarju,¹² je povezana z anahronističnim prepričanjem, da si je Vergerij kot Trubarjev »tekmeč« skušal lastiti *avtorske* zasluge za začetke književnosti (!) v povsem obrobno slovenskem jeziku. Drugi razlog za globoko ukoreninjeni predsodek zoper Vergerija je povezan z njegovo »protoilirsko« idejo o stvaritvi enotnega knjižnega jezika, ki bi povezal vsaj slovensko in hrvaško govoreče, morda pa celo več od tega. Kot sem skušal argumentirati, se je Vergerijeva ideja v tistem času *lahko zdela* uresničljiva; novo slovensko-hrvaško *koiné* si je zamislil po zgledu velikih jezikov, npr. nemščine. Trubar je to idejo zavrnil, ker mu je tako narekoval jezikovni instinkt, deloma pa morda tudi iz političnih razlogov.¹³

Dobra ponazoritev nesporazuma, po katerem je moral mentor in mecen prvih prevodov *Nove zaveze* v slovenščino postati Trubarjev literarni tekmeč, je omemba Trubarja v Vergerijevih *Štirih dialogih* (1599; slika 2).

ATH. Cum feceris mentionem Vergerii, quem audio ante triennium caepisse curare, ut in linguam Slavicam novum Testamentum converteretur, quomodo successit labor HIL. Probe, iam novum Testamentum prodiit, iam Christus cum Sclavis quoque loquitur, Testamento accesserunt, etiam Sclavice, aliquot Loci communes, quin Postilla quoque, in nomine Domini, autore P. Trubero. Sed audi amplius, quandoquidem ista versio serviet duntaxat Carniae & Carniolae, & vicinis quibusdam provinciis, Vergerius nunc est in opere, & curat versionem utriusque Testamenti, quae ita sit dialectis attemperata, ut a reliquis quoque nationibus Sclavicis intelligi possit, saltem a praecipuis, atque in primis a Dalmatis. ATH. Quam iniquo animo feret Papa cum suis Osiis, ut doctrina filii Dei genuina & pura, ad tam multas nationes propagetur. (Vergerio 1559a: 63)

ATANAZIJ. Ko si že omenil Vergerija, o katerem slišim, da se je pred tremi leti začel truditi, da bi nastal prevod *Nove zaveze* v slovanski jezik – kako se je to kaj posrečilo? HILARIJ. Zelo dobro, *Nova zaveza* je že izšla, Kristus se že pogovarja tudi s Slovani. Zavezi je dodanih, prav tako v slovanskem jeziku, nekaj loci communes, pa tudi Postila, v Gospodovem imenu. Avtor je P. Truber. Toda poslušaj naprej. Medtem ko ta prevod služi samo Koroški, Kranjski in nekaterim bližnjim pokrajinam, je zdaj Vergerij poprijel za delo in skuša priskrbeti prevod obeh zavez, ki bo dialektom prilagojen na tak način, da ga bodo lahko razumela tudi druga slovanska ljudstva, vsaj glavna, predvsem pa Dalmatinci. ATANAZIJ. Kako nejevoljen bo papež s svojimi Hosiusi, da se nauk Božjega sina v pristni in čisti obliki širi med tolikera ljudstva!

Autore P. Trubero se seveda ne nanaša na *Postilo*, temveč na vse naštetu. Navajanje avtorja na koncu takega spiska je običajno. Naštetih del, zlasti prevoda, si Vergerij ne lasti; prav nasprotno, do njega je kritičen in sanjari o novem, »ilirskem« prevodu celotnega *Svetega pisma*. Predsem pa je vredno poudariti, da je Trubar na tem mestu prvič omenjen v jeziku, ki je lahko dosegel bralce daleč onkraj nemško govorečega sveta.

12 Primeri prav tam. Ta negativna podoba izvira predvsem iz temeljne monografije M. Rupla (Rupel 1962); prim tudi Rupel 1954. Za bolj nepristranski prikaz je poskrbel Pogačnik 1999; glej tudi druge prispevke v istem zborniku revije *Acta histriae* in zdaj Ahačič 2021: 40–45.

13 V povezavi s turškimi vpadi in politično razmejitevjo med Slovenci in Hrvati (Marinčič 2019).

Poleg tega se je Vergerij tokrat odločil, da bo svojemu polemičnemu spisu dal klasično obliko po meri visoke renesanse, obliko dialoga. Ravno v takem literariziranem kontekstu si lahko mirno dovoli velikopotezno napoved novega vseilirskega prevoda, četudi o uresničljivosti takega načrta morda niti sam ni prepričan.¹⁴

Na najbolj spektakularen in vidno nazoren način pa Trubarjevo delo dobi obeležje italijanske renesančne kulture z odločitvijo za humanistično tipografijo, ki jo je sugeriral ravno Vergerij.¹⁵ Trubar je do srečanja z Vergerijem leta 1555 v tipografiji svojih tiskov privzemal gotico. Matejev evangelij, pod katerim sta v predgovoru podpisana »vashi slushabniki inu bratie V(ergerio) in T(rubar)«,¹⁶ je še istega leta izšel v humanistični latinici in brez nemščine na naslovnici (slika 3). Ta odločitev presega zunanjo podobo tiska v slovenščini; je vidno znamenje, da ta tisk – vsaj v svoji zunanji podobi – nastaja na obrobju italijanske renesanse.

3 Vergerij in dva prevajalca »grških svetih knjig«: Andreas Divus in Trubar

Moj zadnji predlog, kako Trubarja (vsaj zelo posredno) umestiti v kontekst renesančne *literature*, zadeva Vergerijevo povezanost s še enim prevajalcem, skrivnostnim koprskim učiteljem grščine z imenom ali humanističnim psevdonomom Andreas Divus. O tej osebi ni znano nič razen tistega, kar izvemo iz proznega uvoda in verznege posvetila k prevodu Homerja in nekaterih drugih grških besedil (1537).¹⁷

Divus je morda resnično ime, morda psevdonom, vsekakor pa se avtor v verznem posvetilu »tem, ki študirajo grščino«, avtoironično poigrava z okoliščino, da je kot *divus*, torej »božanski«, prevajalec božanskega Homerja; »divinus Homerus« se mu namreč prikaže v sanjah in mu zapove prevajalski podvig. Posvetilo navajam v prevodu, ki ga je leta 1970 objavil letos preminuli Kajetan Gantar (Gantar 2016):

14 Da je Vergerij Trubarjevo delo z vsem srcem propagiral, dokazuje še en zapis, ki je nastal v istem letu (1599): »Prevesti sem dal Matejev evangelij v jezik, ki še najbolj služi Kranjski in Koroški. V isti jezik je Kranjec M. Primož Trubar (no, tudi njega dodajte v svoj katalog) prevedel Novo zavezo, ki je bila natisnjena v Tübingenu. Naposled pa obstaja prevod celotne Biblije v elegantnejši jezik in za širšo uporabo – ta bo šla brez velikega odloga v tisk.« (Vergerio 1559b: 47r.). To je značilno vergerijevska provokacija: inkvizitorje ves čas opozarja na dela, ki so jih pozabili dati na indekse prepovedanih knjig – to namreč razume kot uporaben propagandni prijem, začinjen s sproščenim sarkazmom. Prim. tudi Pobežin 2018 o pamfletu, v katerem si je Vergerij anonimno nadel vlogo »papeškega tajnika« (torej svojo nekdanjo vlogo) in s tem znotraj verskih bojev učinkovito mešal štrene.

15 Prim. Schnurrer 1799: 14; Rupel 1962: 91; Cavazza 2006: 136.

16 Rupel 1962: 91 namiguje, da je v uvodu pregled prevoda po grškem izvirniku preveč poudarjen, ker je hotel Vergerij svojo vlogo postaviti v ospredje. Vendar pri zaporedju V. T. ne gre za vrstni red »avtorskih« prispevkov. Prevod je nastal na Vergerijevo pobudo in s finančno podporo iz Nemčije, ki jo je omogočil prav on; »V. in T.« sta v tem vrstnem redu podpisana pod projekt in uvod k prevodu, ne pod prevod kot nekakšno avtorsko literarno delo. Podobno anahronistično je tudi Ruplovo razumevanje več Vergerijevih pisem württemberskemu vojvodi Krištofu, v katerih je govor o prevajanju Matejevega evangelija (prim. prav tam: 93, 257). Prav nobenega dokaza ni, da bi se Trubar »ohladi« do Vergerija zato, ker bi si ta lastil njegovo delo. Pač pa se je Vergerijevo pozornost v teh letih preusmerila proti severu.

17 Marinčič 2016; tam tudi druga literatura.

Vlačna je noč vso širno zemljó v temò zagrnila,
Foibova sestra sijala je, v bratovi luči bleščeča.
Sam sem, potrtr od skrbi, otopel od mnogih naporov,
Muz naveličan veselih in njega, ki vodi in vlada
žlahtnim človeškim podvigom duha, prelepega Foiba,
trudno telo raztezal na postelji, v sen zibajoči,
v srcu razmišljal, zakaj si le-ta palačo postavlja,
drugi pobožen gradi bogovom svetišča, ki drzno
v silne oblake se pno, spet drugi z rokó darežljivo
revnim darila deli, ta ljubi učene poete,
oni pa s postom telesne moči si spodjeda,
spet drugi vajeti trde pobožnih obredov in vaj si nadevlje:
vsakdo po svoji stezi se vzpenja k olimpskim vrhovom,
te nam doseči – edini je cilj vseh naših naporov.
To sem razmišljal: »Pa ti? ne boš ničesar pokazal,
storil ničesar, kar pozni še vnuk bo hvalil in ljubil,
s čimer dobiš domovinsko pravico na zvezdnatem nebu?«
Vtem ko razmišljal sem, to, z lenivimi krili bog spanja
skušal je žgočo mi skrb pregnati iz bolnega srca.
Vendar ni mogel z darovi mi svojimi prsi umiriti,
mojega jaza najžlahntnejši del se vztrajno je vzpenjal,
kvišku kipel, premagala ni ga dremavica sladka.
Tu se božanski Homer mi prikaže, vseh pevcev najvišji,
takšen kot bil je nekoč, ko strašne vojské je opeval,
s svojimi svetimi usti besede je te spregovoril:
»Kaj se vznemirjaš v skrbeh? Moč pameti svoje izrabi,
pusti počitek! Če res želiš si časti za nagrado,
dal ti bom vredne snovi, ki je vredna napornega dela:
stori, da ves me bo svet prebiral v latinskem jeziku!
s tem si zaslužiš nebo, zaslužiš si slavo veliko!«
To je dejal in odšel. Zaspanost je ude pustila,
um je bil bister in svež. Črnilo, papir in pisalo
brž sem zagrabil in pevca Homerja, kot sam je ukazal,
vsem vam enako razložil, mladeniči dragi in starci!
Spréjmite torej to moje darilo z naklonjenim srcem,
zraven še, kar Aristofan učeni je pisal, kar pel je
z glasom vznesenim Hesiod in kar je Teokrit opeval.
To si beríte in v svojem spominu me dolgo ljubíte,
vam pa naj grške pesnitve, prelite v avzonske besede,
um okrasé, da ne bo izobražen le v eni modrosti!

Sklepna verza se v izvorniku glasita:

Tum Graeca ausoniis miscentes carmina verbis
ornate excultam non uno dogmate mentem.

Pomešajte grške pesmi med avzonske (tj. latinske) besede, in naj vaša miselna omika ne temelji samo na enem prepričanju.

Dogma ni nedolžna beseda. Nobenega dokaza sicer ni, da bi Divus simpatiziral z reformacijo. O njem vemo samo tisto, kar je zapisal v uvodih k prevodu. Prav tako ni jasnih dokazov, da je Vergerij že na začetku svojega škofovanja, ko mu je Divus posvetil Homerja, propagiral luteranske ideje; na inkvizicijskem procesu v Benetkah je bil tega sicer obtožen, a nato oproščen. Vsekakor pa je že leta 1543, eno leto pred procesom, bratu, puljskemu škofu Giovanni Paolu jasno sporočil, da se je njegova verska preobrazba pravzaprav že zgodila:

Ampak ne vem, kaj naj si mislim o tem svojem slogu. Še pred kratkim sploh ni bil tako zanič. No, prisluhnite, kaj se mi je zgodilo. Kadar odpluješ z obal Istre, najine skupne domovine, in se napotiš proti beneškim, včasih padeš v boj z vetrovi in morjem; si oddaljen od obal, tako da ne moreš pristati na oni strani, a se tudi ne moreš vrniti; mučiš se sredi morja. Tako sem tudi jaz nekoliko zašel v latinskem slogu; in ker se mi je zdelo, da bi mi lahko ljudski jezik pogosteje koristil in bi bil uporaben v moji službi, ki pomeni poučevanje ljudstev (ko je tako že hotel Bog), sem se ločil z mislijo in trdom od tistih prvotnih študijev/prizadevanj in prišel do teh novih. Doživel sem nešteto tegob in grdot tega sveta, in zdaj se počutim latinščini odtujen in oddaljen, nisem pa dosegel cilja in pristana, kamor sem bil odplul: ljudskega jezika. A če bo taka Božja volja, se bo nekoč nehala igra usode in se bodo končale preizkušnje; takrat se bom lahko vrnil k tistim prvotnim študijem ali pa se bolj temeljito posvetil tem drugim. To govorim samo v zvezi z jeziki; glede naukov pa dobro veste, katerim sem se odločil slediti. (Gherardo 1545: 182–183; prev. M. M.)

Vergerij torej doživlja preobrazbo iz katoličana in latinsko pišočega humanista v reformatorja, ki vedno bolj sega po italijanščini. Že ta prehod doživlja kot nekaj travmatičnega. V tem času še ne ve, da bo njegova barka pozneje pristala v slovanskem svetu in da se bo naposled umaknil na germanski sever. Trubarjev poklon Bonomu (gl. zgoraj) v malem govoru o podobni preselitvi, ki jo narekuje podobno versko poslanstvo. Različni pa so proporcii.

Čeprav ni mogoče dokazati, da je Trubar vedel za prevajalca Homerja Divusa, se zdi skoraj neverjetno, da zanj ne bi izvedel niti v Trstu pri Bonomu niti od Vergerija, ki mu je Divus prevod posvetil. A četudi Trubar za Divusa in njegovega latinskega Homerja ni slišal niti v Trstu niti od Vergerija, je poučna primerjava med dvema prevodoma, ki ju je tako ali drugače podpirala ista oseba, enkrat kot koprski škof s heterodoksnimi verskimi prepričanji, drugič že kot militanten razširjevalec evangeljske vere. Homerske pesnitve so bile v očeh radikalnih nasprotnikov reformacije, tudi

zelo izobraženih, zelo oporečne, saj je branje prvega med pesniki napotovalo k učenju grščine, učenje grščine pa k branju *Nove zaveze*, kakršna dejansko je, mimo latinskega prevoda in dogmatičnih interpretacij. Divusov in Trubarjev prevod pa imata še eno skupno značilnost. Divusov latinski Homer je dobesedna šolska parafraza brez umetniških ambicij, pripomoček za branje Homerja v izvorniku; celo razpored vrstic oz. strani je tak, da ga je mogoče brati vzporedno z izvornikom v razširjenem natisu Alda Manuzia (1524; slika 4). Trubarjev prevod seveda ni dobeseden, vendar je namen soroden: prevod je tudi tu pomožna pot do izvornika v njegovem čimbolj neokrnjenem pomenu. Izobraženi Vergerij je moral na to vzporednico pomisliti vsaj takrat, ko je Trubarjev prevod pregledoval po grškem izvorniku. Trubar je v že omenjenem predgovoru k *Prvemu delu Nove zaveze* izjavil, da je Vergerij kot pobudnik prevajanja *Biblije* zanj »drugi za Bogom«. ¹⁸ Dokazljivo ni, je pa vabljivo ugibati, da je imel v mislih Vergerija kot zaščitnika »prevajalcev grških svetih knjig«, tako »poganske Biblije« Homerja kot drugega dela svete knjige krščanstva. »Drugi za Bogom« namreč učinkuje kot neposreden napad na Hieronimovo *Vulgato*, ki je bila za tedanja Cerkev od Boga navdihnjen prevod (Marinčič 2016: 42).

A tudi če se tem špekulacijam previdno odrečemo, je Vergerij s svojim sodelovanjem prvi slovenski knjižni prevod umestil v kar dva renesančna konteksta: 1) z izbiro humanistične latinice in 2) s pomočjo pri grščini. Drugi prispevek je pomemben bolj v simbolnem smislu kot dejansko, saj ni znano in bi bilo treba šele preveriti, kje se prevod približuje izvorniku in obenem oddaljuje od Luthra, Erazma in *Vulgate*; ta naloga še čaka. Tudi prvi prispevek, opustitev gotice in odločitev za humanistično tipografijo, sicer ni globoko vsebinski. Ima pa veliko kulturno težo in je imel usoden vpliv na zgodnjo zgodovino slovenske knjige.

VIRI IN LITERATURA

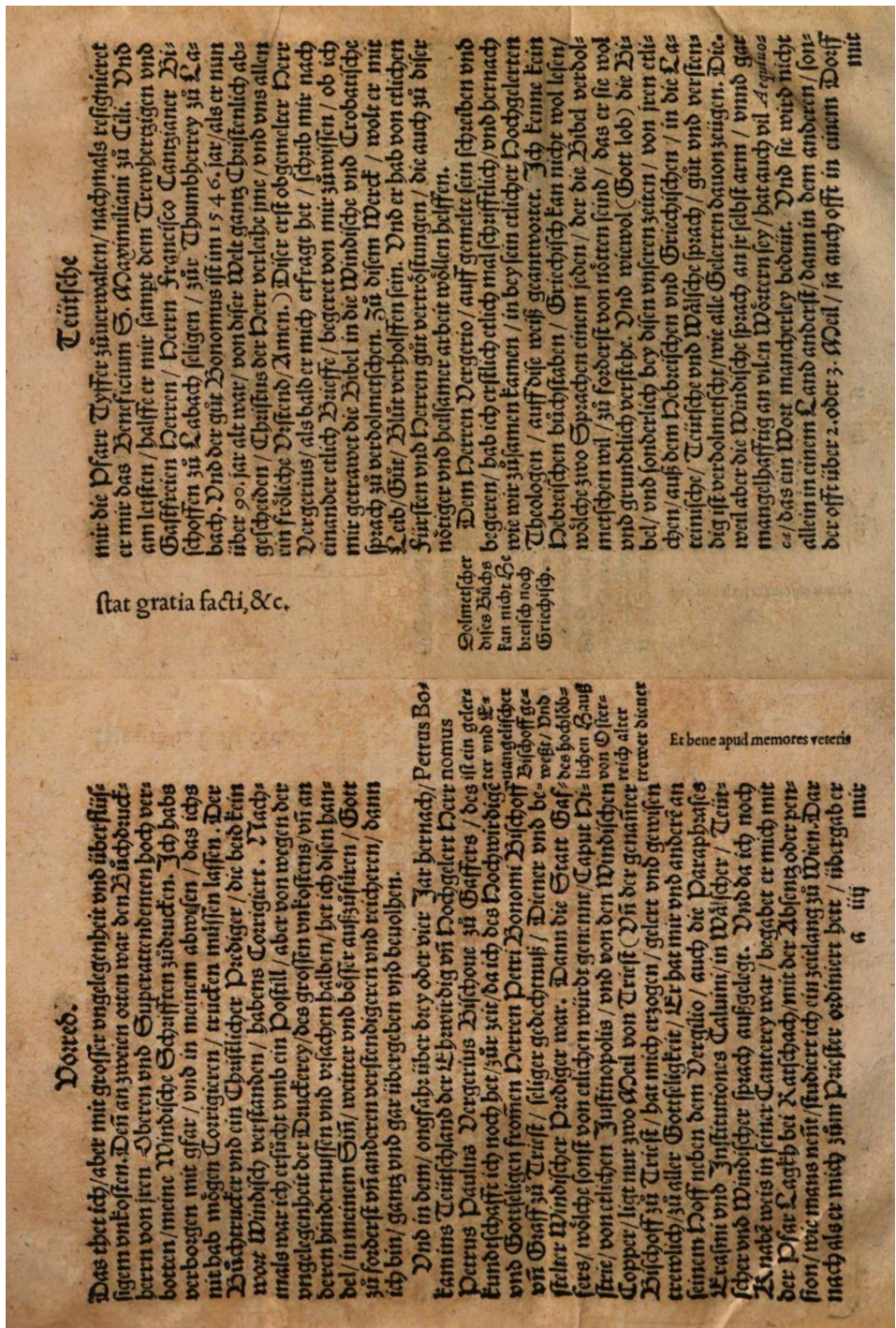
- AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem. Protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC.
- AHAČIČ, Kozma, 2021: *Stati inu obstat: prvih petdeset slovenskih knjig*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- CAVAZZA, Silvano, 2006: Bonomo, Vergerio, Trubar. Propaganda protestante per terre di frontiera. Gianfranco Hofer (ur.): *La Gloria del Signore. La riforma protestante nell'Italia nord-orientale*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna. 91–158.
- DI BRAZZANO, Stefano, 2005: *Pietro Bonomo (1458–1546): Diplomatico, umanista e vescovo di Trieste. La vita e l'opera letteraria*. Trst: Parnaso.
- ELZE, Theodor (ur.), 1897: *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Litterarischer Verein.

¹⁸ »D. Vergerius ist nach Gott der erst und fürnembst Ursacher das dises dolmetschen angefangen worden«; Sakrauský 1989: 99. V izdaji Vrečko 2011: 27 to ključno robno besedilo manjka.

- GANTAR, Kajetan, 2016: Andreas Divus iz Kopra, prevajalec Homerja. Gregor Pobežin, Peter Štoka (ur.): *Divina: Andreas Divus Iustinopolitanus*. Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja. 19–26. Prvič izšlo v *Zgodovinski časopis* 24 (1970). 273–278.
- GHERARDO, Paolo (ur.), 1545: *Nuovo libro di lettere de i più rari auttori della lingua volgare italiana*. Benetke: Comin da Trino.
- GRDINA, Igor, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- GRDINA, Igor, 2013: Bonomo, Peter (1458–1546). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi146271/#novi-slovenski-biografski-leksikon>>.
- KAUSLER, Eduard von, SCHOTT, Theodor (ur.), 1875: *Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von Württemberg, und Petrus Paulus Vergerius*. Tübingen: Litterarischer Verein.
- MARINČIČ, Marko, 2016: »Lie quiet, Divus«. Homerska prerojenja in rojstvo modernizma iz duha latinske preparacije. Gregor Pobežin, Peter Štoka (ur.): *Divina: Andreas Divus Iustinopolitanus*. Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja. 31–51.
- MARINČIČ, Marko, 2018. Vergerij mlajši in Primož Trubar: latinski humanizem in slovenska reformacija. *Primerjalna književnost* 41/2. 77–98.
- MARINČIČ, Marko, 2019: Prvi »Slovencev uskok«. Vergerij mlajši, ilirizem in turško vprašanje. *Stati in obstatu* 15. 127–154.
- MARINČIČ, Marko, 2021: Humaniores litterae in nacionalna kultura: K vprašanju jezikovno artikularne skupnosti. Katja Mahnič, Barbara Pihler Ciglič (ur.): *O poslanstvu humanistike in družboslovja: ob stoletnici Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 397–424.
- POBEŽIN, Gregor, ŠTOKA, Peter (ur.), 2016: *Divina: Andreas Divus Iustinopolitanus*. Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja.
- POBEŽIN, Gregor, 2018: »Magna enim est spes de pace«. Vergerijev spis *Duae actiones secretarii pontificii* in njegova stališča do Tridentinskega koncila. Gregor Pobežin, Peter Štoka (ur.): *Secretarii actiones Petri Pauli Vergerii*. Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja. 58–89.
- POGAČNIK, Jože, 1999: Peter Pavel Vergerij ml. v slovenski literarni znanosti. *Acta Histriae* 91. 91–108. Ponatis v *Prevrednotenja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001. 33–42.
- RAJHMAN, Jože (ur.), 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnost.
- RUPEL, Mirko, 1954. Tisk slovenskih knjig v Vergerijevih pismih Bullingerju. *Slavistična revija* 5–7. 239–245.
- RUPEL, Mirko, 1962. *Primož Trubar: Življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SAKRAUSKY, Oskar (ur.), 1989: *P. Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Dunaj: Institut für protestantische Kirchengeschichte Wien, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- SCHNURRER, Christian Friedrich, 1799: *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*. Tübingen: Cotta.
- ŠIRCA, Alen, 2012: Renesančni humanizem v slovenski književnosti v obdobju reformacije in baroka. Marko Juvan (ur.): *Svetovne književnosti in obrobja*. Ljubljana: Založba ZRC. 193–220.

- VERGERIO, Pier Paolo, 1559a: *Dialogi quatuor de libro, quem Stanislaus Osius [...] edidit.* Tübingen.
- VERGERIO, Pier Paolo, 1559b: *Agli inquisitori che sono per l'Italia: Del catalogo di libri eretici, stampato in Roma nell'anno presente.* Roma.
- VREČKO, Edvard (ur.), 2011: *Primož Trubar: Nemški spisi (1550–1581).* (Zbrana dela Primoža Trubarja 11.) Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- VREČKO, Edvard, KRAJNC-VREČKO, Fanika (ur.), 2015: *Primož Trubar: Pisma.* (Zbrana dela Primoža Trubarja 10.) Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Slika 1: Primož Trubar, *Ta prvi deil tige noviga testamenta*, Tübingen 1557, a4.

Dores.

Das thet ich/ aber mit groffer ungelogenheit vnd überflüssigem vnkosten. Den an zweien orten war den Büchdruckern von iren Oberen vnd Superatendenten hoch verbotten/ meine Windische Scheiffen zü drucken. Ich habbs verboogen mit gar/ vnd in meinem abwasen / das ichs mit bab mögen corrigieren/ trucken müssen lassen. Der Büchdrucker vnd ein Geßflicher Prediger / die beid kein wort Windisch verstanden / habens corrigiert. Nachmals war ich ersücht vmb ein Postill / aber von wegen der vngelogenheit der Dauckerey / des grossen vnkostens / vñ an deren hindernussen vnd vrsachen halben / het ich diesen handel / in meinem Sinn / weiter vnd besser außzuführen / Gott zü forderst vñ anderen verstandigeren vnd reüheren / dann ich bin / ganz vnd gar übergeben vnd bevolhen.

Vnd in dem/ ongsatz über drey oder vier Jar hernach / Petrus Bonamius Teütschland der E hawitwidig vñ Hochgelert Herr nomus Petrus Paulus Vergertius Bischoue zü Gassfers / des ist ein geter kundschafft ich noch her / zür zeit / da ich des Hochwirdigster vnd Gotteseligen frommen Herren Petri Bonomi Bischoff vñungelischer vñ Geißt zü Triest / seliger gedechtnus / Diener vnd beuester / vñ stelter Windischer Prediger war. Dann die Statt Gassfers / wölsche sonst von etlichen würde genant / Caput Nitlichen Gangstrie / von etlichen Justinopolis / vnd von den Windischen von Ostertopper / ligt nur zwo Meil von Triest / Vñ der gemantter reich alter Bischoff zü Triest / hat mich erzogen / gelert vnd gewissen seinem Hoff neben dem Vergilio / auch die Paraphrasen Evasin vnd Institutiones Caluini / in Wälcher / Teütscher vnd Windischer sprach außgelegt. Vnd da ich noch K nabe weis in seiner Lauterey war / begab er mich mit der Pfar Lagh bei Zarsbach / mit der Absentz er mich stion / vac mans neit / stubirt ich ein zeitlang zü Wien. Dar nach als er mich züm Pfarster ordinirt het / übergab er

Et bene apud memores veteris

6 iij

Teütsche

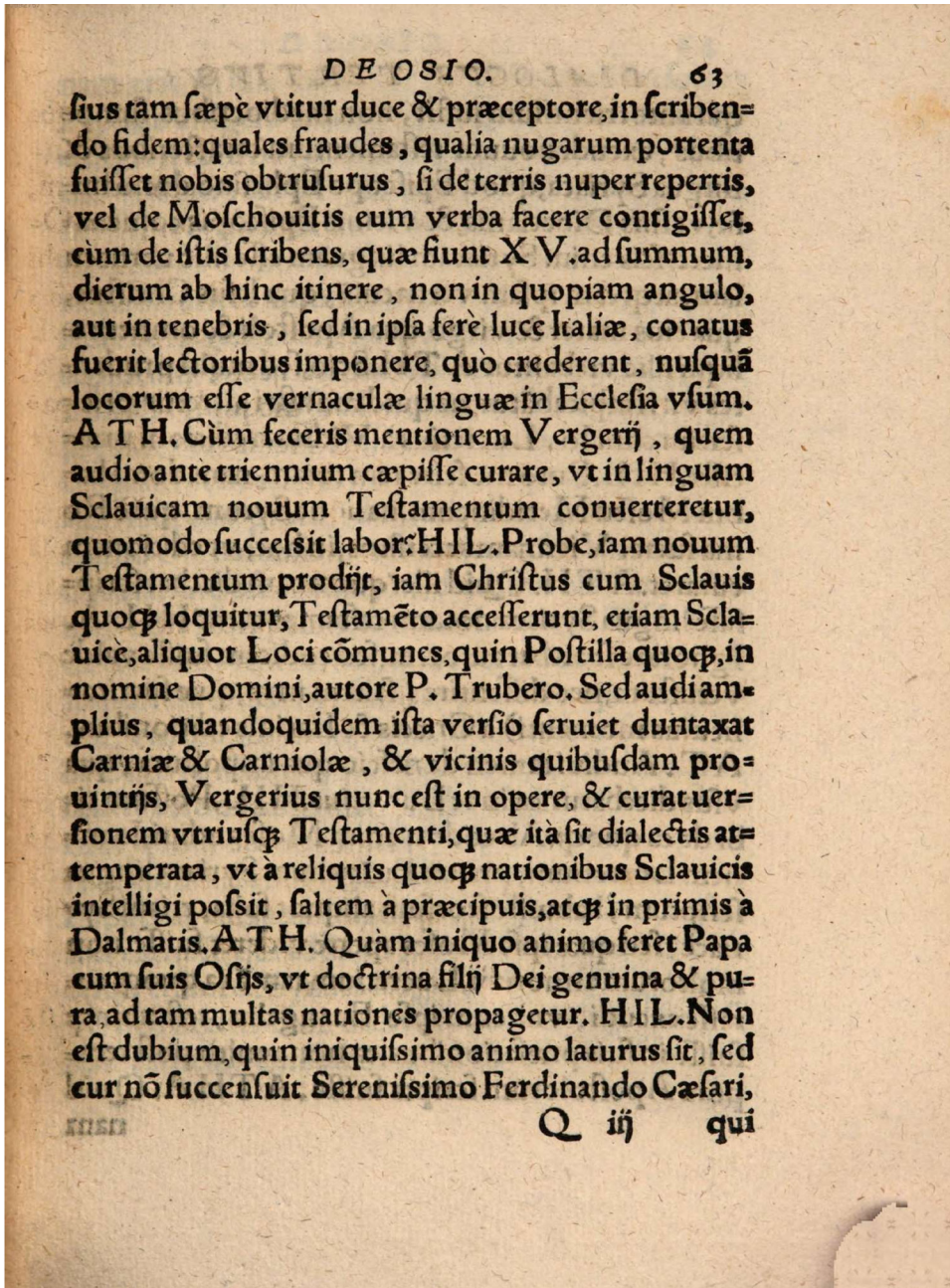
mit die Pfar Tyffer zürverwalt / nachmals resignirt er mit das Beneficium S. Maximilian zü Tilt. Vnd am letzten / halffe er mit sampt dem Treubergigen vnd Gassflichen Herren / Herren Francisco Gantsianer Bischoffen zü L. abach seligen / zür Thumbherrey zü L. abach. Vnd der gut Bonomus ist im 1546. Jar / als er nun über 90. Jar alt war / von diser Welt ganz Christenlich abs geschieden / Chailtus der Herr verleihe ime / vnd vns allen vñ seeliche Dinstund Amen. Dieser erst obgemelter Herr Vergertius / als bald er mich erfragt het / schab mir nach einander etlich Dieiffe / begert von mir zü wissen / ob ich mir getrawet die Bibel in die Windische vnd Crobatsche sprach zü verdolmetschen. Zü diesem Werck / wolt er mit Leib / Güte / Blut verhoffen sein. Vnd er hab von etlichen Fürsten vnd Herren güte veröffnungen / die auch zü diser nödtiger vnd besamer art vñ wollen beiffen.

Dem Herren Vergertio / auff gemelte sein schreiben vnd begere / hab ich erstlich etlich mal schriftlich vnd hernach ire wie wir zusamen kamen / in bey sein etlicher Hochgelerten Theologen / auff dise weiff geantwoert. Ich kenne kein Hebreischen büchstab / Griechisch kan nicht wol lesen / wölsche zwo Sprachen einem jeden / der die Bibel verdolmetschen wil / zü forderst vñ nöthen sind / das er sie wol vnd grundtlich verstehe. Vnd wiewol (Gott lob) die Bibel / vnd sonderlich bey disen vnserezeiten / von iren etlichen / auß dem Hebräischen vnd Griechischen / in die Lateinische / Teütsche vnd Wälische sprach / güte vnd versens dig ist / verdolmetscht / wie alle Gelereten dannon zeugen. Die weil aber die Windische sprach an jr selbst arm / vñnd gemangelhaftig an vilen Wörtern sey / hat auch vil Aequiuocaz / das ein Wort mancherley bedeut. Vnd sie wird nicht allein in einem Land anders / dann in dem anderen / sondern oft über 2. oder 3. Meil / in auch oft in einem Post mit

Stat gratia facti, &c.

Solmetzcher
dieses Büches
kan nicht
heusch noch
Griechisch.

Slika 2: Pier Paolo Vergerio, *Dialogi quatuor de libro, quem Stanislaus Osius [...] edidit*, Tübingen 1559, str. 63.

Slika 3: Slovenska tipografija pred Vergerijem in po njem: spodaj *Abecednik in katekizem* (1950), zgoraj *Ta evangeli svetiga Matevža* (1555).

TAEVAN²
GELI SVETIGA MA²
TEVSHA,SDAI PERVIZHVTA

Slouenski leig preo²
 bernen.

EVANGELIUM D. N. I² V
Christi, Authore Mathae² Anc
 primur: uersum in linguam
 Schlaucam.

MATH. XXI.

Dabitur genti facienti fructus eius.

M. D. LV.

Abcedarium

vnd der klein Catechismus
 In der Windischen
 Sprach.

Ane Buquice / is rih se ty
 Gladi inu preprosti Slouenci
 mogo lahku vkrattim zhasu
 brati nauzbiti / Drih so tudi
 ty veshy stuti te kerszhanste
 Vere inu ame Volycue /
 se so prepisane od aniu
 ga Peryarila vseh
 Slouenzou.

Rom. xiiii.

Et ois lingua confirebitur Deo.

te iste vuzhiti Deut. vi. et xi.
 Obru iest kir sem tudi kaninu
 starimu vom Slouenzom na-
 prei postaulen sem te vegshe stu-
 lenashe praue Dere v lete buqui
 ce prepisal inu v rih sem tudi ho-
 tel pokazati an lagag fratig pot
 kofu se ima an vsaketeri storai
 brati nauuzhiti.

Dy Shulmastri pag inu vy
 vsi kir snate poprei brati/samer/
 kate inu druge vuzhite de ta D.
 storai vselei vsazhetki inu na
 konzu vsake besede sa an F. inu
 ta A. sa ch. inu ta L. debellu/
 inute stymouce po tet shegi na-
 shiga Jesiga senauadite isezhi/
 Dy vesite de te stymouce vsag
 Jesig oli deshella dregaci isgo/
 uori / Strimu inu vsimu dou
 brumu dai Jesus Christus suyo
 gnado/ A M L I.
 A iii

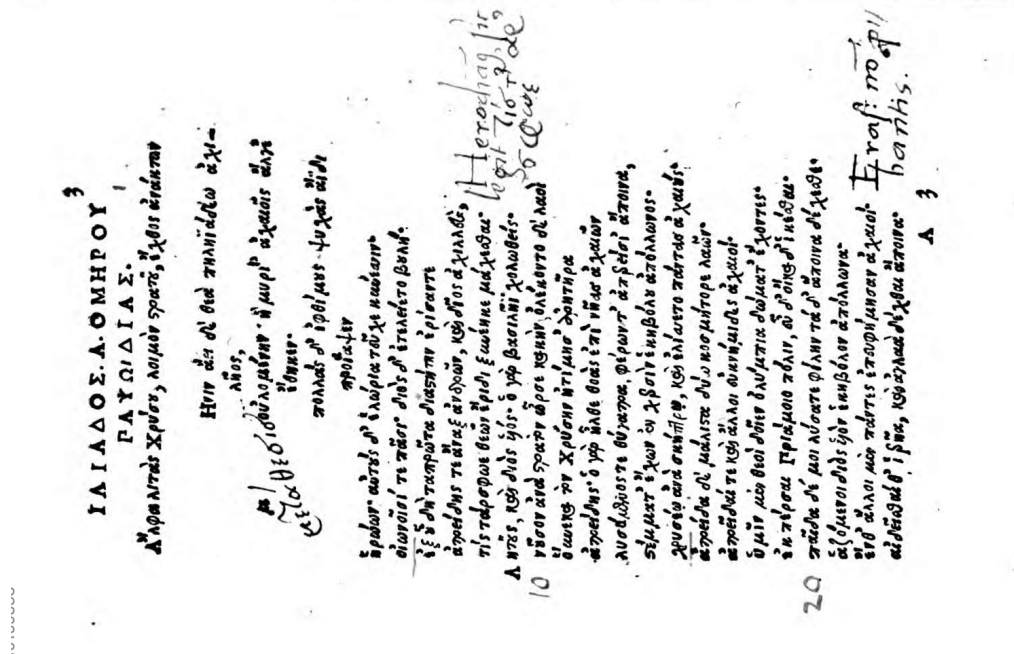
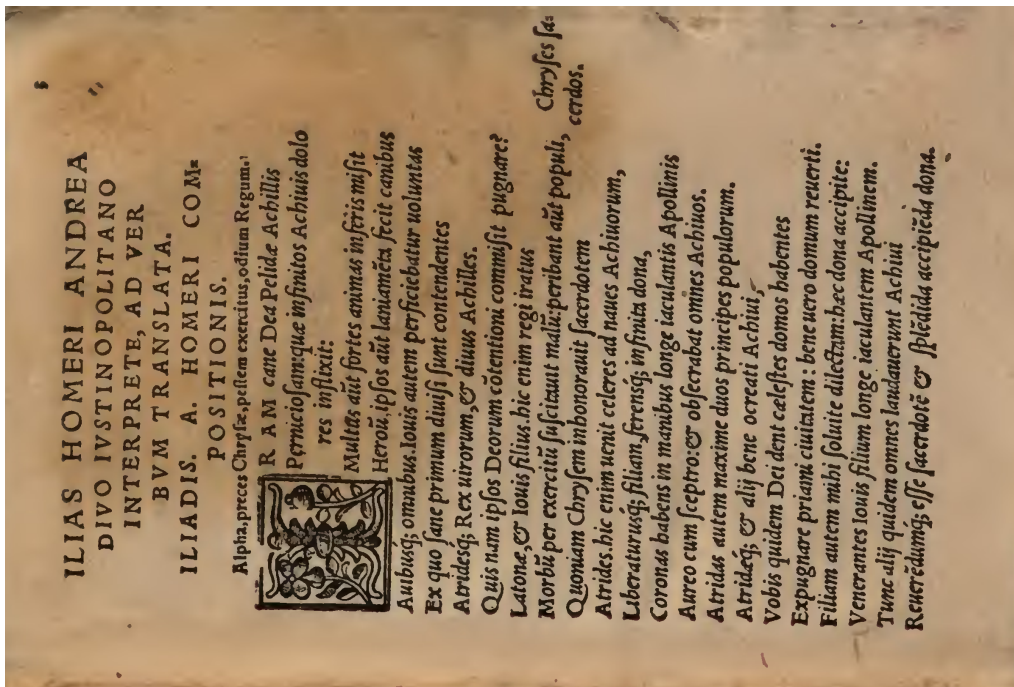
P R E D G V O R.

stusa, od Kateriga S. Mateush su-
 eistu inu rinzihnu pishe, prou
 sposnamu inu fastopimo. Duri
 on. Sakai je zhlovik postal, v-
 mer inu vsfal od smerti, Skufi kai
 inu koku moremo dileshni biti
 nega dobrane inu fastushena, To
 nasho vero vnega poblusha inu
 poterdi, detudi nasho ferce bode
 preminenu na dobru, de naprei
 do konza nashiga shiuota, so v-
 sem nashim gianem inu lebnom
 se dershimo po vuki tih S. Euan-
 geliou, inu de dobimo tu nebesku
 Kraleustuu skufi Iesusa Criftusa
 nashiga famiga Ohranenica,
 Timu fred Ozhetom inu S. Du-
 hum bodi vfa zhaft tar huala
 imer inu vselei. Amen.

Vashi Slushabniki,
 inu Bratie, V. T.

Tij

Slika 4: Reprodukcija začetka Iliade v izdaji Alda Manuzia (Homērou Ilias / Homeri Ilias, Venetiis 1524) in v prevodu Andreasa Divusa (Homeri, poetarum omnium principis, Ilias Andrea Divo Justinopolitano interprete ad verbum translata, Venetiis 1537).

Blaž Podlesnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
blaz.podlesnik@ff.uni-lj.si

Književnost v Kijevski Rusiji in *Slavia orthodoxa*

Prispevek obravnava književnost Kijevske Rusije kot zgodnesrednjeveško književnost, ki se je razvijala v specifičnem kulturnem kontekstu Slavie orthodoxe. Ob tem izpostavlja in opozarja na temeljne strategije, s katerimi je mogoče obravnavo te književnosti vsaj delno obvarovati pred različnimi poenostavitvami, ki jih ob obravnavi zgodovinsko tujih in drugačnih kulturnih obdobj in praks vsiljujejo sodobni kulturni modeli in predstave.

1 Slovani na meji dveh Slavij

Da so se slovanske kulture zgodovinsko razvijale v dveh – če upoštevamo fenomen bošnjaške kulture, pa celo v treh – zelo različnih kulturno-konfesionalnih arealnih, je očitno. Meja, ki je v 11. stoletju dokončno ločila katoliški zahod od pravoslavnega vzhoda, je potekala prav po ozemlju, ki so ga naseljevali Slovani, ta ločnica pa je pomembno zaznamovala razvoj slovanskih kultur na obeh straneh, saj so njene posledice segale daleč onkraj konfesionalnih in konfesionalnopolitičnih okvirov. To mejno območje je bilo v marsikaterem obdobju tudi območje geo- in religioznopolitičnega konflikta, na katerem sta obe konfesionalni središči skušali razširiti svoj vpliv: narodnostna in kulturna slika današnjega Balkana je v marsičem posledica zahodnih prizadevanj za latinizacijo tega območja v obdobju od 11. do 13. stoletja, vzhodnoslovanske etnične in kulturne specifikke pa so v veliki meri rezultat poljsko-litovskih in moskovskih teženj po razširitvi konfesionalnega vpliva na čim širšem vzhodnoslovanskem ozemlju v 15., 16. in 17. stoletju. Ob pomikanju meja katoliške in pravoslavne vplivne sfere so nastajali zanimivi konfesionalno-kulturni hibridi, kakršna sta na primer glagoljaška kultura na zahodnem Balkanu in uniatstvo v vzhodnoslovanskih deželah pod poljsko-litovsko oblastjo (prim. Malmenvall 2014: 394–396), in ne glede na pogosto zapletene posvete in cerkvene zgodovinskopolitične okoliščine je bila prav predstava o konfesionalni bipolarnosti slovanskega sveta in pripadnosti tej ali oni hemisferi Slavie pogosto ključen element oblikovanja slovanskih etnopolitičnih identitet v različnih zgodovinskih obdobjih.

Pri tem je bila – oziroma tudi dandanes je – zavest o zgodovinski vpetosti v specifični kulturni kontekst slovanskega vzhoda ali zahoda prepogosto le način za selektivno prikrajanja zgodovine s ciljem upravičevanja aktualnih politik. Spor med vzhodnim in zahodnim krščanstvom je bil od samega začetka spor za *pravo sodbo/vero* o svetem in

svetu, apriorna *pravilnost* te vere pa opravičilo za marsikaj, kar je nemogoče opravičiti kot krščansko. Danes je četrtek, 24. februarja 2022, in na Kijev in druga ukrajinska mesta padajo ruske rakete. Ruski vojaški napad na Ukrajino je po mesecih zaostrovanj z obeh strani danes nova resničnost. Padajo rakete in umirajo ljudje. Znova. Kot že nešteto krat na tej meji. In alibi je znova ustrezno prikrojena zgodovinska *opravičenost*. Nočem razmišljati o truplih, o preživelih ob grobovih, o novih generacijah, zastrupljenih z *opravičenim* sovraštvom, in ker ne morem storiti nič drugega, pišem. Da bi sebi in morda še komu predstavil precej bolj bogato in zapleteno preteklost slovanskih kultur, ki je ni mogoče poenostaviti v preproste sheme *naše – njihovo* in vedno znova uporabiti kot izgovor za pritlehnosti. To ujetim v realnost vojne in nasilja sicer zares ne pomaga, tam so besede vedno le izgovor za uporabo ali opravičevanje dejanskega nasilja, a vsake vojne je enkrat konec in takrat se morata obe strani konflikta soočiti z besedjem, ki je prikrivalo in opravičevalo nasilje ter z lastnimi in tujimi narativi o zadnjih in vseh preteklih krvavih dogodkih. Če sta sposobni videti kompleksnost in notranja nasprotja, ki se skrivajo za lastno zgodbo o svetu, bosta lažje slišali glasove, ki stvarnost v vsej kompleksnosti skušajo ubesediti na nasprotni strani, in spopad za resnico o svetu in svetem se bo znova lahko vrnil v polje besed, kjer se lahko bolj ali manj plodno soočajo konceptualno in tipološko raznoliki jeziki, s katerimi skušamo misliti sebe in svet. Da lahko razumemo drugo in drugačno zgodbo o svetu, moramo biti pripravljeni podvomiti, ali resnično prav razumemo lastno, zato naj tudi naš premislek o knjižni kulturi Kijevske Rusije, kjer se je tako rekoč iz besede rodil etnično kulturni prostor, v katerem danes žal znova govori orožje, sledi tem izhodiščem.

2 O neki drugi književnosti

Kot je Kijevska Rusija neka povsem druga Rusija – o zapletenem odnosu med njima sem že razglabljal pred časom (2019b: 23–27) –, je tudi književnost vzhodnih Slovanov v 11. in 12. stoletju neka zelo drugačna književnost. Ko o njej razmišljamo danes, smo obremenjeni s predstavami o nacionalnih književnostih kot temelju slovanske nacionalne samobitnosti, pri tem pa pogosto pozabljamo, da so tovrstne predstave, ki so ključne za hierarhijo kulturnih vrednot 20. stoletja, v večini slovanskih kultur stare le slabih dvesto let. Podobno ključen je za sodobno razumevanje književnosti tudi koncept umetnosti kot specifičnega kulturnega fenomena. Ne glede na to, kako definiramo t. i. *literarnost* kot njeno ključno značilnost, je sodobna književnost predvsem *besedna umetnost*, ki naravni jezik uporablja na poseben način, za njen odnos do zunajbesedilne dejanskosti pa je v pretežni meri značilna konvencija *fikcijskosti* z zapleteno mrežo odnosov med literaturo in stvarnostjo (prim. Juvan 2011: 177–198). Poleg tega se vloga književnosti – sploh v sodobnem digitaliziranem tekstualnem okolju – s časom vse bolj zmanjšuje. Pisana beseda se umika zvoku, vizualni podobi in videu oziroma postaja del novomedijskih tekstov, zmanjšujeta se delež in pomen verbalne komunikacije,

tradicionalna beletristika pa ob tem predstavlja vse manjši del tako visoke kot tudi popularne kulture. Današnja književnost je tako predvsem umetnost, prek predstav o knjižnem jeziku je neločljivo povezana s predstavami o nacionalni samobitnosti, hkrati pa ob deklariranem kulturnem statusu v kulturi vse bolj postaja zgolj ena od številnih mogočih oblik umetniške refleksije sveta, ki nikakor ni najpomembnejša.

Ko isti pojem uporabljamo za premislek o besedilih, ki so nastajala približno tisoč let nazaj v zelo drugačnih okoliščinah in z zelo drugačnimi funkcijami, se najprej pojavi vprašanje, kako se *literarnost* teh besedil razlikuje od *literarnosti* naše književnosti. Zato ne preseneča, da so se raziskovalci starejše vzhodnoslovanske književnosti že v 60-ih in 70-ih letih, ko se je literarna veda veliko ukvarjala s specifikami literarnega v novoveški književnosti, posvetili poetiki *starejše ruske* književnosti. Slednjo so skušali razumeti v kategorijah, ki so bile sicer drugačne, a primerljive s poetikami književnosti poznejših obdobj (npr. srednjeveška poetika *literarnih sredstev*, poetika srednjeveškega *umetniškega prostora in časa* – Лихачев 1971a). Ob vseh izpostavljenih razlikah je bil tako okvir obravnave neločljivo povezan z novodobnimi predstavami o literaturi in literarnosti, zaradi česar se nam je srednjeveška književnost pogosto kazala predvsem kot nekakšna zrcalna slika sodobne književnosti.¹

2.1 Izvirnost istovetnosti

Praktično brez izjeme se sleherni poskus misliti srednjeveško pismenost začne pri opredelitvi njenega posebnega odnosa do inventivnosti. To, kar Lihačov opredeli kot *književno etiketo* (1971a: 95–122) in kar sodobnejši avtorji označujejo tudi s pojmom *književni običaj(i)* (Каравашкин 2011), izhaja iz zavedanja, da se teksti srednjeveške pismenosti in kultura nasploh ne podreajo splošni novoveški zahtevi, da mora tekst na neki ravni prinesiti v prostor kulture nekaj izvirnega. Če od književnosti danes na vsebinski ali oblikovni ravni pričakujemo nekaj še nezapisanega, torej nov pogled na svet, je cilj staroruskega besedila predstaviti celovitost, večnost in nespremenljivost sveta, čigar resnica se nam je že razodela v Božji besedi. Od tod svojevrstna slepota za vse, česar ni bilo mogoče povezati s krščansko predstavo o zgodovini, ter nagnjenost k ponavljanju tipskih formul in modelov ubeseditvev, ki so konkretno besedilo povezovali z vsemi ostalimi besedili kulture, predvsem z ostalimi zgodnejšimi besedili krščanske kulture in svetopisemskimi izvirniki. Ko kneza ali mučenca opisujejo z enakimi ponavljajočimi se izrazi, kot so to počeli njihovi predhodniki, pisci ne ponavljajo že zapisanega, temveč vzpostavljajo vez med konkretnostjo sveta tukaj in zdaj ter večno resnico o svetu. Vsak opis kneza, ki se odpravlja na vojni pohod, vsaka upodobitev mučenca,

¹ Tak okvir je nereflektirano prisoten tudi v sodobnejših *poetikah* staroruske književnosti. V ozadju raziskovanja odnosa med »umetniško upodobitvenostjo« in »predmetno opisnostjo« staroruske književnosti, ki je izhodišče ene novejših monografij na to temo (Дёмин 2009: 13–14), je mogoče razbrati vprašanje zapletenega odnosa med vsebino in formo kot enega ključnih elementov literarnosti v njenem sodobnem razumevanju.

ki umira z molitvijo na ustih, s ponavljajočimi se občimi mesti tke nevidne vezi med konkretnim knezom in celotnim njegovim rodом vse do ustanovitelja dinastije, legendarnega Rjurika, med vsakim novim mučencem in vsemi, ki so umrli za Božjo resnico, do samega Odrešenika. Namesto sveta, ki nam ga sodobna književnost ustvarja tako rekoč vsakič znova, srednjeveški knjižniki s tovrstnimi besednimi vezmi za efemernim, konkretnim in minljivim razkrivajo univerzalno in večno. Kar se s perspektive sodobnosti torej zdi kot ponavljanje, je nenehno presojanje sveta z vidika o njem razodete resnice, iskanje analogij, ki jih lahko razodene beseda, potrjevanje predstave, da je v svetu človeške minljivosti, negotovosti in trpljenja vedno znova mogoče razbrati besedo Stvarnika in s tem smisel.

2.2 O avtorju in junaku

V takšni književnosti ne avtor ne junak ne predstavljata besedilne reprezentacije individualnega videnja sveta ali enkratne in edinstvene vloge v upodobljenem svetu. Čeprav se načini upodabljanja človeka v posameznih obdobjih razvoja vzhodnoslovanske srednjeveške pismenosti spreminjajo, na kar je že sredi preteklega stoletja opozoril Lihačov (1971b), ta človeka ne vidi kot individualno usodo. Zanj je zanimiv kot vsakokratna uresničitev položajev in vlog, katerih nadčasovne vzorce nam razodevajo besedila Svetega pisma, ne zanimajo pa je partikularnosti posameznih življenj oziroma vse tisto, kar starozavezni Pridigar označuje kot »nečimrnost čez nečimrnost« (Prd 1,2). V očeh porenosančne kulture, ki je človekovo individualnost postavila v središče, kulture, ki *humanistiko* razume kot premišljevanje o smislu sleherne individualne in neponovljive človekove usode, se zdi takšen književni junak klišejski in podrejen vnaprej določeni družbeni ali religiozni vlogi, a nemogoče je soditi o njem, ne da bi upoštevali, da je za staroruskega pisca bistvo človeškega ravno v nevidnih vezeh, ki slednjega prek Kristusove dvojne narave povezujejo z Bogom. Tak junak ne potrebuje avtorja, da ga v upodobljenem svetu sklene in zaključí, ne potrebuje »estetske ljubezni« in transgredientega »darila« avtorja, kot bistvo estetskega odnosa med avtorjem in junakom pojasnjuje Mihail Bahtin (1999: 11–32), saj mu – podobno kot avtorju samemu – to darilo vselej in vnaprej podarja sama narava zgodnjesrednjeveške književnosti.

Podobno kot junak, ki ga je v svetu treba zgolj razkriti, se tudi avtor vsakič znova razkrije glede na vrsto in namen besedila, ki ga piše ali prepisuje. Svet mu je vedno razodet po Božji milosti: ko piše hagiografijo, se deklarativno samoponižuje, da bi dodatno izpostavil človekovo nevrednost, da sodi o svetosti, ter poudaril izjemnost svojega »junaka«, ko piše religiozno publicistično besedilo, govori v formulah znanih bizantinskih cerkvenih očetov, v letopisnih historiografskih pojasnilih pa prepleta odlomke grških kronografov in vzhodnoslovansko plemensko zgodovinsko izročilo, da bi zgodovino Kijevske države umestil v okvir t. i. *odrešenjske zgodovine* (podr. gl. Malmenvall

2015: 207–214). Ne glede na to, kdo piše, se razodeva enaka celostna slika sveta, zato z vidika razumevanja avtorstva pravzaprav ni razlike, ali ustvarjamo izvirno besedilo ali morda prepisujemo, prevajamo in/ali prirejamo starejša, že napisana besedila.

2.3 Čas in prostor

Podobno bi lahko nadaljevali o vseh ostalih ključnih literarnovednih kategorijah, ki v novoveškem razumevanju književnosti določajo specifično vsakokratne transformacije sveta v literarno podobo, a ustavimo se le še pri dveh osrednjih – času in prostoru. Če je za novodobno književnost prav umetniška transformacija različnih vidikov časovno-prostorskih koordinat pogosto ključen del njene literarnosti (spomnimo se samo na nekatere ključne koncepte umetniško proze, kot so odnos med *fabulo* in *sižejem*, *kronotop*, *fokalizacija* ipd.), sta v razumevanju staroruskega knjižnika tako čas kot prostor danost, a danost, ki je drugačna tako od predstav o linearnem času kot tudi o evklidskem prostoru (oba sta običajno predmet transformacij v novodobni književnosti).

Kot ugotavlja že Lihačov (1971a: 278–316), staroruska književnost ne pozna notranjega umetniškega časa besedila, v katerem se srečujeta avtor in bralec, prav tako ima večina besedil svoj sklenjen zunanji čas, v katerem skušajo – upoštevajoč srednjeveško zahtevo po celoviti upodobitvi – predmet predstaviti od začetka do konca (vsaka hagiografija se tako začne z otroštvom bodočega svetnika in sklene s posmrtnimi čudeži). Obenem je tako rekoč nadčasovno vse, kar je sveto in česar se čas ne dotakne, prav tako pa se zdi, kot da čas ne obstaja tudi za vse telesno, vsakdanje in nepomembno, ujeto v večnem minevanju. Med tema dvema skrajnostma so predstavljeni pomembni dogodki knežje in cerkvene zgodovine, ki svoj pomen dobijo prek analogij s preteklimi dogodki svetopisemske zgodovine ter v nekakšni večni sedanjosti med čudom odrešenja in poslednjo sodbo ves čas potrjujejo temeljne svetopisemske časovne okvire.

Tudi prostor staroruske pismenosti je podrejen prostorskim koordinatam svetopisemske zgodovine. Realni, geografski prostor se prevajalcem, prepisovalcem, piscem in bralcem razkriva kot prostor, v katerem se je razodela in se še razodeva Božja resnica, prostor, ki se s svojo duhovno napolnitvijo lahko približa krajem, v katerih se je odvijala svetopisemska zgodovina, krajem, ki slovijo po svoji duhovnosti. Ilarion, kasnejši kijevski metropolit, nam v *Besedi o postavi in milosti* takole razkrije to zanj očitno geografsko vez med vladarji in njihovimi prestolnicami:

On [Konstantin I. Veliki – *op. p.*] je s svojo materjo Heleno prenesel križ iz Jeruzalema v Konstantinopol, ga razširil po vsej zemlji in utrdil vero. Ti [Vladimir I. Veliki – *op. p.*] pa si s svojo babico Olgo križ prinesel iz Novega Jeruzalema, Konstantinovega mesta; skupaj sta ga postavila nad vso zemljo in utrdila vero. (Podlesnik 2019a: 45)

Z Vladimirjevim sprejetjem krščanstva se ni vzpostavila le vez med cesarjem, ki je v 4. stoletju pokristjaniil Rim ter osnoval novo prestolnico Konstantinopol, in kijevskim knezom, ki je krščanstvo utrdil med vzhodnimi Slovani, temveč tudi neposredna vez med Jeruzalemom, kjer je Jezus oznanjal nebeško kraljestvo, Konstantinoplom, kjer je to kraljestvo prvič dobilo tudi konkretne geografske obrise, ter Kijevom. Ta z Vladimirjevim dejanjem v očeh pisca ni postal del obrobja znanega sveta ali potencialna severna provinca Bizanca, temveč središče novega krščanskega imperija, torej še ena zemeljska uresničitev Kristusovega nauka, še en Novi Jeruzalem.²

Nekaj podobnega bi lahko ugotovili, če bi podrobneje pretresli prostorske značilnosti ostalih zgodnjih kijevskih besedil. V *Žitju Teodozija Pečerskega*, hagiografiji znamenitega predstojnika najpomembnejšega kijevskega samostana, je prostor samostana na primer osmišljen kot nekakšen zaprt, od preostalega sveta ločen svet (prim. Glaser 2019: 147), v katerega se je mogoče že za življenja umakniti iz grešnega človekovega vsakdana ter slediti Kristusovemu vzoru. V ta prostor sicer prodirata tako grešnost kot posvetna politika, a se jima *samostan*, ki svoje duhovno bistvo črpa iz vezi z enim najznamenitejših samostanov takratnega pravoslavnega sveta,³ uspešno zoperstavlja.

3 »Naša« književnost vs. književnost *Slavie orthodoxe*

Ob dejstvu, da gre v primerjavi s sodobno književnostjo za tipološko povsem drugačen tip besedil, ki si ga vedno znova skušamo približati v kategorijah književne sodobnosti, je razumevanje staroruske književnosti pomembno zaznamovala tudi sama ideja nacionalne književnosti, ki je imela – sploh v slovanskih kulturah – tudi pomembne nacionalnoemancipatorne in kulturnopolitične razsežnosti. S književnostjo, ki smo jo v poromantični dobi dojemali kot kategorijo nacionalnega prestiža, so zgodnejši, srednjeveški teksti ob folklori postali dokaz »tisočletne« zgodovinske tradicije nacionalnih književnosti. To je seveda pogojevalo njihovo osmišljanje: pri oblikovanju vzhodnoslovanskega srednjeveškega kanona so bila v skladu z novoveškimi predstavami o avtorstvu v ospredju izvirna besedila, ki so odražala določeno vzhodnoslovansko specifiko (idejno, kulturnozgodovinsko, jezikovno), manj pozornosti pa so bili deležni prevodi in prepisi ostalih besedil, ki so se ob vzhodnoslovanskih kodeksih pojavljali tudi na južnoslovanskem območju. Tudi zaradi dejstva, da so imela zgodnja vzhodnoslovanska besedila pomembno ideološko vlogo v poznejših moskovskih prizadevanjih za utrjevanje lastnega kulturnega prestiža, je ta zgodovinska optika verjetno bistveno popačila dejansko sliko staroruske kijevske pismenosti, ki je nastala in se razvila povsem neodvisno od poznejših predstav o zgodovinah posameznih nacij in nacionalnih kultur.

² Podrobneje *Besedo* kot poskus utrditve religiozne in politične samobitnosti Kijeva predstavlja pisec spremnega besedila (Malmenvall 2019a: 58–62).

³ Gre za konstantinopelski samostan Janeza Krstnika (Studijski samostan). Teodozij je življenje svoje kijevske samostanske skupnosti osnoval prav na pravilih tega slavnega samostana (prim. Podlesnik 2019a: 114).

Prvi avtor, ki je zelo jasno opozoril, kako v primeru zgodnjih srednjeveških besedil optika nacionalnih filologij izkrivlja sam predmet preučevanja, je bil italijanski slavist Riccardo Picchio (1923–2011). V premisleku, ki ga je celoviteje predstavil v uvodnem poglavju monografije z začetka 90-ih let minulega stoletja (1991: 7–84; ruski prevod v Пиккио 2003: 3–82), je predlagal, da o slovanski srednjeveški književnosti razmišljamo v kategorijah dveh različnih kulturno-konfesionalnih področij, na katerih so besedila nastajala v zelo različnih jezikovnih okoljih. Na območjih, ki so bila pod cerkveno upravo zahodne krščanske Cerkve, se je kot jezik cerkvenih besedil in bogoslužja skušalo uveljaviti latinščino, kar je Slovane, ki so živeli v mejah t. i. *Slavie latine* (kasneje se je bolj uveljavil izraz *Slavia Romana*), in njihovo pismenost umeščalo v drugačen položaj kot njihove vzhodne sosede, kjer je vlogo skupnega kulturnega *koiné* prevzela cerkvena slovanščina. Čeprav so praktično vsi Slovani v svet pismenosti v 9. stoletju vstopili zahvaljujoč misiji Konstantina in Metoda, ob kateri je več kot očitno, da je obstajala zavest o skupnih potezah vseh Slovanov, sta dva različna kulturna modela dveh religioznih središč, ki sta v naslednjih stoletjih skušala pod svoje okrilje pritegniti čim večji kos slovanskega sveta, oblikovala dve zelo različni kulturni okolji, vsako s svojimi osnovnimi značilnostmi (gl. Пиккио 2003: 9).

Ob tem Picchio izpostavlja, da je za pravoslavne Slovane ključno vlogo pri oblikovanju skupnega kulturnega prostora odigralo Prvo bolgarsko cesarstvo ob koncu 9. oz. v začetku 10. stoletja. Slednje je oblikovalo kulturni model, ki so ga nato posnemali vsi drugi pravoslavni slovanski centri od Kijeva in Srbije do Novgoroda in Moskve. Ta kulturni model se je iz središča v središče širil prav s pomočjo cerkvenoslovanskih prevodov pretežno grških krščanskih besedil, in tako je nastajal enoten kulturni prostor, v katerem je vlogo knjižnega jezika kljub posameznim lokalnim specifikam opravljal enoten *starocerkvenoslovanski knjižni jezik*. Glavnina besedil v vseh teh slovanskih književnih in kulturnih središčih je bila pravzaprav enaka, prevajalci, prepisovalci in pisci so se pogosto selili iz enega središča v drugo ter tam nemoteno nadaljevali svoje delo, vse to pa jasno priča o tem, da je bila zavest o skupnih potezah celotnega pravoslavnega slovanskega sveta za to sfero precej bolj bistvena kot zavest o individualnih tematskih, idejnih ali jezikovnih partikularnostih, ki so prihajala v ospredje v izvirnih besedilih, ki so nastajala v posameznih centrih. V kulturnem smislu je bil torej svet kijevskega knjižnika 10., 11. in 12. stoletja svet širšega slovanskega pravoslavnega okvira, znotraj katerega je v skladu s splošnimi kulturnimi zakonitostmi in praktično v enakem jeziku skušal osmisлити ključne dileme svojega konkretnega prostora in časa.⁴ To, kar se s perspektive kasnejših obdobij zdi najpomembnejše, je bilo le manjši del celotne kulturne sfere, izolacija izbranih izvirnih besedil in neupoštevanje celotnega konteksta pa le omejujeta našo zmožnost, da bi zares razumeli tudi vse tisto, kar je bilo

4 Za kijevske pisce so bile to predvsem dileme o skandinavski ali slovanski vlogi pri nastajanju politične infrastrukture Kijevske države, polemika o pomenu severnih ozemelj Novgoroda pri oblikovanju dinastije in države, razprave o izvoru in pomenu imen *Rus[']i* in *ruski* (podr. gl. Podlesnik, 2019b: 25).

posebno in individualno. Ko se odpovemo rusko- ali belorusko- ali ukrajinskocentričnemu pogledu na kijevske obdobje, lahko v začetkih vzhodnoslovanske pismenosti vidimo v prihodnost odprto kulturnozgodovinsko okolje, ki ga je mogoče tudi v zgodovinskih pregledih starejše vzhodnoslovanske književnosti obravnavati kot tako (prim. Пиккио 2002: 9–37), in ne zgolj kot fazo v razvoju nečesa, kar je sledilo pozneje.

4 Književnost *Slavie orthodoxe* in kontekst *Slavie christiane*

Še korak dlje po tej poti so šli raziskovalci, ki so opozorili, da je morda lahko celo delitev na književnost slovanskega katoliškega zahoda in pravoslavnega vzhoda pri obravnavi najzgodnejših slovanskih besedil zavajajoča in da zožuje kulturni in književni prostor, v katerem so besedila nastajala, saj v najzgodnejšem obdobju vzpostavlja jasno ločnico med pravoslavni Slovani in Slovani, ki so živeli pod cerkveno upravo Rima. Čeprav je bila zgodovina polemik med Bizancem in Rimom dolga in zapletena in je sredi 11. stoletja pripeljala do dokončnega razkola obeh Cerkva, je bilo širjenje krščanstva v novih deželah s pritegnitvijo lokalnih vojaško-političnih elit običajen modus misijonarskega delovanja obeh Cerkva. Jasna ločnica med *latinskim* zahodom in *cerkvenoslovanskim* vzhodom je nekaj, kar se je izoblikovalo v poznejših stoletjih, ko se je kulturni model *Slavia orthodoxe* uspešno razširil v kulturnih središčih slovanskega vzhoda, Rim pa je vse intenzivneje uveljavljal ekskluzivno rabo latinščine v Cerkvi, a v času pospešenega širjenja krščanstva v slovanskem in germanskem svetu med 9. in 12. stoletjem so ti jasni okvirji šele nastajali. Obe konfesionalni prestolnici sta si prizadevali, da bi svoj vpliv uveljavili prek lokalnih vojaško-političnih elit, kar je pomenilo, da sta bili pogosto prisiljeni upoštevati tudi njihove interese, ki so nov kulturni model videli kot priložnost za sakralizacijo posvetne oblasti.

V staroruski književnosti kijevskega obdobja sta tipičen primer knežja brata Boris in Gleb. Kneza sta življenje izgubila v bratomornem spopadu za oblast, ki se je po smrti Vladimirja I. razplamtel med njegovimi sinovi, zmagovalci tega spopada – kijeviski knez Jaroslav Modri in njegovi neposredni potomci – pa so s kanonizacijo mučencev, ki sploh nista umrla za vero, skušali dvigniti religiozni prestiž Kijeva, ki je tako dobil »svoje« svetnike, ter sakralizirati politično idejo pokorščine starejšemu bratu. A kot izpostavlja avtor spremnega besedila k slovenskemu prevodu, tovrstni politični mučenci (t. i. *strastotrpci*) niso posebnost pravoslavne slovanskega vzhoda, najdemo jih tudi pri zahodnih Slovanih (knez Venčeslav in njegova babica Ljudmila) in celo pri nedolgo pred tem pokristjanjenih Skandinavcih (Malmenvall 2019b: 93–94).

Eden od vidikov tovrstne kulturne suverenosti je bil ob lastnih svetnikih očitno tudi lasten jezik. Za Kijev in njegovo kulturo je bila pripadnost *slovanskemu* svetu točka širšega vpisa v svetovno zgodovino prek navezovanja na misijo Konstantina in Metoda pri ostalih Slovanih (gl. Podlesnik 2015: 20–21), *slovanskost* jezika kijevske pismenosti pa

pomemben element kulturnega in političnega prestiža. Očitno je bil podoben politični suverenizem tudi razlog za težnje po ohranitvi slovanskega bogoslužja v Panoniji in na Moravskem v 9. in 10. stoletju, kjer so si slovanski knezi prizadevali za avtonomijo v odnosu do germanske kulturne elite, v vseh teh primerih pa sta bili verski središči očitno prisiljeni upoštevati kulturne, ideološke in politične interese lokalnih elit (o jezikovni politiki Rima pri Slovanih gl. Fabijan 2003: 525–526).

Za kijevsko književnost najzgodnejšega obdobja je to pomenilo, da je takratni slovanski kulturni okvir, v katerem se je ta književnost razvijala, segal daleč onkraj meja takratne in poznejše *Slavie orthodoxe* in je zaobjemal celoten slovanski krščanski svet. Kijev 10. in 11. stoletja je imel tesne stike z novimi krščanskimi deželami Srednje Evrope – s Češko, Madžarsko, Poljsko in skandinavskimi deželami, prav s slovanskimi deželami pa je v okviru teh stikov zaradi jezikovne bližine očitno potekala tudi intenzivna kulturna izmenjava (npr. čaščenje posameznih vzhodnoslovanskih svetnikov pri zahodnih Slovanih in obratno – podr. gl. Живов 2002: 83–85), zato je bila – kot ugotavlja Živov – ta književnost, četudi je v osnovi sledila kulturnemu modelu *Slavie orthodoxe*, tudi književnost neke širše slovanske kulturne sfere, ki jo raziskovalec označuje s pojmom *Slavia christiana*.

5 Namesto sklepa

Ko se v nekaj korakih odmikamo od sodobnosti in aktualnih pogledov na književnost, se korak za korakom razkrije, kako zelo drugačen in svojevrsten in zapleten je kulturni kontekst zgodnjega vzhodnoslovanskega srednjega veka in kakšno kulturno nasilje predstavljajo poznejše historiografske redukcije omenjene kulture na srednjeveške začetke bodočih nacionalnih literatur. Nesporno dejstvo je, da je kijevska književnost osnova za razvoj poznejših »lokalnih« književnih šol v različnih vzhodnoslovanskih kneževinah, tudi v Vladimirsko-suzdaljski in kasneje v Moskovski kneževini, da je imela cerkvena slovanščina kot jezik, ki je pomembno zaznamoval pismenosti vseh poznejših obdobj, ključno vlogo tudi pri nastanku ruskega knjižnega jezika v 18. stoletju, a to ne pomeni, da v zgodovini realizirane možnosti kulturnega potenciala obdobja določajo naravo samega zgodovinskega in kulturnega pojava. Dejstvo, da se je poznejša moskovska srednjeveška pismenost razvila iz kijevske, ne pomeni, da je kijevska književnost zgolj in samo prva faza v razvoju ruske kulture, vez ruskega književnega jezika s cerkveno slovanščino pa ne more biti razlog, da Kijevsko državo in njeno kulturo obravnavamo kot nekakšno »pra-Rusijo«. Tovrstne redukcije v osmišljanju lastne in tuje preteklosti so le prvi korak v njihovih bodočih političnih zlorabah, ko tako iznakažena in prirejena zgodovina postane izgovor za vsiljevanje lastnega modela sveta, ki lahko sega od kulturnega hegemonizma (npr. zanikanje statusa ukrajinščine kot knjižnega jezika v 19. stoletju), do zlorab kulturnih modelov za

upravičevanje imperialističnih vojaških intervencij (od moskovskih poskusov podreditve ostalih vzhodnoslovanskih ozemelj v obdobju od 14. do 16. stoletja, prek »ščitenja« pravoslavnih Slovanov na Balkanu v drugi polovici 19. stoletja ter »osvoboditve« in združitve Slovanov v povojnem Varšavskem paktu do sodobnega Putinovega zanikanja ukrajinske državnosti). Zgodovina in zgodovina kulture tu nista in ne moreta biti argument ali opravičilo, pretekla obdobja kulture so vedno precej bolj *tuja*, kot so dejansko naša, in ko si jih pri vzpostavljanju zavesti o lastni preteklosti znova in znova na različne načine »prisvajamo«, se moramo zavedati, da je edina značilnost, v čemer so ta obdobja zares podobna naši kulturi in našemu sodobnemu videnju sveta, neskončna kompleksnost, ki je ni mogoče poenostaviti v enostavne sheme v službi sodobnosti. Če res želimo bolje razumeti zgodovinsko in kulturno drugačno in tuje, se moramo biti pripravljene soočiti tudi z razpokami in vrzeli v lastnem pojmovanju sveta in kulture, saj se nam le v tem primeru nekoliko bolj približa resnično drugo in tuje. Tudi branje besedil književnosti kijevskega obdobja, ki so danes vsaj delno na voljo tudi v slovenskih prevodih (gl. Podlesnik 2015, 2019a), ter premislek o njih, je lahko takšna priložnost za resnično soočenje z drugimi in drugačnim – ter posledično sami s seboj.

VIRI IN LITERATURA

- BAHTIN, Mihail, 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- FABIJAN, Silvester, 2003: Globalizacijske zahteve v liturgičnih obredih. *Bogoslovni vestnik* 63/3. 507–531.
- GLASER, Aljaž, 2019: Žitje Teodozija Pečerskega in politika žanra. Blaž Podlesnik (ur.): *Pismenost in kultura Kijevske Rusije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 143–154.
- JUVAN, Marko, 2011: *Literary Studies in Reconstruction*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- MALMENVALL, Simon, 2014: Florentinski koncil (1438–1439): uspehi in neuspehi reševanja uniatskega vprašanja. *Bogoslovski vestnik* 74/3. 385–397.
- MALMENVALL, Simon, 2015: Kijevska Rusija in Pripoved o minulih letih. Blaž Podlesnik (ur.): *Pripoved o minulih letih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 175–248.
- MALMENVALL, Simon, 2019a: Beseda o postavi in milosti: Primer osmišljanja položaja Kijevske Rusije v svetovni krščanski skupnosti. Blaž Podlesnik (ur.): *Pismenost in kultura Kijevske Rusije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 51–69.
- MALMENVALL, Simon, 2019b: Branje o Borisu in Glebu. Reprezentacija verskega in političnega zgloda. Blaž Podlesnik (ur.): *Pismenost in kultura Kijevske Rusije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 83–97.
- PICCHIO, Riccardo, 1991: *Letteratura della Slavia ortodossa (IX-XVIII sec.)*. Bari: Edizioni Dedalo.
- PODLESNIK, Blaž (ur.), 2015: *Pripoved o minulih letih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- PODLESNIK, Blaž (ur.), 2019a: *Pismenost in kultura Kijevske Rusije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- PODLESNIK, Blaž, 2019b: Rusi v Kijevu in Kijev v Rusih? Blaž Podlesnik (ur.): *Pismenost in kultura Kijevske Rusije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 5–27.
- ДЕМИН, А. С., 2009: *Поэтика древнерусской литературы (XI–XIII вв.)*. Москва: Рукописные памятники древней Руси.
- ЖИВОВ, В. М., 2002: *Разыскания в области истории и предистории русской культуры*. Москва: Языки славянской культуры.
- КАРАВАШКИН, А. В., 2011: *Литературный обычай Древней Руси (XI – XVI вв.)*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
- ЛИХАЧЕВ, Д. С., 1971а: *Поэтика древнерусской литературы* (Издание 2-е, дополненное). Ленинград: Художественная литература.
- ЛИХАЧЕВ, Д. С., 1971б: *Человек в литературе Древней Руси* (2-е изд.). Москва: Наука.
- ПИККИО, Риккардо, 2002: *История древнерусской литературы*. Москва: Кругъ.
- ПИККИО, Риккардо, 2003: *Slavia orthodoxa. Литература и язык*. Москва: Знак.

Rok Kuntner

Berlin, Würzburg

rok.kuntner@stud-mail.uni-wuerzburg.de

Roman o Aleksandru Velikem v srbski redakciji cerkvene slovanščine

Prispevek obravnava verzijo Romana o Aleksandru Velikem v srbski redakciji cerkvene slovanščine. V prvem razdelku prinaša pregled razvoja tega priljubljenega romana v okviru interne, tj. grške preoddaje, in sicer od njegovega nastanka do izoblikovanja kristjanizirane verzije, ki je bila slednjič prevedena v cerkveno slovanščino. V drugem razdelku podaja pregled problematike, ki zadeva to najstarejšo integralno ohranjeno slovansko verzijo Romana o Aleksandru Velikem. Gre za vprašanja njene predloge oz. predlog ter časa, kraja in okoliščin njenega nastanka. Zadnji razdelek je posvečen nadaljnji preoddaji cerkvenoslovanskega Romana o Aleksandru Velikem in njegovi vlogi pri nastanku mlajših tujejezičnih verzij tega literarnega dela. V okviru posameznih razdelkov skušam tudi ovrednotiti obstoječo literaturo in opozoriti na pomembnejše deziderate.

1 Psevdo-Kalistenov Roman o Aleksandru Velikem

Že za časa življenja makedonskega kralja Aleksandra III. (356–323), znanega pod imenom Aleksander Veliki, tudi Makedonski so poleg zgodovinskih poročil nastajale tudi mitizirane pripovedi o življenju in fantazijskih prigodah tega velikega osvajalca.¹ Na tej podlagi je izpod peresa nekega brezimnega kompilatorja, ki ga v klasični filologiji po dogovoru imenujemo Psevdo-Kalisten, pred 4. stol. po Kr. nastalo eno najbolj priljubljenih literarnih del vseh časov: t. i. *Roman o Aleksandru Velikem*, nadalje spričo kratkosti *Roman*. Legende o velikem osvajalcu, ki izvirajo iz Psevdo-Kalistenove tradicije, so v srednjem veku po razširjenosti ter vplivu na likovno umetnost in književnost konkurirale celo zgodbam kanoničnih evangelijev.² Priljubljenost *Romana* v grškem kulturno-civilizacijskem prostoru je objektivno merljiva po številu prepisov in predelav izvirnega besedila: preoddanih je več kot 20 primarnih starogrških rokopisov, ki razkrivajo kar pet različno starih različic izvirnega besedila, ki jih v strokovnem žargonu imenujemo *recenzije*, označujemo pa z grškimi črkami α , β , ϵ , λ , γ , * δ in * ζ . Na široko priljubljenost, ki presega okvire grškega kulturno-civilizacijskega prostora, pa lahko nadalje sklepamo po najmanj 35 tujejezičnih prevodih in predelavah *Romana*.³

1 Strabon, *Geogr.* 15.28 Πάντες μὲν γὰρ οἱ περὶ Ἀλέξανδρον τὸ θαυμαστὸν ἀντὶ τ' ἀληθοῦς ἀπεδέχοντο μᾶλλον. 'Vsi Aleksandrovi spremljevalci so fantazijskim elementom dajali prednost pred resnico.'

2 Stoneman 1991: 2.

3 Beck 1971: 133.

Med najstarejše in z vidika tekstne kritike najpomembnejše prevode štejemo klasično-armensko, sirsko in dve latinski različici – prevod Julija Valerija iz 4. stol. in prevod Leona iz Neaplja iz 10. stol. Za preučevanje recepcije in nadaljnega razvoja *Romana* v novih kulturno-civilizacijskih okvirih pa so posebej zanimive bližnjevzhodne različice (arabska, perzijska, etiopska idr.) na eni⁴ ter starofrancoska, srednjeangleška in staro-visokonemška različica na drugi strani.⁵ Tudi v slovanskem svetu je bila pripoved o življenju in junaških delih Aleksandra Velikega zelo priljubljena, zato ni naključje, da se tudi slovanska preoddaja kaže kot razmeroma bogata. V južnoslovanskem prostoru je v obdobju literarnega in kulturnega razcveta 10. in 11. stol. v okviru preslavske književne šole nastal cerkvenoslovanski prevod *Romana* bolgarske redakcije, ki se je skupaj s kronikama Georgija Hamartola in Joannisa Malalasa ohranil zgolj v obliki izvlečka v okviru ruskih kronik.⁶ Kot samostojno literarno delo pa je preoddana druga cerkvenoslovanska verzija iz 13. ali 14. stol., ki jo na osnovi jezikovnih značilnosti velike večine ohranjenih rokopisov prištevamo med dela srbske redakcije cerkvene slovansščine. Izven okvirov cerkvene slovansščine in že trdneje zasidrani v svoji proto-nacionalni tradiciji sodita češka in (novo)bolgarska verzija. Zlasti prva se vsebinsko že precej oddaljuje od Psevdo-Kalistenovega izvirnika, saj v njej izstopajo specifični motivi, značilni za žanr češke viteške epike, v okviru katere se to verzijo navadno tudi obravnava, in pa izrazito poudarjena alegorična raven zgodbe.⁷ Slednjo pa je potrebno dojemati v okviru bolgarskega prebujenja (bolg. *възраждане*), obdobja ponovnega odkrivanja lastne preteklosti in kulture, oblikovanja bolgarske narodne zavesti in končno boja za politično osvoboditev izpod osmanske ter kulturno osamosvojitve izpod grške prevlade.⁸

V nadaljevanju pozornost posvečam najstarejši integralno ohranjeni slovanski verziji *Romana* – cerkvenoslovanski verziji srbske redakcije, ki jo krajše imenujemo tudi *srbski Roman o Aleksandru Velikem*, nadalje spričo kratkosti *srbski Roman*. Proti koncu pa obravnavam pomen te verzije za nadaljnjo preoddajo *Romana* tako v slovanskem svetu kot v njegovi soseščini.

4 O srednjeveških predelavah *Romana* na Vzhodu prim. Stoneman 2012 in Gauiller-Bourgassas 2014.

5 O srednjeveških predelavah *Romana* na evropskem Zahodu prim. Boitani 1997 in Gauiller-Bourgassas 2014.

6 Petrů 1994: 96; Ionova 2008: 28–29. Iz dejstva, da se besedilo pojavi v kompilaciji s kronikami, je moč sklepati, da je vsaj v širšem obdobju nastanka kompilacije to besedilo kljub temu, da se z vidika moderne literarne teorije njegov pripovedni slog tipološko pomembno razlikuje od kronističnega, imelo veljavo zgodovinskega dela. V okviru kompilacije kronik *Kronografska knjiga o Aleksandru*, ki v zbirki nastopa pod naslovom *Книги Александър*, zavzema zgolj eno sedmino celotnega dela in je formalno jasno ločena od preostalih dveh kronik. (Ionova 2008: 31.)

7 Petrů 1994: 98–102.

8 Köhler 1973: 76–81.

1.1 Aleksandrinska verzija (α): njeni viri in prva predelava (β)

Poleg številnih življenjepisov Aleksandra Velikega, ki so nastali deloma še za časa njegovega življenja, so v helenizmu krožile razne fiktivne korespondence Aleksandra s svojimi vojskovodji, vsakokratnimi nasprotniki, družinskimi člani in učiteljem Aristotelom. Žanr fiktivnih pisem slavnih zgodovinskih oseb je bil značilen za antične govorniške šole, kjer so učenci tovrstne sestavke pisali za vajo v *prozopopojiji* (gr. προσωποποιία), slikanju značaja, pri čemer naj bi slavna zgodovinska ali mitološka oseba govorila tako, kot pristoji njenemu značaju. Mnoga od teh pisem so bila kasneje zbrana v pisemski roman o Aleksandru Velikem.⁹

Neodvisno od govorniških šol pa se je razvijal tudi žanr domišljijjskih pisem, ki so poročala o osvajačevih čudežnih prigodah, kot sta poročili o čudih Indije in o pohodu na konec sveta. Poleg pisem so v obdobju helenizma krožili tudi posamezni krajši spisi, kot sta pogovor z gimnosofisti in pripoved o Aleksandrovih poslednjih dnevih,¹⁰ ter nekaj lokalnih pripovedk, od katerih je najbolj znana legenda o zadnjem egipčanskem kralju Nektanebu, Aleksandrovem »pravem« očetu.¹¹

Eden od Aleksandrovih življenjepisov, ki je izkazoval poteze helenističnega romana, je avtorju *Romana*, t. i. Psevdo-Kalistenu, služil za jedro pripovedi, ki jo je bilo mogoče poljubno dopolnjevati z elementi in drobcu iz drugih zgoraj orisanih literarnih virov. Avtor je svoje številne predloge pogosto samovoljno krajšal in spreminjal, mnogokrat pa je epizode tudi vstavljal na napačna mesta in v neustreznem časovnem zaporedju. Spričo tega sta v besedilu, ki se nam je ohranilo do danes, zgodovinsko in geografsko zaporedje dogodkov postavljena popolnoma na glavo. Mnogi egipčanski elementi in splošen »egiptocentrizem« zgodbe¹² ob zelo samovoljnem rokovanju avtorja s svojimi viri kažejo na to, da je bil avtor najstarejše verzije grškega *Romana* po vsej verjetnosti doma iz Aleksandrije in da ni bil posebej visoko izobražen.¹³ Živel je najverjetneje v 3. stol., kamor tudi večina strokovnjakov datira nastanek prve, t. i. *aleksandrinske verzije Romana o Aleksandru Velikem*.¹⁴

9 Merkelbach 1977: 48.

10 Merkelbach 1977: 141–142, 149–155.

11 Pri tej pripovedki gre za aleksandrinsko legendo, ki je služila kot neke vrste tolažba egipčanskemu ljudstvu v obdobju od sredine 4. stol. pr. Kr. dalje, ko so v Egiptu vladale samo še tuje dinastije. Po tej legendi so makedonski kralji in kraljice Egipta pravzaprav egipčanskega porekla, kajti dinastijo Ptolemajcev se je povezovalo z Aleksandrovim rodом, ta pa je bil »v resnici« sin zadnjega egipčanskega kralja Nektaneba II. (358–340). (Merkelbach 1977: 77–83.)

12 Poleg legende egipčanskega izvora, ki služi kot uvod v *Roman* (prim. op. 11), se egiptocentrizem kaže predvsem v geografskem vidiku Aleksandrovega pohoda. Aleksandrija je *Romanu* odhodna točka, s katere se Aleksander poda na vojaški pohod proti Perziji, iz česar bi se dalo sklepati tudi na to, da si je avtor Aleksandrovo vojaško kampanjo znal predstavljati samo z egipčanske perspektive. (Merkelbach 1977: 16.)

13 Merkelbach 1977: 89; Kroll 1926: V.

14 Deimann 1914: 28, Merkelbach 1977: 91 idr. K zgodnejšim datacijam se nagibata Adolf Ausfeld, ki zagovarja 2. stol. pr. Kr., in Richard Stoneman, ki predvideva obdobje od 300 do 150 pr. Kr. kot čas nastanka praverzije romana,

Psevido-Kalistenov izvirnik je izgubljen, od vseh ohranjenih grških rokopisov pa se zdi, da samo eden – Cod. Par. Gr. 1711 (A) – ohranja *aleksandrinsko verzijo Romana*,¹⁵ četudi nespornost njegove avtoritete ostaja predmet strokovnih debat. Za rekonstrukcijo izvirne verzije, ki jo po dogovoru imenujemo recenzija α , se nadalje zanašamo na latinski prevod Julija Valerija iz 4. stol. in na armensko verzijo iz 5. stol. Pri recenziji α gre torej za verzijo Romana, ki je še močno zasidrana v antični poganski tradiciji in v helenističnem, grško-egipčanskem kulturno civilizacijskem okviru.

Značilnost, po kateri se *Roman* z vidika preoddajne zgodovine pomembno loči od večine drugih antičnih besedil, ki so se nam ohranila do danes, je zlasti lahkota, s katero so njegovi prepisovalci vseh obdobij posegali v besedilo. Dodajanje, odvzemanje, poenostavljanje in prilagajanje vsakokratnim kulturno-civilizacijskim okvirom so postopki, ki preoddajno zgodovino *Romana o Aleksandru Velikem* zaznamujejo od antike do 20. stoletja.

Že kmalu po letu 300 po Kr., zagotovo pa pred letom 550¹⁶ je nastala prva bizantinska predelava izvirnega aleksandrinskega besedila. Ta recenzija, ki jo označujemo s črko β , je izpričana v devetih rokopisih, od katerih štirje ohranjajo besedilo v celoti.¹⁷ Značilnosti, po katerih se ta predelana verzija v oblikovnem oziru loči od svoje aleksandrinske predloge, so zlasti poenostavitev jezikovnega izraza in poenotenje sloga skozi celotno delo, zamenjava vseh verznihih odlomkov s proznimi ter (gotovo nehoteni) vnos prvin ljudskega jezika v izvirno besedilo.¹⁸ Med spremembami na vsebinski ravni velja poudariti zlasti »helenizacijo« prvotno zelo egiptocentričnega besedila, skrajšanje ali opustitev nekaterih manj ključnih ali težje razumljivih epizod in izbris za zgodbo nebitvenih lastnih imen.¹⁹ Prireditelj je v besedilo tu in tam posegel tudi z namenom, da bi značaj posameznega lika ali njegovo ravnanje nekoliko prikrojil krščanski morali,²⁰ vendar pa ti posegi na potek zgodbe nimajo bistvenega vpliva. Ta nadalje ostaja v prevladujoči meri zasidrana v staroveškem, helenističnem kulturno-civilizacijskem okviru.

vendar oba računata s kasnejšimi interpolacijami in posegi uredniške narave. (Ausfeld 1907: 237–242; Stoneman 2007: XXVIII–XXXIV.)

15 Edino in do danes nepreseženo integralno kritično izdajo recenzije α je priskrbel Wilhelm Kroll (1926), najnovejši angleški prevod pa je pripravil Richard Stoneman (1991). Slovenski prevod ostaja deziderat.

16 Bergson 1965: X.

17 To so Cod. Par. gr. 1685 (B), Cod. Mess. praex. 62 (M), Cod. Vat. gr. 1556 (V) und Cod. Leid. Vulc. 93 (L). (Bergson 1965: VI). Integralno kritično izdajo recenzije β je pripravil Leif Begerson (1965).

18 Bergson 1965: XXIX–XXX; Jouanno 2002: 252.

19 Jouanno 2002: 248–254.

20 Jouanno 2002: 254–258.

1.2 Kristjanizirana verzija (ε)

Druga bizantinska predelava Romana, ki je v celoti ohranjena samo v rokopisu Cod. Bodl. Barocc. 17 (Q) in ki jo označujemo z grško črko ε,²¹ je sicer nastala kot kompilacija dveh neznanih nosilcev recenzij α in β, vendar pa obenem tako na jezikovni kot na vsebinski ravni od obeh pomembno odstopa. Vsebinske inovacije v ε so posledica vstavkov (interpolacij) na eni strani in prirediteljevih izvirnih posegov v besedilo na drugi.

Med pomembnejšimi vstavki je odlomek iz Psevdo-Methodijevega *Razodetja*, in sicer poglavje o Gogu in Magogu, ki pripoveduje o Aleksandrovem bojevanju in zmago-slavju nad t. i. nečistimi ljudstvi.²² Te je Aleksander slednjič pregnal onstran gorskega prelaza (Kaspijskih vrat) in jih odrezal od preostalega sveta z visokim zidom in neprebojnimi železnimi vrati. Med izvirnimi posegi v besedilo je potrebno omeniti poskus izboljšave kronologije vojaškega pohoda, spremembo mnogih lastnih imen, prilichenje Aleksandra Velikega idealizirani podobi bizantinskega cesarja in mnoge dodatne epizode, med katerimi najbolj izstopa Aleksandrov obisk v Jeruzalemu in njegovo spreobrnjenje v monoteistično religijo judovsko-krščanskega tipa (ε 20).²³ V nadaljnjem poteku zgodbe se izčisti podoba Aleksandra Velikega kot varovanca Boga Sabaota in preganjalca malikov. Tako se vsi nadaljnji osvajalni pohodi in bitke na implicitni ravni odvijajo v znamenju širitve judovsko-krščanske vere.

V besedilu recenzije ε je prisoten tudi močan moralizirajoči moment, ki izdaja prireditelja, prežetega s krščanskimi vrednotami in moralo. Slednje se kaže zlasti v poskusu, odeti zgodbo o Aleksandrovem rojstvu v tančico skrivnosti, in sicer v prvi vrsti z namenom, da bi mater Olimpijado razbremenil greha prešuštva in prikril Aleksandrov položaj nezakonskega sina (ε 2). V tem oziru je zanimiv tudi odnos Aleksandra do svojega očeta Filipa in učitelja Aristotela na eni ter do svoje matere Olimpijade na drugi strani. Do obeh moških figur se otrok Aleksander vede veliko bolj spoštljivo, ponižno in skladno s krščanskimi moralnimi normami kot v predhodnih verzijah. Z materjo pa ima Aleksander skozi celotno zgodbo zelo globok odnos, kar se med drugim kaže v pismih, ki tu in tam pridobijo malone ljubezenski značaj (ε 34.1, 45).²⁴

21 Integralno kritično izdajo besedila recenzije ε je pripravil Jürgen Trumpf (1974).

22 Prim. izvorno Psevdo-Methodijevo besedilo v Garstad 2012: 22–27.

23 Ta gotovo ahistorična epizoda je bila zelo razširjena zlasti v judovskem zgodovinsko-pisju. Prvič se pojavi pri Flaviju Jožefu v *Antiquitates* 11.313–347, v predruženih oblikah pa jo srečujemo tudi v okviru rabinske tradicije, bizantinskih kronik in pri Evsebiju. (Jouanno 2002: 379–380.) Glede na dobro zastopanost epizode Aleksandrovega obiska v Jeruzalemu v srednjeveških zgodovinskih delih torej ne preseneča, da je ta bila tudi prireditelju recenzije ε dobro poznana. Kot morebiten neposredni vir bi utegnila priti v poštev t. i. *Aleksandrina svetovna kronika*, izdana v Garstad 2012. (Moennig 1992: 26.)

24 Jouanno 2002: 388–392.

Slog besedila recenzije ε je nadalje zaznamovan z vplivi homerske epike in helenističnega romana. Zlasti pri opisovanju boja in herojskih lastnosti junaka prireditelj posega po homerskih besednih zvezah,²⁵ v celotnem delu pa so opazne posamezne romanske reminiscence, vnesene iz v bizantinski dobi zelo priljubljenega romana *Levkipa in Klejtofont* Ahileja Tatija.²⁶ Tako je vseprisotna kristjanizacija *Romana* kot tudi široka paleta interpolacij in literarnih zgledov privedla do zelo svojske podobe besedila recenzije ε, ki ob nenavadni jezikovni zmesi učenega in ljudskega jezika kaže na to, da si je prireditelj prizadeval ustvariti karseda izviren literarni izdelek.

2 Roman o Aleksandru Velikem v srbski redakciji cerkvene slovanščine

Po splošno sprejetem mnenju med raziskovalci *Romana o Aleksandru Velikem* je predloga za cerkvenoslovansko verzijo srbske redakcije neko neohranjeno besedilo, ki pa jasno izkazuje ključne, tako oblikovne kot vsebinske značilnosti recenzije ε.²⁷ Z oblikovnega vidika velja poudariti dejstvo, da je ta *Roman* v nasprotju z zahodnoevropskimi srednjeveškimi romani, ohranil prozno obliko svoje predloge.²⁸ Z vsebinskega vidika se kot podedovana kaže zlasti mitologizirana podoba Aleksandra in njegovih junaških dejanj, ki je značilna že za najstarejše recenzije. Aleksander Veliki je upodobljen kot idealni vladar in osvajalec. Njegov pohod, ki mestoma dobi poteze raziskovalne odprave z namenom odkrivanja naravnih in kulturnih znamenitosti Vzhoda, pa ostaja zaznamovan z mešanico resničnih dogodkov, o katerih poroča tudi zgodovinopisje, in domišljjskih prigod. Kot podedovani se kažejo tudi močno poudarjeni elementi monoteizma in vere protagonista (ne pa tudi vsakokratnih antagonistov) v Boga Sabaota, v nesmrtnost duše in v ponovno vstajenje,²⁹ kar je

25 Prim. ε 39.3 ἐπέβη μὲν ὡς λέων, ἀντέβη δὲ ὡς ἔλαφος ‘Napadel je kot lev, uprl se kot jelen’; Jouanno 2002: 401–403.

26 Prim. ε 5.6 ἦγετο δὲ Ἀλέξανδρος μέσον αὐτῶν καθάπερ χειμαζομένη ναῦς. ‘Prebijal se je Aleksander med njima (sc. med svojima dvema tekmečema) kot ladja skozi viхро’; prim. enako primero z ladjo v vihiri v Ahilej Tatij 1.12.4 Ὁ δὲ ἵππος /.../ δίκην νηὶς χειμαζομένης τοῖς νότοις ἐκυμαίνετο. ‘Konj pa /.../ se je upogibal kakor ladja v vihiri na hrbitih valov’ (Jouanno 2002: 392–393.)

27 Dediščino recenzije ε v srbskem *Romanu* poleg vstavka o Gogu in Magogu (prim. razdelek 1.2.) prepoznamo zlasti v umestitvi in vsebinskih posebnostih Aleksandrovega obiska pri gimnosofistih: epizoda je plasirana med obe veliki vojaški kampaniji in iz Indije prestavljena na otoke *Blaženih*, poglavarju gimnosofistov pa je ime *Evant*. Manjše spremembe v recenziji ε, ki so prevzete v srbsko verzijo, zadevajo zlasti lastna imena: v vlogi Filipovega morilca ne nastopi Pavzanijas, ampak Anaksarh, prestolnica kraljice Kandake se ne imenuje Meroe, temveč Amastris idr. (Christians 1991: 19).

V času pred Trumpfovimi odkritjem nove recenzije ε (prim. Trumpf 1974: III–IV) je za pravir srbskega *Romana* veljala recenzija γ (Veselovskij 1886). Pri omenjeni recenziji gre prav tako za kristjanizirano verzijo, ki pa je zgolj kontaminacija recenzij ε in β.

28 Pavlović 1986: 10.

29 Prim. npr. srb. csl. 232'9-232'4 (Aleksandrove sanje, v katerih mu govori prerok Jeremija) *въ землю бо ѿт нежеже изъвьль еси, пакы вьнидѣши. и въ неки быти боудеши. доуша бѣ не тлѣньнаа поиметь се и въ не вѣдомо мѣсто божіею промысломь втѣвѣдетъ се. тѣло же тлѣньно въ земли тлѣньнеи останеъ. /.../ и пакы на коньчание вѣкъмь вѣстати иматъ.* ‘V zemljo, iz katere si nastal, se boš vrnil in v njej prebival. Neminljiva duša bo po božji

v jedru dediščina recenzije ε. Judovsko-krščanski elementi pa v srbskem *Romanu* pridejo še bolj do izraza, saj Aleksandrova osvajanja v skladu s križarsko ideologijo tistega časa pridobijo krščansko-misionarski značaj.³⁰ Nadalje je prireditelj besedilo dopolnjeval z življenjskimi modrostmi, izposojenimi iz *Svetega pisma*, liturgičnih besedil in zbirk aforizmov, ki opozarjajo na minljivost vsega zemeljskega in na nestanovitni značaj sreče, svarijo pred prevzetnostjo ter obžalujejo pokvarjenost ženskega značaja. Slednje se kaže tudi v namernem popolnem predrugačenju epizode o Aleksandrovi smrti, ki jo v srbskem *Romanu* zakrivi neki Briones po navodilu svoje matere Minerve. Sled te mizogine verzije Aleksandrove smrti je ohranjena še v spisu *Беседа отца с сыном о женской злобе* 'Pogovor očeta s sinom o ženski zlobi'.³¹ S tem se Aleksander pridružuje drugim velikim in slavnim žrtvam ženske zločnosti – Adamu, Salomonu, Samsonu in Jožefu. Edina ženska figura, ki ji je z mizoginimi opazkami prizaneseno, je Aleksandrova mati Olimpijada, ki je v skladu z doslednim poudarjanjem Aleksandrove božanskosti skozi celoten roman, deležna celo nagovora, katerega dikcija je izposojena iz prošenj devici Mariji.³² Vsi namigi na prešuštvo in položaj Aleksandra kot nezakonskega sina pa iz srbske verzije dokončno izginejo. Zaradi te v popolnosti kristijanizirane podobe protagonista nekateri strokovnjaki v tej cerkvenoslovanski priredbi vidijo morebiten vpliv žanra hagiografije, ki je bil v srednjeveški cerkvenoslovanski pismenosti posebej razširjen.³³

Ponazoritvi judovsko-krščanskega značaja besedila naj nadalje služi odlomek v prilogi.

Kot pomembna novost srbskega *Romana* v odnosu do recenzije ε se kaže prenos dogajanja v fevdalno-aristokratski kontekst srednjeveškega dvornega življenja – torej v okolje, iz katerega je izhajala tudi ciljna publika, pripadniki plemiškega stanu srednjeveške fevdalne srbske države, Kraljevine Srbije (1217–1346) oz. Srbskega cesarstva (1346–1371). Tako so Aleksandrovi vojaki postali srednjeveški vitezi, ki imajo po vzoru vitezov okrogle mize enako bojno opremo³⁴ in ki se ob prazničnih priložnostih v duhu srednjeveške viteške kulture udeležujejo turnirjev.³⁵ Nadalje je za

previdnosti odšla na nepoznani kraj. Minljivo telo pa bo ostalo v minljivi zemlji. /.../ In ob koncu vekov bo ponovno vstalo.'

30 Christians 1991: 26.

31 Prim. Titova 1987.

32 Prim. srb. csl. 12*13-16 *Блаженна ти въ женах, олимпіадо, дньс бо въселъннѣи цара въ оутробиѣ пріела еси.* 'Blažena si med ženami, Olimpijada, kajti danes si v maternico prejela vladarja vsega poseljenega sveta.'

33 Marinković 1986: 34.

34 Prim. srb. csl. 74*1-8 *зъм съ собою ꙗ. тысоуитъ воиске соуитѣихъ македонянь. единемъ ороужѣемъ, и еднаѣмъ проужани въси. и еднаѣи хелмовъ съ рогови на въсѣхъ. и еднаке львове главѣ на шитохъ въсѣх. и еднака кепазма коркодилова на фаріжех.* 'S seboj je vzel sto tisoč Makedoncev v enaki bojni opravi, vse enako oborožene, z enakimi čeladami z rogovi, enakimi levjimi glavami na ščitih in enakim ogrinjalom iz krokodilove kože na konjih.'

35 Prim. srb. csl. 257*1-7 *Алеѣандръ младимъ витезмъ повелъ въ единъ вт днѣи торнатѣи се. друогъи же*

srednji vek značilno tudi v srbskem *Romanu* dosledno razlikovanje med plemenitim jahalnim konjem (sl. *фарижъ*) ter robustnejšim in vzdržljivejšim bojnim konjem (sl. *конь*).³⁶ Da je bil *Roman* najverjetneje že v času Kraljevine Srbije, gotovo pa v času Srbskega cesarstva razširjena in priljubljena lektira med srbskim plemstvom, kažejo njegove omembe v srednjeveški književnosti od 14. stol. dalje. Tako na primer neki anonimni biograf Stefana Dečanskega (vladal 1322–1331) piše, kako se je ta srbski kralj po zmagoviti bitki pri Velbaždu (bolg. *Велбъжд*), ko so predenj prinesli truplo bolgarskega cesarja Mihaela Šišmana, spomnil podobne situacije iz zgodbe o Aleksandru Velikem. Biograf pravi: »Kakor je nekoč po boju s perzijskim kraljem Darejem in indijskim kraljem Porom storil silni makedonski kralj Aleksander /.../, tako se je tudi ta prevzvišeni kralj razjokal nad truplom tistega cesarja« in ga ukazal pokopati z vsemi cesarskimi častmi.³⁷ *Roman o Aleksandru Velikem* je na osrednjejužnoslovanskem območju ostal priljubljena lektira vse do začetka dobe moderne književnosti. Na to kažejo med drugim tudi motivi, ki so iz tega dela našli pot v srbsko ljudsko pripovedništvo – pri Vuku Karadžiću se je denimo ohranila ljudska pripovedka o *temni zemlji* ali ljudsko *temnem vilajetu* (srb. *Тамни вилајет*),³⁸ ki je sicer izpričana samo še v *Romanu o Aleksandru Velikem*.³⁹

Cerkvenoslovanski *Roman* srbske redakcije se je ohranil v ok. 40 rokopisih z južno-slovanskega in ok. 300 z ruskega prostora, najstarejši od njih datirajo v 14. stoletje.⁴⁰ Starost najstarejših rokopisov na eni in odsev fevdalne družbe na drugi strani nas napeljujeta na sklep, da je srbski *Roman* nastal v 13. ali 14. stoletju. Za prvo kritično izdajo sta izdajateljici Radmila Marinković in Vera Jerković iz množice starejših rokopisov izbrali 11 po njunem mnenju najrelevantnejših – pet konservativnih, ki naj bi najzvesteje ohranjali izvirmo besedilo, in šest inovativnih, ki naj bi izkazovali težnjo

день, на клобоукъ стрелати иных же день нъкою игроу играхоу таже наричет се кароуха. 'Aleksander je mladim vitezom ukazal enega tistih dni prirediti turnir, drugi dan streljati na klobuk, tretjega dne pa so odigrali igro, ki se imenuje *karuha*.' Elemente viteškega turnirja izkazujejo še naslednji prizori: postroj oboroženih sil v srb. csl. SS 11^v–12^v; olimpijska dirka s konjskimi vpregami v srb. csl. 24^v6–27^v4 in dvoboj Aleksandra s Porom v srb. csl. 193^v6–195^v7. Christians 1991: 20.

36 Christians 1991: 19–20.

37 Pavlović 1986: 13.

38 Karadžić 1867: 245–246.

39 Prim. srb. csl. 168^v2–169^v12 in gr. s 32.3.

40 Capaldo 1973/1974. Doslej pripravljene diplomatske izdaje: Jagić 1871 – diplomatska izdaja rokopisa R (Cod. VI Fe. 40 Univerzitetne knjižnice v Pragi), ki ohranja posebno različico prevoda, ki izkazuje čakavske elemente; Novaković 1878 – diplomatska izdaja rokopisa A (Cod. 521 (117) bivše Narodne knjižnice v Beogradu, rokopis je bil uničen v bombnem napadu 6. aprila 1941); Istrin 1880/1887 – diplomatska izdaja rokopisa Vjaz (Cod. sobr. Vjazemskogo 71 bivše Cesarske javne knjižnice v Sankt Peterburgu); Botvinnik idr. 1966 – diplomatska izdaja rokopisa KB (Kir-Bel. 11/1088 bivše Državne javne knjižnice v Sankt Peterburgu); van den Berk 1970 – diplomatska izdaja rokopisov Ber (Ms. Slav. Quart. 8 Univerzitetne knjižnice v Tübingenu) in Utr (Cod. 1422 Univerzitetne knjižnice v Utrechtu); Christians 1991 – diplomatska izdaja ilustriranega rokopisa SI (Cod. 771 (381) Narodne knjižnice v Sofiji).

po poenostavitvah ter jezikovnih in slogovnih prilagoditvah bralcu svojega časa.⁴¹ V spodnji preglednici podajam pregled teh rokopisov:⁴²

Konservativnejši rokopisi		Inovativnejši rokopisi	
Ak	Cod. 352 Knjižnice SANU, Beograd (srb. redakcija csl., 16. stol.)	SI	Cod. 771 (381) Narodne knjižnice v Sofiji (srb. redakcija csl., 15. stol.)
SS	Cod. 772 (75) Narodne knjižnice v Sofiji (srb. redakcija csl., 16. stol.)	V	Cod. R. 23 Narodne knjižnice Srbije, Beograd (srb. redakcija csl., 15. stol.)
M	Cod. III a 27 (Mihan. 31) Knjižnice JAZU, Zagreb (srb. redakcija csl., 16. stol.)	A	Cod. 521 (117) bivše Narodne knjižnice v Beogradu [uničen 6. 4. 1941] (srb. redakcija csl., 15. stol.)
SB	Cod. 319 (65) Narodne knjižnice v Sofiji (bolgarsko-vlaška redakcija csl., 16. stol.)	Z	Cod. 434 (627) Narodne knjižnice v Sofiji (srb. redakcija csl., 1681)
F	Cod. Q. XV. 45 Ruske narodne knjižnice, Sankt Peterburg (bolgarsko-vlaška redakcija csl., 1562)	L	Cod. Q. XV. 168 Ruske narodne knjižnice, Sankt Peterburg (srb. redakcija csl., 15. stol.)
		P	Cod. Pogod. 1702 Ruske narodne knjižnice, Sankt Peterburg (srb. redakcija csl., 15. stol.)

Roman je bil po besedilu omenjene kritične izdaje preveden v sodobni srbski jezik,⁴³ po komentirani diplomatski izdaji rokopisa SI pa še v nemški jezik.⁴⁴ Slovenski prevod ostaja deziderat.

2.1 Območje nastanka in predloga

Ime *srbski Roman o Aleksandru Velikem* se je kljub različnim hipotezam o okoliščinah nastanka mednarodno uveljavil zlasti iz dveh razlogov. Kot prvo se v vseh rokopisih razen Z in F, celo v SB, ki ga uvrščamo v bolgarsko(-vlaško) redakcijo, ohranja mesto 166^o2–3⁴⁵ *макариѹ бо по срѣбьскомоу ѣзыкоу блажени наричют се* 'Makari pa se v

41 Marinković, Jerković 1985: VIII–X; Marinković 1964: 236. Ta razvrstitev, ki jo ponazarjam tudi v preglednici, je problematična, saj temelji zgolj na analizi cerkvenoslovenskih rokopisov, ne pa tudi grške recenzije ε, ki velja za pravil cerkvenoslovenske verzije. Vsaka sodba o starosti posamezne variante v cerkvenoslovenskem besedilu je ob odsotnosti primerjave z ustreznim mestom v ε brez vsake vrednosti. (Prim. tudi kritiko v Capaldo 1973/1974: 368.)

42 Marinković 1964: 12–14. Stematske ponazoritve sorodnosti rokopisov in recenzij kritična izdaja Marinković, Jerković 1985 ne prinaša. Na podlagi razprave v Marinković 1964 jo izdela njen recenzent Mario Capaldo (1973/1974).

43 Prim. Marinković 1986.

44 Prim. Christians 1991.

45 Mesta v srbskem *Romanu o Aleksandru* citiram po kritični izdaji Marinković, Jerković 1985.

srbskem jeziku imenujejo *blaženi*’, iz česar lahko sklepamo, da se je mesto tako glasilo tudi v njihovi predlogi, torej praverziji te cerkvenoslovanske verzije *Romana*. Če je tako, pa je na dlani sklep, da je bila ta praverzija v prvi vrsti namenjena občinstvu, ki se je dojemalo kot srbsko. Kot drugo se »srbskost« *Romana* kaže tudi v jezikovnem izrazu velike večine ohranjenih rokopisov, zlasti tistih, ki najverjetneje predstavljajo najstarejši stadij preoddaje. Ti kažejo na cerkvenoslovanski knjižni jezik s prvinami govorenega jezika, značilnega za ekavski štokavski areal osrednjejužnoslovanskega jezikovnega prostora.⁴⁶ Hristo Vasilev je leta 1968 na osnovi takrat dostopnih rokopisov M in A v besedilu sistematično popisal t. i. *srbokroatizme* in *srbizme* – jezikovne značilnosti, na podlagi katerih lahko v tem cerkvenoslovanskem besedilu upravičeno prepoznamo srbsko podstat.⁴⁷

- a) Za praslovanska (dalje psl.) **ě* oz. **ę* se ob običajnem stcsl. *ě* oz. *ę* pogosto pojavlja zapis s cirilskim grafemom *e*, kar kaže na sovpad obeh fonemov z refleksom psl. **e*. Po drugi strani pa se tudi refleks psl. **e* včasih zapisuje z grafemom *ѣ*. Sovpad treh fonemov je značilen za ekavske govore osrednjejužnoslovanskega jezikovnega prostora, npr. 3. sg. ind. aor. akt. *оумрѣ* :: srb. *умре/umre* :: hrv. *umrije*; Dat. sg. *всѣмоу/свѣмоу* = srb., hrv. *свему/svemu*.
- b) Za psl. **o* se namesto običajnega starocerkvenoslovanskega (dalje stcsl.) grafema *ѡ* vselej pojavlja zapis z digrafom *ou*, kar lahko kaže tudi na osrednjejužnoslovanski odraz tega fonema, npr. stcsl. *мѡжъ* :: srb., hrv. *муж/муџ*.
- c) Za psl. redukcijška vokala **ь* oz. **ь* v krepkem položaju po *Havlikovem pravilu* se ob običajnem, za zgodnjo srbsko redakcijo cerkvene slovanščine značilnem *ь*, občasno pojavlja zapis z grafemom *a*, kar kaže na vokalizacijo v [a], značilno za osrednjejužnoslovanski diasistem, npr. *вѣньць* :: srb. *бенац/venac*, hrv. *vijenac*.
- d) Za psl. zaporedje **ti* se ob običajnem stcsl. *ит* za pojavlja zapis *κ(i)*, kar kaže v smer izgovora, značilnega za osrednjejužnoslovanski prostor, npr. stcsl. *сѣрѣита* :: srb., hrv. *срѣћа/sreća*; v *Romanu* dat. sg. *срѣкоу* ob *срѣкю* (glede nepričakovanega *ѣ* prim. točko a).
- e) Za psl. zaporedje **di* se ob običajnem stcsl. *жд* za pojavlja zapis *z(i)*, kar kaže v smer izgovora, značilnega za osrednjejužnoslovanski prostor, npr. stcsl. *зочножда*, srb., hrv. *зочноћа/gospođа*; v *Romanu* nom. sg. *зочноза* ob *зочнозіа*.
- f) Za psl. izglasni **-lь* se ob običajnem, za srbsko redakcijo cerkvene slovanščine značilnem, *-ль*, enkrat pojavi zapis *-o*, kar kaže na osrednjejužnoslovanski razvoj, npr. ptc. pf. akt. stcsl. *послужилъ* :: srb., hrv. *послужио/poslužio*.

46 Vasilev 1968; Marinković 1986: 269, 323.

47 Vasilev 1968. V nadaljevanju navajam samo jezikovne značilnosti na ravni glasovja, saj imajo te pri poskusu genetskojezikovne uvrstitve kake sinhrono jezikovne stopnje praviloma največjo težo. Za oblikovne značilnosti te redakcije *Romana* prim. Vasilev 1968: 109ss.

g) Za psl. vzglasno zaporedje *čbr- se ob običajnem stcsl. чрб- pojavlja zapis чьр-, kar kaže na osrednjejužnoslovanski razvoj, npr. stcsl. чрьнь :: srb., hrv. чрн/чрн.

Iz značilnosti, opisanih pod točkami b, c, č, d, e in f, lahko torej sklepamo na podstat v okviru osrednjejužnoslovanskega diasistema, značilnost, opisana pod točko a pa možno območje nastanka praverzije nadalje zoži na ekavski štokavski jezikovni areal osrednjejužnoslovanskega jezikovnega prostora.⁴⁸ Prim. tudi odlomek v prilogi, iz katerega so razvidne značilnosti, opisane pod točkami a, b in c.

Problem vseh dosedanjih poskusov določitve kraja nastanka srbskega *Romana* predstavlja dejstvo, da vsi temeljijo na analizi omejenega števila rokopisov, ki so bili avtorjem dostopni. Z danes dostopno kritično izdajo in napredkom (osrednje)južnoslovanske dialektologije so pogoji za nadaljnje in bolj poglobljene študije jezikovnega izraza srbskega *Romana* veliko ugodnejši. Delo, ki bi na vprašanje izvora skušalo odgovoriti na podlagi celostne in temeljite dialektološke analize vseh rokopisnih variant, ostaja deziderat do danes.

Glede vprašanja predloge srbskega *Romana* obstaja večinsko mnenje, da je praverzija besedila v svojem bistvu nastala na podlagi nekega neohranjenega bizantinsko-grškega besedila recenzije ε, kar je na podlagi velikega števila grecizmov v srbskem *Romanu*, med katerimi so tudi *hapax legomena*,⁴⁹ postuliral že Vatroslav Jagić.⁵⁰ Njegovo teorijo je deloma problematiziral in nadgradil njegov sodobnik Aleksandr Veselovskij, ki je na podlagi romanizmov,⁵¹ zlasti pa na podlagi imenskega gradiva v srbskem *Romanu* predpostavil dominanten romanski vpliv na grško predlogo.⁵² Med imenskim gradivom, ki to predpostavko dopušča, so zlasti osebna lastna imena s končajem -ογυωβ oz.

48 Nasprotno je skušal Christian van den Berk pokazati na ikavsko podstat srbskega *Romana*, pri čemer kot najpomembnejša argumenta navaja: 1) primere oblik 2. os. pl. imp. na -ume namesto pričakovanega na -hne oz. -eme, kar naj kazalo na ikavski izgovor; 2) besedo *владыка* v pomenu 'plemkinja', ki naj bi bila značilna za katoliško prebivalstvo, saj naj bi med pravoslavnim prebivalstvom nastopala zgolj v pomenu 'škof'. Van den Berk torej sklene, da je *Roman* nastal sicer na območju, vključenem v srbsko državo (prim. mesto 166^r 2-3 »по сръбскомому езыкоу«), vendar poseljenem s katoliškim prebivalstvom, ki je govorilo ikavski govor. Tem kriterijem zadosti zgolj širše območje Boke Kotorske, ki je po van den Berku najverjetnejša pradomovina srbskega *Romana*. (Van den Berk 1963: 357.) Van den Berkova argumentacija je bila s strani Hrista Vasileva na vseh ravneh prepričljivo zavrnjena (Vasilev 1968: 118) in poslej v prid ikavske podstati ni bilo predstavljenega prepričljivejšega gradiva.

49 Npr. srb. csl. 6^r8-9 *лекомандію*, prim. gr. β 1.1 *λεκανομαντεία* 'prerokovanje iz kadi', srb. csl. 19^r6 *διδασκαλοу* za gr. ε 3.6 *διδασκάλω* 'učitelju', srb. csl. 74^r7 *кеназма* 'ogrinjalo, pokrivalo', prim. gr. σκέπασμα 'isto' srb. csl. 35^r1 *επιστολίю*, prim. gr. ἐπιστολή 'pismo' idr.

50 Prim. Jagić 1871.

51 Npr. srb. csl. 6^r7 *ноламоу*, prim. lat. *palatium* 'palača', srb. csl. 257^r3 *торнамію се* 'udeležiti se viteškega turnirja' prim. it. *torneare* 'isto' idr. Pri navajanju romanizmov kot gradiva v prid romanski predlogi je sicer nujna velika mera zadržanosti. Tudi v grščino so romanizmi od antike dalje kot izposojenke iz latinščine in (zlasti beneške) italijanščine prihajali po naravni poti. Mnoga občna imena romanskega izvora lahko torej brez večje zadrege upravičimo tudi s predpostavitevijo grške podlage.

52 Prim. Veselovskij 1886: 442-443.

-*ους*, rabljena ob oblikah brez tega končaja,⁵³ in nekaj primerov imen iz grške mitologije, ki se pojavijo v svojih latinskih različicah.⁵⁴ Tako močan romanski vpliv si je po mnenju Veselovskega mogoče zamisliti šele v obdobju po osvojitvi Konstantinopla leta 1204 s strani »romansko« govorečih križarjev v teku četrte križarske vojne. Takrat naj bi na podlagi grškega besedila, vendar ob stalnem vplivu neke ljudske latinske oz. romanske verzije nastala grška predloga za srbsko in srednjegrško verzijo *Romana*.⁵⁵

Na osnovi modela Veselovskega se je razvil model, ki skuša grške in romanske elemente v srbskem besedilu pojasniti s predpostavko o južnih obalnih predelih osrednjejužnoslovanskega govornega prostora kot najverjetnejšem območju nastanka praverzije srbskega *Romana*. Christian van den Berk je skušal na podlagi jezikovnega gradiva možen areal nastanka *Romana* zožiti na območje Boke Kotorske, torej areala, kjer bi bilo romanske vplive moč brez težav pojasniti, vendar njegova teorija ni bila deležna širšega odobravanja.⁵⁶

Vse torej kaže v smer, da je praverzija srbskega *Romana* nastala na ekavskem štokavskem arealu osrednjejužnoslovanskega narečnega kontinuuma, in sicer primarno po grški predlogi.⁵⁷ Pri tem je prireditelj na nekaterih mestih očitno posegal tudi po nekem neznanem romanskem viru.⁵⁸ Predpostavljena grška predloga sicer nesporno izkazuje kristjanizirano verzijo in torej sodi v okvir recenzije ε, vendar pa se po drugi strani od grškega besedila, preoddanega v rokopisu Q (prim. razdelek 1.2.), vseeno pomembno razlikuje. Zato se danes na podlagi srbske (in t. i. srednjegrške) verzije predpostavlja »novo« recenzijo *ζ, ki predstavlja predelavo recenzije ε in katere grški izvirnik je izgubljen. Simbol *ζ je za to neohranjeno grško recenzijo prvi uporabil Mario Capaldo,⁵⁹ prva večja študija narave in smeri sorodnosti posameznih prič te recenzije, tj. rokopisov, ki ohranjajo srbsko in srednjegrško verzijo *Romana*, pa je ponudil Ulrich Moennig

53 Npr. srb. csl. *Кандавлоушь* :: *Кандавль* in *Кандавлье* za gr. *Κάνδαυλος*. Končaja *-ουшь* oz. *-ους* pa se ne pojavljata zgolj pri izvorno grških imenih na *-ος*, kjer bi bila z vidika morebitne latinske predloge najlažje upravičljiva, temveč tudi za imena na *-ης* (srb. csl. *Каллистеноушь* za gr. *Καλλισθένης*), *-ων* (srb. csl. *Лавмедоушь* za gr. *Λαομέδων*) in celo za ženska imena na *-η* (srb. csl. *Юленоушь* za gr. *Ἑλένη*). Če želimo na prepričljiv način pojasniti to stanje, moramo predpostaviti, da so bili vsi ti končaji že v predlogi predpostavljene latinske verzije stopljeni v enotni končaj *-us* za vsa, tako ženska kakor moška osebna lastna imena. Dagmar Christians v tem vidi indic, da bi predpostavljena latinska predloga, ki jo je prireditelj uporabljal ob grški, utegnila nastati na podlagi sirskega besedila, saj je za sirske jezik značilna integracija tujih lastnih imen v nominalni razred na *-us*. (Christians 1991: 27)

54 Npr. srb. csl. 41–2 gen. sg. (*Къ)гарькоула* ali *Аркоула* 'Herkula(?)' in srb. csl. 196v ss. (gl. kritični aparat Marinković 1985: 439–440) *празник Ивовис* 'praznik Jovis' = 'praznik Jupitra', prim. lat. nom. sg. *Iuppiter*, gen. sg. *Iovis*. (Christians 1991: 28)

55 Povzeto po Moennig 1992: 73.

56 Prim. op. 48.

57 Druge teorije o izvoru in okoliščinah nastanka srbske verzije *Romana*, ki med drugim predvidevajo bolgarsko (Miletič 1936), glagolsko hrvaško (Pavlović 1957, 1986) in na podlagi grško-latinske kompilacije nastalo madžarsko (Hadrovics 1955), niso bile deležne širšega odobravanja.

58 Christians 1991: 30.

59 Capaldo 1973/74.

(1992). Teorijo o obstoju te vmesne in neohranjene grške recenzije bi bilo mogoče dodatno podkrepiti s poskusom rekonstrukcije izvirnega grškega besedila *ζ,⁶⁰ ki tudi ostaja deziderat.

2.2 Nadaljnja preoddaja

Iz podatkov o ohranjenih rokopisih srbske verzije *Romana*, navedenih v razdelku 2., lahko sklepamo na veliko priljubljenost tega besedila širom po balkanskem polotoku in celotnem slovanskem svetu. V pričujočem razdelku podajam pregled oblik, v katerih je srbski *Roman* živel dalje v drugih kulturno-civilizacijskih in jezikovnih prostorih, pri čemer je poudarek zlasti na t. i. srednjejrški verziji.

Verzije, ki kažejo na najbližjo sorodnost s srbskim *Romanom* in jih prav tako uvrščamo med naslednike recenzije ε, so t. i. srednjejrški *Roman* v prozi⁶¹ iz cca. 15. stol.,⁶² romunski *Roman* v prozi iz 16. ali 17. stol., novogrški *Roman* v prozi iz 18. stol. (t. i. *Phyllada*),⁶³ in novobolgarske verzije *Romana* iz 19. stol. Srbskemu *Romanu* posebej blizu pa so še gruzinska in različne vzhodnoslovanske verzije, ki pa do danes večinoma niso bile do dovoljšne mere raziskane.

Nicolae Cartoian je na podlagi jezikovne analize romunske verzije *Romana*, katere najstarejši rokopis datira v leto 1620, ter njene primerjave s srbsko verzijo sklene, da je bila neposredna predloga za romunsko besedilo cerkvenoslovanska verzija srbske redakcije.⁶⁴ Pri tem je vse preoddane romunske rokopise zvedel na en sam sicer neo-

60 Denimo po vzoru poskusa rekonstrukcije predloge armenskega prevoda Romana iz 5. stol., ki jo je priskrbel Richard Raabe (1896). Raabejeva retroverzija danes sicer velja za zastarelo, a se po njej spričo odsotnosti novejšee rekonstrukcije vseeno vedno znova posega.

61 Paralelno diplomatsko izdajo besedil iz Cod. Laurentianus 1444 (F) in Cod. Etonensis 163 (E), dveh od šestih primarnih rokopisov, ki ohranjajo srednjejrško verzijo *Romana* v celoti, sta pripravila Lolos in Konstantinopoulos (1983). Obstajata še dve diplomatski izdaji, ki ju je pripravil Karlos Mitsakis. Gre za izdajo najstarejšega ohranjenega rokopisa iz Cod. Vindobonensis theol. gr. 244 (Mitsakis 1967) in rokopisa iz Cod. Athous 3309 (Mitsakis 1970), ki pa ohranjata zgolj dva daljša povzetka Romana, t. i. epitome.

V pričujočem članku se v izogib nesporazumu držim tradicionalnega in uveljavljenega poimenovanja te verzije kot »srednjejrške«, četudi njen jezik že izkazuje mnoge značilnosti nove grščine, med srednjejrška oz. bizantinska besedila pa je sicer upravičeno prištevati zgolj besedila recenzij ε, γ in λ. (prim. Lolos/Konstantinopoulos 1983: 19).

62 Moennig 1992: 68.

63 Najstarejša ohranjena verzija, ki je po Moennig 1992 tudi *editio princeps*, je bila izdana leta 1750. Georg Veloudis (1968) *editio princeps* datira v leto 1669, vendar pa pri tej verziji najverjetneje niti ne gre za isto besedilo. Komentirano bralno izdajo te novogrške prozne verzije *Romana* je pripravil Alexandros Pallis (1935).

64 Na to kažejo zlasti lastna imena, ki so izposojena iz srbske verzije, npr. rom. *nagomudrii* za srb. csl. *нагомодриу*, rom. *psoglavii* za srb. csl. *псоголавиу* idr. Pojavljajo pa se tudi stereotipni stavki, ki kažejo na srbski vir, kot npr. »Ši-i puserā numele *Alixandru*, ce sǎ chiamǎ grecește, iar sǎrbește *Избрат*, iar rumǎnește sǎ chiamǎ *Ales*, cǎ ales era de toți.« 'In dali so mu ime Aleksander, kakor se imenuje po grško, po srbsko se imenuje *Izbrat*, po romunsko pa *Ales* ('izbran'), kajti izbran je bil od vseh.' Cartoian 1922 apud Köhler 1973: 5. Spričo boljšega razumevanja zgornjega odlomka je treba opozoriti na refleks ljudske etimologije imena Aleksander, ki ga ta vsebuje. V srednjem veku je bila namreč razširjena razlaga, ki v prvem delu zloženke *Αλέξ-ανδρος* napačno prepozna aoristovo osnovo (έκ)λεξ- glagola (έκ)λέγω '(iz)berem' in v imenu vidi pomen 'izbrani (izmed) mož'. Pravilna etimologija izhaja iz glagola *ἀλέξω* 'odbijam, branim' in

hranjeni prevod srbskega besedila. Nasprotno se za ohranjene novobolgarske verzije ne da predpostaviti enega samega skupnega prednika.⁶⁵ Romunska tradicija je odigrala pomembno vlogo pri nadaljnji preoddaji *Romana* v balkanskem prostoru.

Novogrška verzija iz 18. stol., t. i. Φυλλάδα (dalje *Filada*), prav tako kaže na tesno sorodnost s srbskim *Romanom*. Krzysztof Usakiewicz na podlagi pogostih ujemanj obeh verzij predvideva, da je avtor prve zelo verjetno dobro poznal tudi srbsko verzijo, vendar pa ujemanja niso dovolj dosledna, da bi dopuščala sklep, da gre za prevod.⁶⁶

Do zdaj je bilo odkritih 12 rokopisov, ki ohranjajo novobolgarsko verzijo *Romana*.⁶⁷ Besedili iz leta 1810 in 1816 sta bili že s strani njunih izdajateljev Ljubomira Miletiča in Kirila Mirčeva prepoznani kot prevoda romunske verzije,⁶⁸ besedilo iz leta 1844 pa je Valerij Pogorelov prepoznal kot prevod *Filade*. Analiza leksike in zlasti imenskega gradiva v vseh preoddanih novobolgarskih verzijah in njihova primerjava z ustreznici iz romunske verzije je razkrila, da ima preostalih devet novobolgarskih besedil svoj izvor v štirih med seboj neodvisnih prevodih romunske verzije *Romana*.⁶⁹

V nadaljevanju se lotevam še zadnje v vrsti verzij *Romana o Aleksandru Velikem*, ki izkazujejo posebej tesno sorodnost s srbskim *Romanom* – t. i. srednjejrške prozne verzije. V nasprotju s sicer globoko zakoreninjenim, pa vendarle povsem neupravičenim vnaprejšnjim predpostavljanjem grškega besedila kot vsakokratnega vira za poljubno (staro)cerkvenoslovansko besedilo, mnoga slabše razumljiva mesta, pa tudi očitne napake v srednjejrškem besedilu *Romana* kažejo na nasprotno smer preoddaje. Do izida monografije Ulricha Moenniga o recenziji *ζ so bili razmisleki o srbski verziji *Romana* kot viru za srednjejrško zgolj na ravni hipotez,⁷⁰ danes pa je to mnenje splošno sprejeto. V nadaljevanju vzporedno navajam mesta v obeh verzijah *Romana*, ki pričajo o nespornem primatu srbske verzije.⁷¹

omogoča tolmačenje imena kot 'branilec mož' ali 'branilec ljudi'.

65 Köhler 1973: 8.

66 Usakiewicz 2014: 150.

67 Köhler 1973: 11–13.

68 Miletič 1936: 9; Mirčev 1947: 10. Prim. tudi Köhler 1973: 9.

69 Köhler 1973: 74–75.

70 Prim. Sobolevskij 1910, Hadrovics 1960, Capaldo 1973/1974. Marinković v svoji študiji (1964) ni obravnavala odnosa med recenzijo ε in srbsko verzijo na eni ter srbsko in srednjejrško verzijo na drugi strani. Kot kaže, avtorica večine srgr. rokopisov niti ni poznala, kar jo je privedlo do absurdnega sklepa: »Грчки рукописи нису били од велике користи за наше испитивање, па су зато мало и употребљавани« (Marinković 1964: 14). V zagovor tej eminentni raziskovalki srednjeveške srbske književnosti naj vendarle opozorim na dejstvo, da v času izida njene monografije srgr. besedila, ki bi omogočala plodno primerjavo s srbsko verzijo, še niso bila izdana. Diplomatska izdaja Lolosa in Konstantinopolosa je izšla šele v letu 1983, pred tem pa sta bili na voljo samo diplomatski izdaji dveh skrajšanih verzij (Mitsakis 1967 in 1970), ki sta za srbsko verzijo le mestoma relevantni.

71 Zgledi so povzeti po Capaldo 1973/1974, Trapp 1991 in Moennig 1992. Kratica srgr. pomeni srednjejrško verzijo, ki jo citiram po izdajah Konstantinopoulos 1983 in Lolos 1983. Kratica srb. csł. pomeni cerkvenoslovansko verzijo srbske redakcije, ki jo citiram po kritični izdaji Marinković, Jerković 1985.

Srgr. FE 80.8 θέλει(ς) ἀκολουθήσει τὸν Ἀντάνην ‘sledil bo(š) Adanu’	Srb. csl. 161 ^v 6 <i>ada naslѣdiiiiu</i> ‘podedoval boš Had’
Srgr. FE 49.5 τὸν Ἀντάνην τὸν βασιλέα ἀκολούθησεν ‘sledil je kralju Adanu’	Srb. csl. 67 ^v 5 <i>ada naslѣdu</i> ‘podedoval je Had’

Pravilnost srb. csl. variant vsebinsko potrjuje njen grški pravir ε 31.2 σὴν οὐ καταλάβεις πατρίδα ‘ne boš dosegel svoje domovine’, kjer poglavar gimnosofistov Evant Aleksandru prerokuje smrt. Neujemanje obeh variant lahko razložimo samo tako, da predpostavimo prevajalčevo napako, pri čemer je ta izvorno mesto *ada naslѣdiiiiu*, morda zaradi nejasnih razmejitev besed v rokopisu, napačno interpretiral kot ***αδανα σλѣdiiiiu* ‘sledil boš Adanu’.

Srgr. F 107.3 μὲ ἐπαρέδωκες εἰς τὰ χέρια ὄλων εἰρήνην (sic!) ‘predal si mi v roke ves mir (ali <i>mir vseh?</i>)’	Srb. csl. 200 ⁹ –10 <i>прѣдалъ ми еси въ роуцѣхъ вѣс мурѣ</i> ‘predal si mi v roke ves svet’
--	---

Pravilnost srbske variante tega drobca Aleksandrove molitve potrjuje njen grški pravir ε 39.5 ἔδωκας ἐν χειρί μου τὸν σύμπαντα κόσμον ‘v roko si mi dal ves svet’. Grški prevajalec je srb. csl. *мурѣ*, ki v danem sobesedilu pomeni ‘svet’, napačno razumel v pomenu ‘mir’ in torej prevedel z gr. εἰρήνην ‘mir’ namesto z gr. κόσμος ‘svet’.⁷²

Srgr. F 80.13 σφάζετε κάλλιους ἀνθρώπους ἀπὸ ἑσᾶς ‘koljete ljudi, boljše od sebe’	Srb. csl. 163 ^r 10–11 <i>закалаюиште подобнии вамъ чловѣкы</i> ‘koljete (ptc. prez. akt.) sebi podobne ljudi’
---	--

Srbsko varianto tega odlomka Evantove pridige Aleksandru vsebinsko potrjuje njen grški pravir ε 31.3 σφάζοντες τοὺς ὁμοίους ὑμῖν ἀνθρώπους ‘koljete (ptc. prez. akt.) sebi podobne ljudi’. Varianto v srednjegrškem besedilu lahko torej najlažje pojasnimo z napako prevajalca, ki je namesto *подобнии* ‘podobni’ napačno prebral ***подобрии*, kar v srednje- in novobolgarskem jeziku pomeni ‘boljši’, in torej prevedel z gr. καλλίους ‘boljše’.

Srgr. F 78.11 γυμνοὶ καὶ φρόνιμοι ‘nagi in modri’	Srb. csl. <i>passim</i> <i>нагомоудри</i> ‘gimnosofisti’
---	--

V srbski varianti se ohranja kalk grškega izvornika γυμνοσοφισταί ‘gimnosofisti’, dobesedno ‘nagomodri’ ali ‘nagi modreci’, izpričanega tudi v ε 107.7. Redaktorju verzije v rokopisu F je bil koncept gimnosofistov očitno nepoznan, zato je pojem *нагомоудри* smiselno razdelil v opisno zvezo γυμνοὶ καὶ φρόνιμοι ‘nagi in modri’.⁷³

72 Capaldo 1973/74: 365.

73 Trapp 1992: 491.

Srg. FE 42.3 ὅπου ἦσαν οἱ μῆνες γραμμένοι 'kjer so bili napisani meseci'	Srb. csl. 57 ^r 12–57 ^v 1 <i>вѣ. имена сыновъ израилевѣхъ бѣху</i> 'bilo je dvanajst imen Izraelovih sinov'
---	---

Grški prevajalec je morebiti na tem mestu spričo podobnega zvena besede in morda tudi zaradi števila 12 (cir. *вѣ*) v srbski verziji, *имена* [imena] neustrezno prevedel kot οἱ μῆνες [imines] 'meseci'. Mesto govori o častnih darovih, ki jih je Aleksander prejel od Rimljanov. Med njimi je bila tudi Salomonova krona, opremljena s tremi dragimi kamni, na katerih so bila napisana imena dvanajstih Izraelovih sinov. Vendar pa ta razlaga ostaja na ravni hipoteze, saj v besedilu ε na tem mestu Aleksander namesto krone v dar dobi venec.

Nadaljnji argument v prid tezi, da gre pri srednjegrškem besedilu dejansko za prevod cerkvenoslovanske verzije, temelji na opažanju, da srednjegrški *Roman* izkazuje nenavadno veliko število slavizmov. Posebej povedni so primeri besed slovanskega izvora, pri katerih zagotovo ne gre za slovanske izposojenke, integrirane v grški jezik, temveč za *hapax legomena* slovanskega izvora, ki so najverjetneje nastala spričo prevajalčevega nerazumevanja mesta.

E 74.9 νεμάλο F 74.9 νεμάλον	Srb. csl. 108 ^v 12 <i>не мало</i> 'ne malo'
------------------------------	--

Varianta v rokopisu E (νεμάλο '?') še kaže zgolj na izposojjo predvidoma nerazumljene slovanske besedne zveze *не мало* 'ne malo' v grščino, varianta v F (νεμάλον '?') pa že kaže na poskus integracije te »besede« v sistem grškega imenskega oblikovnega/pregivalnega sistema.

Tezo nadalje utrjujejo primeri slavizmov, ki se jih je zdelo prevajalcu nujno dodatno pojasniti, četudi gre v nekaterih primerih za ustaljene izposojenke.

Srg. E 54.8 τὸν βοηβόνταν τὸν μέγαν πρωτοστράτορα 'vojvodo, velikega vojskovodjo'	Srb. csl. 98 ^r 16–98 ^v 1 <i>великаго воеводоу</i> 'velikega vojvodo'
---	---

Varianta v rokopisu E kaže na to, da je prevajalec videl potrebo grškemu bralcu specifično slovanski pojem *vojvode*, ki ga je prenesel iz slovanske predloge, dodatno pojasniti.

Glede na zgoraj predstavljeno gradivo lahko skupaj z Moennigom sklenemo, da je srednjegrška verzija *Romana* najverjetneje nastala bodisi po srbski predlogi bodisi po več predlogah, od katerih je osrednje mesto zavzemala srbska. Glede na Moennigovo analizo je bilo to besedilo najtesneje sorodno z besedilima rokopisov SI in A, utegnili bi iti celo za njuno predstopnjo. Ker pa oba rokopisa datirata v 15. stol. in se s tem uvrščata med starejše priče srbskega *Romana*, lahko na tej osnovi kot okviren *terminus post quem* za nastanek srednjegrškega proznega *Romana* določimo 15. stol. S tem prevodom srbskega *Romana* tako rekoč nazaj v grški jezik se je po več kot tisočletju sklenil neke vrste kulturni krog, ki lahko stoji kot simbol živahne kulturne izmenjave med

Slovani in Grki v balkanskem prostoru. Deziderat ostaja kritična izdaja srednjegrške prozne verzije, ki bi upoštevala vse primarne in sekundarne srednjegrške in pomembnejše srbske rokopise.

3 Sklep

Sklenemo lahko, da srbska verzija *Romana o Aleksandru Velikem* zavzema izjemno pomembno mesto posrednika med različnimi kulturno-jezikovnimi prostori in je torej relevantna ne samo za področje paleoslavistike, temveč tudi za področja romunske, bolgarske, vzhodnoslovenske, gruzinske ter srednje- in novogrške filologije. Zgoraj orisane nadaljnje smeri preoddaje srbskega *Romana* nam namreč med drugim ponujajo vpogled v dinamiko kulturne izmenjave in jezikovnih stikov med ljudstvi balkanskega polotoka v času oblikovanja balkanske jezikovne zveze. Pogosta pojavnost prevzetih besed v različnih verzijah *Romana* lahko jezikoslovcem balkanologom rabi za gradivo pri proučevanju razširjenosti dvo- in večjezičnosti med govorci balkanskih jezikov.

Vendarle pa je na mestu opazka, da ta besedila spričo pomanjkanja ustreznih interdisciplinarnih profilov raziskovalcev in dobrih kritičnih izdaj do danes niso bila deležna dovoljšnje pozornosti. Tako ostajajo mnoge literarnozgodovinske, filološke in jezikoslovne študije, ki bi z različnih gledišč osvetljevale tako dolg teh besedil srbskemu *Romanu* oziroma stopnjo izvirnosti prireditelja kot tudi arealno- in sociolingvistično sliko balkanskega prostora tistega časa pomemben deziderat na področju ukvarjanja s tujejezično preoddajo *Romana o Aleksandru Velikem*.

Priloga

Spodnji odlomek prinaša del fiktivne epizode Aleksandrovega obiska v Judeji, ko velikega osvajalca v Jeruzalemu sprejme starozavezni prerok Jeremija (ok. 650 – ok. 570!), ga spreobrne v monoteizem in mu napove prihodnost. Spričo lažjega branja izvirnika, besedilo podajam v prečrkovani obliki, boljšemu razumevanju pa naj služi vzporedni prevod v sodobno slovenščino.⁷⁴

⁷⁴ Besedilo izjemoma navajam po diplomatski izdaji rokopisa SI (Christians 1991: 166–170), saj ta rokopis ponuja najbolj čitljivo verzijo epizode.

Prōrōkъ že Ijerimija pokadivъ i blagosovivъ (sic!) jeho i jemъ jeho za ruku i vъvede jeho vъ Ierusalym vъ sгъkъvъ gospodnju pokloni(тi) se vъ Svetaja Svetухъ, iže sъzda Solomōnъ carъ. Aleksandrъ že vъprašaše prōrōka:

»Vъzvestite mī, kojega boga verujete?«

Prōrōkъ že reče kъ njemu:

»Boga edynogo verujem, iže sъtvori nebō i zemlju, vydi-maa i nevydimaja, iixъže ōko ne vyde, ne uxo ne slyša i na srdce človēku ne vъzude.«

I o sēmъ Aleksandrъ udivyv se i reče:

»Po istine velyku Bogu rabi jeste vy. Da veruju i azъ v njego i ispoveduju jeho, dela bo jeho jave tvoretъ. I danju jemu danī, iže ōt vas vъzelъ byх, jakože i ōt pročyх jazyk i bogъ vaš i mne da budet ‹bogъ›, i myr jeho sъ mnoju da budet.«

I vъzmъ že prōrōkъ zlato mnogo sъ ljudmy grada togo i kъ Aleksandru prynesoše. Ōnъ že ne vъsxote vъzeti ničesože, nъ reče:

»Vъmesto dara da sūtъ sъija Bogu Savaōthu.«

Ī izide Aleksandrъ ōt jевreiskyje zemlě i vъsxote ity vъ Egūpъt. Provody jeho prorokъ Ierīmija do polъdnje i skaza jemu proročъstvujа Daniila prōrōka, iže prěžde ‹proreklъ› be, i kъ Aleksandru reče:

»Pomoštъ Boga Savaōtha pryzivaī i silu perskuju pobedyti imaši. I vrativ se Egūpъt priimeši i Pora velikoga ubieši. I vъ nemoštъ veliku i vъ ·v· (2) napasti vъradneše, nъ ōt vseхъ sih ruka Savaōtha Boga izъbavit te i vsemu ‹světu› ōt vъstoka i do zapada carъ narečeši se. I jegda vsa sija sъvъršiši, togda blyzu raja doideši. I tui človeky naideši, iže ne ‹sut ōsuždeni adamovēm osuždeniēm i sъgrěšeniēm, ni› živutъ debelostiju plъtъskuju ōbrě·men'ni, jakože i mi, nъ mirno nekako žyvutъ i blyzu aggelskago sut žytija. Sii blaženny naričjut se ōt Boga. I tехъ vydiši, Aleksandrě, i vsa, jaže ō vъzvraštenny tvoimъ prorěkutъ ti.«

Prerok Jeremija pa ga je sprejel s kadihom in ga blagoslovil, ga prijel za roko ter ga odvedel v Jeruzalem v Gospodovo cerkev, da bi se poklonil v Svetem svetih, ki ga je sezidal kralj Salomon. Aleksander je vprašal preroka:

»Razkrijte mi, v katerega boga verujete.«

Prerok mu je rekel:

»Verujemo v enega Boga, ki je ustvaril nebo in zemljo, vse vidno in nevidno, česar ni videlo oko ne slišalo uho in kar se ni vzpelo v človekovo srce.«

Aleksander se je nad tem začudil in rekel:

»Zares velikemu Bogu služite. Tudi jaz želim verovati vanj in ga izpovedovati, kajti njegova dela ga razodevajo. In daroval mu bom od dajatev, ki sem jih prejel od vas in od drugih ljudstev, in vaš Bog naj bo tudi moj Bog in njegov mir naj bo z menoj.«

Prerok pa je skupaj z ljudmi tega mesta vzel mnogo zlata in ga prinesel pred Aleksandra. Ta pa ni hotel ničesar vzeti, temveč je rekel:

»Namesto daru naj bo vse to za Boga Sabaota.«

In zapustil je Aleksander judovsko deželo ter si zaželel iti v Egipt. Do poldneva ga je spremljal prerok Jeremija in mu razkril preročanstva preroka Daniela, ki jih je bil ta poprej izrekel, in dejal je Aleksandru:

»Prosi Boga Sabaota za pomoč in premagal boš perzijsko silo. In ko se boš vrnil, boš zavzel Egipt in ubil velikega Pora. Izkusil pa boš hudo bolezen in dve nesreči, toda iz vseh njih te bo otela roka Boga Sabaota in imenovali te bodo kralja vsemu svetu od vzhoda do zahoda. In ko boš vse to izpolnil, boš prispel v bližino raja. Tam pa boš našel ljudi, ki niso obsojeni zaradi Adamovega greha ne obremenjeni s telesnim obiljem kakor mi, temveč živijo nekako mirno življenje, blizu angelskemu. Imenujejo se blaženi od Boga. In ko jih boš ugledal, Aleksander, ti bodo prerokovali vse o tvoji vrnitvi.«

VIRI IN LITERATURA

- AUSFELD, Adolf (ur.), 1907: *Der griechische Alexanderroman*. Leipzig: Teubner.
- BABIČ, Vanda, 2014: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- BECK, Hans-Georg, 1971: Geschichte der byzantinischen Volksliteratur. *Handbuch der Altertumswissenschaften* 2. Teil, 3. Band. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- BERGSON, Leif (ur.), 1965: *Der griechische Alexanderroman. Rezension β*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- BERK, Christian A. van den, 1963: Wo entstand die sogenannte serbische Redaktion des Alexanderromans?. *Slawistische Studien zum V. Internationalen Slawistenkongress in Sofia*. (Opera Slavica 4). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 343–358.
- BERK, Christian A. van den, 1970: *Der „serbische“ Alexanderroman*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- BOITANI, Piero idr. (ur.), 1997: *Alessandro nel medioevo occidentale*. Milano: Fondazione Lorenzo Valla.
- BOTVINNIK, Mark Naumovič idr., 1966: *Александрия, Роман об Александре Македонском по русской рукописи XV. века*. Литературные памятники. Sankt Peterburg: Nauka, Leningradskoe otdelenie.
- CAPALDO, Mario, 1973/74: Recenzija Marinković 1969 in van den Berk 1970. *Ricerche Slavistiche* 20/21. 359–369.
- CARTOJAN, Nicolae, 1922: *Alexandria în literatura românească, Noui Contribuții*. Bukarešta: Cartea Românească.
- CHRISTIANS, Dagmar, 1991: *Die serbische Alexandreis: nach der Sofioter illustrierten Handschrift Nr. 771. Text und Übersetzung*. Köln: Böhlau Verlag.
- DEIMANN, Wilhelm, 1914: *Abfassungszeit u. Verfasser des griechischen Alexanderromanes*. [Doktorska disertacija.] Brilon: Kindler.
- GARSTAD, Benjamin (ur.), 2012: *Apocalypse, Pseudo-Methodius / Alexandrian World Chronicle*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- GAUILLIER-BOURGASSAS, Catherine (ur.), 2014: *La fascination pour Alexandre le Grand dans les littératures européennes (X^e-XVIe siècle): Réinventions d'un mythe*. (4 knjige.) Turnhout: Brepols.
- HADROVICS, László, 1960: A délszláv Nagy Sándorregény és középkori irodalmunk. *A Magyar Tudományos Akadémia nyelv és irodalomtudomány ostályának közleményei*, XVI kötet, 1–4 szám. Budimpešta. [non vidi]
- IONOVA, Maya, 2008: Las dos variantes del Libro de Alejandro Magno en la literatura medieval de la »Eslavia Ortodoxa«. *Eslavistica Complutense* 8. 27–34.
- ISTRIN, Vasilij M., 1880, 1887: *Александрия. Аутографическое издание. Издания Общества любителей древней письменности* LXVII, вып. 1 (1880), LXXXVII, вып. 2 (1887).
- JAGIĆ, Vatroslav, 1871: Život Aleksandra Velikoga. *Starine Jugoslavenske Akademije* 3. 203–331.
- JOUANNO, Corinne, 2002: *Naissance et métamorphoses du Roman d'Alexandre. Domaine grec*. Pariz: CNRS Editions.

- KARADŽIĆ, Vuk Stefanović, 1867: *Живот и обичаји народа српскога*. Dunaj: naklada Ane udove V. S. Karadića.
- KÖHLER, Ines L., 1973: *Der neubulgarische Alexanderroman: Untersuchungen zur Textgeschichte und Verbreitung*. Amsterdam: Hakkert.
- KRISTOPHSON, Jürgen, 1985/1986: Der mittelgriechische und der serbische Prosaalexander. *Folia Neohellenica* 7, 1985/1986 (izšlo 1988). 33–61.
- KROLL, Wilhelm (ur.), 1926: *Historia Alexandri Magni, Vol. I: Recensio vetusta*. Berlin: Weidmann.
- LOLOS, Anastasios, KONSTANTINOPULOS, Vasilis L., 1983: *Ps.-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosa-Fassungen des Alexanderromans*, Vol. I in II. Königstein/Ts.: Verlag Anton Hain.
- MARINKOVIĆ, Radmila, 1964: *Српска Александрида. Свеска прва: Историја основног текста*. Beograd: Filološki fakultet.
- MARINKOVIĆ, Radmila, JERKOVIĆ, Vera (ur.), 1985: *Српска Александрида. Свеска друга*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- MARINKOVIĆ, Radmila, 1986: *Роман о Троју. Роман о Александру Великом*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- MERKELBACH, Reinhold, 1977: *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*. München: C. H. Beck.
- MILETIĆ, Ljubomir, 1936: Една българска Александрия от 1810. год. Sofija: Pečatnica P. Gluškov.
- MIRČEV, Kiril, 1947: Оште една новобългарска Александрия от началото на XIX в. *Годишник на Софийския университет, историческо-филологически факултет XLIII (1946–1947)*. 1–44.
- MITSAKIS, Karlos, 1967: Der Byzantinische Alexanderroman nach dem Kodex Vindob. Theol. Gr. 244. *Miscellanea Byzantina Monacensia* 7. München: Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität München.
- MITSAKIS, Karlos, 1970: Διήγησις περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μεγάλων πολέμων. *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 20. 228–301.
- MOENNIG, Ulrich, 1992: *Die späthbyzantinische Rezension *ζ des Alexanderromans*. Köln: Romiosini Verlag.
- NOVAKOVIĆ, Stojan, 1878: Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности. *Гласник српског ученог друштва*, 2. од., књ. 9. Beograd: Državna štamparija.
- PAVLOVIĆ, Dragoljub, 1986: *Роман у старој српској књижевности*. Radmila Marinković (ur.): *Роман о Троју. Роман о Александру Великом*. Beograd: Srpska književna zadruga. 9–16.
- PALLIS, Alexandros, 1935: Ἱστορία τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Μακεδόνοϋ: Βίος, πόλεμοι καὶ θάνατοϋ αὐτοῦ ἢ Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξαντρου. Atene: Ekdoseis Galaxia.
- PETRŪ, Eduard, 1994: Alexander der Große in den slavischen Literaturen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 40. 95–103.
- POGORELOV, Valerij, 1923: *Опис на старите печатни български книги (1802-1877)*. Sofija: Državna pečatnica.

- RAABE, Richard, 1896: *Ἰστορία Ἀλεξάνδρου: Die armenische Übersetzung der sagenhaften Alexander-Biographie (Pseudo-Callisthenes) auf ihre mutmassliche Grundlage zurückgeführt*. Leipzig: Hinrichs.
- SOBOLEVSKIĬ, Aleksej I., 1910: Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. *Сборник ОРЯС ИАН* 88/3. Sankt Peterburg: Tipografija imperatorskoj Akademii Nauk.
- STEFANOVIĆ, Pavle, PAVLOVIĆ, Dragoljub, 1957: *Aleksandrida: Roman o Aleksandru Velikom*. Subotica: Minerva.
- STONEMAN, Richard (prev.), 1991: *The Greek Alexander Romance*. London: Penguin Books.
- STONEMAN, Richard (ur.), GARGIULO, Tristano (prev.), 2007: *Il romanzo di Alessandro*, Volume I. Milano: Fondazione Lorenzo Valla.
- STONEMAN, Richard idr., 2012: *The Alexander Romance in Persia and the East*. Groningen: Barkhuis Publishing&Groningen University Library.
- ТИТОВА, Ljubov V., 1987. *Беседа отца с сыном о женской злобе*. Исследование и публикация текстов. Novosibirsk: Nauka.
- TRAPP, Erich, 1991. *Zur Frage der Abhängigkeit der slavischen und vulgärgriechischen Fassungen des byzantinischen Alexanderromans*. Christians, Dagmar (ur.), 1991: *Die serbische Alexandreis: nach der Sofioter illustrierten Handschrift Nr. 771. Text und Übersetzung*. Köln: Böhlau Verlag. 490–493.
- TREITINGER, Otto, 1938: *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee*. Jena: Walter Biedermann.
- TRUMPF, Jürgen, 1974: *Anonymi Byzantini Vita Alexandri Regis Macedonum*. Stuttgart: Teubner.
- USAKIEWICZ, Krzysztof, 2014: The Old Serbian *Alexander Romance* and the Greek *Phyllada*. *Colloquia Humanistica* 3. 149–161.
- VASILEV, Hristo, 1968/69: Der sprachliche Aussagewert des serbischen Alexander-Romans. *Zeitschrift für slavische Philologie* 34. 104–124.
- VELOUDIS, Georg, 1968: *Der neugriechische Alexander, Tradition in Bewahrung und Wandel*. Hans-Georg Beck (ur.): *Miscellanea Byzantina Monacensia* 7. München: Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität München.
- VESELOVSKIĬ, Aleksandr Nikolaevič, 1886: Из истории романа и повести, материалы и исследований I, греко-византийский период. *Сборник ОРЯС ИАН* 40. Sankt Peterburg: Tipografija imperatorskoj Akademii Nauk.

**Književni tematski sklop
na splošni maturi
iz slovenščine 2023**

Matej Hriberšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo
matej.hribersek@ff.uni-lj.si

Didaktični vpogled v Sofoklovo *Antigono*

Namen prispevka je okvirno predstaviti problematiko seznanjanja z antično književnostjo, konkretnije antično dramatiko, in sicer na primeru ene najbolj priljubljenih in v šolskem prostoru najpogosteje obravnavanih del grške književnosti, na primeru Sofoklove Antigone. Predstavljena bo njena prisotnost v srednješolskem pouku, njena obravnava in možnosti, ki jih ponuja, ter z njo povezana vprašanja. Namen prispevka ni vsebinska obravnava Antigone, ampak izpostaviti nekatera dejstva in odprta vprašanja ter podati nekaj napotil na vire za pripravo.

1 O umestitvi antične književnosti v srednješolski pouk

Razporeditev spoznavanja književnosti pri pouku slovenščine je že večkrat sprožala pomisleke. Seznanjanje s svetovno književnostjo v srednjih šolah je zasnovano tako, da se dijak skozi pouk z njo srečuje od njenih primarnih začetkov naprej: začenja s starimi kulturami, nato se preide na poznejša obdobja in se nadaljuje proti sodobni književnosti. Toda glede na zahtevnost, kompleksnost, pomen in glede na časovno odmaknjenost bi bilo precej bolj smotrno, da bi stare književnosti srednješolci spoznavali pozneje, ko bi prek seznanitve s poznejšimi obdobji do moderne književnosti usvojili temeljne pojme in značilnosti in bi lahko suvereneje pristopili k spoznavanju starejših obdobj in piscev ter njihovega vpliva in pomena. Če govorimo o antični književnosti, v našem primeru grški, bi bilo to zelo smotrno, kajti za večino srednješolcev je to edino srečanje z antično književnostjo, absolutna večina nima znanja že latinskega, kaj šele grškega jezika, ki bi jim olajšalo srečevanje s tem časovno odmaknjenim obdobjem, zato bi se morali z njo seznaniti ne takoj po prihodu v srednjo šolo, ampak pozneje, ko bi z osnovnim poznavanjem književnosti in osnovnih književnih pojmov lahko nekoliko lažje razumeli pomen antične književnosti ter njen poznejši vpliv in pomen.

V boljšem položaju pri razumevanju grške književnosti so seveda tisti dijaki, ki se učijo latinščino, še bolj tisti, ki se učijo tudi grščino (teh je sicer zelo malo), vendar šele pozneje, ko že usvojijo osnove jezika in se postopoma seznanjajo tudi s književnostjo; glede antične književnosti so v enakem položaju kot ostali, kajti z obema književnostma, grško in latinsko, se enako srečajo na samem začetku, ko še nimajo dovolj jezikovnega znanja in vedenja, s katerima bi se lahko suvereneje spopadli z antičnimi besedili, njihovim interpretiranjem in razumevanjem. Zaradi kompleksnosti, časovne odmaknjenosti in pogosto vsebinske zahtevnosti bi bilo veliko bolje, da bi

bila obravnava antične književnosti predstavljena v katerega od višjih letnikov, ko bi se dijaki na osnovi že usvojenega znanja in razumevanja poznejših obdobj lažje srečevali s tovrstnimi zahtevnimi besedili. Kronološka razporeditev spoznavanja različnih književnosti, s katero so tradicionalno soočene že številne generacije srednješolcev, je po mojem mnenju problematična, a do poseganja v dolgoletno tradicijo poučevanja književnosti po kronološkem principu zaenkrat še ni prišlo.

2 *Antigona* v šolah v preteklosti

Ko se je po revolucionarnem letu 1848 leta 1849 v Avstriji začela reforma vseh ravni avstrijskega šolstva, je bila posebna pozornost posvečena srednjemu šolstvu, gimnazijam in realkam. Za gimnazije je bilo značilno, da je prišlo do popolne preнове predmetnika, v katerem je bilo obema klasičnima jezikoma odmerjenih kar 45 vseh učnih ur. Za oba jezika je bil pripravljen tudi zelo natančen učni načrt, tako za slovnični pouk kot tudi za lektiro, tj. za branje del piscev rimske in grške književnosti, v katero so bili vključeni najpomembnejši klasiki, pri grščini na primer zgodovinar Herodot, filozof Platon, med grškimi tragiki pa je bil vedno na prvem mestu Sofokles s svojimi tragedijami (Entwurf 1849: 28, 119, 180). Ministrska navodila srednješolskim učiteljem so navadno priporočala dve tragediji, *Antigono* in *Kralja Ojdipa*; odločitev za eno ali drugo je bila prepuščena učiteljskim zborom posameznih gimnazij.

Izbor lektire so učni zavodi vsako leto objavljali tudi v svojih izveštjih; in če pogledamo izveštja gimnazij za obdobje med 1849 in 1918, pa tudi pozneje v novi državi med obema vojnama do leta 1945, sta bili obe omenjeni tragediji največkrat izbrani za čtivo. *Antigona* je bila izbrana večkrat, ker so pri izbiri tragedij vedno upoštevali vsebinski vidik; Sofoklova *Antigona* s svojo tematiko, ki se osredinja na izbiro glavne junakinje med tem, kar je ukazano oz. prepovedano s strani oblastnikov, in tem, kar ji narekuje njena vest, je večkrat prevagala nad *Kraljem Ojdipom*, čigar zgodba je zgrajena okoli prepleta usodnih naključij, ki jim glavni junaki ne morejo ubežati in pripeljejo tudi do incesta, oslepitve in smrti. Tragedije so dijaki zaradi vsebinske, jezikovne in formalne zahtevnosti brali v zadnjih dveh letnikih, tj. v 7. in 8. gimnazijskem razredu. Besedila, ki so jo dijaki prebrali pri grški šolski lektiri, so profesorji v višjih razredih gimnazije tesno povezali tudi s poukom materinščine in so dijakom pri pouku slovenščine (pa tudi nemščine) pogosto dajali domače naloge z antično tematiko. Naslove teh nalog so vsako leto razpisali na začetku šolskega leta in jih objavili v gimnazijskih izveštjih; v 5. in 6. razredu so dijaki navadno dobili za nalogo obnovo ali prevod odlomka iz avtorja, ki so ga brali pri lektiri, v 7. in v 8. razredu pa so morali pogosto ob izbrani misli ali odlomku poglobljeno razmišljati in pri tem pokazati lastno sposobnost interpretacije ter poznavanje širšega kulturno-civilizacijskega in starinoslovnega okvirja: literarne zgodovine, antične zgodovine, filozofije ...

Tudi po drugi svetovni vojni so dijaki na gimnazijah sicer bolj pregledno in v manjšem obsegu, a še vedno obravnavali Sofokla in njegovo *Antigono*. Tako je bilo do ukinitve gimnazij leta 1958; od tedaj naprej je bilo spoznavanje grške književnosti vezano na pouk slovenščine, navadno v prvem gimnazijskem razredu (Hriberšek 2005: Sofokles 42, 92, 105–112, 124–125, 151, 158, 210–214, 218, 243; *Antigona* 113, 211).

3 Sofoklova *Antigona* v slovenskih prevodih

Čeprav je bila *Antigona* ena od dveh najbolj branih Sofoklovih dram, smo prve prevode te tragedije dobili zelo pozno. Prvi knjižni prevod katere od Sofoklovih dram je leta 1861 objavljala Matija Valjavec v *Glasniku slovenskem*; to je bila tragedija *Ajant* (Sofokles–Valjavec 1861), ki jo je Valjavec leta 1863 objavil tudi v knjižni obliki (Sofokles–Valjavec 1863). Kaj pa *Antigona*? Zanimivo je, da sta prva dva prevoda tragedije izšla izpod peresa nefilologov. Prvega je leta 1924 objavil Cvetko Golar (Sofokles–Golar 1924), pripravil pa ga je že dosti prej, saj je bila 9. januarja 1912 v Deželnem gledališču v Ljubljani premiera Sofoklove *Antigone* v njegovem prevodu (Sofokles–Golar 1987: 167–168). Drugega je skupaj s prevodom *Kralja Ojdipa* leta 1941 objavil Fran Albrecht (Sofokles–Albrecht 1941) in ta prevod je bil leta 1968 ponatisnjen v Buenos Airesu (Sofokles–Albrecht 1968). Pri obeh prevajalcih se ne moremo znebiti vtisa, da sta prevoda nastajala bolj po nemških prevodih kot pa po izvirnem grškem besedilu.

Leta 1962 je izšel prevod Antona Sovreta skupaj s še tremi Sofoklovimi tragedijami: *Kraljem Ojdipom*, *Ojdipom v Kolonu* in *Filoktetom* (Sofokles–Sovrè 1962). Postumno je izšel samostojni Sovretov prevod *Antigone* leta 1968 (Sofokles–Sovrè 1968), ki je bil ponatisnjen še leta 1997 s spremno besedo Boruta Dolenca (Sofokles–Sovrè 1997). Sovretova prevoda *Antigone* in *Kralja Ojdipa* sta izšla še leta 2006 s spremno besedo Braneta Senegačnika in Rajka Korošca (Sofokles–Sovrè 2006) in leta 2014 kot elektronska knjiga pri založbi Beletrina (Sofokles–Sovrè 2014), samostojni prevod *Antigone* pa leta 2016 kot elektronska knjiga pri založbi Genija (Sofokles–Sovrè 2016).

Sledili so prevodi *Antigone* Kajetana Gantarja v različnih izdajah: leta 1972 pri Slovenskem ljudskem gledališču v Celju (Sofokles–Gantar 1972), leta 1974 pri Založbi Obzorja v Mariboru v zbirki *Iz antičnega sveta* (Sofokles–Gantar 1974), leta 1978 pri Mladinski knjigi v Ljubljani v zbirki *Kondor* (Sofokles–Gantar 1978), leta 1987 znova pri Mladinski knjigi v Ljubljani v zbirki *Kondor* skupaj s *Kraljem Ojdipom* z likovnimi prilogami Stojana Batiča (Sofokles–Gantar 1987), ki pa je v bolj ali manj spremenjenih ponatisih izšel še nekajkrat, in sicer leta 1992 (Sofokles–Gantar 1992), leta 1994 (Sofokles–Gantar 1994), leta 1996 (Sofokles–Gantar 1996), leta 1998 (Sofokles–Gantar 1998), leta 2008 (Sofokles–Gantar 2008) in 2017 (Sofokles–Gantar 2017), kot elektronska knjiga je leta 2005 izšel še v zbirki *Ruslica* časopisa *Večer* (Sofokles–Gantar 2005), leta 2020 pa je bil prevod obeh dram v založništvu Zveze društev slepih

in slabovidnih prilagojen v brajico (Sofokles–Gantar–Pavlin 2002). Gantarjevi prevodi *Antigone* so izšli še leta 2016 pri mariborski založbi Obzorja kot elektronska knjiga (Sofokles–Gantar 2016), leta 2017 v Gledališkem listu SNG Drama v Ljubljani (Sofokles–Gantar 2017) in leta 2022 pri Mladinski knjigi v Ljubljani (Sofokles–Gantar 2022).

Posebnost in dragocena prevodna ostalina pa je prevod Sofoklove *Antigone*, ki ga je že kot dijak v sedmem razredu gimnazije pripravil v povojnih pobojih umrli pesnik in filolog Ivan Hribovšek. Prevod je prvič skupaj s spremno študijo izšel pri založbi Družina leta 2014 (Sofokles–Hribovšek 2014; Gantar–Senegačnik 2014), drugič pa letos (Sofokles–Hribovšek 2022). Prevod je posebnost tudi s prevodnega vidika, saj je Hribovšek pri prevajanju izvirno besedilo prevajal v izvirno metrično obliko, tj. v jamske trimetre, v zbornskih spevih pa je prevode verzov nadgradil tudi z rimami.

4 »Al' prav se piše Sofoklej al' Sofokles?«

Srečanje s Sofoklom nas pripelje do še enega vprašanja: do vprašanja slovenjenja njegovega imena in nasploh imen glavnih junakov; zaradi dilem, ki se pojavljajo v povezavi z njimi, nekaj sugestij.

a) V *Slovenskem pravopisu* 2001 najdemo Sofoklovo ime v obliki *Sófoklej -a* (podobno *Pêriklej -a*, *Hêraklej -a*, *Temístoklej -a* idr.), navedene pa so tudi možne dvojnice: *Sófoklej* → tudi *Sófokles* (*Hêraklej* → tudi *Hêrakles*, *Temístoklej* → tudi *Temístokles* itd.), vendar pa jih ne navaja vedno; tako npr. najdemo samo *Pêriklej -a* (brez *Pêrikles -a*) in samo *Poliklêj -a* (brez potencialne različice *Poliklês*) (Toporišič 2001: *passim*). Gre za imena, ki v grškem nominalnem sistemu spadajo med sigmatne osnove in se v imenovalniku končujejo na *-klês* oz. *-klês* (-κλῆς oz. -κλῆς). S primarno izbiro iztočnic *Sófoklej*, *Pêriklej*, *Hêraklej* *Pravopis* 2001 ohranja način slovenjenja, ki je tradicionalno uveljavljen že od 19. stoletja; pravilo, da »grška lastna imena na *-kles* odpahujejo *s* ter namesto njega privzemajo *j*«, je uveljavil Fran Levec v svojem pravopisu leta 1899 (Levec 1899). Nenavadno je, da so se v *Pravopisu* 2001 odločili za te različice. V filološki stroki in njej sorodnih disciplinah je uveljavljena uporaba oblike *Sófokles* in iz njih tvorjenih sklonskih oblik rod. *Sófokla* (nikakor ne *Sófoklesa*); prim. tudi *Hêrakles*, rod. *Hêrakla*, *Temístokles*, rod. *Temístokla* itd., ki so v *Pravopisu* navedene kot možne dvojnice. Zakaj je oblika tipa *Sófokles* pravilna? Zato, ker:

1. je odraz pravilne grške oblike imena (gr. Σοφοκλῆς/Sophoklễs) in
2. ker ne v imenovalniških in ne v drugih sklonskih oblikah v grščini ne najdemo nobenega slovničnega podlage za to, da bi v poslovenjeni obliki na koncu besede namesto končnice *-es* dodali končnico *-ej*.

Na povedano se navezuje tudi vprašanje tvorbe izimenskih pridevnikov. Pri obliki imena na *-ej* se iz nje tvorjeni pridevnik glasi *Sófoklejev -a -o* (*Héraklejev -a -o*, *Pêriklejev -a -o*, *Temístoklejev -a -o* itd.). Če kot iztočnico upoštevamo v filološki stroki uveljavljeno različico, ki se konča na *-es*, se oblika pridevnika glasi: *Sófoklov -a -o* (*Héraklov -a -o*, *Pêriklov -a -o*, *Temístoklov -a -o* itd.).

Sklep: pravilne oblike so: *Sófokles*, rod. *Sófokla*, izimenski pridevnik *Sófoklov*.

Enak primer kot *Sófokles* je tudi Ojdíпов sin in Antigonin brat *Etéokles* (gr. Ἐτεοκλῆς/*Eteoklēs*), rod. *Etéokla* (ne *Etéoklej*, rod. *Etéokleja* ali *Etéoklesa*), izimenski pridevnik *Etéoklov*.

- b) *Etéoklov* brat je *Polinêjk* (gr. Πολυνείκης/*Polyneikēs*), rod. *Polinêjka*, izimenski pridevnik *Polinêjkov -a -o*. Grška moška imena na *-es* slovenimo tako, da v imenovalniku odstranimo končnico *-es*; dvoglasnik *ei* transkribiramo kot *ej*.
- c) Stric *Antígone*, *Etéokla* in *Polinêjka* je *Kréont*; njegovo ime se v grškem izvorniku glasi Κρέων -οντος / *Kréōn -ontos*. V *Pravopisu* 2001 najdemo iztočnico *Kréont -a m*, im. tudi *Kréon*; pravopis torej dopušča obe možnosti. Grška imena, katerih osnova se končuje na *-nt-* (osnovo razberemo iz roditeljske oblike), navadno slovenimo tako, da končni zobnik osnove dodamo tudi v imenovalniško obliko, torej *Kréont*, rod. *Kréonta*, izimenski pridevnik *Kréontov -a -o* (Breznik 1934: 86–87 = § 180–182), ki pa se tradicionalno v prevodih sloveni kot *Kreon*, vendar so imena tega tipa slovenjena nedosledno (prim. *Drákon* namesto *Drákont*; gr. Δράκων -οντος / *Drákōn -ontos*).
- d) *Kréontov* sin in Antigonin zaročenec je *Hájmon* (gr. Αἴμων/*Haímōn*), ne *Haímon*; dvoglasnik *ai* v slovenščini zapisujemo z *aj*.
- e) Slepí tebanski videc je *Tejrezija* (gr. Τειρεσίας/*Teiresías*). Dvoglasnik *ei* v slovenščini zapisujemo z *ej*, medsamoglasniški *s* pa kot *z*. Glede slovenjenja ni enotnega dogovorjenega načina: 1. *Tejrezija*, 2. *Tejrezijas*, 3. *Tejrezias*. Če želimo ostati zvesti izvorniku in obenem dosledni pri slovenjenju, se odločimo za prvo ali za drugo obliko (v prevodih navadno najdemo tretjo obliko); sicer pa starejši pravopisi in pravila za slovenjenje predlagajo odpahovanje *s* v končnici (Levec 1899: 63–67 = § 474–495). Ime sklanjamo po moški sklanjatvi: *Tejrezija*, *Tejrezijas*, rod. *Tejrezija* (Hriberšek 2016: 57–58, 62–63).
- f) Če bi hoteli ime kralja Ojdíपा (*Oidípous -ípodos* / *Oidípous -ípodos*) sloveniti dosledno po pravilih, bi se njegovo ime v slovenščini glasilo *Ojdípod* (kar v grščini pomeni 'oteklonogi'); vendar pa je pri njem kot znanem literarnem in mitološkem liku prevladala tradicija, zaradi česar še vedno uporabljamo obliko *Ojdíp*.

g) Ojdíпов oče je bil *Láj(os)* (Λάϊος/Láios); ime je v grščini trizložno: *La-i-os*, vendar ga zaradi sprejemljivejše poslovenjene oblike najdemo v oblikah *Laj* ali *Lajos* (odvisno od metričnih potreb). Pri slovenjenju grških eno- in dvozložnih osebnih in geografskih imen nasploh ni enotnega pristopa. Pri geografskih imenih v imenovalniku in v odvisnih sklonih navadno opuščamo končnico *-os* (npr. *Kos*, rod. *Kosa*; *Rodos*, rod. *Rodosa*; *Knosos*, rod. *Knososa*); pri osebnih imenih pa v imenovalniku nekateri izpuščajo končnico *-os* (npr. *Laj*, *Fojb*), drugi ne (npr. *Lajos*, *Fojbos*), v odvisnih sklonih pa jo navadno izpuščajo (npr. rod. *Laja*, *Fojba*). Pri tri- ali večzložnih geografskih imenih končnico *-os* navadno ohranjamo v vseh sklonih (npr. *Antandros -a*, *Mikonos -a*), pri osebnih imenih pa jo izpuščamo (npr. *Polib -a* (nam. *Polibos -a*)) (Hriberšek 2016: *passim*).

Ob prebiranju grških antičnih del, še zlasti poezije, kamor je v antiki spadala tudi dramatika, se bralcu, sploh pa bolj poučenemu, gotovo večkrat zastavi vprašanje, zakaj pogosto najdemo imena v različnih prevodih v različnih oblikah (npr. zakaj enkrat *Ojdipus* in drugič *Ojdip*; enkrat *Lajos*, drugič *Laj*; enkrat *Eteokel*, drugič *Eteokles*). Prvi razlog so skozi čas spreminjajoča se pravila slovenjenja, ki nikoli niso bila povsem poenotena. Drugi razlog pa je ta, da je treba pri poeziji (torej tudi dramatici) upoštevati še dejstvo, da so prevajalci posegali po različnih oblikah zaradi upoštevanja metrike in prevajanja v izvorne metrične oblike, pri čemer jim je enkrat ustrezala krajša, drugič daljša oblika.

5 Obravnava

K obravnavi tako zahtevne književne teme, kot je antična tragedija in konkretno *Antigona*, mora učitelj zaradi kompleksnosti pristopiti načrtno, preudarno in dobro pripravljen. Obravnava je odvisna od tega, ali želimo tematiko zgolj predstaviti v uri ali dveh ali pa iz nje potegniti nekaj več in jo združiti v sklop, v katerem lahko učencu ponudi več kot zgolj bežen vpogled v besedilo ter osnovna dejstva in pojme, povezane z antično tragedijo, Sofoklom in Antigono.

Teme, ki jih lahko obravnavamo, lahko razdelimo na primarne, tj. teme, ki jih moramo za razumevanje dela nujno predstaviti, in na sekundarne, tj. izbirne teme, ki jih v predstavitvi lahko vključimo; vsak učitelj se glede na poznavanje razreda, interesa in sposobnosti učencev ter tudi glede na čas, ki ga ima na voljo za obravnavo, sam odloči, katere bo izbral. Tematika vsekakor ponuja lepe možnosti za interdisciplinaren pristop k pouku, za sodelovanje s slovenisti, klasičnimi filologi, zgodovinarji, pa tudi geografi, sociologi, psihologi itd., odvisno od okoliščin in sodelovanja na učnem zavodu.

Primarne teme so vsekakor: tragedija (izvor in pomen antične tragedije, struktura tragedije, igralci, tragiška tekmovanja (trilogije, tetralogije)); Sofokles (pri tem

se osredinimo na najnujnejše biografske podatke); literarno obdobje, v katerem je Sofokles deloval (klasično obdobje grške književnosti); mitološko ozadje zgodbe o Antigoni; vsebina tragedije, kraj in čas dogajanja; zgradba (zasnova – zaplet – vrh – razplet – razsnova); glavni protagonisti tragedije (Antigona, Kreon, Hajmon, Evridika, Tejrezias, Ismena); bistvene ideje, pomen zgodbe in njen nauk; glavne formalne značilnosti dela.

Med sekundarne teme se lahko umesti: kraj dogajanja (geografska določitev Teb, njihov pomen in vloga v antični mitologiji in zgodovini); Atene v Sofoklovem obdobju, tj. Atene 5. stoletja pr. Kr. (lahko tudi ob sodelovanju z učiteljem zgodovine; predstavitev lahko olajšamo tudi s pripravo časovne tabele z najpomembnejšimi dogodki, ki sovpadajo s Sofoklovim življenjem); dramska tehnika; slog; obravnava zgodbe o Antigoni pri poznejših piscih; poznejši odmevi in vpliv na poznejše pisce.

Glede obravnave metrike je odločitev prepuščena učitelju. Lahko se sicer omeni, da so antične tragedije napisane v različnih metričnih oblikah, dialogni deli na primer večinoma v jambsem trimetru, zbarski spevi pa v zelo raznolikih in pogosto celo za filologe zelo zahtevnih metričnih strukturah; več kot to ni potrebno. Prevodi so navadno prevedeni v izvirne metrume, ki jih je mogoče brez težav tudi metrično brati.

Jezik *Antigone* in tragedij nasploh je zelo specifičen, izrazito pesniški in poln različnih literarnih prvin. Skladenjske značilnosti so specifične tudi v slovenskem prevodu, ne zgolj v izvorniku; prav tako je tragedija tudi stilistično izjemno bogata, saj v besedilu najdemo veliko slogovnih prijemov, pa tudi tropov in figur (metafore, metonimije, anafore, prispodobe, personifikacije, pregovori, sarkazem idr.). Na jezikovne in slogovne značilnosti ter na njihovo funkcijo v tragediji se lahko opozori sproti pri branju; učitelj se lahko sam odloči, ali jih bo natančneje predstavil. Dialogni deli tragedije so pripovedni in nam razkrivajo bistvene podatke o dramskem dogajanju; v zbarskih partijah tragedije, kjer nastopa tragiški zbor, pa so pesniške prvine še toliko bolj izrazite, vrh tega pa ne smemo pozabiti, da zbor lahko nastopa kot opazovalec, kot komentator ali ocenjevalec dramskega dogajanja, lahko pa tudi kot dejavno nastopajoči kolektivni lik.

Zaželeno je, da učenci potem, ko so seznanjeni z osnovnimi dejstvi o tragediji in z njeno sporočilnostjo, to tudi preberejo; če je le mogoče, naj jo preberejo vso ali pa vsaj nekatere daljše izbrane odlomke. Za lažje razumevanje vsebine je priporočljivo, da si učenci, preden se lotijo branja *Antigone*, preberejo povzetek vsebine, ki je na voljo v vseh prevodih, pa tudi v spodaj omenjeni literaturi; če bodo poznali okvir zgodbe, bodo lažje razumeli tudi njeno ozadje, pomen in posamezne segmente, tj. dramske epizode. Bolj prizadevnim dijakom se lahko naloži tudi priprava proznega povzetka posameznih dramskih epizod. Tragedijo jim lahko približamo tudi tako, da jo zaigrajo; uprizoritev bi sicer terjala ogromno časa in truda, pa tudi zadostno število zainteresiranih dijakov, vendar je dovolj že, če se jih izbere nekaj, se jim razdeli vloge

dramskih protagonistov in se del tragedije uprizori v razredu kot bralna drama. Če je na letnem sporedu gledališč predvidena uprizoritev Sofoklove *Antigone* (izvirne drame ali priredbe), naj učitelj dijake opozori na to, še bolje pa je pripraviti za vse organiziran ogled predstave.

6 Vprašanja, ki jih *Antigona* odpira

Antigona je družinska tragedija, ki je globoko sporočilna, povedna in z globokim filozofskim ozadjem. Odpira nelahka etična vprašanja in probleme, ki so aktualni še danes in zahtevni že za izoblikovanega odraslega človeka, kaj šele za dijaka. Samo nekaj vzorčnih primerov:

- Kaj so bistveni poudarki tragedije?
- Kakšna moralna dilema leži v ozadju zapleta zgodbe? (Ujetost med postavljenimi zapisanimi zakoni na eni in nenapisanimi, moralnimi zakoni na drugi strani.)
- Glavna junakinja je razpeta med dolžnostjo do države, dolžnostjo, da spoštuje postavljena pravila in zakone, ter med dolžnostjo do brata, ki ji jo nalagajo tako osebna čustva (ljubezen do brata) kot tudi njen verski čut, da izpolni dolžnost in izkaže dolžno spoštovanje pokojnemu sorodniku. Je njena državljanska nepokorščina upravičena?
- Antigona svojega brata simbolično pokoplje. Je ravnala prav? (Ob tej temi je mogoče obravnavo razširiti na spoznavanje kulture in civilizacije ter učence seznaniti tudi s pogrebnimi obredi in navadami v antični Grčiji.)
- Ali je Antigonino dejanje upravičeno? Če da, zakaj?
- V kakšnem položaju sta osrednji osebnosti, tj. Antigona in Kreont? Bi se lahko odločila drugače, kot sta se?
- Kakšen je odnos med moškimi in ženskami v tragediji? Smo priče tudi spopadu med spoloma? (Obravnavo lahko dopolnimo s kulturno-civilizacijsko temo: položaj žensk v antični Grčiji.)
- V čem vse se kaže tragičnost dramskega dogajanja?
- Je dogajanje tragedije neizogibna pot v nesrečo ali je kak del tragedije, kjer posije žarek upanja?
- Kakšna je vloga zbora?
- Ali se junaka skozi dogajanje značajske spreminjata? Kako? V čem se to kaže?
- Kakšna je vloga usode in bogov?
- Ali ima tragedija kakšne vzporednice že v antični in v poznejši književnosti?
- Katere so splošne in univerzalne teme in vprašanja, ki se jih tragedija dotika in ali so aktualne še danes?

V pomoč pri zastavitvi vprašanj in dilem ter njihovem pojasnjevanju so tudi spremne študije k slovenskim prevodom *Antigone*.

Kako globoko lahko poseže učitelj z vprašanji, je odvisno od časa, ki ga lahko nameni obravnavi, lahko pa so razmišljanja o teh vprašanih namenjena domačemu delu. Namen predstavitve je dosežen, če učence spodbudimo k vrednotenju oseb in zgodbe, da razmišljajo o posameznih dramskih osebah, o njihovi vlogi in usodi, da si ob moralnih dilemah in vprašanih oblikujejo lastno mnenje, da dogajanje aktualizirajo, da skupaj z učiteljem iščejo odmeve in vzporednice v zgodovini in tudi v sodobnosti tako v literaturi kot tudi v realnem zgodovinskem dogajanju.

Kot zanimivost: odmevi kakega dela lahko tudi presegajo literarne okvirje. Tako sta na primer na osnovi junakov tebanskega mitološkega cikla nastala tudi dva strokovna izraza na področju psihologije: *Ojdipov kompleks*, ki ga je uvedel Sigmund Freud in z njim označil libidinozno navezanost otroka na starša nasprotnega spola, ter manj znani *Antigonin kompleks*, s katerim se zaznamuje nesebična ljubezen in pripravljenost na veliko žrtev za drugo osebo (Sjöholm 2004).

7 Uporabna literatura in viri

7.1 Tujejezična literatura in viri

Tujejezične literature o grški tragediji in o Sofoklu, ki nam je lahko v pomoč pri pripravi, je ogromno; posebej velja izpostaviti:

FERGUSON, John, 1972: *A Companion to Greek Tragedy*. Austin, London: University of Texas Press.

FRAISSE, Simone, 1974: *Le mythe d'Antigone*. Paris: A. Colin.

MOLINARI, Cesare, 1977: *Storia di Antigone da Sofocle al Living Theatre: Un mito nel teatro occidentale*. Bari: De Donato.

ZIMMERMANN, Christiane, 1993: *Der Antigone-Mythos in der antiken Literatur und Kunst*. (Classica Monacensia 5.) Tübingen: Narr.

STEINER, George, 1996: *Antigones. How the Antigone Legend Has Endured in Western Literature, Art, and Thought*. New Haven, London.

EASTERLING, Patricia Elisabeth, 1997: *The Cambridge Companion to Greek Tragedy*. (Cambridge Companions to Literature.) Cambridge: Cambridge University Press.

FOLEY, Helene P., 2001: *Female Acts in Greek Tragedy*. (Martin Classical Lectures.) Princeton, Oxford: Princeton University Press.

BEER, Josh, 2004: *Sophocles and the Tragedy of Athenian Democracy*. (Lives of The Theatre: Contributions in Drama and Theatre Studies 105.) Westport, Connecticut, London: Praeger.

GREGORY, Justina, 2005: *A Companion to Greek Tragedy*. (Blackwell Companions to the Ancient World.) Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.

- HALL, Edith, 2010: *Greek Tragedy. Suffering under the Sun*. Oxford: Oxford University Press.
- MEE, Erin B., FOLEY, Helene P. (ur.), 2011: *Antigone on the Contemporary World Stage*. Oxford: Oxford University Press.
- MARKANTONATOS, Andreas (ur.), 2012: *Brill's Companion to Sophocles*. Leiden, Boston.
- ORMAND, Kirk, (ur.), 2012: *A Companion to Sophocles*. (Blackwell Companions to the Ancient World.) Maldon, MA: Wiley-Blackwell.
- RUTHERFORD, Richard B., 2012: *Greek Tragic Style. Form, Language and Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROISMAN, Hanna M., 2013: *The Encyclopedia of Greek Tragedy* 1–3. Chichester, Malden, MA, Oxford: Wiley–Blackwell.
- CAIRNS, Douglas, 2016: *Sophocles: Antigone*. (Bloomsbury Companions to Greek and Roman Tragedy.) London: Bloomsbury.
- LAURIOLA, Rosanna, DEMETRIOU, Kyriakos N., 2017: *Brill's Companion to the Reception of Sophocles*. (Brill's Companion to Classical Reception 10.) Leiden, Boston: Brill.

7.2 Domača literatura in viri

Med novejšo domačo literaturo je poleg že omenjenih prevodov in spremnim študij k njim, v katerih so natančneje predstavljeni Sofoklovo življenje in delo, vsebina tragedije, temeljni problemi in teme, ki jih načenja, poznejši odmevi, prevodi itd., treba omeniti še učbenike za književnost, pregleds svetovne književnosti, leksikon *Antika* (Antika 1998), pregled *Grška književnost* (Cantarella 1983, 2004), prevod dela *Litteratura greca* Raffaella Cantarelle, nastal za potrebe naših zamejskih gimnazij v Italiji idr.; marsikateri zanimivi vidik nam razkrijejo tudi diplomske in magistrske naloge ter disertacije, ki obravnavajo tematiko Sofoklove *Antigone*. Leta 2005 je založba Rokus izdala tudi prevod (izvirno angleškega) didaktičnega vodnika za Sofokla ter njegovi dram *Antigona* in *Kralj Ojdip* (Maier–Stewart 2005).

Veliko zanimivega materiala najdemo tudi v literaturi starejšega datuma. Lep primer je razprava *Grška drama* Jožeta Debeveca, ki je v dveh delih izšla v izvestjih ljubljanske klasične gimnazije za leti 1913 in 1914 (Debevec 1913, 1914). V razpravi, ki je zbudila velik odmev, avtor bralca kot vodnik popelje skozi zgodovino grške tragedije od njenega nastanka naprej skozi ustvarjalnost in delo Ajshila in Sofokla (Evripida ne obravnava). Kljub temu, da je jezik nekoliko arhaičen in navdušeno privzdignjen, je še vedno zelo uporaben zaradi slikovitega orisa Sofoklovega življenja in dela, prinaša pa tudi orise vsebin vseh ohranjenih Sofoklovih dram (*Antigona* je predstavljena v drugem delu; Debevec 1914: 12–17).

Podoben primer je knjiga Frana Bradača (Bradač 1931) o nastanku in razvoju drame, ki jo je napisal na osnovi predavanj pri svojem dunajskem profesorju Hansu von Arnimu. V delu je opisan razvoj tragedije od prvih legendarnih začetkov naprej, dalje bistveni elementi (praznik dionizij, ob katerih so prirejali dramske agone, tj. dramska

tekmovanja), vloga pesnikov, igralcev, tragiškega zbora, horegov (tj. premožnejših posameznikov, ki so prevzeli t. i. horegijo, finančno breme opremljanja, vzdrževanja in priprave), predstavljeno pa je tudi življenje in delo vseh treh velikih tragikov s predstavitvijo vsebin vseh njihovih ohranjenih dramskih del, tudi obsežna predstavitev Sofokla in njegovega opisa (Bradač 1931: 67–100).

7.3 Spletni viri

Pri zbiranju gradiva in pripravi velja dodobra izkoristiti izjemen nabor virov in vsebin, ki nam jih ponuja svetovni splet, tj. arhivske baze, ki ponujajo sicer starejšo, vendar še vedno merodajno literaturo in vire. Pri izbiri spletnih virov je treba previden in posegati po zanesljivih in preverjenih virih; nekaj primerov:

Internet Archive (<https://archive.org/>);

MDZ – Münchener Digitalisierungszentrum (<https://www.digitale-sammlungen.de/de/>);

Gallica (<https://gallica.bnf.fr/>);

Perseus Digital Library (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>);

Electronic Resources for Classicists (<http://stephanus.tlg.uci.edu/index/resources.html>);

KIRKE (<http://www.kirke.hu-berlin.de/ressourc/ressourc.html>);

PROPYLAEUM (<https://www.propylaeum.de/home/>);

Rassegna degli Strumenti Informatici per lo Studio dell' Antichità Classica (<https://www.rassegna.unibo.it/>);

Encyclopedia Mythica (<https://pantheon.org/>);

Lacus Curtius (<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/home.html>);

Attalus (<http://www.attalus.org/>)

Navicula Bacchi (<https://www.gottwein.de/index.php>);

THEOI GREEK MYTHOLOGY (<https://www.theoi.com/>).

Posebej opozarjam na enciklopedijo *Der Neue Pauly* (*The New Pauly*), ki je na voljo tudi na Mrežniku NUK (<https://mreznik.nuk.uni-lj.si/sl/viri/the-new-pauly-online>).

Pri iskanju literature v sistemu COBISS dobimo ustrezno gradivo, če v iskalni niz vpišemo: grška tragedija; antična dramatika; grško gledališče, antično gledališče; zgodovina gledališča; greek theatre; theater + Greece; Greek drama; Greek tragedy; griechische Tragödie; teatro greco; Sofokles; Sophocles; Sophokles; Sophocle; Sofocle; theater + Antike ipd.

7.4 Upodobitve

Pri predstavitev antičnih tem je vedno dragoceno slikovno gradivo, ki popestri obravnavo in pritegne pozornost učencev od golih podatkov in dejstev k vizualizaciji in

razmišljanju o tematiki. Učitelj gradivo lahko pripravi sam, lahko pa predstavitev zastavi interdisciplinarno in se poveže tudi z učiteljem umetnostne zgodovine. Upodobitve oseb in dogodkov iz tako imenovanega tebanskega cikla mitoloških zgodb, kamor spada tudi zgodba o Antigoni, najdemo že na vaznih upodobitvah antične Grčije, v etruščanski umetnosti, pozneje v Rimu, v srednjem in v novem veku. Nekaj naključnih primerov, ki so dosegljivi tudi na svetovnem spletu:

- žara iz grobnice etruščanske družine Ceicna (najdena v kraju Castiglione del Lago, Villa San Benedetto), danes hranjena v Vatikanskih muzejih, iz obdobja med 200 in 100 pr. Kr., na kateri je upodobljen dvoboj med Eteoklom in Polinejkom v navzočnosti dveh pogrebnih duhov;
- *Antigona jokaje roti Ojdipa, naj oprostí njenemu bratu Polinejku* (*Antigone implorant le pardon de son frère*) francoskega slikarja Michela Lamberta (1748–1796 ali pozneje), ki je bila razstavljena v Salonu v Louvru leta 1795;
- *Prisega sedmih poveljnikov proti Tebam* (*Le serment des sept chefs devant Thèbes*) francoskega slikarja Anne-Louisa Girodeta de Roucy-Triosona (1767–1824), ki jo hrani Clevelandski muzej umetnosti;
- *Hajmon odkrije Antigonino truplo* (*Haemon Discovering the Body of Antigone*) švicarskega umetnika Henryja Fuselija (1741–1825), nastala leta 1800, ki jo hrani muzej Huntington Museum v San Marinu v Kaliforniji;
- *Antigona pokoplje Polinejka* (*Antigone donnant la sépulture à Polynice*) francoskega slikarja Sébastiena Louisa Guillaumea Norblina de la Gourdaina (1796–1884) iz leta 1825, ki jo danes hrani École Nationale Supérieure des Beaux-Arts v Parizu;
- *Ojdip in Antigona* (*Edyp i Antygona*) poljskega slikarja in zbiralca umetnin Aleksandra Kokularja (1793–1846), ki je nastala med letoma 1825 in 1828 ter jo danes hranijo v Narodnem muzeju v Varšavi;
- *Ojdip in Antigona* (*Edyp i Antygona*) poljskega slikarja Antonija Brodowskega (1784–1832), nastala leta 1828, ki jo hrani Narodni muzej v Varšavi;
- *Ojdip in Antigona* (*Oedipus och Antigone*) švedskega slikarja in oblikovalca Pera Wickenberga (1812–1846), ki je danes v zasebni zbirki;
- *Kuga v Tebah: Ojdip in Antigona* (*La Peste de Thèbes: Oedipe et Antigone*) francoskega slikarja Charlesa Francoisa Jalaberta (1818–1901) iz leta 1843, ko jo hrani Muzej lepih umetnosti v Marseillu;
- *Kreont obsodi Antigono na smrt* (*Antigone Sentenced to Death by Creon*) italijanskega slikarja Giuseppeja Diottija (1779–1846), nastala leta 1845, ki jo hrani Accademia Carrara v Bergamu;
- risba *Antigono odkrijejo nad truplom brata* (*Antigone Discovered over the Dead Body of her Brother*) velškega neoklasicističnega kiparja Johna Gibsona (1790–1866), ki jo danes hrani angleška Kraljeva akademija umetnosti (Royal Academy of Arts);

- *Antigona ob Polinejkovem truplu* (*Antigone près du corps de Polynice*) francoskega slikarja Jean-Josepha Benjamin-Constanta (1845–1902) iz leta 1868, ki jo hrani Muzej lepih umetnosti (Musée des Augustins) v Toulousu;
- kip *Antigona zliva pitno daritev čez truplo svojega brata Polinejka* (*Antigone Pouring a Libation over the Corpse of Her Brother Polynices*) ameriškega kiparja Williama Henryja Rineharta (1825–1874) iz leta 1870, ki ga danes hrani Metropolitanski muzej umetnosti v New Yorku;
- *Ojdip in Antigona* (*Oedipus y Antigone*) filipinskega slikarja Félix Resurreccióna Hidalga y Padilla (1855–1933) iz leta 1885;
- ilustracija *Antigona in Ismena* (*Antigone und Ismene*) nemškega slikarja Emila Terschendorffa (1833–1894) iz leta 1892 (na voljo v digitalni zbirki newyorške javne knjižnice (New York Public Library Digital Collection));
- *Antigona in Polinejk* (*Antigone kai Polynikes*) grškega slikarja Lytrasa Nikephorosa (1832–1904), nastala leta 1865, ki ji hranijo v Narodni galeriji v Atenah itd.

7.5 Uprizoritve

Še učinkovitejše so filmske in gledališke uprizoritve in priredbe Sofoklove *Antigone* (v nekaterih primerih priredbe in adaptacije Sofoklove in Anouilhove *Antigone*); o Antigoni najdemo filme, posnetke gledaliških uprizoritev in njihove filmske priredbe, kratke filme ali celo epizode v različnih serijah. Nekaj primerov (za podatke prim. IMDb):

- 1956 – *Antigone* (5. epizoda prve sezone serije *The Kaiser Aluminum Hour*; režiser Franklin J. Schaffner; Antigona Marisa Pavan);
- 1958 – *Antigone* (režiser: Vittorio Cottafavi; Antigona: Valentina Fortunato);
- 1961 – *Antigone* (Antigoni, Αντιγόνη) (režiser: Giorgos Tzavellas; Antigona: Irene Papas);
- 1962 – *Antigone* (režiser: William Dieterle; Antigona: Joana Maria Gorvin);
- 1964 – *Antigona* (režiser: Pavel Hobl; Antigona: Ivana Mixová);
- 1965 – *Antigone* (režiser: Franz Peter Wirth; Antigona: Andrea Jonasson);
- 1965 – *Antigoné* (režiser: László Vámos; Antigona: Magda Kohut);
- 1966 – *Antigone* (režiser: Patrick Barton; Antigona: Liza Goddard);
- 1967 – *Antigone* (režiser: Søren Melson; Antigona: Lene Tiemroth);
- 1968 – *Antigone* (režiser: Ettore Cella; Antigona: Ebba Reiter);
- 1970 – *Antigone* (režiser: Per Bronken; Antigona: Monna Tandberg);
- 1971 – *Antigone* (režiser: Vittorio Cottafavi; Antigona: Adriana Asti);
- 1972 – *Antigone* (režiser: Stelio Lorenzi; Antigona: Marie-Hélène Breillat);
- 1973 – *Antigone* (režiser: Jean-Paul Carrère; Antigona: Bérange Dautun);
- 1974 – *Antigone* (režiser: Gerald Freedman; Antigona: Geneviève Bujold);
- 1980 – *Antigone* (režiser: Berend Boudewijn; Antigona: Josée Ruiten);
- 1980 – *Antigone di Sofocle* – posnetek gledališke izvedbe *Antigone di Sofocle* v Bariju leta 1980 (režiserji: Gigi Spedicato, Julian Beck, Judith Malina; Antigona: Judith Malina);
- 1989 – *Antigone* (režiser: Hans W. Reichel; Antigona: Annelore Sarbach);

- 1990 – *Antigone/Rites of Passion* (režiser: Amy Greenfield; Antigona: Amy Greenfield);
- 1992 – *Antigone des Sophokles* (režiserja: Danièle Huillet, Jean-Marie Straub; Antigona: Astrid Ofner);
- 1993 – *Antigone* (režiserja: Bob Rooyens, André Engel; Antigona: Martine Mahé);
- 2011 – *Antigone* (režiser: Bruno Coppola; Antigona: Lisa Stuart);
- 2012 – *Antigone* (režiser: Antonio D'Alfonso; Antigona: Justine Vella);
- 2015 – *Antigone at the Barbican* (režiserja: Ivo van Hove, Tim Van Someren; Antigona: Juliette Binoche);
- 2019 – *Antigone* (režiserka: Sophie Deraspe; Antigona: Nahéma Ricci);
- 2019 – *Antigone* (režiser: Michael Justin Lee; Antigona: Amanda K. Morales);
- 2020 – *Antigona* (režiser: Ondrej Spisák; Antigona: Petra Vajdová);
- 2021 – *Antigone* (režiserja: Kevin Dressler, Travis Marsala; Antigona: Isabelle Salceda);
- 2022 – *Antigone 4 crisis* (režiser: Evi Dimitropoulou; Antigona: Cynthia Mpatsi).

8 Sklep

Vse zapisano je nekakšen didaktični pripomoček, ki lahko pomaga pri pripravi predstavitve Sofoklove *Antigone*. Veliko segmentov predstavitev ne zajame; a naj bo dovolj kot sugestija učiteljem in napotilo na obstoječe vire. Za sklep pa odlomek prevoda, in sicer prva zborna pesem stajanka iz Sofoklove *Antigone* (verzi 332–351), v prevodu Ivana Hribovska, ki je vsebinsko bogato in metrično raznoliko besedilo prelinil v naslednje, z rimo nadgrajene verze:

Mnogo silnega na svetu biva,
 silnejšega kakor človek ni.
 Pótuje prek morja zmagovito,
 pa naj še tako vihar besní.
 Sveto, neizčrpno si zemljó
 s plugom otje, rani ji telo.
 Jate ptic neskrbnih premetencev
 v zanke si nastavljene lovi,
 ribe si zajema z mrežami
 in nad črede divjih gre zveri.
 Konja, bika v gôri poiskal
 in z zvijačo je oba ugnal.
 Govor in mišljenje mu je dano,
 sam ureja obliko si držav,
 mraz je in nevihte si podvrgel,
 ni bodočnosti nikdar se bal;
 varno pred boleznijo beži,
 ali smrt edina, ta ga dohiti.

VIRI IN LITERATURA

- ANTIKA, 1998: *Antika: leksikon*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BRADAČ, Fran, 1931: *Postanek in razvoj drame. I. del: Tragedija*. Spisal dr. Fran Bradač na osnovi akad. predavanj H. v. Arnima. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- BREZNIK, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- CANTARELLA, Raffaele, 1983, 2004: *Grška književnost*. Prev. Milko Renner. [Trst]: Dante Alighieri.
- DEBEVEC, Jože, 1913: Grška drama. S 4 slikami. Laurenz Požar (ur.): *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1912/1913 durch den Direktor Dr. Laurenz Požar*. Laibach: Verlag des k. k. Staatsgymnasiums (Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg). 3–46.
- DEBEVEC, Jože, 1914: Grška drama. (Nadaljevanje.) Z 2 slikama in 1 prilogo. Laurenz Požar (ur.): *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1912/1913 durch den Direktor Dr. Laurenz Požar*. Laibach: Verlag des k. k. Staatsgymnasiums (Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg). 3–41.
- ENTWURF 1849: *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*. Wien: Ministerium des Cultus und Unterrichts.
- GANTAR–SENEGAČNIK, 2014 = GANTAR, Kajetan, SENEGAČNIK, Brane, 2014: *Sofoklova Antigona v prevodu Ivana Hribovska*. Ljubljana: Družina.
- HRIBERŠEK, Matej, 2005: Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- HRIBERŠEK, Matej, 2016: Od Megiserja do Slovenskega pravopisa 2001. *Keria* 18/1. 21–70, 178.
- IMDb – Internet Movie Database. <<https://www.imdb.com/>>.
- LEVEC, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.
- MAIER, John, STEWART, Adam, 2005: *Antigona, Kralj Ojdip, Sofoklej: vodnik po dramah Antigona in Kralj Ojdip*. [Za maturo in domače branje; prevod Irma Kern Slapar; avtor dodatnega besedila Jure Šink.] Ljubljana: Rokus.
- PIBERNIK, France, 2010: *Ivan Hribovshek: življenjska in pesniška pot*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SJÖHOLM, Cecilia, 2004: *The Antigone Complex: Ethics and the Invention of Feminine Desire*. Stanford: Stanford University Press.
- SOFOKLEJ–ALBRECHT, 1968: *Antigona: tragedija*. Poslovenil Fran Albrecht. [Buenos Aires : s. n.].
- SOFOKLEJ–ALBRECHT, 1941: *Edip kralj; Antigona*. Poslovenil Fran Albrecht. V Ljubljani: Slovenska matica.
- SOFOKLES–GANTAR, 1972: *Antigona*. Prevedel Kajetan Gantar. Celje: Slovensko ljudsko gledališče.
- SOFOKLES–GANTAR, 1974: *Antigona*. Prevedel in spremno besedo napisal Kajetan Gantar. (Iz antičnega sveta, 18.) Maribor: Obzorja.
- SOFOKLES–GANTAR, 1978: *Antigona*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar. (Knjižnica Kondor, 174.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES–GANTAR, 1987: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar; likovne priloge iz cikla Tragos Stojana Batiča. (Knjižnica Kondor 243.) Ljubljana: Mladinska knjiga.

- SOFOKLES—GANTAR, 1992: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar; likovne priloge iz cikla Tragos Stojana Batiča. 1. ponatis. (Knjižnica Kondor 243.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—GANTAR, 1994: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar; likovne priloge iz cikla Tragos Stojana Batiča. (Zbirka Klasiki Kondorja 3.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—GANTAR, 1996: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar; likovne priloge iz cikla Tragos Stojana Batiča. (Zbirka Klasiki Kondorja 3.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—GANTAR, 1998: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar; likovne priloge iz cikla Tragos Stojana Batiča. (Zbirka Klasiki Kondorja 3.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—GANTAR, 2005: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Elektronski vir. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar. Maribor: Ruslica.
- SOFOKLES—GANTAR, 2008: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar; likovne priloge iz cikla Tragos Stojana Batiča. (Zbirka Klasiki Kondorja 3.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—GANTAR, 2016: *Antigona*. Elektronski vir. Prevedel Kajetan Gantar. 1. izdelava. Maribor: Obzorja.
- SOFOKLES—GANTAR, 2017: *Antigona*. Prevedel Kajetan Gantar. *Gledališki list SNG. Drama* 96, št. 8 (2016/2017). 33–52.
- SOFOKLES—GANTAR, 2017: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar. 4. izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—GANTAR, 2022: *Antigona*. Prevedel Kajetan Gantar. 1. izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—GANTAR—PAVLIN, 2020: *Antigona; Kralj Ojdipus*. Braillova pisava. Prevedel, spremno besedo in opombe napisal Kajetan Gantar; v brajico prilagodil Blaž Pavlin. Ljubljana: Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
- SOFOKLES—GOLAR, 1924: *Antigone: žalna igra*. Poslovenil C. Golar. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.
- SOFOKLES—HRIBOVŠEK, 2014: *Sofokles: Antigone*. Prevedel Ivan Hribovšek. Uredil David Morvin. Ljubljana: Družina.
- SOFOKLES—HRIBOVŠEK, 2022: *Antigone: igra v petih dejanjih*. Prevod Ivan Hribovšek. 1. izdaja. Ljubljana: Intelego.
- SOFOKLES—SOVRÈ, 1962: *Kralj Oidipus; Oidipus v Kolonu; Antigona; Filoktetes*. Poslovenil Anton Sovrè. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SOFOKLES—SOVRÈ, 1968: *Antigona*. Prevedel Anton Sovrè. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SOFOKLES—SOVRÈ, 1997: *Antigona*. Prevod Anton Sovrè; spremna beseda Borut Dolenc. Ljubljana: Dolenc.
- SOFOKLES—SOVRÈ, 2006: *Antigona; Kralj Oidipus*. Prevod Anton Sovrè; spremna beseda Brane Senegačnik, Rajko Korošec. Ljubljana: Delo: Intelego: Študentska založba.
- SOFOKLES—SOVRÈ, 2014: *Antigona; Kralj Oidipus*. Elektronski vir. Prevod Anton Sovrè; spremna beseda Rajko Korošec, Brane Senegačnik. Ljubljana: Beletrina.
- SOFOKLES—SOVRÈ, 2016: *Antigona*. Elektronski vir. Prevedel Anton Sovrè. Ljubljana: Genija.

- SOFOKLES–VALJAVEC, 1861: Sofokles: *Ajant*. (Žaloigra, ki jo je spisal Sofokles; poslovenil M. Kr. [Matija Valjavec].) *Glasnik slovenski* 4, zv. 7. 83, 89, 94–95, 103–104, 115–116.
- SOFOKLES–VALJAVEC, 1863: *Sofoklov Ajant*. Žaloigra, ki jo je iz grščine poslovenil Kračmanov Matija [Valjavec]. Celovec.
- TOPORIŠIČ, Jože idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Stvarno kazalo Janko Moder idr. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, Delo.

Marija Zlatnar Moe

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo
marija.zlatnarmoe@ff.uni-lj.si

Nora na slovenskih odrih¹

V prispevku bom predstavila eno najbolj priljubljenih in kontroverznih dram Henrika Ibsena, Nora² (Hiša lutk) in njeno potovanje od Norveške prek največjih kulturnih centrov 19. in 20. stoletja do slovenskih odrov in občinstva. Drama je na slovenski oder prišla približno ob istem času kot na druge evropske odre in se odtlej z daljšimi ali krajšimi presledki stalno uprizarja. Tako kot drugod so tudi na Slovenskem odločilno vlogo pri promociji in uprizarjanju pogosto odigrale ženske, medtem ko sta drama in njen avtor v slovenski kulturi počasi pridobivala status klasike, kar kaže tudi dejstvo, da je bilo besedilo prevedeno kar šestkrat.

1 Uvod

Nora oz. *Hiša lutk* sodi med osrednja besedila svetovne dramatike, je eno od prvih besedil modernistične drame, je pa tudi verjetno najbolj priljubljeno in hkrati kontroveržno besedilo norveškega dramatika Henrika Ibsena. Prav zato sodi tudi med besedila, za katera se zdi, da je bilo o njih povedano že vse: glede na podatke v Ibsenovi mednarodni bibliografiji je bilo do leta 2016 napisanih več kot 3500 besedil, ki jih je napisalo okoli 2000 avtorjev, zabeleženih je bilo 3787 uprizoritev, osem nemih in sedem zvočnih filmov, vsaj 25 televizijskih priredb, vrsta posnetkov na YouTubeu pa še vrsta drugih predelav, priredb, nadaljevanj itn. (Hollledge idr. 2016: 1), vse te številke pa so se v zadnjih šestih letih zagotovo še zvišale.

Nora je skupaj z Medejo, Julijo, Antigono in drugimi med najpogosteje uprizorjenimi in interpretiranimi liki v svetovni književnosti, dramo so doslej uprizorili v vsaj 35 jezikih, vključno z esperantom, po vsem svetu, je tudi v številnih učnih načrtih in seveda tudi del zaključnih izpitov iz književnosti (Hollledge idr.: prav tam).

Nora je na slovenske odre prišla trinajst let po krstni uprizoritvi, v istem času, ko je osvajala tudi druge evropske odre in brez zakasnitve, kakršno so npr. doživljale Shakespeareove drame, ki so na slovenski oder prihajale s približno dvema stoletjema zamude. O slovenskih *Norah* je bilo povedano manj kot po svetu, čeprav se ob Ibsenu in njegovi dramatiki piše že vse od njegovega prihoda na slovenske odre ob koncu prejšnjega stoletja: o njem so pisali ob premierah posameznih uprizoritev, ob okroglih

1 Prispevek je napisan v okviru raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 V prispevku bom uporabljala tradicionalni slovenski naslov *Nora*, razen kadar je v citatih uporabljen izvorni naslov.

obletnicah, ob njegovi smrti, ob obletnicah njegovega rojstva in smrti, pa tudi vmes, ko ni bilo posebnega zunanjega povoda. Pisali so o avtorju in njegovi domovini, dramah in zapletenem odnosu med Ibsenom in Norvežani, o vprašanjih, s katerimi se je ukvarjal, o tem, koliko so to splošna človeška vprašanja in koliko so značilna samo za kraje na severu, od koder je prišel. Dolgo so se spraševali o tem, ali gre za avtorja z omejenim rokom trajanja ali za brezčasnega klasika, pa o tem, ali tendenčnost prevladuje nad umetnostjo ali obratno. Pisali so o posameznih uprizoritvah, o posameznih Norah in njihovi primernosti za vlogo – presenetljivo malo so pisali o besedilu samem, o tem, da gre za v slovenščino prevedeno besedilo, pa sploh ne.

A *Nora* je, skupaj z drugimi Ibsenovimi dramami seveda prevod – je celo največkrat prevedeno Ibsenovo besedilo, po dostopnih podatkih je bila v slovenščino prevedena kar šestkrat, od tega so v celoti ohranjeni štirje prevodi. Ker gre za delo iz periferne književnosti,³ za katero ni bilo vedno na voljo prevajalcev, so jo vse do 60. let 20. stoletja prevajali posredno, najverjetneje prek nemščine, a vse te okoliščine se v besedilih o drami niso nikoli omenjale, zato bom nekaj zanimivosti predstavila v tem prispevku.

2 *Nora* ali *Hiša lutk*

2.1 Naslov

Izvirni naslov drame ni *Nora*, ampak *Et dukkehjem*, kar bi lahko prevedli kot 'dom za punčke', in je, razlaga Frode Helland (2006: 136), oksimoron. Običajna norveška beseda za igračo, hiško za punčke, je namreč *et dukkehus*, se pravi *hiša za punčke*, enako kot v slovenščini. Zamenjava besede tako torej že v naslovu nakazuje protislovje, saj igračke nimajo doma, ampak le hišo. Da ne gre za naključje, lahko sklepamo, ker naslov te drame ni edini, v katerem prihaja do neskladja med *hišo* in *domom*, nasprotje se pojavi tudi v dialogu med glavnima osebama zadnje Ibsenove drame *Ko se mrtvi zbudimo*. (Ahsanuzzaman 2015: 521.)

Ibsen je leta 1880 svojemu švedskemu prevajalcu pojasnil, da je naslov drame neologizem, nova besedna zveza, in je izrazil zadovoljstvo, da se je v švedskem prevodu ohranila (Henrik Ibsens Skrifter (HIS), navedeno v Holledge idr. 2016: 2). Drugače se je oksimoronu godilo v prevodih v številne druge jezike: v dobršen del jezikov je drama prišla kot *Nora*, kar je bil naslov prvega nemškega prevoda. Angleški prevod *A Doll's House* in prevodi, ki so temeljili na njem, so se izvirnemu naslovu bolj približali, a oksimoron je tudi tam izginil.

V slovenščini dodatno težavo predstavlja tudi druga sestavina neologizma, namreč

³ Izraz *periferna književnost* uporabljam v pomenu, kot ga je definiral Heilbron (1999: 434). Po tej definiciji v skupino *perifernih jezikov* sodijo vsi jeziki, ki na svetovnem knjižnem trgu dosegajo manj kot 1 % vseh književnih prevodov. Za podrobnejšo razpravo gl. Zlatnar Moe, Žigon, Mikolič Južnič 2015.

lutka/punčka. Prva se redko uporablja za igračo, druga pa se enako pogosto uporablja za igračo in otroka ženskega spola, kar bi lahko v naslovu pripeljalo do dvoumnosti. V slovenskih prevodih imamo tako *Noro*, včasih v kombinaciji z približkom izvirnega naslova. Najbolj se mu je približal Andrej Hieng, ki je ob *Nori* v oklepaju zapisal še naslov *Dom punčk* in tako ohranil oksimoron. Pri Modru se naslov glasi *Hiša lutk (Nora)*, pri Čudnu pa se je ob uprizoritvi glasil *Nora ali Hiša za punčke*. Ta sprememba naslova je bila tudi tako rekoč edino mesto, kjer so pisci spremnih besedil omenili, da sploh gre za prevode: povedali so, da je izvirni naslov drugačen in predlagali svoje različice, med katerimi je bila najbolj nenavadna *Lutkovnica*, ki pa se ni prijela. *Nora* slej ko prej ostaja *Nora* ne glede na to, kaj piše na prevodih, tako v spremnih besedilih kot v učnih načrtih in na gledaliških plakatih.

2.2 Konec

Nora je med drugim znamenita tudi po tem, da je konec drame dvignil veliko prahu in razprav, tako med ustvarjalci kot med kritiki in bralci. Tudi v slovenskih kritikah najdemo odmev teh razprav, splošno mnenje je ves čas bilo, da *Nora* ne bi smela zapustiti otrok, v drugi uprizoritvi prve predstave so menda celo vključili »od režije ublaženi konec« (*Slovenec* 1892), različico spremenjenega konca najdemo tudi v Jarčevem rokopisu, nekateri kritiki pa so tako kot *Slovenec* ob prvi uprizoritvi tudi v originalnem koncu iskali manj nesrečen konec. Razprave o tem, kaj bi morala *Nora* storiti in česa ne, so se umirile šele ob prelomu 19. v 20. stoletje.

Konec drame torej zasluži nekaj dodatne pozornosti. Kot navaja Hanssen (2018: 49), je Ibsen večkrat poudaril, da je dramo napisal prav zaradi zadnjega prizora, v pismu Güntherju von der Groebnu je denimo napisal: »To dramo sem napisal prav zaradi konca« (HIS 14, 31, navedeno v Hanssen 2018: prav tam), podobno tudi v nekaterih drugih pismih. Razlog, zakaj je bil pripravljen sprejeti kompromis pri tako pomembni stvari, je tičal v njegovih slabih izkušnjah z dvema neavtoriziranima različicama *Stebrov družbe*, ki sta se v času največjega navdušenja uprizarjali po Nemčiji. Zaradi pomanjkanja zaščite avtorskih pravic so *Stebre družbe* v različnih različicah brez kakršnih koli omejitev različna gledališča uprizarjala po vsej Nemčiji. Pri *Nori* se je Ibsen zato povezal s prevajalcem Wilhelmom Langejem in založbo Reclam, da so izdali dramo kot edino avtorizirano verzijo, ki je vse do novega prevoda Marie von Borch leta 1890 ostala edina dostopna verzija besedila. Tako je lahko relativno učinkovito zaščitil dramo pred neavtoriziranimi popačenimi verzijami, vendar pa so se stvari zapletle kmalu po izidu. Ibsen je zadevo obrazložil v pismu danskemu časopisu *Nationaltidende* 17. februarja 1880 (navedeno v Hanssen 2018: 51): kmalu po izidu drame ga je prevajalec Lange obvestil, da obstaja možnost, da se bo kljub vsemu pojavila neavtorizirana različica z drugačnim koncem in da je verjetno, da se bodo v več severnonemških gledališčih raje

odločili za to različico. »Da bi to preprečil,« piše Ibsen, »sem mu za uporabo v skrajni sili poslal osnutek spremenjenega konca, v katerem Nora ne zapusti hiše, pač pa jo Helmer odvede čez oder do vrat otroške sobe, sledi nekaj vrstic dialoga, Nora se zruši in zastor pade.« Ibsen je še dodal, da tak konec šteje za »barbarski in škandalozen« ter da bi bila njegova uporaba popolnoma v nasprotju z njegovimi željami, vendar pa se mu je to še vseeno zdelo manjše zlo od možnosti, da bi alternativni konec napisal kdo drug.

Spremenjeni konec sicer ni doživel večjega uspeha, kar pa ne pomeni, da konca njegove drame ne spreminjajo še dandanes: včasih Noro zapustimo, ko se obotavlja na vratih, v eni uprizoritvi ustrelji Torvalda, v drugi se boksata, v tretji se vrne skozi okno, potem ko je dramatično odšla skozi vrata. Druga skupina alternativnih koncev vključuje Noro, ki sicer Torvalda zapusti, a s sabo vzame otroke, taki primeri so npr. iranski film *Sara* iz leta 1993, v katerem Sara (Nora) s sabo vzame hčerko, kar je (bilo) v ciljni kulturi veliko bolj sporno, kot če bi preprosto odšla, saj je v Iranu v devetdesetih letih prejšnjega stoletja mati izgubila skrbništvo nad otroki (to še v določeni obliki še vedno velja), če je zapustila moža; v nigerijski predstavi noseča Nora, sicer že mati štirih hčera, zapusti moža, kljub temu da ugotovi, da tokrat nosi dva dečka, v zambijski predstavi iz leta 2006 pa sicer zapusti moža in otroke, a z jasnim sporočilom, da se bo po otroke vrnila naslednje jutro. (Hollledge idr. 2016: 143–147.) Vsi ti alternativni konci aktualizirajo sporočilo izvirnega besedila in posredujejo kritiko odnosov med spoloma in njihovega zakonskega okvira v ciljnih kulturah na podoben način, kot ga je izvirna *Nora* posredovala na Norveškem in po Evropi v drugi polovici 19. stoletja.

2.3 Ženske v *Hiši lutk*

Ibsen je leta 1878 o svoji nastajajoči drami napisal, da obstajata dve vrsti duhovnega zakona, dve vrsti vesti, moška in ženska – ti dve vesti si nista enaki in se ne razumeta. Vendar pa družba deluje po moških zakonih, se pravi po zakonih, ki jih ženska polovica ne razume, kakor moška polovic družbe ne razume žensk, ki jim vladajo. Zaradi tega Nora na koncu nima pojma, kaj je prav in kaj je narobe. Ženska živi v družbi, ki je popolnoma prilagojena moškim in ženske sodi po moških zakonih, kakor bi bile moški, in ne da bi jih vsaj malo razumela. Tako Nora ponaredi podpis in je na to ponosna, saj je dejanje storila iz ljubezni, Helmer s svojimi konvencionalnimi načeli glede tega, kaj je prav in častivredno, pa tega ni sposoben niti razumeti niti sprejeti. (Ibsen 1878, navedeno v Hollledge idr. 2016: 4.)

Ko je torej Ibsen napisal *Noro*, se je dotaknil temeljnih problemov, ki so prepredali hierarhično družbo 19. stoletja, v kateri so imele ženske, posebej poročene, zelo malo pravic. Norvežanke npr. do leta 1882 niso imele dostopa do visokošolskega izobraževanja, vse do 90. let 19. stoletja poročene ženske niso mogle upravljati s svojim premoženjem, do leta 1913 pa niso imele volilne pravice. (Tso, Lee 2015: 512–513.)

Ob koncu 19. stoletja je Nora postala vloga, na kateri so lahko igralkе zgradile zvezdniško kariero, drama in njena glavna oseba sta postali ikoni ženskega gibanja in prizorišče bojev okoli različnih umetniških, družinskih in družbenih tem. *Nora* je celo igralkam in njihovim agentom omogočila, da so se zoperstavili moški prevladi v gledališču (Hanssen 2018: 89).

3 *Nora* pri Norvežanih

Norina zgodba o navidezno srečnem zakonu s Torvaldom Helmerjem, za katerega se v krizi izkaže, da stoji na zelo majavih temeljih in da je odhod edina možnost, če hoče Nora odrasti in zaživeti, temelji na resnični zgodbi iz Ibsenovega prijateljskega kroga: pisateljica Laura Anna Sophie Kieler je bila Ibsenova družinska prijateljica, »škrjanček« pa je bil Ibsenov vzdevek zanjo. Laura se je poročila z Viktorjem Kielerjem, ki je zbolel za tuberkulozo. Da bi mu omogočila zdravljenje v Italiji, si je brez njegove vednosti izposodila denar in upala, da bo s svojim naslednjim romanom posojilo lahko odplačala. Upala je tudi, da bo od Ibsena dobila priporočilo za roman, a je ta menil, da je roman zanič in ga ni hotel priporočiti. Ker posojila ni mogla odplačati, je ponaredila ček. Ko je njen mož to odkril, je z njo ravnal kot z zločinko, od nje se je ločil in jo dal zapreti v psihiatrično bolnišnico. Laura Kieler se je nekaj let pozneje vrnila k družini in je pozneje napisala več uspešnih romanov (Byat 2009), Ibsen pa je uporabil njeno zgodbo.

Norin pohod po svetu se je začel doma, v osrednjem oselskem gledališču, ki se je takrat imenovalo Kristiania Teater (Kristiansko gledališče), danes pa nosi ime Nationalteatret (Narodno gledališče), čeprav je bila drama krstno uprizorjena v Københavnu leta 1879. Odtlej pa do leta 2016 je bilo samo v nordijskih državah vsaj 825 uprizoritev, ustanove, ki so prispevale k temu uspehu, pa segajo od osrednjega gledališča Nationalteatret do manjših krajevnih gledališč in gledaliških skupin ter radia, televizije in različnih državnih ustanov, ki še vedno finančno podpirajo nove produkcije in tudi gostovanja v tujini. (Holledge idr. 2016.)

Nora je postala tako pomembna zaradi spleta okoliščin, med drugim zaradi družbenih in političnih okoliščin, v katerih je nastala in se uprizarjala (Holledge idr. 2016: 72–73). Norveška je leta 1814 razglasila neodvisnost (ki jo je uresničila približno sto let pozneje), in kot v številnih novih in perifernih državah sta jezik in književnost dobila državotvorno nalogo oblikovanja narodne zavesti. Pri Norveški je bilo pomembno to, da so za najbolj državotvorno vrst izbrali prav dramatiko. Leta 1854 je Marcus Jacob Monrad, pomemben filozof, označil narodno gledališče za najpomembnejše pri razvijanju narodne zavesti. Kljub vsej državotvornosti pa je bilo osrednje norveško gledališče Christiania Teater v tujih rokah in polno tujih (danskih) direktorjev in ustvarjalcev vse do 60. let 19. stoletja. Številni narodni buditelji, romantični pesniki in dramatiki, med njimi Henrik Ibsen in Bjørnstjerne Bjørnson, so si prizadevali za pristno norveško gledališče, z norveškimi

igranci, ki bi govorili norveško. *Nora* je bila v Oslu prvič uprizorjena januarja 1880, mesec dni pozneje kot v Københavnu, »prestolnici kolonialne sile, ki je bila odgovorna za 'štiristoletno noč', ki je Norveški odvzela vso družbeno, kulturno, gospodarsko in politično moč« (Holledge idr. 2016: prav tam). Dve leti pozneje je glavna igralka umrla,⁴ vendar gledališče predstave ni prenehalo uprizarjati, ampak je povabilo igralce iz drugih gledališč, da so gostovali v oselski uprizoritvi, s sabo pa so prinesli posebnosti in novosti svojih matičnih uprizoritev, kar je privedlo do živahne izmenjave različnih gledaliških praks in razvoja realističnega gledališča.

4 *Nora* po svetu

Zakaj je prav *Nora* postala svetovna klasika, je zapleteno vprašanje. Tradicionalno se njen uspeh pripisuje trem vsebinskim »značilnostim« drame:

1. gledališka predstavitev prizadevanja človeka, da bi dosegel osebno svobodo in samouresničenje;
2. kultni status Nore kot predstavnice nastajajoče ženske subjektivnosti, povezane z modernostjo;
3. inovacije v dramatikki kot književnosti, namreč razvoj dramskega realizma in modernistične estetike. (Holledge idr. 2016: 9.).

Avtorji omenjajo še druge dejavnike, ki so pripomogli k njenemu uspehu. Eden od pomembnih so bile turneje in gostovanja gledališč v drugih državah – in ta dejavnik je vplival tako v prvem valu širjenja v 19. stoletju kot tudi v drugem valu po letu 1990. Znotraj teh gostovanj še posebej poudarjajo vlogo igralk, ki so igrale *Noro* in so bile pogosto tudi menedžerke svojih gledaliških skupin.

Odmev tega dogajanja lahko opazujemo tudi v slovenskih predstavah *Nore*: Zofija Borštnik jo je igrala v prvih treh uprizoritvah v Ljubljani (pa tudi po vseh drugih odrih, na katerih je nastopala), enako tudi Avgusta Danilova, ki jo je v Slovenskem gledališču v Trstu tudi režirala, v novejšem času pa lahko omenimo še režiserki Matejo Koležnik, ki je predstavo postavila v nemščini v Celovcu, in Iro Ratej, ki je v Mestnem gledališču ljubljanskem (MGL) pripravila bralno predstavo drame, leta 2023 pa jo bo prav tako v MGL režirala Nela Vitošević.

Evropske *Nore* so sledile ekonomskemu in političnemu vplivu svojih držav in evropski emigraciji. Angleško govoreče *Nore* so tako gostovale po vsem svetu, nemške uprizoritve so si ogledali po Srednji Evropi, v ZDA, Latviji, Turčiji in Grčiji, skandinavske *Nore* so potovale po nordijski državi, francoske vse do Turčiji ne vzhodu in Urugvaja na zahodu in tako naprej.

4 Od leta 1890 je *Noro* sedemnajst let igrala njena hči in to tako uspešno, da je postala osrednja norveška *Nora*.

Norina pot do gledalcev po svetu pa nikakor ni bila preprosta. Henrik Ibsen je pisal v bokmálu, eni od različic knjižne norveščine, ki je bila v 19. stoletju pod tako močnim danskim vplivom, da je bila skoraj neločljiva od danščine. Vendar pa sta (bili in sta še vedno) tako danščina kot norveščina v obeh različicah periferna jezika, zaradi česar Henrik Ibsen sodi med tako imenovane »ranljive avtorje« (Rem 2015: 502), to je avtorje, ki pišejo v takšnih jezikih in so zato docela odvisni od različnih medkulturnih posrednikov, kakršni so prevajalci, kritiki, agenti, zastopniki, založniki v tujini, in od njihovega mnenja, okusa, znanja, volje in zagnanosti. Ko torej opazujemo pot Henrika Ibsena z norveških na slovenske odre, opazujemo tipično pot velikega avtorja iz »obrobne« kulture na odre druge »obrobne« kulture: avtor se je moral sam angažirati, da so o njem sploh pisali, bil je, včasih iskreno, včasih pragmatično, hvaležen vsem omenjenim posrednikom, da so mu omogočili prodor v svet, imel je težave z urejanjem avtorskih pravic, kar je pripeljalo do cele vrste priredb in piratskih različic, ki so se uprizarjale po evropskih odrih (Helledge idr. 2016: 110) in je pripeljalo med drugim tudi do znamenitega alternativnega konca, v tujino je prodiral večinoma v posrednih prevodih, večinoma prek treh »jedrnih« jezikov, namreč angleščine, nemščine in francoščine – v slovenskem primeru je bila to še globoko v 20. stoletje predvsem nemščina. In ko je do slovenskega občinstva končno prišel, so ga označili za eksotičnega, probleme v njegovih dramah pa za probleme, ki jih imajo ljudje na »nezninem, divjem severu«, za nas pa ne veljajo.

S časom in po nekajdesetletnem oklevanju kritike v ciljnih državah se je Henrik Ibsen vendarle začel uvrščati med klasična dela in v vseh teh letih so *Noro* uprizarjali tako v »osrednjih nacionalnih gledališčih, kot na poletnih odrih v Sahari, na parkirišču v Los Angelesu, v tradicionalnem gledališču *noh*, na kmečkem sejmu v 19. stoletju na novi Zelandiji. Spremenili so jo v muzikale, plesne predstave, lutkovne predstave, priredili za vse mogoče elektronske medije, vključno z YouTubeom, uprizarjale so jo gejevske, avantgardne in ženske gledališke skupine kakor tudi razvojna, izobraževalna in družbeno aktivistična gledališča. Že prve predstave v Evropi so nihale med naturalizmom in simbolizmom. Ibsenove dialoge so prevedli v 37 jezikov, in jih nešteto krat napisali ponovno, iz nemih filmov so popolnoma izginili kakor tudi iz plesnih predstav in fotografskih poustvaritev. *Hiši lutk* so dodali nešteto prizorov, ko so jih prilagajali neevropskim kulturam in zakonitostim prostega prirejanja. [...] Like so preimenovali, jim spremenili spol, jih izrezali, združili, ali podvojili, spreminjali so se njihova razredna pripadnost, kasta, narodnost, spolna usmerjenost.« (Rem 2015: 118.) Tako je Nora postala ženski zbor v predstavi na Kitajskem, dve Nori na Japonskem, v iranskem filmu *Sara* je odpadel doktor Rank, v Pakistanu so Ranka in Krogstada združili v domačega učitelja, gospa Linde pa je bila ženska iz varne hiše za žrtve družinskega nasilja. Otroci iz nekaterih predstav izginjajo, medtem ko jih druge predstave postavljajo v središče (Rem 2015: 134). Nespremenjeno je ostalo samo »ogrodje seksa, denarja, izsiljevanja in razpada razmerja« (Rem 2015: 118). Če je bilo prirejanje in spreminjanje na začetku

posledica neurejenosti avtorskih pravic, pa so bile številne priredbe od leta 1980 naprej rezultat tega, da se je »na mednarodnem umetniškem trgu povečalo povpraševanje po priredbah kanoniziranih del« (Hollledge idr. 2016: 112).

Za svetovni uspeh drame so bili poleg gostovanj zaslužni predvsem prevodi v tri tako imenovane jedrne jezike, angleščino, nemščino in francoščino, nemški prevod je postal tudi izhodišče za slovenskega.

5 *Nora* pri Slovencih

Nora je med Slovence prišla razmeroma hitro. Slovensko občinstvo sicer ni bilo med prvimi, ki si je dramo lahko ogledalo v svojem jeziku, vendar nikakor ni bilo med zadnjimi, zanimivo je tudi, da so si jo v Ljubljani lahko v slovenščini ogledali prej kot v nemščini (Moravec 1974: 88), a dve leti pozneje kot srbsko občinstvo v Beogradu (Moravec 1974: 90). Pred Slovenci so dramo uprizorili tudi v skandinavskih državah, Nemčiji, Angliji (1880), na Poljskem (1882), v Rusiji (1883) in na Nizozemskem (1887) (Hollledge idr. 2016: 17). *Nora* je na slovenski oder prišla nekaj let pred Shakespearom – takratni gledališki ansambel Dramatičnega društva je bil nekoliko zadržan do uprizarjanja velikih klasičnih dram iz različnih razlogov, od pomanjkanja primerne gledališča do sestave in izurjenosti gledališkega ansambla, so pa na spored uvrstili prvo modernistično dramo.

Dramo so doslej uprizorili enajstkrat, uprizoritev v MGL v sezoni 2022/2023 bo dvanajsta in tretja, ki jo bo režirala ženska. Zanimivo je, da so *Noro* večkrat uprizorili v manjših gledališčih kot v osrednjih, pa tudi, da je v prvih treh ljubljanskih uprizoritvah, ki so se zgodile v razponu skoraj tridesetih let, *Noro* vedno igrala ista igralka, Zofija Borštnik. Poleg uprizoritve Ibsenove *Nore* smo v prvem desetletju novega tisočletja lahko videli tudi nadaljevanje zgodbe, *kaj se je zgodilo potem, ko je Nora zapustila svojega moža, ali stebri družbe*, ki ga je napisala Elfriede Jelinek (v Slovenskem ljudskem gledališču Celje), pa predelavo Vinka Möderndorferja z naslovom *Nora Nora*, za katero je avtor dobil tudi Grumovo nagrado, v celovškem gledališču pa je *Noro* v nemščini na oder postavila režiserka Mateja Koležnik.

5.1 Prevajalci

Nora je bila v slovenščino doslej prevedena kar šestkrat, kar je razmeroma nenavadno celo za velika klasična besedila. Sprva so med prevajalci prevladovali različni ustvarjalci, ki so bolj znani po svoji gledališki kot po prevajalski dejavnosti: Fran Gestrin, Miran Jarc, Hinko Nučič in Andrej Hieng. V tem obdobju so bili tudi prevodi posredni, najverjetneje prek nemščine. Od sredine 20. stoletja naprej se je *Nora* prevajala neposredno iz norveščine, delo pa sta prevzela dva znana književna prevajalca, Janko Moder in Darko Čuden.

5.2 Prevodi

Od šestih prevodov so štirje ohranjeni v celoti, prvi, Gestrinov, je delno izgubljen, ohranjena pa je celotna vloga Helmerja, Nučičev je po dostopnih podatkih v celoti izgubljen. V knjigi so ali bodo izšli trije prevodi: od leta 1966 naprej je v knjižni obliki dostopen Modrov prevod, od leta 2022 pa tudi Čudnov in Jarčev. Predvsem v starejših prevodih je nekaj vidnejših prevajalskih intervencij: Jarč je tako dodal cel prizor, v katerem se Nora pogovarja z otroki, v starejših prevodih so v celoti ali delno prevzeta nemška imena oseb (Robert namesto Torvald, gospa Linden namesto Linde), nekateri deli besedila so v starejših prevodih tudi izpuščeni (npr. Helmerjevo razpredanje o pletenju kot kitajski dejavnosti) in pri posrednih prevodih iz nemščine je opaziti občasno omilitev Helmerjeve pokroviteljskega in mizoginističnega odnosa do Nore.

Ker gre za besedilo, v katerem, kot pravi norveški raziskovalec Edvard Beyer »skorajda ni stavka, ki ne bi imel dramske funkcije. [...] Vsakdanje besede nenadoma dobijo dvojni pomen ali zlovešč prizvok« (Beyer 1978: 415, navedeno v Akerholt 2015: 492), dobijo dodaten pomen tudi na prvi pogled minimalne spremembe: odnos likov (in posameznega prevajalcev) do žensk se zrcali skozi podrobnosti, npr. ali sta služkinja in varuška v didaskalijah omenjeni s funkcijo (Ibsen, Moder, Čuden) ali z imenom (Jarč, Hieng); ali Nora in Helmer služkinjo vikata ali tikata (v eni od razprav so navedeni celo delčki dialoga, v katerem Nora Helmerja vika, on pa njo tika), ali Norino popevanje (*humring*) prevedejo kot *popevanje* ali kot *brenčanje*, za kar sta se odločila Moder in Čuden ipd. Odnosi med glavnimi osebami se spreminjajo glede na to, koliko mašil je ostalo v prevodu, koliko omejevalcev⁵ se je ohranilo, katero slovnično število je kdo uporabil ali kateri glagolski čas in katero besedo s podobnim pomenom.

5.3 Nora med Slovenci: odzivi

Slovenski kritiški odzivi na *Noro* so v marsičem zrcalili tisto, kar se je v tistem času dogajalo v Evropi. Ob prihodu na slovenske odre so bili kritiki veseli, da smo dobili prvo uprizoritev modernistične drame v slovenščini, pohvalili so igralski ansambel in še posebej glavno igralko, malo manj so bili zadovoljni s slovenskim občinstvom. Tudi sicer so se kritike ukvarjale predvsem s posameznimi uprizoritvami, vse do 90. let prejšnjega stoletja se je vlekla tudi sled eksotizacije avtorja in njegove drame: marsikaj v *Nori* je bilo pojasnjeno s tem, da gre za neznane kraje na visokem severu, včasih, da gre

⁵ Omejevalci so besede ali besedne zveze, ki relativizirajo povedano. Pogosto gre za prislove ali pridevnike (npr. *domnevni storilec*, *morda bo potrebno*). Omejevalci vedno pomenijo prevodni izziv, ker spreminjajo pomen, hkrati pa lahko skladijsko precej zapletejo poved, zato jih prevajalci pogosto izpustijo (prim. Pisanski Peterlin in Zlatnar Moe 2016).

za protestantske dežele, drugič da je problem v meščanski družbi in zakonskih zvezah. Leta 1952 so na Radiu Trst relativni neuspeh pri gledalcih celo pripisali dejstvu, da je bila premiera junija, za takšne severne tekste pa je morda primernejša zima (Peterlin 1952), in še leta 1992 je ob uprizoritvi v kranjskem gledališču kritik pohvalil glavno igralko zaradi njenega primerno nordijskega videza (Dovjak 1992).

Skozi stoletje se je spreminjal tudi odnos do Ibsena kot avtorja: potem ko so ga na začetku z veseljem sprejemali kot enega najvplivnejših modernističnih avtorjev, so se kritiki dobršen del 20. stoletja spraševali, ali je še aktualen ali pa je mogoče zastarel, ali je pravi klasik, ali je bil res pomemben samo v točno določenem obdobju nastajanja moderne drame, in šele proti koncu 20. stoletja, od konca 70. let naprej, v kritičkih odzivih ni več dvoma, da gre za klasičnega avtorja in klasično besedilo. To mesto se je še utrdilo ob prelomu 20. v 21. stoletje, med drugim tudi tako, da sta Ibsen in *Nora* pristala v skupini maturitetnih besedil zelo hitro po ponovni uvedbi mature. *Nora* ni edino Ibsenovo besedilo, ki je postalo del maturitetnega eseja, je pa prvo, ki se mu jo to zgodilo dvakrat.

VIR IN LITERATURA

- AHSANUZZAMAN, Ahmed, 2015: Translation as Intervention: Sambhu Mitra' *Putul Khela (A Doll's House)*. Lisbeth P. Wærp (ur.): *Ibsen and World Drama(s)*. Nordlit 34. 519–528.
- AKERHOLT, May-Brit, 2015: Write what I am trying to say, not what I am saying. Lisbeth P. Wærp (ur.): *Ibsen and World Drama(s)*. Nordlit 34. 489–496.
- ANDERSEN Per Thomas (ur.), 2006: *Lessing og eksistens: Festskrift til oto Hageberg på 70-årsdagen*. Oslo: Gyldendal.
- BAČAR, Tadeja, 2016: *Esej iz književnosti od uvedbe mature do danes*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta. <http://www.slov.si/dipl/bacar_teja.pdf>.
- BEYER, Edvard, 1978: Postscript to A Doll's House. *Henrik Ibsen: Colected works* 4. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- BYATT, As, 2009: Blaming Nora. *The Guardian*, 2. 5. 2009. <https://www.theguardian.com/stage/2009/may/02/ibsen-a-dolls-house?CMP=share_btn_link>.
- D'AMICO, Giuliano, 2011: *Domesticating Ibsen for Italy: Enrico and Icilio Polese's Ibsen Campaign*. Doctoral Dissertation. Oslo: University of Oslo.
- DOVJAK, Krištof, 1992: Nora v Prešernovem gledališču Kraj: Ugriz pajka. *Dnevnik*, 14. 12. 1992.
- HANSSON, Jens-Morten, 2018: *Ibsen on the German Stage 1876-1918: A Quantitative Approach*. Doctoral Disertation. Oslo: University of Oslo.
- HEILBRON, Johan, 1999: Towards a Sociology of Translation. Book Translation as a Cultural World-System. *Europea Journal of Social Theory* 2/4. 429–444.
- HELLAND, Frode, 2006: Henrik Ibsen og den politiske: *Et dukkehjem*. Per Thomas Andersen (ur.): *Lessing og eksistens: Festskrift til oto Hageberg på 70-årsdagen*. Oslo: Gyldendal. 134–149.

- HIS = HENRIK IBSEN SKRIFTER. <<https://www.ibsen.uio.no/forside.xhtml>>.
- HOLLEDGE, Julie, BOLLEN, Jonathan, HELLAND, Frode, TOMPKINS, Joanne, 2016: *A Global Doll's House: Ibsen and Distant Visions*. London: Palgrave and Macmillan.
- IBSEN, Henrik, 1920: *Nora. Igra v treh dejanjih*. Spisal Henrik Ibsen. Poslovenil Miran Jarc. Strojni rokopis. Knjižnica SLOGI sig. AD 181.
- IBSEN, Henrik, 1952: *Nora (Dom punčk)*. Prevedel Andrej Hieng. Strojni rokopis. Knjižnica SLOGI sig. t 3409.
- IBSEN, Henrik, 1966: *Stebri družbe/Nora/Strahovi*. Iz norveščine prevedel Janko Moder. Spremnno besedo napisala Marta Vozlič. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- IBSEN, Henrik, 1996: *Hiša lutk (Nora). Igra v treh dejanjih*. Prevedel Janko Moder. Spremna besedila napisal Samo Koler. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- IBSEN, Henrik, 2014: *Et dukkehjem. Skuespill i tre akter*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- IBSEN, Henrik, 2016: *Nora ali Hiša za punčke*. Gledališki list. Prevedel Darko Čuden. Celje: Slovensko ljudsko gledališče Celje.
- KRAVOS, Bogomila, 2001: *Slovensko gledališče v Trstu: 1945–1965*. Ljubljana: Gledališki muzej.
- MORAVEC, Dušan, 1973: *Ljubljanska leta Zofije Borštnik-Zvonarjeve*. Gradivo za portret. Mirko Mahnič, Dušan Moravec: *Dokumenti SGM IX (21)*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. 1–24.
- PETERLIN, Jože, 1952: Henrik Ibsen: Nora. Premiera 10. junija 1952 v Kopru. Bogomila Kravos: *Slovensko gledališče v Trstu 1945–1965*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej.
- PISANSKI PETERLIN, Agnes, ZLATNAR MOE, Marija, 2016: Translating Hedging Devices in News Discourse. *Journal of Pragmatics* 102. 1–12.
- Razpis tematskega sklopa iz književnosti za izpit splošne mature iz slovenščine 2023*. Ljubljana: Državni izpitni center, Državna predmetna komisija za slovenščino za splošno mature. <https://www.ric.si/mma/Izbor_umetnostnih_besedil_2023_SLM_tematski_sklop_2023.pdf/2022020111595861/?m=1643713198>.
- REM, Tore, 2015: The Pengunisation of Ibsen. Lisbeth P. Wærp (ur.): *Ibsen and World Drama(s)*. *Nordlit* 34. 496–504.
- TSE, Anna W. B., LEE, Scarlet P. W., 2015: Critical discourse analysis and translation: A comparative study of discourse and ideology in translated versions of Ibsen's *A Doll's House*. Lisbeth P. Wærp (ur.): *Ibsen and World Drama(s)*. *Nordlit* 34. 505–517.
- TYSDAHL, Bjørn, 2008: Ibsen: The significance of swearwords. *Ibsen Studies* 8/1. 69–78.
- WÆRP, Lisbeth P. (ur.), 2015: *Ibsen and World Drama(s)*. *Nordlit* 34.
- ZLATNAR MOE, Marija, ŽIGON, Tanja, MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara, 2015: *Center in periferija: razmerje moči v svetu prevajanja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Tone Smolej

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo

tone.smolej@ff.uni-lj.si

Casanova, Zola in Grum¹

Slavko Grum (1976: 174) je v knjižno izdajo *Dogodka v mestu Gogi* zapisal: »Del Hanine ljubezenske fabule po Zolajevi noveli »Za noč ljubezni«, ki pa jo je Zola zopet povzel po Casanovi«. Že prej pa je v intervjuju ob prejemu nagrade prosvetnega ministrstva dejal: »Tema je prav za prav postranska v drami. Glavno je, da je zanimiva. Del drame sem si celo izposodil iz neke Zolajeve novele« (Zadnek 1929: 2). Takšno priznanje ter navajanje svojih virov je literarnim zgodovinarjem olajšalo interpretacijo besedila, vendar se mnenja o pomenu Zolajevega dela pri genezi Grumove drame zelo razlikujejo.

Anton Ocvirk (1932: 183–182) je bil eden prvih, ki je omenjal Zolajevo novelo v Grumovem tekstu. Menil je, da dramatikovih junakov ne povezuje nikakršna vsebinska vez: »Nemo strme iz pisateljve zamisli in s svojimi izpovedmi rišejo milje, ki se kljub krčeviti napetosti ne more sprostiti. Spričo te zakrknjenosti okolice celo jasna Zolajeva ljubavna zgodba razpade in okrni«. Ocvirk vendarle poudari, da je edina nit dogajanja ujeta v Zolajevi noveli.

Povsem drugačno tezo je poldrugo desetletje kasneje postavil Herbert Grün (1957: 23): »Baje ni resnica, da bi bil Grum povzel snovno ozadje Hanine ljubezenske zgodbe po [...] Zolajevi pripovedi. Povedati vedo, da je to snov sam izvorno našel. Kasneje naj bi ga bil nekdo opozoril na zanimivo in dvomljivo naključje, da se obe zgodbi na zunaj popolnoma ujemata, in Grum naj bi bil – ves žalosten in osupel – pripisal k besedilu *Dogodka* še tisto pripombo, samo zato, da bi že vnaprej onemogočil očitek slovstvene kraje«. Grünovo tezo je zavrnil že Franc Zdravec (1968: 445), ki je tudi prvi na Slovenskem nekoliko bolj natančno primerjal vsebini Zolajeve novele ter Grumove drame. Ugotovil je, da se ljubezenska trikotnika novele in drame, zlasti pa fakturi moških oseb, zanimivo prekrivata. Hana je sicer v primerjavi s Thérèse pasivno bitje, Grumov Prelih pa ves čas tak silak, kakršen je Colombel le v zadnji fazi erotičnega divjanja. Julienova usoda je skoro na las podobna Klikotovi, čeprav je Zolajev junak aktivnejši (Zdravec 1968: 445).

1 Okrajšana verzija besedila, ki je prvič izšlo v monografiji *Slovenska recepcija Emila Zolaja* (2007).

Janko Kos (1987: 218) pa je poudaril tudi nekatere razlike med deloma. Pri Zolaju je ljubezenski trikotnik določen z naturalističnimi silnicami okolja in dednosti, glavna junakinja pa je patološka. Grum je odstranil s svoje junakinje patološke poteze in jih nadomestil s psihoanalitičnim motivom zasvojenosti od moškega.

Iz vsega navedenega sledi, da so raziskovalci zelo resno upoštevali Zolaja v zvezi z Grumovo dramo.

Dejstvo je, da je Grum Zolaja poznal in tudi bral. V opisu Grumove knjižnice iz novomeških oziroma dunajskih let (Kralj 1987: 242) so kar štiri Zolajeve knjige. Danes lahko le razmišljamo, kateri Zolajevi romaneskni motivi bi utegnili zanimati mladega Gruma. Nesporno dejstvo je, da kar v dveh delih prednjači skoraj klinična študija ženske. Grum je posedoval Zolajev roman *Beznica*, v katerem je zelo natančno popisal Gervaisin alkoholizem, možev *delirium tremens* ter njegovo umiranje v zavetišču Sainte-Anne. Pozoren je moral biti tudi na nekatere groteskne like iz beznic. Za pisatelja-psihiatra je bil najbrž zelo razsvetljujoč roman *Osvojitev Plassansa (La Conquête de Plassans)* z junakinjo Marthe Mouret, ki se zaljubi v politično aktivnega župnika Faujasa. S tem delom je Zola skušal napisati »roman o norosti«. Zanimala ga je zlasti t. i. lucidna norost – pojem je pisatelj prevzel po Trélatovi knjigi *Lucidna norost, raziskovana s stališča družine in družbe (La Folie lucide, étudiée et considérée au point de vue de la famille et de la société, 1861)* –, ko pri posamezniku na prvi pogled ni najti posebnih patoloških znakov (Becker 1999: 26). Marthe, ki jo verska histerija pahne v katastrofo, je navdušila nekatere Zolajeve pisateljske kolege: Flaubert je poudarjal, da je opis njenega histeričnega stanja pravo čudo, Taine pa je pisatelju priznal, da je mojster v opisih norosti. Znana pa je tudi misel Theodora Fontaneja, da opisi takšnih »izjemnih« osebniosti nimajo mesta v umetnosti, saj nam niso podobne in do njih ne moremo imeti sočutja. Dilema torej, ki je Grum ni poznal. V svoji knjižnici je imel Grum tudi roman *V kipečem loncu (Pot-Bouille)*, ki se dogaja v neki veliki stanovanjski hiši, kjer je polno meščanskih skrivnosti in svetohlinstva.

Grum je prebiral tudi Zolajevo knjigo z naslovom *Herrn Chabres Kur und andere Novellen*, ki je bila izdana v znani zbirki Reclams Universal Bibliothek (Nr. 5024, 5025), teh pet novel in novelistični cikel je prevedla Henriette Dévidé. V naslovnem tekstu *Školjke g. Chabra (Les coquillages de M. Chabre)* iz zbirke *Naïs Micoulin* se je lahko Grum zabaval ob zgodbi postaranega trgovca, ki neplodnost zdravi z zaužitjem školjk, njegova mlada žena pa z ljubimcem. Tudi novela *Gospa Neigeon (Madame Neigeon; Die Frau des Deputierten)* iz iste zbirke govori o manipulativni dami, ki s svojimi čari vpliva na mladeniča, da pomaga pri izvolitvi njenega moža. Prevajalka je iz zbirke *Nove zgodbe za Ninon (Nouveaux contes à Ninon)* vključila tudi dve krajši zgodbi, in sicer *Velikega Michuja (Le grand Michu; Der große Michu)* ter *Kovača (Le Forgeron; Der Schmied)*. Obe zgodbi sta namišljen spomin, pisan v prvi osebi. Medtem ko v *Velikem Michuju* Zola pripoveduje zgodbo o dijaškem uporuh zaradi šolske prehrane, pa se

v»Kovaču že pojavljajo mitični opisi tega poklica, ki so pozneje vplivali na bezniškega Goujeta (Ripoll 1976: 1367). Zbirka vsebuje tudi ciklus novel iz knjige *Stotnik Burle* (*Le Capitaine Burle*) *Kako se umira* (*Comment on meurt; Wie man stirbt*), ki je natančna, celo ironična študija umiranja v različnih družbenih slojih. V knjigi je Grum lahko prebral tudi novelo *Za noč ljubezni* (*Pour une nuit d'amour, Um eine Liebesnacht*) iz iste zbirke, kar je za nas ključnega pomena.

Morilino izkoriščanje

Zola (1976: 628) je motiviko novele prevzel po *Spominih Jacopa Casanove* (*Mémoires de Jacques Casanova de Seingalt, écrits par lui-même*, T. VI, Bruxelles: Rozez, 1863), kar je priznal tudi v posebni opombi: »Prvotna ideja te novele je vzeta iz Casanove« (»L'idée première de cette nouvelle a été prise dans Casanova«).² Danes vemo, da je Paul Bourget opozoril Zolaja in Alexisa na omenjeni odlomek iz *Spominov*. Domenili so se, da naj bi vsak izmed njih ustvaril novelo po tem motivu. Zola je napisal *Za noč ljubezni*, Alexis pa delo z naslovom *Gospodična d'Entrecasteaux* (*Mademoiselle d'Entrecasteaux*, 1877). Sicer pa je podoben motiv najti tudi v delu *Bratje z obale* (*Les Frères de la côte*) Emmanuela Gonzalèsa, ki ga je Zola rad prebiral (Ripoll 1976: 1487).

In kakšne so različne stopnje Casanovovega motiva pri Zolaju in Grumu?

Casanova je, kot je zapisal v *Spominih*, bival nasproti stavbe, v kateri je živela dama, ki ga je kmalu prevzela. Čeprav ji je izpovedal ljubezen, je ostal njen deviški obraz brez čustev in simpatij. Nekoč ga je presenetila sprememba v njenem obnašanju: »[...] mladenka, bolj bleda kot navadno, se je naslonila na balustrado. Tokrat me je vztrajno gledala. Začel sem ji zagotavljati svojo ljubezen in opazil nerazločen nasmeh na ustnicah. Tvegal sem pomenljivo gesto in dobil odgovor. Drug znak mi je predpisal molk in diskretnost, pokazala pa mi je ključ in sporočilo« (Ripoll 1976: 1507).

Podobno kot Kastiljka Casanovo je tudi Thérèse de Marsanne doslej ignorirala Julienu Michona. Neke noči pa ga je poklicala k sebi:

Sklonila se je še bolj in z dlanema pokrila rdeča usta, pošiljajoč še drug poljub. Potem je poslala še tretjega. Sprejela pa je tudi tri njegove. Imel je široko odprta usta. Somrak je bil jasen, dobro jo je videl v okviru sence okna. Ko je menila, da ga je osvojila, je vrgla pogled na trg in rekla z zadušnim glasom: »Pridite.« Šel je, se spustil in se napotil proti hiši. Ko je dvignil glavo, so se vrata kamnitega stopnišča malo odprla, ta vrata, ki so bila zapahnjena nemara že pol stoletja in prevlečena z mahom. (Zola 1976: 642)

2 Poudariti velja, da je opomba ohranjena tudi v reklamki, vendar kot opomba prevajalke: »Die Idee zu dieser Novelle hat Zola Casanova entnommen«.

Tudi Hana se odloči izrabiti svojega občudovalca, ki ga pokliče k sebi:

Hana se globoko oddahne, postoji, potem plane k oknu; globoko vsope nočni zrak. Čez strehe tipa baš prva zarja. Klikot je vso noč slonel na oknu in jo ljubil. Hano obide misel, mu pomigne. Pisar ne more verjeti. Mu pomigne znova. Klikot se vprašujè vzpne skozi okno.

HANA tiho zakliče preko ceste: Da, k meni! Lepo prosim! Pomoči prosim! Vržem vam ključ.

Klikot izgine iz sobe, se pojavi čez čas na cesti. Hana poišče v svežnju ključ in mu ga vrže na cesto, ki stoji vprašujoč spodaj in gleda navzgor.

HANA: Skozi ta vrata tu, in zaklenite za sabo! Ta vrata imamo vedno zaprta. (Grum 1976: 218)

Zola je očitno prevzel po Casanovi zlasti živahno neverbalno komuniciranje, ki junaka, navajenega na občudovankino hladnost, povsem omami. Tako kot Casanova začenja tudi Julien vračati poljube, sledi pa vabilo. Hana v primerjavi s Kastiljko ali Thérèse nekoliko manj zapeljuje Klikota, saj mu je tudi sama zelo naklonjena. Pesnika že takoj pokliče na pomoč. Poudariti velja, da je najbrž Grum prav po Zolaju prevzel motiv vrat, ki so vselej zaprta in se odpro le ob posebni priložnosti.

Ko junak vstopi v ljubimkin prostor, ga preseneti zahteva po prisegi. Takole je Casanova opisal svojo Kastiljko:

Dve sveči sta razsvetljevali prostor, kjer sva bila. Zadaj sem opazil posteljo, ki je bila z vseh strani zastrta z zavesami. Neznanka, ki jo bom imenoval Dolores, me je povabila, naj sedem k njej. Pohitel sem k njenim kolenom in ji pokril roko s poljubi. »Ali me ljubite?« me je vprašala. »Če Vas ljubim! Kako morete dvomiti. Moje srce, moje življenje, vse, kar imam, je vaše.« »Ne dvomim. Prisegli boste na razpelo, da mi boste naredili uslugo, ki jo bom zahtevala.« »Prisegam.« »Res ste plemeniti.« (Ripoll 1976: 1507)

Ko je Julien vstopil v Thérèsino sobo, se mu je zdelo, da je v raj:

To je bil raj, soba z zavesami iz rožnate svile. [...] Hotel je poklekniti pred njo, Thérèse pa je stala pred njim ravno in močno stiskala roke. Bila je tako odločna, da je premagovala drget, ki se jo je loteval. »Vi me ljubite?« je vprašala potihem. »Oh, da, oh, da,« je zajecjal. Toda z gibom mu je prepovedala nepotrebne besede, nato pa je nadaljevala na ohol način, kot da bi si želela povrniti naravne in neomadeževane besede v usta mlade deklice: »Če bi se Vam predala, bi storili vse, kajne?« Ni mogel odgovoriti, le sklenil je roke. Samo za en sam njen poljub bi se prodal. »Dobro, potem bi zahtevala uslugo.« [...] Zakričala je: »Toda najprej je treba priseči. Prisegam, da se bom držal kupčije. Prisezite, prisezite vendar.« »Da, prisegam, oh, vse, kar želite!« je dejal v zanosu popolne predanosti. (Zola 1976: 642–643)

Takšna pa je Grumova različica prošnje:

HANA: Sedite! Nikakih začudenj, nikakih raztrganih oči – ni časa! V naglici vam moram razodeti, od česar zavisi vse moje življenje. Povsem neznan človek ste mi, ljubite me, oprostite, da moram zlorabiti vašo ljubezen. Ali bi bili pripravljene izvršiti zame kako opravilo, kako neobičajno, morebiti opasno opravilo? Bi? Bi?

KLIKOT *še vedno stoji, se ne upa sesti*: Bi, gospodična.

HANA: Pripravljena sem vas nagraditi, vso hvaležnost vam hočem izkazati. Vdam se vam. Popolnoma hočem biti vaša. Po storjenem opravilu se vrnite, ljubiti me smete, kakor se vam zahoče.

KLIKOT *povesi obraz*: Storil bom tudi tako – brez tega.

HANA *se razburi*: Ne, ne! Morate se vrniti! (Grum 1976: 218–219)

Tudi pri tem odlomku se je Zola zgledoval pri Casanovi. Tako kot Dolores tudi Thérèse najprej povpraša svojega občudovalca, če jo zares ljubi. Ko jima Casanova in Julien zagotavljata svojo ljubezen, zahtevata prisego. Tu pa se francoski pisatelj nekoliko odmakne od *Spominov*, v katerih mora junak priseči na razpelo, da bo storil zahtevano uslugo. Thérèse namreč – v nasprotju z Dolores, ki ne ponuja ničesar – že vnaprej predlaga kupčijo, saj ve, da bi Julien storil vse, če bi se mu predala. Kupčijo usluga »za noč ljubezni« skleneta s prisego. Takšno ritualno dejanje pa povsem umanjka v Grumovem svetu, kjer najbrž ne bi imel posebne vrednosti. Hana tudi ne sprašuje, če jo Klikot ljubi. Ko slednji izjavi, da je uslugo pripravljen narediti brez nagrade, Hana zahteva, da se mora vrniti k njej.

Za vsa tri besedila je značilno, da moški ne vedo, v kaj se spuščajo. Prvi ostrmi Casanova:

Napotila me je k svoji postelji, odgrnil sem zavese istočasno kot ona, dokler me ni ustavil njen pogled. Nikoli ni pogled izražal toliko bolečine, skrbi in brezupa. »Kaj vam je?« sem jo vprašal in privil k srcu. »Drhtite?« »To ni strah. Kaj vi ne drhtite? Ne. Potem pa poglejte.« Na silo je odstrla zavese: tam je na postelji ležalo truplo, truplo mladega človeka šarmantnega videza. Neurejenost obleke in položaj na postelji sta kazala, da mu je bila smrt zadana v takšni situaciji, ko jo najmanj pričakujemo. »Kaj ste storili?« sem zavpil. »Ravnala sem pravično, ta kavalir je bil moj ljubimec in sem ga umorila. Zaradi tega bom umrla, ampak morala sem tako storiti. Opravičuje me le eno dejstvo: varal me je!« »To je grozno dejanje.« »Vi ste plemenitež in prisegli ste, spomnite se, da ste pravkar prisegli pri Kristusu, da mi boste storili uslugo, ki jo zahtevam.« »Kaj zahtevate, gospa?« »Spravite mi truplo izpred oči. Reka teče mimo zidov te hiše. Odvlecite ga tja, da ga ne vidim več, prosim Vas.« (Ripoll 1976: 1508)

Nič manj ugodno se ne počuti Julien:

Vonj po čisti sobi ga je omamljal. Zavese alkove so bile zastrte, in že sama misel na nedolžno posteljo v senci, ki jo je omilila rožnata svila, ga je napolnila z religiozno

ekstazo. Tedaj pa so njene roke postale brutalne, odstrla je zavese in pokazala alkovo, kamor je somrak spustil le moten svit. Postelja je bila v neredu, posteljnina je visela, za blazine, ki so padle na tla, pa se je zdelo, da jih je razkosal ugriz. In na sredi zmečkanih čipk je ležalo truplo, golonogo in povaljano. »Ta mož,« je dejala z glasom, ki se je davil, »je bil moj ljubimec ... Porinila sem ga, padel je, več pa ne vem. Zdaj je mrtev ... Morate ga odnesti, razumete? ... To je vse, da, to je vse.« (Zola 1976: 643)

In končno še Grumov Klikot:

KLIKOT *dvigne glavo*: Kaj naj storim?

HANA – *okrenjena od postelje, pokaže z roko nazaj*: Tam za zastori – komi Prelih. Ne morem vam razlagati. Stori mi je hudo. Hotel me je imeti – tako zelo se mi gnusi – tam je stal svečnik – ubila sem ga. Truplo mora kam proč, na vsak način mora, kamorkoli, to je postranska stvar. Četudi le na prag, sredi trga, samo – samo iz moje sobe. Boste – boste – vi – ki me ljubite?

KLIKOT *je začel pri njeni izpovedi drgetati, toda ukazani posel mora opraviti*: Bom. (Grum 1976: 219)

Največ podobnosti med vsemi različicami motiva je v skrivanju trupla in končni ljubimkini zahtevi. Postelja, ki naj bi bilo mesto spolnosti, postane mesto zločina. Tako kot Dolores tudi Thérèse odstre skrivnostne posteljne zavese, za katerimi se skriva ljubimčevo truplo. V obeh primerih je očitno, da gre za nasilno smrt. Tako pri Casanovi kot pri Zolaju skuša junakinja dejanje opravičiti. Dolores pravi, da je ljubimca ubila, ker jo je varal, Thérèse pa se sklicuje na nesrečo. Obe junakinji zahtevata tudi, da zapri-seženca truplo nemudoma odneseta. Tudi pri Grumu junakinja skriva truplo za zastore, umor pa opravičuje z mladostnimi posilstvi. Kot Dolores in Thérèse tudi Hana zahteva, da Klikot odnese truplo.

Umor

Medtem ko Casanova ne more popisati samega umora, pa Zola po razkritju natančno opiše naravo Thérèse Marsanne ter podrobnosti njenega zločina. Otroštvo je preživljala – kot mlečna sestra – s Colombelom. Čeprav je bil nekaj mesecev starejši, ga je vselej mučila: jahala ga je kot konja ter mu stiskala vrat, da je komaj mogel dihati. Če pa se je ustavil, ga je do krvi ugriznila v uho. Markiz de Marsanne je lahko le zgroženo ugovarjal, da je hčerka očitno podedovala perverzno, ki je bila že znana v družini. Ko se je vrnila s šolanja, se je igra nadaljevala, vendar z usodnejšimi posledicami. Zdaj je »konj« podivjal in ugrabil gospodarico. V neki lopi je Colombel vrgel Thérèse na tla in jo posilil na slami. Prišel je čas, da je postal gospodar. Poslej je prihajal tudi v njeno sobo, vendar je bilo njuno razmerje sadistično. Nekega večera sta se tako prerekala, kdo je močnejši:

Postala je vsa siva. Počasi se je dvignila in ga ponovno prijela, razburjena od jeze, tako da je zatrepetal. Zadušiti ga, končati z njim, narediti ga negibnega, za vselej premaganega. Minuto sta se borila brez besed, kratkih vzdihov, členki so pokali od stiskov. To ni bila več igra, hladen duh umora je zavel nad njunima glavama. Začel je hropsti. V strahu, da ju ne bi slišali, ga je spravila v zadnji in strašni napor. Sence je udarilo ob rob komode in zleknil se je po tleh. (Zola 1976: 648–649)

Pretrsljiv pa je tudi opis Thérèsinega strahu:

Bila je izgubljena. Thérèse se je sklonila in pogledala rano, toda strah jo je nad truplom napravil negibno. Slišala je Françoise, Colombelovo mater, hoditi po hodniku. Tudi drugi šumi so se vzdigali, koraki, glasovi, priprave za večerjo, ki bi morala biti še tisti večer. Vsako minuto bi jo lahko poklicali, jo prišli iskat. In mrtvec je bil tam, ljubimec, ki ga je ubila in ji je s svojo težo padel na rame zaradi njene napake. Zaradi zvenenja, ki se je povečevalo v njeni lobanji, je postala brezglava. Dvignila se je in krožila po sobi. Iskala je luknjo, kamor bi lahko vrgla truplo, ki ji je zapiralo prihodnost, gledala je po pohištvu, v vse kote. Tresla se je od divjega drhtenja lastne nemoči. (Zola 1976: 649–650)

Zanimivo je, da je Grum opis umora in Haninih reakcij prenesel v obsežne didaskalije. Vemo, da je Prelih v otroštvu posiljeval Hano, ki je o tem molčala. Prelih se ponovno vrne, vendar ga zdaj Hana udari s svečnikom. Opis Hane v didaskaliji zelo spominja na Thérèse:

Prestopi se po sobi v slepi smeri, kamor je baš uravnana. Prime ta in oni predmet, ga preloži. Čez obraz ponovno od časa do časa nasmeh Tam leži mrtvec, mogoče je še nekoliko živ [...] – kot mesečna blodi po sobi, prestavlja predmete in se smehlja.

Polagoma prihaja k sebi. Kakor bi se vračala od nekod daleč, kakor bi prihajala iz kake brezdanje teme, jo slepi svetloba, da utriplje z vekami. Zakriči; kljub opasnosti, da se bo izdala, obtiplje zid in krikne ponovno. Potem plane k mrtvecu, ga strese. Trese še in še. Skloni se nadenj, zatiplje čez obraz, prosi čezenj z brezupnimi rokami, da bi se vzdramil. Zmoči brisačo, mu otare čelo. Poloti se tega in onega. Stopi k oknu, išče pomoči, stopi k vratom, da bi se prepričala, ali so res zaklenjena. Stoji sredi sobe, v brezupju lomi roke. (Grum 1976: 209)

Kar nekaj drobnih sestavin iz Zolajevega odlomka lahko prepoznamo v Grumovi didaskaliji, zlasti pa blodenje po sobi ter sklanjanje nad truplom. Podobnosti so tudi v nadaljevanju. Zola (1976: 650) zapiše, da je Thérèse vzdignila Colombelovo truplo kot zavitek perila ter ga odnesla na posteljo. Odlomek se ohrani tudi pri Grumu (1976: 209): »Iznenada pograbi truplo, ga dvigne na postelj, pokrije z odejo in vsem, kar z naglo roko doseže«. Medtem ko Thérèse za pomoč ne more prositi Françoise, Colombelove matere, pa Hana prosi za pomoč Terezo, ki pa je ne jemlje povsem resno.

Izvršitev želje

Že Casanova je omenjal strašen šok, ki ga je doživel. Ko se je znebil trupla, se je povsem izčrpan skoraj onesvestil (Ripoll 1976: 1514). Zola pa se je odmaknil od predloge. Njegov Julien sicer z lahkoto nosi Colombela, saj je močan kot bik, hkrati pa je zadovoljen, ko nosi truplo svojega rivala. Na trgu ga sicer preseneti luč v oknu, ves čas pa se mu zdi, da ga čaka velikanska množica. Bal se je, da ga bodo videli in pri priči zaprli. Še preden vrže Colombela v vodo, hoče za nekaj trenutkov videti njegovo truplo. Ko pa se ga hoče znebiti, se Colombelove roke zapletetejo vanj: Colombel ga je hotel vzeti s seboj (Zola 1976: 657–659). Nato pa se je Julien spomnil Thérèse:

Thérèsina podoba je bledela, velik črn zid se je vzdignil, ki ga je ločil od nje. Zdaj se ne bi mogel dotakniti s prstom njene rame, ne da bi umrl. Zamirajoče poželenje je imelo vonj po truplu. Postalo je neznosno. Strop se bi zrušil nad njima, če bi se vrnil v njeno sobo in si vzel tisto dekle. Spati, spati vselej, kako je to dobro, če v sebi nimaš nič, kar bi bilo vredno, da bediš. Naslednjega dne ne bo šel v službo, ne bo igral več flavte in ne bo ga ob oknu. Zakaj ne bi spal ves čas. (Zola 1976: 660–661)

Še trikrat je zajecjal njeno ime, nato pa je padel v vodo. Ko so našli obe trupli, so natvezli zgodbo. Julien naj bi ubil Colombela, da bi se mu maščeval za njegovo norčevanje. Zgodba pa se zaključi kot v pravljici: »Tri mesece kasneje se je gdč. Thérèse de Marsanne poročila z mladim grofom Véteuilom. Nosila je belo obleko, bila je mirnega obraza vzvišene čistosti« (Zola 1976: 661).

Grum (1976: 219–220) je ohranil nekaj Julienovih občutij. Klikot omenja luč, hkrati pa ga še živi Prelih zagradi: »Klikot tudi obstane, oprezno poslušaj. Poslušaj, poslušaj celo večnost, koraki se nočejo prenesti dalje. Pisar začne drgetati, pot mu stopi na čelo, v blazni grozi vrže truplo od sebe in zbeži k svoji hiši pod balkon [...] Klikot se po daljšem času sprosti, pozabi mrtveca, se zagleda v razsvetljeno Hanino okno. Zre dolgo vanj, sproži končno korak, in kot mesečen, z dvignjenimi rokami, potuje proti njenemu oknu« (Grum 1976: 220).

Ko se slednjič dvakrat premisli, se napoti nazaj v svojo sobo: »Ko Klikot dospe v svojo podstrešno izbo, prižge luč in povsem nagonsko, brez najmanjšega oklevanja, izvleče od nekod vrv, da se bo obesil. Pričvrsti jo na kavelj na steni in pristavi stol. Se popne nanj, napravi zanko in hoče vtakniti vanjo glavo – začne hropsti, se opoteče, da se komaj ujame ob steno« (Grum 1976: 221).

Do tu torej podobnosti. Grum pa je povsem predrugačil Zolajeve motive, saj njegov »Julien« ne stori samomora, Hana pa mu celo vzklikne: »Pridi, pridi, kaj se mudiš, plahi ljubimec? Se bojiš? Boj se, boj, moje roke so gole, moja usta ti bodo storila hudo! *Obmolkn*. Zakaj te ni? Se bojiš miloščine? Stojiš pred ogledalom in se lišpaš? Ne kasni, ne kasni, ljubimec, veliko se imava ljubiti! – Kaj je? Ne izzivaj žene, ki poželi, ne pusti je čakati željne« (Grum 1976: 221).

Hkrati pa tudi Prelih ostane živ, saj ga Hana s svečnikom ni mogla ubiti. Zgodba se spet nadaljuje.

Zaključek

Grum je uporabil znameniti Casanovov motiv o morilski dami, ki svojega občudovalca sili v odstranitev trupla, pri tem pa je zelo natančno povzel dialog med junakoma, ki ga je najti v Zolajevi različici, v noveli *Za noč ljubezni*. Kot je ugotovil že Kralj (1987: 226), gre za enega od tujih motivov, ki ga je slovenski dramatik vključil v svojo dramo kot neobdelan fragment. Poleg tega motiva je v njegovih didaskalijah o Hani najti odmeve na Thérèse, ko pobije Colombela. Klikotovo obnašanje ob izpolnitvi obljuje pa se že oddaljuje od Julienovega in je do neke mere tudi parodirano.

VIRI

- GRUM, Slavko, 1976: Dogodek v mestu Gogi. *Zbrano delo* 1. Uredil in opombe napisal Lado Kralj. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ZOLA, Émile, s. a.: Um eine Liebesnacht. *Herrn Chabres Kur und andre Novellen*. Autorisierte Übersetzung aus dem Französischen von Henriette Dévidé. Leipzig: Reclam. 101–143.
- ZOLA, Émile, 1976: Pour une nuit d'amour. *Contes et nouvelles*. Texte établi, présenté et annoté par Roger Ripoll. Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade. 628–661.

LITERATURA

- BECKER, Colette, 1999: Préface. Émile Zola: *La conquête de Plassans*. Paris: Librairie Générale Française. 7–30.
- GRÜN, Herbert, 1957: Čarodej brez moči. Obris pisateljske fiziognomije Slavka Gruma. Slavko Grum: *Goga. Proza in drame*. Maribor: Založba Obzorja. 7–46.
- KOS, Janko, 1987: *Primerjalna zgodovina slovenske književnosti*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- KRALJ, Lado, 1987: Kje stoji mesto Goga? Slavko Grum: *Goga, čudovito mesto*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 189–243.
- OCVIRK, Anton, 1932: Ob začetku gledališke sezone. *Ljubljanski zvon* 52. 181–182.
- RIPOLL, Roger, 1976: Notices, notes et variantes. Émile Zola: *Contes et nouvelles*. Paris, Gallimard. 1177–1624.
- ZADNEK, Milan, 1929: Človeštvo oropano iluzije. Pri pisatelju Slavku Grumu, katerega drama je bila kot prvo večje slovensko literarno delo v Beogradu nagrajena. *Slovenski narod* 62/117, 25. 5. 1929. 2.
- ZADRAVEC, Franc, 1968: Dramatika Slavka Gruma. *Slavistična revija* 16. 414–469.

Igor Žunkovič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo

igor.zunkovic@ff.uni-lj.si

Primerjava Sofoklove in Smoletove *Antigone*

Namen pričujočega članka je primerjalna analiza Sofoklove in Smoletove Antigone. Analizo razumem kot jedro interpretativnega procesa, ki po drugi strani vsebuje še interpretovo razumevanje in rabo najrazličnejših kontekstov. Sočasna primerjava obeh dram pokaže njune podobnosti in razlike na vseh ravneh analize in prek raziskovanja motivacij ter idejnih ozadij ravnanja dramskih oseb vodi k odpiranju njunih možnih interpretativnih prostorov. Slednje zato le nakažem, bralcu dram pa je prepuščeno, kako bo svoje izkušnje in poznavanje zgodovine, filozofije, biografij avtorjev in drugih kontekstov uporabil za to, da bo besedili ustrezno interpretiral.

Uvod

Mit o Antigoni je utelešen v Sofoklovi in drugih antičnih obdelavah, med sodobnejšimi poznamo znamenite *Antigone* Bertholda Brechta, Jeana Anouilha in nazadnje še Slavvoja Žižka, če omenim le nekatere dramske, ne pa tudi nepregledne množice lirskih, proznih, filmskih, esejističnih, filozofskih in drugih obdelav. Očitno je na Antigoni ali bolje rečeno antigonski temi nekaj, kar bega najrazličnejše avtorje in njihova občinstva že več kot dve tisočletji. Morebitna vprašanja in dileme, ki se v zvezi z mitom o tebanski kraljevi hiši odpirajo še danes, utemeljuje Georg Steiner v svoji monumentalni knjigi o Sofoklovi *Antigoni* in njenih številnih recepcijah: »Prepričanje, da je mogoče v celoti razumeti kateri koli tekst, daljši od najkrajše lirske pesmi, je iluzorno« (Steiner 1986: 288). Steiner opozarja na zgodovinsko oddaljenost grškega sveta od današnjega časa in na mukotrpa filološka prizadevanja po pomenski učvrstitvi besedila skozi njegovo popolno razgradnjo in njegov popolni opis. A literarno besedilo, pravi Steiner, »je [...] več od vsote njegovih delov« (Steiner 1986: 290), slednjo celo »negira« (ibid.). Literarna besedila so udejanjena šele, ko so prebrana ali uprizorjena, to je v doživljanju konkretnega bralca ali bralke v točno določenem času in prostoru. Zato je o njih navkljub brezštevilnim analizam in adaptacijam ter interpretacijam zmeraj znova in ponovno smiselno govoriti.

Ko se danes soočamo s Sofoklovo *Antigono* in še posebej, ko jo primerjamo z *Antigono* Dominika Smoleta, ki je paradigmatški tekst slovenske književnosti dvajsetega stoletja, moramo upoštevati svoje lastno zgodovinsko mesto, pa tudi svojo bralno namero.

Jeklenemu prijemu konteksta ne morem uiti niti sam niti učitelji, ki poučujejo književnost, ter učenci, ki se je učijo. A da lahko pristopimo k literarni interpretaciji, je najprej potrebna literarna analiza kot metoda razkrivanja pomembnih elementov, ki tvorijo besedilo, s tem pa dejstev o besedilu.

Prvi cilj pričujočega prispevka je torej opraviti ta prvi korak, izvesti primerjalno analizo Sofoklove in Smoletove *Antigone*, da bi lahko nato zožili – a ne dokončno zapečatili – pomensko polje obeh besedil v njunem zgodovinskem dialogu, presegajočem dve tisočletji razvoja evropske civilizacije. Drugi in končni cilj je torej odpreti možna interpretativna pomenska polja njune primerjave.

Površinskost in zgradba dramskega besedila

Ko analiziramo dramsko besedilo najprej pregledamo, kakšna je njegova *površinskost* – termin Patrica Pavisa – ali *zunanja zgradba* – kakor podobne strukture imenuje Janko Kos. Oboje pomeni vse tisto, s čimer smo soočeni med konkretnim branjem, to je vse, prek česar nam je literarno besedilo dano: stil, tipe dramskega govora, razdeljenost drame na dejanja in prizore, leksiko ter razlikovanje glavnega in stranskega besedila oz. didaskalij.

Obe *Antigoni* sta si v večini teh kategorij analize zelo podobni, zapisani sta v izbranem jeziku, vendar je Smoletov vendarle bolj idiosinkratski, mestoma znižan ter povezan s karakterizacijo oseb in prikazom njihovega razpoloženja (Podbevšek 1981: 16). Za interpretacijo obeh besedil je pomembna zavest, da je Sofoklova verzifikacija skladna z dramsko normo antične tragedije, medtem ko Smoletova odstopa od sodobne dramske norme. Zato je analiza jezikovnih posebnosti in zunanje forme drame kot take bolj zanimiva in pomembna pri Smoletu. Z jezikom v Smoletovi drami se je ob dvajsetletnici drame ukvarjala Katja Podbevšek, ki ugotavlja, da ima jezikovna raba, vključno z leksiko, pri Smoletu več značilnosti in funkcij: karakterizacijo, opis počutja osebe, socialnega statusa, intelektualnega dometa, ciljev in pričakovanj oseb, predvsem pa duhovno delitev drame na »antigonski« in »neantigonski« svet, ki se kažeta skozi nivo izrazja (pogovorne, zaznamovane besede, pomanjševalnice itn.) in skozi uporabljene stavčne strukture, na primer bogastvo metafor, daljše in kompleksnejše stavke govora oseb, ki so na Antigonini strani, na primer Ismene v prvem delu in Paža v drugem delu. Sintaktične značilnosti v obeh dramah ustvarjajo ritem, pri čemer je pri Smoletu to pomembnejše in bolj izrazito, saj gre za prosti verz.

Obe drami sta izpisani pretežno v dramskem dialogu, pri čemer so ključna mesta lahko posredovana tudi skozi monolog (najznačilnejši primer v obeh dramah so Kreontove sanje). Sofokles na ključnih mestih – pogovor Ismene in Antigone, Kreonta in Hajmona, ter vidca in Kreonta – uporablja stihomitije.

Pri Smoletu so pomembni še anahronizmi, ki imajo različne funkcije, od že omenjene aktualizacije dogajanja do vzbujanja komičnosti, karakterizacij in opisa družbenega statusa ter duševnega stanja oseb, ki jih izgovarjajo.

Obe besedili imata didaskalije jasno ločene od govora dramskih oseb, običajno pa označujejo premike, prihode in odhode oseb, deloma ton, s katerim govorijo, čas in kraj dogajanja in podobno. Zgodba se v obeh besedilih razkriva v celoti skozi dramsko dejanje. Slednje je pri Sofoklu razdeljeno na prolog, pet prizorov in epilog, pri Smoletu pa na tri enako dolga dejanja, v katerih si prizori sledijo brez prekinitev tako, da se menjujejo nastopajoče osebe.

Kaj in kako se dogodi?

Naslednja raven analize se tiče diskurza in fabule – sprašujemo se, kako se dramsko dejanje odvija in kaj se zgodi. Sem spada analiza žanrov – torej konvencij, ki veljajo za določeno besedilo in kako jih posamezno besedilo morebiti krši.

Sofoklova *Antigona* je starogrška tragedija. Kot takšna ima specifične uprizoritvene in tudi vsebinske zahteve, na primer verzifikacija, različne oblike zbornskih spevov (vstopna pesem, stajanke, izstopna pesem) in njihove vsebinske poudarke (recimo zgodbeno pojasnilo prvega prizora med Ismeno in Antigono z opisom predzgodbe v nastopni pesmi zbora). Med pomembne značilnosti tragiške forme, ki jih opiše Aristotel v *Poetiki* in prek katerih je mogoče razumeti posamezne značilnosti Sofoklove tragedije, ki jih analiziram v nadaljevanju, štejem še primat mitosa ali zgodbe pred značaji, s tem povezane značilnosti značajev, vlogo principa *hybris* in z njim povezane usodne zmote ali *hamartie* ter nazadnje smoter tragedije, kot ga razume Aristotel, to je vzbujanje za tragedijo značilnih občutkov.

Smoletova *Antigona* je drama, natančneje lirska ali poetična drama, ki se spogleduje tudi s formo filozofske drame.¹ Za tovrstno klasifikacijo je ključnih dvoje elementov, in sicer verzifikacija in prikaz metafizične dimenzije človeškega bivanja. Janko Kos opiše poseben tip drame, v katerem »ne gre več za posamezne lirske vstavke v tok dramskih dialogov, ampak za način, ki obarva celotno dramsko dogajanje« (Kos 2001: 111–112). Verzifikacija torej za žanrsko oznako ni odločilna, je pa pomembna, saj že na ravni stila dramo oddaljuje od običajnega vsakodnevnega govora in s tem postavlja v svoj poetični duhovni prostor, kar utrjuje vsebina drame. Poglejmo samo začetno nogometno metaforo:

ZBOR

Ta naša krogla, ta naš globus, ta naša drobna žoga,

Ki jo nevidni srednji napadalec je nezmotljivo

1 Zvrstna oznaka za različne interprete ni tako enoznačna. Prim. Kozak 1981: 2; Hribar 1981: 34; Kermauner 1981: 5.

Zagnal v mrežo drugih zvezd, ozvezdij, sonc –
 Odmev spet daje in tišino hrani, nedra spet odpira
 Za šum cvetlic, dreves in za preprih oblakov
 Nad osivelimi glavami starcev. Minilo je!
 Minilo je! Utihnilo! (Smole 2009: 9)

Metafora ne opiše le konkretne družbene situacije po končanem bratomornem spopadu in predstavi zbora, ampak umesti človeško usodo v vesoljno igro, ki ima smer in smisel, le da slednja človeku nista doumljiva. Sočasno pa uporablja anahronizme in ironijo za doseganje občutka nadčasovnosti in nezgodovinskosti ter aktualnosti dramskega dogajanja. Nenazadnje uvodna nogometna metafora Smoletovo dramo tudi časovno-prostorsko umešča, in sicer v najširše pojmovano sodobnost, toda sodobnost, v kateri se zrcalijo nespremenljivi zakoni večnosti/vesolja. S tem sta čas in prostor Smoletove dame akcentuirana in ne služita nujno le kot ozadje ali kulisa, marveč kot način vzpostavljanja napetosti med trenutnim, človeškim/nogometnim in večnim, nedoumljivim/vesoljnim svetom.

Sofoklova tragedija je skladna s pravilom treh enotnosti, dogajanje traja manj od enega dneva, je enotno, saj se osredotoča na Antigonin pokop Polinejka, dogaja pa se – kot skoraj vse grške tragedije – pred kraljevo palačo. Tovrstna opredelitev časa in prostora je generična in tvori ozadje dogajanja, ne oblikuje pa strukturnih elementov, iz katerih bi lahko črpala interpretacija besedila. Ko imamo pred seboj dramo s takšno rabo prostora/časa, je problem drame običajno osredinjen okrog družbene situacije oz. razmerij med dramskimi osebami. Indeksni zvez med prostori in predmeti ter pomeni v družbeni resničnosti je pri Sofoklu malo, morda bi tako delovala velika vrata palače, ki kažejo visok status in pomen tistih, ki tem prebivajo. Pri Smoletu ima podobno funkcijo na primer opis obleke – še posebej Ismenina. Vendar je treba dodati, da je oboje pravzaprav bolj jasno podano skozi govor oseb (pri Smoletu) in skozi mitično zasnovano dramo (pri Sofoklu), tako da indeksi pomagajo pri tvorjenju vzdušja, niso pa posebni ključi za razumevanje besedila.

Prizori si v obeh dramah sledijo sukcesivno, niso sočasni ali podani v naključnem časovnem redu. Pri Sofoklu to pomeni, da gre za klasično strukturo dramskega trikotnika z zaprto dramsko formo, ki vsebuje zasnovano (Ojdipova smrt in bratomorni boj, Kreont prevzame oblast in izda ukaz o prepovedi pokopa), zaplet (Antigona prekrši ukaz in izvrši pokop, soočenje Antigone in Kreonta ter Hajmona in Kreonta), vrh (obsodba Antigone), razplet (soočenje Tejreziasa in Kreonta, Kreont spregleda) ter razsnovo (smrt Antigone, Hajmona in Evridike, Kreont duhovno propade). Zasnova je simetrična, kar pomeni, da je vrh nekje v središču dogajanja, to je v relativno kratkem četrtem prizoru, do katerega vodijo odločitve dramskih oseb, od tedaj naprej pa se samo še izvršujejo njihove posledice. Prav tako je vloga zbora pomembna, in sicer zlasti kot komentatorja dogajanja in tudi naratorja kontekstualnih informacij.

Drugačno dramaturgijo ima Smoletova *Antigona*, ki jo lahko opredelimo kot moderno dramo z odprto dramsko formo, kar najprej pomeni, da nima pravega vrha in da ima odprt konec. Prvo dejanje uvede zasnova, to je bratomorni boj, katerega posledica je, da je Kreont prevzel oblast. A še pred zapletom nam smole razgrne bipolarnost eksistencialnih perspektiv vpletenih oseb, in sicer skozi pogovor med Tejreziasom in Ismeno. Zapleta pa ne povzroči niti Kreontova prepoved Polinejkovega pokopa, niti zahteva ljudstva, posredovana skozi Tejreziasova usta: Eteokla je treba pokopati, Polinejka pa ne. Čeprav trupel bratov več ni: »STRAŽNIK ' ... Segrizla sta drug drugega / kot stekla psa. Komaj da je od njiju kaj kosti'« (Smole 2009: 16) in so njune kosti premešane, Kreont podleže Tejreziasovemu prepričevanju in izda povelje. Zaplet povzroči Ismenino ogorčenje nad tem krutim poveljem, nakar Ismena vzpodbudi Antigono k skupnemu iskanju Polinejka, da bi ga nazadnje pokopali. Toda tudi ta se razreši, ko Kreont dovoli skrivni pokop in da ubiti stražarja, ki je slišal, da ste se Ismena in Antigona odločili poiskati Polinejka. Zaplet, s katerim se prične drugo dejanje, je Antigonina in Ismenina odsotnost. Slednja namreč povzroči Hajmonovo nejevoljo – želi si žensk in zabave – Kreontovo neprespanost in zlovoljnost, ker mu zmanjka časa za počitek, in Tejreziasovo jezo, ker je Kreont dovolil tiho iskanje Polinejka. Sledi Ismenino soočenje s Pažem (prvič se opazi razlika med njima) in potem Hajmonom, pravi preobrat Ismenine iskalne vneme ter njenega odnosa do Antigone (in Polinejka) pa pride prek njenega soočenja s Tejreziasom. Jedro drugega dejanja tvori opis Kreontovih sanj, nato pa dvojnost, ki se v njih dokončno razkrije, zasije skozi Ismenin odklon od Paža, njegov beg in nazadnje Kreontov razglas, da je Antigona blazna. Z vprašanjem, kdo je nor, je prepredeno zadnje, tretje dejanje. Antigona, ki je razglašena za blazno, je izločena iz družbe, njeno iskanje pa povsem samotno, individualno. A njeno iskanje je v Hajmonove in Ismenine misli zasejalo dvom v njun lastni prav – Hajmon naenkrat vidi dva možna pogleda na isto stvar: »Bogovom hvala, da se po nebesu pode vsaj tiči. / Antigona bi rekla: očitki nespolnjenih dolžnosti« (Smole 2009: 86). Strah protiantigonskega pola se razraste v vseh do Tejreziasovega vzklika: »In če se izkaže, da smo blazni vsi!« (Smole 2009: 102). Zdi se, da takrat v Ismeni, Hajmonu in Tejreziasu vznikne zavest, da mora Antigona umreti, medtem ko Kreont še čaka glasnika iz Delfov, ki prinese vest, da Polinejka ni – to tudi zanj dokončno pomeni, da je Antigona nora, za vse druge pa, da je njihovo hedonistično življenje smiselno. A kaj, ko Paž razglasi, da je Antigona našla Polinejka. Tedaj je konec hiter in neizbežen: Kreont ukaže njeno smrt, a Paž uide. Drama se konča s Tejreziasovim vzklikom: »Držite paža! On je še živ! / Lovite ga, paž je še zmeraj živ« (Smole 2009: 112).

Na podlagi fabulativnih analiz obeh dram je sedaj mogoče povleči osnovne sklepe o razlikah med dramama.

- Obe drami vsebujeta skoraj enako število oseb (Sofoklova 8 in zbor, Smoletova 7 in zbor), pri čemer pri Sofoklu nastopajočo Evridiko pri Smoletu zamenja literarna oseba Paž, ki ga pri Sofoklu ni.
- Karakterji nastopajočih oseb so povsem spremenjeni, kakor tudi njihove vloge v zgodbi ali fabuli.
- Pri Smoletu Antigona ne nastopa kot dramska oseba.
- Sofoklova Antigona želi Polinejka pokopati, Smoletova Antigona Polinejka išče.
- Sofoklov Kreont sam izda ukaz o prepovedi pokopa, pri Smoletu pa to zahteva ljudstvo prek Tejreziasa.
- Pri Sofoklu je pobudnika pokopa Antigona, pri Smoleju Ismena.
- Kreont pri Smoleju omogoči skrivno iskanje in skrivni pokop, kar pa Antigoni ne zadostuje.
- Pri Sofoklu umrejo Hajmon, Antigona in Evridika, pri Smoletu pa le Antigona.
- Pri Sofoklu Kreont spremeni svoje prepričanje, pri Smoletu pa Antigonino resnico naprej oznanja Paž.

Glede na te fabulativne razlike se seveda – in to je bistveno zlasti za razumevanje Smoletove drame – razlikujejo karakterizacije glavnih oseb.

Kreon/Kreont

Sofoklov Kreont je v antičnem smislu tiran – samozavesten, oblastniški vladar, ki je prepričan, da ima prav že zaradi svojega položaja in da mu položaj obenem daje pravico in moč odločati o usodi svojih podanikov in države kot take. A je tudi človeški in racionalen, saj po Tejreziasovem prepričevanju spremeni svoje mnenje, toda prepozno: Antigona, Hajmon in Evridika so tedaj že mrtvi. Zato konča zlomljen in premagan. Njegova osebnostna napaka, njegova *hybris*, je samozaverovanost, zaradi katere prestopi mero človeškega in poseže v pravice božjega. To stori s prepovedjo pokopa, ki jo izvede v prepričanju, da dela dobro za ljudi in celotno polis – to je *hamartia*, njegova usodna zmota. Tine Hribar je v svoji primerjavi Sofoklove in Smoletove drame sklepal, da je na svojevrsten način pri Sofoklu tudi Kreont tragičen.

Za Smoletovega Kreonta velja – čeprav je Smole sam to zanikal in se je okrog tega zaničanja vnela tudi nemajhna polemika – da ima dva obraza, dve plati, in sicer zasebno, individualno in javno, državniško. Ta njegova dvojnost se izrazi predvsem v njegovih sanjah, v katerih se bojuje sam s seboj. Kot oseba je popustljiv, kot vladar pa tehokrat, funkcionalist. Kot posameznik bi rad ustregel Ifigenijini in Antigonini muhi in rad bi počival, kot vladar pa mora uveljavljati voljo in moč v imenu skupnosti, v imenu

države. Na več mestih obžaluje, da ne more počivati in v ključne trenutke celo prespi, na primer v drugem dejanju, ko Hajmon in Ismena pričenjata dvomiti v svoj prav in zahtevati konec Antigoninega iskanja. Predvsem pa je zanj kot vladarja značilna odsotnost vsakršnega prepričanja, pozna le golo moč, ne pa vesti. Zato ga uboj stražnika, ki ga naroči, duševno ne premakne in enako nespremenjen – pogled »brez barv in brez sonca« (Smole 2009: 112) – lahko bi rekli, da se povsem na koncu drame celo nekoliko pomirjen loti državnih opravek. Tejrezias je tisti, ki kliče: »Držite paža« (Smole 2009: 112).

Ismena

Sofoklova Ismena je Antigonina podpornica, vendar ne premore poguma, da bi se zoperstavila Kreontovemu krivičnemu ukazu, zato ne stori ničesar. Njena glavna lastnost je želja biti neopazna, to je konformizem. V drami ima stransko vlogo, katere funkcija je zlasti vzpostaviti kontrast z Antigono ter tako privzdigniti in poudariti pomen njene ravnanja. V prologu govori z Antigono, v drugem prizoru pa sodeluje v pogovoru med Antigono, Hajmonom in Kreontom.

Nasprotno je pri Smoletu Ismena ob Antigonini odsotnosti ena od ključnih oseb v drami. Je tista, ki se domisli iskanja in pokopa Polinejka ter vanju prepriča Antigono. Toda njuni motivaciji se razlikujeta: Ismena želi biti drugačna, lepa, želi izstopati, želi, da jo ljudje opazijo in da jo imajo radi. Nastopa v vseh treh dejanjih in vstopa v pogovore z vsemi drugimi glavnimi dramskimi osebami – Kreontom, Hajmonom, Tejreziasom in Pažem. Ker Antigona ne nastopa, je Ismena ob pažu glavna glasnica njenih misli in poročil o njenem ravnanju. Je pa tudi oseba, katere prepričanje in volja po delovanju v drami najostreje obrne svojo smer – od pobudnice iskanja in pokopa Polinejka preide v položaj najhujše nasprotnice Antigoninega neutrudnega iskanja. S tem se izkaže njena glavna karakterna značilnost, samoljubje. Zato dokončno odreče svojo podporo Antigoni takoj, ko ji je odrečeno občudovanje drugega, ko ji je zaradi Antigone odrečena Paževa pozornost.

Tejrezias

Tejreziasova vloga v Sofoklovi *Antigoni* je pomembna, a omejena na peti prizor oz. na njegov pogovor s Kreontom. Je slepi vdec, ki je Kreontu doslej zmeraj koristno svetoval. Njegova vloga je omogočiti razplet drame in Kreontov miselni obrat, njegovo prepoznanje lastne zmote. Omenjanje dejstva, da je Kreontu že mnogokrat pomagal z dobrimi nasveti in poudarjanje, da je razumnost prava vrлина vladarja, tvori okvir Tejreziasovega argumenta, ko prepričuje Kreonta, da spremeni svojo sodbo. Argument pa tvori prepričanje, da je Kreont s prepovedjo Polinejkovega pokopa, bogovom odrekel

primerno čast in s tem prekoračil mero človeka. Zato sledi napoved, ki Kreonta nazadnje prepriča, da bo umrl nekdo od njegovih bližnjih. Dogodki v epilogu pokažejo, da je videc imel prav.

Kakšna je Tejreziasova resnica pri Smoletu, je mnogo bolj zapleteno vprašanje. Njegov Tejrezias je dvorni filozof in ideolog. Ob vladarju, ki prisega le na logiko moči – »Kralj sem jaz!« – je Tejrezias tisti, ki vodi igro – tisti, ki vodi Ismenine dvome, vzpodbuja Hajmonovo samoljubje in Kreontu prenaša voljo ljudstva. Je tudi tisti, ki nasprotuje tudi Kreontovemu dovoljenju za tiho iskanje in pokop Polinejka. Vzrok je najbrž njegov popolni nihilizem – prepričan je, da v svetu ni nobenih višjih vrednot, nobenega smisla. Kot intelektualec dobro prepozna želje in namere drugih oseb, njihove potrebe in cilje, zato z njimi uspešno manipulira. Zdi se, da je vse, kar mu prinaša veselje, natančno ta manipulacija. Tejreziasova resnica je torej nič – Polinejka ni – in če želi obdržati svoj družbeni status, ki mu omogoča manipulacijo z drugimi, višjega smisla človeških ravnanj, Polinejka, Antigone in nazadnje Paža ne sme biti.

Hajmon

Hajmon ima pri Sofoklu in tudi Smoletu prej postransko vlogo, obenem pa opravlja v odnosu do vloge vladarja posebno funkcijo: v dialogu z njim se razkrije Kreontova motivacija. To je posebej dobro razvidno pri Sofoklu, kjer jedro tretjega prizora tvorijo stihomitije, prek katerih se odvija razprava o pravičnem vladanju in dolžnostih vladarja. Hajmon pri svojem prepričevanju ni uspešen, smrtna obsodba zaročenke pa ga vodi v samomor. Čeprav v drami ni dialoga med njima, je to vendarle znak njune ljubezni.

Smoletov Hajmon po eni strani več govori – predvsem z Ismeno in Tejreziasom, a manj pove. Je povsem površinski človek, ki se zanima le za zabavo, ženske in lepe obleke. Po tej plati je podoben Ismeni, a za razliko od nje nikoli ni na Antigonini strani. Je prvi, ki na začetku drugega dejanja v dialogu s Tejreziasom in Kreontom pokaže, da mu Antigonina in Ismenina odsotnost preseda. Popolnoma vseeno mu je, kaj počneta, težava je le njuna odsotnost, saj onemogoča njegove zabave. S tem v odnosu do Kreonta izraža stališče plehkega, povprečnega državljana Teb. Zato bo po Tejreziasovem mnenju nekoč dober vladar.

Antigona in Paž

Že pri Sofoklu je Antigona karakterizirana v odnosu do Ismene kot njene dvojnice – če je Ismena tiha, uklonljiva in strahopetna, je Antigona njeno nasprotje: pogumna, v svojih prepričanjih trdna in zvesta božanskim zakonitostim. Če je Ismena nedejavna oz. pasivna in zato povprečna, je Antigona dejavna in izstopajoča. Vendar obenem ne smemo zanemariti dejstva, da ima Antigona v Sofoklovi različici drame prav. Rezultat

tega je, da Antigona sicer telesno propade, umre, a njena drža ali ideja zmaga, medtem ko Kreont sicer fizično preživi, vendar je duhovno povsem potolčen in premagan.

Smoletova Antigona v drami ne nastopa, a vendar je z vidika dramske analize osrednja dramska persona, brez katere drame ne bi bilo, saj je drama osrediščena prav okrog centralnega jaza – Antigone. Vsi pogovori v drami, četudi sama ne sodeluje v nobenem, se vrtijo bodisi okrog njenih besed bodisi okrog njenega iskanja, in sicer tudi takrat, ko dramske osebe razpravljajo o posledicah Antigoninega iskanja – recimo Hajmon, ki se ne more zabavati, ali pa Kreont, ki ne more zaspati. Čeprav je pobuda za Polinejkovo iskanje Ismenina, Antigona tega ne počne iz enakih vzgibov kot Ismena: odločitev za iskanje in pokop Polinejka ji pomeni dejanje tvorjenja višjega smisla, ki je onstran materialnih in čutnih človeških danosti.

V zvezi s slednjim je ključna tudi vloga Paža. To je dramska oseba, ki sprva sledi Kreontovim navodilom in celo ubije Stražnika (morda je tudi zato bolj senzibilen za eksistencialno premišljevanje), ko pa opazuje Ismeno in Antigono postane naklonjen njenemu iskanju. Posebej pomemben je prizor v drugem dejanju, ko ga Ismena zapeljuje, ona pa jo zavrne v imenu zaupanja v Antigonino iskanje. Vloga Paža je zato lahko tudi alter ego prve povojne generacije slovenskih ustvarjalcev.

Zakaj Antigona išče/pokoplje Polinejka?

To je vprašanje, ki naslavlja motivacijo njenega ravnanja in s tem idejni svet, iz katerega Antigona izhaja. S tem že stopimo pol koraka proti interpretaciji, saj je na to ključno vprašanje nemogoče celovito odgovoriti brez upoštevanja zgodovinskega, idejnega, filozofskega ali katerega koli drugega konteksta, ki se zdi pomemben za konkretno interpretacijo. Glede na kontekst pričujoče obravnave obeh Antigon gre v nadaljevanju za odpiranje interpretativnih prostorov, ne za njihovo zapiranje.

Sofoklova Antigona se pri svoji odločitvi sklicuje na bogove, na pravičnost, ki je starejša in globlja od državnih zakonov, na katere se sklicuje Kreont. Izid dramskega konflikta pokaže, da je imela prav, kar je treba razumeti tudi v specifičnem kontekstu interpretiranja, na primer v kontekstu delovanja grške družbe ali v kontekstu Sofoklovega verskega in političnega prepričanja. Vsekakor pa Antigona tega ne počne zase, temveč po volji bogov in zavoljo atenske polis, medtem ko je Kreontova prepoved pokopa nekaj, kar tudi sicer v kontekstu antične Grčije nasprotuje ustaljeni praksi ravnanja s pokojniki (prim. Zeitlin 1990: 152). Pokop, ki ga zahteva in izvrši, je torej pogumno dejanje, ki v Sofoklovi drami ohranja in podpira družbeno tkivo, kaže na božjo prisotnost v svetu in na to, da človeški zakoni vendarle ostajajo zgolj zmotljivo človeški, nad njimi pa še zmeraj bivajo nezmotljivi božanski. V tem je delček moralnega sporočila, da se lahko tudi najbolj dobronamerni posameznik (kot vladar

pa tiran) moti, kar je mogoče na politični ravni razumeti kot podporo demokraciji nasproti tiraniji.

Nemški romantični filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel je postavil tezo, da se v Sofoklovi *Antigoni* bojujeta dva enakovredna principa – božanski in državniški, zrcaljena skozi vrednote družine in domovine, ki jih zastopata Antigona in Kreont. A Kajetan Gantar ugotavlja, da je postavljanje enačaja med Antigoninim in Kreontovim ravnanjem pri Sofoklu »zgrešeno« (Gantar 1992: 144), čemur je mogoče pritrditi predvsem zato, ker zaključek drame vendarle nedvoumno daje prav Antigoni.

Druga smer interpretiranja Antigonine motivacije pri Sofoklu gre v smer psihologizacije in psihoanalize, pri čemer je fabula te drame postavljena v širši mitični okvir zgodbe o Laju, Ojdipu in njegovih otrocih. Po Gantarjevi oceni je prav incestuozno razmerje očeta in matere vir interpretacij, ki v tem vidijo vzrok za Antigonino domnevno hladnost v odnosu do zaročenca Hajmona (prim. Gantar 1992: 149). Tudi sodobnejše fenomenološke interpretacije se sprašujejo, kakšen vpliv ima na Antigonino duševnost njena vednost o incestnem razmerju, sad katerega je nenazadnje ona sama (prim. Kirkegaard 2003: 112–113.)

Psihoanalitična je tudi interpretacija Jacquesa Lacana, ki Antigonino ravnanje v Sofoklovi drami vidi kot bistveno etično ali celo kot prototip etičnega ravnanja nasploh, saj izvira iz *želje drugega* – sintagma, ki je ključna za Lacanovo psihoanalizo. Vir njene motivacije v tem pogledu ni tradicija ali poslušnost bogovom, marveč »neka strast« (Lacan 1988: 253), ki je nazadnje povezana s tem, da je Polinejk njen brat. Vse to seveda niso niti vse niti zadnje smeri razumevanje Antigonine motivacije, so pa morda najpomembnejše, ki odpirajo prostore možnih novih interpretacij še danes.²

Preden se posvetim analizi možnih razumevanj motivacije Smoletove Antigone moram opozoriti na Smoletove besede, da »Sofoklova dilema Kreona – Antigona« po Smoletovem »preudarku za razmere naše sodobne zgodovine in dogodkov nezadostna in ni bila povod za pisanje drame« (Zani 1996: 109). Sofia Zani na podlagi Smoletovega premika središčnega problema drame ugotavlja, da je Smole resnično napisal »povsem novo *Antigono*« (Zani 1996: 109).

Smoletova Antigona v iskanju in pokopu brata najde svoj bivanjski smisel, čeprav so njene izrečene besede, kakor nam jih posredujeja Ismena in Paž, kot ugotavlja Janko Kos, na sebi precej »plitve« (prim. Kos 1981: 36). Ko jo Paž prav na začetku prvič opiše, pravi znamenit verz, da »za neko misel vztrajno išče smisel« (Smole 2009: 14), ko pa se po Ismenini pobudi nameni poiskati in pokopati brata, postane notranje vztrajna, mirna, osredotočena na svoj cilj, kar sovпада z videzom njene vse večje zunanje

² Na Slovenskem sta najpomembnejši interpretaciji Tineta Hribarja in Slavvoja Žižka – slednji se je preizkusil celo v dramski formi. O obeh in drugih filozofskih interpretacijah Sofoklove *Antigone* v svoji disertaciji in številnih člankih piše Matic Kocijančič (prim. Kocijančič 2020).

zanemarjenosti. Toda ta smisel in njegov pomen v drami je mogoče glede na kontekst, iz katerega dramo obravnavamo, razumeti na različne načine. Najprej je to lahko eksistencialistični smisel – poudarjanje pomena posameznika in njegove odločitve kot tistega, ki tvori smisel bivanja (prim. Schmidt-Snoj 1996: 174; Škamperle 1996: 106). Drugič, lahko gre za teološki smisel, za afirmacijo nečesa višjega od materialne človeške biti (prim. Stanek v Schmidt 2009: 180). Tretjič, smisel njenega iskanja lahko vidimo tudi v spraševanju, ali Polinejka res najde (prim. Koren 1981: 31; Koruza 1981: 37; Kos 1981: 36) in zakaj bi Paž o tem lagal. Nazadnje je Antigonino iskanje Polinejka mogoče tudi povsem zgodovinsko umestiti bodisi tako, da ga razumemo kot iskanje med vojno ali po vojni ubitih domobrancev³ (prim. Hribar 1991: 269; Hribar. 1996: 122) bodisi kot iskanje družbene vloge povojne generacije, katere simbol bi lahko bil Jože Pučnik kot – v tem pogledu – Antigona (prim. Zajc 2009: 206; Kermauner 1981: 38; Schmidt 2009: 181).

Antigonina odsotnost pri Smoletu

Dejstvo, da Antigona pri Smoletu ne nastopa kot dramska oseba, so različni interpreti doslej razlagali na različne načine, za ene je prav zaradi svoje odsotnosti še bolj prisotna, njena odsotnost v tem smislu lahko pomeni osredotočenost na idejo, ki jo zastopa, za druge pa pomeni premikanje pozornosti bralca/gledalca k tistemu, kar je na odru, h Kreontu, Tejreziasu, Hajmonu, Ismeni in njihovim načinom prebivanja v svetu, ki jih njeno dejanje usodno determinira (Smole 2009: 359; Inkret 1981: 15; prim. Štih v Smole 2009: 487). Taras Kermauner na več mestih navaja, da je v prvotni različici drame Antigona nastopala, vendar ne preveč prepričljivo (prim. Schmidt v Smole 2009: 175), tako da obstaja seveda tudi možnost, da je njena odsotnost posledica premišljene dramaturgije, ne pa kakšne posebne filozofske ideje. Vsekakor je povsem analitično mogoče ugotoviti, da je Antigonina odsotnost z vidika bralcev/gledalcev podobna Polinejkovi odsotnosti z vidika Antigone: kakor bralci iz pričevanj sestavljamo Antigonino podobo in smoter njenega ravnanja, tako Antigona išče brata in v iskanju najde svoj smisel.

Kreontova tragičnost in dvojnost

Domala enoten kritiški in tudi interpretativni odziv na Smoletovo *Antigono* je že po prvi uprizoritvi leta 1960 izpostavil Kreontovo dvojnost. Po drugi strani pa je Smole sam trdil, da o Kreontovi dvojnosti ni govora, saj gre za povsem negativno dramsko osebo (prim. Schmidt v Smole 2009: 185). Navkljub Smoletovi trditvi analiza njegove drame – najbolj prav opisa Kreontovih sanj – brez dvoma pokaže, da je mogoče prepoznati

³ Presenetljivo nedvoumno o tem spregovori sam Smole v pismu (tedaj dijaku) Tonetu Smoleju. Pim. Smole 2010: 358–359.

Kreontovo mišljenje in delovanje v vlogi zasebnika, posameznika in drugačno mišljenje in delovanje v vlogi vladarja. Ključno interpretativno dejanje je, kako to dvojnost vključimo v pomen drame. Po eni strani smo lahko – kot namiguje omenjen Smoletov navedek – osredotočeni na rezultat Kreontovega delovanja, ki je zares destruktivno, saj onemogoča vsakršno stremljenje človeka po višjem in presežnem. Po drugi strani pa dvojnost lahko razumemo kot dodano vrednost drame, ki kaže, kako je vsak oblastnik ujet med državniške in privatne dolžnosti. Vsekakor pa Smoletov Kreont ni tragičen, z njim ni mogoče sočustvovati in s svojo poslednjo repliko v drami kaže, da ga Antigona drama ni naučila ničesar in še naprej ostaja brutalen tehokrat.

Prav prek kontrastiranja Smoletovega in Sofoklovega Kreonta lahko vidimo, da je Sofoklov Kreont tragičen. Upoštevajoč analitične ugotovitve, da lahko prepoznamo njegovo pretirano samozaverovanost, ki ga vodi v preseganje človeške mere in usodno napako, da ne dovoli Polinejkovega pokopa, kakor zahteva tradicija (bogovi), nazadnje pa prepozna svojo zmoto in obžalujoče razume, da je imela Antigona prav, je takšen sklep povsem upravičen. Smoletov Kreont in najbrž tudi številni drugi sodobni Kreonti – na primer tisti Jeana Anouilha in tisti Dušana Jovanovića – v tem smislu niso tragični. Toda Kreontovo tragičnost je treba postaviti tudi v Sofoklov zgodovinski kontekst, predvsem pa v avtorjev biografski kontekst, pri čemer Kajetan Gantar izpostavlja njegovo spoštovanje bogov in politično konservativnost ter domoljubje (prim. Gantar 1992: 123–128). Kreont v *Antigoni* prekrši večne zakone bogov, a obenem to stori prav kot tiran (v grškem pomenu besede). V tem smislu bi bilo mogoče sklepati, da Sofokles povsem patriotsko svari tudi pred tiranijo kot načinom vladanja in izpostavljenosti države muhavosti (*hybris*) posameznega vladarja.

Konteksti

Poudaril in pokazal sem, da vse interpretacije obeh obravnavanih dram in nazadnje tudi njenih primerjav vsebujejo tudi določeno mero konteksta, to je idejnih, zgodovinskih, biografskih, religiozних ali drugih predpostavk, s pomočjo katerih razumemo pomen besedila. Za nas, ki poskušamo *Antigoni* razumeti v sodobnem času, je najpomembnejši slednji, toda zmeraj le ob sočasni zavesti, da tudi ta ni edini možen in pravičen.

V tem leži paradoks literarnih interpretacij: skozi bolje razumemo besedilo in njegov učinek – da se zavemo, kaj pomeni in zakaj nekaj pomeni na specifičen način – po drugi strani pa je proces osmišljanja zmeraj zamejen, kajti nikdar ni mogoče upoštevati prav vsakega konteksta v celoti. Rezultat tega paradoksa je, da imamo za vsako literarno delo lahko več upravičenih interpretacij, ki so odvisne od tega, katerim vidikom besedil in katerim kontekstom interpreti dajejo prednost. To pa ne pomeni, da so tudi vse interpretacije enako dobre. Zato tudi za interpretacije in primerjave Sofoklove in Smoletove *Antigone* lahko rečemo, da so boljše tiste, ki bolje upoštevajo besedilo kot celoti – torej

prvine, ki sem jih označil kot površinskost in tudi tiste globlje, to je karakterizacije, fabulo in dramaturgijo, motivacije in njihova idejna ozadja.

VIRI IN LITERATURA

- GANTAR, Kajetan, 1992: Spremna beseda. Sofokles: *Antigona, Kralj Ojdipus*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 123–166.
- HRIBAR, Tine, 1981: Debata. *Primerjalna književnost* 4/1. 35.
- HRIBAR, Tine, 1991: *Tragična etika svetosti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HRIBAR, Spomenka, 1996: Pieteta in manipulacija. Ivo Svetina (ur.): *Interpretacije*. Ljubljana: Nova revija. 121–160.
- INKRET, Andrej, 1981: Vprašanje o odsotni Antigoni. *Primerjalna književnost* 4/1. 12–15.
- KERMAUNER, Taras, 1981: Antigona in smrt (umor). *Primerjalna književnost* 4/1. 5–11, 37–40.
- KIRKEGAARD, Søren, 2003: *Ali-ali*. Ljubljana: Študentska založba.
- KOČIANČIČ, Matic, 2020: *Mit o Antigoni v povojni slovenski književnosti, filozofiji in družbeno-političnem diskurzu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KOREN, Evald, 1981: Misel, ki zanjo Antigona vztrajno išče smisel. *Primerjalna književnost* 4/1. 29–34.
- KOS, Janko, 1981: Debata. *Primerjalna književnost* 4/1. 35–36, 38–39.
- KOS, Janko, 2000: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- KORUZA, Jože, 1981: Debata. *Primerjalna književnost* 4/1. 37.
- KOZAK, Primož, 1981: Prostost in svoboda v Smoletovi Antigoni. *Primerjalna književnost* 4/1. 2–4.
- PODBEVŠEK, Katja, 1981: Funkcionalnost jezikovnih sredstev v Smoletovi Antigoni. *Primerjalna književnost* 4/1. 16–23.
- SCHMIDT-SNOJ, Malina, 1996: Smole med mitom in zgodovino. Ivo Svetina (ur.): *Interpretacije*. Ljubljana: Nova revija. 164–174.
- SMOLE, Dominik, 2009: *Zbrano delo: Prva knjiga*. Ur. Goran Schmidt. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SMOLE, Dominik, 2010: *Zbrano delo: Peta knjiga*. Ur. Goran Schmidt. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STEINER, Georg, 1986: *Antigones: The Antigone Myth in Western Literature, Art and Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- ŠKAMPERLE, Igor, 1996: Smoletova Antigona. Ivo Svetina (ur.): *Interpretacije*. Ljubljana, nova revija. 96–106.
- ZANI, Sofia, 1996: Antigona Dominika Smoleta. Ivo Svetina (ur.): *Interpretacije*. Ljubljana: Nova revija. 109–119.
- ZEITLIN, Froma, 1990: *Thebes: The Theater of Self in Ancient Drama*. Princeton: Princeton University Press.

Slovenski jezik znotraj
izobraževalnega sistema
v Italiji

Matejka Grgič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo
 SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut, Trst
 matejka.grgic@ff.uni-lj.si

Slovenščina v Italiji: dolžnost, pravica, izziv

V prispevku je skozi prizmo treh pojmov (dolžnosti, pravice in izziva) podana slika trenutnega stanja slovenščine v Italiji, predvsem na Tržaškem in Goriškem. Poseben poudarek je namenjen jezikovnim politikam, in sicer zlasti tistim, ki ne ciljajo na zaščito in ohranjanje jezika, temveč tistim, ki promovirajo in spodbujajo izpostavljenost jeziku in njegovo rabo v vseh sporazumevalnih okoliščinah. Članek pokaže na nekatere družbene premike, ki so vplivali na sporazumevalno možnost govornikov in govorcev, ter nakazuje teme, ki bi jih morala jezikovna politika še razviti.

Uvod

V prispevku podajam sliko trenutnega stanja slovenščine v Italiji,¹ ki izhaja iz doslej zbranih podatkov in analiz, s posebnim poudarkom na jezikovni politiki in načrtovanju.

Opiram se zlasti na raziskave iz zadnjih dvajsetih oz. petindvajsetih let – toliko jih letos mineva od objave dveh simbolično ključnih prispevkov na področju sodobnih študij slovenskega jezika v Italiji. Leta 1997 je izšel članek *Where do Slovenes speak Slovene and to whom?* V njem avtorica Majda Kaučič Baša naslavlja teme, ki so bile značilne za družbene dinamike in za manjšinske jezike v drugi polovici 20. stoletja, hkrati pa razpira vrata novim raziskavam, ki so nastale po prehodu iz 20. v 21. stoletje. Leta 2002 je v reviji *Anthropos* izšel članek Susanne Pertot *Spremembe v občutku narodnostne in geografske pripadnosti absolventov slovenskih srednjih šol v Trstu*, v katerem se kažejo sodobni trendi v percepciji in dojemanju (narodne) identitete, tudi v povezavi z rabo jezika oz. različnih jezikovnih kodov. V nadaljevanju bom izhajala predvsem iz ugotovitev teh dveh strok, sociolingvistike in psiholingvistike; zaradi nujnih omejitev, ki jih narekuje količinski okvir tega prispevka, ne bom omenjala drugih področij – na primer semiotike in teorije simbolov, pragmatike in filozofije jezika –, ki bi lahko prispevala k popolnejši osvetlitvi dane tematike.

Takrat, ob prehodu iz 20. v 21. stoletje, so se izkristalizirale dinamike, ki so jih začeli raziskovalci in raziskovalke vse bolj budno spremljati, žal pa so ostajale na širši družbeni ravni skoraj popolnoma neopažene ali celo prezrte, kar je vplivalo (in še vedno

¹ Ugotovitve izhajajo predvsem iz raziskav, opravljenih na Tržaškem in Goriškem, vsaj delno pa jih je mogoče prenesti tudi na Videmsko.

vpliva) na status, položaj in strukturo (podobo) slovenskega jezika v Italiji, kot bomo videli v nadaljevanju.

1 Izhodišča

1.1 Jezikovna ideologija: slovenščina kot dolžnost

Jezikovno ideologijo lahko razumemo tudi kot sistem vrednot in pravil, ki težijo k zaščiti jezika pred (namišljenimi) zunanji sovražniki in k ohranjanju jezika med (prav tako namišljenimi) člani skupnosti. Ideologije pogosto izhajajo iz realnih zgodovinskih dejstev in strokovnih podlag, razvijejo pa se mimo zgodovinskih in epistemoloških okvirov, tako da se znotraj ene skupine ali med različnimi skupinami govork in govorcev vzpostavijo razmerja moči.

Nastanek in razvoj ideoloških jeder lahko spremljamo pri vseh skupnostih – manjšinskih in večinskih, celo v strokovnem in znanstvenem diskurzu. Problematična torej ni pojavnost takih jeder, ampak njihova hegemonija: ko postane eno jedro dominantno v celotni naraciji o jeziku, lahko govorimo o ideološkem monopolu.

Tako se je na primer med pripadnicami in pripadniki slovenske skupnosti v Italiji uveljavilo in zakoreninilo jedro o ohranjanju jezika kot (moralni) dolžnosti vsakega posameznika in posameznice (Grgič 2016a). Čeprav je situacija seveda kompleksna in je nikakor ne moremo zreducirati na eno samo ideološko jedro, je vendarle diskurz o ogroženosti in posledični potrebi po ohranjanju jezika dominanten, kot nam kažejo analize medijev. Čeprav je bilo jedro prisotno že pred prvo svetovno vojno, lahko danes domnevamo, da se je začelo množično razvijati predvsem v času fašizma, ko skupnost zaradi režimske prepovedi ni imela lastnih društev, organizacij, šol in medijev (vsaj ne legalnih), kar pomeni, da je celotna teža implicitne jezikovne politike bremenila posameznega govorca in govorko. Poleg tega lahko postavimo hipotezo, da se je prav takrat, v času, ki so ga ljudje dojemali kot mračnega, a prehodnega, pojem ohranjanja jezika močno uveljavil – ohranjanje je pomenilo neke vrste zamrznitev jezika, ki se perpetuirala skozi rabo v družinskem in ožjem, pogosto tudi ilegalnem krogu, v pričakovanju na boljše čase. Iz epopeje antifašizma in narodnoosvobodilnega boja, ki je bil na Primorskem – ne pozabimo! – povezovalni in ne razdiralni dejavnik, je nastala naracija o boju in mučniškem žrtvovanju za jezik, ki ponovno temelji na omenjenem jedru 'slovenščina = dolžnost'. Ta naracija se je tako ustalila, da je še danes dominantna stalnica v medijskem in sploh javnem diskurzu o jeziku, čeprav tako stališče do jezika nikakor ni edino prisotno v današnjem zamejstvu (Grgič 2016a).

Tako kot vsako drugo ideološko jedro je tudi to večplastno in ga ne moremo obravnavati zgolj skozi moralno vrednotenje prav – narobe, pravilno –zgrešeno, pozitivno –negativno. Ideološka jedra opravljajo pomembno kohezijsko funkcijo, hkrati pa lahko

zavirajo nadaljnji razvoj znanstvenega in strokovnega dela ter celotne družbe nasploh. Ker se je nostalgični mit o žrtvovanju za ohranjanje jezika vsestransko perpetuiral zunaj zgodovinskega okvira, v katerem je nastal, in je postal ena dominantnih antropolingvističnih paradigem, je bistveno pripomogel k pojavu folklorizacije jezika in idealizacije govorca junaka. Slovenščina je – tudi zaradi drugih okoliščin – začela izgubljati funkcijo sporazumevalnega koda, naraščal pa je njen simbolni naboj (Grgič 2016b; Jagodic idr. 2017; Pertot 2014), kar je značilno za dediščinske jezike (Benmamoun idr. 2010).

Iz potrebe po vzdrževanju jezikovnega statusa quo v času fašizma, ko je bila taka drža pravzaprav edina mogoča, se v medijskem diskurzu vse do današnjih dni prepleta naracija o junaškem, požrtvovalnem in mučeniškem zamejcu (ali zamejki), ki ohranja jezik svojih prednikov – tem bolj čist, čim bolj je oddaljen od kvarnih mestnih vplivov, sodobnih tehnologij in od drugih slovenščin, ki so jih, »kot je znano«, že kontaminirali tuji vplivi, predvsem angleški (to pa zato, ker »ostali govorniki niso tako zavedni kot zamejci«). To ideološko stališče povedno povzema citat iz Primorskega dnevnika (5. 10. 2012; citirano v Grgič 2016a: 55):

Mogoče je [v Ljubljani] moteče dejstvo, da »zamejci« radi poslovenimo italijanske besede in imamo v sebi zakoreninjene kalke iz italijanščine. Kljub temu pa je naš pogovorni jezik dosti bližji Toporišičevemu kot anglo-nemško-slovenščina tipičnega Slovence iz Slovenije.

Taka stališča je vsaj delno promovirala (in jih še promovira) tudi uradna politika Republike Slovenije, kot dokazujejo nekateri dokumenti s področja jezikovne politike (Grgič 2020), in slovenska javnost nasploh (Brezigar, Vidau 2021; Zupančič 2017). To, kar je Dapit (Jagodic idr. 2017: 81) trdil v zvezi z Rezijo, lahko posplošimo na celotno zamejsko območje: »Določene predstave matičnih Slovencev [...] naj bi pričale o tem, da gre na obeh straneh zagotovo tudi za mitizacijo neke kulture, ki ima v resnici zelo privlačne prvine.«

1.2 Dosežki: slovenščina kot pravica

Iz povedanega logično izhaja, da so se po drugi svetovni vojni napore celotne skupnosti na področju jezika usmerili predvsem v dvoje: v prizadevanja za obnovitev družbenih centrov, ki jih je fašistična oblast ukinila in prepovedala (šol, medijev, gospodarskih družb, gledališč, glasbene šole, kulturnih in športnih društev ...), in v boj za pravno priznanje slovenske manjšine v Italiji, ki naj v končni fazi pomeni sprejetje ustreznih zaščitnih zakonodaj (Jagodic idr. 2017; Vidau 2017).

Na področju obnove družbenih centrov je bila enkrat do srede 50. let prejšnjega stoletja ponovno vzpostavljena široka paleta dejavnosti v slovenskem jeziku. Če danes kritično pogledamo na institucije, ki so takrat zaživele, lahko ugotovljamo, da je šlo (z

nekaj izjemami in prilagoditvami) za obuditev ustroja, ki ga je skupnost na Tržaškem in Goriškem poznala iz časa Avstro-Ogrske – toda vmes sta se zgodili dve svetovni vojni, padli sta dve atomski bombi, sesula so se tri evropska cesarstva. Skratka: svet se je spremenil. Ali je bil cilj vzpostavitve take družbene mreže, kot so jo Slovenci v Italiji dobili po drugi svetovni vojni, bolj reparacija za nazaj ali premišljeno načrtovanje za naprej, tega na podlagi trenutno razpoložljivih podatkov ne moremo vedeti. Z vidika jezikovnega načrtovanja lahko rečemo, da so takratne poteze po vsej verjetnosti preprečile pospešeno opuščanje jezika in divjo asimilacijo, na dolgi rok pa niso mogle zagotoviti nadaljnjega razvoja in rabe jezika, saj so se potrebe govorcev in govork zaradi demografskih trendov, tehnološkega napredka in zgodovinskih premikov prehitro spreminjale.

S podobnim zamikom je slovenska skupnost v Italiji dobila tudi zaščitno zakonodajo, še počasnejše pa se je začelo udejanjanje zakonsko predvidenih obveznosti (Vidau 2017). Poleg čisto pravnih vidikov in procesov implementacije, ki niso predmet tega prispevka, velja s področja jezikovnega načrtovanja izpostaviti predvsem eno ključno, tako rekoč sistemsko težavo. »Konservativna« zakonodaja – tista, ki ščiti jezik in ki torej (zgolj) omogoča njegovo rabo – v najboljšem primeru ustvarja okoliščine, da se jezik sme uporabljati in da se lahko uporablja, nikakor pa ne zagotavlja njegove dejanske uporabe, še posebej pa ne usmerja njegovega razvoja v smer, ki naj zagotavlja njegovo dolgoročno preživetje na nekem območju (Brezigar idr. 2022; Pauwels 2016: 100–114; Seliger 1996). Ponovno: po vsej verjetnosti bi bil ne samo pravni status, ampak tudi položaj slovenskega jezika v Italiji slabši, če ne bi država in dežela med letoma 1997 in 2007 sprejeli treh zakonov, ki so za slovenščino v Italiji ključni, a to še ne pomeni, da na jezikovnopolitične ukrepe ne smemo gledati kritično.

Pregled dejavnosti na širšem področju jezikovnih politik nam kaže (Brezigar idr. 2022), da so se prizadevanja, ki so od manjšinske skupnosti terjala tudi ogromno človeškega napora, političnega kapitala in finančnih virov, skoncentrirala na utrditev t. i. higienikov (tj. dejavnikov, ki se osredotočajo na zaščito jezika in govorcev oz. govork) oz. na ukrepe z visoko simbolično in nizko funkcionalno vrednostjo (Grgič 2016b, 2020), ki jih lahko ponovno povzamemo v motu »ohranjanje«. Na področju jezikovnih politik prinaša t. i. zaščitna zakonodaja zelo malo res učinkovitih in daljnosežnih ukrepov s poudarkom na motivacijskih faktorjih (torej na krepitvi, promociji in razvoju, ne pa zgolj na ohranjanju jezika), kot dokazuje obsežna raziskava, opravljena za potrebe tretje deželne konference o slovenski manjšini (Brezigar idr. 2022). Skratka: zakonodajo lahko obravnavamo predvsem kot reparacijo za med- in povojno asimilacijsko politiko, ne pa kot načrtovanje nadaljnjega razvoja rabe slovenskega jezika na območju poselitve slovenske manjšine v Italiji – kar je sicer značilnost mnogih, če že ne vseh dokumentov, ki urejajo varstvo manjšin.

To stanje, ki ga lahko razumemo kot veliko ideološko stagnacijo na vseh ravneh – še izrazitejšo, ker je do nje prišlo v času hitrih, bliskovitih družbenih premikov na lokalni in globalni ravni –, osvetljujejo sodobne raziskave, ki so nastale po letu 2000 in ki jih uspešno povzemajo Jagodic, Kaučič in Dapit (2017: 68):

[...] v sodobnem času [...] se zaradi raznovrstnih pritiskov [...] intenzivnost odnosov med večinsko in manjšinsko skupnostjo stopnjuje, tradicionalne etnične meje pa se rahljajo v etnični kontinuum (Bufon 2004) oziroma v različne kroge koncentričnega modela manjšine (Brezigar 2004); nekdanjim trdnim in fiksnim identitetam se tako pridružujejo kompleksnejše oblike večplastnih identitet (Pertot 2007). Za slovenski jezik na ozemlju Furlanije - Julijske krajine je značilno, da živi v tesnem stiku z italijanščino [...], se z njo prekriva tako v narečjih kot v knjižnih govoricah [...]. Zaradi vsakdanjega stika z romanskim svetom in tudi zaradi drugih dejavnikov, na primer geografske obrobnosti, predvsem pa zaradi specifične politične zgodovine in prisotnosti državnih meja [...], je slovenski jezik v Italiji polagoma razvil nekatere samosvoje poteze v primerjavi s slovenskim jezikom v matični Sloveniji. Posebnosti se ne kažejo le v narečjih in regionalnih različicah pogovornih zvrsti, ampak v manjši meri tudi v besedišču in glasoslovju standardne slovenščine.

2 Trenutno stanje in odprta vprašanja: slovenščina kot izziv

Ob prehodu iz 20. v 21. stoletje je prišlo do velikih, epohalnih obratov. Novo dobo so že pred tem napovedovali tehnološki izumi tretje industrijske revolucije, demografski trendi (prehod med generacijami baby boomerjev, X in Y), ekonomski dejavniki in politični dogodki (padec Berlinskega zidu, razpad Jugoslavije, osamosvojitve Slovenije in njen vstop v EU). Na lokalni ravni lahko kot mejnika tega prvega obdobja sprememb določimo letnici 1974 (podpis Osimskih sporazumov med Italijo in takratno Jugoslavijo) in 1996 (propad slovenske Tržaške kreditne banke in celotnega organiziranega sistema slovenskega podjetništva v Italiji (prim. Brezigar 2017; Guardiancich 2022).

Da bi tako pomembni preobrati na mednarodni in lokalni sceni ne vplivali na položaj, status in strukturo jezika, je skoraj nemogoče. Pričakovati bi bilo torej, da bodo poleg raziskovalcev tudi strokovnjaki, ki se ukvarjajo s prenosom znanj v prakso, in odločevalci, ki so zadolženi za načrtovanje in implementacijo (jezikovne) politike, te premike nemudoma zaznali in znali ustrezno prilagoditi celoten pristop manjšinske skupnosti do jezika kot njenega temeljnega identitetnega simbola.

Že iz demografskih podatkov lahko sklepamo, da je sodobni slovenski jezik – tako kot vsi sodobni (zahodni) jeziki – predvsem jezik dveh generacij, ki predstavljata delovno in študijsko najbolj aktivno populacijo: to so milenijci (rojeni med letoma 1981 in 1996) in zoomerji (rojeni med letoma 1997 in 2012). Zato se zdi logično, da se morajo analize sodobnega slovenskega jezika opirati predvsem na empirične opise njihove slovenščine (oz. slovenščin) in predstavljati podlago za jezikovne politike, ki naj

kratkoročno odgovorijo na potrebe teh dveh generacij, srednjeročno pa na potrebe že naslednje generacije alfa.

Najnovejše raziskave slovenskega jezika v Italiji (med temi naj posebej izpostavim Mezgec 2011; Melinc Mlekuž 2015; Jagodic 2019; Grgič, Popič 2022) gredo v to smer; iz njih izhaja zasenčena slika s kompleksnimi liki in nejasnimi robovi, igra senc in svetlobe, ki jo je težko strniti v etabliranih epistemoloških okvirih. Prav tako gredo v to smer tudi zadnji modeli jezikovnopolitičnih strategij, ki zaenkrat ostajajo le na ravni teoretske zasnove (Brezigar idr. 2022). Analiza diskurzov kaže predvsem na vseskozi prisoten, čeprav neizčiščen konflikt med lokalnim (zamejskim) na eni strani ter osrednjeslovenskim na drugi (Grgič 2016), pri čemer se oba pola pojavljata kot izključujoča in ne upoštevatva dejstva, da je za razvoj jezika in družbe potrebna mnogoterost, raznolikost in pretočnost praks, funkcij in identitet.

Zakonsko priznanje in zaščita manjšinskega jezika (Vidau 2017), prisotnost šol s slovenskim učnim jezikom v Trstu in Gorici ter dvojezične šole v Špetru, delovanje profesionalnih zavodov in organizacij, npr. medijev, centrov za občolske dejavnosti, glasbenih šol, stalnega gledališča, knjižnice in raziskovalnega inštituta ter dejavnosti številnih amaterskih društev in združenj, postavljajo slovensko manjšino v Italiji v sam vrh najboljše organiziranih, zastopanih in zaščitenih evropskih manjšin. Kljub temu pa številne raziskave, izvedene na tem območju v zadnjih desetih letih (Melinc 2015; Grgič 2019; Jagodic 2019), kažejo na postopno upadanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem jeziku (in na posledično vedno bolj neuravnoteženo dvojezičnost), negativno bilanco na področju pridobivanja novih govorcev in opuščanje slovenskega jezika tudi v nekaterih domenah, ki naj bi po klasični teoriji diglosije veljale za varnejše (družina, prijatelji, vaška okolja).

Jasno je torej, da ostajajo nekateri dejavniki, ki očitno vplivajo na jezikovne izbire govorcev in govork, prezrti. Pri preučevanju jezika v manjšinskem položaju se zelo hitro in zelo dramatično pokažejo omejitve tradicionalnih pristopov v jezikoslovju, predvsem pa teža ideologij, ki pogojujejo raziskovanje in načrtovanje na tem področju.

Pojave, ki jih opažamo med govorcami in govorkami slovenščine v Italiji, si bolj kot s klasičnimi teorijami jezikovnega stikanja, diglosije in percepcije prestiža lahko danes razložimo z jezikovno marginalizacijo in samoizključevanjem v odnosu do referenčne skupnosti, torej do govorcev in govork slovenščine v Republiki Sloveniji, z obrnjeno diglosijo in s pomanjkanjem (digitalne) izpostavljenosti različnim slovenščinam.

Urbanizacija in razvoj subkultur sta v zadnjih petdesetih letih spodbudila uveljavljanje novih kodov, ki so postali sporazumevalne *koinai*. Kot protiutež različnim globalizacijskim silam so se sprožile težnje po regionalizaciji. Govoriti o razmerju med knjižnim jezikom in narečji, kakršnega smo poznali še pred desetimi, dvajsetimi leti,

danes preprosto nima več smisla: raziskave kažejo (Fitzmaurice 2000), da knjižni jeziki niso samo nadregionalni in narodnopovezovalni, ampak tudi lokalni, funkcijo skupnih, nadregionalnih sporazumevalnih kodov pa opravljajo *koine* idiomi, ki so znotraj jezikovnega kontinuuma pogosto nestandardizirani.

Na sporazumevanje je ključno vplival tudi razvoj spletnih in digitalnih tehnologij, ki so hitro in drastično spremenile našo jezikovno krajino – ta ni več le fizična, ampak v vse večji meri virtualna. Če upoštevamo, da je za razvoj sporazumevalne zmožnosti ključna izpostavljenost jeziku in predvsem tistim njegovim (tudi nestandardnim) različicam, ki veljajo za sporazumevalno *koine* (Thordardottir 2011), potem lahko razumemo, kaj za govorce in govorce neke skupnosti pomeni, če jezikovno načrtovanje ne promovira ukrepov, ki tako izpostavljenost zagotavljajo. Vsaj dve generaciji govorcev in govork slovenskega jezika v Italiji danes ne moreta zadovoljiti svojih sporazumevalnih potreb v slovenščini na vsaj približno primerljivi ravni, kot jih zadovoljujejo govorce in govorce istih generacij v Sloveniji. To ustvarja med obema skupnostma prepad, ki se hitro pogloblja in vodi v procese folklorizacije, šibitve in opuščanja jezika ter v jezikovni separatizem in secesionizem – slednji pa je tesno povezan ne samo z jezikom, ampak tudi z identiteto (Pertot 2014).

Nazadnje moramo omeniti še spremembe na ravni dojemanja vloge jezikov v sodobni (zahodni) družbi, kjer postajajo jeziki vse manj simboli enovitih narodnih identitet in vse bolj odraz večplastnih, fluidnih, mnogoterih identitetnih opcij na eni strani ter tržno blago na drugi (Heller 2010).

3 Zaključek

Pregled stanja (položaja, statusa in rabe) slovenskega jezika v Italiji lahko povzamemo s splošno ugotovitvijo, da so jezikovne politike, katerih cilj je bila predvsem zaščita in posledično ohranjanje jezika, dejansko služile svojemu namenu. Slovenščina je danes v obmejnem pasu še prisotna, kar je nedvomno pomemben, čeprav večkrat premalo cenjen dosežek. Spremenil se je odnos večinskega prebivalstva do manjšinskega jezika, to pa se je odražalo v razcvetu tečajev slovenščine ob začetku 21. stoletja in v povečanem številu otrok iz italijansko govorečih družin, ki obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom ali dvojezično šolo v Špetru. Prav razvejana mreža šol je pripomogla k razvijanju sporazumevalne zmožnosti govork in govorcev v knjižnem jeziku, druge organizacije in tudi podjetja pa so ustvarila okolje, kjer govorce in govorce lahko uporabljajo slovenski jezik za potrebe vsakdanjega sporazumevanja.

Ti dejavniki, ki so zagotovili zaščito in ohranjanje jezika, pa so zaradi neustrezno zasnovanih jezikovnih politik zavrli prehod v naslednjo fazo, ki bi ji lahko rekli motivacijska. Ne orodja eksplicitne jezikovne politike (zakoni, pravilniki, uredbe) ne

dinamike in instrumenti implicitnih jezikovnih politik skupnosti (Brezigar idr. 2022) ne promovirajo potrebe oz. nuje po rabi slovenščine v potencialno vseh sporazumevalnih okoliščinah, ne zagotavljajo okoliščin za usvajanje jezika po načelu popolne potopitve in ne spodbujajo izpostavljenosti različnim nadregionalnim pogovornim slovenščinam. Posledica je upadanje sporazumevalne zmožnosti predvsem na ravni pogovornega jezika, ki ni izrazito regionalen, neuravnotežena dvojezičnost in posledično opuščanje manjšinskega jezika.

Kljub padcu meje je na primer čezmejna šolska mobilnost še danes zanemarljiva (šole v Sloveniji obiskuje po neuradnih podatkih nekaj več otrok le s Tržaškega, slovenske šole v Italiji pa obiskujejo le posamezni učenci in dijaki iz Slovenije). Prav tako zanemarljiva je vpetost v druge oblike čezmejnega življenja – popoldanske dejavnosti, druženje, preživljanje prostega časa ... – čeprav je percepcija včasih drugačna (Brezigar, Vidau 2021; Grgič 2019). Izpostavljenost nadregionalnim različicam slovenskega jezika in posledično usvajanje jezika po načelu popolne potopitve sta domnevno zadovoljiva le pri študentih in študentkah iz Italije, ki se vpisujejo na univerze v Sloveniji – ker pa raziskave kažejo (Pertot 2014), da prihaja do fiksacije sporazumevalnih navad in jezikovnih vzorcev že v obdobju adolescence, bi bilo treba učinkovito izpostavljenost spodbujati že prej. Namen odpravljanja marginalizacije in izolacije manjšinske skupnosti v odnosu do večinske seveda ni izničenje lokalnih identitet in praks, ampak spodbujanje pretočnosti za zagotavljanje družbeno potrebne raznolikosti in mnogoterosti na vseh straneh in nivojih jezikovnega kontinuuma.

Poseben izziv pa predstavlja danes zagotavljanje dostopa do digitalnih vsebin v slovenskem jeziku. Če je pred dvajsetimi leti Majda Kaučič Baša utemeljevala, da se slovenskega jezika otroci učijo pri vseh predmetih, ne zgolj pri pouku slovenščine, je treba danes poudarjati, da govorci in govorke jezik (ali jezike) v vedno večji meri usvajajo s telefona, ki je postal naša klepetalnica, trgovina, ambulanta, banka in prostor za zmenke, kar predstavlja kopernikansko revolucijo na področju usvajanja jezikov – tudi lastnega.

VIRI IN LITERATURA

- BENMAMOUN, Elabbas, MONTRUL, Silvina, POLINSKY, Maria, 2010: *White Paper: Prolegomena to Heritage Linguistics*. Harvard University 12. <<https://scholar.harvard.edu/mpolinsky/publications/white-paper-prolegomena-heritage-linguistics>>.
- BREZIGAR, Sara, GRGIČ, Matejka, JAGODIC, Devan, 2022: Koncept deželne jezikovne politike za slovenščino: teoretska izhodišča, cilji, področja ukrepanja in institucionalni okvir. Devan Jagodic (ur): *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine*. Trst: Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia. 133–158. V tisku.
- BREZIGAR, Sara, 2004: Politike promocije manjšinskih jezikov: primer pridobivanja znanja na Tržaškem in Goriškem. *Razprave in gradivo / Treatises and documents* 44. 106–133.

- BREZIGAR, Sara, 2017: Gospodarstvo in financiranje slovenske narodne skupnosti v Italiji: kratak oris zgodovine Slovencev v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: Založba tržaškega tiska, Slori. 187–208.
- BREZIGAR, Sara, VIDAU, Zaira, 2021: Mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji in njihov odnos do Republike Slovenije. *Razprave in gradivo / Treatises and Documents* 87. 87–106.
- BUFON, Milan, 2004: *Med teritorialnostjo in globalnostjo: sodobni problemi območij družbenega in kulturnega stika*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- FITZMAURICE, Susan M., 2000: The Great Leveler: The Role of the Spoken Media in Stylistic Shift From the Colloquial to the Conventional. *American Speech* 75/1. 54–68.
- GRGIČ, Matejka, 2016a: *Jezik: sistem, sredstvo in simbol. Identiteta in ideologija med Slovenci v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- GRGIČ, Matejka, 2016b: The identification and definition of the minority community as an ideological construct: the case of Slovenians in Italy. *Razprave in gradivo / Treatises and documents* 77. 87–102.
- GRGIČ, Matejka, 2019: Slovenian in Italy: questioning the role of rights, opportunities, and positive attitudes in boosting communication skills among minority language speakers. *Euro-päisches Journal für Minderheitenfragen* 12/1–2. 126–139.
- GRGIČ, Matejka, 2020: Kdo se boji slovenščine? Ideološko načrtovanje in (ne)implementacija jezikovnih strategij med Slovenci v Italiji. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 57. 109–126.
- GRGIČ, Matejka, POPIČ, Damjan, 2022: Procesi jezikovnega separatizma pri čezmejnih jezikovnih manjšinah: prevzemanje, prilagajanje in prevajanje terminologije med Slovenci in Slovenkami v Italiji. V recenzijemskem postopku.
- GUARDIANCICH, Igor, 2022: When Political Rights Do Not Translate into Economic Power: The Rise and Fall of the Slovenian Minority's Economy in Italy (1954–2020). *Nationalities Papers*. 1–18.
- HELLER, Monica, 2010: The Commodification of Language. *Annual Review of Anthropology* 39/1. 101–114.
- JAGODIC, Devan, 2019: Znanje in raba slovenskega jezika med mladino v slovenskem zamejstvu v Italiji. Sonja Novak Lukanovič (ur.): *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana, Celovec, Trst: Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Slovenski raziskovalni inštitut. 67–120.
- JAGODIC, Devan, KAUCIČ BAŠA, Majda, DAPIT, Roberto, 2017: Jezikovni položaj Slovencev v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: Založba tržaškega tiska, Slori. 66–88.
- KACIN WOHINZ, Milica, PIRJEVEC, Jože, 2000: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija.
- KAUCIČ BAŠA, Majda, 1997: Where do Slovenes speak Slovene and to whom? Minority language choice in a transactional setting. *International journal of the sociology of language* 124. 51–73.

- MELINC MLEKUŽ, Maja, 2015: Novi izzivi za učitelje slovenščine na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji. *Slovenščina v šoli* 18/3–4. 26–35.
- MEZGEC, Maja, 2011: Literacy skills in minority language: the case of the Slovene minority in Italy. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 21/1. 71–78.
- PAUWELS, Anne, 2016: *Language Maintenance and Shift*. Cambridge University Press.
- PERTOT, Susanna, 2002: Spremembe v občutku narodnostne in geografske pripadnosti absolventov slovenskih srednjih šol v Trstu. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved.* 34/4–6. 81–92.
- PERTOT, Susanna, 2007: *V imenu očeta: medgeneracijski prenos slovenskega jezika in identitete po moški liniji*. Miran Košuta (ur.): *Živeti mejo*. Trst, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 255–266.
- PERTOT, Susanna, 2014: Dvajset let med slovenščino in italijanščino. Susanna Pertot, Marianna Kosic: *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- SELIGER, Herbert, 1996: Primary language attrition in the context of bilingualism. William Ritchie, Tej Bhatia (ur.): *Handbook of second language acquisition*. New York: Academic Press. 605–625.
- SILVERSTEIN, Michael, 1979: Language structure and linguistic ideology. Paul Cline, William Hanks, Carol Hofbauer (ur.): *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
- THORDARDOTTIR, Elin, 2011: The Relationship Between Bilingual Exposure and Vocabulary Development. *International Journal of Bilingualism* 15/4. 426–445.
- VIDAU, Zaira, 2017: Pravni okvir zaščite slovenske narodne skupnosti v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: Založba tržaškega tiska, Slori. 50–55
- YILMAZ, Gülsen, SCHMID, Monika, 2018: First language attrition and bilingualism. Fatih Bayram, David Miller, Jason Rothman, Ludovica Serratrice (ur.): *Bilingual Cognition and Language: The state of the science across its subfields*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 225–250.
- ZUPANČIČ, Jernej, 2017: Zunanji pogledi na slovensko manjšinsko stvarnost. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: Založba tržaškega tiska, Slori. 213–214.

Andreja Duhovnik Antoni

Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Območna enota Koper
andreja.duhovnik-antoni@zrss.si

Govorim – govorimo slovensko

Prispevek obravnava slovenščino kot prvi/drugi/tuji jezik v slovenski šoli na Tržaškem in Goriškem ter v dvojezični šoli v Špetru v Benečiji na Videmskem. Ne le slovenščine kot učnega jezika, ampak tudi odnos vseh govorcev v vrtcih in šolah ter kako se pri tem odraža vloga slovenščine v zunajšolskem širšem okolju. Ko se posameznik odloči, »govorim slovensko«, je to odraz njegovega zavedanje izbire, na katero pa seveda vpliva tudi razumevanje odločitev vseh govorcev skupnosti, kdaj »bomo govorili slovensko«.

1 Družine, ki tudi v domačem okolju govorijo slovensko in se prepoznavajo kot pripadniki manjšine, si gotovo želijo, da bi njihov otrok oziroma učenec čim bolj napredoval; vrtec in šola mora posamezniku, ki je že dovolj suveren govorec, omogočiti nadaljnje razvijanje njegovih komunikacijskih zmožnosti.

V vrtcih in šolah se k slovenščini vračajo posamezniki iz družin, kjer je med generacijami slovenščina »utihnila« oziroma zamrla. Ob teh primerih t. i. deasimilacije starši, ki jim njihovi predniki niso znali ali hoteli predati znanja slovenskega jezika in se prepoznavajo v italijanščini, svojemu otroku želijo omogočiti tisto, kar njim ni bilo dano.

Otrok iz italijanskega govornega okolja, ki brez predhodnega ali z zelo majhnim znanjem jezika vstopa v vrtec in kasneje v šolo, zna zelo dobro osvojiti temeljna jezikovna znanja, pri čemer pa ima pomembno vlogo tudi odločitev staršev, kasneje tudi učenca samega, zakaj izbrati slovensko šolo.

1.1 Slovenska šola v Italiji zaradi jezikovno raznolike populacije uspešno uvaja nove modele učenja in poučevanja. V šoli se zavedamo, da smo v svetu razpršenega znanja, množice podatkov, pomemben kompas, s svojim pristopom tudi navdušimo za učenje, za svoje predmetno področje; predvsem pa učencu pomagamo, da se nauči učiti.

Ker je jezikovna kompetenca neločljivi del vsake predmetne kompetence, smo za otrokov, učenčev, dijakov jezikovni napredek pomembni vsi v šolskem kolektivu. Ob tem je naša osnovna vloga tudi v tem, da učenec razvije odnos do lastnega učenja, da se zaveda, da je za svoj napredek odgovoren predvsem on sam. S pozitivnimi stališči učenec postaja motiviran, pedagogi pa znamo vzpodbujati zunanjo in predvsem učenčevo notranjo motivacijo.

1.2 Na predšolski in osnovnošolski stopnji imajo vzgojitelji in učitelji zelo veliko raznovrstnih otrok z raznolikim predznanjem, zato ob vstopu v vrtec ali osnovno šolo postopno in procesno ciljno načrtujemo, kako bomo v oporo pri osvajanju jezika; vzgojitelj, kasneje učitelj oziroma profesor, ima seveda posebno vlogo, saj je odločujoči govorni model. Ob tem pa je zelo pomembno tudi medvrstniško učenje, kar na predšolski stopnji lahko okrepimo z načrtnim povezovanjem v starostno heterogenih oddelkih, kasneje pa v šolah vseh stopenj ob delu v parih ali skupinah. Za učenca je seveda izziv, da mora obvladati standarde znanja pri vseh predmetnih področjih, torej govorimo že o različnih strokovnih jezikih. Na nižji in višji srednji šoli so jezikovne kompetence bolj poenotene, ne glede na to, iz kakšnega jezikovnega okolja otrok prihaja; naloga profesorjev vseh predmetov, nikakor ne le slovenista, je, da se zavedajo, da so sooblikovalci jezika, ki je pri vseh predmetih integralni del predmetne kompetence, vzgojitelj, učitelj ali profesor je odgovoren za razvijanje predmetnih in jezikovnih kompetenc, ker se le-te nikoli ne razvijajo same od sebe.

2 *Govorim slovensko*: vzpodbuda šolanju v slovenščini je zavedanje, kdaj in kje in s kom bo lahko učenec za komunikacijo s sogovornikom izbral slovenščino. Poraja se vprašanje, če posameznik ve in poskuša najti vse priložnosti, ko nam je to omogočeno, saj je širjenje govornih položajev z uporabo slovenskega jezika ne le v šoli, ampak tudi v javni rabi zelo pomembno.

Govorimo slovensko: temeljne odločitve o rabi slovenščine ne more sprejeti samo posameznik, ampak so vezane na vse Slovence, ki živimo od Milj do Kanalske doline. Strategije bi bilo potrebno soglasno doreči in nato poskrbeti, da bi se lahko uresničevale. Če naj bi se posameznik zavedal izbire za slovenščino, bi morala skupnost razumeti pomen skupnih odločitev.

Oba vidika sta odločujoča tudi za slovensko šolo v Italiji. Ko v vrtcu ali šoli razmišljamo o raznolikih jezikovnih in komunikacijskih zmožnostih naših otrok, učencev in dijakov, ne smemo pozabiti, da imamo možnosti, ki jih ob meji severno od Špetra še pogrešajo. Posledično bodo za pogovor v slovenskem narečju tam rekli, da govorijo *po domače* ali *po naše* in ne slovensko. Ob zavzemanju za slovenščino v šoli na tem severnem obmejnem prostoru pa je nujna takojšna uresničljiva zahteva, da se po celi vertikali šolanja uvede pouk slovenščine kot predmeta, da bi lahko postopno prehajala kot jezik komunikacije tudi v posamezna predmetna področja.

Govorim – govorimo slovensko oziroma skupaj zmoremo.

Alenka Štoka

Znanstveni licej Franceta Prešerna v Trstu

alenka.stoka@preseren.edu.it

Kako naprej?

Prispevek predstavlja slovenske drugostopenjske srednje šole v Trstu in Gorici ter vsebuje razmišljanje o posledicah sprememb v etnični strukturi šolske populacije pri pouku slovenščine na slovenskih šolah v Italiji. Sprememb ni mogoče le vzeti na znanje, ampak je treba iz njih izhajati pri odločitvi za korenito prenovo pouka slovenščine, ki mora obsegati vse stopnje šolanja in temeljiti na diferenciaciji jezikovnega pouka in različnem pristopu pri učenkah in učencih ter dijakinjah in dijakih, za katere je slovenščina prvi jezik, ter tistih, za katere je drugi jezik.

Slovenske drugostopenjske srednje šole v Italiji nudijo skoraj tisoč dijakinjam in dijakom široko izbiro med različnimi licejskimi (ki v glavnem ustrezajo splošnim gimnazijskim programom v Sloveniji) in tehniškimi smermi. V Gorici lahko izbirajo med tremi licejskimi in tremi tehniškimi, v Trstu pa med šestimi licejskimi in petimi tehniškimi smermi.

Na Tehniškem zavodu Jurija Vege v Gorici ponujajo smer Informatika in telekomunikacije, na Tehniškem zavodu Žige Zoisa Upravno smer, finance in marketing ter Tehniško-ekonomsko smer za turizem. Na Državnem izobraževalnem zavodu Simona Gregorčiča lahko dijakinje in dijaki izbirajo med Humanističnim in znanstvenim licejem Simona Gregorčiča ter Klasičnim licejem Primoža Trubarja.

V Trstu delujeta dve tehniški šoli in dva liceja. Na državnem izobraževalnem zavodu Jožefa Stefana se lahko dijakinje in dijaki odločajo za Elektroniko in elektrotehniko, Mehaniko in mehatroniko ter Kemijo, materiale in biotehnologije. Na Državnem tehniškem zavodu Žige Zoisa je mogoče izbirati med dvema smerema: Uprava, finance in marketing ter Gradnje, okolje in prostor. Na Državnem liceju Antona Martina Slomška se dijaki lahko šolajo na Družbeno-ekonomskem in Humanističnem liceju, na Državnem znanstvenem liceju Franceta Prešerna pa na Znanstvenem liceju, Liceju uporabnih znanosti, Jezikovnem liceju in Klasičnem liceju.

Vse šole imajo pet letnikov, na njih se pouk razen pri italijanščini in tujih jezikih odvija v slovenščini. Pouk slovenščine obsega štiri ure tedensko in je razdeljen na pouk slovenskega jezika in književnosti, učni načrt pa se glede na smeri, posamezne šole in profesorje nekoliko razlikuje, saj v Italiji ni strogo določen, ampak ga vsaka profesorica oz. profesor osebno izoblikuje na podlagi državnih smernic, ki določajo splošne smotre in specifične cilje ter kompetence, ki jih morajo dijakinje in dijaki doseči.

V zadnjih letih so bile v javnosti kar nekajkrat izrečene kritične pripombe o jezikovnem znanju, ki ga slovenski dijaki izkazujejo po opravljenem srednješolskem izobraževanju. Vzrokov je več.

Sredi 90. let 20. stoletja je bilo 61 % šolske populacije na slovenskih šolah iz povsem slovenskih družin, približno 31 % iz mešanih, manj kot 10 % iz italijanskih ali tujih družin (Bogatec 2015). Sredi 2. desetletja našega tisočletja je le približno četrtnina dijakov izhajala iz povsem slovenskih zakonov, ostali pa so bili iz mešanih (40 %) ali povsem italijanskih (28 %) družin (Bogatec 2015: 8–9), kar pomeni, da je bila za nekatere dijake slovenščina drugi jezik. Danes se situacija ni bistveno spremenila, število dijakov iz povsem slovenskih družin je kvečjemu še upadlo. To pomeni, da slovenska šola ni več namenjena samo slovenski manjšini in da v njej tako kot v slovenskih kulturnih in športnih društvih raba italijanščine kot pogovornega jezika med mladimi narašča.

Nekatere dijakinje in dijaki uporabljajo torej slovenščino le v šolskem kontekstu, ko spremljajo pouk, se s svojimi profesoricami in profesorji pogovarjajo o snovi ali pišejo domače naloge, zato se pri njih kaže velik primanjkljaj v obvladovanju vsakodnevnega izrazja. Ko se z njimi pogovarjam, opažam, da mnogi nimajo stika s slovensko stvarnostjo, to pomeni, da ne spremljajo slovenskih radijskih in televizijskih programov, ne posegajo po slovenskih časopisih in drugi periodiki ter spremljajo predvsem spletne strani, ki so v italijanskem in angleškem jeziku.

Potreben je torej temeljit premislek o pouku slovenščine. Didaktična preureditev pouka pa bi morala potekati tako horizontalno, torej znotraj posamezne šolske stopnje, kot tudi vertikalno, torej v tesnem sodelovanju med šolami različnih stopenj. Pred petimi leti je skupina profesorice in profesorjev slovenščine s tržaških drugostopenjskih srednjih šol izoblikovala smernice za pouk slovenščine, do potrditve katerih še ni prišlo. Vertikalno sodelovanje med osnovnimi in prvostopenjskimi ter drugostopenjskimi srednjimi šolami pa bi veljalo na novo vzpostaviti in okrepiti.

Nujna je tudi uvedba drugačnega didaktičnega pristopa, ki ga vsaj doslej ni bilo. Pouk ne more in ne sme potekati na enak način, če je slovenščina prvi ali drugi jezik. Izkušnje, ki smo jih v zadnjih letih pridobili v sodelovanju s Centrom za slovenščino kot drugi in tuji jezik, kažejo, da dijakinje in dijaki pri učenju slovenščine napredujejo, če je pouk glede na njihovo znanje slovenščine diferenciran.

Trud za slovenski jezik je bil na slovenskih drugostopenjskih šolah v Italiji predolgo prepuščen le dobri volji in delavnosti posameznih profesorice in profesorjev, v glavnem samo slovenščine. Zavedati pa se moramo, da slovenščina ni le učni predmet, ampak tudi učni jezik, kar pomeni, da je sporazumevalno zmožnost dijakinij in dijakov v slovenščini mogoče uspešno razvijati le ob skupnem in usklajenem prizadevanju tako profesorice in profesorjev slovenistik oz. slovenistov kot profesorice in profesorjev drugih predmetov.

VIRI IN LITERATURA

BOGATEC, Norina, 2015: Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Treatises and Documents. Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo. Revija za narodnostna vprašanja* 74. 5–21.

Državni humanistični in družbeno-ekonomski licej Antona Martina Slomška, Trst: <<https://www.slomsek.it>>.

Državni izobraževalni tehniški zavodi Cankar-Vega-Zois, Gorica: <<https://www.potep.org>>.

Državni izobraževalni zavod Jožefa Stefana, Trst: <<https://jozefstefan.org>>.

Državni izobraževalni zavod Simona Gregorčiča, Gorica: <<https://www.solskicenter.net>>.

Državni tehniški zavod Žige Zoisa, Trst: <<https://www.zigazois.edu.it>>.

Državni znanstveni licej Franceta Prešerna, Trst: <<https://www.preseren.edu.it>>.

Maja Melinc Mlekuž

SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut, Trst

m.melinc@slori.org

Vzgoja in izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji

Prispevek predstavlja izhodišča za razpravo o jezikovnih smernicah in učnih ciljih v vrtcih in šolah s slovenskim učnim jezikom v Tržaški in Goriški pokrajini ter v večstopenjski šoli s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru. Izhaja iz rezultatov kvantitativne raziskave o poteku pouka na daljavo med epidemijo covid-19, izvedene med pedagoškim kadrom, dijaki in starši otrok, ki obiskujejo vrtce in šole s slovenskim učnim jezikom in dvojezičnim slovensko-italijanskim poukom v Italiji. Izsledke dopolnjuje analiza petnajstih polstrukturiranih globinskih intervjujev z učitelji o didaktično-metodičnih izzivih pri poučevanju učencev, katerih prvi ali primarni jezik ni slovenski, slovenščina pa tudi ni jezik okolja, v katerem živijo.

Razlogov za razpravo o prenovi jezikovnih smernic in jasni opredelitvi učnih ciljev pri pouku slovenščine v šolah s slovenskim učnim jezikom in dvojezičnim slovensko-italijanskim poukom v Italiji je več: na prvem mestu je že od druge polovice prejšnjega stoletja prisoten trend vključevanja otrok iz neslovensko oziroma italijansko govorečih družin v vzgojno-izobraževalne zavode s slovenskim učnim jezikom in zanimanje za dvojezično vzgojo,¹ kar sicer pozitivno vpliva na medkulturno povezovanje, ob tem pa zahteva številne didaktično-metodične prilagoditve. Pomemben razlog za premislek o doseganju učnih ciljev in njihovi povezanosti s standardi znanja predstavljajo tudi posledice pouka na daljavo oziroma hibridne izvedbe pouka v času epidemije covid-19, ko so učitelji težje razvijali jezikovno zmožnost zlasti tistih učencev in dijakov, ki so jezikovno šibkejši, doma ne govorijo slovensko oziroma jim starši pri učnem procesu niso mogli pomagati.

Pedagoško strukturirano okolje je osrednji prostor razvijanja sporazumevalne zmožnosti in priložnosti za rabo slovenskega jezika za vse šolajoče na naselitvenem območju slovenske narodne in jezikovne skupnosti v Italiji. Z zaprtjem šol zaradi pandemije in nenadnim prehodom na pouk na daljavo so se vsi vpleteni v vzgoji in izobraževanju soočili z izzivi tehnične opremljenosti, tehnološke usposobljenosti z IKT-orodji in s

¹ Intervjuvani učitelji, sodelujoči v naši raziskavi, so na vprašanje, zakaj so se po njihovem mnenju neslovensko oziroma italijansko govoreči starši odločili za vpis svojega otroka v slovenski vrtec in kasneje šolo, izpostavili, da marsikaterega neslovensko govorečega starša k vpisu otroka v šolo s slovenskim učnim jezikom pritegne dodaten jezik, prednosti dvojezičnosti, slovenščina kot bližnji jezik Slovenije in s tem več zaposlitvenih možnosti, pri tem pa je njihovo zanimanje za slovensko narodno in jezikovno skupnost v Italiji ter slovensko kulturo in identiteto zanemarljivo oziroma drugotnega pomena, kar potrjujejo tudi predhodne raziskave (Melinc Mlekuž 2022).

prilagojenimi metodami poučevanja. Na osnovi rezultatov raziskave,² ki jo je izvedel Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI) v sodelovanju z Deželno komisijo za slovenske šole med strokovnimi delavci v vzgoji in izobraževanju (učitelji in ravnatelji), starši in dijaki šol s slovenskim učnim jezikom v Tržaški in Goriški pokrajini ter v večstopenjski šoli s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru in petnajstih polstrukturiranih globinskih intervjujev z učitelji, je razvidno, da je potreben premislek o preblikovanju vzgojno-izobraževalne ponudbe, spreminjanju paradigme rabe IKT v izobraževanju, ki postaja integralni del pouka in ne več le dodatek k pretežno tradicionalnim pristopom, in osvežitev kurikularnih smernic.³

Iz analize intervjujev je razvidno, da so se v času pouka na daljavo poleg pozabljanja in nazadovanja učencev v jezikovni zmožnosti v slovenščini izrazile tudi stiske neslovensko oziroma italijansko govorečih družin, ki zaradi nepoznavanja učnega jezika v tem času niso mogle pomagati otrokom pri učnem procesu. Kot odziv na izražene težave *in* potrebe po bolj jasno zastavljenih učnih ciljih pri pouku slovenščine so v preteklih treh šolskih letih potekali trije Slorijevi izobraževalni programi za vzgojitelje in učitelje slovenskih vrtcev in šol,⁴ akreditirani na Uradu za šole s slovenskim učnim jezikom pri Deželnem šolskem uradu za Furlanijo - Julijsko krajino, namenjeni načrtovanju vzgojno-izobraževalnega dela pri pouku slovenščine in podpornim strategijam. Na spletnih izobraževalnih programih so se oblikovale delovne skupine vzgojiteljev in učiteljev, ki so sodelovale pri pripravi prenovljenih učnih načrtov za predmet slovenščina v osnovni in prvostopenjski srednji šoli ter smernic za jezikovno vzgojo v vrtcih. Vse smernice so še v fazi testiranja in evalvacije. V sodelovanju s skupino učiteljev in profesorjev je v preteklem letu nastala tudi zbirka interaktivnih učnih enot *Rastoča slovenščina* za vrtec, osnovno šolo, prvostopenjsko in drugostopenjsko srednjo šolo s slovenskim učnim jezikom v Italiji. Zbirka je objavljena na spletni platformi *SM(e)Jse – Slovenščina kot manjšinski jezik* (www.smejse.it), kjer so zbrana tudi druga gradiva, namenjena spodbujanju živih rab slovenskega jezika na območju italijansko-slovenskega jezikovnega stikanja.

Vertikalno povezovanje vzgojiteljev, učiteljev in profesorjev slovenščine ter sodelovanje v strokovnih aktivih slovenistov obuja sadove, ob tem pa se vseeno kaže tudi potreba po vključenosti večjega števila jezikovnih asistentov, ki bi omogočili nivojski pouk slovenščine oziroma izvedbo pedagoškega procesa v manjših skupinah in s tem lažje doseganje učnih ciljev.

2 Vprašalnik je izpolnilo 455 pedagoških delavcev, 878 staršev, 283 dijakov in 11 ravnateljev (Bogatec 2020).

3 Vrtci in šole s slovenskim učnim jezikom v Tržaški in Goriški pokrajini ter večstopenjska šola s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru na Videmskem so del italijanskega šolskega sistema, šolski programi so ministrski in torej enaki programom italijanskih šol, z dopolnitvami pri zgodovini in zemljepis in seveda dodatnim predmetom slovenski jezik.

4 Kar 62 % anketiranih strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju je izrazilo zaskrbljenost, da učenci in dijaki pri taki obliki pouka ne bodo usvojili zadostnega znanja (Bogatec 2020).

VIRI IN LITERATURA

- BOGATEC, Norina, 2020: *Pouk na daljavo*. Raziskovalni projekt SLORI v sodelovanju z Deželno komisijo za slovenske šole. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI). <<http://www.slori.org/projekti/pouk-na-daljavo/>>.
- MELINC MLEKUŽ, Maja, 2022: Motivacija za učenje slovenščine: analiza intervjujev z učitelji in profesorji. Devan Jagodic, Moreno Zago (ur.): *Večjezičnost in večpripadnost v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu*. Trst: Univerza v Trstu, Biblioteca della società aperta. 109–127.

Rada Lečič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

Univerza v Trstu, Oddelek za humanistične študije /

Università degli Studi di Trieste, Dipartimento di Studi Umanistici

rada.lecic@telemach.net

Slovenščina na Oddelku za humanistične študije Univerze v Trstu

Slovenistika, ki deluje v okviru Oddelka za humanistične študije Univerze v Trstu, je prisotna že od študijskega leta 1943/1944. Prvotno je delovala v okviru Filozofske fakultete, dokler se ni ta z reformo leta 2010 preimenovala v Oddelek za humanistične študije.

Status slovenistike je dvojen, saj se izvaja v oblikah profesure in lektorata kot obvezni in izbirni predmet v okviru študijskih programov in smeri Tujih jezikov in književnosti, Zgodovinskih in filozofskih ved, Klasičnih in sodobnih jezikov, umetnosti in komunikacije tako na dodiplomski kot na podiplomski stopnji. Študenti lahko slovenščino študirajo kot prvi predmet v sklopu matične smeri Tujih jezikov in književnosti, lahko jo pa vključijo kot izbirni predmet v svoj študijski program tudi v okviru drugih smeri.

Od akademskega leta 2011/2012 je uveden dveletni podiplomski študij, med katerim lahko študenti poglobijo posamezne specifične tematike iz slovenske književnosti in sodobnega slovenskega jezikoslovja. Od leta 2012/2013 je v sodelovanju z videmsko univerzo možen tudi doktorski študij v okviru Doktorata književnih in jezikovnih ved.

Na Oddelku sta redno zaposlena prof. Miran Košuta in prof. Vesna Mikolič; oba imata predavanja iz slovenske književnosti in jezika. Mag. Rada Lečič je kot lektorica prišla na Oddelek v študijskem letu 2009/2010. Drugi predavatelji so pogodbeni docenti.

Študenti so tako Italijani začetniki kot Slovenci, večinoma pripadniki manjšinske skupnosti. Predavanja iz književnosti in jezika ter lektorat potekajo tako v slovenščini kot italijanščini.

Študenti, ki vpišejo slovenščino kot prvi ali drugi jezik in književnost v svoj študijski program, zberejo skupno 45 kreditnih točk iz slovenskega jezika in književnosti na prvi, triletni stopnji, in nadaljnjih 33 ali 24 točk na drugi, dveletni stopnji. Diplomsko nalogo lahko napišejo v jeziku, ki ga študirajo, torej v slovenščini, in dodajo povzetek. Po opravljeni prvi stopnji pridobijo naziv »profesor tujih jezikov in književnosti«, po drugi stopnji pa »magister tujih jezikov in književnosti«.

Število študentov in diplomantov na slovenistiki je zadnja leta konstantno (v povprečju 20–25 letno); znanje slovenščine poglobljajo in utrjujejo na vseh ravneh jezikovnega sestava, pri čemer so pozorni tudi na interferenčne posebnosti slovenščine v zamejstvu, ki se pojavljajo pod vplivom prevladujočega jezika okolja, italijanščine.

Za študijske potrebe slovenistike je prof. Miran Košuta napisal knjige *Krpanova sol. Književni liki in stiki na slovenskem zahodu; Scritture parallele. Dialoghi di frontiera tra letteratura slovena e italiana; Slovenica. Peripli letterari italo-sloveni; E-mejli. Eseji o mejni liter@turi; Mikrofonije. Izbrani govori in pogovori.*

Prof. Vesna Mikolič je napisala knjige *Govor turizma; Med kulturami in jeziki; Jezik v zrcalu kultur; Izrazi moči slovenskega jezika* in številne druge.

Mag. Rada Lečič je napisala učbenike in priročnike *Osnove slovenskega jezika / Fondamenti della lingua slovena; Slovenščina od A do Ž / Lo sloveno dalla A alla Ž* (1. in 2. del); *Slovenski predlogi in frazemi / Preposizioni e frasi idiomatiche slovene; Parlo, parli, parliamo sloveno / Govorim, govoriš, govorimo slovensko* in kartice *Igraje do znanja slovenščine / Imparare lo sloveno giocando.*

Študenti na prvostopenjskem študiju poslušajo predavanja iz fonetike in fonologije in iz zgodovine slovenskega jezika, kjer dobijo zgoščen pregled razvoja slovenščine od začetkov do leta 1848 s prikazom najpomembnejših jezikovno-kulturnih vprašanj. V drugem letniku se seznanijo z oblikoslovnimi posebnostmi slovenskega jezika, s posebnostmi slovenščine v Italiji na raznih področjih javne rabe in z razvojem slovenščine od leta 1848 do leta 1941, v tretjem letniku pa s skladnjo slovenskega jezika in z razvojem slovenščine od leta 1941 do danes.

Predavanja iz književnosti zajemajo obdobje slovenske književnosti od začetkov do danes.

Na dveletnem podiplomskem (magistrskem) študiju se slušatelji prvega letnika poglobijo v posamezne specifične tematike iz sodobnega slovenskega jezikoslovja, prevajajo besedila in se izpopolnjujejo v ustnem in pisnem sporazumevanju, v drugem pa prevajajo zahtevnejša tehnična in literarna besedila.

Predavanja iz književnosti na podiplomski stopnji zajemajo različne specifične tematike iz sodobne slovenske književnosti in iz slovenske književnosti v Italiji.

V sklopu študija se študenti udeležujejo raznih prireditev, kot so ogledi filmov in predstav, pogovori z različnimi avtorji, izleti po Sloveniji, seminar v Ljubljani ipd.

Aktivno se vključujejo v kulturno življenje manjšinske skupnosti, delajo v kulturnih društvih, sodelujejo pri slovenskem tržaškem radiu in televiziji, pišejo za zamejske in osrednjeslovenske časopise in revije (*Primorski dnevnik, Mladika, Novi glas, Novi Matajur, Delo, Primorske novice* itd.), nekateri pa poučujejo v šolah.

Karin Marc

*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
Univerza v Trstu, Oddelek za pravne vede, jezikoslovje, prevajanje in tolmačenje /
Università degli Studi di Trieste, Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio,
dell'Interpretazione e della Traduzione
karin.marcbratina@ff.uni-lj.si*

Marija Bidovec

*Univerza L'Orientale v Neaplju, Oddelek humanistične in družbene vede /
Università di Napoli L'Orientale, Dipartimento di Scienze Umane e Sociali
maria.bidovec@yahoo.it*

Martina Kafol

*Univerza v Vidmu, Oddelek za jezike in književnosti, komunikologijo, izobraževanje in
družboslovje /
Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Letterature, Comunicazi-
one, Formazione e Società
martina.kafol@uniud.it*

Polona Liberšar

*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
Univerza v Padovi, Oddelek za jezikoslovne in literarne študije /
Università di Padova, Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari
polona.libersar@ff.uni-lj.si*

Sanja Pirc

*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
Univerza La Sapienza v Rimu, Oddelek za evropske, ameriške in medkulturne študije /
Università di Roma »La Sapienza«, Dipartimento di Studi Europei, Americani e
Interculturali
sanja.pirc@uniroma1.it*

Slovenščina na italijanskih univerzah

V Italiji se slovenščina poučuje na univerzah v Vidmu, Padovi, Rimu in Neaplju ter na dveh oddelkih (nekdanjih fakultetah) univerze v Trstu. Študij slovenščine na italijanskih univerzah v večji meri gmotno podpira Republika Slovenija prek Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ), ki sicer s programom Slovenščina na tujih univerzah (STU) skrbi za študij slovenščine na univerzitetni ravni po vsem

svetu. CSDTJ deluje pod okriljem Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Zasnova študija slovenistike na univerzah v Italiji je bila predstavljena že v zborniku oz. na Slovenskem slavističnem kongresu v Vidmu leta 2018, zato bo v tem prispevku ustroj študija na posameznih inštitucijah predstavljen le na kratko, pozornost pa bo posvečena predvsem kulturnim projektom pod okriljem programa STU in v sodelovanju z Veleposlaništvom Republike Slovenije v Rimu (VRI).

CSDTJ poleg podpore učiteljev slovenščine na 58 univerzah prek programa STU slovenistike po svetu povezuje v različne kulturne projekte, organizira strokovna izpopolnjevanja za učitelje in razvija učna gradiva ter podeljuje štipendije za Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Deluje pa tudi širše – eden od njegovih ciljev je namreč tudi krepitev mednarodnega sodelovanja med slovenskimi in tujimi univerzami. Delovanje STU financira slovensko ministrstvo za izobraževanje. Glavni cilj programa je torej zagotavljati kakovosten študij slovenščine, spodbujati raziskovalno delo na področju slovenistike ter predstavljati slovenski jezik, literaturo in kulturo na globalni ravni. Na univerzah po svetu študira okoli 2.500 študentov letno.

Neapelj

Na univerzi v Neaplju poučuje izr. prof. Maria Bidovec, ki slovenistiko predstavlja v njenem najširšem smislu, saj se ukvarja tako s književnostjo in kulturo na splošno kot tudi z jezikom. Med njenimi zadnjimi ustvarjalnimi dosežki velja omeniti slovnico *Grammatica slovena* (založba Hoepli, 2021), ki obravnava za italijansko govoreče študente težavnejše vidike slovenskega jezika.

Na univerzi L'Orientale, ki med drugim velja za najstarejšo slovenistiko v Italiji – začetki poučevanja slovenščine segajo v leto 1914 – bo po zaslugi prof. Bidovec v prihajajočem akademskem letu možno študij slovenščine študirati tudi na dodiplomski stopnji; doslej je bila namreč slovenščina le enoletni izbirni predmet na magistrski smeri Jeziki in medkulturna komunikacija v evromediteranskem območju Oddelka za humanistične in družbene vede (Bidovec 2018: 47). Študij jezika in književnosti je bil z letošnjim študijskim letom okrepljen tudi z lektoratom, pri katerem je sodelovala Polona Liberšar, sicer učiteljica slovenščine na univerzi v Padovu, letos pa naj bi ga bo vodila Sanja Pirc, učiteljica slovenščine na Univerzi »La Sapienza« v Rimu.

Rim

Na slovenistiki Univerze La Sapienza v Rimu je lansko leto po hudi bolezni preminil nosilec predmeta izr. prof. Andrea Trovesi, ki je bil obenem tudi vrhunski preučevalec

s področja slovanskega jezikoslovja, saj se je primerjalno in kontrastivno ukvarjal s slovnico slovanskih jezikov. Odtlej ostaja rimska slovenistika brez nosilca predmeta, izgubo pa sta v akad. letu 2021/2022 pomagala premostiti zgoraj omenjenaizr. prof. Marija Bidovec z Univerze v Neaplju inizr. prof. Matej Šekli z ljubljanske univerze.

Slovenščina se danes na Oddelku za evropske, ameriške in medkulturne študije na diplomski ravni študira na študijski smeri Jeziki, kulture, književnosti in prevajanje, študij pa lahko študenti nadaljujejo tudi na magistrski smeri Jezikoslovne, literarne in prevajalske vede (Bidovec 2018: 45). Učiteljica slovenščine na rimski univerzi je Sanja Pirc.

Padova

Na Univerzi v Padovi je bila leta 1920 ustanovljena prva Katedra za slovansko jezikoslovje v Italiji, ki se je v 30. letih preoblikovala v prvi Inštitut za slovansko filologijo, leta 1963 pa je bila tam ustanovljena tudi Katedra za slovenski jezik in književnost, katere prvi nosilec je bil prof. Martin Jevnikar (zaslužen je tudi za ustanovitev študija na slovenistiki v Vidmu v 70. letih) (Liberšar 2018: 165–167; 2022: 186–187).

Od leta 2001 je nosilec predmeta na Oddelku za književnosti in jezike prof. Han Steenwijk, ki se raziskovalno ukvarja z rezijanskim narečjem, za katerega je izdal pravopis in slovnico. Učiteljica slovenščine, zaposlena prek programa STU, je Polona Liberšar.

Danes lahko študenti na dodiplomskem študiju izbirajo med dvema smerema, in sicer Humanističnimi vedami ter Jeziki, književnostmi in kulturno mediacijo. S študijem lahko nadaljujejo tudi na magistrski ravni, in sicer na smeri Evropski in ameriški jeziki ter književnosti (prim. tudi Bidovec 2018: 45).

Videm

Videmska univerza deluje na »edin[em] območj[u] v Evropi, kjer se v istem prostoru govorijo jeziki in narečja romanskega, slovanskega [...] in germanskega izvora« (Dapit 2005: 67). In čeprav v samem mestu avtohtona slovenska manjšina ni prisotna, pa se nahaja v Videmski pokrajini, saj tam živijo avtohtone skupnosti, ki govorijo razna slovenska narečja (tersko in nadiško, rezijansko ter ziljsko v Kanalski dolini; Bidovec 2018: 43).

Tudi videmski študenti lahko diplomirajo ali magistrirajo iz slovenščine na Oddelku za jezike in književnosti ter komunikacijske, izobraževalne in družbene vede, in sicer na študijskih smereh Tuji jeziki in književnosti ter Kulturna mediacija (triletni študij) oziroma Prevajanje in kulturna mediacija (magistrska stopnja); letošnja novost je, da bo študij slovenščine mogoč tudi na magistrskem programu Evropski in neevropski

jeziki in književnosti. Poleg navedenega pa je »slovenski kurikulum« predviden tudi na smeri Izobraževalne vede, ki je namenjena bodočim učiteljem v italijanskih šolah s slovenskim učnim jezikom; poudarek na tem študiju je na didaktičnih predmetih.

Nosilec slovenističnih predmetov, Roberto Dapit, je velik poznavalec slovenskega ljudskega slovstva Beneške Slovenije in Rezije, posveča pa se tudi jezikovnim interferencam oz. izposojenkam v slovenskem jeziku ter ono- in toponomastiki tega območja. Slovenski jezik na Univerzi v Vidmu poučuje pogodbeni profesor.

Čeprav je izbor »slovenističnih« smeri na videmski univerzi nadvse pester, pa je položaj lektorja na tamkajšnji univerzi težaven in negotov, saj ima le triletno pogodbo s strani tamkajšnje univerze; to nedvomno otežuje njegovo delo, pa tudi študenti so prikrajšani, saj se morajo med študijem navajati na novega lektorja (prim. Pižent 2018: 155). CSDTJ STU si z dogovori na meddržavni ravni prizadeva, da bi status lektorja izboljšali. Lektorat trenutno vodi lektorica Martina Kafol.

Trst

Slovenščina se lahko na Univerzi v Trstu študira na Oddelku za humanistične študije na smeri Tuji jeziki in književnosti ter na Sekciji modernih jezikov za prevajalce in tolmače (SSLMIT) v sklopu Oddelka za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje. Na obeh oddelkih lahko študenti iz nje diplomirajo ali magistrirajo (petletni študij oz. diploma druge stopnje). Študij je za rojene govorce in tujce na obeh organiziran ločeno (prim. Bidovec 2018: 42). Pomembna razlika med obema programoma je zlasti v sprejemnih izpiti, ki jih morajo opraviti študenti, ki se želijo vpisati na prevajalstvo, in sicer tako za vpis na prvo- kot tudi na drugostopenjski študij, in to ne glede na dejstvo, da so na isti šoli že diplomirali na prvi stopnji.

Medtem ko na Oddelku za humanistične študije poučujeta dva redno zaposlena profesorja, Miran Košuta in Vesna Mikolič, ter učiteljica slovenščine Rada Lečič, pa SSLMIT deluje brez redno zaposlenega profesorja oz. nosilca predmeta; na prevajalski fakulteti namreč poučujeta poklicna prevajalka in tolmačka, nekdanja diplomantka šole Laura Castegnaro (prevajanje iz slovenščine v italijanščino) ter Karin Marc, ki predava jezik.

Na Oddelku za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje je bil nedavno študijski program obogaten z akreditacijo dvojne diplome z Oddelkom za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V študijskem letu 2022/2023 v sodelovanju s Centralnim uradom za slovenski jezik pri Deželi Furlaniji - Julijski krajini razpisujemo tudi specializirano podiplomsko izobraževanje o pravno-upravnem prevajanju v jezikovnem paru slovenščina–italijanščina.

Prihodnost slovenistike v Italiji

Primarna naloga učiteljev slovenščine na tujih univerzah je sicer poučevanje jezika in književnosti, vendar pa mora učitelj največkrat najprej veliko truda vložiti v prizadevanja, da študentom, ki se s slovenskim svetom sploh prvič seznanijo prav na univerzi, najprej odpre vrata vanj in jim ga približa, kasneje pa mora »ohranjati njihovo zanimanje, spodbujati željo in potrebe po raziskovanju novega jezikovnega in kulturnega sveta ter pri tem subtilno vzpostavljati kar se da široko mrežo stikov v obeh državah, iz katerih se porajajo nova medkulturna sodelovanja in presegajo stereotipne predstave« (Pirc 2018: 169).

Zadnji dve leti je tudi študij slovenščine na italijanskih univerzah zaznamovala pandemija. Z velikim zadovoljstvom pa lahko rečemo, da v našem primeru tudi v pozitivnem smislu. Učiteljice slovenščine smo se na novo situacijo namreč hitro odzvale in za promocijo študija izkoristile nove tehnologije.

Leta 2020 smo lektorati izpeljali dve tudi medijsko zelo odmevni prireditvi v okviru že tradicionalnih dogodkov, poimenovanih *Svetovni dnevi*: predstavitev novega prevoda Prešernovih *Poezij* v italijanščino izpod peresa prof. Mirana Košute – dogodek si je prek Zooma ogledalo več kot sto ljudi – ter Mednarodni študentski slavistični kongres Philoslavica. Na italijanskih univerzah smo zasnovali tečaj z naslovom *Skodelico konverzacije, prosim!* in za Italijane pripravili enomesečne brezplačne urice konverzacije na več stopnjah znanja. Leta 2021 smo organizirali tudi spletni festival slovenskega dokumentarnega filma *Dall'otto all'otto* – od slovenskega kulturnega praznika 8. februarja do dneva žena 8. marca; vsak ponedeljek zvečer si je bilo na spletni platformi Vimeo možno brezplačno ogledati en slovenski dokumentarni film z italijanskimi podnapisi. Filme si je skupaj ogledalo 767 ljudi. Mesec slovenske kulture v letu 2022 smo posvetili prevajalcem slovenske književnosti v italijanščino, s čimer smo želeli predstaviti ne samo slovensko literaturo, pač pa tudi kulturne mediatorje med Slovenijo in Italijo, ki si za svoje delo nedvomno zaslužijo poklon; za izjemno toplo sprejete literarne večere pa se moramo zahvaliti tudi študentom, ki so dogodke pripravili in jih tudi povezovali.

Na pobudo predstavnika z VRI smo lektorati s prevajanjem iz slovenščine v italijanščino že četrtič sodelovali na literarnem natečaju za študentske kratke zgodbe *Energheia – Matera*; projekt koordinira Univerza v Mariboru. Sodelovanje med mladimi pisci in prevajalci njihovih zgodb, ki so pogosto študenti slovenščine na italijanskih univerzah, so sami organizatorji pohvalili kot izjemen zgled tudi za ostale sodelujoče države.

Pri promociji vseh naših obštudijskih dogodkov je prek svojih socialnih omrežij sodeloval VRI, ki je ob evropskem dnevu jezikov podprl tudi snemanje videa *Študiraj*

slovenščino v Italiji; nastal je seveda z namenom zabavne predstavitve slovenščine in študija slovenistike v Italiji, torej tudi kot reklamni posnetek, ki predstavlja in vabi bodoče študente, da se odločijo za študij slovenščine.

VRI in CSDTJ sta podprla tudi izvedbo spletnega promocijskega tečaja *Slovenščina ekspres*, ki ga je zaključilo 23 udeležencev iz vse Italije, vodila pa ga je Polona Liberšar, ki slovenščino uči na Univerzi v Padovi.

Zlasti slovenistike iz severne Italije pa aktivno sodelujemo tudi s slovensko skupnostjo v Furlaniji - Julijski krajini. Zavedamo se namreč, da zaposljivost naših študentov na tem območju v zadnjih letih narašča tako kar zadeva gospodarstvo kot tudi izobraževalni sektor. Zato si tudi z obštudijskimi kulturnimi projekti prizadevamo, da bi naši študenti že v času študija naredili prve korake na trg dela.

Čeprav se na prvi pogled zdi, da je študij slovenščine v Italiji ogrožen le na rimski univerzi in prevajalski fakulteti v Trstu, kjer ni redno nastavljenega nosilca predmeta, pa si ne moremo in ne smemo zatiskati oči pred težavami, ki bodo – z izjemo neapeljske slovenistike, ki, kot smo videli, v zadnjih letih s prof. Marijo Bidovec doživlja pravi razcvet – v nekaj letih prizadele prav vse slovenistike v Italiji. Dejstva, da se obstoječim nosilcem predmeta izteka aktivno delovanje na delovnih mestih, ki jih zasedajo, namreč nikakor ne moremo zaobiti. V manj kot desetih letih bodo skoraj vse slovenistike v Italiji ostale brez svojih nosilcev. Utegne se zgoditi, da bo breme celotnega študija ostalo na ramenih učiteljev, ki jih prek programa CSDTJ STU v Italijo pošilja Republika Slovenija.

Kam torej greš, slovenščina na italijanskih univerzah?

VIRI IN LITERATURA

- BIDOVEC, Marija, 2018: Pouk slovenskega jezika in književnosti na italijanskih univerzah. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 36–50.
- BIDOVEC, Maria 2022: Slovenistica (prispevek na konferenci v Padovi, 6.–9. junij 2022). *VII congresso italiano di slavistica. Cento anni di Slavistica a Padova. Gli studi slavistici in Italia nell'ultimo trentennio (1991-2021): bilanci e prospettive*. Padova: Università degli Studi di Padova, Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari.
- DAPIT, Roberto, 2005: Slovenistika na Videnski univerzi. Miran Hladnik (ur.): *Vloga meje*. (Zbornik slavističnega društva Slovenije 16). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 67–69.
- LIBERŠAR, Polona, 2018: Študij slovenskega jezika in književnosti na Univerzi v Padovi. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 165–168.

- LIBERŠAR, Polona, 2022: Pregled zaključnih slovenističnih del, nastalih na Univerzi v Padovi. Marija Stanonik, Han Steenwijk (ur.): *Med terenom in kabinetom. Ob 100. obletnici rojstva akademika Milka Matičetovega*. Padova: Cleup. 185–198.
- MARC, Karin, 2018: Slovenščina na študiju prevajanja in tolmačenja v Trstu. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 159–164.
- PIRC, Sanja, 2018: Percepcija slovenskega jezika in kulture na Univerzi La Sapienza v Rimu. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 169–172.
- PIŽENT, Lara, 2018: Med Baltikom in Furlanijo: primerjava dveh didaktičnih pristopov pri posredovanju slovenskega jezika in kulture. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 151–155.

**Pouk slovenščine v programih
poklicnega in strokovnega
izobraževanja v Sloveniji**

.....

Jožica Jožef Beg

*Šolski center Novo mesto, Srednja elektro šola in tehniška gimnazija
jozica.beg@guest.arnes.si*

Uvod v okroglo mizo o pouku slovenščine v poklicnih in strokovnih šolah

Namen okrogle mizi o pouku slovenščine v srednji šoli je spregovoriti o posebnostih pouka v nižjem in srednjem poklicnem, srednjem strokovnem oz. tehniškem in poklicno-tehniškem izobraževanju. Ob 35-odstotnem vpisu v gimnazije predstavljajo dijaki in dijakinje teh programov skoraj dve tretjini srednješolske populacije, ki ostaja konstantno na robu zanimanja pedagoške in druge javnosti. Vsi programi z izjemo nižjega poklicnega izobraževanja se zaključijo z izpitom iz slovenščine; srednji poklicni z zaključnim izpitom, srednji strokovni in poklicno-tehniški s poklicno maturo. Zlasti v poklicne šole se vpisuje tudi največ tujcev, saj menijo, da bodo v učno manj zahtevnem programu lažje premagali neznanje učnega jezika. Prav tako je v teh programih tudi veliko dijakov s posebnimi potrebami, ki potrebujejo dodatno pomoč, pogosto prav pri slovenščini, saj številne težave izhajajo iz slabše razvite bralne in jezikovne zmožnosti, pa tudi iz nizke motivacije za branje. Če k temu prištejemo še vedenjsko težavne dijake, je delo s to populacijo tako zahtevno, da bi morali imeti učitelji, ki poučujejo v nižjih poklicnih in srednjih poklicnih programih, tudi znanja iz specialne didaktike. Seveda jih večina nima in pri tem imajo največje težave učitelji začetniki, ki na posebnosti poklicnih programov niso pripravljeni, o njih pa zaradi različnih razlogov niti ne spregovorijo.

Pravzaprav tudi o poučevanju v teh programih strokovna javnost ne govori. Ne zdi se ji problematično, da se posodablja le učni načrti za osnovno šolo in gimnazije; da je v predmetniku poklicnih šolah premalo ur slovenščine; da dijakom, ki se vpišejo v poklicno-tehniški program, prav zaradi primanjkljaja iz srednje poklicne šole povzroča slovenščina velike težave. V dveh letih šolanja naj bi namreč dosegli standard znanja na takšni ravni kot dijaki štiriletnih strokovnih programov, saj oboji zaključijo izobraževanje s poklicno maturo, ki je državni izpit in je torej enak za celotno populacijo.

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije je nazadnje organizirala okroglo mizo o problematiki pouka slovenščine v okviru kongresa leta 2010, iz zapisnika pa je razvidno, da so bile ob tej priložnosti poklicne in strokovne šole omenjene le v zvezi s kritiko katalogov znanj, zlasti za poklicno-tehniško izobraževanje, in v zvezi z načinom nastajanja učnih načrtov oziroma katalogov znanj, češ da učitelji v ta proces niso dovolj

vključeni. Vedeti je treba, da so bili učni načrti oziroma katalogi znanj temeljito prenovljeni leta 1998, posodobljeni s kompetenčnim pristopom po letu 2007, zadnji ponovno posodobljeni učni načrt za osnovno šolo je začel veljati leta 2019, ostali naj bi bili v fazi prenove. Osnovnošolski učni načrt je bil v javni razpravi od 20. 6. do 20. 9. 2015, torej pretežno v času dopustov, in to bi bil lahko razlog za manjši odziv učiteljev. Prav o neodzivnosti učiteljev je tekla beseda že na okrogli mizi leta 2010, glede na podatke o evalvaciji katalogov znanj, ki jo je jeseni 2021 opravil Zavod Republike Slovenije za šolstvo, pa se odzivnost učiteljev ni kaj dosti izboljšala.

Vsi, ki smo vpeti v šolsko prakso, ugotavljamo, da se je populacija srednješolcev v zadnjih desetih in več letih močno spremenila, in to ne le zaradi pouka na daljavo v času pandemije, temveč so se spremembe začele že prej. Razloge lahko iščemo v družbenih okoliščinah, kot so vpliv tehnologije, predvsem mobilne telefonije, in težnje po razbremenitvi učencev in dijakov, ki v praksi vodi v krčenje obsega snovi splošnoizobraževalnih predmetov in zniževanje minimalnih standardov. Ti namreč ne pomenijo več nadgradnje osnovnošolskega znanja, ampak le ponavljanje osnovnošolskih vsebin, in to celo na nižji ravni, kot so jih spoznavali in verjetno obvladali v osnovni šoli. To se pri dijakih odraža kot z dolgčasnost in nezanimanje za predmet, katerega cilj je razviti primerno jezikovno in sporazumevalno zmožnost ter razviti motiviranega oz. kritičnega bralca. Razlog bi lahko iskali tudi v nedomišljenih in preveč teoretičnih učnih načrtih/katalogih znanj, ki močno kličejo po tem, da se napišejo na novo.

Učitelj slovenščine v poklicnih in strokovnih šolah se mora še dosti bolj kot v gimnaziji potruditi za motiviranje svojih dijakov in dijakinj, prednje mora postaviti prave jezikovne in literarne izzive ter postavljati zahteve, ki so sicer prilagojene konkretni skupini in primerne njihovim zmožnostim, vendar ne nizke. Pri tem seveda sledi učnemu načrtu/katalogu znanj, ki pa naj bi bil jedrnat, konkreten, z jasnimi, premišljenimi in izvedljivimi cilji ter z mislijo na prehodnost med programi po vertikali. Vsaka naslednja stopnja izobraževanja naj bi bila resnično nadgradnja predhodnega, ki pa naj se ne bi zaključila v sekundarnem, ampak v terciarnem izobraževanju z vsebinami iz strokovne slovenščine in strokovnega pisanja.

Ne delamo si iluzij, da bo okrogla miza o pouku slovenščine v poklicnih in strokovnih šolah kaj spremenila, gotovo pa bo koristna že zato, ker je namenjena razpravi o doslej prezrtem področju izobraževanja, ki si zaradi nakopičenih težav in velikosti problematike zasluži vso pozornost strokovne javnosti.

Špela Bregač

Zavod Republike Slovenije za šolstvo

spela.bregac@zrss.si

Analiza evalvacije katalogov znanja za srednje poklicne, strokovne in poklicno-tehniške šole

Prispevek obravnava potek analize katalogov znanja splošnoizobraževalnih predmetov v poklicnih in strokovnih šolah ter analize odgovorov za predmet slovenščina. Analiza katalogov znanja se je začela spomladi 2021 z namenom, da bi ugotovili, v kolikšni meri so katalogi še aktualni in sodobni. V novembru 2021 je bil izpeljan vodeni razgovor z učitelji in isto leto opravljena tudi analiza.

1 Potek analize

Z anketnim vprašalnikom, ki je bil na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo (v nadaljevanju ZRSS) pripravljen spomladi 2021, smo želeli pridobiti splošno oceno o posameznih dimenzijah katalogov znanja (v nadaljevanju KZ) splošnoizobraževalnih predmetov, da bi po predmetih pripravili izhodišče za vodeno razpravo z učitelji na strokovnih srečanjih, na podlagi katere bi lahko opravili analizo KZ.

Namen analize je bil ugotoviti:

- relevantnost in aktualnost splošnih in učnih ciljev ter vsebin;
- uresničljivost izvedbe KZ z vidika zahtevnosti ter obsega in umeščenosti znanja (standardi znanja);
- izvedljivost sodobnih didaktičnih strategij.

1.1 Anketni vprašalnik

Ravnatelji šol so bili spomladi 2021 naprošeni, naj učitelje splošnoizobraževalnih predmetov spodbudijo k izpolnjevanju anketnega vprašalnika, prošnja je bila posredovana v spletnih učilnicah in na študijskih srečanjih avgusta 2021.

Anketni vprašalnik je vseboval vprašanja o uresničljivosti ciljev, njihovi zahtevnosti, o tem, koliko cilji sledijo zahtevam sodobnega časa, nadgradnji ciljev po vertikalni, vključenosti dijakov, individualizaciji, diferenciaciji, sodobnih didaktičnih pristopih, ključnih kompetencah, preverjanju in ocenjevanju znanja ter kaj učitelji še želijo sporočiti v zvezi s katalogom znanja.

Oblikovan je bil kot 4-stopenjska lestvica z navedenimi trditvami in oceno z vrednostmi od 1 – premalo zahtevni do 4 – zelo zahtevni oz. z mnenjem z vrednostmi od 1 – ne strinjam se do 4 – v celoti se strinjam ter z možnostjo pisne utemeljitve izbire. Dodano je bilo pojasnilo, naj se odgovori nanašajo na okoliščine izvajanja pouka pred epidemijo. Za slovenščino smo dobili 28 izpolnjenih vprašalnikov. Največji delež odgovorov na večino vprašanj je bil ocenjen s srednjima vrednostma – 2 oz. 3.

1.2 Vodeni razgovor

Za vodeni razgovor smo pripravili tridelni obrazec s podrobnejšimi vprašanji o katalogih znanja kot celoti, za jezikovni in za književni del pouka slovenščine.

Prvega vodenega razgovora, ki je potekal videokonferenčno, in sicer 15. 11. 2021, se je udeležilo le 6 učiteljic, zato smo naslednji dan na 97 e-naslovov strokovnih aktivov poslali prošnjo, da se učitelji in učiteljice v strokovnih aktivih pogovorijo in izpolnijo priloženi obrazec, ki je bil izhodišče za vodeni razgovor. Ponovitev videokonferenčnega vodenega razgovora smo izpeljali 29. 11. 2021.

Do 2. 12. smo dobili odgovore 11 aktivov za srednje strokovno izobraževanje, 11 aktivov za srednje poklicno izobraževanje, 6 aktivov za nižje poklicno izobraževanje in 7 zaokroženih odgovorov v imenu aktivov, ki niso bili zapisani na priloženem obrazcu.

2 Povzetek ugotovitev

V poslanih gradivih in vodenih pogovorih je bilo največ mnenj, da so katalogi znanja še vedno ustrezni in razumljivi; standardi, preverjanje in ocenjevanje dobro zastavljene, jasni in konkretni; da katalogi znanja učitelju omogočajo dovolj strokovne avtonomije.

Pri vprašanju, ali imajo učitelji dovolj časa za obravnavo snovi, je bilo mnenje deljeno. Eni so bili mnenja, da imajo dovolj časa za obravnavo, drugi, da bi bilo za obravnavo snovi potrebnih več ur.

Za spremembe pri jeziku so bila mnenja, da bi morali v KZ vključiti ugotovitve in priporočila iz projektov ZRSS¹ ter več aktualnih besedil, pri književnosti pa se mnenja nanašajo na obseg vsebin in ciljev ter aktualnost nekaterih književnih besedil – predvsem starejša besedila obravnavajo pri jeziku, za sodobno književnost pa v programih poklicno-tehniškega izobraževanja ni časa.

1 <<https://www.zrss.si/kategorija/projekti/>>.

Manj mnenj je bilo, da:

- je v katalogih znanja količina ciljev in vsebin pri jeziku in književnosti preobsežna ter jo je treba prilagoditi recepcijski zmožnosti dijakov;
- so katalogi znanja nesistematični;
- je treba cilje in vsebine po vertikali poenotiti;
- je treba Toporišičevo in Ahačičevo slovnico uskladiti;
- se pri književnosti tematske sklope zamenja z literarnozgodovinskim pregledom.

Pri vprašanju o standardih znanja in ocenjevanja so bila posamezna mnenja, da:

- so prezahtevni in preobsežni,
- so katalogi znanja manj pregledni kot izpitni katalogi in naj bodo zato standardi zapisani kot v izpitnih katalogih.

Glede didaktičnih priporočil pa so bila na eni strani mnenja, da bi morala biti bolj natančna in dodelana, na drugi strani pa, da naj bodo didaktična priporočila kratka, ker je dovolj priročnikov na to temo.

Med pobudami, predlogi in pripombami, ki jih učitelji niso konkretno opredelili, so:

- več ur slovenščine;
- slovenščina kot drugi in tuji jezik;
- minimalni standardi za dijake tujce;
- posodobiti učbenike;
- usklajenost katalogov znanja in učbenikov;
- združevanje vajeniških in nevajeniških programov;
- dijaki s posebnimi potrebami.

3 Sklep

Večina učiteljev kataloge znanja za slovenščino za srednje strokovno, srednje poklicno, poklicno-tehniško in nižje poklicno izobraževanje ocenjuje kot ustrezne v vseh sestavinah. Kot ustrezen, razumljiv in uporaben ocenjujejo tudi način zapisa.

Spremembe, ki jih predlagajo za področje Jezik, so povezane s sodobnimi družbenimi in jezikovnimi okoliščinami – jezik v digitalnem okolju, novi načini sporazumevanja, večjezičnost.

Spremembe, ki jih predlagajo za področje Književnost, so zmanjšanje števila književnih besedil in posodobitev seznama besedil.

Za obe področji poudarjajo tudi pomen ozaveščanja o pomenu jezika in književnosti kot vrednote in dela identitete naroda in posameznika. Za vse kataloge znanja

navajajo tudi, da je potrebna usklajenost po vertikali in da ne gre zmanjševati zahtevnosti.

VIR

BREGAČ, Špela, LESKOVEC ROSC, Darinka, 2021: *Poročilo o analizi/evalvaciji katalogov znanja – slovenščina*. Interno gradivo. Ljubljana: ZRSŠ.

Mojca Cemič

Šolski center Novo mesto, Srednja elektro šola in tehniška gimnazija
mojca.cemic@sc-nm.si

Pouk slovenščine na prehodu iz osnovne šole v program srednjega poklicnega izobraževanja

V članku bomo predstavili pouk slovenščine na prehodu iz osnovne šole v program srednjega poklicnega izobraževanja (SPI). Primerjali bomo število ur slovenščine, pouk jezika in književnosti. Srednje poklicno izobraževanje je osredotočeno na pouk strokovnih predmetov in ne splošnoizobraževalnih, kot je slovenščina. Za razumevanje strokovnega področja je izjemno pomembna dobra bralna pismenost, ki se lahko najbolj razvija ravno pri pouku slovenščine in ki je pri dijakih, ki prihajajo v triletni program, šibka. V nadaljevanju bomo na podlagi izkušenj predstavili problematiko, s katero se soočajo tako srednješolski učitelji slovenščine kot dijaki na pragu iz osnovne v srednjo šolo.

1 Slovenščina v učnem načrtu za osnovno šolo in katalogu znanj za program srednjega poklicnega izobraževanja

Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli (2018) opredeljuje pouk slovenščine kot ključni splošnoizobraževalni predmet, ki z usposabljanjem učencev in učenk za učinkovito govorno in pisno sporazumevanje v slovenskem jeziku pomembno vpliva na njihovo uspešnost pri drugih predmetih. Učenci in učenke pri pouku slovenščine razvijajo zavedo o pomenu materinščine in slovenščine, razmišljajo o slovenščini kot državnem in uradnem jeziku, o položaju slovenskega jezika v Evropski uniji ter o izrazni razvitosti na vseh področjih zasebnega in javnega življenja. Obravnavi neumetnostnih besedil je namenjenih 60 % ur predmeta, obravnavi umetnostnih pa 40 %. V tretjem triletju osnovne šole je namenjenih 406,5 ur slovenščine, od tega 144 ur v 9. razredu. Pri pouku slovenščine učenci in učenke tvorijo (govorijo, pišejo) ter sprejemajo (poslušajo, berejo), razčlenjujejo, povzemajo in obnavljajo, doživljajo, vrednotijo in interpretirajo neumetnostna in umetnostna besedila. Na tej ravni razvijajo sporazumevalno, spoznavno, ustvarjalno ter metajezikovno zmožnost.

V programu srednjega poklicnega izobraževanja je pouk slovenščine opredeljen kot temeljni splošnoizobraževalni predmet in predvideva 213 ur, od tega 58 ur v 1. letniku. Pri slovenščini dijaki in dijakinje sprejemajo (poslušajo, berejo), tvorijo (govorijo, pišejo) in razčlenjujejo neumetnostna besedila ter sprejemajo (poslušajo, berejo), razčlenjujejo in poustvarjajo umetnostna besedila. Delu z neumetnostnim besedilom je namenjenih 60 % ur pouka, delu z umetnostnim pa 40 % ur. Katalog znanj za slovenščino za

srednje poklicno izobraževanje (2007/2008) naj bi zastavljal nadgraditev učnega načrta iz osnovne šole s poudarkom na uporabnosti znanja v poklicnem življenju. Zasnovan je tako, da naj bi omogočil napredovanje po izobrazbeni vertikali, tj. prehod v srednje strokovno in tehniško izobraževanje.

2 Na prehodu iz osnovne šole v program srednjega poklicnega izobraževanja

Pri pouku slovenščine je med 9. razredom osnovne šole in 1. letnikom SPI velik razkorak v številu ur. V 9. razredu imajo učenci 4,5 ur slovenščine tedensko, v 1. letniku programa SPI pa le 2 uri. Težišče programa SPI so strokovni predmeti. Dijaki prihajajo v triletni program s šibko bralno pismenostjo, ki je za razumevanje strokovnega področja izjemno pomembna. Seveda pri tem ne moremo pričakovati, da je naloga učitelja slovenščine, da z dijaki bere in razčlenjuje strokovna besedila. To bi morala biti naloga učiteljev strokovnih predmetov in praktičnega pouka, ki pa pogosto šele ob preverjanju in ocenjevanju znanja ugotovijo vrzeli pri razumevanju snovi.

2.1 Pouk jezika

Pri pouku jezika ugotavljamo, da dijaki še vedno zapisujejo tipične pravopisne napake ter napačno sklanjajo samostalnike, motijo se pri spreganju glagolov, rabi nedoločnika ali pri postavljanju nekončnih ločil. Zahtevnost učbenika in delovnega zvezka za 1. letnik programa SPI (npr. delovni zvezek *Besede 1*) je na ravni osnovnošolske učne snovi iz tretjega triletja (npr. delovni zvezki *Slovenščina za vsak dan 7, 8, 9*). Učitelj z osnovnošolsko izkušnjo je soočen z velikim razkorakom ob prestopu k poučevanju v programu SPI. Občuteno je zaznati nižjo raven od pričakovane. Dijaki v 1. letniku SPI znanja ne nadgrajujejo, ampak ponavljajo in utrjujejo minimalne standarde iz osnovne šole – kar je iz izkušenj sicer tudi potrebno, dijaki pa se ob tem vidno dolgočasijo in za delo niso motivirani.

2.2 Pouk književnosti

Dijaki naj bi imeli iz 9. razreda osnovne šole usvojen kronološki pregled književnih obdobij s poznavanjem kanonskih književnih besedil, avtorjev in literarnih pojmov. Pri pouku književnosti v programu SPI je predvidena obravnava literarnih besedil po tematskih sklopih, le v 3. letniku po literarnozgodovinskem načelu. Samo po sebi tematska obravnava ni problematična, vendar pa bi bilo smiselno, da je izbor v tem primeru tudi sodoben in dopolnjen z deli tujih avtorjev in to s ciljem, da vzgojimo motiviranega bralca. Katalog znanj za 1. letnik na primer predvideva obravnavo teme ljubezni v ljudskem slovstvu in pripovedništvu iz 19. stoletja. Dijaki imajo težave z razumevanjem jezika in vsebine zaradi časovne oddaljenosti od nastanka besedila ter

hkrati z umestitvijo besedila v literarno obdobje. Poleg tega katalog znanj predvideva predvsem branje besedil slovenskih avtorjev. Izjema so besedila v razdelku domačega branja, kjer so navedena dela: Christiane F., *Mi, otroci s postaje ZOO*; Swindells, *Na hladnem*; Zöllner, *Eva in Martin*. Ustreznejše bi bilo prebiranje raznovrstnih besedil, da dijakov ne osiromašimo, ampak da jih motiviramo. Morda bi to vplivalo tudi na dvig bralne pismenosti v odrasli populaciji.

3 Zaključek

Dijaki v programih SPI dosegajo nizko raven znanja slovenščine, nižjo, kot so jo dosegali v osnovni šoli. Iz osnovne šole prinesejo šibko predznanje, le redki so tudi bralci, med njimi so tudi dijaki z odločbami o posebnih potrebah in tujci. Za učitelja je poseben izziv, kako te dijake motivirati za delo, še zlasti če v času študija ni bil pripravljen na poučevanje takšne populacije. Dodatno težavo vidimo v manjšem številu ur, namenjenih pouku slovenščine, in v katalogu znanj, ki je nujno potreben prenove in prilagoditve sodobnim zahtevam družbe.

VIRI IN LITERATURA

- GOMBOC, Mateja, 2018: *Besede 1. Delovni zvezek za slovenski jezik v 1. letniku poklicnega izobraževanja*. Ljubljana: DZS.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina idr., 2011: *Slovenščina za vsak dan. Delovni zvezek za slovenščino v 9. razredu osnovne šole*. Ljubljana: Založba Rokus Klett.
- Program osnovna šola: Slovenščina: učni načrt*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2018. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.
- Srednje poklicno izobraževanje. Katalog znanja. Slovenščina*. Ljubljana: Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje, 2007/2008. <<http://eportal.mss.edus.si/ms-swww/programi2019/programi/SPI/KZ-IK/katalog.htm>>.

Boža Krakar Vogel

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
boza.krakar@guest.arnes.si

Pouk književnosti v srednjem poklicnem izobraževanju

Orisala bom nekaj teoretičnih izhodišč o pouku književnosti v srednjem poklicnem izobraževanju, kot so zapisana v moji knjigi Didaktika književnosti pri pouku slovenščine, v poglavju Zunanja diferenciacija književnega pouka v osnovnih in srednjih šolah (Krakar Vogel 2020). V njem je predstavljena didaktična struktura pouka književnosti (tj. cilji, vsebine, metode) v posameznih vzgojno izobraževalnih programih. Dodala bom nekaj didaktičnih načel oz. priporočil, ki jih je mogoče izluščiti iz njih.

1 Opazovanje pouka in nekaj empiričnih raziskav (npr. Zajc 2005; Benedičič 2016 idr.) ponuja sklep, da je literarna zmožnost dijakov ob začetku poklicnega šolanja v povprečju nižja kot pri učencih, ki končajo osnovno šolo. Če pri slednjih opazamo stopnjo razvitosti med 3 in 4, je pri dijakih poklicnih šol med 2 in 3. Opisi teh stopenj v Evropskem literarnem okviru za učitelje (ELO 2012) so sledeči:

2. stopnja: šibka literarna zmožnost

- Učenci so sposobni branja, razumevanja in vrednotenja enostavne literature.
- Ne zmorejo sprejemati besedil, ki so oddaljena od njihovih doživetji in izkušenj.
- Zmorejo obnoviti zgodbe, označiti osebe, uporabljati osnovni literarno teoretični instrumentarij – vrsta besedila, zgodba, osebe.
- Izražajo osebne vtise, presojujejo, v kolikšni meri je zgodba »resnična«, osebe simpatične ali ne.
- Branje označujemo kot identifikacijsko.

3. stopnja: delno razvita literarna zmožnost

- Učenci berejo enostavna besedila.
- Izražajo razumevanje in vrednotenje.
- Razpravljajo s sošolci o psiholoških in moralnih problemih v povezavi s prebranim.
- Razumejo učinke nekaterih pripovednih postopkov, vzroke in posledice dogajanja in ravnanja oseb. Pri vrednotenju kombinirajo čustvene, realistične, moralne in kognitivne kriterije. Deloma se sklicujejo na besedilo. Razlikujejo med prijetno in dobro knjigo, nimajo pa dovolj literarnega znanja za suvereno presojo.
- Branje na tej stopnji je **refleksivno branje**.

Torej bralci na teh stopnjah sledijo nezahtevnim komunikativnim, predvsem zgodbe-
nim besedilom, blizu njihovim izkušnjam, ki dajejo možnosti od identifikacije do raz-
mišljanja o osebnih, moralnih, družbenih problemih. Vrednotijo čustveno izkušnjsko
in moralno, zanima pa jih predvsem vsebina.

Glede na predstavljeno povprečno izhodiščno bralno zmožnost je za učence 3-letnih
poklicnih šol smiselno postaviti populaciji ustrezne cilje, da se doseže 3. oz. pri am-
bicioznejših tudi 4. stopnja literarnobralne zmožnosti, ter temu prilagajati vsebine in
metode dela (Krakar Vogel 2020).

Temeljni cilj je vzgoja motiviranega bralca (ki spoznava, da je branje lahko pozitivna
izkušnja in da se z znanjem prebrano lažje razume). Nekateri napredujejo tudi do 4.
stopnje literarnobralne zmožnosti, tj. do interpretacijskega branja oz. do razmišljujoče-
ga bralca.¹

2 V nadaljevanju predstavljam nekaj didaktično metodičnih značilnosti šolske inter-
pretacije, ki jim je smiselno namenjati največ pozornosti. Dodajam nekaj primerov
iz samostojnega delovnega zvezka *Slovenščina in jaz* (2022), za katerega je vsebino
književnega dela prispevala Darinka Ambrož. Sklop besedil ima podnaslov *Izpovedno
ljudsko pesništvo* (str. 162–169). Obsega tri pesmi na temo *Zelenega Jurija*.

2.1 Učitelji pravilno velik pomen pripisujejo začetni **motivaciji**. Usmerjeni v spodbude
v obliki pogovora, multimedijskih predstavitev, izzivalnih nalog, ki se vežejo na temo
besedila in na druge kontekstne okoliščine, da se dijaki postopoma uvajajo v razmišlja-
nje o vsebini besedil(a) za branje, npr.:

*Na spodnjih slikah so predstavljena nekatera ljudska praznovanja, ki so povezana s
starimi obredi. Pod sliko napišite, za kateri običaj gre.*

*Gotovo poznate valentinovo in noč čarovnic. Za kakšni praznovanji gre? Ali sta pove-
zani s slovensko tradicijo? (Str. 166.)*

2.2 V vseh nadaljnjih fazah pa je najpomembnejše to, da se odvijajo v razredu ob sku-
pnem branju in pogovoru in nalogah v kombinaciji frontalnega, skupinskega in indivi-
dualnega dela, tako da se oblike čim bolj menjavajo.²

2.3 Prvo je **interpretativno, glasno branje**. Pri tem branju je po mojih zaznavah še
veliko neizkoriščenih možnosti, saj se zdaj dostikrat izvaja neustrezno.

1 Po ELO (2012): Berejo tudi zahtevnejša besedila od 19. stol. dalje, se zavedajo več možnosti interpretacije, zanima
jih tudi estetska plat besedila, sposobni so bolj kompleksnega vrednotenja. V branje so pripravljani vložiti določen
napor.

2 Poudarimo, da je literarna besedila, ki so zahtevnejši del snovi, potrebno obravnavati pri neposrednem pouku. Za
domačo nalogo lahko učenci rešujejo naloge, potem ko so besedilo že razumeli. Samostojno pa se doma lahko učijo o
kontekstu, pripravljajo predstavitev o avtorju, dobi ipd.

Tik pred poslušanjem besedila je treba učence pripraviti na pozorno sledenje, jih umiriti, se prepričati, da imajo pred seboj berila. Interpretativno branje izvede pripravljen bralec – učitelj, ki ga kdaj pa kdaj zamenja posnetek. Učenci lepemu, sugestivnemu branju slej ko prej prisluhnejo, v njih se vzbudijo občutki in predstave o celoti, četudi česa (še) ne razumejo. Če so po takem branju spodbujeni, da o svojih vtisih pripovedujejo (vsem sošolcem, sosedu), je prvi stik z besedilom uspel. Npr.:

Kakšna se vam zdi pesem Zeleni Jurij? Ustrezno podčrtajte: Pesem je vesela – žalostna – živahna – počasna – slovesna – vsakdanja – nagajiva – resna (Ob ljudski pesmi Zeleni Jurij: str. 165.)

Besedila najbrž niste v celoti razumeli, a za prvi vtis to niti ni pomembno. S pomočjo slovarčka ob pesmi ga skušajte »prevesti« v sodobni jezik. Ali pesem zdaj razumete bolje? Kaj pa vaše doživetje, je zdaj drugačno? (Str. 165.)

2.4 Nadaljnje poglobljanje (**razčlenjevanje besedila**) je smiselno zastaviti kot postopno obravnavanje po razdelanih korakih, zastavljenih tako, da učenci opazujejo (t. j. ponovno po delih berejo besedilo ter ob branju zaznavajo in poimenujejo posebnosti določenih pojavov) ter da so pri tem delu čim bolj samostojni (v dvojicah ali manjših skupinah). Občutek, da zmorejo, učenci lažje pridobijo, če so naloge usmerjene v čim bolj konkretno dejavnost in določen del besedila ter da se učenci lahko ves čas navezujejo na svoje predstave in doživetja, npr. ob ljudski *Zeleni Jurij*:

V drugem delu pesmi ste gotovo opazili izrazito ponavljanje besed in podobnih besednih zvez. Kako ponavljanja učinkujejo na vsebinski in kako na zvočni ravni? (Str. 165.)

Na podlagi največkrat ponovljene besede v drugem delu pesmi določite pomen tega dela. (Str. 165.)

2.5 Tudi prehajanje k zahtevnejšemu **primerjanju in vrednotenju** je lažje ob konkretnih nalogah, postopoma, drseče (npr. ob obravnavi Murnove *Pomladanske romance* in pesmi Svetlane Makarovič):

*V prvem delu pesmi Svetlane Makarovič poiščite podobnosti z Murnovo *Pomladansko romanco* in z ljudsko pesmijo o *Zelenem Juriju*. (Str. 170.)*

V dvojicah skušajte v pesmi poiskati vzroke za surovo obnašanje ljudi. Se strinjate s trditvijo, da so nesrečni ljudje pogosto hudobni? (Str. 170.)

2.6 V fazi **sinteze** je pri teh dijakih smiselna urejena ponovitev ob vprašanju *Kaj o obravnavani snovi zdaj vemo?* Kadar gre za naloge dopolnjevanja ponujene vsebine, je smiselno, da se nadgradijo u ustnim povzemanjem zapisa, npr.:

*V ljudski pesmi *Jurij prinaša veselje, rodovitnost ter srečo v _____*. Ljudje mu v zahvalo _____ dobrote. V *Pomladanski romanci* je svetnik, ki je premagal _____, ki*

simbolizira _____. Tudi na začetku pesmi _____ Makarovič jaha Jurij po polju na zelenem _____ in je srečen, toda ljudje ravnajo _____/.../ (Str. 170.)

Lahko pa namesto dopolnjevanja nalog nastane tudi samostojen krajši esejistični zapis ob istem vprašanju.

V končni sintezi je nujno tudi vračanje k umetniški ustvarjalnosti, da se dopolni oz. ponovno vzpostavi umetniško doživetje, npr.:

Na YouTubu prisluhnite priredbi pesmi Zeleni Jurij v izvedbi glasbene skupine Katalena, v kateri se imenitno spojita ljudska pesem in pesem Svetlane Makarovič. Pogovorite se, ali se je vaše doživetje pesmi po tej priredbi spremenilo ali se je še bolj utrdilo. (Str. 171.)

2.7 Pri domačem branju naj bi imeli učenci možnost vsakokrat izbirati med dvema ali tremi knjigami – za začetek sta dovolj dva, največ trije naslovi na leto za posameznika. Knjige naj bi bile v okviru posameznega domačega branja diferencirane – za boljše in slabše bralce. Na začetku so knjige vezane na mladinsko tematiko, postopoma tudi na komunikativno (tudi kanonsko) odraslo književnost in razmeroma povezano s snovjo.

Po izkušnjah se zelo obnese **branje po etapah**: do dogovorjenega dne učenci preberejo v izbrani knjigi dogovorjeno poglavje (ali več), napišejo obnovo in svoje vtise. Pri pouku se odvije krajši pogovor o doslej prebranem in se dogovori za novo »etapo«. Učenci morajo seveda prinašati knjige, ki jih berejo, s seboj. Tako »etapno branje« zelo poglobi pozornost in razumevanje ter vzbuja občutek obvladljivosti.

2.8 Preverjanje naj bo nujno tudi ustno, ob kratkih vprašanjih, ki so časovno bolj ekonomična. To je lahko preprosta obnova, odgovarjanje na vprašanja ob branju izseka iz besedila, tudi povzetek avtorjevega življenjepisa in obdobja. Pomembno je vztrajati, da dijaki oblikujejo zaključena sporočila (povedi, krajša besedila) – včasih so rekli »odgovarjaj v celih stavkih«.

Povezovanje jezikovnih in književnih vsebin je pomembna priložnost za razvijanje jezikovne in celostne sporazumevalne zmožnosti, npr.:

Pesem je vsebinsko dvodelna. K samostalnikom iz prvega dela pripišite še uporabljene okrasne pridevke in ugotovite, kaj je vzrok za veselje v tem delu pesmi: _____ Jurij, _____ polje, _____ vuzem, _____ konj.

Dodati je mogoče naslednjo nalogo: *Sklanjajte dobljene besedne zveze in v vsakem sklonu tvorite poved. Če se dijaki potrudijo tvoriti še zgodbo, so lahko še posebej nagrajeni, npr.:*

Po dolgem času je spet prišel Zeleni Jurij. Tako okrašenega Zelenega Jurija ljudje ne pomnijo. Zato so letošnjemu Zelenemu Juriju namenili veliko darov ...

Mimogrede se ob definiranju okrasnega pridevka ponovi tudi sklanjanje, pa samostojno tvorjenje povedi/besedila – poročila.

3 Učiteljeve kompetence – nekaj poudarkov

Učitelji v teh programih pravilno ugotavljajo, da sta splošna pedagoška in specialno-didaktična usposobljenost pogosto važnejši od zahtev, ki jih nalaga akademska stroka.

3.1 Poudariti velja nasvet pedagogov, naj učitelj že na začetku šolskega leta oblikuje **trdna pravila** (glede prisotnosti pri pouku, obnašanja pri urah, prinašanja beril, izdelovanja domačih nalog, ocenjevanja, zadolžitev dijakov – npr. dva »dežurna« na teden, ki poročata vsaj o dveh kulturnih dogodkih, ki sta se ju udeležila v tekočem tednu ipd.). Če se ta pravila dosledno izvajajo, so lahko pomembna zunanja motivacija za pridobitev višje ocene, pri čemer dijaki vedo, da je pogoje potrebno izpolniti (ocenjuje se tudi odnos do predmeta). Gotovo se bosta v oddelku našla na začetku vsaj eden ali dva bolj motivirana »zaveznika«, ki prva dobita določeno zadolžitev (ob natančnih učiteljevih navodilih). Ta dva postavita zgled in standard za naslednja dva prostovoljca. Počasi skupnost spoznava, da se izvajanje zadolžitev »splača«.

3.2 Včasih dobi opazovalec občutek, da se učitelji težko odlepijo od **akademskih pričakovanj** o obsegu in globini znanja in zato zahtevajo od dijakov pretežke in njim nerazumljive vsebine. Spomnim se obravnave Cankarjevega predavanja *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* v lesarski poklicni šoli. Pet dijakov je bilo pozvanih k odgovoru na isto vprašanje o besedilu in ker jim profesor ni dovolil sesti, je na koncu vseh pet nerazumevajoče stalo v klopeh. Komičen učinek, izgubljen čas.

3.3 Da bi skozi šolsko leto zajeli čim več raznovrstnih dejavnosti in vsebin, je smiselno na začetku oblikovati **individualen delovni načrt** (Krakar Vogel 2020), ki lahko marsikje odstopa od neustreznega kataloga, tem lažje, ker na koncu ni eksternega preverjanja.

3.4 Nasvet, naj pouka ne obložimo z najrazličnejšimi »**distraktorji**«, ki jih omogoča preveč navdušeno digitaliziranje, najbrž v teh časih ni preveč popularen. Vendar prav sledenje jasni rdeči niti v razmerju med globino in širino, pri čemer pedagogi za zbrano branje še vedno priporočajo vsebine na papirju (Pečjak 2022), povzroča več zbrani in boljše pomnjenje vsebin z večjo gostoto sporočilnosti, kar književna besedila vsekakor so.

4 Zavedam se, da vse zapisano lahko zveni neprepričljivo, ker so akutni problemi še v marsičem: raznovrstnost dijaške populacije, premajhna skrb za strokovno podporo učiteljem, neustrezen katalog, pogosto nespodbudno delovno okolje. Skušala sem le podati nekaj opornih točk pri ciljih, vsebinah in metodah, ki lahko prispevajo k povečani

motivaciji dijakov skozi postopoma pridobljeno spoznanje, da je književnost lahko tudi zanimiva, če jim je predstavljena na dostopen način.

VIRI IN LITERATURA

- AMBROŽ, Darinka, SLEMENJAK, Tanja, BURNIK, Vid, JEKL, Sergeja, 2022: *Slovenščina in jaz*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 1. letniku srednjih poklicnih šol. Jezik in književnost. Ljubljana: Rokus-Klett.
- APPLEYARD, J. A., 1991: *Becoming a Reader*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BENEDIČIČ, Tina, 2016: *Obravnava literature v poklicnih šolah*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2020: *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine*. Ljubljana: Rokus-Klett.
- Literary framework for European Teachers* (Evropski literarni okvir za učitelje ELO 2012). <www.literaryframework.eu>.
- PEČJAK, Sonja, 2022: Psihološka perspektiva učinkov digitalizacije na procese branja in učenja pri ljudeh. Alenka Žbogar (ur.): *Branje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (58. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko. 61–68.
- ZAJC, Alenka, 2005: *Prenova književnega pouka v programih srednjega poklicnega izobraževanja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Janja Florjančič

Šolski center Novo mesto, Srednja zdravstvena in kemijska šola
janja.florjancic@sc-nm.si

Motivacija za prostočasno branje v programih poklicnega in strokovnega izobraževanja

Prispevek prikazuje možnosti, kako spodbujati motivacijo za prostočasno branje v programih srednješolskega izobraževanja. Avtorica se kot organizatorica interesnih dejavnosti s področja prostočasnega branja in učiteljica slovenščine zaveda, kako dragocene so v današnji poplavi elektronskih medijev tovrstne spodbude, saj dijakom približajo branje in krepijo pozitiven odnos do knjige.

Spodbujanje prostočasnega branja v okviru šolskih dejavnosti

Dijaki srednjih strokovnih šol imajo drugačne interese, drugačne jezikovne zmožnosti in bralne izkušnje kot gimnazijci, kar dokazuje tudi raziskava, izvedena v okviru magistrskega dela J. Florjančič (2014). Manj uspešni dijaki v prostem času manj berejo in so za branje zunanje motivirani. Uspešni dijaki berejo več in daljša besedila, imajo individualne bralne interese ter močno razvito zmožnost literarnega branja. Več časa je treba nameniti tematskemu in žanrskemu branju ter motivaciji dijakov na različne načine. Za dijake srednjih strokovnih šol je zelo pomembna zunanja motivacija, ker jim branje ne predstavlja užitka in koristnega preživljanja prostega časa, temveč je za njih nekaj, »kar se mora«, in zato do branja čutijo odpor.

Šolsko branje je sistematično organizirano, poglobljeno, večkratno branje, katerega namen je prek ustrezne motivacije širiti posameznikovo obstoječe obzorje pričakovanj z novimi dejavnostmi. V tem procesu so poleg čustveno motivacijskih dejavnikov upoštevani tudi kognitivni dejavniki branja (inteligentnost, predznanje, razgledanost po literaturi ...). Pri šolskem branju se zato vsebine in dejavnosti ne izbirajo predvsem po individualnih interesih vsakega posameznika, ampak predvsem tako, da se uresničujejo temeljni vzgojni cilji književnega pouka. (Krakar Vogel 2005: 117–118.)

Prostočasno branje je branje ob prostem času in je posameznikovo spontano, osebному obzorju pričakovanj ustrezno branje za užitek. Nihče nas ne sili o tem premišljevat ali govoriti, če nočemo, kadar nam kaj ni všeč ali kadar česa ne razumemo. Odločilno vlogo imajo posameznikovi čustveno motivacijski dejavniki, izbira čtiva pa je prilagojena individualnim interesom. (Krakar Vogel 2005: 117.)

Ker želim dijakom približati prostočasno branje, jih motivirati, da postanejo vseživljenjski bralci, poleg poučevanja, kjer poskušam uporabljati različne pristope za branje, na šoli organiziram in vodim tudi dejavnosti, ki prispevajo k dvigu bralne kulture dijakov.

Rastem s knjigo

Rastem s knjigo je nacionalni projekt spodbujanja bralne kulture in kot organizatorica kulturnih interesnih dejavnosti na šoli sem tudi koordinatorica projekta. V projekt je vključena celotna populacija 1. letnika naše šole, obisk knjižnice pa vključuje pridobivanje knjižničnega informacijskega znanja, seznanjanje z najnovejšim mladinskim leposlovjem ter predstavitev izbranega avtorja in knjige. Dijaki podarjeno knjigo preberejo kot domače branje, učitelji pa se z njimi o delu pogovorimo, ga analiziramo in ovrednotimo. Dela so privlačna in berljiva, dijaki pa radi segajo po njih.

Bralni klub

Da bi dijakom približala knjigo in med njimi spodbudila interes za branje in bralno kulturo, sem v šolskem letu 2008/2009 na pobudo Bralne značke Slovenije ustanovila Bralni klub. Dijaki, ki ga obiskujejo, so večinoma tisti, ki jih poučujem sama, kar pomeni, da me poznajo, poznajo moj način dela in mi nekako zaupajo. Poleg samega branja jih v klub pritegne tudi prost dan ali dva v šolskem letu, ko se odpravimo na razne dejavnosti. Torej je za dijake zelo pomembna tudi zunanja motivacija.

Dejavnost je namenjena dijakom, ki radi berejo in se želijo sproščeno pogovarjati o prebranem, z vrstniki deliti mnenja ter jih argumentirati. Je torej projekt širjenja bralne kulture na šoli in med dijaki. V klubu, ki ga redno obiskuje do deset dijakov, beremo problemsko literaturo. V šolskem letu 2021/2022 smo tako brali delo Igorja Karlovška *Teci*, ki govori o spolnem nasilju, roman Kate McCaffrey *Uničimo jo!*, ki govori o spletnem nasilju. V preteklosti smo prebiralih npr. knjige o zasvojenosti in o slepoti ter na šolo povabili bivšega odvisnika in slepega sovrstnika.

Knjižne POPslastice

Z Bralnim klubom se udeležujemo Knjižnih POPslastic, ki jih organizira Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto. V knjižnici potekajo srečanja, na katerih dijaki skozi različne ustvarjalne in kulturne pristope spoznajo pomen branja in knjige.

Namen projekta je promovirati in širiti bralno kulturo, skozi knjigo širše kulturno povezovati in izobraževati, spodbujati in oblikovati vseživljenjske bralne navade, spodbujati kritično mišljenje ter zagotoviti višjo bralno sposobnost mladih.

Na ta način želijo mladostnikom približati kvalitetne in izvirne knjižne vsebine s pomočjo gostov in vrhunskih strokovnjakov s področja branja in pisanja, igre in televizije, glasbe, slikarstva ali fotografije ter jim ponuditi možnost branja, razpravljanja, srečanja in druženja z vrstniki podobnih interesov ter z njihovimi vzorniki in znanimi osebami.

Znana imena iz slovenskega prostora in raznolikost njihovih poklicev vabijo dijake, da pred odhodom na Knjižne POPslastice pobrskaajo po spletu, kaj preberejo in se poučijo o ljudeh, ki jih bodo s pomočjo moderatorke spoznali. Spet je prisotna zunanja motivacija, saj Knjižne POPslastice po navadi potekajo v času zadnjih ur pouka, ki jih imajo člani Bralnega kluba opravičene.

Zaključek

Vse naštete prostočasne dejavnosti niso vedno učinkovita motivacija za prostočasno branje in jih tudi ne moremo posploševati. Dijaki jih sprejemajo glede na svoje zanimanje, notranjo motivacijo za branje in zmožnosti učitelja, da jih navduši za prostočasno branje. Največkrat so prav učiteljev entuziazem, navdušenje in veselje, s katerim vodi dejavnosti, temeljno motivacijsko sredstvo. Mladim želimo omogočiti bogate bralne izkušnje, spoznavanje raznolikega gradiva različnih žanrov umetnostnih in neumetnostnih besedil. Želimo jih spodbujati k samostojnemu branju, jim svetovati pri izboranju primernih gradiv ter pri izboru upoštevati individualne razlike, izbor pa prilagoditi posameznikovim bralnim zmožnostim ter kolikor je to mogoče tudi njihovim interesom. Pri dejavnostih, ki spodbujajo prostočasno branje, dajemo dijakom možnost, da pripovedujejo o tem, kar so prebrali, se o prebranem pogovarjajo in izražajo svoja doživetja. Pripovedovanje o branju in razmišljanje o prebranem predstavlja pozitivno izkušnjo ob branju. S pozitivnimi izkušnjami pa rastejo bralci, ki bodo po leposlovju posegali tudi v odraslem obdobju.

VIRI IN LITERATURA

- FLORJANČIČ, Janja, 2014: *Motivacija bralcev za branje literature ob prostem času v povezavi z metodami književnega pouka*. Magistrsko delo. Novo mesto.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2005: Merila za izbiranje literarnih del v pedagoškem procesu. Miran Hladnik (ur.): *Vloga meje*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 16.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 117–128.

Ernesta Dejak Furlan

Šolski center Nova Gorica
ernesta.furlan@scng.si

Sonja Žezlina

Šolski center Nova Gorica
sonja.zezlina@scng.si

Dijaki tujci na zaključnem izpitu in poklicni maturi

Članek predstavlja uspešen model dela z dijaki tujci na Šolskem centru Nova Gorica in opozarja na sistemske pomanjkljivosti, ki jih je nujno potrebno odpraviti, da bo tudi zaključek šolanja uspešen. Naš šolski sistem dijakom tujcem ne omogoča nikakršnega individualnega pristopa k poklicni maturi ali zaključnemu izpitu, kot je to omogočeno npr. dijakom s posebnimi potrebami.

Strokovni delavci in zaposleni v vzgojno-izobraževalnih zavodih se pri svojem delu srečujemo z dijaki, ki prihajajo iz drugih jezikovnih in kulturnih okolij.

Dolgo časa je bilo področje vključevanja dijakov tujcev prepuščeno šolam, v zadnjih letih pa je bilo prek Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, prek ministrstev in različnih projektov na tem področju narejenega veliko. Leta 2018 je bil sprejet *Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah*, ki je marsikaj dorekel, še vedno pa ostaja veliko nerešenih vprašanj.

Učitelji slovenščine smo postavljeni v težjo situacijo kot ostali, saj kolegi, ki poučujejo ostale predmete, pričakujejo, da bomo vse komunikacijske zagate rešili v okviru slovenščine. Res je, da se učitelji slovenščine tako med urami slovenščine kot na tečaju konkretno ukvarjamo prav z jezikovnim opismenjevanjem dijakov tujcev, vendar je to za standarde, ki jih predstavlja zaključek šolanja s poklicno maturo, premalo.

Zakonodaja na področju vključevanja dijakov tujcev

Dijaki tujci so prvo leto šolanja v Sloveniji upravičeni do intenzivnega tečaja slovenščine za tujce. Ob vpisu opravlja dijak tujec preizkus znanja iz slovenščine. To je diagnostično testiranje, ki je dobrodošlo predvsem za razporejanje dijakov v homogene skupine, v pomoč pa je tudi pri pripravi letnega delovnega načrta, pripravi prilagoditev in presoji, ali je dijak zmožen slediti pouku. Po končanem tečaju dijaki tujci opravljajo preizkus znanja slovenščine na ravni A2. Preizkus znanja slovenščine na ravni A2 so pripravili na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik in je za vse dijake enak. Dijaki, ki izpit uspešno

opravijo, lahko še vedno obiskujejo ure tečaja, za tiste, ki izpita niso opravili, pa je tečaj obvezen. Podobno je tudi z nadaljevalnim tečajem, to je dodatnih 70 ur, ki so namenjene jezikovni podpori predmetom izobraževalnega programa in so zanje obvezne. Za uspešno opravljanje poklicne mature bi morali jezik obvladati vsaj na nivoju B1.

Izkušnje na Šolskem centru Nova Gorica

S poučevanjem dijakov tujcev se na Šolskem centru Nova Gorica (dalje ŠCNG) poglobljeno ukvarjamo že od leta 2009 in lahko rečemo, da imamo bogate izkušnje. Pred letom 2018 je bilo poučevanje precej stihijsko, saj je bilo ur, namenjenih tečaju, malo, opravljati smo ga morali po pouku, kar je prineslo organizacijske težave. Gradiva za poučevanje ni bilo, zato je bilo v priprave vložena veliko truda in časa. Danes si pomagamo s pripravljenimi učnimi gradivi za poučevanje slovenščine kot drugega jezika (učbeniškim kompletom *Čas za slovenščino 1 in 2*), zelo koristno je gradivo *Slika jezika*, včasih uporabimo tudi druge didaktične igre in spletno gradivo. Sledimo *Smernicam za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole* (2012), pri izvedbi začetnega učenja slovenščine pa se ravnamo po *Učnem načrtu za tečaj slovenščine za dijake tujce* (2010).

Na ŠCNG smo prek različnih projektov skušali uvesti prakso, da je jezik osnova integracije, še zdaleč pa ne edina dejavnost, ki omogoča dijakom tujcem uspešen potek in zaključek šolanja. V letih tečaja na ŠCNG smo izvajalke tečaja v svoje izobraževanje vključevale vsebine, ki so jezikovno opismenjevanje bogatile, hkrati pa omogočale dijakom višjo motivacijo, boljši uspeh.

Pri svojem delu smo prišle do naslednjih ugotovitev:

- Za dijake tujce je zelo pomembno, da se ob prihodu formirajo v skupino, ki ima podobne zakonitosti kot razred, čeprav so formalno vključeni v različne oddelke. Prav je, da se med seboj spoznajo, se povežejo, si pomagajo in da se med njimi vzpostavi tudi zdrava tekmovalnost.
- Vpisni postopek, ki ga izpelje svetovalna delavka, bi moral vključevati seznanitev dijakov tujcev in njihovih staršev (poleg prilagoditev, ki izhajajo iz osebnega izobraževalnega načrta) tudi z zahtevami in dolžnostmi.
- Vpeljali smo tutorstvo, ki sicer zahteva veliko angažiranje učiteljev in drugih strokovnih delavcev, vendar dijakom tujcem zelo olajša proces integracije.

V svoji praksi smo na ŠCNG spremljali različne zgodbe dijakov. Nekateri so se po nekaj letih menjavanja programov, ponavljanja letnikov odločili za odhod v bolj razvite države in jim zaključek šolanja ni bil pomemben. Mnogi so šolanje zaključili z grenkim priokusom, da v primerjavi z dijaki, ki jim je slovenščina materinščina, kljub vložnemu delu niso dovolj uspešni na zaključnem izpitu ali maturi, da bi lahko nadaljevali šolanje. Vmes so tudi svetli primeri, ko dijaki tujci odlično zaključijo šolanje in lahko uresničujejo svoje

načrte. Za pravo sliko bi potrebovali sistematično vodenje podatkov s tega področja. Zanimivo bi bilo analizirati in spremljati podatke o tem, kako uspešni so na poklicni maturi in zaključnem izpitu. Pri obdelavi podatkov bi morali biti pozorni na dve kategoriji dijakov tujcev, in sicer one, ki so se všolali v 1. letnik srednje šole, ter tiste, ki so v učni proces vstopili kasneje. Drugi pomemben kriterij bi bil delitev na slovanske in neslovanske govorce. Vsekakor bi nam šele natančna raziskava poti od prvega vpisa v srednjo šolo do zaključka le-te dala realno sliko integracije.

Menimo, da je treba to področje urediti tudi formalno. Ob tem ne smemo pozabiti, da bo dober strokovnjak, ki se bo uspešno vključil na trg dela v Republiki Sloveniji, le dijak, ki bo šolanje uspešno zaključil z zaključnim izpitom ali poklicno maturo. Navajamo nekaj predlogov, ki bi bili zelo koristni in bi dijakom tujcem omogočali uspešnejše sprotno delo, predvsem pa zaključek šolanja:

1. v vzgojno-izobraževalnih zavodih, kjer je vključenih v skupino/oddelek veliko otrok priseljencev, predlagamo možnost znižanja normativa;
2. poučevanje slovenščine na tečaju slovenščine za dijake tujce naj se uveljavi znotraj učiteljeve obveze;
3. v letu mature naj se dijakom tujcem omogoči dodatne ure za pripravo, lahko tudi v smislu medpredmetnega povezovanja.

Zaključek

Integracija je dvosmeren proces, ki je mogoč le, če sta aktivna oba dejavnika, dijak s starši na eni strani in šola na drugi. Šola je vedno odraz širšega družbenega dogajanja in zato je treba sprejeti dejstvo, da dijaki tujci sestavljajo del šolske populacije. Integracija je zato tudi edina možnost, ki se začenja in zaključuje s poznavanjem jezika, tako jezika gostujoče države kot materinščine. Podobne zakonitosti kot v procesu integracije veljajo tudi za zaključni izpit in maturo, saj je uspeh pogojen z motivacijo in aktivnostjo vseh deležnikov.

VIRI IN LITERATURA

- DEJAK FURLAN, Ernesta, 2021: Večplastnost dela z dijaki tujci. *Slovenščina v šoli* 24/1. 31–38, 165.
- DEJAK FURLAN, Ernesta, ŽEŽLINA, Sonja, MALIK, Majda, ZORZUT SANTORO, Marjetka, 2009–2020: *Poročila o delu z dijaki tujci*. Delovno gradivo. Arhiv Šolskega centra Nova Gorica. Nova Gorica: Šolski center Nova Gorica.
- JELEN MADRUŠA, Mojca, ŠTIRN, Mateja, 2015: *Delovno gradivo za izvajanje programa Uspešno vključevanje otrok priseljencev*. Usposabljanje za strokovne delavce srednjih šol. Ljubljana.
- ŽEŽLINA, Sonja, 2012: Preko inovacijskega projekta Razvijanje sporazumevalne zmožnosti v slovenščini – preživetvena raven do novih spoznanj. *Slovenščina v šoli* 15/3–4. 48–53, 138.

Ogled po slovenskem Trstu in obisk Ogleja

Erika Bezin

Državni izobraževalni zavod Jožef Stefan, Trst

vodička po Trstu št. 154

erika.bezin@jozefstefan.org

Tomaž Sussi

Državni izobraževalni zavod Jožef Stefan, Trst

vodič po Trstu št. 133

tomaz.susic@jozefstefan.org

Ogled po slovenskem Trstu

Ujeto med modrim nebom in zelenim morjem, na vzhodnem robu latinskega, na skrajnem jugu nemškega, ob zahodni meji slovanskega sveta. Mesto Trst se nahaja v strateški poziciji glede na novo Evropo, kot inovativno raziskovalno stičišče in delavnica novih idej. Tako je bilo mesto tudi v preteklosti, predvsem na področju književnosti in psihoanalize.

Trst se tako obiskovalcem kot tudi svojim prebivalcem v različnih letnih časih kaže v drugačni luči. Njegovo čarobnost boste začutili že ob pogledu s kraške planote nad njim ali med vožnjo po obalni cesti, kjer vas bo vonj po morju spremljal vse do mesta. Morda se vam bo celo zazdelo, da se na vašem cilju svet konča, kar v nekem smislu tudi drži. Kjer pa se zaključí ena pot, se ponavadi začne nova ...

Podobno kot za druge kraje je za boljše razumevanje Trsta potrebna pozornost, in če se boste v mesto podali z radovednim in odprtim pogledom, se vam bo kmalu pokazalo v vsej svoji večplastnosti in raznolikosti.

1 Grič svetega Justa

Zgodovina Trsta se je začela na griču, ki mu danes pravimo Sveti Just, po mogočni romansko-gotski katedrali, ki je posvečena mučencu in tržaškemu zavetniku sv. Justu in je pravi emblema in simbol mesta. Na griču, ki je bil poseljen že v prazgodovinski dobi, se je nahajalo naselje, in sicer gradišče oz. tabor, ki se je imenovalo *Terg* ali *Twer*. Taka naselja so bila običajna v pozni bronasti dobi (1200–1000 pr. Kr.), zaznamovalo jih je kamnito obzidje, ki je varovalo hiše. Od tega prazgodovinskega naselja je kasneje nastalo rimsko mesto *Tergeste*, ki se je od vrha griča spuščalo do morja. Vidni so ostanki velike rimske bazilike, namenjene trgovskim, upravnim in pravnim poslom, ki je mejila na rimski *forum*, tj. glavni trg, jedro mestnega, družbenega in verskega

življenja. Starorimski ostanki so vidni tudi v zvoniku katedrale, saj je na istem mestu stalo svetišče, posvečeno rimskim bogovom Jupitru, Junoni in Minervi.

Grad svetega Justa, ki se mogočno dviga nad mestom, so večkrat dogradili in spremenili. Graditi so ga začeli leta 1470, dokončali pa komaj leta 1630. Od začetne utrdbe, imenovane *Casa del Capitano* 'kapetanova hiša', je avstrijski cesar Friderik III. dal zgraditi grad, ki se je v izmenični nadvladi Benečanov in Avstrijcev širil in utrjeval. Danes ima v gradu svoj sedež mestni muzej z lepo zbirko srednjeveškega orožja.

Že prej omenjena stolnica sv. Justa je sad združitve dveh bazilik v 14. stoletju, in sicer manjše cerkve sv. Justa iz 9. stoletja in Marijine cerkve iz 11. stoletja. Iz 14. stoletja je tudi mogočni zvonik. V katedrali je, tako kot tudi v drugih mestnih cerkvah, v slovenščini pridigal mladi Primož Trubar, ki ga je škof Pietro Bonomo gostil, spodbujal in posvetil. V ulici, ki se spušča od vrha griča, se je v Palači *Bonomo* Trubar izobraževal. Poleg Trubarja je v Trstu po slovensko pridigal tudi Janez Svetokriški, ki je leta 1679 bil predstojnik v kapucinskem samostanu v Trstu (samostan je na pobočju na drugi strani griča).

2 Staro mesto

Od griča se spustimo navzdol po ostrih in občasno ozkih ulicah, ki nas peljejo do Richardovega slavoloka, ki je včasih bil eno izmed mestnih vrat v rimsko mesto, danes je vgrajen v bližnjo stavbo. Od tod nas pot v smeri glavnega trga pelje mimo male bazilike svetega Silvestra (najstarejše ohranjene cerkve v mestu) in mogočne baročne cerkve svete Marije Velike ter jezuitskega zavoda, v katerem so bili za časa fašizma zaprti tudi mnogi Slovenci, saj so zavod spremenili v zapor. Od tod se obiskovalec lahko sprehodi mimo zavoda po Donotovi ulici, okoli rimskega gledališča in judovske četrti, ali pa se od cerkve spusti direktno po imponantnem stopnišču navzdol proti občinski palači. Nedaleč od te, na vogalu ulic *dei Rettori* in *Malcanton*, stoji palača Marenzi, v kateri je v 17. stoletju živela baronica Maria Isabella Marenzi. Ta si je z materjo, baronico Ester Maksimilijano Coraduzzi, ki je živela na Notranjskem, dopisovala v slovenščini. Pisma je v knjigi *Slovenska plemiška pisma* (Trst: Založba tržaškega tiska, 1980) zbral raziskovalec in etnomuzikolog, slavist Pavle Merku. Le nekaj korakov od te palače, tik za občinsko palačo, je stavba, v kateri se je leta 1747 rodil baron Žiga Zois. Oče Michelangelo je bil Italijan, mati Ivana pa Slovenka, tako da je že kot otrok vzljubil slovenski jezik. Čeprav se je družina kmalu preselila na Kranjsko (oče je tam imel posestva, rudnike, fužine), je veliki razsvetljenec in mentor pustil svojo sled tudi v Trstu. Žal gre marsikateri Slovenec nemoteno mimo te stavbe in sploh ne ve, da je za nas pomembna, saj še vedno čakamo na postavitve spominske table.

3 Trg zedinjenja Italije – Veliki trg

Le par korakov pod oboki občinske palače nas privede na Veliki trg, ki se na drugi strani odpira na morje. V Zoisovem času se je veliko manjši trg imenoval Trg svetega Petra po cerkvi, ki je stala na njem, večji del trga je zalivalo morje – to označujejo modre lučke, ki so jih ob zadnji prenovi vgradili v kamniti tlak. V času Rimljanov pa je pristanišče segalo do današnje občinske palače in še malo dlje. Danes velja, da je ta trg največji trg v Evropi, ki se odpira na morje, in četudi ni največji, je gotovo eden najlepših. Tudi zato se tu Tržačani zelo radi srečujejo, sprehajajo, posedajo po kavarnah in uživajo ob čudovitem pogledu. Od leta 1719, ko je cesar Karel VI. izdal odlok, da se v Trstu ustanovi prosta luka, in se je mesto začelo naglo širiti s prihodom trgovcev, mornarjev in delavcev iz vseh dežel tedanjega cesarstva kot tudi od drugod, je trg postal novo srce mesta ter povezovalni člen med novim in starim delom mesta. Današnje podobo je dobil v 19. stoletju, ko so postopoma podrli in na novo zgradili skoraj vse stavbe, razen tistih, ki so zapirale pogled na morje.

Čudovita občinska palača, ki je postavljena nasproti morju, je grajena v eklektičnem stilu. Stolp z mestno uro krasita kipa, ki bijeta na zvon, imenujeta pa se s slovenskima imenoma, *Mihec in Jakec* (v tržaškem italijanskem narečju *Michez e Jachez*). Ob vходу v palačo sta do leta 1936 stala tudi kipa njunih žen, Tince in Marjance, ki sta v rokah držali plinski svetilki. Poleg občinske palače krasijo trg še palača Modello, palača Stratti z znamenito kavarno *Caffè degli Specchi*, eno najstarejših in najbolj priljubljenih kavarn v Trstu, Vladna palača s čudovitimi mozaiki, palača Vanoli z lepim hotelom *Duchi d'Aosta* in Deželna palača, nekdanja palača tržaškega Lloydja. Trg krasita tudi baročni Vodnjak štirih celin in spomenik cesarju Karlu VI., na morski strani pa visoka drogova z mestnim grbom, tržaško helebardo. Na drugi strani glavne ceste pa se Tržačani zelo radi sprehodijo po pomolu *Audace*, ki se je nekoč imenoval *San Carlo* in ga v slovenski literaturi poznamo zaradi Kettejeve otožne pesmi *Na molu San Carlo*. S pomola lahko uživamo čudovit pogled na mesto, lahko pa tudi opazimo, da je mestna četrt, ki je zrasla severovzhodno od glavnega trga, zelo enakomerno razporejena, saj so tu včasih bile soline, ki so jih urbanisti spretno izkoristili za načrtovanje novega dela mesta.

4 Borzni trg

Do Borznega trga so segali nekoč kanali, kjer so pristajale tovarne ladje, na kar nas spominja ulica z imenom *Canal Piccolo* (Mali kanal), znana tudi kot *Canal del vin* (Kanal vina). Na trgu stoji stara Borzna palača (*Borsa Vecchia*, 1802, arhitekt Antonio Mollari), ki je danes sedež Trgovinske zbornice in lep primer neoklasicizma. Ker so prostori stare borze postali pretesni, so leta 1928 zbornico premaknili v bližnjo palačo Dreher iz leta 1908, ki je pred tem bila priljubljena restavracija in pivovarna, kamor je

rad zahajal tudi irski pisatelj James Joyce. Za Borznim trgom in županstvom se širi judovski geto s svojimi značilnimi ozkimi ulicami. Na zahtevo katoliške Cerkve ga je leta 1696 dal ustanoviti Leopold I. V njem so bili Židje primorani živeti vse do leta 1784, dve leti potem, ko je Jožef II. razglasil svobodo veroizpovedi. V getu so se nahajale štiri sinagoge in štiri šole. Delno so ga porušili v fašističnem obdobju leta 1937, ko so zgradili tržaško kvesturo in nekatere druge palače. Vhod v judovski geto vodi prehod *Portizza*, ki ga krasí *pandur* oz. tipičen okrasni element tržaških vrat in prehodov. V kamnite oboke so namreč bogati meščani dali vklesati moško obličje s košatimi brki in glavo vojščaka oziroma biriča. Omembe vredna je tudi hiša Bartoli iz leta 1905, delo slovenskega arhitekta Maksa Fabianija. Hiša Bartoli je lep primer tržaškega secesijskega sloga. Pročelje krasijo zastekljena veranda v visokem pritličju in florealni motivi.

Nasproti prehoda *Portizza* stoji poznoneoklasicistična palača Tergesteo (arhitekt Francesco Bruyn, 1840) s prehodom – Galerijo Tergesteo, ki vodi na Verdijev trg, kjer se nahaja istoimensko operno gledališče Verdi. Notranjost je tipičen primer zaprte galerije v obliki križa s stekleno obokano streho. Tu je nekoč stala znana kavarna Tergesteo, kjer so se v preteklosti zbirali slovenski intelektualci. Prav v drugem nadstropju palače Tergestej so člani Slavljanskega društva leta 1848 najeli prostore, v katerih je že istega leta zaživelo društveno delovanje pod vodstvom takrat uveljavljenega pesnika Jovana Vesela Koseskega. Leta 1849 je društvo začelo objavljati v slovenščini in hrvaščini prvi slovanski krajevni list, *Slavjanski rodoljub*. Od pomladi narodov dalje je v Trstu izšlo več slovenskih listov, ustanovljenih je bilo več slovenskih društev, krožkov, dramskih skupin in zborov. Leta 1861 je na bližnjem Velikem trgu bila ustanovljena prva nacionalna čitalnica na celotnem etnično slovenskem ozemlju avstrijskega cesarstva, in sicer Slavjanska čitalnica. Prvi tajnik je bil znani slovenski pesnik, pisatelj in kritik Fran Levstik, ki je v povesti *Martin Krpan* pripovedoval, kako je ta junak tovoril cenjeno angleško sol prav med Trstom, Vrhom pri Sveti Trojici in Dunajem.

Leta 1874 je bilo nato ustanovljeno rodoljubno društvo *Edinost*, ki je do leta 1928 izdajalo prvi, istoimenski slovenski krajevni dnevnik. Leta 1888 pa je začela delovati pri Svetem Jakobu v Trstu prva krajevna šola s slovenskim učnim jezikom, ki so jo zgradili s prispevkom vseh Slovencev. Zanimiv je podatek, da je to šolo v šolskem letu 1913–14 obiskovalo kar 1560 učencev.

V bližini Borznega trga, in sicer v Ulici Cassa di Risparmio, še danes dobimo *Buffet da Pepi*, priljubljen bife, kjer lahko okusimo tradicionalne tržaške specialitete. Za Slovence je zelo pomembna tragična zgodba njegovih nekdanjih lastnikov – družine Tomažič. Pepi je bil namreč oče slovenskega narodnega heroja Pinka in Danice Tomažič, poročene Vuk. Življenje te družine sta tragično zaznamovala fašizem in druga svetovna vojna.

5 Veliki kanal

Veliki kanal (*Canal grande*) se nahaja v Terezijanski četrti, ki nosi ime po cesarici Mariji Tereziji. Veliki trg deli namreč mesto na dva dela, na eni strani se širi Terezijanska četrt in na drugi strani Jožefinska četrt. Od številnih tržaških kanalov je danes ostal le Veliki kanal, ki z nabrežja pelje do Trga svetega Antona, kjer se dviga neoklasicistična cerkev svetega Antona Novega (arhitekt Pietro Nobile, 1842).

Kanal je širok 28 m in dolg 372 m, zgrajen je bil leta 1754 na izsušenih solinah. V zlatem obdobju mesta so bile tu zasidrane velike trgovske jadrnice, dvizni in vrteči mostovi pa so jim dovoljevali prehod v kanal.

Veličastna stavba, ki jo vidimo že z nabrežja, je neoklasicistična cerkev svetega Antona Novega, delo arhitekta Pietra Nobileja. V cerkvi se še danes odvija sveta maša v slovenščini in poje slovenski cerkveni zbor. Vredna ogleda je tudi mogočna srbskopravoslavna cerkev svetega Spiridiona s svojimi petimi turkiznimi kupolami.

Ob kanalu se širi Trg *Ponterosso* oz. Ponteroš ali trg ob Rusem mostu, saj je ime dobil po bližnjem železnem mostu, ki je s časom zarjavel in postal rjasto rdeče barve.

Trg krasi kamnit baročni vodnjak s kipom dečka, voda je nekoč v vodnjak pritekala direktno iz vodovoda pri Svetem Ivanu in zaradi tega so slovenske branjevke dečka poimenoval v Ivančka (*Giovanin*). Trg je bil nekoč znan, ker so se tu nahajale stojnice slovenskih branjev, ki so se vsako jutro s Krasa peš spustile v mesto, da bi prodajale svoje pridelke, cvetje, ribe in marsikaj drugega. Na trgu je imel svojo stojnico s svežim maslom tudi oče tržaškega pisatelja Borisa Pahorja (1913–2022), ki trg večkrat omenja v svojih delih.

Na Rusem mostu vidimo kip irskega pisatelja Jamesa Joyceja, ki spada med najuglednejše evropske književnike 20. stoletja, ki je v Trstu preživel enajst let in se vključil v tržaško intelektualno življenje. Bil je velik prijatelj pesnika Umberta Sabe in pisatelja Itala Sveva, poučeval je angleščino na Berlitz school in sodeloval z italijanskim tržaškim dnevnikom *Il Piccolo*.

6 Oberdankov trg in Narodni dom

Naš idejni sprehod in skok v preteklost se zaključi v samem osrčju sodobnih slovenskih kulturnih, gospodarskih in športnih organizacij. Oberdankov trg, nekdanj Kasarniški trg in danes poimenovan po Wilhelmu Oberdanku, je eno izmed žarišč današnjega slovenskega Trsta. Tu med drugim dobimo Tržaško knjižno središče, ki je edina slovenska knjigarna v samem mestnem središču. Poleg tega pa ima v tem predelu mesta svoj sedež kopica kulturno-političnih organizacij, kot npr. Zveza slovenskih kulturnih društev (ZSKD), Narodna in študijska knjižnica v Trstu (NŠKT), Združenje slovenskih

športnih društev v Italiji (ZSŠDI), Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ) itd. Tu blizu je tudi sedež slovenskih katoliških organizacij, kot sta Slovenska prosveta in Svet slovenskih organizacij (SSO). V okolici je še vrsta pomembnih slovenskih ustanov, kot slovenski radio in televizija RAI Trst A, SLORI, časopis *Primorski dnevnik* in nedaleč še vrsta osnovnih, srednjih ter višjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom ter Stadion 1. maja.

Le nekaj korakov za Oberdankovim trgom in končno postajo openskega tramvaja se nahaja tržaški Narodni dom. Danes imajo tu svoj sedež Visoka šola modernih jezikov za tolmače in prevajalce Univerze v Trstu, Slovensko informativno središče in Oddelek za mlade bralce Narodne in študijske knjižnice. Do leta 1920 pa je bila ta stavba središče tržaških Slovencev in drugih Slovanov, ki so prebivali v mestu. Načrt za mogočno racionalistično štirinadstropno stavbo je zasnoval arhitekt Maks Fabiani, zgradilo pa jo je v obdobju med 1902–1904 slovensko tržaško gradbeno podjetje Martelanc. V njej so bili sedeži 33 kulturnih organizacij, društev in ustanov, a tudi Glasbena matica, gledališče, telovadnica, banka, Hotel Balkan, kavarna in 2 restavraciji. Knjižnico narodnega doma so že leta 1919 napadli vandali in 13. julija 1920 so ga italijanski nacionalisti ter fašisti požgali v okviru pogroma nad slovenskimi in slovanskimi ustanovami ter podjetji v Trstu. Narodni dom je bil deklarativno v celoti vrnjen slovenski narodni skupnosti komaj ob 100. obletnici požiga in sicer leta 2020, prenos je italijanska vlada z dekretom potrdila oktobra 2021, pogodba o brezplačnem prenosu Fabianijeve palače pa je bila podpisana ob prisotnosti italijanskega predsednika Sergia Mattarelle marca 2022.

VIRI IN LITERATURA

- BEZIN, Erika, DOLHAR, Poljanka, KAFOL, Martina, TRETJAK, Mitja, 2011: *Kako lep je Trst – Vodnik po slovenskem Trstu in okolici*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- DE DOMINIS, Elisabetta, 2006: SMS via mare. *Condé Nast Traveller Gold* 40. 78–89.
- KOŠUTA, Miran, 2010: Po sledovih slovenske prisotnosti in kulture v Trstu. Rokopis.
- MIRABELLA ROBERTI, Mario, VIDULLI TORLO, Marzia, 2001: *Il colle di San Giusto, La cattedrale, il castello e i musei*. Trst: Bruno Fachin Editore.
- TRETJAK, Mitja (ur.), 2014: *ArTSprehod, literarne sledi Slovencev v Trstu*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- UMEK, Evelina, 2000: *Sprehod z baronom in drugimi imenitnimi Slovenci*. Ilustrirala Živa Pahor. Trst: Mladika.

Valerio Piasentier

Državni izobraževalni zavod Gregorčič, Gorica

valerio.piasentier@solskicenter.net

Vloga oglejskega patriarhata pri (ponovnem) pokristjanjevanju slovenskega prostora

V prispevku je na kratko predstavljeno, kako se je krščanstvo postopoma širilo na slovenskem poselitvenem prostoru, s posebnim poudarkom na vlogi oglejske cerkve, ki je bila v tem oziru temeljnega pomena. Na tem območju je prišlo do dveh valov pokristjanjevanja: drugi val je potekal po prihodu Avarov in Slovanov v drugi polovici 6. stoletja, ker je njihov prihod skoraj v celoti izbrisal prisotnost kristjanov, ki so bili tu pokristjanjeni že prej. Veliko zaslugo za drugi val pokristjanjevanja je imel Pavlin II., oglejski patriarh, ki je postavil temelje za trajno spreobrnitev tukajšnjih Slovanov, kasnejših Slovencev.

V zgodovini pokristjanjevanja današnjega slovenskega prostora odigrava Oglej s svojimi škofi in kasneje patriarhi ključno vlogo. Rimljani so Oglej ustanovili leta 181 pr. n. št., ko so poslali približno 3000 legionarjev, da bi ustanovili utrjeno naselje, ki bi ščitilo severovzhodne meje rimske republike. Samo mesto se je zelo hitro razvijalo zaradi svoje ugodne lege in je nekaj stoletij kasneje postalo eno izmed največjih mest rimskega cesarstva. V takem okolju se je krščanska vera naglo širila: že v prvem stoletju n. š. naj bi tu mučili in usmrtili sv. Mohorja in Fortunata, ki veljata za na napol legendarna ustanovitelja oglejske cerkve. V petem stoletju je metropolija oglejskega škofa segala od Gardskega jezera na zahodu do Blatnega jezera in reke Donave na vzhodu. Vključevala je torej rimske province *Venetia et Histria*, *Raetia Secunda*, *Noricum*, *Pannonia Savia* in *Pannonia Prima* (Menis 2002: 40), kar seveda pomeni tudi celotni današnji slovenski prostor, v katerem so že nastajale krščanske skupnosti. Težave pa so se za oglejsko cerkev povečale s postopnim propadom Zahodnega Rimskega cesarstva in z vdorom ljudstev, ki so to območje večkrat ropali in pustošili. Največjo škodo so Ogleju prizadeli Huni leta 452, ko so mesto osvojili in popolnoma uničili.

Med 5. in 6. stoletjem sta se na območju oglejske cerkve izmenjevali gotska in bizantinska oblast, ki nista oškodovali delovanja cerkvenih institucij. Oglejski škofje, ki so se sčasoma začeli imenovati patriarhi, so v tem obdobju bili še vedno dokaj vplivni, saj so redno sklicevali koncile. Oglejska metropolija je bila takrat še vedno obširna in je imela sledeče sufraganske škofije: Padova, Verona, Vicenza, Asolo, Trento, Feltre, Belluno, Ceneda, Concordia, Treviso (na območju današnje Italije) ter škofije v Istri in na ozemlju južno od Drave (Pavlin 2007: 18). Zadnji veliki provincialni koncil se je odvijal leta 579 v Gradežu in na njem so sodelovali sufraganski škofje dvajsetih diecez

(Cuscito 1998: 89). Na tem koncilu so sodelovali tudi škofje iz starih rimskih provinc Norik in Panonija. Na naslednjem provincialnem koncilu leta 590 v Maranu pa škofje z ozemlja današnje Avstrije in Slovenije niso več sodelovali (Kos 1902: 85; Cuscito 1980: 229–230).

Razlog za odsotnost zgoraj imenovanih škofov na omenjenem koncilu je zelo jasen, in sicer osvojitve Apeninskega polotoka s strani Langobardov, ki se je začela leta 568, ter posledična naselitev Avarov in Slovanov na vzhodu današnje Furlanije (Žužek 2007: 263). Ti dve ljudstvi sta za razliko od Langobardov imeli politeistično vero in to je povzročilo postopno opuščanje krščanske vere na tem območju. Poskusi ponovnega pokristjanjevanja s strani oglejske cerkve na območju Slovanov in Avarov se začnejo že v obdobju langobardske nadoblasti v Furlaniji, vendar z zelo majhnim uspehom. Dva poskusa sta izpričana med letoma 610 in 620, nato v obdobju po letu 640 še eden in končno še eden leta 664, vendar so bili vsi ti poskusi le kratkotrajni stik s perifernim območjem, brez širšega cilja in pomena (Bratož 1998: 147). Za drug način širitve krščanske vere pa je poskrbelo latinsko prebivalstvo, ki je ostalo na tem območju še po prihodu Avarov in Slovanov, ker se je umaknilo v manj prehodna gorata območja (t. i. višinska naselja), kjer je še v 7. stoletju obdržalo manjše stike z Rimom (Bratož 1998: 148–149). Vse te poskuse je izjalovil razkol znotraj oglejskega patriarhata, saj se je po prihodu Langobardov le-ta razdelil na oglejski patriarhat (ozemlje, nad katerim so zavladali Langobardi) in gradeški patriarhat (južni, obalni pas, ki je ostal del Bizantinskega cesarstva in ga je upravljal Ravenski eksarhat). Temu sporu se je dodala še shizma Treh poglavij, ki je bila označena kot herezija in ki se je zaključila šele leta 698 (Cuscito 1980: 211). Oglejski patriarhi so podprli shizmo Treh poglavij, gradeški patriarhi pa so podprli ortodoksno krščanstvo. Oglejski patriarhat je zaradi vsega naštetega doživljal hudo krizo (Cuscito 1998: 91–92).

Preobrat se je odvil po letu 787, ko je umrl oglejski patriarh Siguald (Paschini 1935). Za njegovega naslednika je Karel Veliki, ki je leta 774 premagal Langobarde v Italiji in osvojil celotno deželo, imenoval Pavlina. Po izročilu naj bi se Pavlin rodil leta 726 v kraju Premarjag/Premariacco pri Čedadu v družini Saccavini, ki je bila italskega in ne germanskega oz. langobardskega izvora (Chiesa 2014; Giannoni 1896: 7). Pred letom 776 se je priključil Karlovi dvorni akademiji (*Schola palatina*) (Paschini 1935; Chiesa 2014). Po odločitvi Karla Velikega, da bo Pavlin novi oglejski patriarh, je milanski nadškof Peter imenoval Pavlina za škofa, nato pa naj bi ga že v prvih mesecih leta 788 papež Hadrijan imenoval za škofa metropolita (Menis 1998: 75). S Pavlinovim prihodom so se razmere za oglejski patriarhat ponovno izboljšale. Področja Pavlinovega delovanja (reformiranje in konformiranje v skladu s Karlovimi določili) zgodovinar Gian Carlo Menis predstavlja v petih točkah: nova pravila in vzgoja klerikov, spodbujanje pobožnosti med laiki, preureditev liturgije, neposredno delovanje na terenu in misijonarjenje pri Avarih in Slovanih (Menis 2002: 80).

Leta 796 naj bi Pavlin skupaj s salzburškim škofom Arnom sodeloval pri Pipinovem (Pipin je bil sin Karla Velikega) pohodu proti Avarom, v katerem je bil drugič uničen avarski *ring*, ki je bil prvič osvojen že leto poprej (Piusi 1998: 127; Bratož 1998: 154). Pohod se je zaključil po priključitvi avarskega kaganata frankovski državi, takrat pa se je pojavila težava, kako pokristjanjevati politeistična ljudstva, ki so živela na tem območju. V ta namen je bil istega leta sklican koncil *ad ripas Danubii* 'ob bregu reke Donave', na katerem je Pavlin predlagal, da bi pri pokristjanjevanju Slovanov in Avarov uporabili milejši pristop pokristjanjevanja, podoben temu, ki so ga uporabili za pokristjanjevanje Ircev in Anglosasov (Paschini 1935). Pokristjanjevanje Slovanov in Avarov bi namreč morali izvajati na način, da bi se ta ljudstva na koncu sama odločila za krst, torej da bi sprejemanje krščanstva ne bilo prisilno in masovno kakor nekaj let prej pri Sasih, ker je to privedlo do številnih uporov. Koncil *ad ripas Danubii* velja bolj za diktat kot za pravi koncil, ker je na njem le Pavlin dajal predloge in sprejemal odločitve, ne da bi upošteval mnenj ostalih udeležencev (Bratož 1998: 160). V virih ni ohranjen noben zapis o načinu poteka misijonarjenja ali o vzpostavitvi nove cerkvene ureditve na ozemlju Avarov in Slovanom (Bratož 1998: 156).

Na ozemlju Avarov in Slovanov se je poleg oglejskega patriarhata s pokristjanjevanjem mnogobožcev ukvarjala tudi salzburška nadškofija pod vodstvom že imenovanega škofa Arna. Mejo med cerkvenima institucijama v Panoniji je določil Pipin leta 796 na reki Dravi – isto mejo je kasneje leta 803 potrdil tudi sam Karel Veliki (Menis 1998: 84). S tem se je skrčilo zgodovinsko ozemlje oglejskega patriarhata, ki je prvotno segalo čez Dravo. Zato so se Pavlinovi nasledniki sprli s salzburško nadškofijo. Ta spor in boj za vpliv v Panoniji ni povzročil nobenih sprememb pri političnih mejah škofij, saj je Karel Veliki leta 811 ponovno postavil mejo na Dravo.

Proces pokristjanjevanja Slovanov in Avarov pod okriljem oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije se omenja zgolj na koncilu *ad ripas Danubii*, ker so si kasneje sledili le razni spori v zvezi z mejami med obema institucijama na vplivnih območjih, ki so trajali vse do konca 9. stoletja (Bratož 1998: 160). Ta proces je moral seveda biti dolg in vsaj na začetku dokaj težaven tudi zaradi (ne)znanja jezika in ovir pri sporazumevanju, kakor poroča misijonar Blancid v nekem pismu, poslanem iz Panonije leta 801 ali 802 (Menis 1998: 86). To pismo je edini dokaz o delovanju misijonarjev oglejske cerkve v Pavlinovem času. Sadovi pokristjanjevanja so vidni šele pri Pavlinovih naslednikih. Patriarha Ursus in Maksencij sta se ponovno sprla s salzburško nadškofijo glede meje na vplivnih območjih in spet je bila potrjena mejo na Dravi.

Na koncu spisa, ki poroča o koncilu *ad ripas Danubii*, so omenjena tri ljudstva, ki imajo drugačne navade pri krščenju. Ta ljudstva, o katerem ni nobenih dodatnih informacij, bi lahko bili latinski staroselci, spreobrnjeni Slovani ali druga germanska ljudstva, ki so sestavljali avarsko multietnično skupnost (Bratož 1998: 177). Med te Slované bi mogoče lahko prištevali tudi Karantance, ki so se spreobrnilo po delovanju

salzburške škofije v času škofa Vergila (746/747–784; obdobje treh karantanskih knezov Boruta, Gorazda in Hotimirja). Omenjene krščanske skupnosti so zaradi svojega manjšega števila in redkih stikov z osrednjo cerkveno ureditvijo verjetno ohranjale še stare staroverske običaje ali pa so sprejele nove, drugačne od osrednjih, zaradi vpliva poganskih ver ali nizke stopnje pismenosti. Zgodovinar Rajko Bratož je postavil teorijo, da so omenjeni nepismeni kleriki v spisu o koncilu *ad ripas Danubii* kleriki teh ohranjenih krščanskih skupnosti, ki so sicer poznali svete knjige, vendar v nekoliko spremenjeni obliki (Dolinar 1988: 140).

Koncil *ad ripas Danubii* je pomemben, ker je postavil temelje za trajno pokristjanjenje ozemlja, na katerega so se naselili Slovani. Oglejski patriarhat je pri tem procesu odigral ključno vlogo, v enaki meri, kot jo je odigral v času prvega pokristjanjevanja tega prostora, pred prihodom Avarov in Slovanov. Pavlin II. je bil glavni vršilec tega pokristjanjevanja, a vse zasluge za to ne grejo samo njemu. Širjenje frankovskega kraljestva je prineslo politično združitev ozemelj na severnem delu Jadrana, Pavlinovo tesno sodelovanje s Karlom Velikim in furlanskim grofom Erikom ter njegovimi nasledniki pa je privedlo do tega, da so se Pavlinove reforme ohranile v času.

VIRI IN LITERATURA

- BRATOŽ, Rajko, 1998: La cristianizzazione degli Slavi negli atti del convegno ad ripas Danubii e del concilio di Cividale. Sandro Piussi (ur.): *XII centenario del concilio di Cividale (796–1996). Convegno storico-teologico. Atti*. Videm/Udine: Pubblicazioni della Deputazione di storia patria del Friuli.
- CHIESA, Paolo, 2014: Paolino II, patriarca di Aquileia. *Dizionario Biografico degli Italiani* 81. Roma: Treccani. Na spletu.
- CUSCITO, Giuseppe, 1998: Aspetti e problemi della chiesa locale ai tempi di Paolino. Sandro Piussi (ur.): *XII centenario del concilio di Cividale (796–1996). Convegno storico-teologico. Atti*. Videm/Udine: Pubblicazioni della Deputazione di storia patria del Friuli.
- CUSCITO, Giuseppe, 1980: La fede calcedonese e i concili di Grado (579) e di Marano (591). *Antichità Altoadriatiche* XVII/1. 207–230.
- DOLINAR, France, 1988: Paolino e gli sloveni. Giuseppe Fornasir (ur.): *Atti del convegno internazionale di studio su Paolino d'Aquileia del XII centenario dell'episcopato*. Videm/Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli.
- GIANNONI, Carl: 1896. *Paulinus II Patriarch von Aquileia. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte Österreichs im Zeitalter Karls des Großen*. Dunaj/Wien: Mazer & Co.
- KOS, Franc, 1902: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku: 1. knjiga (501–800)*. Ljubljana: Leonova družba.
- MENIS, Gian Carlo, 1998: San Paolino d'Aquileia grande vescovo riformatore. Sandro Piussi (ur.): *XII centenario del concilio di Cividale (796–1996). Convegno storico-teologico. Atti*. Videm/Udine: Pubblicazioni della Deputazione di storia patria del Friuli.
- MENIS, Gian Carlo, 2002: *Storia del Friuli. Dalle origini alla caduta dello Stato patriarcale (1420) con cenni fino al XX secolo*. Videm/Udine: Società Filologica Friulana.

- PAVLIN, Oglejski patriarh, 2007: *Opere 1*. Ur. Giuseppe Cuscito. Gorica/Gorizia: Città nuova, Società per la conservazione della basilica di Aquileia.
- PASCHINI, Pio, 1935: Paolino II, patriarca di Aquileia. *Enciclopedia Italiana*. Na spletu.
- PIUSSI, Sandro, 1998: Il concilio di Cividale nella storia dell'Impero carolingio. Sandro Piusi (ur.): *XII centenario del concilio di Cividale (796–1996). Convegno storico-teologico. Atti*. Udine: Pubblicazioni della Deputazione di storia patria del Friuli.
- ŽUŽEK, Aleš, 2007: Naselitev Slovanov v vzhodnoalpski prostor. *Zgodovinski časopis* 61/3–4. 261–287.

Utemeljitev
častnih članstev
in priznanj

Andreja Žele

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

andreja.zele@ff.uni-lj.si

Miran Hladnik**Utemeljitev podelitve častnega članstva Miranu Hladniku**

Miran Hladnik, literarni zgodovinar, redni profesor slovenske književnosti na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in avtor več knjig o slovenski književnosti, je strokovni in širši javnosti najbolj poznan zlasti kot osnovelec in zdaj že dolgoletni urednik diskusijskega foruma SlovLit, ki povezuje sloveniste in druge interese za slovensko literaturo, kulturo in humanistiko doma in po svetu, in danes se njegov članski obseg šteje že v tisočih.

Sicer se kolega Miran ukvarja s kvantitativnimi raziskavami slovenske pripovedne proze, od leta 1995 pa zlasti s slovenskim zgodovinskim romanom. V začetku devetdesetih je z izkušnjami in pobudami, ki jih je dobil med strokovnim bivanjem v tujini, bil eden prvih in redkih, ki so začeli v humanistične vede na Slovenskem vnašati uporabo računalniških metod. Miran je to preizkusil najprej na svojem področju, tako je pri analizi pripovedne proze spodbudil uporabo računalniško podprte statistične metodologije. In to nadaljuje in nadgrajuje z novim in novim študijskim gradivom še danes, nadgrajuje tako teoretično kot metodološko.

Miran Hladnik se je na Filozofski fakulteti zaposlil leta 1979 in v začetku osemdesetih postal asistent pri profesorjih Francu Zadravcu in Matjažu Kmeclu. Od sredi osemdesetih do sredine devetdesetih je kar nekaj let študijskega in strokovnega časa preživel v tujini – v šolskem letu 1984/1985 je bil Fulbrightov lektor za slovenščino na Kansaski univerzi; enkrat tedensko je poučeval potomce slovenskih izseljencev v Kansas Cityju in Pittsburgu, tja se je vrnil še v šolskem letu 1994/1995. V letih 1980, 1981 in 1986 se je krajši čas izpopolnjeval na Dunaju, kot Humboldtov štipendist pa šolsko leto 1989/1990 preživel v Göttingenu. Kot je bilo že omenjeno, mu je spoznavanje modernejših tehnologij omogočilo, da je leta 1995 v računalniški obliki začel objavljati tedenske *Novice Oddelka za slovanske jezike in književnosti*, ki jih je leta 1999 nadomestil SlovLit. Svoje literarnovedne in slavistične izsledke ter fotografski in video material prosto dostopno objavlja na spletu – na Wikipediji, Wikiviru, Wikiverzi in Wikiknjigah, na portalu Academia.edu,

Geopediji in YouTubu. In kot sam priznava: »Zavzeto seminarsko delo z Wikipedijo, Wikivrom in Wikiverzo me kvalificira za wikipiholika.«

Poleg dela na matični filozofski fakulteti je gostoval in predaval na univerzah v Krakovu (1983, 1998) in Varšavi (1983), Regensburgu (1983, 1990), Katovicah, Kansas Cityju in Pittsburgu (1984), New Orleansu in State Parku (1985), Göttingenu (1989, 1990), Münchnu (1990), Sombotelu (1991, 2002), Sonthofnu in Miamiju (1991), na Dunaju (1992/1993), v Bratislavi (1993), Bernu (1994), Bowling Greenu in Lawrencu (1995), Gradcu (1996, 1999), Brnu (1997), Novigradu (1999), Zagrebu (2000), Torontu in Edmontonu (2000), Budimpešti (2002), Bukarešti (2002), Kielu (2004), Wittenbergu (2005).

Njegov živahni in radovedni duh mu ne dovoli, da ne bil ves čas aktiven in zlasti tvoren v različnih uredništvih in društvih, tako je bil eden izmed glavnih članov debatnega krožka slavistov in tudi v sourednik lista Slava, med 1995 in 2001 je bil urednik fakultetnih učbenikov pa predstojnik Oddelka za slovanske jezike in književnosti (od 1996 do 1998).

Med leti 1991 in 1994 je bil predsednik Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture in leta 2002 enaindvajsetega slovenističnega simpozija z naslovom Slovenski roman. Od 1997 do 1999 je bil nacionalni koordinator za literaturo v svetu za humanistiko pri Ministrstvu za znanost.

Je član kluba Humboldtovih štipendistov Slovenije, mednarodnega slavističnega združenja Society for Slovene Studies in seveda od vsega začetka svojega slovenističnega in slavističnega delovanja tudi član Slavističnega društva Slovenije, v letih 2004 do 2006 je bil njegov predsednik in potem še dolgoletni blagajnik. Ker pa pod okrilje Slavističnega društva Slovenije sodi med drugim tudi Slavistična revija, velja omeniti, da je bil njen tehnični urednik od 1981 pa vse do leta 1994, potem član njenega uredništva in zdaj je že nekaj let tudi odgovorni urednik Slavistične revije.

Miranovo vsestransko in široko delovanje vključuje tudi najširša kulturna in humanistična prizadevanja za boljšo in večjo osveščenost o družbenem, kulturnem in okoljskem stanju. In da pri vsem tem ni aktiven samo z besedami, ampak tudi z dejanji, potrjujejo med drugim že dosedanja priznanja – je dobitnik nagrade Sklada Borisa Kidriča za soavtorstvo pri Literarnem leksikonu (1986), Nagrade Republike Slovenije na področju šolstva (2012), Zlate plakete Združenj borcev za vrednote NOB Slovenije (2016) in Trubarjevega priznanja (2017), ki ga podeljuje Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani za prispevke k varovanju, ohranjanju in predstavljanju nacionalne pisne kulturne dediščine.

Ob vsem naštetem pa naj bo častno članstvo v Slavističnem društvu Slovenije kolegu Miranu Hladniku stanovsko priznanje za vse dosedanje delo, za njegovo strokovno in človeško pokončno držo, in hkrati tudi spodbuda in želja, da bi svoje znanje, ideje in energijo še naprej širil med kolege, med kolegi in s kolegi.

Marija Pirjevec Paternu

Univerza v Trstu, Visoka šola modernih jezikov za tolmače in prevajalce
pirjevec.paternu@gmail.com

Miran Košuta

Utemeljitev podelitve častnega članstva Miranu Košuti

Literarni zgodovinar, kritik, esejist, prevajalec, pisatelj in glasbenik Miran Košuta združuje v sebi več različnih, dopolnjujočih se sposobnosti, ki gredo od znanstvenega raziskovanja, prevajanja ipd. do umetniškega ustvarjanja na literarnem in glasbenem področju. V nasprotju z usmerjenostjo sodobnega človeka, ki v našem stehnziranem in dehumaniziranem svetu teži k vse večji specializiranosti znanja na najrazličnejših področjih, je Košuta zavzet zagovornik humanistične interdisciplinarnosti, ki je po njegovem temeljna postavka za intelektualno preživetje današnjega človeka. Lahko rečemo, da vse njegovo delo dosledno sledi temu načelu.

Rojen v Trstu 1960. leta, je svoje otroštvo in mladost preživel v rodnem Križu, v slikoviti, nekdam povsem slovenski ribiški vasi, le za dober lučaj oddaljeni od Pahorjevega »mesta v zalivu«. V primerjavi s primorskimi pisci in intelektualci, rojenimi v prvih desetletjih 20. stoletja, mu je bila med drugim prihranjena travma, ki sta jo skusila nestorja slovenskih pisateljev v Italiji, Boris Pahor in Alojz Rebula, ob prepovedi materinščine v času fašistične diktature, ko sta bila med drugim oropana neprecenljivega šolanja v maternem jeziku. Po maturi na klasičnem liceju Franceta Prešerna v Trstu je Košuta leta 1984 diplomiral iz slavistike in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Slovenistični študij je sklenil pod mentorstvom prof. Matjaža Kmecla s temo *Alamut: veliki tekst Vladimirja Bartola*. Tudi v kasnejših razpravah se je večkrat vračal k proučevanju tega na Slovenskem sprva prezrtega pisca in mu tudi kasneje posvetil svojo raziskovalno pozornost: od obsežne analitične študije *Vladimir Bartol – Alamut: roman-metafora* in raziskave o njegovi dramatikki do 4. knjige pisateljevega *Zbranega dela*, osredinjene na Bartolovo krajšo prozo po letu 1945, ki jo je avtor uredil kot so-delavec Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Izšla je leta 2020 v ugledni zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. Na Konservatoriju Benedetto Marcello v Benetkah je tri leta po slovenistični diplomi dokončal študij klarineta. Njegov posluš za melodijo, ki se mu je ob tem glasbenem instrumentu močno izostril, je bil nedvomno bistven pri analitičnem proučevanju slovenskih pesnikov, med njimi predvsem glasbeno nadarjenega Srečka Kosovela.

Košutova pot do akademske kariere pa je bila kljub njegovim vidnim raziskovalnim dosežkom na področju slovenske književnosti razmeroma dolga. Znotraj italijanskega univerzitetnega sistema je namreč slovenščina v primerjavi s pogloblitimi evropskimi jeziki kadrovske podcenjena in zapostavljena. Zaradi teh in drugih omejitev se slovenist le s težavo dokoplje do stalne namestitve na univerzi. Poklicno se je zato Košuta med letoma 1984 in 1993 posvetil založništvu, nato pa se za nekaj let zaposlil kot sodni prevajalec na Glavnem državnem pravdništvu Prizivnega sodišča v Trstu. Šele ko je zmagal na vsedravnem natečaju za izrednega univerzitetnega profesorja slovenskega jezika in književnosti (leta 1998), je bil nastavljen na rimskem vseučilišču La Sapienza, kjer je bil hkrati predstojnik tamkajšnje slovenistike. Ne gre prezreti, da je v času rimskega poučevanja kot pogodbenik predaval tudi na tržaški univerzi. Iz Rima se je na začetku tretjega tisočletja dokončno preselil v rodno mesto, kjer je na Oddelku za humanistične študije prevzel slovenistično predstojništvo in predavateljske dolžnosti.

Glavno področje Košutovega znanstvenega raziskovanja zadeva literarno zgodovino in tipologijo slovenske književnosti s poudarkom na nekaterih kanoniziranih avtorjih, kot so France Prešeren, Ivan Cankar, Srečko Kosovel in še kdo. Iz njegove bogate bibliografije je razvidno, da je posvečal posebno pozornost proučevanju slovenske literature v Italiji, njenih tipoloških značilnosti in stikov z italijansko književno kulturo. Med pisce, ki so posebej pritegnili njegovo pozornost, sodijo številni tržaški pisatelji in pesniki 20. stoletja: že omenjeni Vladimir Bartol, Boris Pahor in Alojz Rebula, ob njih pa Stanko Vuk, Josip Tavčar, Miroslav Košuta, Ace Mermolja in Marij Čuk.

Poleg številnih literarnozgodovinskih razprav, esejev in člankov, objavljenih v slovenskih kot tudi tujih znanstvenih in kulturnih revijah ter zbornikih, je objavil vrsto znanstvenih in esejističnih knjižnih del. Med njegove pomembnejše tovrstne publikacije se uvrščajo naslednje samostojne monografije v slovenščini: *Krpanova sol. Književni liki in stiki na slovenskem zahodu. Študije in eseji* (1996); *E-mejli. Eseji o mejni literaturi* (2008); *Mikrofonije. Izbrani govori in pogovori* (2010). V italijanščini pa: *Scritture parallele. Dialoghi di frontiera tra letteratura slovena e italiana* (1997);¹ *Slovenica. Peripli letterari italo-sloveni* (2005).² Obe Košutovi italijanski monografiji sta bili dobro sprejeti tudi v italijanskih tržaških intelektualnih krogih. V tem smislu je zgovorna uvodna misel italijanista Elvia Guagninija v knjigi *Scritture parallele* in pronicljiva spremna beseda pisatelja Claudia Magrisa v zbirki esejev *Slovenica*. Tudi to kaže, da je v novjšem času med italijanskimi kritiki in bralci mogoče zaznati večjo odprtost do slovenske literarne kulture kot v preteklosti.

Košutova prva knjiga s področja literarne zgodovine *Krpanova sol* vsebuje več študij in esejev o manjšinstvu, o pomembnejših piscih slovenske skupnosti v Italiji (o Vuku,

1 Slov. prevod: *Vzporedna pisanja. Obmejni dialogi med slovensko in italijansko književnostjo*.

2 Slov. prevod: *Slovenskosti. Italijansko-slovenske književne poti*.

Bartolu, Kosovelu, Rebuli) pa še o razmerju med novejšo italijansko in slovensko literaturo v Italiji. Krpanovo tovorjenje angleške soli z evropskega Zahoda med svoje ljudstvo je v sklepnem eseju *Krpanova sol* domišljeno aktualiziral tako, da je nanj navezal zgodbo o slovensko-italijanskih in obratnih literarnih odnosih skozi stoletja. V knjigi *E-mejli* iz leta 2008 ne gre prezreti Košutove temeljne razprave *Ime in duh rože*, v kateri je začrtal nekaj tipoloških in regionalnih značilnosti sodobnega slovenskega slovstva v Italiji. Ob vseh razlikovalnih potezah pa lahko ugotovimo, da je globinska duhovna shema piscev na skrajnem zahodnem robu slovenske zemlje neizpodbitno sestavni del slovenske književnosti.

Vendar Košuta ni samo prodoren raziskovalec slovenske literature, ampak tudi pisatelj. Ni namreč naključje, da sodi njegov knjižni prvenec prav na področje leposlovja. Gre za zbirko desetih kratkih proznih besedil, objavljenih v knjigi *Rapsodija v treh stavkih* iz leta 1989. Ob navedenem pa je opravil tudi obsežno uredniško delo. V tem kontekstu ne moremo mimo zbornika *Prešerniana*, v katerem so zbrani prispevki, ki so bili predstavljeni na mednarodnem simpoziju v Rimu ob dvestoletnici rojstva pesnika Franceta Prešerna. Zbornik je bil objavljen leta 2003 kot posebna priloga revije *Ricerche slavistiche* pod uredništvom dveh docentov rimskega vseučilišča La Sapienza – Janje Jerkov in Mirana Košute. Posebej opazna je tudi dvojezična antologija v dveh knjigah *Versi diversi/Drugačni verzi*, ki jo je leta 2006 založila Italijanska unija. Košuta je uredil prvo knjigo, jo obogatil z obsežno spremno besedo *Korenine vetra*, osredinjeno na razčlenjen prikaz sodobne poezije Slovencev v Italiji in dopolnil s portreti dvanajstih pesnikov in pesnic iz Furlanije - Julijske krajine. Nič manj pomembna nista obsežna zbornika Slavističnega društva Slovenije *Živeti meja* (2007) in *Slovenščina med kulturami* (2008), ki ju je Košuta uredil kot društveni predsednik. Slavistično društvo Slovenije je z izvolitvijo za svojega predsednika Slovenca, živečega zunaj meja matične domovine, želelo oživiti še vedno neuresničeno idejo o skupnem slovenskem kulturnem in jezikovnem prostoru, hkrati pa opozoriti, da sta bila Trst in Celovec v zgodovini – do neke mere pa sta še danes – eminentni središči slovenske kulture.

Ob sklepu je treba izpostaviti tudi Košutovo odlično prevajalsko delo. V tem okviru posebej izstopa slovenski prevod dveh romanov istrsko-tržaškega pisatelja Fulvia Tomizze, *Frančiška* (2002) in *Obiskovalka* (2005), pravljlični cvetnik Giannija Rodarija *Od tu in tam* (v sodelovanju s soprevajalko Evelino Umek, 2021), predvsem pa poitalijanjenje Prešernovih *Poezij* leta 2020. Gre za prevod celotnega izbora pesmi, ki jih je naš prvi in še zmeraj vodilni poet vključil v svojo edino zbirko iz leta 1847. Pri prevajanju je avtor namenil posebno pozornost enotnosti zvena in pomena Prešernovih pesemskih besedil, pri čemer mu je pri poustvarjanju ritmične in metrične zvočnosti izvirnika zelo pomagala glasbena izobrazba. Knjiga *France Prešeren POESIE* predstavlja tudi prvo italijansko kritiško izdajo celotnega pesnikovega opusa. Košutov prikaz Prešernovega življenja in dela ter natančno bibliografijo italijanskih knjižnih in antoloških prevodov

njegovih pesmi dopolnjujeta spremni študiji o avtorju *Sonetnega venca* izpod peresa prešernoslovca Borisa Paternuja, ki je njegovo poezijo postavil v evropski okvir, in italijanista Elvia Guagninija.

Miran Košuta je med drugim član Društva slovenskih pisateljev, Slovenskega centra PEN in Slovenske matice. Leta 2021 je »za izjemne zasluge pri ohranjanju slovenske pisne kulturne dediščine« prejel *Trubarjevo priznanje* Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Odlikujejo ga vidni uspehi pri znanstvenem delu na področju naše književnosti, posebej opazen pa je tudi njegov veliki jezikovni čut. Na številnih domačih in tujih univerzah ter kulturnih inštitutih je razširjal vedenje o slovenistiki kot moderni literarni znanosti in s tem bistveno prispeval k njeni uveljavitvi. Kot univerzitetni profesor za slovenski jezik in književnost je hkrati vztrajno razvijal in utrjeval slovenščino na univerzah v Rimu in Trstu ter odločno pripomogel k izboljšanju položaja slovenskega jezika in književnosti kot študijskega predmeta. Navedeno zgovorno utemeljuje predlog upravnega odbora, da prof. Mirana Košuto razglasimo za častnega člana Slavističnega društva Slovenije.

Vera Tuta Ban

Trst

veratuta@tiscali.it

Olga Lupinc

Utemeljitev podelitve priznanja Olgi Lupinc za posebno uspešno pedagoško delo na področju izobraževanja na slovenskih srednjih šolah na Tržaškem

Za letošnje priznanje Slavističnega društva Slovenije predlagamo slavistko Olgo Lupinc, ki je kot profesorica slovenščine na slovenskih šolah v Trstu in kot aktivna odbornica našega pokrajinskega Slavističnega društva Trst–Gorica–Videm razdajala svoje znanje in sposobnosti zato, da sta se tudi v kritičnih razmerah, kot so naše, čim bolj ohranila in razvila slovenski jezik in njegova kultura.

Olga Lupinc, po rodu iz Maribora, je študirala slavistiko na ljubljanski univerzi, ko pa se je po poroki preselila v Trst in začela poučevati na slovenskih šolah, je nostrificirala diplomu na padovanski slavistiki pri prof. Božu Radoviču (Natalino Radovich) z diplomsko disertacijo o tržaškem pisatelju Milanu Lipovcu. Že nekaj let po ustanovitvi Slavističnega društva Trst (1971) se je vključila v delovanje, ki se je tudi z njeno pomočjo močno razširilo in okrepilo.

Svoje izvrstno pedagoško delo je dopolnjevala s pobudami, ki so zahtevale organizirano delo. Bila je med pobudniki gibanja za Bralno značko in je uvedla bralno tekmovanje na nižjih srednjih šolah (zgornji razredi obvezne šole), medtem ko je na osnovnih šolah (razredni pouk) zaorala njena sorodnica Draga Lupinc. Bralna značka se je razširila na vse slovenske šole na Tržaškem, kmalu še na Goriško in danes je prisotna po vsem obmejnem prostoru, tudi v Benečiji.

Na podoben način je poskrbela, da je na slovenskih šolah v Italiji zaživel Tekmovanje za Cankarjevo priznanje z istimi pravili, naslovi in testi kot v Sloveniji, kar pomeni, da smo začeli tesno sodelovati in z matičnim Slavističnim društvom Slovenije in s področnim društvom iz Kopra. Olga Lupinc je bila pri vsem tem delu gonilna sila. Prirejali smo slovesna nagrajevanja z bronasto značko, za katere so naše založbe prispevale knjige, vsako leto pa je nagrajence nagovoril tudi kak književnik iz našega prostora.

Stiki s slavističnima društvoma iz Kopra in Nove Gorice so se množili (ekskurzije, literarni večeri, strokovna srečanja, udeležbe na Slovenskih slavističnih kongresih) in iz

vsega tega se je leta 1990 rodila zamisel za Primorske slovenistične dneve, vsakoletno srečanje primorskih slavistov, ki traja še danes. Iz želje, da bi gradili enoten slovenski kulturni prostor, in z namenom, da bi ovrednotili primorske književnike in literarne zgodovinarje, smo začeli prirejati ta srečanja vsako leto v drugem kraju, vendar po določenem ustaljenem redu: literarni večer (četrtek zvečer), seminarski dan (petek) in ekskurzija (sobota). Olga Lupinc je bila pri vseh teh pobudah pravi *spiritus agens* ne samo pri organiziranju dogodkov, ampak tudi kot moderatorka in včasih predavateljica.

S svojim strokovnim delom predvsem na didaktičnem področju – poučevala je 33 let – je Olga Lupinc pustila neizbrisno in očitno sled v jezikovni zavesti svojih učencev, s svojo organizacijsko zavzetostjo pa je ustvarila nove priložnosti za rabo slovenskega jezika v javnosti in za njegovo visoko vrednotenje.

Magda Jevnikar

Trst

magdajevnikar@mns.com

Marija Cenda

Utemeljitev podelitve priznanja Mariji Cenda za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike

Prof. Marija Cenda posebejlik slovenske tržaške intelektualke, zrasle v povojnem času, ko je bilo treba poprijeti za delo na vseh področjih kulturnega ustvarjanja na pogorišču, ki ga je pustil za sabo fašizem.

Marija Cenda se je rodila leta 1941 v Trstu, kjer je obiskovala slovensko osnovno in srednjo šolo ter klasični licej. Na tržaški leposlovni fakulteti je v akad. letu 1963/1964 diplomirala iz klasičnih jezikov z nalogo o notranji politiki cesarja Domicijana. Dve leti se je izpopolnjevala na Filozofski fakulteti v Ljubljani, vso službeno pot pa je opravila na slovenskih šolah v Trstu, najdlje in do upokojitve leta 1998 na Liceju Franceta Prešerna v Trstu. Ker je dobro poznala razmere in potrebe slovenskega šolstva v Italiji, je sestavila četrto berilo za višje srednje šole, ki je izšlo leta 1982 z naslovom *Besede naših dni* in doživelo ponatis leta 1991. Ob profesorski službi je bila vsestransko dejavna pri Slavističnem društvu Trst–Gorica–Videm, pri Skupini 85 in kot predavateljica pri Društvu slovenskih izobražencev.

Veliko je raziskovala in objavljala svoje študije v številnih revijah, največ v *Primorskih srečanjih*, a tudi v *Jeziku in slovstvu*, *Slovenščini v šoli*, *Literarnih vajah* in *Mladiki*. Naj omenimo nekaj obravnavanih tem: slovenski otrok v fašistični šoli kot literarni motiv pri Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli, Gorica v slovenski književnosti, pesnica Irena Žerjal, dramatik Josip Tavčar, Pangerčeva kratka proza, pisatelj Milan Lipovec, slovensko razsvetljenje in Metastasio, Anton Aškerc, opus Alojza Rebule. Sproti je spremljala slovensko literaturo s članki v *Primorskem dnevniku*, za *Primorski slovenski biografski leksikon* pa je prispevala nekaj gesel. Članke o slovenski zamejski literaturi, ki jih je prof. Martin Jevnikar napisal za *Mladiko*, je zbrala, uredila in objavila leta 2013 v knjigi, ki obsega preko 500 strani, z naslovom *Slovenski avtorji v Italiji*.

Za tržaški slovenski radio je pripravila več nizov oddaj, naj jih navedemo vsaj nekaj: *Ženska v literaturi*, *Liki iz naše preteklosti*, *Alojz Gradnik*, *Novosti na mladinskem knjižnem trgu*. Med italijanskimi avtorji je poglobila delo Piera Paola Pasolinija.

Napisala je več spremnih besed za knjige, med katerimi izstopa študija *Motiv eksila in tema sprave v prvih povojnih pripovednih delih Zorka Simčiča* (Rimske zgodbe, Mladika 2006).

Veliko je tudi prevajala iz italijanščine v slovenščino, poudariti pa je treba, da njen opus obsega razne literarne zvrsti od monumentalnega dela *Trst, obmejna identiteta*, ki sta ga napisala Angelo Ara in Claudio Magris, mimo odmevnega romana Carlo Sgorlona *Armada izgubljenih rek* do zahtevnega leposlovnega dela Prima Levija *Periodni sistem*. Skupno lahko naštejemo kakih deset enot, njeni prevodi Fulvia Tomizze in Stelia Mattionija pa so prisotni tudi v raznih antologijah. V italijanščino je prevedla dve knjigi Borisa Pangerca.

SDS Trst-Gorica-Videm predlaga, da se prof. Mariji Cenda podeli priznanje za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike.

**Iz delovanja
Zveze društev**

Stališče Slovenskega slavističnega komiteja do izvedbe 17. mednarodnega slavističnega kongresa leta 2023 v Parizu

V pismu z dne 10. marca 2022 je Natalija Bernicka, predsednica Mednarodnega slavističnega komiteja, zapisala: »Война, разразившаяся вследствие вторжения российских войск на территорию Украины, стала шоком для всех нас. Эти события не могут не отразиться на организации 17 Международного Съезда славистов в Париже.« V imenu Francoskega slavističnega komiteja je zaradi vojne med dvema slovanskima državama zaprosila nacionalne slavistične komiteje in znanstvene komisije, afiliirane pri Mednarodnem slavističnem komiteju, za stališče do predlaganih štirih možnosti glede izvedbe za leto 2023 načrtovanega mednarodnega slavističnega kongresa:

- 1) Возможное аннулирование Съезда в 2023 г.
- 2) Возможный перенос Съезда на более поздний срок
- 3) Вопрос об участии в Съезде российской делегации
- 4) Вопрос об участии в Съезде российской и белорусской делегации.

Slovenski slavistični komite obsoja v celoti nesprejemljiv napad vojske Ruske federacije na Ukrajino, ki ga spremljajo človeške žrtve, množični beg prebivalstva, grobo uničevanje gospodarske družbene strukture v državi in nepopravljive psihične posledice na več generacijah.

Razprava o ponujenih štirih možnosti je privedla do naslednjega sklepa:

Kot popolnoma nesprejemljivi so člani soglasno zavrnilo možnosti pod točkama 3) in 4), zato ker udeležencev kongresa ne imenujejo državne inštitucije, ampak področni strokovnjaki na podlagi prijav referatov nacionalnemu slavističnemu komiteju. Razen tega je v demokratični družbi legitimno vsako politično prepričanje, ki ne opravičuje nasilja in vojne in ki zavrača

Sovraštvo. Nočemo namreč, da bi sovražni govor, ki se že pojavlja na socialnih omrežjih, s te ali one strani poslušali na kongresu.

Kot sprejemljivi so člani sprejeli možnosti pod točkama 1) in točko 2):

Slovenski slavistični komite se zaveda, da je mednarodni slavistični kongres pomembna organizacijska oblika, ki je v slabih sto letih delovanja (oz. z mirovanjem v letih 1939 – 1958) odigrala opazno vlogo v povezovanju in sodelovanju slavističnih strokovnjakov z vsega sveta. Odločitev med možnostma 1) in 2) ni bila sprejeta soglasno. Manjšina

se je odločila za možnost 2) (tj. prenos kongresa na kasnejši čas) z argumentom, da znanost ne more biti žrtev političnih odločitev, na katere ni imela in nima nobenega vpliva. Večina pa se je za možnost 1) (tj. anuliranje kongresa) izrekla iz socioloških in psiholoških razlogov (npr. v vojni sta dve slovanski državi, konec vojne ni predvidljiv, travmatične okoliščine, nepredvidljive kratkoročne in dolgoročne psihološke in politične posledice vojne, i.t.d.), poleg tega pa mora organizator pretehtati tudi načine, kako v mirovanju vzdrževati organizacijsko strukturo.

Slovenski slavistični komite predlaga, da ob morebitni odpovedi 17. mednarodnega slavističnega kongresa, Francoski slavistični komite ohrani svoj mandat in preuči morebitne posledice rusko-ukrajinske vojne na položaj mednarodne slavistike in možnosti za organizacijsko prenovno delovanje Mednarodnega slavističnega komiteja.

Ljubljana, 31. marca 2022

V imenu Slovenskega slavističnega komiteja sestavila
Alenka Šivic-Dular,
predsednica Slovenskega slavističnega komiteja.

Позиция Национального комитета славистов Словении относительно проведения XVII Международного съезда славистов в 2023-м году в Париже

В письме от 10-го марта 2022 года Наталья Берницкая, председатель Международного комитета славистов, написала:

«Война, разразившаяся вследствие вторжения российских войск на территорию Украины, стала шоком для всех нас. Эти события не могут не отразиться на организации 17 Международного съезда славистов в Париже».

В связи с войной между двумя славянскими странами Наталья Берницкая от имени Национального комитета славистов Франции обратилась к национальным комитетам (ассоциациям) славистов и научным комиссиям при Международном комитете славистов с просьбой высказать свою позицию по предложенным четырем вариантам, касающимся проведения запланированного на 2023 год международного съезда славистов:

- 1) Возможное аннулирование Съезда в 2023 г.
- 2) Возможный перенос Съезда на более поздний срок

3) Вопрос об участии в Съезде российской делегации

4) Вопрос об участии в Съезде российской и белорусской делегации.

Национальный комитет славистов Словении единогласно осуждает недопустимое нападение российской армии на Украину, сопровождающееся человеческими жертвами, массовым бегством населения, разрушением экономической и социальной структуры страны, а также необратимыми психологическими последствиями для нескольких поколений.

В результате обсуждения предложенных четырех вариантов комитет славистов Словении пришел к следующему выводу:

Члены комитета единогласно отклонили варианты (3) и (4) как совершенно неприемлемые, поскольку участники Съезда назначаются не государственными учреждениями, а экспертами на основе рецензий докладов, представленных Национальному комитету. Более того, в демократическом обществе любые политические убеждения легитимны, если только они отвергают разжигание ненависти и не оправдывают насилие и войну. Мы не хотим, чтобы полные ненависти высказывания, которые уже появляются в социальных сетях, звучали на съездах с той или иной стороны.

Члены комитета признали приемлемыми варианты (1) и (2):

Национальный комитет славистов Словении осознает, что Международный съезд славистов является важной организационной формой, которая сыграла заметную роль в объединении и сотрудничестве славянских экспертов со всего мира чуть менее чем за сто лет работы (с перерывом в 1939-1958 гг.). Выбор между вариантами (1) и (2) не был сделан единогласно. Меньшинство выбрало вариант (2) (т.е. перенос Съезда на более позднее время), аргументируя это тем, что наука не должна быть жертвой политических решений, на которые она не имеет никакого влияния.

Большинство, однако, высказалось за вариант (1) (т.е. аннулирование Съезда) по социологическим и психологическим причинам (в войне участвуют две славянские страны, срок окончания войны непредсказуем, травмирующие обстоятельства, непредсказуемые краткосрочные и долгосрочные психологические и политические последствия войны). Члены комитета также подчеркнули, что организатор должен рассмотреть способы поддержки организационной структуры Съезда в случае его переноса на более поздний срок.

Национальный комитет славистов Словении предлагает, чтобы в случае отмены Съезда Национальный комитет славистов Франции сохранил свой мандат и проанализировал возможные последствия российско-украинской войны для

международной славистики. Обращено также внимание на необходимость рассмотрения разных возможностей организационного преобразования деятельности Международного комитета славистов.

Любляна, 31 марта 2022

От имени Национального комитета славистов Словении
проф. Аленка Шивиц-Дулар
председатель Национального комитета славистов Словении

Iz slovenščine v ruščino prevedel Mladen Uhlik.

Pripombe k poročilu o uresničevanju Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 za leto 2021

Predstavniki Zveza društev Slavistično društvo Slovenije smo bili povabljeni na obravnavo vnaprej poslanega poročila o izvajanju programa za jezikovno politiko v letu 2021. Pripombe na poročilo za leto 2021 je na 57. seji Komisije Državnega sveta za kulturo, znanost, šolstvo in šport, ki je bila 27. junija 2022 v dvorani Državnega sveta (Šubičeva ulica 4, Ljubljana), ustno predstavila Andreja Žele. Glavna opažanja so strnjena v pet vsebinskih sklopov:

1. Pogreša se poseben poudarek na slovenščini kot učnem jeziku na visokošolskem študiju. Tu se zadnja desetletja opaža upad oz. krčenje rabe slovenščine kot visokošolskega učnega jezika in zato je bila pred kratkim rektorski konferenci poslana pisna pobuda za uvedbo izbirnega predmeta *Strokovna slovenščina* na vse slovenske univerze (vlagatelj Komisija za slovenski jezik v javnosti pri SAZU), in sicer kot izbirnega predmeta, ki bi ga lahko študentje izbrali tekom petletnega fakultetnega študija. In tu ne gre za »ohranjanje« visokošolske slovenščine in za »skrb« (prim. str. 34), bistvena sta njen stalni razvoj in širitev.
2. Poleg bogatih projektnih dejavnosti na področju osnovnega in srednjega šolstva se pogreša konkreten opis vloge slovenščine v prenovljenih vsebinah in ciljnih znotraj učnih načrtov za različne osnovnošolske in srednješolske programe, ki so temelj slovenskega izobraževanja. Na teh dveh stopnjah so tudi opazni različni načini izvajanja pouka za tuje učence, skupno jim je edino prenizko urno ovrednotenje.
3. Povsem spregledano je, da se že desetletja opozarja na zelo sporno in za slovenščino destruktivno bibliometrično vrednotenje znanstvenih oz. raziskovalnih del v slovenščini, od razprav do monografij, še posebno poglavje pa so tudi slovarji, splošni in terminološki. S tem se tako slovenščini kot izvirno slovenskim strokovnim vsebinam dela nepopravljiva škoda tudi v mednarodnem prostoru.
4. Pri kršitvah javne rabe slovenskega jezika na vseh področjih javnega življenja še ni izkazane učinkovite dejavnosti. Vse pristojne vladne službe se na vsestransko kršenje rabe slovenščine sprotno opozarja s konkretnimi primeri že od osamosvojitve, vendar še vedno ni pravih rezultatov (prim. str. 42), tako da v tovrstnih dokumentih postaja sintagma »skrb za jezikovno krajino« že pravi posmeh dejanskemu stanju v državi.

5. Še vedno ostaja neizkoriščena možnost rabe tolmaških služb v EU, kar slovenščini z vidika mednarodno enakopravnega jezika dela nepopravljivo škodo.

*V imenu upravnega odbora Zveze društev Slavistično društvo Slovenije sestavili
Andreja Žele in Jožica Jožef Beg.*

Profesorici Martini Orožen ob njeni devetdesetletnici

Današnja jubilatka, zaslužna profesorica Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in častna članica Slavističnega društva Slovenije, Martina Orožen je bila v letih 1989–1992 predsednica danes tako imenovane Zveze društev Slavistično društvo Slovenije, stanovskega združenja slavistov iz Slovenije in zamejstva, ki neprekinjeno deluje od 7. junija 1934. Zasluga njenega predsedovanja društvu je, da ob Slovenskem slavističnem kongresu, največjem rednem letnem srečanju slavistične in znotraj te slovenistične stroke v slovenskem prostoru, izhaja *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*, ki je letos beležil že svoj 31. letnik.

Slovenski slavisti – kratka opomba: gledano vsebinsko je tudi slovenistika del slavistike – profesorici ob njenem visokem življenjskem jubileju želimo vsej najboljše in se ji hkrati zahvaljujemo za vse opravljeno delo tako na pedagoškem kot na raziskovalnem področju.

Kdor se želi poglobljeno ukvarjati s slovenskim jezikom, znanstvenega opusa profesorice Martine Orožen s področja zgodovine slovenskega pisnega, knjižnega jezika ne more zaobiti. Na srečo je profesorica svoje številne razprave, potem ko je bila ob upokojitvi razbremenjena pedagoškega dela, zbrala v znanstvenih monografijah. Sama je ob predstavitvi ene od teh hudomušno pripomnila: »Vse delo na črno.« Študentje slovenistike, ki smo si v drugi polovici 90. let 20. stoletja začeli odstirati skrivnosti slovenščine, smo ji bili neskončno hvaležni za izid knjig *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)* (1996) in *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju* (1996), ki kot mogočna stebra stojita ob vhodu v vedo o slovenski zunanji jezikovni zgodovini. Sledile so še druge: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (2003), *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika* (2010) ... Brez teh njenih temeljnih znanstvenih del bi naše poznavanje preteklosti in s tem zgodovinsko kontekstualizirane sedanjosti slovenskega jezika ne bilo takšno, kakršno je danes.

Spoštovana jubilatka, draga profesorica, še enkrat vse najboljše in prisrčna hvala!

Ljubljana, 12. oktober 2021

Matej Šekli
predsednik Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

Dan slovarjev in jezikovna normativnost

Naslovna tema letošnjega *Dneva slovarjev*, ki ga organizira Sekcija za leksiko Zveze društev Slavistično društvo Slovenije v sodelovanju z Znanstvenoraziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti, je *normativnost*. Dovolite mi nekaj besed na to temo.

Jezik se pojavlja skozi čas v prostoru in družbi ter se posledično odraža v mnogih jezikovnih različicah (varietetah). To so časovne, zemljepisne in družbene jezikovne različice oz. kronolekti (tudi hronolekti), geolekti in sociolekti. Jezik se torej skozi čas spreminja. Geolekti in sociolekti imajo v času zato različne kronolekte. Jezikovno spreminjanje se dogaja na vseh jezikovih ravninah. Poleg jezika samega pa se spreminjajo tudi zunanji (tj. družbeni in miselni) dejavniki sporazumevanja, kot so zunajjezikovna stvarnost ter govorni položaj in stališča sporazumevalcev/sporazumevalk do vseh drugih dejavnikov. Jezikovno spreminjanje povzroča jezikovno raznolikost. Naloga znanstvenega jezikoslovja je, da (znotraj geneo-, tipo- in sociolingvistike) jezikovno stanje vseh različic nekega jezika opiše (tj. določi njihove inherentne jezikovne norme) in pojasni njegovo genezo, nastanek, naloga standardologije (tudi kodifikologije, normativistike) pa, da na podlagi teh spoznanj določi kodifikacijsko jezikovno normo v prvi vrsti (zbornega) knjižnega oz. standardnega jezika.

V odnosu do drugih jezikovnih zvrsti je knjižni oz. standardni jezik gledano geneolingvistično standardizirana (kodificirana, normirana) različica jezika. Tipolingvistično ga definira predvsem sistemskost kodifikacijske jezikovne norme. Sociolingvistično pa so zanj med drugim značilne njegova široka funkcijskozvrstna razčlenjenost, v najboljšem primeru polnofunkcionalnost, ter njegovi družbeni vlogi – povezovalna (znotraj jezikovne skupnosti) in predstaviška (predvsem navzven jezikovne skupnosti) –, iz česar izhaja med drugim tudi obvezujoč odnos jezikovne skupnosti do njegove kodifikacije jezikovne norme.

Javna razprava o opisu in pojasnjevanju jezikovnega stanja ter posledično o standardizaciji kodifikacijske jezikovne norme slovenskega knjižnega oz. standardnega jezika je v današnjem času v slovenskem prostoru še kako aktualna in pomembna. Nujni pogoj zanjo so kakovostni jezikoslovni prispevki in medsebojno spoštljiv znanstveni dialog. Predvsem po tej poti se lahko presežeta razdeljenost in fragmentiranost slovenskega jezikoslovja 21. stoletja na različne teoretično-metodološke pristope, ki med seboj komaj da komunicirajo, ter se znotraj znanstvenega diskurza odpravijo na srečo vse bolj epizodična »etiketiranja« z različnimi (zloženimi) priponami, jezikoslovnega dela s takimi, kot so *-izem*, *-ika*, *-ija* idr., jezikoslovcev/jezikoslovk z raznimi *-ist/-istka*, *-(n)ik/-(n)ica* ipd. Zdi se, da je pri tem potrebna predvsem intradisciplinarnost, tj.

medsebojno dopolnjevanje in oplajanje znotraj iste stroke. To v jezikoslovju lahko privede do povezovanja parcialnih ugotovitev v bolj celostne, znotraj normativistike pa prepreči, da se »večtirnost« kodifikacije ne bi spremenila v breztirnost ali celo iztirjenost ...

Osebno si globoko želim, da bi bila današnja okrogla miza nadaljnji korak v to smer.

Ljubljana, 14. oktober 2021

Matej Šekli
predsednik Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

In memoriam

Marko Juvan

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
marko.juvan@zrc-sazu.si

In memoriam

Boris Paternu (5. junij 1926 – 26. november 2021)¹

26. novembra 2021 se je na njegovem domu v Trstu v 96. letu izteklo življenje literarnega zgodovinarja, akademika in zaslužnega profesorja ljubljanske univerze Borisa Paternuja (roj. 5. 6. 1926 v Predgradu). Zapustil nas je eden od stebrov moderne slovenistične literarne zgodovine, heretični dedič njenih klasičnih utemeljiteljev.

Njegovo življenjsko držo je izhodiščno zaznamovala pokončna odločitev, da se kot dijak kranjske gimnazije vključi v narodnoosvobodilni boj. Po končani slavistici na ljubljanski univerzi (1951) in doktorski disertaciji o Levstikovi kritiki (1960) pa je v literarno vedo vstopil v znamenju modernizma, ki je adornoško prežehl pristop in vsebino njegovih raziskav. Po habilitaciji na slavističnem oddelku ljubljanske univerze je s svojo generacijo (Francem Zadavcem, Matjažem Kmeclom, Helgo Glušič in Jožetom Koruzo) že sredi burnih 60. let, ob razcvetu modernizma, stroko moderniziral s kršitvijo aksioma zgodovinske distance in se lotil sodobne ustvarjalnosti, tj. »zadnjih metrov« sodobne književnosti. Stik z nekonvencionalno, še nepredelano sodobnostjo je od literarne vede zahteval iskanje metodoloških inovacij in izpopolnitev. Po drugi strani je univerza z obravnavo moderne književnosti spodbudila njeno kanonizacijo. O obojem priča prelomni projekt profesorja Paternuja in njegove slovenistične generacije – monografija *Slovenska književnost 1945–1965* (1967), za katero je sam prispeval obsežno poglavje o liriki. V njem je preizkusil interpretativno metodo in svoje prepričanje, da ima v literarni vedi osrednjo vlogo besedilo, njegova jezikovna, estetska in pomenska struktura.

Odtlej je Boris Paternu slovenistiko od biografske in zgodovinske faktografije, ki jo je sicer upošteval, metodološko usmerjal h književnim umetninam v njihovi estetski funkciji. Našo stroko je prenovil s sodobnimi teorijami (formalizmom, strukturalizmom, semiotiko itn.) in prevetрил z eksistencialističnimi in neomarksističnimi idejami. Prek jezikovne zgradbe besedil je prodiral v zgradbo obdobja slovenske književnosti

¹ Besedilo je bilo izvorno prebrano dne 8. aprila 2022 na 31. Primorskih slovenističnih dnevih, ki jih je v Ankaranu organiziralo pokrajinsko Slavistično društvo Koper.

od baroka do postmodernizma. V njegovih številnih študijah, posvečenih prozi, poeziji, dramatiki in esejistiki od reformacije do postmodernizma, pa interpretacija besedil ni sama sebi namen. Razpira dramo posameznikove eksistence (Paternu jo je najraje opisoval s pojmi Camusovega eksistencializma), obenem pa vodi v zgodovino, ki jo je Paternu v duhu ruskega formalizma razlagal kot razvoj literarnih form in pomenov (jezika, metafor, figur, kompozicije, žanrov itn.). Zgled takšnega pristopa so profesorjeve študije *Nastanek in razvoj dveh proznih struktur v slovenskem realizmu 19. stoletja, Avantgardizem v navzkrižju struktur in Tematska kontinuiteta pri uvajanju novih stilov v slovensko pesništvo od baroka do moderne* (ponatisnjene v *Pogledih na slovensko književnost*, 1974), pa tudi *Metaforizacija in demetaforizacija v sodobni slovenski literaturi in Sodobna slovenska poezija kot evolucijski problem* (ponatisnjeni v *Obdobjih in slogih v slovenski književnosti*, 1989).

Evolucijski pristop je Boris Paternu pri raziskavi stikov med slovensko književnostjo z mednarodnimi literarnimi procesi dopolnil s tipološko metodo, ki jo je predstavil že v prispevku *Razvoj in tipologija slovenske književnosti* (*Jezik in slovstvo* 1966). Z empiričnimi raziskavami odmevov ali vplivov piscev iz kanona svetovne književnosti na slovensko leposlovje se skoraj ni ubadal, kakor tudi ne s preučevanjem dejanskih stikov med književnostmi. Tovrstne kontaktne primerjave so hote ali nehote ustvarjale vtis o slovenskem literarnem zamudništvu. Namesto kontaktne komparativistike se je profesor Paternu odločil za tipološko primerjalno metodo in z njo dokazoval navzočnost poetik mednarodnih literarnih slogov v slovenski književnosti in njeno usklajenost z evropskimi duhovno-estetskimi procesi. Slovenske uresničitve evropskih literarnih smeri in obdobj je preverjal prek simptomatike v strukturah besednih umetnin. Na ta način je primerjalno izluščil specifične poteze, ki jih je slovenska književnost kazala skozi daljša obdobja. Gre za tipološke konstante (na primer narodna funkcija književnosti ali brušenje »skrajnosti« pri tujih vplivih), ki slovensko književnost umeščajo med »male literature« srednje in jugovzhodne Evrope. Paternu je po zgledu Mukařovskega in Gačeva orisal dinamiko menjav med obdobji upočasnjenega in pospešenega (zgoščenega) razvoja, opozoril pa je tudi na evolucijske »nepravilnosti«, tj. na zaporedja časovnih stilov, ki se ne ujemajo z dominantnimi evropskimi vzorci (prim. *Sodobna slovenska poezija kot evolucijski problem*, *Obdobja* 8, 1986).

Že usmeritev v leposlovno besedilo in interpretacijo jezikovnega stila je Borisa Paternuja zbližala z jezikoslovjem. Pritegnili so ga problemi zgodovinske sociolingvistike (denimo funkcijska diferenciacija slovenščine kot dejavnik literarnega razvoja), predvsem pa misel o jeziku v delih slovenskih pesnikov in pisateljev. Jezik mu je pomenil ne samo gradivo književnosti, ampak tudi formo mišljenja in temeljno kategorijo eksistence, za katero so posebej občutljivi ravno pesniki. Jezik in mišljenje o jeziku od razsvetljenstva do današnjih dni sta ostala v središču njegovega zanimanja (npr. *Jezikovna misel v slovenski književnosti*, *Slavistična revija*, 1991).

Profesorja Paternuja so pritegovali vrhovi slovenske literature, ki so po njegovih besedah »pognali iz herezije«. Njegovi monografiji (*France Prešeren in njegovo pesniško delo*, 1976–77; *France Prešeren 1800–1849*, 1994) sta še vedno najtemeljitejša interpretacija oblik in vsebin Prešernovega pesništva. Sestavlja ju niz analiz Prešernovih pesmi, uvedenih s »strukturalnim« orisom pesnikove osebnosti in vpetih v zgodbo njegovega pesniškega razvoja. Značilno je, da se je svoji prvi monografiji o Prešernu gradivsko opiral na Kidriča in Slodnjaka, a našel več navdih pri Avgustu Žigonu, »heretičnem« prešernoslovcu. V njegovi ideji o »arhitektoniki« in schleglovski podlagi romantične klasike, ki dajeta pečat Prešernovemu opusu, je Paternu poiskal stičišča z modernimi literarnovednimi smermi – zlasti s strukturalizmom in semiotiko. Pokazal je, da je Prešeren v domači govorici zgostil stoletja svetovne literature ter spojil klasiko in romantiko, a bil v razpetosti med svobodomiselnimi »up« in socialno-eksistencialni »bezurp« neumljiv povprečnim kranjskim sodobnikom, kot svobodomislec pa sumljiv avstrijski oblasti.

Z nič manj inovativnimi pristopi se je Boris Paternu posvečal Jenkovemu deziluzijskemu obratu od romantike, vlogi parodije v razvoju slovenske književnosti, Župančičevim registrom pesniške modernosti, Voduškovega prelomu z lepodušniško lepotnostjo in domačijskim katolištvom, Kocbekovi pogumni, a pogubni izpostavitvi silam zgodovine in domišljije, Balantičevi goreči razdvojenosti, Zajčevemu prodoru v temine onkraj razuma, Šalamunovemu odkrivanju ustvarjalnih vrelcev jezikovne igre, poljubnosti in vsakdanjosti ali Jesihovi postmodernistični klasiki.

Najvišje je profesor Paternu cenil pisanje na mejnih legah, onkraj vseh »varovalnih sistemov« ter pričakovanj nacionalnega, verskega in še kakšnega moralizma, ki jih je kritično razkril v zgodovini slovenske literarne kritike (*Modeli slovenske literarne kritike: Od začetkov do 20. stoletja*, 1989). Bivanjsko izpostavljena so poleg heretičnih vrhov klasične in moderne poezije nedvomno tudi pesemska pričevanja o partizanskem odporništvu in taboriščnem trpljenju med 2. svetovno vojno, ki jim je z Ireno Novak Popov, Marijo Stanonik in drugimi sodelavci posvetil večletno raziskavo (*Slovensko pesništvo upora I–V*, 1987–97). Nezavarovane lege je Paternu odkrival tudi v drugih zvrsteh, posebej pozorno pri zamejskih prozaistih – v boleče stvarni pisavi Borisa Pahorja ali Lipuševem uporniškem, jezikovno radoživem prepričevanju duhovne zatohlosti.

Profesor Paternu si je z elokvenco, energijo in rastočim mednarodnim ugledom (veliko je predaval in objavil na tujem, bil član Mednarodnega slavističnega komiteja) uspešno prizadeval, da se je slovenistika otresla samozadostnosti in spletla stike z literarno vedo po svetu, obenem pa pomagala vzgojiti tuje specialiste. Bil je med pobudniki poletnih Seminarjev slovenskega jezika, literature in kulture (od srede 60. let) in mednarodnih simpozijev Obdobja (od 1979). Svojim vizijam je sledil kot dolgoletni član uredništev *Slavistične revije* in *Enciklopedije Slovenije*, sestavljavec

antologij, snovalec republiških raziskovalnih politik ter premišljevalec družbenega položaja in smisla humanistike.

Za svoje dosežke je profesor Boris Paternu pred upokojitvijo (1994) in po njej prejel mnoga strokovna, stanovska, občinska in državna priznanja, med njimi tudi redno članstvo v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. A bolj kot emblemi zaslug, ki pred obličjem končnosti izgubljajo lesk, trajno žari spomin na njegovo osebnost in delo v vsakem od nas, njegovih študentov in študentk, kolegic in kolegov ter vseh, ki so in bodo segali po njegovih spisih. Njegova sugestivna predavanja so nas navdihovala s svežino obravnave, z odkrivanjem novih avtorjev in konceptov. Profesorjev znanstveni in pedagoški eros se je razživel na seminarjih, kjer je znal v smiselno celoto povezati najprodornejše uvide in najplitvejše zmote svojih slušateljic in slušateljev. Bil je tudi moj magistrski in doktorski mentor – zgled znanstvene radovednosti in doslednosti, ki me je spodbudil, da si iščem svojo pot.

Ko se na Primorskih slovenističnih dnevih spominjamo pokojnega profesorja Paternuja, moramo poudariti, da je s svojo soprogo, literarno zgodovinarico Marijo Pirjevec, zadnja leta življenja preživel na Primorskem, v Trstu, sredi tamkajšnje narodne manjšine. S slovenskim Primorjem tostran in onstran državne meje se je še tesneje povezal. Predaval je v Trstu in Kopru, dolga leta objavljaj v primorskih založbah in publikacijah (založba Lipa, Založba tržaškega tiska, *Primorska srečanja*, *Primorske novice* idr.), razmišljal o posebnostih primorske književnosti v primerjavi z osrednjeslovensko (Primorska literatura je čutna in ozemljena: Ali lahko primorsko književnost ločimo od slovenske?, *Primorske novice*, 1995) in se posvečal interpretacijam književnikov s primorskega konca (Vladimirju Bartolu, Borisu Pahorju, Alojzu Rebuli, Marku Kravosu, Vinku Beličiču, Mariji Mijot, Mariju Čuku, Ivanki Hergold).

Akademik in zaslužni profesor Boris Paternu je nekoč v intervjuju za časopis *Delo* svojo zavezanost besedni umetnini etično utemeljil v humanističnem poslanstvu literarne vede, »da literaturi pomaga živeti in ne umirati« (*Književne študije* 2, 2006). Takšno zavezo dolgujemo profesorjevemu spominu tudi danes, v mračnem času, ki ponižuje svobodno mišljenje, znanost in umetnost. »Kdo zna noč temno razjasnit', ki tare duha!« se moramo vprašati z besedami pesnika, ki je bil v srcu pokojnega učitelja vse njegovo življenje, in vztrajati v poklicanosti svojega poklica.

Monika Kalin Golob

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Katedra za novinarstvo
monika.kalin-golob@fdv.uni-lj.si

In memoriam**Tomo Korošec (30. julij 1938 – 28. maj 2022)**

Tomo Korošec se je rodil v Laškem leta 1938. V Celju je 1957. končal učiteljišče in 1967. diplomiral na slavistiki, smer jezikoslovje, na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Za diplomsko delo *Ime Slovenec* je prejel Prešernovo nagrado za študente. Med 1963 in 1964 je študiral na Filozofski fakulteti Karlove univerze in na Inštitutu za češki jezik v Pragi, od 1964 do 1972 pa je bil asistent na Inštitutu za slovenski jezik SAZU pri slovarju slovenskega knjižnega jezika, nato od 1972 do 1976 asistent na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je leta 1976 doktoriral. Od leta 1977 je bil docent, 1982 izredni profesor, 1986 redni profesor za slovenski knjižni jezik in stilistiko na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Kot javnosti znan jezikoslovec (mladega Toma Korošca in njegove pipe se s televizijskih zaslonov, ko je med letoma 1969 in 1972 vodil jezikovno oddajo *Pet minut za boljši jezik*, gledalke in gledalci še danes spominjajo) je bil povabljen k mnogo revijam, kjer je jezikovno znanje spletal z različnimi področji, predvsem naravoslovnimi. O ribiški terminologiji tako piše že leta 1965 (sprva v *Jeziku in slovstvu*), nato v seriji jezikovnih koticov v *Ribiču* med letoma 1969 in 1970, ki so bili ponatisnjeni v knjigi *Pet minut za boljši jezik* (1972) skupaj s koticiki iz *Gospodarskega vestnika* (*Slovenščina v gospodarstvu*, 1967–1969). Prijateljstvo in ribiško razpravljanje z dr. Božidarjem Voljčem je izšlo v monografiji *Muharjenje* (1980 in 2000, 2. razširjena izdaja) z idealno terminologijo, ki ureja pojmovni svet in ga poimenuje s sistematičnim slovenskim izrazjem. Leta 2018 je izšel še *Ribiški slovar*, ki ga je prof. Korošec opremil tudi z ilustracijami.

Bil je predsednik uredniškega odbora in lektor revije *Ichthyos* (od 1984), lektor *Raziskovalca* (od 1964 do 1984), od 1984. lektor *Zdravniškega vestnika*, sicer je lektoriral nad 50 strokovnih knjig. Na vseh teh področjih pa ni bil samo lektor, ampak avtor številnih strokovnih izrazov in tudi sistematične terminologije.

Korošec je z razvijanjem vojaške terminologije poskrbel, da smo že v SFRJ dopolnili funkcijsko področje delovanja slovenskega knjižnega jezika in ga izpopolnili tudi kot vojaški jezik. Vodilni avtor *Vojaškega slovarja* (1977) ter predelane in dopolnjene

izdaje iz leta 2002 je bil v prvem desetletju 21. stoletja tudi nosilec raziskovalnih projektov *Nadgradnja slovenskega vojaškega slovarja: večjezični vojaški slovar in Razlagalni vojaški slovar*.

S tega področja je pomembna tudi Koroščeva monografija *Slovenski vojaški jezik* (1998), ki je tudi v tujini sprejeta kot pomembno delo na področju jezikovne zgodovine in terminologije. Koroščevo raziskovanje vojaškega izrazja zaokrožuje monografija o *Andreju Komelu* (2005). Delo temelji na primarnih virih iz dunajskega Državnega vojnega arhiva, natančni analizi Komelovih 23 knjig o vojaškostrokovni problematiki in iskanju omemb njegovega dela v slovenski publicistiki zadnje četrtine 19. stoletja. Knjiga o Andreju Komelu (r. 1829 Solkan, u. 1892 Gradec) je ne le najboljširnejši in prvi zaokrožen življenjepis slovenskega častnika v avstro-ogrski vojski, ampak z razčlenitvijo dobe, običajev, delovanja takratne vojske in analizo zasebnih pisem tudi pomemben prispevek k zgodovini slovenstva in slovenskega knjižnega jezika. Za bralca pa je knjiga tudi stilna pustolovščina, polna iskrivih domislic, prikritih ironij, ki se dotikajo sedanjosti.

Ob terminologiji so začetki jezikoslovnega dela Toma Korošca povezani z raziskovanjem besedoslovja, besediloslovja, jezikovne zvrstnosti, jezikovne kulture, tudi skladnje in pravopisa. Ti začetki izhajajo iz pomembnega dela Koroščevega študija in raziskovanja na podiplomskem študiju v Pragi (1963–1964), kjer se je pri članih Praškega lingvističnega krožka profesorju Bohuslavu Havránku in profesorju Aloisu Jedlički srečal s teorijo knjižnega jezika in jezikovne kulture ter jo vgradil v svoje raziskovalno in pedagoško delo. Praga je ostala njegovo zlato mesto, kamor se je rad vračal, vsaj v spominu, tam je na Fakulteti za žurnalistiko leta 1980 tudi vabljeno predaval. Češčina je postala njegova druga materinščina, iz nje je (poleg nemščine in srbohrvaščine) tudi veliko prevajal.

Osrednja Koroščeva raziskovalna pozornost je povezana z novinarskimi besedili. Ta besedila so bila njegova prva znanstvena specializacija, ki jo je povezal s pedagoškim delom, med katerim je na Filozofski fakulteti leta 1976 za študente slovenističnega jezikoslovja prvič pri nas oblikoval in predaval predmet Besediloslovje. Istega leta je namreč obranil disertacijo *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila*, ki je prvo doktorsko delo s področja besediloslovja in stila slovenskih novinarskih besedil ter je inovativno tudi glede uporabe računalniških konkordanc v jezikoslovnem raziskovanju. S tovrstno znanstvenoraziskovalno usmeritvijo je bila zato njegova nadaljnja pedagoška pot nekako samoumevno povezana s študijskim programom novinarstva Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani, na kateri je bil zaposlen od leta 1977 (takrat še Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo) do upokojitve v letu 2008.

Po disertaciji njegove številne objave izkazujejo nadaljnje raziskovanje poročevalskih besedil, nadgrajene so izšle v monografiji *Stilistika slovenskega poročevalstva* (1998). Knjiga je ne le v slovenskem, ampak tudi evropskem in ameriškem jezikoslovju prva tako izčrpna in teoretično dodelana stilistično-besediloslovna analiza poročevalskih besedil. Prav zato je moral Korošec večino razpoznanih jezikovnih pojavov poimenovati, tako da je njegovo delo izjemno tudi zaradi množice novih strokovnih izrazov, ki kažejo avtorjevo obvladovanje poimenovalne teorije in njegovo ustvarjalnost. Zahtevno teoretsko besedilo dopolnjujejo številni zgledi iz analiziranih poročevalskih besedil in kažejo, kako obsežno je uporabljeno gradivo, ki ga je avtor zbiral in raziskoval kar tri desetletja.

Raziskovanje stilistike slovenskega poročevalstva je v predmetnik programa Novinarstvo na Fakulteti za družbene vede vtisnilo specializirane jezikoslovno-stilistične predmete. Katedra za novinarstvo je od svojega začetka razumela, da je jezik osnovno novinarjevo orodje. Leta 1977 je za študente novinarstva Tomo Korošec uvedel predmet Časopisna stilistika in posebej Slovenski knjižni jezik I in II. Z vključevanjem tematike radijskega poročevalstva je predmet Časopisna stilistika preoblikoval v Stilistiko poročevalstva. Slovenski knjižni jezik I se je v devetdesetih letih preoblikoval v Jezikovno kulturo, drugi del pa v Skladnjo slovenskega knjižnega jezika. Leta 2000 smo dodali še Občo stilistiko kot pripravo na specilaizirano stilistiko za novinarje, leta 2004 Kulturo govornega izražanja.

Drugo znanstveno-pedagoško področje, kamor sta na Fakulteti za družbene vede segla jezikoslovna misel in vpliv Toma Korošca, je obramboslovje, poimenovanje, ki je Koroščeva tvorjenka. Na Katedri za obramboslovje je deloval najprej kot jezikoslovec, kasneje tudi kot predstojnik: študij obramboslovja je vodil v najbolj kočljivem obdobju (od 1983 do 1989) in z zagovarjanjem strogega znanstvenega pristopa pri raziskovanju varnostno-obrambne in vojaške problematike, s pospeševanjem sodelovanja na mednarodnih konferencah in omogočanjem študija v tujini mlajšim sodelavcem prispeval k temu, da se je obramboslovje umestilo kot družboslovna znanost. Njegov pomemben prispevek je tudi v prizadevanju, da obramboslovje – za razliko od strateških, obrambnih in mirovnih študij, študij vojne, varnostnih študij ter mednarodnih varnostnih študij, ki so delno raziskovale posamične vidike nacionalne in mednarodne varnosti – celostno in interdisciplinarno proučuje sodobni pojav varnosti.

Predsednik republike dr. Janez Drnovšek je 19. decembra 2005 Toma Korošca odlikoval z zlatim redom za zasluge, in sicer za izjemen prispevek k prizadevanju za slovenski učni in znanstveni jezik ter pionirsko delo pri razvoju slovenskega vojaškega izrazoslovja in študija obramboslovja.

Tretje področje fakultetnega pedagoškega in raziskovalnega dela profesorja Korošca je tržno komuniciranje, kjer je na istoimenski katedri leta 1995 razvil predmet Jezik in stil oglaševanja. Članki, v katerih Korošec raziskuje jezik in stil oglaševanja, razčlenjujejo izjemno frekventen del našega vsakdana. Koroščeve analize dopolnjujejo slovensko jezikoslovno stilistiko ter z njegovo monografijo *Jezik in stil oglaševanja* (2005) skupaj s stilistiko poročevalstva zaokrožajo znanstveno raziskovanje pomembnih in vseprisotnih delov publicistične zvrsti.

Ob akademskem delu se je razdajal tudi družbi, od številnih funkcij in položajev jih izpostavimo le nekaj: ob predstojništvu Katedre za obramboslovje in Katedre za novinarstvo je bil tudi predstojnik Oddelka za komunikologijo, prodekan in dekan Fakultete za družbene vede (2000–2001). Od leta 1997 je bil dobro desetletje glavni urednik *Slavistične revije* in med 2004 in 2008 predstojnik Centra za družboslovnoterminološko in publicistično raziskovanje.

Razpravni jezik profesorja Korošca in njegove poimenovalne rešitve bogatijo besedišče slovenskega knjižnega jezika in so zgled slovenskega znanstvenega stila in strokovnega besedotvorja. Če k temu dodamo še sodelovanje pri tvorjenju terminov številnih ved in strok ter izdelano ribiško, stilistično in sploh jezikoslovno terminologijo, smemo trditi, da je zasl. prof. dr. Tomo Korošec s svojim izjemnim teoretskim znanjem obogatil (slovensko) jezikoslovje in znanost sploh ter z rabo jezika, svojimi besedili, nastopi in predavanji krepil zavest o slovenstvu tam, kjer smo najbolj občutljivi – v jeziku in z jezikom.

Profesor Korošec je bil izjemen stilist in retor. Še tako formalno poročilo o diplomskem delu, magisteriju ali doktoratu, vsaka recenzija in popotnica knjigam, vsaka napitnica in nastop – nosi osebni pečat. Njegova besedila ne potrebujejo podpisa: razpoznamo ga iz davno znanih, a skoraj pozabljenih besed, malce zaobrnjenega besednega reda – vsake toliko, ravno dovolj in ne preveč – iz latinizmov, ki prav nenavadno ozaljšajo in poudarijo intelektualno vrednost upovedenega. Besedilo naredijo žlahtno: brez gostobesednosti in z eleganco; nevsiljivo, a opazno; tehtno, a ne hladno. In hkrati, ob stilu, iz vsakega besedila veje dobrohotnost in veselje nad novim intelektualnim dosežkom, novim diplomantom, doktorico ali magistrico, novo (slovensko) knjigo.

Profesor Korošec je bil znanstvenik številnih darov. Ustvaril je mnogotere besede vsakdanjega jezika: *plastenka*, *prevleka*, *opekač* so denimo njegova poimenovanja. In na tisoče strokovnih. Večina se jih je prijela, kot rečemo – zato ker je imel za to ne le znanje, ampak tudi posluh. Kaj ga ne bi imel: igral je klarinet.

O vinu je vinoljub Tiffernus – kot se je poimenoval v vinskem konventu – govoril kot poet: o sragah, ki tečejo pri sauvignonu kot počasne solze, o njegovi bezgovi cvetlici (*če le imaš srečo, da takega okusiš – česar ne veš, dokler ne poskusiš*), in seveda je znal peti o vinih z doktoratom, o gosti sladkobi, ki ti nežno steče po brbončicah in te res

nikoli ne užali. O vinih brez telesa – in o tistih s popolnim, ki polzi po tebi in napolni vse čute.

Opisoval je, kako vreči muho, da preslepiš ribo; kako stoje s palico v roki tekmuješ z njo – poseben ples v vodi. In če jo premagaš: »... vsako leto težje jo ubijem, in zdaj skoraj ne več; s spoštovanjem jo vrnem vodi,« je zaključil.

Študentom in študentkam je na tablo risal podobe besed, užival je v risbah, ki jih je ustvaril, jih izboljševal in ponazarjal z njimi zapletena jezikoslovna vprašanja.

Vse te darove je oplemenitil z znanjem, raziskovanjem in neprestanim študijem. Njegova delovna soba je bila polna izrezkov iz *Dela*, izpiskov iz radijskih in televizijskih oddaj, kasneje tudi oglasov. V glavi jih je z neverjetno sposobnostjo abstrakcije sestavljal v tipe, tipologije, modele in teorije.

Sovražil je špetir, agresija mu je bila tuja; a znal je pokomentirati zdrakarje in jih ustaviti s cinično pripombo ali zelo eksplicitno prisposodbo. Včasih tudi zgolj drobno opombo ali »no, no ...« in pogledom izpod čela.

Ko je moral pospraviti ljubljansko delovno sobo in je tam našel izposojeno knjigo, se je oglasil na fakulteti in mi v slovo podaril velik oranžen rečni kamen z rumeno-belimi žilami: in zdaj je ta kamen na moji delovni mizi, spominja me na ljubo mu kravato. In na zdravico, ki jo je ob nekem novoletnem praznovanju davnega leta 1986 zaželel kolegicam in kolegom na FSPN: »In za spomin naredim sliko. Na njej bo veliko sonca, sončne svetlobe.«

Številne darove je imel profesor Korošec: za vedno nas je obsijal s svojo žlahtno osebnostjo.

Naj Vas nosijo Vaše reke in naš spoštljivi spomin, dragi mentor, dragi Maestro!

Slovenski knjižni jezik in *Slavia Romana*

Dokumentiranost slovenskega jezika, tj. pisnega jezika kot nosilca pisne kulture, je gledano kulturnozgodovinsko tesno povezana z vključitvijo vzhodnoalpsko-zahodnopanonskega prostora v drugi polovici 8. stoletja v civilizacijski krog zahodnega krščanstva in zahodnoevropski fevdalizem frankovskega tipa ter glede na ohranjena besedila sega v drugo polovico 10. stoletja. Za slovenski pisni, pozneje knjižni jezik sta podobno kot za večino drugih slovanskih jezikov znotraj *Slaviae Romanae* značilni »avtohtonost« pisnega, knjižnega jezika glede na ljudski, narečni jezik, tj. odsotnost redakcij stare cerkvene slovanščine, in latinična pisava ...